104.1

059
Ռ-45

Ռեզերվ

Ամենուն կարեցյալ

1922.

059
Թ-45

ԹԷՈԴԻԿ

ՎԱՐԴԱՈՒՆ ՏԷՐՑՅՈՅԵՑ

ԺԲ. ՏԱՐԻ

1922

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Մ. ՅՈՎՀԱՒՆԻՍԵԱՆ
Կ. ՊՕԼԻՍ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԶԵԿՈՅՑ

Ծանօթ բանասէր Պրն. Արշակ Ալպոյաճեան, մեր հրատէրին վրայ, սիրայօժար ստանձնեց Տարեցոյցիս աշխատակցութիւնը, գլխաւորաբար հոգ տանելով Գ. ՄԱՄԻՆ բովանդակութեան։

Ս. ՄԱՍ

ՀԱՅ ՄԻՏՔԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ,

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ,

ՅԻՇԱՏԱԿԻ ԹՈՒՂԹԵՐ,

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

ԵՒ

ՇԱՀԵԿԱՆ ԱՆՏԻՊ ԷՋԵՐ

ՄԵՐ
1. ԱՆՀԵՏԱՑՈՂ
2. ՆԱՀԱՏԱԿ
3. ՎԵՐԱՊՐՈՂ

ԳՐՉԻ ՎԱՍՏԱԿԱՒՈՐՆԵՐԷՆ

ԻՐԵՆՑ ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՒՆ

ՀԵՏ

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ

ԹՂ. ՏԱՐԻ ✿ 1922

ՈՂԲ ԿԱՓԱԻԻՆ

Ելեալ կարկաչէր կաթաւն, ու գանգաս առնէր ձագերուն։
Ելայ ւ'ի սարերդ անկայ, 'ի կանաչ դաշտըն նայեցայ։
Իջայ, այս որոգայթ անկայ, 'ի վայր ալի մէջըն պատեցայ։
Եկին, գիս 'ի վեր առին, գմահաբեր սուրըն ցրցուցին։
Այս իմ կարմիր կրտուցս՝ փողոերովս 'ի վայր կտրեցին։
Այս իմ կարմիր արիւնս՝ 'ի գետին 'ի վայր վայթեցին։
Այս իմ կարմրիկ ոսկիկս՝ կոճերովս 'ի վայր կտրեցին։
Այս իմ հաստումաս փետրիկս՝ մէկ 'ի սար եղեւ՝ մէկ 'ի ձոր։
Այն որ 'ի սարերն անկաւ, գայն ելաւ հալին ու տարաւ։
Այն որ 'ի ձորերն անկաւ, գայն ելաւ հեղեղն ու տարաւ։
Չինչ Սուրբ Գրիգորի նըման՝ գիս 'ի խոր վիրապն իջուցին[1]։
Առին ւ'ի թէփսին դրին, 'ի մրճլիսն ի' շուռ կու ածին։
Չինչ Սուրբ Յակոբայ նըման՝ մասր մասրն կըտրեցին։
Ըզլօճն[2] ինձ պատանիք բերին, ու կարմիր գինիով թաղեցին[3]։

Ձեռագիր ին Տաղարանէ մը Տարեցոյցիս համար հաղեց ակնածացի բանաստէր՝ Ա. Գաբիկեան, պատերազմի ճախընթերին։

---

1 Կ'ակնարկէ՝ խորովելու համար կաքաւը թոնիր իջեցնելուին։

2 Բարակ կակուղ հաց, pîsṭ։

3 Ողբերգու կաքաւը կարծես դիմառնութար կը պատկերացնէ եղկելի վիճակը Տաճկաստանի Հայութեան — 1915 աղետալի տարիին — որ ճղակատոր եղաւ, անօրէն-անասուածներու որոգայթն ինկած, և որ ձորերու, լեռներու և դաշտերու մէջ ցիրուցան՝ իր մարմինով և արիւնով յաղուրդ տուաւ Իթթիհատի անյագ ճիւաղութեան։

ԳԻՐ, ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՄՈՒԼ

Մենք այսօր կրնանք հպարտանալ մեզմով, վասն զի այն չնաշխարհիկ աւանդը զոր մեր երանելի նախնիք մեզ յանձնեցին՝ գիտցանք անաղարտ պահել. մեր արեան սահանքներուն մէջ վեր քառնել ու մեր թշնամիներուն աւերիչ յարձակումներուն դէմ պաշտպանել, վասն զի ամէն սերունդ աւելի՝ մեր սերունդը տուաւ իր արեան բաժինը մարդկային ահաւոր հրէշութեան, տուայտելով, նահատակուելով, պատառ պատառ յօշոտուելով. Այն օրը որ մեր գրականութեան ծննդոց տուղ տառերը հնարուեցան, հայ ցեղը գոյութիւնն ապահովեց և անոր տեւականութիւնը դրաւ ամրախարիսխ հիմերու վրայ. Առանց այդ տառերուն գիւտին և առանց այդ գրականութեան, այս ցեղը շատո՞նց թաղուած էր գերեզմանին լռութեանը մէջ, շատո՞նց ինկած ոչնչացած էր այն հսկայական գրոհներուն տակ որոնք մեր վրայ խուժեցին դարերու ընթացքին, շատո՞նց գադրած էինք ոգջունելէ արեւն ու քնութիւնը, և անցած էինք ի շարս այն ազգերուն որոնք մնին եառքը ծննդոց առին, բայց որ հիմա պատմական հնութիւններ են լոկ— Տառն ապրեցուց զմեզ, Եւ Գրականութիւնը կ'ապրեցնէ. Ազգի մը գրականութիւնն իր այն մասն է որ անկապտելի է. Մեր թշնամիները քաշտատեցին մեր հարստութիւնները, քանդեցին մեր տունն ու տեղը, մոխիրի վրայ նստեցուցին զմեզ, տատանարդեցին մեր ցեղը, նմանը չտեսնուած վայրագութեամբ մեր անճիտութիւնը ձգտեցան, բայց մազի՛ չափ չկրցան պնատել մեր մտքին, մեր այն արբազան մասունքին զոր ցեղին հանճարն արտադրած էր. Եւ ահա այսպէս ազգային գրականութիւնը կը դառնայ կ'ըլլայ փրկութեան խարիսխը՝ որուն կու գայ կառչիլ կորստեան անդունդին մօտեցող մեր ցեղը, — վերջին ժամանակներու զարհուրանքներուն մէջ, Հայը վտարական թափառեցաւ ի սիւռս աշխարհի. հայ դրագէտը չէր որ իր ցեղին ցաւը ոգեց անմահ տողերու մէջ, հայ յեղափոխականի անձնուիրութիւնը դիւցազներգեց, և վհատութեամբ մահացող սրտերու մէջ շողացուց յոյսի ճառագայթը, հայ գրագէտը չէ՞ր որ թշուառութեան և անօթութեան նոպաներն տրհամարհելով՝ իր ցեղին մեծութիւնը, փառաւոր անցեալը, անոր ճակատագրին զարմանահրաշ դրուագները նկարագրեց քաղաքակիրթ աշխարհին առջեւ, հետաքրքրութիւն ու շարժուձեւ առաջ բերելու համար ճիւաղներու մազիլներուն մէջ թապալակող այս ցեղին ի նպաստ. — Ազգի մը գրականութիւնն՝ անոր մտաւորական կեանքը, անոր իտէալներուն ազնուութիւնն ու վսեմու-

Երուխան

թիւնն են, քանիք, իր կենսունակութեան ապացոյցներն ու իր դոյութեան երաշխիքները։ Արդարեւ ոչինչ աւելի վաղանցիկ ու խարուսիկ եղաւ՝ քան գոյութիւնն այն ազգերուն որոնք զէնքի և բիրտ ոյժի վրայ միայն դրին իրենց կազմը, Ասանկներն ինկան՝ ա՛լ չհանելու համար։

Հայ ազգն ալ կորնցուց իր պետական կազմը, բայց չդադրեցաւ գոյութիւն ունենալէ, որովհետեւ երկրպագեց Դպրութեան չաստուծոյն։ Այդ հաւատքն իր նախնեաց սեպհականութիւնը եղաւ։ Ցեղը համօրէն կարծես բնազդով այդ հաւատքը անոյշ իր հոգիին մէջ. ու ատիկա ժամանակակից ու յետագայ Հայութեան ալ լաւագոյն ժառանգութիւնը պէտք է ծնայ։ Միտքին ու անոր գեղեցիկ արտադրութեանց վրայ, միտքի ներկայացուցիչներուն վրայ պիտի նայինք իրրեւ կոչեցեալներու՝ որոնք այս տառապեալ ազգը տարին ամէն փոթորիկներու և յեղաշրջումներու մէջէն, և որոնց կ'իյնայ դարձեալ վաղուան անակնկալներուն մէջէն ազգն առաջնորդել անսայթաք և անկորուստ։

Փա՛ռք անոնց որ այս դժբախտ ազգին գոյութիւնն ապահովեցին, տառ և գրականութիւն տալով անոր։ Փա՛ռք բոլոր այն գործաւորներուն որ միտքի սայլին վրայ դարբնեցին ու կռեցին մեր ազգային կեանքը, և յիշատակելի դրուագներով զարդարեցին զայն։ Փա՛ռք մեր ազգային հարազատ գրականութեան որ ազգին գերադոյն մխիթարութիւնն ու կռուանք եղաւ մեր դժբախտութեանց ամէնէն սեւ օրերուն, և զոր կրնանք ներկայացնել քաղաքակրթ աշխարհին՝ անոր համարումն ու համակրանքը վաստկելու համար։

ԵՐ. ՍՐՄԱՔԷՇԽԱՆԼԵԱՆ
(Նահատակ)

Խարբերդ, 1913 Նոյ.

Դիրն ու գրականութիւնը մեծ ազդեցութիւն ունին ազգերու ճակատագրին վրայ, մանաւանդ հայերուն համար որոնք — առանց անոր — վաղուց սքրտուած պիտի ըլլային ազգերու ցուցակին մէջէն, իբր առանձին համայնք։ Մարդիկ շատ սխալ կը դատեն երբեմն, կարծելով թէ թագաւորներ ու դիւանագէտներ, ոյժ, գրամ, դիրք՝ աշխարհը կը կառավարեն։ Իրականին մէջ դիրն ու գրականութիւնն են ազգերը կազմակերպող ու անոնց ճակատագիրը պատրաստող ազդակները։ Այսօր ո՞վ կրնայ հաշուել այն անհագին ազդեցութիւնը որ գիրքերն ու թերթերը կը կատարեն. թնդանօթ ու ռումբ չա՞տ անարժէք կը մնան անոնց բազդատմամբ։

ՓՐՕՖ. ԿՐՕՏ. Մ. ՍՈՂԻԿԵԱՆ
(Նահատակ)

Փրոֆ. Կ. Սողիկեան

Խարբերդ, 1913 Նոյ.

Ասիան երկու անքաւելի մեղք ունի, որոնց համա՛ր է որ ասիական ազգերը չեն յառաջդիմեր.—Նախանձ և ստրկութիւն։ Ասիացին ո՛չ կը պաշտե իր բարերարները, ոչ ալ կը կախէ իր բռնաւորները։ Ան կը քծնի բռնաւորին, կը նախանձի արժանաւորին։ Երբոպացին կը պաշտե արժանիքը. անոր համա՛ր է որ կը յառաջդիմէ։ Մինչեւ այս ոգին չտարբրուի Ասիացւոց, մանաւանդ Հայերուս մէջ՝ անկարելի է որ կարենանք բաղձալի դիրք գրաւել պատմութեան էջերուն մէջ։ Ազգային ոգի չունեցող ժողովուրդ մը կենդանի դիակ մըն է. ան չունի ազգային կեանք և յառաջդիմութիւն։ Ազգ. պատմութիւն ու գրականութիւն, երգեր և աւանդութիւններ, բարքեր ու սովորութիւններ, եկեղեցի և դպրոց՝ այդ ոգին վառ պահող ատրուշաններն են։ Ազգի մը բախտը ձեռքն է իր երիտասարդութեան, և երիտասարդութեան ալ ճակատագիրը ձեռքն է իր ազգին անցեալ պատմութեան։

Ֆրօֆ. Յ. Պաւճիգանեան

Նոր սերունդն ամէնէն շատ կը ներշնչուի իր ազգ. պատմութենէն, հայելի՛ մը՝ ուր կը կարդայ անիկա իր ազգին ոգին ու ձգտումները, քնդունակութիւններն ու հերոսութիւնները, ցաւերն ու վէրքերը։ Անոր մէ՛ջ է որ կը գտնէ զինք մագնիսացնող, խենթեցնող վսեմ հոգիները, իր պաշտամունքի առարկաները։ Հայն ալ — արիական ու յառաջդիմական ժողովուրդ — սուրին հետ փայլեցուցած է նաև գրիչն իր անցեալ շրջանին, և հատարակ դարերու ընթացքին մէջ կրած պարտութեանց, շղթաներուն, աւարին ու ջարդին՝ կոտրած չէ իր գրիչը, մոռցած չէ մշակել իր գրականութիւնը որ իր կենսունակութեան և անհատականութեան գոյապատճառն է։ Ինքան անհպատակ պայմաններուն տակ, իր գիրն ու գրականութիւնը պահող ազգ մը, մատուռական ու բարոյական իր իտէալները պաշտպանող ժողովուրդ մը արժանի՛ է որ ապրի։ Հայուն ճակատագրին հետ խաղացող ներքին և օտար պետութիւնք պէտք է որ այս կէտն քմբռնեն և իրաւունք չընեն այս մատուռական ու յառաջդիմական, ուշեղ և անպարտելի ժողովուրդին, գիտցապէս նահատակուած՝ իսկ բարոյապէս անմահ ինզուգական ժողովուրդին։ Ապագայ պատմագրութիւնը պիտի դատապարտէ և ամօթի խարանը դրոշմէ բոլոր ազգերու ճակատին որոնք հայ ճակատագրին հետ խաղացած են, զայն բարբարոս ժողովուրդ մը նկատելով։

ՓՐՕՖ. ՅՈՎՀ. ՊՈՒՃԻԳԱՆԵԱՆ
(Նախկին)

Խարբերդ, 1913 Նոյ.

Մամուլը ահռելիորեն է քաղաքակրթութեան, որուն ձիթենիին տակ կը ծաղկի։ Ան չի սիրեր վառօդին ծուխը, չի ներքաղեր սուրին շաչիւնը, հրապոյր չի գտներ թնդանօթին որոտքին մէջ։ Ան խաղաղութիւն կ'աւետարանէ և բարութիւն կը քարոզէ։ Անոր շունչին տակ կը ծաղկին արուեստ, ճարտարարուեստ և առուտուր։ Ձեռներէցութիւն և հնարք անո'վ թեւ կ'առնեն. գեղարուեստն անոր հովանիին տակ կը կենդանանա՛վ թեւ կ'առնեն. գեղարուեստն անոր հովանիին տակ կը կենդանանայ և երկրագործութիւնն անոր պաշտպանութեան տակ կը զարգանայ։ — Հայ գիրն ու գրականութիւնն են որ մամուլին միջոցաւ ազգութեան և հայրենասիրութեան կապերը կ'ամրացնեն։ Հարստահարուած Հայը մամուլին կը յանձնէ իր արցունքը. և ա՛հա՛ իր եղբայրներն իրենց նոյն իսկ օտարներուն ալ արցունքը ցաւակցութեան կը բերեն։ Ցկարը բռնակալին դէմ կը բողոքէ, կ'ապստամբի. և ա՛հա՛ կամաւորներու խումբեր անոր դրօշին տակ կը հաւաքուին՝ իրենց արիւնը զոհելու։ Մամուլն է որ ազգին բոլոր անհատներն իր բողոքներով կը զայրացնէ, իր արցունքով կը լացնէ, իր աղօթքով կը յուզէ, իր երգով կը հրճուեցնէ և իր խանդով կը գուրգուրայ ամէնուն վրայ։ — Մամուլը մաքառեցաւ դիւային բոլոր ոյժերուն դէմ. խորտակեց խարոյկները, փշրեց գերեզմանները, քանդեց բանտերը, հաւատացեալին թողով իր խղճի ազատութիւնը։

ՓՐՕՖ. Տ. Կ. ԼԻՒԼԵՃԵԱՆ (Նահատակ)

Օտար դիւանները կարծիքներն ամբարած, օտար տաւերու ամբողջական գաղափարքին թափանցած և իր սիրելի գաղափարէն հիմնուացած, կ'ամփոփուի ինք իր մէջ և աչքերը յառած երկինքին, Մամուռատի բլուրներուն ու դաշտերուն վրայ թափառայած, բազկատարած աւաչ մը ունի Մեսրոպ՝ ուղեալ տիեզերքի Մեծ Հոգիին. «Կարո՛ղ ըրէ դիս, ո՛վ Ամենակարող, որպէս զի ե՛ս ալ քեզմէ եղիցի ոյժ. ու թող փարատի Հայաստանի վրայ ճնշող տգիտութեան մառախուղը։ Ու կ'ատեղծուի հոյ Ա. Բ. Գ.ք։ Այդ օրէն ասդին է որ ասիական կեանքին մէջ եւրոպ. յառաջդիմական շունչը սկսաւ փչել. այդ օրէն Հայաստան իր ելեաք դարձուց յուսաշող Արեւմուտքին, կռնակն ալ առ յաւէտ դարձնելով յետադէմ Արեւելքին։ Եւ Մեսրոպներու ծնունդ առաջ Հայաստանը, Սահակներ արտադրող մեր ցեղն անկորնչելի է։

Վարդան Քհնյ. Աւետիսեան

ՎԱՐԴԱՆ ՔՀՆՅ. ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ
(Նահատակ)

Խարբերդ, 1913 Նոյ.

ՀԱՐՄԱՐ

ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ՄԷԿ ԱՐԱՐ

Բրօքի
1918

Գրեց
ՍԻՊԻԼ

Ա. ՏԵՍԱՓԱՆ

Տիկին Տիրուհի եւ Օրիորդ Հասլըմիկ

Տիր.— *Ա՛լ շատ յոգնեցար, ազջի՛կս, քիչ մը գորձդ ձեռքէդ ձգէ՛, մէյ մը սա պատուհանին առջին գնա՛, նայէ՛ բազմութիւնը ինչպէս հանէէն կը գառնայ կոր. օդը ինչ ազուր է. չորս դիդ նայէ՛ որ սիրտդ բացուի։*

Հասլ.— *Սիրտս ունիմ որ բացուի, սիրտս ինծի վրաս, աչքիս բան մը չերեւար կոր։ Աչխարհք մութ, ամէն կողմս նեղ. խեղդուիլս կու գայ կոր, քանի կը մտածեմ որ օտար աղջիկ մը մտած է մեր տունէն ներս և ամէն բաներնուս տէր ըլլալ կ'ուզէ. խելքիս պիտի գայ։ Ո՛չ միայն եղբայրս ձեռքէս առաւ, քեզ ալ կ'ուզէ կոր ձեռքէս առնել։ «Մայրիկ» կ'ըսէ քեզի, «մեր տունը, մեր սալօնը» կ'ըսէ...։ Անցեալ օր միասին Սանդիկեաններուն այցելութեան գացեր էինք. շատ ճոխ ամանեղով անանկ փառաւոր թէյ մը հանեցին որ, շիտակը աչքս վրան ծռաց։ Ետ գարձած առեննիս՝ կատչին ժէչը շատ կատրուեր էի, բերանս չէր բացուեր կոր։ «Ինչ ունիս հարցուց, վատնց արծաթեղէնները մերիններէն աւելի ծանր են եղեր» ըսի։ Կիտե՞ս ի՛նչ պատասխանեց. «Մերինները աւելի՛ սիրուն են» չըսէ՞ աներեսը։ Անանկ մը եկաւ ինծի որ սպատակ մը զարնեմ քիթին բերնին։ Արդեօք կը կարծէ որ մեր ունեցածները իրե՞նն են կամ անոնցմէ ինչ մալ բաժին ունի։ Այն օրը սիրտս ա՛յնչափ գէշ եղաւ որ, գացի սենեակս մտայ, լացի լացի, ժամերով լացի, և ուխտ ըրի որ ձեռքէս եկածը ընեմ, մեր ունեցածէն թել մը գերձան չի տամ անոր։ (Թաշկինակովը աչքերը կը սրբէ)։*

Տիր.— *Տգայութիւն չուզեր, Հասլըմի՛կ, ազջիկս, տասնիկ լալով ինչզինչքիդ կ'ընես. մեղք չե՞ս...։ Ան ո՞վ է որ մեր ունեցածին տէր պիտի ըլլայ. ես ունեցածնիս չունեցածնիս քու վրադ պիտի ընեմ որ մեռնելէս ետքը մէկը չխառնուի։ Հիմակուհիմա կ'ապահեմ կոր որ քեզ ուզող մը եթէ ըլլայ, կարելի է Փաթըզիւզի տուներնիս ծախել պէտք կ'ըլլայ, ինչ աւելորդ ծախք ընենք՝ վրադ գարձնենք։ Ան ուզածին չափ թո՛ղ անուշկերնէ գիս, «մայրի՛կ» ըսէ, «մամա՛ս» ըսէ, ես անոր գաւակ չըսելէս ետքը...։ Հարս քառածդ գաւակ չէ, թշնամի է։*

Հասլ.— *Աախկա Արշակին հասկցո՛ւր, խենդի պէս կը սիրէ կոր կինը. սանձը անոր ձեռքը տուեր է որ ուզած կողմը քշէ տանի գինքը։ Դուն ալ ձայն ձուն հանած չունիս. բամպակ ես գարձեր։ Ո՛ւր է. ժամանակ մը իմ ամէն բրածիս թողածիս կը խօսէիր, կը բարկանայիր, մեծ ձայներդ ո՞ւր ես պահեր. քիչ մը պոռա՛ կանչէ որ ան ալ ինքզինքը քիչ մը*

քաշէ։ Տանը մէջ, մէկ խօսքը երկու՛ք չըլլար կոր։ Ցանցանքը Արշակինն է. մեզի օր մը բան մը բերած ունէ՞ր. հիմա ամէն իրիկուն խոշոր խոշոր ծրարներով տուն կու գայ։

Տիր.— Չէ՛, աս մ՛քսեր, Հանըմիկ, ինչ որ բերէ՝ քեզի ալ կու տայ։ Դեռ անցեալ օր «քոէր աք Շին պլուզ»ները երկու՛ք մէկէն քեզի բերաւ որ մէջէն ուզածդ առնես։ Եթէ անոնք չքնաղ, տունը տեղէն կը քակեմ։

Հաճ.— Դիտեմ, խօսքով, կը քակես, կը կոտրես, կը թափես, գործքով բան մը բրած չունիս։ Եթէ դուն քիչ մը խիստ, կտրուկ կլլն մը ըլլայիր, Արուսեակին թող չէիր տար որ եկողին գացողին հետ խնդալ խօսի, բաց գոյն «տէքոլթէ» հագուստներ հագնի, ամէնուն առջեւ դաշնակ զարնէ, երգէ։ Ինքզինքը հաւնեցնելու համար ինչ որ բանա՝ կ՛ընէ կոր. ես ալ ծրարի պէս անկիւն մը կը մնամ կոր։ Տունին աղջիկը ա՞ն է թէ ես։

Տիր.— Ա՛ղ խօսքիդ իրաւունք ունիս։ Ես ատոնք Արշակին քեմ, թո՛ղ արգիլէ։ Ինչ բսել է, կարգուած կնիկ, ատարներու առջեւ հազար կատր ըլլայ։ Քաւկին ընելիք բաներդ ան կ՛ընէ կոր։ Իմին ալ ջլդերուս դպած բաները՝ մէյ մը գործի պէս շարունակ երգելն է. բերանը լուռ չի կենար. անհեակը ժողված ատենը կ՛երգէ, կոր կարած ատենը կ՛երգէ, անկողին շկած ատենը կ՛երգէ, կ՛երգէ, կ՛երգէ՛։ Դուռ դրացի ինչ կ՛ըսէ. այատեղ Թատրո՞ն է, «քաֆէ շանթան»՞ է, ինչ է։ Մէյ մըն ալ անհեակը չի՞ քաշուիր գիր գրելու, բոլոր ջլդերս թունտ կ՛ելլան։ Ա՛ս ինչ գիր էր որ չհատաւ չլմնցաւ. առաւ կը գրէ, իրիկուն կը գրէ, ի՞նչ կը գրէ . . .

Հաճ.— «Ոսմանն» կը գրէ եղեր։

Տիր.— Ա՛ս ինչ տեսակ բան է։

Հաճ.— Սուտ ու փուտ պատմութիւններ կը շինէ. մէկուն մէկալին վրայ կը գրէ։

Տիր.— Ես անոր առաջօս բլլալը գիտէի արդէն։ Գրածը ինչ է, որո՞ւն վրայ է. դուն տեսա՞ր։

Հաճ.— Անցեալ օր կարր մը կարդացի ինծի. խոյտառակ բաննե՛ր. ամբողջ սիրահարութիւն է. խիստ ամօթ չունի որ . . . ։

Տիր.— Դիտեմ, խելքը միտքը ատանկ բաններու վրայ է։ «Արշակս կը սիրեմ» կ՛ըսէ կ՛երթայ, մեզմէ ալ չամչնար։ Մե՛նք ալ կարդաւեր, ամուսինի տէր ենք եղեր, օր մը ատանկ ամօթ խօսք բերաններս ելած չունէր։ Ինչ կը վայլէ որ քու քովդ ատանկ բաներ կարդայ, չի մտածեր որ աղջիկ զաւակ ես։ Դուն ինչ կ՛ըսես։

Հաճ.— Ականջներս գոցեցի, մայրի՛կ. ելա այդ տեսակ խօսքերէ չեմ ախորժիր։ Քանի, բարկութեամբ սենեակէն դուրս ելայ։

Տիր.— Է՛հ, ասիկա անպատճառ Արշակին պիտի բսեմ։ Սիրահարական բաներ գրողը սիրահարական նամակ ալ կը գրէ։

Հաճ.— Ասիկա իմ միտքէս ալ կ՛անցնի կոր, բայց Արշակը ա՞ր պիտի գտնես որ քեզ պէս վայրկեան մը միտք չի ձգեր։

Տիր.— *Ինչո՞ւ առանկ կ'ըսես. առտուները ծոյլ ծոյլ կը պառկիմ, ես մութին ու լուսուն կ'ելլամ, դրանք ետին կ'սպասեմ, Արշակը վար իջած ատենը ետեւէն կ'երթամ, պէտք եղածը կը խօսիմ, կը հաւմռզեմ էրիկմարդ քաածդ վառարանին դուրսի «ֆուլտախ»ին կը նմանիս, հովը ո՛ր կողմ որ փչէ՝ այն կողմ կը դառնայ։ Մէյ մը միտքդ պղտոր՛ը, նայէ ի՛նչպէս կնոջմէն կը պաղի։ Նաբուդոնոսորի փուռին պէս կնկանը կրակը կը մարի, ա՛լ չի վառիր, չայրիր, առ կը կարի։ Անդամ մը պաղելէն ետքը, նորէն Արշակիս մեր ձեռքին մէջ կ'առնենք, կը շոյենք, կը շփացնենք, ամէն կամքը կը կատարենք և ուզածնիս ընել կու տանք։*

Հաւ.— *Ինծի կու գայ որ ան ամուսնին ալ կարեւորութիւն պիտի չտայ։ Ամէն օր, առտուքնէ մինչեւ իրիկուն, երկուքս փոխն ի փոխ քար կը ներեմք իրեն, բնաւ վրան չառներ, կատակի կը դարձնէ, կը խնդայ. աներեսին մէկն է։ կը տեսնէ որ առ անձեռոցիկները ժամ առաջ աւարտելու կ'աճապարեմ կոր և 12 հատին դեռ 6ը բաներ եմ. չըսեր որ 1–2 հատն ալ առնէ ինք բանի։*

Տիր.— *Է՛յ, անոր ձեռքը կու տա՞ս. նայինք ,կրնա՞յ քեզի պէս մաքուր բանիլ։*

Հաւ.— *Իրեն է մնացե՛ր. ո՞վ կու տայ. միայն թէ իր կողմէն կը վայլէ որ անգամ մը առաջարկէ։ Մարդ ձեւի համար, գոնէ մէկ բերան մը կ'ըսէ։ Մենք ամէն առթիւ մեր տեսնուած մարդոց «Առաջ դուք հրամմեցէ՛ք, դուք առաջ անցէ՛ք» կ'ըսենք, իրա՞ւ կ'ըսենք. կեղծ խօսք մըն է կ'ընես, քաղաքավարութիւն։*

Տիր.— *Չէ՛, առանկ բարակ բաներ ո՞ւր պիտի գիտնայ, դուրսեցիի աղջիկ։ Անցեալ իրիկուն, պարահանդէսին գիշերը, չէ՞ր վայլեր որ անգամ մը առաջարկէր ինծի որ հետերնիդ գամ։ Գոնե տատն անգամ բսիր. «Մայր՛կ, դուն ալ գալու էիր». ան բերանը չբացաւ, կարծես թէ վրան պիտի փակչէի։ Երբ Արշակիս հասկցուցի որ սիրտս կոտրեր էր, «Մայրի՛կ, Արուեստակը կեղծաւորութիւն չի կրնար ընել. գիտէ որ դուն պարահանդէս չես երթար, ինչո՞ւ ծաղրելի խօսքեր կ'ընէ քսաւ։*

Հաւ.— *Արդէն չուզեր մեզի հետ դուրս ելլալ։ Շիտակը ես ալ իրմէ աւելի չեմ ուզեր։ փողոցին մէջ անանկ մը կը քալէ որ՝ ամէնքը երեսը կը նային. ես կ'ամչնամ, ան չամչնար։ Եթէ Արշակին բաելիք մը ունիս, աս քսէ որ դիս անոր հետ դուրս չհանէ։ Եթէ դիս տեղ մը տանիլ կ'ուզէ, մինա՛կ թող տանի. հակառակ պարագային, տունը կը նստիմ, կը ճաթիմ, կը հիւանդանամ, կը մեռնիմ, անոր հետ դուրս չեմ ելլար, որովհետեւ պիտի խօսուինք, գէշ պիտի խօսուինք, արծաթի պէս մաքուր անունիս պիտի ազտոտի, ցեխերու մէջ պիտի թաթխուի։*

Տիր.— *Աղջի՛կս, չե՞ս գիտեր որ ոսկին ժանգ չի վերցներ. սէն մարդ քեզ չի՞ գիտեր. ո՞վ կը հաւատայ անունդ բերանը առնել. քեզ բերանը առնողին բերանը կը պապանձի։*

Հաւ.— *Առանկ առանկ մեր տունին անունն ալ պիտի աւրուի։*

երբ երկուքս մէկտեղ տեսանեն Արշակին հետ, ամէն մարդ ինչ գիտէ թէ ո՛րն է կինը, ո՛րն է քոյրը։

Տիր.— Գիտցողը գիտէ, չգիտցողն ալ կը հարցնէ կը հասկնայ. իրարմէ ա՛յնչափ տարբեր էք որ, դուն ո՛ւր ան ո՛ւր. մէյ մը որ անկէ պզտիկ կ'երեւաս, փափուկ հասակով, բարակ մէջքով, կապոյտ աչքերով, ոսկիի պէս դեղին մազերով Գաղղիացիի մատմազէլ կը նմանիս։ Ան դուրսեցիի աղջիկ մըն է վերջապէս . . .։

Հաճ.— Անոր ալ հասա՛կը երկայն է, մայրիկ . . .

Տիր.— «Ձամաշքերին սըրբէն»ն ալ երկայն է . . .։ Ա՛խ, ինչ քաեմ ես Արշակիս որ ինծի չհարցուցած՝ ելաւ աճապարանքով դուրսը ամուսնացաւ։ Եթէ քովս ըլլար, նորէն թող չէի տար. բայց 3000 ոսկիին սիրոյն՝ ձայնս կտրեցի. չէ նէ ինչ կար, ամուսնանալու ժամանա՞կն էր. առաջ քեզ ամուսնացնելու էր։ Աւա՛ղ Աստուած, նորէն բարի բախտ մը կ'ելլայ դէմերնիս, անոնց ձեռքը չես մնար։

Հաճ.— Ատիկա անկարելի է, քանի որ Արուսեակը տանը մէջ է՝ թող պիտի չտայ, միշտ ինք առաջ պիտի նետուի որ մէկը ինծի չհաւնի։ Մայրի՛կ, եթէ դուն գիս երջանիկ տեսնել կ'ուզես, աղօթք ըրէ՛ որ անոնց մէջ հակառակութիւն մը ծագի և Արուսեակը մեր տունէն կորսըւի երթայ, մենք ալ առջի հանգստութիւննիս գտնանք . . .։ Չե՞ս տեսներ, անոր այս տունը ոտք կոխելէն ի վեր ես հատայ լմնցայ, թել ու դերձան կտրեցայ։

Տիր.— Ինչո՞ւ համար, աղջի՛կս, ինչո՞ւդ պէտք. մարդու տեղ մի՛ դներ անիկա. ըրածներուն, քսածներուն կարեւորութիւն մի՛ տար։ Եթէ կ'ուզես, ասկէ ետքը սենեակնիս կը քաշուինք քեզի հետ. սեղանէ սեղան իրարու երես կը տեսնէք։

Հաճ.— Ա՛խ, ո՞ւր է, ատանկ կարգադրութիւն մը ընէիր. ատիկա առջի օրն ընելու էինք. հիմա պատճառ մը գտնալու է։

Տիր.— կը մտածենք. դուն հոգ մի՛ ըներ, աղջի՛կս. հարսը ո՞վ է որ քեզ անհանգիստ պիտի ընէ։ Տունին հանքմը դուն ես։ Ա՛լ ես տարիքս առած եմ. դուն իմ տեղս պիտի անցնիս. ամէն բան քու հրամանովդ պիտի դառնայ տանս մէջ։ Որ բանը որ կամքիդ հակառակ կու գայ կոր, դուն ինծի բա՛ր. ես քեզ բերան չեմ տար, և ուզած ձեւովդ կը կարգադրեմ։

Հաճ.— Մայրի՛կ, անանկ մը ընես որ, Արուսեակը ձգէ երթայ տունէն։

Տիր.— Ա՛դ դիւրին է, բայց կը վախնամ որ Արշակն ալ ետեւէն կ'երթայ։ Ան տանն տուներնիս տեղերնիս տակնուվրայ կ'ըլլայ. թէ՛ զաւակս ձեռքէ կ'ելլէ և թէ կը հարկադրուինք մեր դրացին ծախել, քանի որ հիմա ծախքի համար առած դրամիս կ'ուզեցնենք և պանքան կը դնենք կոր։ Աւելի ազէկ է որ հարսը հոս պահենք մեր ձեռքին տակը, ուզածնուս պէս գործածենք։ Անանկ մը ընենք որ չհամաձայնի մեր հիւրերուն առջին գալ նստիլ խօսիլ և մեզի հետ դուրս ելլել։

Հաճ.— *Առանք չեն բաւեր, 2է՞ մի որ Արշակը անոր համար ծախք պիտի ընէ, քանի է որ ան նորէն մեր իրաւունքը պիտի ուտէ։ Անանկ բան մը մտածելու է որ բոլորովին իրարմէ զատուին։*

Տիր.— *Ատ ալ կ'ըլլայ, ազջի՛կս, Աստուծով ատոր ալ կարգը կու գայ, համբերէ՛. գիտե՞ս համբերութիւնը ինչ բան է. «Մապր էլէ գօրուգ հէլվա օլուր, թութ եափրաղը՝ ամլազ» քանր են։*

Ը. ՏԵՍԱՐԱՆ

Տիկին Տիրուհի, Օր. Հաճըմիկ, Արուսեակ

Արուս.— *Բարե՛ւ, մամա՛ս, բարե՛ւ, Հանըմիկ, դեռ կ'աշխատի՞ս կոր։*

Հաճ.— *Ինչ ընեմ. մէկ պարտաղին մէկ աշխատող մըն ալ պէտք է։*

Տիր.— *Անանկ չէ՞ մի եա. «Ես ազա, դուն ազա, տէյրմէնը ո՞վ ազայ»։*

Հաճ.— *Տան մը անդամները եթէ ամէնքն ալ պարտին, ան տունը կը փլչի։*

Արուս.— *Անանկ է, քուրի՛կս, եթէ այդ անձեռոցները օր առաջ չատարես՝ տուներնիս կը փլչի, անօթի կը մնանք . . . (Դիմարկը, ձեռնոցները կը հանի, սեղանին վրայ կը դնի)։*

Հաճ.— *Կը ծաղրե՞ս կոր, Տա՛նըմ. մինակ ադ պակաս էր. դուն երթաս Սինէմաները, թատրոնները պարթիս, ես նստիմ օրը մինչեւ իրիկուն աշխատիմ, բանիմ գատիմ որ տուներնիս տեղերնիս կոկիկ ըլլայ, կանոնաւոր ըլլայ, պատիւովնիս ապրինք, մէյ մըն ալ գաս, վրաս խնդաս...*

Արուս.— *Իրաւացի խօսքին ինչ ըսեմ. քուրի՛կս, եթէ այդ «պուօ տէ»ին կատրը չըլլայ, տուներնիս տեղերնիս, պատիւնիս ձեռքերնուս պիտի երթայ . . . Հանըմի՛կս, դուն այսօր նորէն նեղուեր ես, եկո՛ւր քիչ մը վերի «թէռաս»ը ելլանք, օդ առնես որ ջիղերդ հանդարտին։*

Տիր.— *«Թառացա՞ն մի ելլէք. դուք «տուտա՞» էք, չէ նէ տղայ էք։ Ասոր առտեղը ո՞ւր գիտցար. Անատօլուին լեռները չեննք. Բէրային շիտակ ճամբան կ'բանեն ատոր փողոչէն անցնող դարձող ինչ կը մտածէ։ Օր մը օրանց Հանըմիկս «թէռացան» ելած մարդ չէ։ Բեզի ալ հրաման չունիմ, գիտցած ելլա՛ս։ եթէ խօսքս մտիկ չընես, դուն գիտես։*

Արուս.— *Ինչո՞ւ խօսքդ մտիկ չընեմ, մամա՛ս, չէի գիտեր որ . .*

Տիր. *(Ընդմիջելով)*.— *Ո՞ր բանը գիտես որ աս ալ գիտնաս . . .։*

Արուս.— *Իրաւ, բան մը չեմ գիտեր, բայց կ'ուզեմ սորվիլ։ դպրոցէն ելայ չելայ ամուսնացայ։*

Տիր.— *Է՛հ, այնչափ ալ շուտ չէ. դուն Հանըմիկէս մեծ ըլլալու ես։*

Արուս.— *Կարելի է. խնդիրը իմ տարիքս վրայ չէ. քանի ուզեցի եթէ քնատնկան և քնկերային սովորութեանց վարժուելու ժամանակ չեմ ունեցած։*

Տիր.— *Քնատնկան և քնկերային սովորութեանց Անատօլուին լեռները պիտի վարժուէիր։*

Արուս.— *Իզմիրը Անատօլուին լեռը չէ, մայրի՛կ, ատոր պէս քաղաք մըն է. կեսոյ, պիտէք եթէ ծնողքս Պոլսեցի են . . .*

Հաճ.— *Պոլսեցի կայ, Պոլսեցի ալ կայ։ Ազնուականները ուրիշ են։*

Ստուս. *(Միկուսի)* — *Նորէն սկսան. կարճ կապե՛նք։ (Բառár) Իրա-ւունք ունիս.* Il y a cordonnier et cordonnier ։

Հաճ.— *Արուսեա՛կ, խօսքդ գիտցի՛ր. նախատինք կ՚ընես կոր մեզի. կօշկակարի տեղ կը դնես կոր մեզի. չափը կ՚անցընես կոր, գիտե՞ս։*

Ստուս.— *Նախատինք քնոզը ո՞վ է. իմ բառ-ծս ուրած մըն էր. կատակի համար բան։*

Հաճ.— *Եթէ խօսիլ չես գիտեր, լռե՞լ ալ չես գիտեր։ Ա՛ս ալ ուրած մըն է։ Այս տանը մէջ ամէնէն ազէկը չխօսիլն է։ Ես անհնարակս կ՚երթամ կոր, մայրի՛կ։ (Զևռագործը կը ժողվէ)։*

Ստուս.— *Իմ պատճառս անհանգիստ մի՛ ըլլաք, Հանըմի՛կ, ես արդէն վեր պիտի ելլեմ որ էրիկուս ճաշին համար հագուստս փոխեմ։ (Երկու բայլ կ՚առնէ դէպի դուռը)։*

Տիր. *(Միկուսի)* — *Հագուստ փոխելդ պակաս ըլլայ։ վրադ նայողը ո՞վ է։ (Բառár) Սա գլխարկդ հետդ առ՛։ Մէկը պէտք է որ թափած-ներդ ժողվէ։ (Դիմարկը ևնոր կը կարկառէ)։*

Ստուս.— *Շնորհակալ եմ, մոմառ։ (Զևռին կ՚առնէ)։*

Հաճ. *(Ծաղրալիսով)* — *Մայրի՛կ, նայէ՛, ձեռնոցներն ալ հոս ձգեր է։*

Ստուս. *(կը դառնայ, ձեռնոցներն ալ կ՚առնէ)։*— *Ներեցէ՛ք։*

Հաճ.— *Մը մէկուն։ (Եսիւեին) Թափթփա՛ծ, շխտի՛, ձե՛ղք եղբօրս։ (Ստուսիկ ուշ կոպտին դուրս կ՚ելլէ)։*

Գ. ՏԻՐՈՒՀԻ

Տկճ. Տիրուհի, Օր. Հանըմիկ, Ստուկ *(Հախ կողմեն գալով)*

Ստ.— *Բարի՛ երեկո՛ն. (Ստեղնուրիամբ գլխարկը կը հանէ, սեղանին վրայ կը ևեւոի)։*

(Տիրուհի եւ Հանըմիկ խոհոցի ոտքի կ՚ելլեն եւ Ստուկին շուրջը կըփուրկոտին)

Տիր.— *Բարի՛ եկար, տղա՛ս։*

Հաճ.— *Բարեբախտ-դ կը հանե՞ս, եղբա՛յրս, բանթուֆներդ բերել տուն։ (Ստուկ ձեռովը մեծոդական նշան կ՚ընէ)։*

Տիր.— *Ինձ եկո՛ւր նայէ, նայի՛մ, Ստըկա, ի՞նչպէս ես, աղէ՞կ ես։*

Ստ. *(Միշտ ստեղնած).*— *Սանկ նա՛նկ, Արուսեակը ո՞ւր է։*

Տիր.— *Հա՛, անմիջապէս Արուսեակը հարցո՛ւր, մեզի հարցնել չկայ ար, մայրի՛կ, ի՞նչպէս եղար։*

Ստ.— *Հիւա՞նդ էիր, մայրի՛կ։*

Տիր.— *Հապա՛, երէկ գիշեր մինչեւ լոյս ակռայի ցաւ քաշեցի։ Աչքս չեմ գոցեր։*

Ստ.— *Ինչ մը «թէնթիւռ ա՛իօտ» դնէիր։*

Տիր.— *Հանըմիկին ալ գլխուն ցաւը բռնեց նորէն։*

Հաճ.— *Լռէ՛, մայրի՛կ, նմա գլխուս ցաւը ինչ կարեւորութիւն ունի ես փափուկ աղէկ մը չեմ. ինքնիրեն ցաւ քաշելու վարժուած

եմ. ո՞վ հոգ պիտի տանի ինծի։ Մարդ կայ որ, եթէ մահին ծայրը ցաւի, աշխարհքը երար կ'անցքնէ։

Տիր. (*Զայրոյթով*).— Ինչ քսիր, ով հոգ պիտի տանի մի քսիր իմ տանս մէջ ամէնքը պարտական են քեզի հոգ տանելու։ Ով որ քեզի հոգ չի տաներ, իմ զաւակս չէ։

Ս.րբ. (*Մեկուսի*).— Վա՛յ, նորէն սկսանք հին ազգաց պատմութեան (Բառար) Մա՛յրիկ, կարծեմ, ես իմ պարտականութեանս մէջ թերացած չունիմ։ Ինձմէ ինչ կ'ուզէք։ Ցոգնած մարդ մըն եմ ես։ Առտուընէ մինչեւ իրիկուն հազարումէկ մտահոգութիւններու, սրտնեղութիւններու մէջ կը տապլտկիմ. նիւթական, ֆիզիքական, բարոյական ամէն տեսակ աշխատութիւններով բեռնաւորուած՝ կը չարչարուիմ։ Ինչ կը պահանջուի այր մարդէ մը։ Տունը տեղը նայիլ, քնանիքին հանգիստը ապահովել։ Ես ատոնք ձեռքէս եկածին չափ կ'ընեմ կոր, կարծեմ։ Իսկ դուք ինչ հոգ տարած ունիք վրաս։

Հաճ.— Դուն մեզի պէտք չունիս. դուն կին ունիս հիմա։

Ս.րբ.— Կ'աղաչեմ, Հանըմի՛կ, նորէն կինս մի՛ խառներ ամէն խօսքի մէջ։

Հաճ.— Իրա՛ւ, մօրցոյ, մենք արժանի չենք կնոջդ անունը բերանիս առնելու։

Ս.րբ.— Արդէօք գիտեմ թէ իր անունը բերանիդ կ'առնէք՝ զինքը բամբասելու կամ իրմէ գանգատելու համար միայն։

Հաճ.— Մեր գանգատներուն 100ին 99ը կուլ կու տանք քու սիրոյդ համար, մնացեալ 1ը կ'ըսենք քեզի, ան ալ քու պատուոյդ համար։

Յ.րգ.— Բայց կինս իր գանգատներէն ո՛չ մէկը կ'ըսէ ինծի. ամէնքն ալ կուլ կու տայ անիկա։

Տիր.— Ինչ գանգատ ունի որ ի՛նչ պիտի ըսէ. կ'ուտէ, կը խմէ, կը պաքտի կոր։

Ս.րբ.— Դուք ինչ կ'ընէք, անօթի՞ կը կեցնաք կոր։

Տիր.— Արշա՛կ, տղա՛ս, ադ ինչ խօսք է. մեզի անոր հե՞տ կը բազդատես կոր։ Այսչափ տարուան մայրդ, քոյրդ ենք, դեռ մեզի չե՞ս ճանչցեր։ Մենք մինչեւ ետքը ամէն բանէ ինքզինքնիս կը զրկենք, միայն կ'աշխատինք որ տունը տեղը կանոնաւոր ըլլայ, հինգ փարայ աւելորդ ծախք չերթայ։ Տանը մէջ օտար աղէկ կայ, անոր քով ամօթով չըլլանք։ Ան հանգիստ ըլլայ, ան աղէկ ուտէ խմէ, ան ուրախ դուարթ պաքտի, ժամանակ անցքնէ։ Մենք մեզի նայած ունինք. տէրը ներս, ճերմակը գուրս կ'երթանք կոր։

(*Արշակ մօրը խօսած միջոցին, մեկուսի գլուխը շարունակ կ'հիւծցնի հեգնոտ շարժուձեւերով*)։

Ս.րբ.— Ես ամբաք 100 ոսկի կու տամ կոր քեզի, մայրի՛կ. քսել է թէ այդ գումարը չի բաւեր կոր, քանի որ դուք ամէն բանէ կը զրկուիք կոր։

Հաճ.— Հարկա՛ւ, եղբայրս, մէկը պիտի զրկուի որ մէկն ալ վայելէ։

Ա.ՐԳ.— Ուրեմն ամսական հարիւր ոսկին միայն կնո՞ջս համար կը ծախսուի կոր։

Տիր.— Հապա որի՞ համար։ Փա՛ռք Աստուծոյ, «ժատէնները, թատրոնները, «սինէմաները գացողը, «օթօմօպիլ»ներով «միւզէ»ները պտըտողը ես չեմ, ոչ ալ Հանըմիկը։

Ա.ՐԳ.— Բայց, մայրի՛կ, «սինէման, «միւզէն ինչո՞ւ մէջ կը խառնես, անոնք պատահական ծախքեր են. յետոյ անոնք ես միշտ գրպանէս կը վճարեմ։ Դուք ինձի սա քսէ՛ք թէ կնոջս հետ միեւնոյն տան մէջ կը բնակի՞ք կոր, միեւնոյն սեղանէն կը ճաշի՞ք կոր, միեւնոյն ծառաները կը գործածէ՞ք կոր, հապա ատիկը ո՞ւմէ կու տաք կոր։

Տիր.— Ատոնց ամէնն ալ կնոջդ համար կ'ընես կոր։ Անհնարին էիր առաջ մենք ո՛չ Բերայի Շիտակ ձամբան կը բնակէինք, ո՛չ երկու ծառայ կը պահէինք, ոչ ալ հապա ատիկա Շրիկլին կարել կու տայինք։

Ա.ՐԳ.— Այո՛, բայց դիշեր ցորեկ գլուխս կ'ուտէիք որ տուներնիս «թռէն» չունենալուն համար՝ Հանըմիկը ուզող չկայ։ Եւ երբ Հարուստ աղջկան մը հետ ամուսնանալս իմացաք, մենք դեռ գուրսէն չեկած, ուզեցիք որ դիրքերնիդ փոխէք։

Հաճ.— կնոջդ քով քեզ պզտիկ չձգելու համար։

Ա.ՐԳ.— Իմ կինս պարզ աղջիկ մըն է. ատանկ բաներու ուշադրութիւն չըներ։

Տիր.— Խե՛ղճ տղաս, ինչ մխամիտ ես. ատանկ հաւատացուցեր է քեզի Տանը պերճանքէն բան մը պակսեցո՛ւր, նայէ՛ ինչ կ'ըսէ։ Տանը մէջ պզտիկ աշխատութիւն մը տո՛ւր իրեն, նայէ՛ ինչ կ'ընէ։

Ա.ՐԳ.— Արուսեակի՞ն համար կ'ըսէք կոր այդ բաները։

Տիր.— Հրամմե՛ր ես, Արուսեակին համար կը տեսնե՛ս, ինչպէս խելքդ գլխէդ առեր է...։ Դուն օր մը օրանց ատանկ խօսքեր բաած ունէի՞ր մեզի, օր մը հաշիւ դրամի վրայ խօսած ունէի՞ր։ Բոլոր ան է քնել տուողը։ Մե՛ղք մեզի, մե՛ղք քեզի որ երէկուան կնկանդ խօսքովը այսչափ տարուան մօրդ սիրտը կը կոտրես կոր, այսչափ տարուան տուրքի պէս քրոջդ «խաթրին» կը դպչիս կոր։ Չեռքերնիս ես մեծցեր, տղայութենէդ ի վեր մեզի փորձեր հասկցեր ես, մէյ մըն ալ կինդ փորձէ՛ որ, անոր ալ ի՛նչ ըլլալը հասկնաս։

Ա.ՐԳ. (*Մեկուսի*).— Չեր ինչ ըլլալը մինչեւ այսօր չէի հասկցեր, բայց հիմա աղէկ հասկցայ. ձեր խաղերը քիչ մը առաջ իմացայ..., կեցէ՛ք, խաղ մըն ալ ես ձեզի խաղամ. տեսնեմ ինչպէս մէջէն պիտի ելլէք։ (*Բարձր, անուշութեամբ*) Մայրի՛կ, կը զարմանամ որ՝ կը տարակուսիս քու վրադ ունեցած վատահութեանս մասին։ Չե՞ս գիտեր թէ զաւկի մը համար ամէնէն սիրելի, ամէնէն թանկագին բանը իր մայրն է. խակ եղբօր մը համար՝ իր քոյրը, Հանըմիկ։

Հաճ. (*Դառնութեամբ*).— Խօսքով։

Ակը.— Ես հիմա պիտի ապացուցանեմ թէ ո՛րքան վատահութիւն ունիմ ձեր վրայ, և թէ ո՛րքան վեր կը նկատեմ քու սէրդ ամէն նկատումներէն։ Տեսնեմ, դուն ալ պիտի կարենա՞ս ապացուցանել թէ իրաւ քրոջ մը համար ամէն բանէ վեր է իր եղբայրը։

Հաճ.— Ես միշտ ատոր ապացոյցը տուած եմ, և նորէն ալ տալու պատրաստ եմ։

Ակը.— Ընդհակառակը, շա՛տ ընդհակառակ եմ, քոյրս, որովհետեւ շատ պէտք ունիմ ձեր սիրոյն։

Տիր.—Մեզմէ գատ ո՞վ ունիս անկեղծօրէն քեզ սիրող։ Կնոջ սէրը խաբեբայ է, շահախնդիր է։ Փոյթդ և մայրդ միշտ քու կողդ են. բայց կինդ այսօր քու կողդ է, վաղը ուրիշինն է։ Օր մը պիտի համոզուիս ատոր, Ակա՛կս, բայց պիտի թողուս որ ինձնիրեն համոզուիս, ես բան մը պիտի չըսեմ քեզի . . .

Ակը. (Յուզուած ձեւով մը).— Չիս մինակ պիտի չթողուր, այնպէս չէ՞, իմ դժբախտ օրերուս մէջ։

Հաճ.— Միշտ կողդ պիտի գտնուիմ, երբ մինակ գտնուիս։

Ակը.— Իսկ երբ ապրա՞ս գտնուիմ. . .

Հաճ. (Մեկուսի).— Այս ինչ խօսք է։

Տիր. (Ցնցում մը կը կրէ) — Մայր մը իր զաւկէն չի բաժնուիր երբէք։

Հաճ.— Ո՛չ ալ քոյր մը՝ իր եղբօրմէն։

Ակը.— Ուրեմն գիտցէ՛ք որ տակաւին դժբախտութիւն մը կ'սպասէ նայ ինծի։

Հաճ. (Մեկուսի).—Ես ներա մտած ատենը հասկցայ որ բան մը կայ. չգտա՛յ դրամական կորուստ մը գտա՛յ . . .

Տիր.— Ինչ կ'բանա, ապա՛ս. ինչ պատահեցաւ. կնոջդ վրայ դուրս ալն բան մը խմացար։

Ակը.— Եթէ ատանկ գտա՛ր, առնէն դուրս կը հանէի զինքը, կը վռնջանար։

(Տիրուհի եւ Հաճերմիկ խրատու ևայիով, գլխու նշաններ կ'ընեն)։

Հաճ.— Ինչ տեսակ դժբախտութիւն է, մինակ քեզի՞ է, մենք ալ մէջն ենք, բսէ՛, եղբա՛յրս։

Ակը.— Ա՛հ, բերանս առաջ չերթար. բայց պիտի բսեմ, որովհետեւ ձեր օգնութեան պէտք ունիմ. . . . Մայրի՛կ, ներէ՛, ներէ ինծի. ունեցածս չունեցածս ամբողջ կորնցուցի և պարտքի տակ եմ այսօր։

Հաճ.— Ա՛հ . . . (Դէմքը բրուեցնելով դէպ ի ետ կ'երթայ)։

Տիր.— Ողորմա՛ծ Աստուած, ի՞նչպէս եղաւ, ինչ պատահեցաւ։

Ակը.— Խաղացի՛։

Տիր.— Բայց կեանքիդ մէջ երբէք խաղացա՛ծ չէիր դուն։

Հաճ.— Ապահով եմ որ քու կինդ պատճառ եղած է։ Այս ձիւնն ալ բերա՛ծ մեր գլխուն . . .

Ակը.— Ժամանակ մը ի վեր գործերս ձախող կ'երթային արդէն,

և այս տանը ծախքերուն մէջէն չէի կրնար կոր եղլել, վերջերս ինծի հետ առեւտրական յարաբերութեան մէջ գտնուող մեծ վաճառատուն մը անակնկալս, և սոսկալի հարուած մը տուաւ ինծի։ Նայեցայ որ պիտի չկարենամ դիմանալ, մէկ օրէն միւսը վճարումներս դադրեցնելու հարկին տակ էի։ Ամէն ամիս տունին համար 100 ոսկի պէտք էր, նոյնքան ալ վաճառատան մէջ ծախք ունէի։ Աչքս դարձաւ, խաղացի և մէկ ձեռքէ 1000 ոսկի շահեցայ։ Քաշուելու և ինքզինքս ժողվելու էի։ Անհամ գտնուեցայ։ «Բացս գացեմ, կորանցուցածս շահիմ» քսելով, ոտքով գլխով մէջ նետուեցայ։ Քանի՛ խաղացի, կորանցուցի, քանի՛ «շահիմ» քսի, վերս բրի, վերջապէս 500 ոսկի պարտքով քաշուեցայ . . . Հիմա ինչ բնեմ պիտի . . .

Հաճ.— Կնոջդ բան՞ր։

Ս.րբ.— Կ'ուզէ՞ք որ կնոջս քով խոյտառակ ըլլամ . . . Փիչ մը առաջ դուն չէի՞ր բառդ որ անոր քով գիս պզտիկ չձգելու համար առնեն «թռէնոք փոխեր էիք։

Տիր.— Մենք հիմա քեզի ինչ կրնանք ընել, իմ ձեռքէս ինչ կու գայ, զուա՛կաս։

Հաճ.— Կնոջդ բանը պէտք չունիս որ խաղի մէջ կորանցուցեր ես. կրնաս բանել թէ գործի մէջ վերս բրեր եաւ թո՛ղ երթայ ան ալ մամաո՛յ։ Աղէկ օրերուդ ինչպէս որ հաճոյքներդ վայելեցր, հիմակ ալ թո՛ղ երթայ քաշէ։

Տիր.— Մենք ալ հետը պիտի քաշենք։

Ս.րբ.— Այո՛, եա ձեզ կը մեղքնամ կոր։ Պիտի առիպուինք այս տունէն ելլալու, ծառաները ճամբելու։

Հաճ. (Թաշկինակովը աչքերը կը սրբէ).— Երանի՛ թէ չամօսանանայիր։

Տիր.— Կինդ դժբախտութիւն բերաւ մեր տունին։

Ս.րբ.— Մի՛ մոռնաք որ 3000 ոսկի ալ բերաւ։

Հաճ.— Իր բերածը ինք կերաւ հատցուց։ Հիմակ ալ մեզի մոխիրի վրայ պիտի նստեցնէ։

Ս.րբ.— Այո՛, մոխիրի վրայ պիտի նստինք, եթէ մէկը չօգնէ ինծի։

Տիր.— Մենք ինչ ունինք որ ինչո՛վ օգնենք։

Ս.րբ.— Մայրի՛կ, չե՞նք կրնար մեր Գատըգիւղի տունը գրաւի դնել և 500 ոսկի առնել։ Սա խաղի պարտքս վճարեմ, պատիւս փրկեմ, ետքը ընելիքս վրայ կը մտածեմ։

(Հանըմիկ մօրը մօտենալով, ականջի փողոցիկն կը խաչէ և նշան կ'ընէ որ մարժի)։

Տիր.— Ան տունը, ոչ՛ա, սա խեղճ «չօճուխ»ին պահած եմ որ բացը չմեռայ։

Ս.րբ.— Ես գինքը բացը կը ձգե՞մ, մա՛յրիկ, մինչեւ հիմա ո՞վ նայած է ձեզի։

Հաճ.— Ո՛վ նայած է մի՛. դուն եթէ քանի մը դրուշ ծախք բրած

ես, մենք ալ տուղդ տեղդ կատավարած, քեզի խնամք տարած ենք։ Եթէ տես մը «բանախօսէս» բլլայիր, տաղ երեք անգամ ծախք պիտի ընէիր։ Միտքդ բե՛ր, «ինֆլուէնցա» եղար նէ, ո՞վ նայեցաւ քեզի, ձերմակներդ ո՞վ կը կարկտէր, թաշկինակներուդ «մարքա»ները ո՞վ կը դնէր. ի՛նչ շուտ մոռցար։

Ահց.— Լսել է, փոխադարձաբար օգտակար եղած ենք իրարու, նորէն միեւնոյն բանը կրնանք ընել։ Այսօր նեղն եմ, պէտք ուներ ձեզի, կ'բսեմ կոր վազք, նորէն ներք գործս շտկեմ, ամէն պէտքերնիդ կը հոգամ։ Այս վիճակիս մէջ երեսէ մի՛ ձգէք զիս, շա՛տ կը յուսահատիմ....

Տիր.— Ես քեզի խրատ մը տամ, ողա՛ս, եթէ մտիկ ընես, դուն ալ կը հանգստանաս, մենք ալ. չէ նէ դուն գիտես կինդ դի՛ր հօրք տուէք ղրկէ՛ քիչ մը տես որ, խելքերնիս գլուխնիս ժողվենք, ընելիքնիս մտածենք։ Դուն ալ ազգականներ, բարեկամներ ունիս, անոնց գիմէ՛, մէկը չէ մէկը հարկաւ կ'օգնէ քեզի . . .

Ահց.— Ձեզմէ մօտ ազգական ո՞վ ունիմ, ձեզմէ աւելի բարեկամ ո՞ւր պիտի գտնեմ, մայրի՛կ, եթէ դուք մերժէք զիս, ուրիշներք ինչո՞ւ օգնեն։

Հաց.— Մենք կին ենք, գործի մէջ կիներք բան մը չեն կրնար ընել։

Գ. ՏԵՍԱՐԱՆ

Տիկին Տիրուհի, Օր. Հացկատիկ, Ահցակ եւ Աղուսեակ

Աղուս.— Վա՛յ Աբշահս, դուն եկե՛ր ես, բա՛րեւ . . .

Ահց. (Տիրուհիին).— Բա՛րեւ . . .

Աղուս.— Այդ ինչ է, ինչ ունիս, հիւանդ ես

Ահց.— Չգէ՛, գէշ գլխու ցաւ մը ունիմ։

Աղուս. (իրար անցնելով) — Բժիշկ կանչենք։ (Կ'երթայ զանգակը զարնել)։

Ահց.— Իմ հիւանդութեանս բժիշկ օգուտ չունի։

Աղուս.— Ինչ ունի, մայրի՛կ, Հանքմի՛կ, գուք ալ տխուր էք։ Ինչ կայ, բա՛ց, սիրտս մի՛ հատցնէք։ (Տիրուհի եւ Հանքմիկ կ'սկսին լալ)։

Ահց.— Ինձի բանս ինչ օգուտ ունի։ Կիներք բան մը չեն կրնար ընել, կ'բսէ կոր Հանքմիկը։ Դուն ալ կին ես։

Աղուս. (Աբշակին առջեւ ծունկի գալով, ձեռքերը կը բռնէ)։— Ինչ ունիս, Աբշա՛կս, կը պաղատի՛մ, բա՛ց, յոգնեցա՞ր, յուզուեցա՞ր, դժբախտութիւն մը պատահեցաւ։

Հաց. (Լալով)։— Մե՛ծ դժբախտութիւն մը։

Աղուս. (Շուարած)։— Ամէնքիդ ալ պիտի կոր. ինձմէ ինչո՞ւ կը պահէք։ Պիտի խենդեցնէ՛ք զիս։

Տիր.— Բոլոր ունեցած գրամներք գործի մէջ կորանցուցեր է։

Աղուս. (Շունչ առնելով ոտքի կ'ելլէ)։— Առո՞ր համար է. գրամէ համար մարդ հիւանդ կ'բլլա՞յ, Աբշա՛կ։

Հաց.— Ձուանեցնե՛ս պիտի փլչի . . .

Առուս.— *Փյչի՛ նէ փյչի՛. երկուքս մէկ կ՚ըլլանք, Արշակս, ձեռք ձեռքի կու տանք, նորէն կը շինենք։*

Արբ.— *Ինչ գիւրին գործ, խորհէ՛ որ վաղը պիտի ստիպուիս խոհանոց իջնելու, լաթ լուալու, Արուսեակ՛ին։*

Առուս.— *Ատոնք լալու, ողբալու բաներ չեն. խոհանոց իջնողները, լաթ լուացողներն ալ լինի պէս մարդ են։ Ուրիշին գրածը ես ալ կրնամ ընել։*

Տիր.— *Դուն մինակ մեծ մեծ ջարդել գիտես։ Լեզուդն ոսկոր չունի։ Ուզածիդ չափ նեղէ՛. ազատ ալ կը կարծէ որ իրաւ ձեռքէդ բան մը կու գայ. ատել մը ատել չես գիտեր։*

Առուս.— *Կը սորվիմ, մամա՛։*

Արբ.— *Դեռ ամէնք այս չէ. 500 ոսկի ալ պարտք ունիմ զոր պատուս փրկելու համար, պէտք է այս իրիկուն խակ վճարեմ, և գրպանս 500 ղրուշ չունիմ։*

Առուս.— *Բայց իմ գոհարեղէններս կան. հո բկուս այդչափ կ՚արժեն։ Տա՛ր ծախէ, անմիջապէս պարտքդ վճարէ՛։ Կեցի՛ր, երթա՛մ բերեմ։ (Վազելով դուրս կ՚ելլէ)։*

Դ. ՏԵՍՈՒՐԱՆ

Տկճ. Տիրուհի, Օր. Հանըմիկ եւ Արբակ

Արբ.— *Տեսա՞ր, մայրի՛կս, թէ ճշմարիտ սէրը ո՞րն է։ Տեսա՞ր, թէ կիներն ալ կրնան բան մը ընել, եթէ ուրուն Դուք երկուքդ մէկէն 1000 ոսկի ։ափ գոհարեղէն ունիք, և սակայն չատաչտարկեցիք մէկ հատ մը տալ ինձի՝ պարտքս վճարելու համար։ Ես խնդարհեցայ ձեր առջեւ, և աղաչեցի որ գրաւի դնեիք հօրենական տուներնիս, որուն կէսը իմս է, քանի օրինի. ո՛ն ալ մերժեցիք։ Ես սակայն տեսայ թէ Արուսեակը ինքնաբերաբար իր բոլոր ունեցածը կը բերէ կը յանձնէ ինծի, դժբախտ օրիս մէջ՝ զիս ափոփելու և պատուս փրկելու համար։ Հիմա որ ձեր ճշմարիտ արժէքը, ինչպէս կնոջս արժէքը երեւան ելաւ, բան մը չեմ ուզեր ձեզմէ։ Կը խնդրեմ միայն որ ակնածութեամբ իր անունը բերաննիդ առնէք և յարգանքով վարուիք իրեն հետ։*

Տիր.— *Քու կինդ խենդին մէկն է. յարգա՛նքս եր պակաս իրեն։ Ես, իմ սարիքիս փորձառութեամբը, միշտ խնայեր, հաշուեր, չափեր ձեւեր եմ ամէն բան, յետոյ նայեր, մեծցուցեր, մարդ եմ երեր գձեզ։ Միշտ հետաոեսութեամբ վարուելով է որ կրցեր եմ պատիւով ապրեցնել ձեզի։ Եթէ անոր պէս ունեցածս չունեցածս ծախած էլլայի, փողոցը կը մնայիք դուք։ Ասկէ զատ, չէի ուզեր կոր բսել, բայց ստիպեցիր զիս բսելու թէ կինդ կրնայ պատճառներ ունենալ քեզ շողոքորթելու, ինչ որ մենք չունինք։ Մենք ամենեւին ծածկելիք բան մը չունինք. մեր ճակատը բաց է. բայց անոր մասին չեմ կրնար ապահովել գքեզ։*

Արբ. (*Միկուսի*).— *Ստախօսնե՛ր (Բարձր) Ամբաստանելը բաւական չէ, մայրի՛կ, պէտք է ապացուցանել։ Ինծի դէմ ունեցած բարեւթեանդ համար, անմեղ մը վրէժ լուծելու իրաւունք չունիս։*

Տիր.— *Տղա՛ս, մայր մը իր զաւկէն վրէժ չի լուծեր։ Ես քեզի դէմ ո՛չ բարկութիւն ունիմ, ոչ ալ՛ վրէժ լուծելու փափաք։ Մինակ կ՛ուզեմ որ աչքերդ գոց, կոյրի պէս չպտըտիս տանը մէջ։ Ես այսչափ կ՛բաւեմ. դուն աչքդ բա՛ց. շուրջդ անցած դարձածը դիտէ՛, քննէ՛, հասկցի՛ր։ (Բարկութեամբ դուրս կ՛ելլէ։ Հանըմիկ ալ կը հետեւի անոր, սոսկալի նայուածք մը ձգելէ յետոյ եղբօրը վրայ)։*

Ե. ՏԵՍԱՐԱՆ.

Սարեակ *(Առանձին)*

*Ես լա՛ւ կոյր եմ եղեր, որ տան մէջ անցած դարձածը մինչեւ այսօր չեմ տեսեր։ Ինչ սարսափելի արարածներ են եղեր տանդ։ Արդեօք ինչպէ՛ս չարչարուեր է կինս տանից ձեռքը, առանց ինծի բան մը զգալի բնելու։ Այն ի՞նչ տող անգոանող նայուածքներ կ՛արձակէր կոր Հանըմիկը կնոջս վրայ։ Ինչպէ՛ս ցցեց գլուխը, ի՞նչ չար շեշտ մը առաւ ձայնը, երբ առաջարկեցի որ գրաւի դնենք տուներնիս, որուն վարձքովը արժեթուղթեր կը գնեմ միշտ իրեն համար։ Եւ դիտեմ թէ 1000 ոսկիի գոհարեղէն ունին . . . . Ասանցմէ զատ, սարսափելի գաղտնիք մը իմացայ զոր ես ինծի խոստովանելու կ՛ամչնամ և զոր չեմ կրնար մոքս վանել, ա՛յնչափ կը չարչարէ զիս այն գաղափարը թէ տարիներէ ի վեր խաբուեր, շահագործուեր եմ տանս մէջ՝ մօրս և քրոջս կողմէ։ Ախ, իցի՛ր թէ իմացած չըլլայի . . . . Տարիներէ ի վեր կոյր ապրեր եմ հաւատացեր եմ իրենց անձնուիրութեան, իրենց սիրոյն, իրենց պարկեշտ, մաքուր, սուրբ կնոջ, խնայող, տնտեսող կնոջ երեւոյթներէն խաբուելով, և ապտհով ու երջանիկ ապրեր եմ . . . . Մը առտուան մղեց զիս որ այս իրիկուն կանուխ տուն դառնամ . . . . Հազիւ մեր տանը առջեւ հասեր էի, տեսայ Փոէտի Լիոնէի պաշտօնատարէն ժէկը որ մեր դրան զանգակը կը հնչեցնէր։ Հարցուցի թէ ի՛նչ կ՛ուզէր։ Նամակ մը տուաւ ձեռքս։ Ա՛յնքան մոքս չէր անցներ մերիններուն՝ պանքայի մը հետ գործ ունենալը որ, առանց նամակին հասցէն նայելու, իսկ կտրեցի, պահարանը բացի։ Ինչ տեսնեմ։ Օր. Հանըմիկ Արծաթեանի անուան եռամսեայ հաշիւ մը, որմէ հասկցայ թէ օրիորդը ամէն ամիս քսան ոսկի կը դնէ եղեր Պանքան։ Անանկ անակնկալ մըն էր ասիկա որ, մինչ յանկարծ կեցաւ. չկրցայ խորհիլ թէ ինչպէս կրնար ըլլալ, և անմիջապէս մօրս սենեակը ելայ՝ միտքս բացատրութիւն պահանջելու համար։ Բարեբախտաբար հոն չէր. բայց սեղանին վրայ էր իր հաշուետոմարը՝ Հանըմիկին ձեռքով գրուած . . . . Ախ, չտեսնայի՛ր, չկարդայի՛ր վճարած 100 ոսկիս 70ը տան ծախքերուն կը դրծածեն եղեր, 10ը՝ իրենց անձնական պէտքերուն, և 20ն ալ Փոէտի Լիոնէն կը դնեն եղեր . . . . ի՛նչ հեգնական ճշմարտութիւն կար մօրս շէշտերուն մէջ, երբ պատուց երեսիս. «Դուն կոյրի պէս կը պտըտիս կոր այս տանը մէջ, աչքերդ բա՛ց ու շուրջդ նայէ՛ որ տեսնես . . . .» Ախ, մայրի՛կս, իցի՛ր

թէ միշտ կոյր ծնայի և գքեզ այսպէս ինկած, արատուած չտեսնէի՛ Իցի՛ւ թէ այդ գուժարին կրկինը պահանջէիր ինձմէ և չիջնայիր այն պատուանդանէն ուր բարձրացուցած էի գքեզ։ (Սեղանին առջև կը նստի, գլուխը երկու ձեռներուն մէջ պահ մը կը մնայ, յետոյ գլուխը վեր կ՚առնէ)։ Չէ՛, չէ՛, մայրս այս տեսակ բան մը պիտի չքնէր իրեն համար. Հանքա՛կն է գինքը թելադրողը։ Տղայ հասակէն գիտեմ թէ ի՛նչ չար, ի՛նչ ծակաչք էր անիկա. բայց քանի մեծցաւ՝ փոխուեցաւ, սկսաւ անուշնալ, մօտենալ ինծի, հաճոյակատար, գորովոտ բլլալ ինծի հանդէպ. անձնուէր, անշահախնդիր քրոջ կերպեր առնալ, որպէս զիս իրեն կապելու, եւ ես ճշմարտապէս սիրեցի գինքը, իր բոլոր փոփոխներէն գոհացուցի, իր բոլոր հաճոյքներուն ծառայեցի. միայն մէկ բան չկրցայ քնել. չկրցայ ամուսնացնել գինքը։ Ի՛նչ կրնայի՛ քնել, երբ չէր կրնար սիրել բլլալ։ Արուսեակը միշտ կ՚ըսէր. «Ամէն զոհողութիւն քնե՛նք, այս ազջիկը ամուսնացնենք»։ Եւ ես կը կարծէի թէ անոր ներկայութիւնը աւելորդ կը նկատէր տանը մէջ, կնոջ նախանձ, կ՚ըսէի ինքնիրենս, և կը ցաւէի որ ամէնէն ազնիւ կիներէն գէրծ չեն այդ զգացումէն։ Ի՛նչ ապուշ, ի՛նչ անիրաւ եմ եղեր . . . . Խե՛ղճ կինս, արդեօք ո՛րքան տառապած է այդ հրէշին ձեռքէ . . . . Այն ի՛նչ տանջութիւն, ի՛նչ քամահրանք կ՚արձակէր իր գէմային նայուածքէ Արուսեակին վրայ, երբ ան կ՚երթար բոլոր ունեցածը բերել յանձնել ինծի։ Ա՛խ, իցի՛ւ թէ այս իրիկուն կանուխ ելած չբլլայի վաճառատունէն, իցի՛ւ թէ հանդիպած չբլլայի Պանքայէ պաշտօնեային . . . . Ինչպէ՞ս անգամ մը չնայեցայ նամակին վրայ։ Եթէ հապճէն տեսնէի, պիտի չդառնայի անշուշտ. Հանրմիկը տուա մը պիտի բաներ ու պիտի հետաւայի։ Մինչեւ հիմա ո՞վ գիտէ ի՛նչ տուներ քանդած է ինծի . . . . Ի՛նչ փոյթ, ես ապահով կ՚ապրէի տանս մէջ . . . . Ապօրէն գործ մը բրի նամակը բանալով, և որովհետեւ միշտ յանցանք մը ուրիշ մը կը բերէ հետեւէն, ապօրէն գործ մըն ալ բրի՝ մօտս հաշիւներէ քննելով, ինչ որ երբեք բրած չէի։ Երբորդ ապօրէն գործ մը բրի՝ ինքզինքս անանկացած և պատրաստ տակ ձեւացնելով։ Հիմա այս տառապանքին մէջէն ինչպէս պիտի ելլեմ։ Անգամ մը որ մարդ լաբիւրինթոսին մէջ իյնայ, շարունակ կը մոլորի ու կը մոլորի. անգամ մը որ լոյծ աւազին մէջ խրեցար, ամէն քայլափոխիդ կը խրիս ու կը խրիս։ Հիմա ինչ պիտի բաներ Արուսեակին։ Կը նախընտրեմ մեռնիլ քան թէ մօտս ու քրոջս գոյ բլլալը խմացնել անոր։ Բայց ինչպէս բաներ թէ անանկութիւնս, պատրաստ տուա էին կարելի չէ։ Պէտք է մինչեւ վերջը տանել. պէտք է մօտս խրատին հետեւիլ. աչքերս բանալ և շուրջս դիտել, ոչ թէ Արուսեակը, այլ պերինք փրձելու և հասկնալու համար թէ իմ բացակայութեանս ինչպէս կը վարուին կնոջս հետ։ Առաջ հիմա երբ անիկա գոհարեղէններէ բերէ, պիտի առնեմ և մեկնիլ ձեւացնելով՝ հոս տեղ մը պիտի պահուրտիմ, որպէս զի ամէն բան աչքովս տեսնեմ ու ականջովս լսեմ։

Զ. ՏԵՍԱԾՔԱՆ

Արշակ եւ Արուսեակ

Արուս. (Հեւ ի հեւ ևիրս մեևիդով, արկղիկ մը կը բերէ).— Ահա՛, Արշակս, ամէնքն ալ սաոր մէջ են։ Քիչ մը դրամ ունէի, ան ալ մէջը դրի։ Անմիջապէս առ տա՛ր ծախէ, մինակնայէ՛ որ նորէն չյուզուիս։ Ինչպէ՛ս յուզուեր էիր քիչ մը առաջ. կարծեցի թէ հիւանդ ես, շատ դող ելայ։

Արշ.— Արուսեա՛կս, ինչպէս պիտի զրկեմ զքեզ զարդերէդ։ Դեռ հազիւ մէկ երկու տարի գործածեր ես, և շատ երիտասարդ ես, և միշտ պէտք ունիս անոնց՝ հանդէսներու մէջ փայլելու համար։ Մ՛բշտիւ պզտիկ պիտի ձնաս բարեկամուհիներուդ քով, երբ անոնք իրենց զոհարներովք զարդարուին ու դուն անշուք և անզարդ ճնաս։

Արուս. (Յուզմամբ շարժելով ու ևսգելով).— Աստիա՛ս, դուն չե՞ս բաեր ինծի թէ մանեակս վգիս ազատութիւնը կը ծածկէ, թէ թեւերս ասելի շքեղ են առանց ապարանջանի, թէ մատիներդ ձեռքերուս նըրբութեանը կը վնասեն։ Ըսել է՝ շողոքորթութիւն կ՛բնես եղեր...

Արշ.— Արուսեա՛կ, ես գիտեմ թէ կնոջ մը համար ինչ է զոհաբերդէնք. եթէ իր բոլոր կեանքը չէ, իր կեանքին թանկագին մէկ մասն է, իր երջանկութեան գլխաւոր տարրերէն մէկն է... Չէ՛, Արուսեա՛կ, չեմ կրնար առանց զոհողութիւն մը ընդունիլ քեզմէ։ Ես ուրիշ միջոց մը կը փնտռեմ, կը գտնեմ։ Տար պահէ՛ զանոնք։

Արուս.— Տղայութիւն չընդիր, Արշա՛կ. բաել է՝ թեթեւամիտ կնոջ մը սեղ դրիր ես գիս որ քարի կտորներու կարեւորութիւն պիտի տամ. ինչ բանի կը ծառայեն առանք պահարանիս մէջ ձեռով։ Տարին երկու անգամ պիտի զարդարուիմ եղեր. է՛հ, կ՛արժէ՞ որ տարը համար դուն նեղուիս փեզքի օդնելու համար, ես կիանքս, արիւնս կուտամ Ան տա՛ր, բոլորն ալ ծախէ՛ և պարտքդ վճարէ որ սիրտերնիս հանգստանայ։ Ետքը հայրիկին կը դրեմ՞ք, ան կ՛օդնէ քեզի։

Արշ.— Կ՛ափսոսիմ, հայրիկին բան մը չդրես. առանք կը բաւէն գործս կարգին դնելու ընտրհակալ եմ, Արուսեա՛կս. անհամեն, անգին արտասուք մըն ես դուն, պահապան հրեշտակս ես դուն։ Ես ինչո՞ւ հոգամ, ինչո՞ւ տառապիմ, երբ առանց սիրտս մը ունիմ իմ արտես մատս... Հիմա կ՛երթամ, անմիջապէս գրաւի կը դնեմ առանք, պէտք եղած դումարը կը հայթայթեմ ու պարտքս կը վճարեմ։ Մխայն, խոստացի՛ր որ նօրդ բան մը չդրես. չեմ ուզեր որ մարդ իմանայ այս ձախողութիւնս։ Ես պիտի ջանամ անձայն անշշուկ գործս կարգադրել, և պիտի յաջողիմ, ապահով եղի՛ր, անուշի՛կս։

Արուս.— Ինչպէս կ՛ուզես, անանկ կ՛ընեմ...

Արշ.— Հիմա մտիկ ըրէ՛. ես այս գիշեր քնթրելէ պիտի չկարենամ գալ. հաւանական է որ մինչեւ կէս գիշերին ետքը գործս չկարենամ աւարտել։ Դուն ինծի մի՛ սպասեր, մատանին ալ մի՛ղ երթան տեղը-նին պահեցնես բոլոր յոյսերը մարել ուզես, միայն այս արտհին լամպարը

վառած Թո՛ղ ինայ։ Ես գուրսը պիտի քնթրեմ. կարելի է վերադարձիս այստեղ կ'աշխատիմ։

Ստուս.— Շատ ապէկ, շատ ապէկ, դուն մեզի մի՛ մտածեր, ինքզինքդ նայէ՛։ Օդը քիչ մը զովացաւ. հասատ «բարտքսիւդ հագի՛ր որ չմսխաս եւ եկո՛ւր գիս համբուրէ։ (Ձիտար կը գրկնը)։ Բարի յաջողութի՛ւն։

Է. ՏԵՍՍԵՐԱՆ

Ստուսեակ *(Առանձին)*

(Սպասուհի մը կու գայ շամպարներէրը կը վառէ, կը մեկնի)։

Վերջապէս մխիթարեցի, արտապնդեցի զինքը, և ուրախ գուարթ մեկնեցաւ։ Ինչ ապէկ գաղափար ունեցայ աս գոհարեղէններս ծախելու։ Ինչ պիտի բնեմ. երանի թէ աւելի շատ ունենայի և աւելի շատ տայի։ Այսչափ քիչ բանով պիտի կարենա՞յ գործը կարգի դնել։ Եթէ չյաջողի, պիտի հարկադրուինք ծախքերնիս պակասցնել։ Ինձի համար կարեւորութիւն չունի ատիկա. . . . Այս անճաշակ պերճանքը, այս ոսկեզօծ կարասիները կոհավաճառի մը խանութին տպաւորութիւնը կ'ընեն վրաս։ Այս ատեն մէջ ոչինչ սիրելի է ինձ՝ բաց ի իմ անուանակէս, ուր սիրած անձերուս կենդանագիրները, անոնց նուէրները և ծաղիկներս ունիմ, և որոնք կը յիշեցնեն ինծի սիրոյ, գուրգուրանքի տարիներ՝ որոնք ա՛յնքան հեռու են հիմա ինձմէ. . . . Մրչափ պիտի նախընտրէի փոքրիկ յարկաբաժին մը ունենալ իմ ճաշակովս, իմ գոյներովս յարդարուած, ուր շատ առնկեր և ծաղիկներ ունենայի, ուր ամէն բան իմ ձեռքովս բնէի. . . . Ինծի կ'ապառնան թէ խոհանոց պիտի ըլլնի. բայց ատիկա հաճոյք մը պիտի բլլար ինծի համար, եթէ սիրած անձիս հետ առանձին ապրէի և շարունակ գիս հարուածողներ չունենայի շուրջս. . . . Իմ ձեռքովս կերակուրներ պատրաստել իմ սիրելիս համար, իմ ձեռքովս շակել անոր սեղանը, վերջապէս ամէն ժամ, ամէն վայրկեան անոր գրագիլ, անոր նուիրուիլ. ա՛յս է իմ իսկական արդէն, և ազգուութիւնը վախ չպղնը ինծի. ան ալ իր հրապոյրը ունի. առիթ կ'ունենայ մարդ իր անձնուիրութեան ապացոյցը տալու իր սիրած անձին. . . . Միայն թէ մայրիկը և Հանըմիկը շատ դժդոհ պիտի ձնան, որովհետեւ անոնք ուրիշներու երեսլոս համար միայն կ'ապրին, և պիտի ատատպին՝ եթէ ուրիշներ ազգատ սեանն գիրենք։ Իրենց կեանքը՝ իրենց կարասիներուն, իրենց տունին սեղին, իրենց կարգուսարքին հետ կապուած է։ Այդ բոլորէն բաժնուիլ՝ մեռնիլ է իրենց համար։ Ստակալի պիտի դառնանան, և մեզ ալ պիտի չսրշարեն։ Ուրեմն պէտք է ջանալ գրամ դանելու, բայց ի՞նչպէս, քանի որ Արշակ չուզեր որ հօրս գրեմ. . . . Բացատրեմակաշպէս արգիլից անոր գրել։ (Կ'ակսի սահիլ մէկ խալէն միսիս խալիս խուսնոյ)։ Վերջապէս . . . միջոց մը գտնելու է . . . գաղափար մը (ցուցնատր ճակտին տանելով) այո՛ . . . Ձարեհին կը գրեմ. . . ո՞վ պիտի խմաշնայ . . . նամակս վարդ ձեռքով կը տանիմ թղթատուն կը յանձնեմ. . . գաղանի կը ձնայ և մէկ քանի օրէն ազատրիկ գումար մը կը հասնի

Ձեռքս... ապահով եմ (Զանգակի ձայն մը կը լսուի)։ Վա՛յ, ճաշի զանգակն է. բայց ես այս իրիկուն բնաւ ախորժակ չունիմ ո՛չ կերակուր ուտելու, ոչ ալ դառն խօսքեր լսելու...

Ը. ՏԵՍԱՐԱՆ

Առուտուր եւ սպասուհի մը

Սպասուհին.— *Տիկի՛ն, անգամը պատրաստ է։*

Առուս.— *Մայրիկը և օրիորդը եկա՞ծ են։*

Սպաս.— *Օրիորդը անհանգիստ կլլալուն՝ պիտի չճաշէ. մայրիկը անդանաւանդ ձկդի կ'ապաւէ կոր։*

Առուս.— *Կու գամ։*

Թ. ՏԵՍԱՐԱՆ

(Պահ մը տեսարանը պարապ կը մնայ. յետոյ Հանըմիկ ոտքին ծայրերուն վրայ կոխելով, չուս կողմը դիտելով, գողի պես ներս կը մտնի)։

Հանըմիկ *(առանձին).*— *Տուներնիս պիտի կործանի, ունեցածներս չունեցածներս ձեռքերնուս պիտի երթայ։ Աղքատ պիտի ըլլանք. ա՛լ իմ երեսս ո՞վ պիտի նայի.... Այս ի՛նչ սեւ բախտ է իմ բախտս. ինքզինքս գիտնալէս ի վեր խելօք թաղ մը խելօք տուն մը կը բնակէինք Գատըգիւղի մէջ։ Տուներնիս եկող գացողներն ալ մեզի պէս մարդիկ էին։ Մայրիկս կերակուր կ'եփէր։ Հօրաքոյրը մը ունէի, ան ալ տանը միւս գործերը կ'բներ, և աղքատի պէս կ'ապրէինք։ Ետքը, եղբօրս գործերը հետզհետէ յաջող գացին։ Հօրաքոյրս տունէն ճամբեցինք և պզտիկ սպասուհի մը բռնեցինք։ Ինքզինքնիս գոհ էինք, երբ եղբայրս գործով իզմիր գնաց և այնտեղ շատ հարուստ վաճառականի մը աղջկան հետ ամուսնացաւ։ Վախցանք որ հոն կը մնայ և մենք այստեղ նորէն խեղճ կ'ըլլանք։ Նամակ նամակի վրայ գրեցինք, ուզենք չուզենք, հրաւիրեցինք, պաշեցինք եղբօրս որ կինը առնէ հոս բերէ։ Նամակը գրողը ես էի. ձեռքս կտրէ՛ր, չգրէի՛։ Եղբայրս անմիջապէս մեզի դրամ դրկեց։ Ելանք Բերա, չիտակ ճամբան այս մեծ տունը բռնեցինք, այս աքանչելի կահաւորներովը չահեցինք, մեր Գատըգիւղի տունն ալ վարձու տուինք, և վարձքը մեզի կտպելին։ Երկու ծառայ բռնեցինք, խոհարար մը և սպասուհի մը, ա՛լ հագուստ, կապուտ, պոկաս բան մը չմնաց։ Բոլոր թաղին հարուստներէն ալցելութեան կուգան մեզի, բայց մենք ինքզինքնիս ծանրէն ծախեցինք որ շատ չերեւանք։ Ես օր մը առանձին դուրս չէի ելլար, միշտ մայրիկին հետ, շատ անգամ կոտքով։ Եթէ այսպէս չարուեստակուէր, անպատճառ ազէկ ամուսնութիւն մը պիտի բնէր։ Ամէնքը կը հիանային վրաս. ի՞նչ «վխտար» աղջիկ է, ի՞նչ ազնիւ աղջիկ է, ի՞նչ պարկեշտ աղջիկ է կ'բսէին ամէնքը։ Բայց երջանկութիւնս շատ կարճ տեւեց։ Եղբայրս իր կինը Եւրոպա տարկը էր. երկար ամիսն առաւ եկաւ։ Հարաք դուռներնուս ներս մտաւ չմտաւ, իմ բախտս*

դարձաւ ոտքը կոտրէ՛ր, ճամբան մնա՛ր, տուներնիս չմտնէր։ Ամէն բան յափշտակեց ձեռքէս։ Ա՛լ ամէն յուզմունք, ամէն պատիւ անոր... ուր որ երթայինք՝ առաջին տեղերը անոր կու տային, ամէն բան առաջ անոր կը հրամցնէին, որովհետեւ միշտ առաջ կը նետուէր լիւրեր։ Ես ազնուական բաներու վարժուած, ազնուական կրթութիւն առած, մութ գոյն հագուստներ կը հագնէի, ճամբա քալած առենս առջեւս կը նայէի, խօսքի մէջ չէի խյնար, վերջապէս դեռատի աղջկան մը վարմունքը ունէի։ Ան բնաւ քաշուիլ չէր գիտեր. բաց գոյն հագուստներ, «ետքօլթէ» պլուզներ, կուրծքը ծաղիկ խոթելներ, էրիկ մարդոց հետ ֆրանսերէն, անգլիերէն խօսիլներ, ո՞ր մէկը բաւ՛ եղբայրս ալ ձայն չէր հաներ։ Հարուստի աղջիկ է, բանով՝ առաջները մենք ալ չխօսեցանք, ձգեցինք որ ուզածը ընէ. ետքը նայեցանք որ երես առաւ. ա՛լ ակառնք կամաց կամաց իր յանցանքները երեսին զարնել որ կարգի դնենք զինքը։ Սկսեր էի նորէն խօսքս քալեցնել առնլին մէջ և Արշակն ալ ձեռքերնիս պիտի առնէինք մայրիկին հետ ու պիտի պաղեցնէինք կնոջմէն, մէյ մըն ալ այս փորձանքը չհասնի՛ մեր գլխուն...։ Ինչ բաւ՛ մեր գլխուն... Ինձ պիտի յաջողի՞ արդեօք գործը կարգադրել...։ Ով գիտէ ի՛նչ նեղութիւններու մէջ է հիմա, խե՛ղճ Արշակ...։ Իրա՛ւ այլանդակ են բնկերային սովորութիւնները. այրը երթայ աշխատի, յոգնի, չարշարուի, այսպէս մենք երէք կին հանգիստ նստինք կամ անհոգ պառկինք, ինչո՞ւ. որովհետեւ այսպէս է սովորութիւնը. անհեթեթ, տխմա՛ր սովորութիւն։ Պէտք էր որ Արշակը հանգչէր այս գիշեր և մե՛նք երթայինք իր տեղը, տպին անդին խյնայինք, քանի որ մե՛նք ենք որ իր աշխատութեան արդիւնքը կը վայելենք...։ Ինչ կրնամ բնել. ձեռքս ոտքս կապուած է. առանց հրամանի բան մը չեմ կրնար բնել... բայց սա նամակը պիտի գրեմ...։ Մայրիկը և Հանքամիկը չխմանան որ Զարեհին նամակ կը գրեմ, վիզս չուան մը կ'անցընեն և կը կախեն զիս...։ (Գրասեղանին առջեւ կը նստի դեպի հանդիսականները դարձած և կ'սկսի գրել։ Պահ մը լռութիւն)։

Ժ. ՏԵՍՍՐԱՆ

Արուսեակ *(Առանձին)*

Արուս. *(Շեմքը թղթակալ մը, կապտակար մը, նիւթ մտնելով)*.— Մայրիկը և Հանքամիկը սենեակնին քաշուեր են. Ծառանները ալ քիչ որ երթան պառկին, ես այստեղ Արշակին պիտի սպասեմ, որ եկածին պէս գործը բանամ։ Մինչեւ որ չգայ, քունս պիտի չառնէ...։ Պիտի յաջողի՞ արդեօք գործը կարգադրել...։ Ով գիտէ ի՛նչ նեղութիւններու մէջ է հիմա, խե՛ղճ Արշակ...։ Իրա՛ւ այլանդակ են բնկերային սովորութիւնները. այրը երթայ աշխատի, յոգնի, չարշարուի, այսպէս մենք երէք կին հանգիստ նստինք կամ անհոգ պառկինք, ինչո՞ւ. որովհետեւ այսպէս է սովորութիւնը. անհեթեթ, տխմա՛ր սովորութիւն։ Պէտք էր որ Արշակը հանգչէր այս գիշեր և մե՛նք երթայինք իր տեղը, տպին անդին խյնայինք, քանի որ մե՛նք ենք որ իր աշխատութեան արդիւնքը կը վայելենք...։ Ինչ կրնամ բնել. ձեռքս ոտքս կապուած է. առանց հրամանի բան մը չեմ կրնար բնել... բայց սա նամակը պիտի գրեմ...։ Մայրիկը և Հանքամիկը չխմանան որ Զարեհին նամակ կը գրեմ, վիզս չուան մը կ'անցընեն և կը կախեն զիս...։ (Գրասեղանին առջեւ կը նստի դեպի հանդիսականները դարձած և կ'սկսի գրել։ Պահ մը լռութիւն)։

Ժ. Ա. ՏԵՍԱՐԱՆ

Արուսեակ *(Միշտ գրելու զբաղած)*, **Արբակ** *(Կամաց մը ետևս կը մնայ)*:

Արբ. *(Մեկուսի).*— *Օրը հնազանդելը սատուածային պատուիրանքներուն առաջինն է, և զայն պահողը կը վարձատրուի կ'ըսեն. ինչու է եղեր «Աչքդ բա'ց» քառ ինծի եթէ աչքս չբանայի, ինչպէ՞ս պիտի իմանայի թէ գող մը կայ առնս մէջ, և թէ այդ գողը, աւա՛ղ, իր ազջիկը և իմ քոյրս է... Ա՛հ, տխո՛ւր ճշմարտութիւն, դժբա՛խտ գիւտ... Թո՛ղ առնէ տանի. իբե՛ն բլլան արծաթներդ, ոսկիներն ալ, ամէն ունեցածս ալ. այդ չէ՛ որ ցաւ կը պատճառէ ինծի. բայց ինչպէ՛ս իր երեսը պիտի նայիմ այսուհետեւ, ինչպէ՛ս պիտի խօսիմ իրեն հետ ինք վարժուած է այս տեսակ գործերու, պիտի չամչնայ և թերեւս աւելի՛ մը ամբաստանէ... Չէ՛, պէտք է վերջ գտնեն այս խայտառակութիւններդ, պէտք է միանգամ ընդ միշտ հասկնայ թէ երեւան եկած են իր գաւերդ... Ես հիմա այս ամաններդ կը տանիմ կը պահեմ. թո՛ղ երթայ փնտռէ ու փնտռէ. տեսնենք ի՞նչ պիտի ընէ...* *(Ամանները կը ժողվէ կը տանի)*:

Ժ. Բ. ՏԵՍԱՐԱՆ

Արուսեակ *(առանձին, միշտ գրելու զբաղած)*, **Հանըմիկ** *ոտքի ծայրերուն վրայ քալելով ետևս կը մնայ, առանները կը փնտռէ, ու յգտնելով կը շուարի, զայրացկոտ շարժուձևեր կ'ընէ)*

Հան. *(Մեկուսի, ապառնագին, Արուսեակին ետևէն).*— *Փեզէ՛, քեզէ՛, քեզի՛, գո՛ղ աւազակ, բռնեցի՛, բռնեցի՛, ա՛լ օձիքդ չես կրնար ազատել. ձեռքս մէջն է ես*

Արուս. *(Առանց գայլի տեսնելու).*— *Վերջապէս Արշակը չեկած՝ առանակը աւարտեցի. կը վախնայի որ վրայ կը հասնի, Հասցէն ալ գրեմ որ պատրաստ բլլայ* *(Պահարան մը կ'առնէ, վրան կը գրէ յարձրանայլի. Monsieur Zareh Tatossian, Smyrne, և նամակը մէջը դնելով կը փակէ)*:

Հան. *(Ծոնիկապով ասիր).*— *Բռնեցի՛...*

Արուս. *(Երկոքան ոտքի կանգնելով).*— *Վախցուցի՛ր զիս, Հանըմի՛կ* *(Նամակը սեղանին վրայէն առնելով գրպանը կը դնէ)*:

Հան.— *Վախնալու ի՞նչ կայ. ես մարդ չեմ սպաններ. «գող՝ սիրտը դողայ, անանկ չէ՞»*

Արուս. *(Ուրախացած).*— *Չեմ հասկնար կոր...*

Հան.— *Հարկա՛ւ պիտի չհասկնաս. առանկ բանը ո՞վ կը հասկնայ. զիս քնացած կը կարծէիր, մարդ չէը անցներ որ վրայ պիտի հասնիմ. Յանցանքը սամսար մուշտակ բլլայ նէ մարդ վրան չառներ. բայց ես քեզի հիմա պիտի հասկցնեմ, ո՞ւր են այս տեղ դրուած արծաթ առաններդ, ի՞նչ էղաւ*

Արուս. *(Հանդարտած, պաղարիւնով).*— *Ես ի՞նչ դիտնամ...*

Հան. *(Պոռալով).*— *Հիմա, հիմա արծաթներդ ետևէդ պիտի հանես,*

եթէ ոչ կը պոռամ, կը կանչուրտեմ, ամբողջ տունը ոտքի կը հանեմ, ծառաները կ'արթնցնեմ, ժէնուն առջեւ խաղք կ'ընեմ քեզի։

Արուս.— Կը զառանցե՞ս կոր, Հանքմի՛կ... ես արծաթի, ամանի խառնուած ունի՞մ, ուր որ դրեր ես՝ հո՛ն փնտռէ։

Հաճ.— Հոս դրեր էի, գետինք, այս պահարանին քով որ տանիմ մաքրեմ փայլեցնեմ։ Մայրիկս վերէն կանչեց, վազեցի գացի, հիմա եկայ որ գողցուեր են։

Արուս.— Ի՛վ պիտի գողնայ, դրած տեղդ մոռցած չըլլա՛ս։

Հաճ.— Ինքզի՞նքդ կարծեցիր գիս, որ դրած տեղս մոռնամ։ Ատանկ խօսքերով ձեռքէս չես կրնար ազատիլ։ Արծաթներըք ժէջտեղ հանէ՛, եթէ ոչ, ես ալ ուրիշ բան ժէջտեղ կը հանեմ։ (Դրան ետեւին վրայ Արշակ կ'ետեւայ)։

Ժ. Գ. ՏԵՍԱՐԱՆ

Արուսեակ, Հաճըմիկ եւ Արշակ

Արուս. (Առանց Արշակը տեսնելու).— Յուզուած ես դուն այս գիշեր, քուրի՛կս, չեմ ուզեր ես ալ զքեզ վիրաւորել, բայց ինչ կրնամ ընել երբ չեմ տեսած։

Հաճ.— (Վրան վազելով ապառնագին)— Արծաթներըք ո՞ւր են, կ'ըսեմ կոր քեզի, արծաթներըք ո՞ւր են։

Արշ. (Արծաթներէն ձեռքը հանելուտես առած գալով).— Արծաթներըք հոս են. ես ալ հոս էի ժամէ մը ի վեր. տեսայ որ գող մը ներս մտաւ, պահարանը բացաւ, արծաթներըք դուրս հանեց, և երբ պիտի առնէր տանէր, կտրէս ոտնաձայնը լսելով, ժէն բան գետինը ձգեց փախաւ։ Ես ալ վերցուցի պահեցի։ (Քանի մը վայրկեանէ ի վեր Տկն. Տիրուհի ներս մտած է)։

Ժ. Դ. ՏԵՍԱՐԱՆ

Արուսեակ, Հաճըմիկ, Արշակ եւ Տկն. Տիրուհի

Տիր.— Տունս գո՞ղ մի մտաւ, այս ինչ փորձանքներ կը բերէք կոր գլխուս։ Արուսեակը նորէն սենեակին պատուհանը բաց ձգած էլլալու է։

Արուս.— Դուն գողը տեսա՞ր, Արշակ, չկրցա՞ր բռնել։

Արշ.— Աչքովս տեսայ, Արուսեակ, բայց ամչցայ բռնկրնալ։

Հաճ.— Մխալ տեսեր ես, եղբա՛յրս, հոս գող մտած չէ։ Արծաթ-ներըք պահարանէն հանողը ես էի։ Քունս չէր տաներ կոր. եկայ որ սենեակս տանիմ մաքրեմ փայլեցնեմ.... Բայց եթէ գող բռնելու փափաք ունիս, կրնաս կենդ բռնել և հարցնել թէ ի՛նչ է այն թուղթը որ գիս տեսնելուն պէս գրպանը պահեց։

Արուս.— Կողբ, գողութիւնը և իմ գրպանիս թուղթը չեմ գիտեր թէ ի՛նչ յարաբերութիւն ունին իրարու հետ։ Անկապակից խօսքեր կ'ընես կոր այս գիշեր, Հանքմի՛կ։

Հաճ.— Դուն սա պահած թուղթդ գրպանէդ հանէ՛ որ իմ խօսքերուս կապակից կամ անկապակից ըլլալը հասկցնեմ քեզի։

Առուս.— Ես մինէ պարտականն եմ իմ բոլոր թուղթերս քեզի ցոյց տալու. կարելի է գաղանիք մըն է։

Տիր.— Չէ՛, ես տունիս մէջ գաղանիք չեմ ուզեր. չարիք գաղանիք կը պահուի։

Առուս.— Եթէ տակայն իմ պահածս բարիք մըն է։

Տիր.— Բարիք բլլայ, չարիք բլլայ, պէտք է որ ես իմանամ։

Առբ.— Մայրի՛կ, իրաւունք չունիս, կինս կրնայ գաղանիք մը ունենալ։

Տիր.— Աբշա՛կ, ողո՛ս, ես քեզի ինչ բան չըսի մը առաջ, աչքդ բա՛ց, չորս կողմդ նայէ՛. հարիւր կտակած մը ունիմ որ տասնակ հատ մը կ'քանեմ կորս Դուն ինչ գիտես տանս մէջ անցած գործածը։ Առտուներըը դուրս կ'ելլես, կինդ մինչեւ եօթը անեծակը կը փաշուի կը գրէ, ինչ է ան գրածը որ չի հատներ չի վերջանար։

Առբ.— Մայրի՛կ, «ոսման» կը գրէ կոր։

Հաճի.— Հիմա այս գրպանին ալ «ոսմանն» է։

Առուս.— Ո՛չ, գրպանինս «ոսման» չէ, նամակ մըն է, բայց մի՛ ատիպէք գիս մէջտեղ հանելու, կ'ազաչե՛մ։

Հաճի.— Գիտէի արդէն որ չես կրնար մէջտեղ հանել։

Առբ.— Կ'ազաչեմ, Աբուսեա՛կ, ցուցո՛ւր որ կտակածնէն փոքրատիւ։

Առուս.— Ա՛հ, ուրեմն լրջօրէն կը կտակածին կոր վրաս...։

Հաճի.— Հրամմե՛ր ես, լրջօրէն կը կտակածինք կոր վրադ։

Առուս.— Աօ է՛ք (Նամակը գրպանիկն կը հանի, սեղանին վրայ կը ննտ):

Հաճի. (Յափշտակիով, կը կարդայ հասցէն).— Monsieur Zareh Talossian, Smyrne. (Յաղթականն) — Հիմա հասկցա՞ր, եղբա՛յրս։

Տիր. (Երկու ձեռքը գլխուն զարնելով).— Վա՛խ գառակս...։

Հաճի.— Այս ինչ անպատուութիւն է մեզի... (ձեռիովը երեսը կը ծածկէ):

Առուս. (Ձեռքերը կուրծքին վրայ ծալած՝ հանդարտ եւ ժպտուն կեցած է):

Առբ. (Նամակը բանալով բարձրաձայն կը կարդայ).— «Սիրելի ե-
« ղէնս. եթէ հաճիս ներփակ նամակը մամային յանձնել անյապաղ և
« հօրմէս գաղանիք, ծառայութիւն մը մատուցած պիտի բլլաս ինծի,
« որուն համար շատ շատ շնորհապարտ պիտի մնամ»։ (Մօրը եւ հոգը խօսելով) ինչ կ'բանէք ասոր։

Առուս.— Ինչ բլլալը հասկցաք, ա՛լ մամային գրած նամակս կար-
դալու պէտք չկայ. ինծի կու տա՞ս, Աբշա՛կ։

Հաճի.— Չէ՛, ասիկա ձեւի համար գրուած սուտ բան մըն է։ Գաղանիքը միւսին մէջն է. եթէ կրնաս, միւսը կարդա՛։

Առբ. (կը կարդայ).— «Անուշիկ մամա, միշտ քաջ եւ ինծի որ
« ամէն նեղութեանս մէջ քեզի դիմեմ Հնազանդելով ուրիշն փոփոքիդ,
« կը դիմեմ քեզի բայց մի՛ յուզուիր, նեղութիւնս վրդովիչ բան մը չէ
« ամենեւին Բարոյապէս և ֆիզիքապէս միշտ նախանձելի վիճակի մէջ
« կը գանուիմ ինչպէս գիտես, կը սիրեմ Աբշակս և ան կը սիրէ զիս, և

« Հասկ ուրիշ բաղձանք չունիմ աշխարհիս վրայ։ Միայն նվիրական
« քիչ մը նեղուած եմ այս օ-
« րերս, անձնական բարեգործու-
« թեան մը պատճառաւ զոր չեմ
« ուզեր ո՛չ ամուսնիս, ոչ ալ
« հօրս հասկցնել, և որուն ինչ
« քաղաքը եթէ իմանաս, չատ գոհ
« պիտի մնաս, իմ բարի մամաս
« Խանի մը հարիւր ոսկիի ան-
« հրաժեշտ պէտք ունիմ կ'ա-
« դաչեմ, անմիջապէս դրկէ՛ ինծի
« ինչ որ կրնաս, և չատ երջանիկ
« պիտի քնես մէկ հասիկ ազ-
« ջիկդ »։ (Սեղանիին վրայ կը նետէ նամակը, բերողը կը բռնուի և պահ մի իր կիները կը յառաջանայ։ Առջեւնակ ամուր գիրկը կ'իյնայ։ Տիկին Տրուճի եւ Հանրիկ զիսիկոր կը մնան)։

Սիպիլ

ՎԱՐԱԳՈՅՐ

ՊԱՏՈՆԱՆ ԱՐՔ ԽՕՍԻ

Հրապարակախօս մը պարտաւոր է, քան մեզ, իր կարծեաց հետ այնպէս վարուիլ՝ ինչպէս իր դրամին հետ, այսինքն անտեսապիտական ակգրանց համառձօն, որպէս զի չանհանգստայ բարոյապէս։

Մեր ազգն աղքատ է և հետեւապէս կրնայ տակաւին երկար տարիներ հապնիլ այն տարիները՝ զորս հինցուցած են հարուստ ազգեր։

Մեր աղջկանց մեծագոյն մասին մանկութեան առաջին հատաչանքը գլխարկի համար է, երկրորդը՝ ձեռնոցի, երրորդը՝ կօշիկի, չորրորդը «քօրսէ»ի և հինգերորդը կարծեմ կաթի, թէև առնլը պոհութեամբ և երախտապիտութեամբ կ'ընդունին եթէ կաթի տեղ գլխարկ տրուի իրենց։ Կանանց առաջքան անոնց գլխուն, ոտներուն, ձեռներուն, կուրծքին և մէջքին վրայ է։ Ծաղիկներով և թռչուններով կախարեալ գլխարկով մը կարող են չանօթենալ. զոյգ մը փայլուն կօշիկ խորամանկ միտքն առնլը անդադրում է անոնց համար. զոյգ մը ձեռնոց պատուական նախաճաշ մ'է. իսկ անոնց կուրծքին վրայ դրուած նորաձեւիկ կոկոն մը, կամ, բանաստեղծական շուայլութեամբ, վարդի 2 կոկոններ առաջադներու արժանի ճոխ մ'են ո՛չ միայն իրենց՝ այլ և էրիկամարդոց համար, կանայք զարդով կը կշտանան և զարդով կը յագեցնեն էրիկ մարդիկը։

Ալպէր Սամէնի դամբարանին ’ի Լիլ

Մելամաղձիկ հանոյք մը կրնայ առթել մեր նոր պառնասեաններուն՝ վերջին հանգրուանը մեծանուն բերթողին Դուբեան Պետրոսի և եղիշէ Արքեպիսկոպոսի՝ բանաստեղծ հարազատաց եղբօրորդին Սուբէն — ուսանող ’ի Լիլ — Սաղիմաբնակ իր հօրեղբօր յանձնարարութեամբ, հերու, Մարտին, անոր վրայ դրաւ ծաղկեփունջ մը՝ իբր «արգաւիր նուէր» վեպարակիր հայ քնարերէ մը առ ֆրանսայի վաղամեռիկ բանաստեղծն որ իր հոգիին մխումնջներով յանկուցած է զմեզ. Հայերս ալ, և որմէ ապրուած են մեր բերթողներէն շատեր՝ առաւել կամ նուազ չափով— խորհրդապաշտ դպրոցի վարպետներէն է Սամէն, 1900ին մեռած 41 տարուս Ունի 3 հատոր. Ցեղածին Արմայազնուհիին պարտզին մէջ (1893) Ակօրին կողերուն վրայ (1898) և Ոսկեսայլը՝ մահէն տարի մը վերջ լոյս

տեսած, «Առաջինը — կը գրէ Լառուս — կը բովանդակէ լուսափայլ ու շքեղ քերթուածներ՝ ամենագեղ հռետորութեամբ մը. իսկ երկրորդը՝ 30 հովուերգ կամ պզտիկ տեսարաններ, իրենց վաւերութեամբ, շնորհով և վայելուչ կարճաբանութեամբ յոյժ նշանաւոր։ Սակէն շատ ազդուած է Պօտլէռէն ու Վէռլէնէն. բայց աւելի անկեղծ քան մին և աւելի վճիտ քան միւսը, եղերերգու մըն է ան՝ կարի քաղցր, գորովագեղ և հիւանդագին նրբութեամբ մը» — *Հաճոյքն ունինք մեր ընթերցողներուն հրամցնելու իր քերթուածներէն մին՝ զոր ա՛յնքան ճարտարօրէն հայացուցած է «Հովուական արինք»ին Ս. հեղինակը։*

Ա.ՊԱՌԻՆԱՒԻՆ, Ա.ՂՕԹՔԸ

Ամուշաւոյր պարտզևներ գարգմա՛ ակնիին կ՚առուին.
Ջուրն արեւով կը ցոլայ, եւ երջանիկ է երկին։
Միտս իմ, կըրնաս ինձ ծածկող մեղմ շուքին մէջ նորեն,
Տըկարութիւնըդ յուսալիք մ՚է խաչսոյգ աշխարհին։
Սարսուռով մը, որ կու տայ ձարձասիւն բարմ կեղեւի,
Շեշտող հրակայ՝ կը ձգտի ծառն իր բեւերը բլթղուի.
Երկիրն հիւրով արբեցած՝ ուժասպառ կը խնդրուի,
Տագնապն ունի տերեւն ալ իր բեւառոր դողերուն։
Միտս իմ, կ՚երթաս իրերու երանութեան մէջ միանակ.
Սակայն Յոյսը կը զոփայ կապոյտին մէջ այգուն գով.
Աշխատանքի ո՛այրական վոխիմանց է ժառանգակ,
Պէտք է որ օրն ունենայ իրիկուն մը ծա՛նր աւարով։
Անտառներու մէջեն մութ՝ Սէրը կ՚անցնի բառաչուն,
Վեհիմաճիմ, բազուկներն ունին բիծեր արիւնի.
Արիւնն արդուն կուռութեանց վար կը բաւի աստղաբոյր,
Ի՛րիկունները օդը գաղջ զօրաւոր է գինէ գինի։
Հառագոյի ա՛յժըմ կ՚առնեն զարթուր՝ բրիտ՝ ծիլ՝ ծաւալ,
Հըպարտութեան իրենց մէջ կրկին արեւն անվըրաց.
Աշխարհն ունի գլծութեան երիտն երանգներ բուռափայլ,
Միտա՛կ՝ ես քարշ կ՚տանիմ իմ՛ երջանկ վարդին մը դի՛պ ի դազաղ։
Տի՛ր, իմ ցամքած բաժակիս մէջ շիթ մը ջոկ կաթիցուր,
Ոսկեհոսան գինւոյ շի՛թ մ՚որ ունենայ ցայլ կապոյտ.
Միտս երանայ մ՚է անյոյս որ կու ճչէ աղեկտուր...
Տի՛ր իմ, տուր որ վերջապես երիցասած բերնիս տակ
Դիեցուցիչ հին ստիպիս դեռ ցայտ կաթն անուշակ։
Շնորհի՛ ինծի կամքի ուժ, յանդգնութիւն ու կորով,
Առնացի պետքն առումի ու տիրապար ընդունման,
Թող որ ըզգամ՝ ընդլայնուած հոգիիս խորն անխըռով
Մեծ Ջօրութեան բացուիլը կարմիր վարդի մը նման։

Թարգմ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔ. ԴՈՒՐԵԱՆ

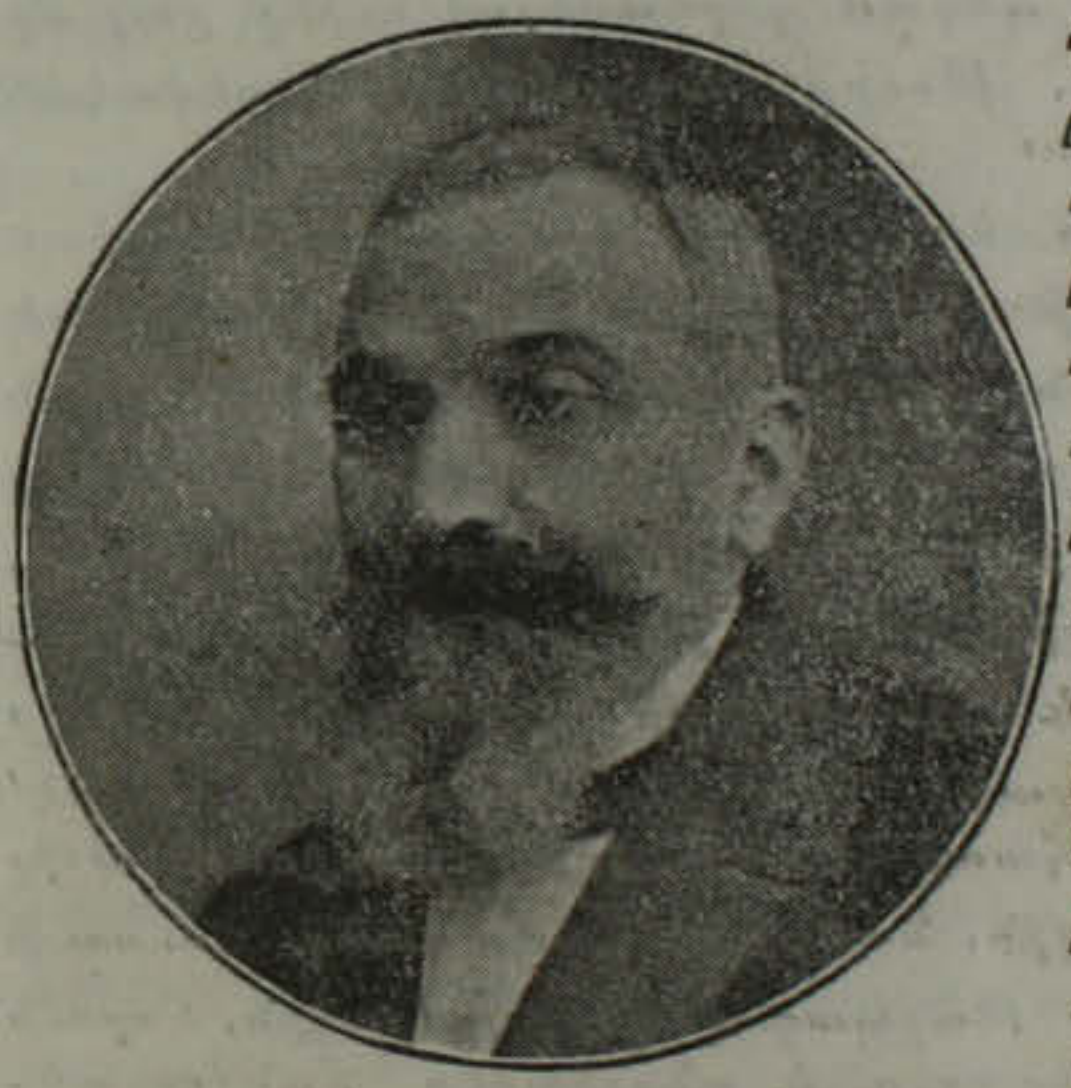
ALBERT SAMAIN

ԴՐՈՒԱԳ ԱՔՍՈՐԻ ՇՐՋԱՆԷՆ

ՏԻՐԱՆ ՓԷԼԷԿԵԱՆ այն Հայերէն էր որոնք իրենց տաղանդով, արուեստով, կամ հանրային ծառայութիւնով, մեր «Հարեւանցիներուն տուին բարձր գաղափար մը հայ ցեղին ընդունակութեանց վրայ։

Երկու տարբեր շրջանի մէջ ծառայեց Թուրք մամուլին։ Թէպէտ, Թուրք թերթի մէջ գրելու ստիպուած, հնարք կը գտնէր, սակայն, Ազգային Դատին դէմ բան չգրելու, բուն Թուրք գրչակներու Թողլով այդ հոգը։

Առաջին շրջանն էր Համիտի օրով, Հայկական Հարցին սկիզբները, երբ Հնչակեան հովը գերակշիռ կը փչէր Կոմգոփոէի Պատրիարքարանին մէջն ու շուրջը, և իբր Թարգման-քարտուղար, կամ յարաբերութեանց միջնորդ Իզմիրլեան Պատրիարքին քով կը գտնուէին միանգամայն Թէ՛ Յարութիւն Մօստիչեան Թէ Փէլէկեան։ Սանոյ Չարդը տեղի ունեցած էր, սկիզբն էր երկանց, բայց Համատարած կոտորածն սկսած էր։ «Մայիսեան» Բարեվորոգմանց Ծրագիրը «կը ծեծուէր» իսկապէս, իր յօդուածները, իր ենթականերէն ալ առաջ, սրբուելով, ջնջուելով։ Եւ Սըր Ֆիլիբ Քըրբի, Թարապիոյ դեսպանատան պարտէզին մէջ, կարտըն Բարդիլին օրը, Թուրք և եւրոպացի պետական մարդոց աչքին առջեւ, կը ճեմէր իր Թեւը տուած «երկաթեայ Պատրիարքին», զոր չէին կրնար շլացնել Համիտի ականակուռ շնորհները, ոսկեղինիկ խոստումները, կամ Միւնիր պէյի հրապուրանքները (*)։ Թո՛ղ Հայերը, կային Թուրքեր ալ որ

Տիրան Փէլէկեան

(*) *Հայերը այնատեն կրնային ըսել իրենց Պատրիարքին համար ինչ որ քիչ առաջ Իւլանաացիք ըսեր էին իրենց մեծ կուսակցապետին համար.—*

Welcome to Parnell, Ireland's glory,
Who can't be cowed by Whig or Tory.

(Բարի գալուստ Բառնէլին, Իւլանցայի պարծանքին,
Զոր չեն կրնար վախցնել ո՛չ Հուիկը, ո՛չ Թօրին։)

Սա՛ տարբերութեամբ, անշուշտ, որ Բառնէլ՝ աւելի ազէկ կը ճանչնար Անգլիացիները քան Իզմիրլեան՝ Թուրքերը։

կը կարծէին թէ այս անգամ բան մը պիտի տրուէր Հայերուն (*), Սապահի խմբագրատան մէջ, քրունիկագիր Սելանիկցի թէվֆիք այս ոտանաւորը կը գրուցէր իր հայ պաշտօնակիցին վրայ.—

Ղէպթա էթոի Շահը Իրան պախթքնա,
Զգտը Տիրան էրմէնիսթան թախթքնա,
(Նախանձեցաւ անոր բախտին Շահն Իրանի,
Անա՛ եկաւ Տիրան ի գահն Հայաստանի:)

Բայց երբ Համիտ, իր կռնակը Ռուսիոյ տուած, և Գերմանիոյ և Աւստրիոյ հակայեզափոխական և հակահայ դիրքէն քաջալերուած, առ ոչինչ գրեց Անգլիոյ առիպումները, և արեան հեղեղներու մէջ խեղդեց Հայկ. Ինդիրը, Փէլէկեան շունչը Նեղոսի կողմն առաւ, Գահիրէի Ֆրանսերէն թերթի մը սիւնակներուն մէջ, և այն ատեն Սելանիկցին կրկնեց իր երկտողը, Զրգտը բային տեղ այս անգամ գործածելով ուրիշ բայ մը նոյնայանգ բայց անթարգմանելի, թուրք բառամթերքին սեփական ապրանք կարգ մը ատոմներէ նման:

Կարծեցեալ «Ազատութենէն» ետքը, Փէլէկեան վերադարձաւ Սապահին, և մեզ հետ, 1915ի կարմիր կիրակին, Պոլիսէն տարտղրուած «մատուռականներուն մէջ էր: Անոնք որ Հայ թերթերու մէջ մխային գրած էին, կը զարմանային իրենց հետ նոյն խստութեան ենթակայ տեսնելով գրող մը որ յաւէտ թուրք մամուլին մէջ անուն շահած էր, և թուրք նոր սերունդին ու ուսուցիչներէն էր թէ՛ գրչով թէ դասախօսութեամբ Օսմ. Համալսարանին և Սպայակոյտի վարժարանին մէջ: Սերտ յարաբերութեան մէջ Իթիլաֆի հետ բայց վատահելի էր թէ՛ Մահմուտ Շեվքէթ փաշային, Իթթիհատի հերոսին, թէ՛ եպարքոս Ֆեամիլ փաշային, Իթթիհատի հակառակորդին, նաեւ պահպանդ նուսուֆ Իզզէտին էֆ.ին, որ չէր համակրած թալատ-Էնվէր խմբակին, որուն դոն եղաւ ի վերջոյ: Թէեւ Ֆրանսասէր և անգլիասէր ճանչցուած, թուրք Թերթի խմբագրի դիրքը երեն դիւրացուցած էր յարաբերութիւնը նաեւ գերման դեսպան վանկէնհայմի հետ: Փեամիլ փաշա իր վերջին եպարքոսութեան օրով Փէլէկեանը Սուլթան Ռէշատի ներկայացնել տուաւ, որպէս զի կարողանայ բերնէն լսելիք խօսքերը թուրք հասարակութեան հաղորդէր, ոյժ տալու համար Իթիլաֆի կառավարութեան:

Զանկըրըի զօրանոց-բանտին մէջ մէկ սենեակ կը գրաւէինք, Փէլէկեան, Կոմիտաս վ.պետ., Պալաքեան վ.պետ., Յովհան վ.պետ. Կարապետեան, Հայ-Աւետ. վ.եր. Փերովբէեան, Տ.քթ. Թորգոմեան, վաճառական Յակոբ Գոբեան, սեղանաւոր Յով. Թէրլէմէզեան, և Բիւզանդիոնի խմբագիրը:

(*) Տէրութիւններէն վերջապէս ճանչցուած Պուլկարիոյ իշխան Ֆերտինանտ երբ Պոլիս եկաւ «իր մեծարանքը մատուցանելու գերիշխան վեհապետին», Թուրք ջոկատ մը կամուրջին գլուխը զինուորական բարեւ կու տար: Տարեց Թուրք մը՝ քովինին կ'ըսէր դժգոհ դէմքով. «Շատ չանցած մենք այս... ապուրը պիտի ուտենք Հայերուն համար ալ:»

Ինչու մեզ բերեր նետեր էին այս գարշելի տեղը, ուր քիչ առաջ ժանտատենդը աւեր գործած, զօրքերը հեռացուցած էին, բայց շէնքը չէին ապականեցած։ Ի՞նչ պէտք էր բնէինք, գո՛նէ քաղաք փոխադրուելու համար։ — Աղօթելու մասին, ամէնքս համամիտ գտնուեցանք. բայց երբ թելադրուեցաւ թուրքերուն հետ յարաբերութեան մտնել, անոնց միտքը հասկնալու և ինքզինքնիս պաշտպանելու համար, Տալ-Բեաճ (Տ. Բ.) դէմ կեցաւ։

«Եկեսցէ՛ն աղօթքը արտարուչ եղաւ։ Բարեյաւետակ մեծ ղօղուշին մէջ, 130 Հայեր ցուրտ գիշեր մը, փոքրիկ կանթեղի մը աղօտ լոյսին աւելի խորունկցած ստուերներուն մէջէն զիրար հազիւ նշմարելով, «Հանգչեսցեան» ժամերգութիւն կը կատարէին, «Հաւատով Խոստովանիմ»ով, «Ինկալ քաղցրութեամբ»ով, «Տէր Ամենակալ»ով, «Տէր Ողորմեա»ով, հոգինին իրենց ներթիդին հալած, զգայարանքնին թմրած, անատուգութեան մղձաւանջովը ւկուած իրենց միտքը չկրնալով կամ չուզելով կռահել թէ վաղուան լոյսը ո՛րպիսի նոր ազէտներ կը վերապահէր։ Պահ մը յառաջ մեզի հետ ստատիկ կասկածով վարուող թուրք պահակներ՝ պատուհաններուն առջեւ շարուած, հետաքրքիր կը դիտէին Պրլսէն եկած «Ճէտայիներուն ջերմեռանդութիւնը» եւ երբ կ'եր. Քերովբէեան աստուածային այցելութիւն հայցեց մեր տառապեալ ազգին, և եւկնաւոր հրաշագործութեան յանձնեց մեր հեռաւոր սիրելիները, որոնցմէ այնքան եղերական կերպով անակնկալ բաժանում մ'ունեցեր էինք, ամէն աչքեր լեցուեցան, և արցունքը, որ բարեդիպօրէն կը սքօղէին հանգստարան ստուերները, թեթեւացում բերաւ ծանրաբեռն սիրտերուս։

Մեր մէջ կային երեք վարդապետ և երկու քահանայ, բայց աշխարհականներէն ալ կը գտնուէին «Հաւատով Խոստովանիմ»ը ծայրէ ի ծայր անթերի արտասանողներ, — ինչպէս տարեց Ներսցի մը, զոր ճանչցայ կեդր. Բանտին բակը, ձերբակալման հետեւեալ օրը, երբ ծառի մը տակ նստած, ինքնիրեն բաներ մը կ'ըսէր։ Հետաքրքրուելով, անունը հարցուցի։ Երբ «Վրթանէս» բառը, մտքի ցնցում մ'ունեցայ։ «Մախանո՞ւնդ» շեշտեցի խակոյն։ Երբ «Փափազեան» բառը, ապահովցուցի զինք թէ սխալմամբ բերուած էր խաժակէն ու Ակնունիէն ստուգելով թէ Վրթանէս Փափազեան բարեբախտաբար հեռացած էր Թուրքիայէն և Պուքրէշի գպրոցին առօրէնն էր, որոշեցինք անոր տեղ սխալմամբ բանտարկուած մարդը ազատել։ Որով հետեւ նոյն գիշերն իսկ հանուեցանք Պրլսէն, Ջանկըրիի զօրանոցին մէջ էր ուր հրամատարին բացատրեցի թէ ստատիկանութեան փնտռածը երիտասարդ հեղինակ և ուսուցիչ Վրթանէս Փափազեան ծանօթ անձն էր անշուշտ (*), մինչ մեզի հետ բերուածը իր կեանքը մանիֆաթուրայի կրպակին, եկեղեցիին ու իր տան մէջ անցուցած ծերունի մ'էր։ Հրամատարը իր ձեռնհասութենէն վեր նկատեց սխալին արդարութիւնը կատա-

---

(*) «Կ.» ստորագրող Բիւզանդիոնի Ազգակիցն է Թիֆլիս, Կալիցինի բռնապետութեան օրով, Հայ եկեղեցւոյ կալուածներուն ու դպրոցներուն դրաւման տագնապին առեն։

վաըչին մատուցուած աղերսագրով մը խնդիրը ներքին գործոց պաշտօնատանը ներկայացուեցաւ, և մարդը հազիւ ազատեցաւ Զանկըրը մնացած տարագրեալներուն խմբովին տեղահանութենէն ու բնաջնջումէն։ Այնքան չփթած չլմըրած էր յեղակարծ հարուածին տակ, (*), որ երբ Պոլիսէն 700 քիլոմէդր հեռի Զանկըրը հասնելնիս իրեն քսի, շուտացաւ պատասխանելով. «Քանի որ ձհևsհրհ հասեր ենք (**), ինչո՞ւ տուներնիս չերթանք այլևս»։—Այս տարի (1921) ուրախ եղայ գինք ողջ առողջ տեսնելով «Արեւագալ»ի երգեցողութեանց, թէ՛ Ս. Երրորդութիւն, թէ Գերեզմանատան եկեղեցին։

Հրամատարը մեզի ներկայացուց երկու թուրք և մէկ հայ վաճառական, որոնց միջոցաւ կրնայինք կատարել մեր դնուժները։ Հասկցանք որ այս վաճառողչ չէր կրնար դուրս ելլել չի կար։ Բայց փրկութիւնը հոն ճնալուն մէջ չէր։ Ընկերներուս առաջարկեցի արտօնութիւն խնդրել թուրքերուն այցելութիւնը փոխարինելու, տեղացիներուն հետ յարաբերութեան մտնելով նպաստաւոր գաղափար մը տալու համար մեր վրայ, և Պոլիս հեռագիր ղրկելու համար մեր քնտանիքներուն ֆէլէկեան հակառակեցաւ։

«Հեռի կենցաւիֆ Թուրֆերէն, հեռի՛։ Նի՛ Շամրն շիֆհրի. ևի...։ Մեր «ազգային արժանապատուութիւնը պահպանելիֆ այս հայածանիֆին դէմ։ «Թուրֆերուն ո՛րչափ ողէկ երեւնայ ուզելիֆ, օգուս չունի։ Իրենց վիսէը «դրածէն չեն ըեղիր։ Թուրֆ ժողովուրդը կուրօրէն կը հետեւի վերէն եկած «ներճնչումին։ Իճճին հեղինակութիւն մը չունի որ ասոր հանդուրժին կար- «ծիր շահիլ փորձելիֆ։ Մեզի հոս ներեցին։ Թո՛ղ իրենիֆ այս տիրէն հանեն «մեզի։ (***) Թուրֆերուն առջեւ չնուաստանալիֆ։ Ասոնց ժպիտներէն, ալ «չխաբուիլիֆ։ Վերապահ, լուռ, զգոյշ դիրֆ մը պահելիֆ ասոնց հանդէպ։»

(*) Մենք, աւելի կամ նուազ «քաղաքական» անձեր, ա՛լ վարժուեր էինք ձերբակալուելու, կամ դէթ հարցուփորձի ենթարկուելու 1893էն մինչեւ 1915, ես արդէն 15 կամ 16 անգամ Ոստիկանութենէն ուզուած էի լրագրական, քաղաքական, կուսակցական խնդիրներու վրայ բացատրութիւն տալու և եղած քսութեանց ու զրպարտութեանց պատասխանելու համար, և երկու անգամ ալ բանտարկուած էի։ 1915 ապրիլ 11ի ճիշդ կէս գիշերին երբ երեք ոստիկան դուռս զարկին, հասկցայ որ կա՛մ բանտարկութիւն կամ աքսոր էր այս, ու ըստ այնմ հագուելով և պէտք եղած նախահոգ կարգադրութիւններն ընելով ճամբայ ելայ, մինչ բարի ծերունին բոլոր կեանքին մէջ գործ ունեցած չէր կառավարութեան հետ «երանի՛ այն ազգերուն որոնք պատմութիւն չունին» ըսուեր է։ Նոյնն աւելի ճշմարիտ է անհատներուն համար։

(**) Քեահիատանէի մօտ, Բերայէն երկու ժամ։

(***) Տե՛ս Գործք Առաքելոց, ԻԶ., 37։— Բայց Պօղոս Առաքեալ Հռոմեայ քաղաքացի էր։ Ներկայիս մէջ նոյն դիրքը բռնող կրնայ համարուիլ Բրիտանիական հպատակը։ Եւ մեր ունանք Քութ-էլ-Ամարայի մէջ գերի ընկած զօրաց պետին մեծատանքները Թուրքերուն Զօր. Թաուէնզէնտ գիտէր, սակայն, որ իր լոկ անձնական բարձրաստիճանութիւնը չէր պիտի իր ազգին քաղաքականութենէն։

Աղուո՛ր չարժուձեւ, պատասխանեցի։ Բայց ամէն Հայ, անհատապէս թէ հաւաքապէս, նախ և առաջ ինքնապաշտպանութեան միջոցը պէտք է խորհի։ Անմիջական վտանգը հեռացնելը առաջին գործն է։ Նախ ուտել, յետոյ փիլիսոփայել կ'ըսէին հին Հռովմայեցիք։ Մենք ալ հիմա պէտք է բաներ. նախ ողջ մնալ, յետոյ քաղաքականութիւն ընել։ Մնաց որ քաղաքավարութիւնը երբեք չի վնասեր քաղաքականութեան։ Աֆղանավայրին մէջ թուրքերը և տեղային իշխանութիւնը սիրաշահիլ փորձելով մենք անհատապես կը գործենք։ Ազգին քաղաքականութիւնը յառաջացնող կամ խանգարող բան մ'ընելու կարող չենք։ Ազգին դատը հերքող գիր մը առարգրելու չենք այս տեղ։ Ինչպէս պատերազմի առեն գերիներուն, ուրիշ ժամանակ ալ բանտարկեալներուն, կամ իրենց ազատութենէն զրկուած անձերուն խօսքն ու գիրը հանրային նշանակութենէ զուրկ են։ Իմ առաջարկս է որ պատուաւոր, օրինաւոր, անվնաս մարդիկ բոլոր խօսքով ու գործով ցուցընենք այս տեղի թուրքերուն, որպէս զի մեզի հետ կարելի եղածին չափ աղէկ վարուին։ Հրամանները Պոլիսէն կու գան, այո՛։ Բայց կը գործադրուին տեղւոյն վրայ, տեղային ազդեցութեան ու մտայնութեան չափովն ու ձեւովը։ Առանց հրամանի կամ հակառակ հրամանի ալ շատ բաներ կ'ըլլան։ Ո՛չ իսկ Համիտի հրամանները, 1895ին և 1896ին, ամէն տեղ միեւնոյն կերպով չգործադրուեցան։ Եւ ինչէն գիտենք որ մեզի համար երբ հրամաններ եկած են արդէն։ Դուցէ մեզի այս տեղ նետեցին, ու ա՛լ չեն զբաղիր մեզմով։ Մեզի անկ է շարժիլ, բան մ'ընել այս շրջանակէն դուրս ելլելու և գէ'թ վիճակնիս հասկնալու համար։ «Հովը դիտողը չի կրնար ցանել, եւ ամպերուն նայողը չի կրնար հնձել։» (*)

Տարագրեալներու մէջէն յանձնախմբեր կազմուեր էին հսկելու ներքին կարգապահութեան, պարենաւորման, մաքրութեան և արտաքին յարաբերութեանց։ Այս վերջին մարմնին մէջ Փէլէկեանի հետ ես ալ կայի։ Թէեւ մեր երկուքին տեսակէտները կը տարբերէին, բայց որշուեցաւ որ ես մտադրածիս պէս կարենամ գործել նախ և առաջ, հրամանատարին էր թանկարկու միւն հղ Իման քանով, արտօնութիւն առինք զօրանոցէն դուրս գտնուող վազուն ջուրէն օգտուելու, պայմանաւ որ 20 հոգիէ աւելի դուրս չելլենք։ Ապա, մեզի եկող թուրքերուն փոխադարձաբար այցելելու արտօնուեցանք։ Քանի հոգի նախ գացինք ատիկան զօրաց պետին, որ Պոլսոյ մէջ ձեմիլ փաշայի բրածին պէս, Ջանկըրը հանրային պարտէզ մը յարդարել կ'ուզէր փիլ պաշա շիմշիր բարազ։ Պաղ քնդունելութիւն մ'ըրաւ, յիշելով թէ ուղ առղ Հայերուն բրածը չէր վայելը, թէ Հայոց հաւատարմութեան հաւաստիքը հայտնող խօսքեր են եղեր միայն։ Մեզմօրէն պատասխանեցի թէ իր յիշած պարագաները ցաւ և զարմանք կը պատճառեն մեզի, որովհետեւ Պոլիս եղած ժամանակ հակառակը կարծացեր էինք թերթերուն մէջ, թէ էնվէր փաշա արեւելեան

(*) Ժողովող, ԺԱ. 4։

գաւառներէն դարձին գոված էր Հայոց քաջութիւնը Բէօփրիւ քէօյի ճակատամարտին մէջ և այլուր, և խնդակցութեան ու գոհունակութեան գիրեր ուղղած էր Գօնիայի առաջնորդին ու Պոլսոյ Պատրիարքին։ Այսու հանդերձ, ամէն ազգի մէջ ամէն տեսակ մարդիկ կը գտնուին։ Մինչ խլամ ցեղերուն մէջ Տէրութեան գլխու ցաւ պատճառողներ քիչ եղած են մանաւանդ Հուրրիյէթէն ի վեր։ Տէրութիւնը գիտէ, ասկայն, որոշել արդարը մեղաւորէն։ — «Ատոնք շիտակ են, յարեց ապան, բայց Հայերէն մենք տարբեր ընթացք մը կ'ապահովենք քան ինչ որ հիմա չորս կողմէ մեր ականջին կը հասնի»

Խօսքը անուշի կապելու համար, իրեն ներկայացուցինք մեր մէջէն հայ-կաթոլիկ ճարտարապետ մը, Սպարապետութեան ծառայող, որ յանձն առաւ օգնել իր դարպասանին յօրինման։ Տէթ. Թորգոմեան ալ, առջի օրուընէ, հրաւիրուած էր դարմանելու հրամատարին կինը, որով ամէնէս առաջ քաղաք ելած էր։

Յետոյ այցելեցինք Թուրք Պօն-Մարշէն։ Ընկերներուս թելադրեցի բնաւ չտակարկել և վճարել ինչ որ ուզուի ներքնապէս, համոզուած էի որ յաճախորդը խաբելու մասին Թուրք խանութպաններըը, մանաւանդ գաւառի մէջ, ուրիշ ցեղէ իրենց մրցակիցներէն ետ կը մնան։ Հոն չէ՛ Թուրք տարբին «զօրաւոր կողմը»։ Ապա, այցելեցի Մահմուտ էֆ.ին, զօրանոց եկող վաճառականին ձիշդ այն պահուն, իսալիկ կը պատային Առի և բարձրաձայն կարդացի ու մեկնաբանեցի Թուրքերը գլուխ ժողվեցան։ Տուած բացատրութիւններէս ու Պոլիսէն բերած լուրերէս գոհ մնացին։ —կը կարծէ՞ք որ թշնամին նեղուցէն անցնի»։ = «Ժխտեցի, քնդլայնելով Բիւզանդիոնի մէջ այն օրերուն յայտնած միտքս Թէ «քանի որ Դաշնակիցները միեւնոյն ժամանակ Թէ՛ ծովէն Թէ ցամաքէն յանկարծակի յարձակում չընին քանի մը կէտերէ միանգամայն, և մանակի ու գոնադաղ շարժումներով առիթ տուին որ պաշտպան կողմը զօրանայ, իրենց յաջողութիւնը աւելի քան կասկածելի կը մնայ այլ եւս» — Անկնդիրներուս սիրտը բացուեցաւ և լեզուն քակուեցաւ։ Միկար, խանհուէ, Թէյ յաջորդեցին իրարու։ «Ձեզի համար ինչե՛ր կ'ըսէին, ու մենք ի՛նչ կը տեսանենք։ Պոլիսէն Ձէտայիներ կը բերեն կոր, կ'ըսէին, փորուրդու, մէջքը կաշի գօտի, գլուխը խալիսահ, մինչ մենք կը տեսանենք որ դուք պոլսեցի էֆէնտիներ էք ամէնքդ։ Հոգ մի՛ ընէք, էֆէնտի։ Մենք հիւրասէր ենք։ Ձեզմէ առաջ այս տեղ բերեր էին Իթիլաֆճիները։ Սինոպ ալ ղրկեցին ետքը Թուղ տուին։ Ձերինն ալ անանկ բան մը պիտի ըլլայ, կուսակցական հակառակութիւն»։ — Թուրք խանութպանը, Իրբանոսեաններուն հետ յարաբերութեան մէջ, հարցուց Թէ Հաճի Մարուքէ Աղան հետերնի՞ս է, կամ պիտի գա՞յ, որովհետեւ չուզեր որ զօրանոցը մնայ, տունը պիտի տանի։ Աղի վարչութեան տնօրէնն ալ հարցուց Ոսկան էֆ. Մարտիկեանը, և յայտնէ յանուանէ Հանր. Պարտուց վարչութեան հայ գլխաւոր պաշտօնեաները, զորոնք անպատճառ կ'ուզէր հիւրասիրել, եթէ գային։

Հասկցանք որ Զանկըրըի թուրքերը իթիլաֆեան են մեծամասնաբար, իրենց վերջին Մէպուան ալ անանկ, Զանկըրըի գնդին հրամատարը, որուն իշխանութեան տակ էինք զօրանոցին մէջ, կառավարութենէն զրկանք տեսած, կը կարեկցէր մեզ, բայց ժանտարմայի պետը ժէօն-Թիւրք էր, և հայատեաց։ կար նաև Իթթիհատի քնդհ. քարտուղար մը, որ գուլպայի գործատուն մը բացած էր Թրքուհիներուն համար։ Այցելեցինք, և պոլիսեցի գրվեցինք իր յառաջդէմ ձգտումները։ Բայց միթէարըը՞ք ի՛նչ գաղափար ունէր մեր վրայ։ Աւիկա ատելու համար, մեր հասնելուն շաբաթ օրը առանձին ներկայացայ, և հետեւեալ օրը խմբովին եկեղեցի գալով աղօթելու արտօնութիւն խնդրեցի։ Էս-Սալարու խայտուն միւն ևն ևիվմ։ Իսլամութիւնը դիւրացուցած է վրնատներուն կրօնական պաշտամունքը։ Աղօթողներէն չի վախցուիր— Քանի՞ հոգի էք, հարցուց = 130 մը կանք։ — Ամէնքդ հա՞յ էք = Մէկ բողոքական, և 4–5 կաթոլիկ։ — Այսչափ մարդ մէկէն ինտո՞ր հաղաք կու գայ = Եթէ թիւ որոշէք, ամէնքն ալ գալու կ'ըլլան, և զրկուողը կը դժգոհի, մինչ եթէ ազատ թողուք, որը կու գայ, որը չի գար։ — Ձեր իսկական վիճակը տակաւին չեմ գիտեր։ Պոլիսէն վերջնական հրահանգի կ'սպասեմ։ Մնացը, այսչափ մարդոց վրայ հսկելու չափ ուժիկան չունինք։ = Ասիկանի ին՞չ պէտք, մ՞ւր կրնանք փախիլ։ Փոխադրութեան միջոցները գրաւուած։ ո՛չ կառք, ո՛չ սայլ, ո՛չ ձի կայ այս տեղ։ Գանուածն ալ խիստ հըսկողութեան տակ։ Պոլսոյ մուհաղիպով անած էֆէնտիներէս ո՞ր մէկը ոտքով պիտի կարէ անցնի Զանկըրըն իր մէջը առնող սա լեռնաշղթան։ Ինծի վստահեցէք ամէնքը։ Մէ՛կ հատը չի փախիր։ — Անգամ մը խրհըրդակցիմ ուժիկանապետին հետ։ Ե՞րբ եկեղեցի պիտի երթաք։ = Վաղը առտու կիրակի, Գուստաղը շհրիմի նամագին հոն գտնուելու ենք։ Աւիկա ձուկասայի նամագին չափ նուիրական է մեզի։ — Ես այս իրիկուն լուր կը ղրկեմ ձեզի։

Իրօք, նոյն իրիկունը փոլիսին մեծ զօրանոց գալով ծանոյց թէ տասն հոգիի եկեղեցի երթալուն հրաման կայ։ — Դիտել տուինք թէ քաղաք ելլելու համար 20–25 հոգիի հրաման արդէն կայ, ինչո՞ւ նուազ թոյլտուութիւն եկեղեցիի։

Երեւան հոգիէ աւելի էինք առաջին կիրակին եկեղեցի գացողներս։ Քառասուն տուն տեղացի Հայերը ամբողջ հոն էին։ Երախտապարտ էինք իրենց բարեսրտութեան. որովհետեւ մեր զօրանոց հասնիլը հազիւ լսած, 40 ձեռք մաքուր անկողին բերած էին, որով 100 հոգի պատսպարուեցանք։(*)

(*) Ես իմ մահիճս մեծ դժուարութեամբ հետս բերի էի Պոլիսէն։ Առաջին անգամ անով հանգստանալ վիճակեցաւ Գալէնիք, Էնկիւրիի ու Զանկըրըի միջեւ, որչափ կարելի էր հանգստանալ անկողինն ու վերմակը բաժնելով տասնեակ մը վիճակակիցներու հետ։ Զանկըրըի զօրանոցին մէջ, անկողնի ընկեր ունեցայ Տքթ. Ճէվահիրճեան, Բերայի ծանօթ լրագրավաճառ դժբախտ Յերունին Օհնիկեան, իր որդին, իր փեսան, նաեւ անծանօթներ որոնք «գէթ գլուխնին դնելիք» տեղ մը կը փնտռէին։

Տեղւոյն քահանան ալ մեր խնդրանքով ժամապիրքերը առած ղօրանոց եկած էր մեր գիշերային աղօթքը դիւրացնելու։

Երեք օր ետքը, երբ փողոցները կը պարէին, — զարմանալով թէ Թուրք Մխիթարեցիի մը պաշտօնավարած քաղաքը ո՛ր աստիճան դուրկ տգեղ, խարխուլ, խրդուբորդ, աղտոտ, վատառողջ, անուշ ջուրէ և օդէ զուրկ կրնայ եղեր ըլլալ,—թաղ. խորհրդոյ ատենապետ Յարութիւն էֆ.էն լսեցի թէ Հայերուն քաղաք փոխադրման թոյլտուութիւն կայ, և իսկոյն վարձելով իր իսկ մէկ կալուածը, եօթն քնկերներուս հետ փոխադրուեցանք Գայսէրի ձատտէսի մաքուր տուն մը, ուր մենք մեզի հոգեւոր քնատանիք մը կազմեցինք, «պաղափարական» կեանքով մը ապրելով։ Plain eating, high thinking.

Յաջորդ կիրակին եկեղեցի գնուած պահուս, ուր. Կոմիտաս Վրդ. կը պատարագէր, երուանդ Թօլաեան ինծի իմացուց թէ ատիկան մը պատուիրած է որ երթամ տատիկ-ապետին ներկայանամ։ Զարագրուշակ անակնկալ, որուվհետեւ Գալէճիք ատիկանութիւնը մեզմէ զատած, Պոլիս տարած էր Հնչակեան Աւրծրուններին, պատերազմական ատեան յանձնուելու համար։ Ատիկանապետէն իմացայ որ գիս ուզողը կառավարիչն է եղեր։ Եթէ գէշ լուր մ'ըլլար, Մխիթարիք չէր որ պիտի հաղորդէր, որուվհետեւ անախորժ գործերը կը թողուին փոլիսին։

«Դուք այս տեղ անցեալ օր դիմում մ'ըրած էիք=Այո՛, Ձերդ վսեմութիւն, աղօթելու հրաման խնդրած էի — Ատոնց աղօթքնիդ լսեր է, կարգացէք սա հեռագիրը»

Տախլիյէն կը ծանուցանէր թէ ութ հոգի աղատ կը թողուին (*(Երեքին անուններուն տառասխալով էին։ Մխիթարիք հարցուց թէ իմ կարգացածս շիտա՞կ էր։ Ապահովուելէն ետքը «Հիմա ո՞ւր են» քսուս — Եկեղեցին են։ — Գացէք բերէք։

Կոմիտաս Վրդ. վերջին Աւետարանը կը կարդար։ Աւետարանը համբուրելու համար Տ.քթ. Թորգոմեանի հետ իրեն մօտենալով, բսինք թէ շուտով պիտ'աղատուի, և հետերնիս գայ, որովհետեւ ազատման հեռագիրը եկաւ։ Պատուական պատարագիչին դէմքը յանկարծ տարօրինակ պայծառութեամբ մը շողաց։ Իր ուրախութիւնը չէր կրնար ծածկել նոյն իսկ խուռն բազմութեան առջեւ, մինչ որ կը ցուցընէր թէ մեր վիճակը ո՛րչափ երկիւղ պատճառած էր իրեն։ Կառավարիչը մեզ ժպտադէմ ընդունելով, քսաւ թէ կը փափաքէր որ մեզի հետ ազատուէր նաև Տիրան էֆ. Փէլէկեան, որուն վրայ մեծ համարում ունի «Ինշապահ» քսինք սրտանց։ Նոյն իրիկունը ներքին գործոց պաշտօնատանէն հեռագիր մ'ալ եկաւ, Փէլէկեանը սրտօնող որ «հայազնակ գաւառներէն դուրս ո՛ւր որ ուզէ բնակի, քնատանիքով ալ, եթէ փափաքի»։— Երբ իրեն կ'ուրախակցէինք, ինք առաջուան շեշտովը մերժեց. —

(*) Կոմիտաս Վրդ., Վեր. Փերոմբէեան, Տքթ. Թորգոմեան, Թօլաեան, մանիֆաթուրայի խանութպան մը, ատամնաբոյժ մը, դեղագործ մը, և ծառանիկ։

«Սրկից հուցա չեմ երբար: Ջիս հոս ցնտեցին, բո՛դ այս տեղէն վերցնեն Պոլիս դարձնեն: Ինչէ՞ն ես իմիս պիտի որոշեմ եղեր իմ ապագայս: Ի՞նչ ըրեր եմ որ գիս կ'ապտրեն: Ո՞վ դաստր է գիս:»

Ի ներկայութեան քնկերներուս, ցաւ ի սիրտ քսի իրեն թէ չիտակ չէր խորհածը. որովհետեւ Զանկըրը լոկ Թրքական քաղաք մ'է խուլ անկիւն մը նետուած, մինչ Տախիլիյէի հետագրին այժով, կրնար քնարել Իզմիր, և եթէ ան չբլայ, Պէրութ, եթէ ան ալ չբլայ Հալէպ կամ Դամասկոս: Այս չորս քաղաքները Եւրոպացիի աչքեր կան, հոն նուազ վտանգաւոր է, և պետական բարձր վարժարաններ կան, ուր իրեն պէս Օսմ. Համալսարանի մուտքին կամ միւսիրիս մը դիւրաւ պաշտօն կրնար գտնել, և նիւթապէս ու քաղաքականապէս ապահովուիլ:

Չհամոզուեցաւ: Ետքէն հասկցանք որ իր յոյսը դրած էր անզօր, անազդեցիկ Եուսուֆ Իզզէտտին իշխանին ու անարգօրէն հայատեաց վանկէնհայմին վրայ որ զինք ալ խաբած էր չարաչար:

Թէև իր մասին անհաշտ, ուրիշներու համար թոյլատու էր — Զանկըրըի Արապաճի պաշքն պզտիկ գեղին մեծ ազան էր: Անոր աղջիկը կը խնամէր Տքթ. Բ. Տինանեան, որու մեկնումէն ետքը, Սեւակ (Տքթ. Զիլինկիրեան) էր որ ի գլուխ հանեց գարմանումը: Գեղեցկադէմ երիտասարդ մ'էր Սեւակ, և Թրքուհին անոր սիրահարեցաւ: Հայրը հասկցաց բժիշկին թէ իր ազգակիցները ջնջելու հրաման կայ, բայց եթէ խղամութիւն ընդունի և կարգուի այն աղջկան հետ որուն կեանքը ազատած էր, ինք ալ կը խոստանար իր փեսան փրկել վերահաս աղէտէն: Սեւակ խորհուրդ հարցուց քնկերներուն: Ամէնքն ալ, յունիս ամսուն հասնող գոյժերէն զգաստացած, զինք խրատեցին առժամապէս համակերպելու: Փէլէկեան ալ համամիտ գտնուեցաւ, «զի ամէն բանէ առաջ իր կեանքը պէտք էր»: Բայց Սեւակ «բռնանալը նուաստանալ է» ըսելով մերժեց, մանաւանդ որ կարգուած էր և իր կինը աշխոյժ Գերմանուհի մ'էր որ կ'աշխատէր իրեն համար, բայց տարաբախտ Սեւակ գուցէ չխմացաւ թէ ո՛րպիսի ճիւաղ մ'էր նոյն ինքն վանկէնհայմ, որ «չէր ուզեր երեսը տեսնել Հայու մը կինը եղած Գերմանուհիի մը»:

Փէլէկեան նոյն խրոխտ կեցուածքը պահեց ցվերջ: Թալատ ինչպէս որ Զոհրապի ու վարդգէսի ջնջումը ծրագրած էր «Տիարպէքիրի պատերազմական ատեանին ուղուած են» ըսելով, Փէլէկեանի համար ալ ուր ուրեմն հետապիր կը քաշէ թէ «Սիվաս պիտի ղրկիմ դատելու» (*): կը պատմուի թէ ճամբան չէրքէս գայմագամ մը և ոստիկան մը աչք կը գոցեն զինք փախցնել ուզող Թուրքերուն, բայց ինք յանձն չառներ, «Ես կրնամ ինքզինքս պաշտպանել Սիվասի պատերազմական ատեանին առջեւ»

(*) Էնկիւրիի, Գասթէմունիի, Զանկըրըի ևն. Հայերուն տեղահանումէն ու բնաջնջումէն առաջ, պէտք եղած է փոխել այս տեղերու վալիները, միւթէսարրըֆները, նաև ինթիհատի փեաթխպը Ոսմանլիները, (մայիս, յունիս և յուլիս, 1915):

քանելով։ Հետեւեալ օրը իր գործը կը լմնցնեն, Ջամլը պէլ չհասած, «հայկական բարձրաւանդակ»ը ոտք չկոխած։

Պոլիսէն երկու անգամէն տարագրեալներս 300 հոգի մը կայինք, որոնցմէ հազիւ քառասունը ողջ մնացինք։ Միւաներէն ամէն մէկուն «յանցանքը» ինչ էր, մ՚ով գիտեց երբեք։ Փէլէկեան մոնաւանդ ինչո՞վ կը մեղապրուէր — Ըաւեցաւ թէ իր ինթելեքթուալութիւնն ու գահաժառանգին կոչմէ առէպ հրաւիրուիլը փուչ էին ինթիհատի աչքին։ Երբ տասիկանութիւնը ծանօթ գիրքը հրատարակեց «Հայ յեղափոխական ալարքներու» վրայ, իմացանք որ Փէլէկեան ամբաստանաւեր է, իբր վերջին ատենապետ Պոլսոյ Հայ Ռամկավարներուն, ատորպրելուն համար «ազգային ինքնավարութեան եւ հաւասարութեան» գիրք մը։ Երեք կուսակցութեանց հետ Դաւիթ Տ. Մովսէսեան ազատեր է հետապնդումէն, որովհետեւ Ռամկավարներուն ատենապետ եղած էր առաջին շրջանին մէջ միայն. երբ Պոլսոյ Ռամկավարները կազմուած էին ո՛չ թէ համերաշխութեան, այլ Հ. Յ. Դաշնակցութեան դէմ պայքարի համար։ Բայց եթէ Փէլէկեան կ՚ապանուէր Դաշնակցութեան հետ համերաշխելուն համար, յանցանքը ինչ էր Թունդ Հակադաշնակցական Արիստակէս Գաւաթեանին, ծանօթ փաստաբան և Ազգ. Երեսփոխան, որ Այաշի տարագրելէն հետ կորաւ։

Երբ չորս հոգի մնաք-բարովի գացինք հրամատարին, խրատեցէն եթէ շուտով մեկնինք, որովհետեւ երկաթուղին կրնայ փակուիլ, խորհրդարար կարգացուց եկած հրահանգները Հայոց վրայ։ 1915ի սկիզբները Սպարապետութենէն ղրկուած այս գիրերը ջարդի հրաման չէին պարունակեր տակաւին, այլ միայն հայ զինուորներուն զէնքերը առնել, և ուր «գէպք» մը պատահի, իսկոյն ջնջել, առանց կեդրոնէն հրամանի սպասելու, եւն.։ Հայերը կոտորելու ծրագիրը աստիճանաբար զայրացեր է, 1915 ապրիլի վանայ յեղափոխութենէն ետքը (*), և իր գլխային մեղսագիրն յանգեր է ամրան վերջերը, պատերազմին հանդէպ Գուլկարիոյ ընթացքին ատեգումէն ետքը։

Ցուզումէն ու յոգնութենէն այրած չորցած աչքերով մտեր էինք Ջանկըրըի բանտը։ Մեկնեցանք տամուկ աչքերով, կէս ուրախ, կէս տխուր, երբ կամուրջին գլուխը, վերջին հրաժեշտը տուինք անոնց զոր ա՛լ մեր եռեւը թռղուլ ստիպուած էինք։ Անո՛նք էին որ մեզ կը մխիթարէին, յուսալով որ մեր մեկնելովը «ճամբան կը բացուէր» իրենց համար ալ, և վստահ էին այնուհետեւ Պոլսոյ մէջ ի նպաստ իրենց աշխատողներ ունենալու։ (Այն ատեն անհատական ջանքերով ու բարեխօսութիւններով ազատողներ դեռ կը գտնուէին)։

Աքսորի վերջին քնկերնիս որուն աչքերը համբուրեցի՝ վարուժանն

(*) Վանայ յեղափոխութիւնը, ապրիլ 6, հեռագրին Պոլիս գալը, ապրիլ 8, մեր ամէնուս ձերբակալումը, ապրիլ 11 (Հ. Տ.)։

էր, ան որուն վիճակուած էր Սեւակի հետ միատեղ նահատակուիլ Էնկիւրիի ճամբուն վրայ, անօրէնութեամբ իթթիհատական գործիչ Ձէմալ Օզուզի, ինչպէս 1920ին պարզուեցաւ նոյն իսկ Պոլսոյ պատերազմական առեանին առջեւ։

Գալէճիք, ուր այն առեն 200 տունի չափ Հայ կար, թէեւ ուշ հասանք, հայ քնտանիք մը չթողուց որ ազատ խոսնք գիշերենք, և տաք կերակուրներով հիւրասիրեց մեզ կէս գիշերուան մօտ Աստուն, երբ առուտակի մը գլուխք սուրճ կը խմէին, հայ փառպան մը տեսութեան գալով գանգատեցաւ պատերազմի անունով եղած բռնագրաւումներէն, և իր Մանուկ անուն որդին ներկայացնելով, խնդրեց որ իր կարգացած թերթին խմբագրին լուսանկարը առնր տամ «երբ մեծնայ, ձեզ կը յիշէ»։ Վրաս հայերէն այցաքարտս միայն կար, զոր տղուն տուի, գրելով. «Մանո՛ւկդ ոայկազն, ծուխը ծխացէդ, Այժը վկացէդ, Ալիւրը մառացէդ, Ջէթն ու գինին հնձացէդ, Ալօթքը բերացէդ, եւ ծերն ի տացէդ պակաս չըլլաս»։—Գալէճիք, 1915 ապրիլ 29. Գ.»։

Հետեւեալ օրը Ս. Համբարձման տօնը վայելեցինք Էնկիւրիի եկեղեցին մէջ։ Թաղ. խորհուրդը մեզ նախաճաշով մը հիւրասիրելէ ետքը, առաջնորդեց Ս. Աստուածածնի վանքը։ Մեզ հետ էր վեր. Մաքսօթքն քանատացի միսիոնարը, զոր, իբր անգլ. հպատակ, Թալատ-Էնվէր աքսորեր էին Գաղատիա։ Հայ-կաթոլիկ ազգայիններ և ծոյներ քաղաքին եկեղեցին ու վանքը խառնուած էին կոմիտաս վրդ.ին երգելը լսելու։ Մի՛օրէն ետքը, Տօնէլեանց այգիին մէջ, Սալբրեանք ու պարագայք 60 հոգինոց ճոխ սեղան մը տուին ի պատիւ աքսորէ ազատած Հայերուս։ Դեռատի օրիորդ մը երգեց։ Կոմիտաս վրդ. խռամնալից գտնելով ազգկան երգեցողութիւնը, յիշեցուց թէ 18րդ տարին չլրացուցած աղջիկներ պէտք չէ որ բարձր շեշտով երգեն, այլ միշտ խնայեն իրենց ձայնալարներուն փափկութեան, և անոնց առողջութեան հոգ տանին կոկորդի մարձուածներով, ոչ-գրգռիչ ուտեստով, և հրաժարումով ոգելից քմպելիքէ, ինչպէս որ ինք բոլոր կեանքին մէջ հոկալքոլիկ մը եղած էր, և լաւագոյն քմպելիներէն անգամ կոթիլ մը բերանը չդրաւ մեր առջեւ։ (*)

(*) Երեք շաբաթ մէկտեղ ապրելով Կոմիտաս վրդ.ի հետ, սքանչացեր էի իր ֆիզիքական ու բարոյական առողջութեանը։ Ո՛չ մահիճի, ո՛չ բարձի պէտք ունէր անմեղ մանկան խոր և անծակ քունը քնանալու համար։ Լեզուն միշտ մաքուր ու զուարթ, սակաւապէտ, բարեհամբոյր, և վհատողներուն սիրտ տուող, նաև վերջին ծայր յարգող պատշաճութեանց, այնպէս որ մեր ազատութենէն ետքն ալ երբեք յանձն չառաւ ուրախ քեֆեւ երգ մը երգել, այլ կա՛մ կրօնական կամ ժողովրդային տխուր տաղեր միայն լսուեցան իր բերնէն։ Ջինք մօտէն ճանչցողներս իր խելագարութիւնը կը վերագրենք երեք պատճառի. (Ա.) խորունկ ցնցումը զոր կրեց ի տես և ի լուր ազգային աղէտներուն. (Բ.) պատերազմին բերմամբ իր նիւթական վիճակին հիմնովին քայքայումը, և (Գ.) իր խստակրօն ժուժկալութեան ջղային հետեւանքները։

վանքին մէջ աչքէ անցուցինք Գաղատիոյ վերջին հայ Առաքնորդին՝ Կիւլէսէրեան Բարգէն Եպս.ին՝ մեծ խնամով կարգի դրած, նօթագրած և երկաթեայ անտուկներու մէջ պահած կարգ մը շատ հին ձեռագիրները։

Հայ-Հռոմէական ազգայիններ մեզ մօտէն ճանչնալ ուզելով, երիկունը պատուասիրեցին Գաւառեանց բնակարանին մէջ։ Գիշերը Տքթ. Թորգոմեան և ես հիւրընկալուեցանք փաստաբան և Իտարէի ժողովին

Բիւզանդ

Գաղէդ

Ծն. 1859, *օգնական* **Մամուլի** *եւ* **Թէրճիման Էճհաարի** (1876–79), *խմբագիր* **Մասիսի** *եւ* **Արեւելքի** (1879–1896), *հիմնադիր եւ տնօրէն-խմբագիր* **Բիւզանդիոնի** (1896–1916):—

Հիւանդութեանը պատճառաւ ասպարէզէն քաշուած :

Այս լուսանկարը հանուած է Տէր եւ Տիկին Քէչեանի ամուսնութեան քառասնամեակին լրանալուն առթիւ (1881 *Յուլիս* 23 — 1921 *Յուլիս* 23 *Հ. Տ.*)

անդամ Ամերիկակ էֆ.ի կողմէ, որ Քէլէկեանի և Բրօֆ. Թումաճեանի հետ, Հայոց երեք քնարեվիներէն մին էր Կեսարիոյ-Գաղատիոյ Մէսրուսութեան։

Ա՛ւր են հիմա Գաղատեան Հայութեան այս պատուական ներկայացուցիչները։ Տեղահանութեան յորձանքը, նոյն ամրան մէջ, քշեց տարտանունց մեծատոհմ մասը։ Վերջին վայրկեներին, աւստրիական դեսպանին միջնորդութեամբ, հայ-կաթոլիկ ազգայինք միայն ազատեր էին ջարդէն։

Էակիշէհիր Հայու մը մեծակառոյց պանդոկը պիտի իջնէինք, բայց համեստ տուն մը տարուեցանք երբ պանդոկը հարցուցինք, Ահա՛, ըսին, և ցոյց տուին մուտահ մետաքսէ վարագոյրներով շքեղօրէն ծածկուած գեղեցիկ շէնք մը, որ վերապահուած էր Սուլթան Րէշատի քնակութեան, երբ խոյս տար Պոլիսէն, ա՛յնքան մօտալուտ կը թուէր Դարդանէլի անկումը։ Ուրիշ փակ շէնքեր յատկացուած էին Գահաժառանգին, Սէճիտ իշխանին, եւն., նաև Օսմ. Պանքայի ակիւի մթերքին։

Էակիշէհիրի ու Պէլէճիկի միջեւ, երկաթուղիի հայ պաշտօնեաներէն առաջին անգամ լսեցինք Պրուսայի տարապրումներն ու խոշտանգումները, Զէյթունի Հայերուն Սուլթանիէ (Դօնիա) անջրդի, ջերմատ տեղ մը փոխադրուիլը, ուրկէ ալ տեղահանուելով պիտի տարուէին ի վերջնական ապանդ Տէր Զօրի, եւն.։ (*)

Երբ մայիս 2ի իրիկունը Հայտար փաշա և կամուրջ դարձանք, մեզի դիմաւորող Հարիւրապետ ազգականներու, պաշտօնակիցներու և բարեկամներու չէինք կրնար ժպտադին երեսնալ, որովհետեւ մենք արդէն անունդէ աւելի բաներ մը գիտէինք ազգին գլխուն եկած ու գալիք փրձանքներուն վրայ։ Սկիզբն էր երկանց, նորագո՛յն երկանց։

Ու մտածե՛լ թէ այսօր, վեց տարի ետքը, Մեծ Պատերազմէն ետքը, նա՛ մանաւանդ Համաձայնական Տէրութեանց յաղթանակէն ետքը, դեռ վերջը չկայ երկունքներուն . . . ու վիժմունքներուն ալ։

1921, Յուլիս — ԲԻՒԶԱՆԴ ՔԷՉԵԱՆ

Կ. Պոլիս, Բերա, Ֆերիսիւք, 16

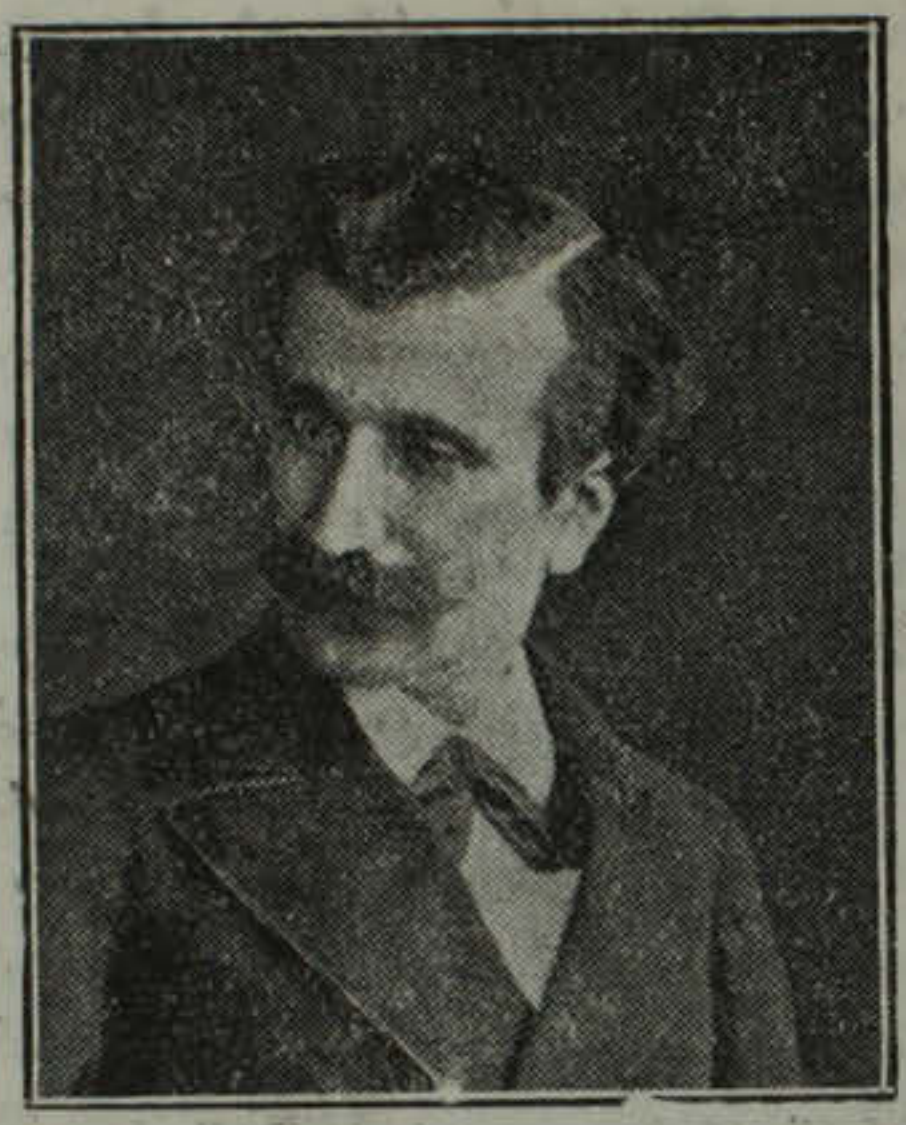
(*) Այս տողերը գրած պահուս իբր հուսկ յետին գոյժ մը կը կարդամ Թեր-Թերուն մէջ Թէ այն կրկին ու կրկին տարապրումներէն ողջ մնացող ափ մը կտրիճներ ու իրենց ընտանիքները, որոնք Զէյթունն իրենց աւերեալ բնավայրը կրցեր էին դառնալ Կիլիկիոյ խաղաղութեան յոյսով, անգամ մ'ալ քշուելով իրենց բոյներէն, ի սպառ կոտորուեր ջնջուեր են Ֆէմալեան հրոսակներուն կողմէ, որոնք արդէն մոխիրի վերածեր էին Մարաշն ու Հաճընը, տեղոյն Հայութիւնն ալ ի միասին . . .

ՊԱՐՈՆԵԱՆ ԿԸ ԽՕՍԻ

Ո՛ պատմութիւն, ի բաց առեալ իրերը ճշդութեամբ աւանդող գրիչները որ սակաւաթիւ են, բազում գրիչներ դէպքերը խեղաթիւրելը բանական չհամարելով՝ կը յանդգնին իրենց տուեալներէն ներքեւ գրել «Այս տողերը պատմութեան կ'աւանդենք . . . , թո՛ղ պատմութիւնը դատէ . . . , թո՛ղ ապագան իր վճիռը տայ»։

Հասարակաց կարծիք, ազգին շահ, արդարութիւն և ուրիշ գեղեցիկ բառերու ականջ մի՛ կախէք. մեր «Ձայն բազմաց՝ ձայն Աստուծոյ»ին ալ մի՛ հաւատաք, որովհետեւ աչքովս տեսայ թէ երկու հոգի կարող են «Աստուծոյ ձայն» մը կազմելու, ինչպէս անհատ մը շատ խակ է ժողովուրդ հանդիսանալու համար։

Կարապետ

Գարագաշ

ԻՆՉՈ՞Ւ

Ինչո՞ւ վարդերն այնման գունատ են արդեօք,
Ըսէ՛, ինչո՞ւ, սիրելիս.
Ինչո՞ւ կանուչ խոտին մէջ ա՛յնման մնչիկ
Մանուշակներն են կապոյտ:

Ինչո՞ւ հառնար ա՛յնման արդեօք ողբածայն
Կ'երգէ արտոյտն օդին մէջ,
Ինչո՞ւ արդեօք բաղասանքն տուիկներին
Դիւակներու կ'ելլէ հոտ:

Ինչո՞ւ արեւն ա՛յնման ցուրտ, ա՛յնման տխուր
Կու տայ արդեօք մարգին շող,
Ինչո՞ւ երկիրն ա՛յնման ընտիր, ամայի,
Շիրիմի մը պես է արդեօք:

Ինչո՞ւ ե՛ս ալ այնման հիւանդ եմ, տրտում,
Ըսէ՛, սիրուն սիրելիս,
Մի՛ն, ըսէ՛, իմ արտասուիիկ սիրելիս,
Ինչո՞ւ դուն ալս բողոքիր:

Թարգմ. ԿՐՊ. ԳԱՐԱԳԱՇ Հ. ՀԱՅՆԷ

ԲԱՐՈՒՆԱԿ ՊԷՅ

Սիրելիդ իմ Էսաեան (*)

Գիտես ո՛րչափ կը սիրէր զիս Բարունակ պէյը. ոսկիէ սիրտ ունէր. այս հերիք է. բայց մոքի պէտքեր ալ ունէր. ունէր նաեւ պակասութիւններ, բայց անոնք ալ ընդհանրապէս սիրելի ու գուարճալի: Անհամասեռ բարկութիւններ ունէր որոնց ընդհատ կը յաջորդէր բարութիւնը: Փառքը կը սիրէր, կամ մանաւանդ փառքին պաճուճապատանքը. բայց այդ պզտուկ մանկական բան մը ունէր որ ախորժելի կ'ըլլար: Ի զուր կը բնտռէր մականուն մը, տիտղոս մը (Ֆէրուհխան եւն.). իր անունը, իր տիտղոսն էր Պէյ. Բարունակ Պէյ անունով ճանչուած էր ու միշտ այնպէս պիտի միշտի, ինչպէս Թիէր՝ Միւսիւ Թիէր անունով:

Բարունակ Պէյ Ֆէրուհխաց

Բայց ինքզինքը կը մոռնար բարեկամին համար եւ անձը կը նուիրէր: Իրաւունք չ'ունի՞մ մի գինքը սիրելու, յարգելու եւ միշտաակը միշտ աչքը եւ վառ պահելու սրտիս մէջ: Հայրս ալ գինքը շատ կը սիրէր:

Մի՛ զարմանար այն բացատրութեանց համար որ կը գործածէ իմ վրաս եւ որք դատապարտելի եւ աննելի են ամեն տեսակէտով. բայց ես ներեցի իրեն զայդ՝ երկու պատճառներով: Նախ, զի եղիան վարժեցուց ամենքը այսպիսի չափազանց եւ անհեթեթ բացատրութեանց զորս միշտ կը գործածէ, թէ եւ նուազ քան զառաջինն, երբ մէկը գովել ուզէ կամ սիրել, միշտ ամենէն մեծ բառերուն դիմել: Այս բանս մոլութիւն մը եղած է. այս բանս մոլութիւն մը եղած էր նաեւ մեծ մարդու մը որուն սակայն ամեն մոլութիւն ներելի էր,—Վ. Իւկօ:

Իսկ ես՝ երբ իմ վրաս գրուած այսպիսի գովեստներ կը կարդամ, թէեւ բացատրութիւնքն ըլլան ներելի եւ հանդուրժելի, երկու մեռքերովս երեսներս կը գոցեմ եւ կ'ուզեմ որ մա՛րդ չը կարդայ, մա՛րդ չը լսէ: Մանուկ հասակէս միշտ խորշած եմ եւ վախցած՝ գովեստներէ, համբաւէ...:

Երկրորդ, զիս այնպէս բարմրացնելու բնական պատճառներ ունի

(*) Գրիգոր Օտեան իր աքսորավայրէն իր մտերիմին՝ Մկրտիչ Էսաեանի ղրկած է այս նամակը, որուն մէջ հարազատօրէն կը պատկերանայ իրեն պէս անշահախնդիր, հայրենասէր և ազատախոհ հանրային գործիչ մը, մատենագիր ու գիտուն, որուն բոլորած ազգային-կրթական տիպար գործունէութեան արձագանգը եղած ենք ներկայ հատորիս Գ. Մասին մէջ:

Բարունակ Պէյի աղջիկը՝ Մաթիլտ: Իր հայրը կը սիրէր բարձրացնել զիս. իր սէրը այնչափ էր որ ուրիշ կերպով չ'էր կրնար զոհ ընել զայն: Մաթիլտ փոքր հասակէն զիս մեծ տեսած է ու հիմա յալ հեռուէն բնական է որ մեծ երեւնամ: Կը պաշտէր իր հայրը եւ դեռ կը պաշտէ անոր յիշատակը, զիս ալ խառնելով այն պաշտեցողութեան մէջ՝ իբրեւ առաջին եւ ամենէն մեծ բալեկամն իր հօրը:

Բարիզ

Ֆոյդ ՕՏԵԱՆ

ՍՈՆԷՏ

Երազաւոր է գիշերը:
Ամիսուրիան մէջ կորած՝
Մենակ լուսին իր յուշերը
Ամպի ծոցով է փրսած:

Բլուրներն է դիւթիչ նազանիվ.
Ասղերի տակ ոսկեծոյղ
Լիճն է շլչուռ հին երազանիվ,
Գլորում ծփանիվ հառիր ու ծոյղ:

Հիմիաթով չի է ամէնուն,
Կարապն — աստեղ տեսիլ սառը,
Եւ ինչ-որ տեղ ջուրն է կա՛թ-կա՛թ

Զարկում ճնճուղ ափունիվը,
Գաղտնաստրտուիչ եւ անընդհատ,
Ինչպես սիրոյ արցունիվը:

1908 ԼԵՈՆՑ

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՆՑԵԱԼԷՆ՝ ՆԵՐԿԱՅԻՆ ՅԱՐՈՒԱՐՈՂ

Պուտմխոպ, 13 ապրիլ 98

Սիրելիդ իմ Զերազ.— Քանի՞ տարի է որ քեզ Համար ալ եղանակը նոյնացան, տպրիլն ու մայիսը չնչուեցան Ապագայի վրայ կը խօսին . . . կ'աղաչեմ, ի՞նչ պիտի ըլլայ ապագան, կամ ապագային մէջ ի՞նչ պիտի ըլլայ։ Հայերն ազա՞տ պիտի ըլլան. բայց ո՞ր ազգն ազատ եղաւ որ Հայն ազատութիւն կ'երազէ դեռ։ Դրամին տէրպաետութիւնը կամ յոյսօգրաւան օր աւուր կը զօրանայ. 89ն արժէք ունի միայն՝ եթէ ոսկի կը ներկայացնէ. իրաւունք դրամատէրին կամ աւելի ճիշդը դրամինն է, դրամն աւելի տուողինն է կամ մանաւանդ դրամ աւելի շորթել կրցողինն է։ Պառնաթան կրցաւ թագաւորել ազա՛ս Ամերիկայի մէջ, իբրեւ հանքահարուստ հողերու վրայ՝ ագախներ հանել հանքագործ հասարակ հողերու վրայ, և ազգաւոր գործատրին խնայութիւնները գրպանէն քաշել՝ կառավարութեան գիտութեամբ։ Ո՞ր է Բոսի ան Ոմհոիգի հնդկանկին. ինքզինքը խաբեց Լոպուլէյ Թէ ընթերցող հասարակութիւնը։

Հիմայ ասխարհները երեր են քնկերութիւնք կերպարանափոխելու, երբ քնկերվարութիւնն յաղթանակէ ուր ուրեմն, երբ քնկերվարականք (այք յաճախ անիշխանականց կամ ոչնչականաց հետ կ'նոյնանան) իշխանութեան տիրանան, ո՛չ ազգաւոր հարուստ չէ պիտի ըլլայ աշխարհի վրայ, խաղաղութիւնք պիտի թագաւորէ երկրի վրայ քնդմէջ դասուց ու ժողովրդոց, եւ նոյնիսկ մի հօտ եւ մի հովիւ։ Պրկան իմաստասիրութեան հիմնադրին և քնկերվարականութեան հիմնադրին հաւասարապէս երազն ու գուշակութիւնն էին մարդկութեան այդ վիճակին, և Օկիւդ Գօնդի ու Սէն-Սիմանի համեմատ մինչեւ դարավերջ չէ պիտի տեւէր ազգաց միութիւնն՝ միոյ միայնոյ պետի մը կամ գէթ դաւանանքի մը ներքեւ։ Աւա՛ղ, որքա՜ն դեռ հեռու կը գտնուինք նաւահանգիստէն Անտարակոյս, ինչ որ Աւետարանին մէջ գրուած է՝ պիտի կատարուի. սակայն ե՞րբ, որո՞ւ ձեռամբ և ինչ եղանակաւ։ Ինչպէս անգամ մ'ալ գրեցի քեզ՝ խանդավառութեան օր մը՝ վիեննայէն, Աստուծոյ խորհուրդներուն վերջ չեն կրնար թափանցել։ Ինչ որ ստոյգ է սակայն, մարդկային ազգը չի կրնար կերպարանափոխ ըլլալ ա՛յն մարդոց ձեռքով զորս կը ճանչնանք, և որոնք քնկերվարական կամ ամկավար-քնկերվարական կը յորջորջեն ինքզինքնին։ Մարդս բան մը կարենալ ընելու համար՝ բանի մը պէտք է հաւատայ. գրպանը մինակ չոր հաստգին մը ծնցած օրը դանակը վզիդ դնող մարդը բա՛ն մը չի կրնար ընել, բայց միայն քաջալքային կոխներով բոլորովին բնաջինջ ընել քիչ մը բարի բան որ դեռ կը ծնայ տառապեալ մարդկային քնկերութեան։ Մեր հին բարի փիլիսոփային պէս կը մտածեմ ես ալ. կառավարութեան ձեւն ի՛նչ ալ ըլլայ, քնկերութիւնն ինչ կազմաւորութիւն որ ունենայ, երբ մարդիկ չոր են, ամէն բան գէշ կ'երթայ։

եւ ես յուսահատած եմ որ մարդիկ բարի ըլլան։ Եւրոպա այս ուղեւորութենէն լմնցուց զիս բարոյապէս. ա՛լ հաւատք չը մնաց քովս՝ բայց միայն Աստուծոյ ամենակալին վրայ։ Մենք ի Պօլիս ինչպէ՞ս գիտէինք ժքնէվի և ինչպէ՞ս կը ճանչնայինք Զուիցերիացիները։ Ազատ ես դու Հելվետիան Եւրոպայի դրախտն անուանել յաւէտ. այլ թերթդ գրեց, միեւնոյն ժամանակ, Պուլղարիայէն Զուիցերիա բերուած երեք հայ որբերու այդ դրախտայի՛ն ու հրեշտակայի՛ն Հելվետացւոց ձեռքէն քաշածք պատմելով. «Ils sont impatients de se soustraire à pareille philanthropie»։ *Նոյն թղթակիցդ Երուսաղէմի գերմանական որբանոցին յանձնուած հայ որբին համար ալ կ'բսէր.* «Il y est mort, ne pouvant supporter les lourdes charges dont on l'avait accablé».

Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԳՈՎԱՍԱՆՔ ԽԱՂՈՂԻ

Խաղո՛ղ, ըզքեզ գո՛հել պիտի, բոլոր պօտովըդ հաւատար. զի դու միայն ես գեղեցիկ, ամէն պտղոյ քաճ ու սպիտակ։— Թիկդ է բաշած ասկոյ միջին, դու մարգարիտ ասկին 'ի շար. քո պըտուղ մին աժէ հազար, ալպալօն, ակն ու գոհար։— Ազգ մի թուի՝ ազգ մի բպլիտակ, ազգ մի կապմիր որ լուս կու տայ, ազգ մի խնկին է նըմանակ, անուշահոտ մուշկ ու մնդկար։— Անմահութեանց պըտուղ ես դու, որ 'ի դրախտին մէջն բուսար. քեզ հրեշտակն է բերեր Նոյի, որ քեզ տնկեց, էարկ ուսի։— Ըզքեզ բաղեն, տանին հնձան, ճմլեն ու տան ըզքեզ յիրար. վարպի նըման ջուր կու բղխես, գետի նըման յորդ կու գնան։— Տա՛ին լլնեն ըզքեզ կարաս, առանց կրակի բո եռըն գայ. շատ թագաւորք ժողվին առ քեզ, մեծ մեծ իշխանք եւ հօբմարար։— Թագաւորաց սիրտըն քանաս, եւ սէր անես բաղդի հազար. քէ նայ ունի հազար չար կամ, նայ բո սիրովըդ մոռանան։— Երբոր խըմէ կոյրըն 'ի քէն, որ 'ի մօրէն ծըներ խաւար, հանց քաղաքաց տայ մեկնութիւն, որ չէ տեսել՝ չունի խապար։— Երբոր խըմէ մունճըն 'ի քէն որ 'ի լեզուէն քամ եւ սրկար, քան ըզլեզուն լինի թութակ, մախարանայ քան դիւահար։— Ձեռօքըն սուրբ բահանային՝ պատարագիս ամէն տաճար, դու հիւանդաց բըժիշկ լինիս, մեղաւորացըս բաւարան։

Այս ինքնատիպ տաղը խաղուած է ձեռագիր Տաղարանի մը՝ 1691ին գրուած «ձեռամբ մեղսամեակարդ ԽԻԿԱՐ անուանեալ իրիցւոյ»։

Ծ. ԹԷՈ.

ԿՈՅՍ ԿՈՒՍԱԿՐՈՒԹԻՒՆ

Ծովանոյշն ես, ծովու բազին
Ես՝ կրակապարշտ սիրուդ կրակին,
Մեռած Աստղիկ, Մագթապիճակ
Որ ծընանիս զոյգ աճիւնիկ:

Դաստառակ՛ներն ու Մաօնեան
Չազին Գեղոյդ կը մօտենան,
Գիտնար այսպես ըլլալ նրբ
Քեզ կը ստիպ՚եր Տիրը միրկ:

Մեծ Քերթողին հերքուածն ալիքիր,
Սիրոյ փիւնի՛կ, մոխրես բլուր,
Աչքեր խաչող աչերդ նուշիկ
Չես կը հաշիկ ու կը մաշիկ:

Հաշուի կու տաս, մաշուի կու տաս,
Սըրտիկդ շուխր շուխիս կու տաս,
Գանգուրներդ՝ ճակտիս նուռոս,
Գիրկ գիրկ ծաղիկ, տեսիլ՝ կարոս:

Շաղատարքը որքը որթին
Կը գերազանց որ չաւ յուսին,
Ծրթուն ծաղիկ գանգուրներուդ
Թելն ալ կապից սիրտը սիրուդ:

Մեղուն ծըծեց վարդն ու նարդոս
Որ իր մեղրին բերէ ամբոս,
Ես՝ ծըծեցի Գեղըդ անհաս.—
Այս հերքուածին մեղրին քսպաս:

ԼԵՒՈՆ ԵՍԱՃԱՆԵԱՆ

ՊՈԼՍԱՀԱՅ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

Կոստանդնուպոլիս, Արեւելեան կայսրութեան ոստանն ըլլալէ յետոյ, սկսաւ Հայաստանի ժողովուրդն ալ մագնիսել իր կրօնական փայլով, չլացուցիչ մշակոյթով և մանաւանդ վեհապետական գերիշխանութեամբ։ Հայ կրօնաւորներ, հայ ուսանողներ, հայ իշխաններ կ'յաճախէին հոն, և հայ գաղութ մը կրցաւ հաստատուիլ այդ հրաշագեղ քաղաքին մէջ։ Այս գաղթականները սիրայիր ընդունելութիւն գտան յոյն ժողովուրդէն, որու դաւանակից եղան հաւանօրէն, ընդունելով Քաղկեդոնի ժողովը, հալածանքի անապատ աղբիւր լուսաւորչի հօտին համար։ Հայկական լեռնադաշտէն եկած քաջակորով ու հանճարեղ ազգայիններ կրցան աւազ պաշտօններու տիրանալ, և մինչեւ իսկ քանի մօտ Հայեր կայսերական գահը բարձրացան Բիւզանդեան ժամանակագիրներէ քաղելով, Ֆրանսացի պատմիչ մը, Վիգօր Տիւրիւյ, կ'գրէ թէ կոստանդնուպոլսի կայսրերը իրենց պալատին շուրջն ունէին հայկական հզօր պահպանդ մը, զոր «գեղեցիկ զինուորներ» կ'կոչէ։ Անշուշտ մեր ուժեղ լեռնականներն ալ կ'մասնակցէին կռնաչ ու կոպոյտ կուսակցութիւններու ախտոր կռիւներուն, որոնք արիւն կը հեղեղէին Ասպարէզին մէջ, բոցերու ճարակ կ'քնէին շրջակայ շէնքերը և ամբողջ ոստանը կ'սարսռէին յաղթանակի ճիչերով։

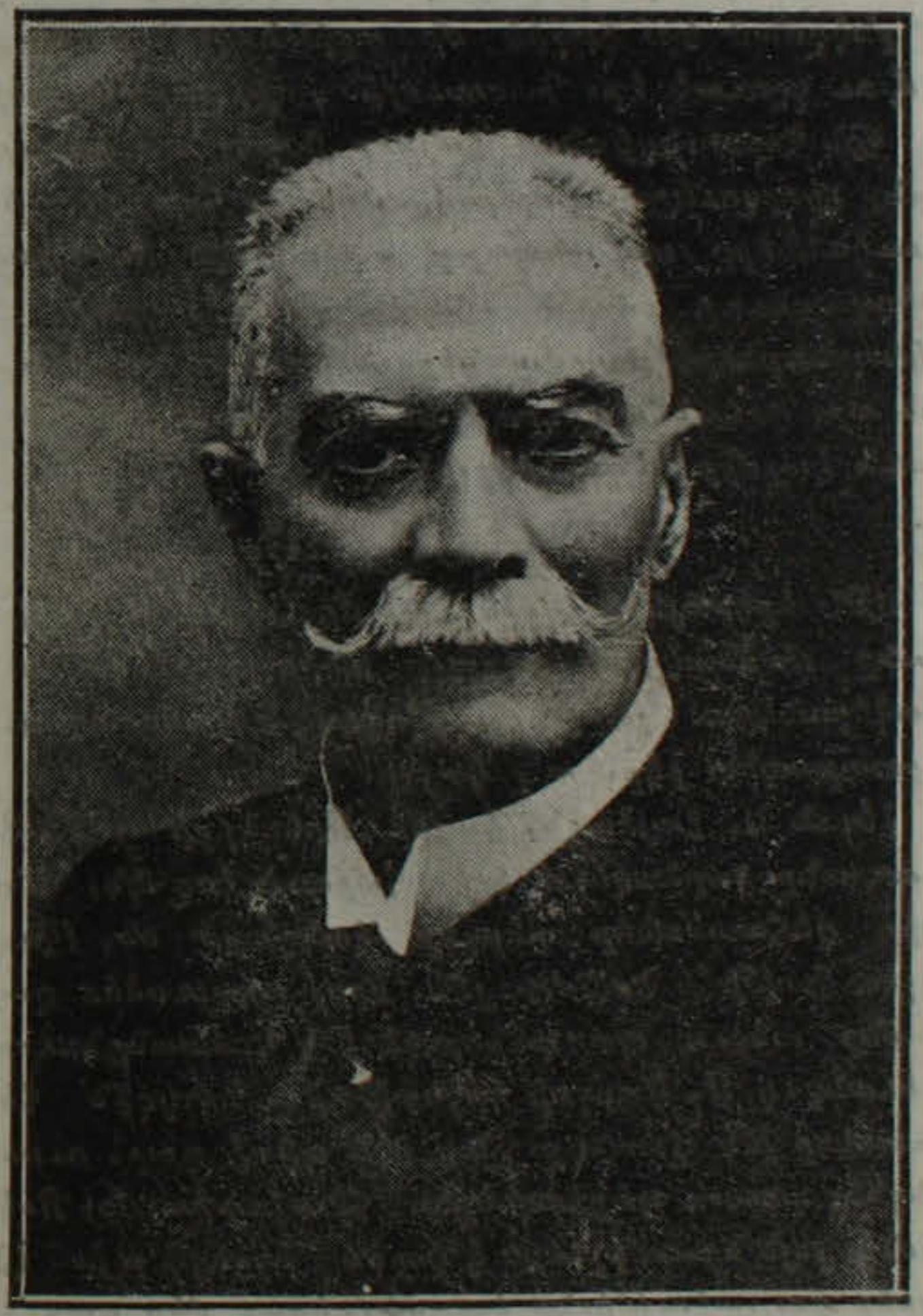
* * *

Հայութեան այս փառաւոր անցեալը կ'յիշէի, ամէն անգամ որ Այիա-Սոֆիա երթալու հետաքրքրութիւնն ունենայի, հոյաշէն տաճար ուր մեր վարդապետները յոյն կրօնաւորներու հետ վիճած են աստուածաբանական խնդիրներու վրայ, և ուր Տագիկ Բ. հայ անկախութեան դատը պաշտպանած է աներկիւղ։ Հոն ի զուր փնտռած եմ այն մուտքը որ կ'կոչուէր Հայկական Դուռ, և այն մատուռը կամ խորանը ուր հայ կղերն արտօնուած էր պատարագել իր մայրենի լեզուով։ Հոն հիացումով դիտած եմ դմբէթը, որ աքանչելապէս կ'հանգչի չորս յինանրանների վրայ, հրաշակերտ վեհութեան ու յանդգնութեան, և չեմ կրցած հաւատալ թէ Պարթենոնն ստեղծող ազգը մեր Տրդատ Ճարտարապետին պէտք ունեցած ըլլայ, նորոգելու համար Անթեմիոսի կանգնած աւելի խիզախ դմբեթը, որ փլած էր տասնմէկ տարիէն։

Ժողովուրդը կ'սիրէ վէպեր հիւսել նշանաւոր շէնքերու շուրջը, ինչպէս որ կ'քնէ նշանաւոր անձերու համար։ Այիա-Սոֆիայի թուրք հիւհոօնիներուն կարկատած պատմութիւնները զուրկ են գեղեցկութենէ, մինչ յունական աւանդութիւնները արտաշարժ բանաստեղծութեամբ մը օծուած են։ Հանրածանօթ է այն յոյն հրաշավէպը թէ քահանայ մը կը պատարագէր մայր խորանին առջեւ երբ օսմանեան զինուորները ներս խուժեցին, և աներեւութացու խորանին չուխի պատին մէջ, ուր կ'տպրի և պիտի տպրի, մինչեւ որ դայ շարունակել իր կիսատաւ թողած պատարագը, երբ խաչին կրօնը վերահաստատուի Յուստինոս Ա.ի տաճա-

բին մէջ։ Նուագ ծանօթ է այն աւանդավէպը թէ ցոյները, թշնամիէն փախցունել ուզելով մայր խորանին համակ արծաթէ ու ոսկիէ ձուլուած և ադամանդներով պճնուած սեղանը, երկու կից նաւակներու վրայ հաստատեցին զայն, այդ նաւակները, Սամաթիայի բացք հասնելով, քնկղմեցան իրենց բեռին ծանրութեանը տակ, և սեղանն իջաւ ծովին յատակը, ուր կը ցնայ ցարդ։ Ձեր յոյն ձկնորսներէ լսած եմ թէ, երբ ամենակատարեալ փոթորիկներ յուզեն կոհակները, սեղանին ծաւալին չափ ջուր անշարժ կը ցնայ ծովին մակերեւոյթին վրայ, հոն ուր խրած է այն անգին մասունքը։

Չարմանալի պիտի ըլլար եթէ Այիա-Սոֆիա հանճարն վէպերներշնչած չըլլար քրիստոնեայ Հայուն ալ, զաւակ ցեղի մը որ օժտուած է բանաստեղծական բնազդով ու փայլուն երեւակայութեամբ։ Արդարեւ, մանկութեան առեն, պոլսահայ ծերունիներէ լսած եմ հետագայ պատմութիւնը։

Մխիթար Հերաց (1921)

Ֆաթիհ Սուլթան Մէհմէտ մահէնտրիներ կետայ, ուազ շաբաթ օր մը, անծանօթ յոյն ատրկուազ մը յոյն նպատրամաճատի մը խանութը կ'երթայ, ատփոր մը ձէթ գնելու, պայմանով որ անոր աշակերտը չալկատփորն ու իրեն քնկերանայ մինչեւ առուն, ուր դրամը պիտի վճարուէր։ Նպատրամաճատը կ'ընդունի այս պայմանը, և ատրկուազն ու աշակերտը ճամբայ կ'ելլեն։ Երբ կը մօտենան Այիա-Սոֆիայի, ատրկուազը յանկարծ անտեսանելի կ'դառնայ և անտեսանելի կ'դարձնէ իրեն քնկերացող յոյն պատանին ու ատփորն ալ։ Այսպէս ներս կը մտնեն մզկիթին մէկ ծածուկ դուռէն, որ կ'փակուի իրենց ետեւէն։ Աշակերտն ա'լ խանութ չի վերադառնար, և նպատրամաճատն ի զուր կը փնտռէ զայն ամբողջ առթի մը։ Յաջորդ

աւագ շաբաթ օրը, դուռը կը բացուի և պատանին կ'արձակուի, ձէթին փախարէն ափ մը ոսկի առանալով։ Ոչ-մահմետականներուն խստիւ արգիլուած էր մզկիթ մտնել. թուրքերը գաւիթին մէջ կը ձերբակալեն դեռահաս կեսուրը և քաշքշելով կը տանին իրենց դատաւորին, որպէս զի մահավճիռ առնար իբր արբանիզ, եթէ մերժէր իսլամանալ։ Ցղան, որ կ'կարծէր թէ նոյն օրը մտած էր Այիա-Սոֆիա, կ'պատմէ իր գլխուն եկածը և բերել կու տայ նպարավաճառը, որ կ'հաստատէ անոր պատմութիւնը։ կ'յարէ թէ, մզկիթէն ներս մտած աեն, տեսած էր յոյն քահանայ մը որ կ'պատարագէր խորանին առջեւ, և ինք խոր քունի մէջ ընկղմած էր։ Տարիէ մը արթնանալուն, առացած էր ափ մը ոսկի և ճամբու դրուած էր Դատաւորին ցոյց տուաւ ոսկիները, և յայտնուեցաւ թէ հին կոստանդիանոս կայսեր կտրել տուած ոսկիներէն էին։ Իրողութիւնը պարզուեցաւ բոլորովին, և այս հրաշքը այնքան զարմացուց մահմետականները որ անպարտ արձակեցին նպարավաճառին աշակերտը։ Ցիշեալ դուռը տարին անգամ մը կ'բացուի, Յատկի տօնին առթիւ, և կ'արտաբուրէ բուրվառներուն խունկը. պատին մէջ տպրոց կրօնաւորները այս դուռնէն դուրս կ'նետեն իրենց կերած զատկական հաւկիթները կարմիր կեղեւները։

* * *

Եթէ երկբայելի է թէ Հայ մը Այիա-Սոֆիայի գմբէթին վերաշինութեանը մասնակցած ըլլայ, աներկբայ է թէ ուրիշ Հայ մը հոյակապ յիշակերտներու շարք մը թողած է Կոստանդնուպոլսի մէջ։ Այս Հայը ճարտարապետ չէր, այլ կայսր։

Լեւոն Ե. Հայկազն, կայսր Արեւելքի (813–820), չէր հաւատար որ իր ոտանը յարձակում կրէր Հարաւի կողմէն, Մարմարայի եզրէն, ուր ուրիշ վէհապետներ բերդեր կանգնած են, Բիւզանդեան կիկլոբիանէն մինչեւ Ֆաթիհի Եսի-Գուլէն, որոյ պայտաձեւ զարդերը կարծել տուած են մեր անուս պատաւներուն թէ Կոստանդնուպոլսէն Հելլենուհի մը առեւանգող Ս. Սոֆիոյ երկնաթռիչ ձիոյգին հետքերն ըլլան։ Ինք կը հաւատար թէ վտանգը հիւսիսէն պիտի գար. ուստի հինգ մեծ բերդեր կանգնել տուաւ պարիսպներուն հիւսիսակողմը, Ոսկեղջիւրի վրայ, բերդեր զորոնք յոյն պատմիչները կ'կոչեն Բհեցաբի՛րհիօն (Հնգաբուրգ)։ Հայազգի կայսեր գուշակութիւնը կատարուեցաւ վեց դար յետոյ, երբ Ֆաթիհ, իր տորմիղը վոսփորէն ցամաք հանելով, սահեցուց ինքզինքը Ոսկեղջիւրի մէջ, և հոնկէ յարձակելով տիրեց քաղաքին։ Եթէ վերջին կայսրը, Կոստանդին ԺԳ., զօրաւոր բանակ մը կեդրոնացուցած ըլլար Լեւոնեան աշտարակներուն առջեւ, թշնամին չպիտի կարենար յաղթանակել։

1889ին էր որ վերջին անգամ գացի տեսնել այս բերդերը, Պալաթի, Հայ ու Հրեայ թաղերէն անցնելով։ Թէեւ հազարամեայ, անխարխար ձեացած էին, և մեր ճերմակներուն բիւզանդեան շէնքերուն այս ամրութիւնը կ'վերագրէին անոնց իբր թէ հաւկիթով շաղախուած ըլլալուն։

Լեւոնեան ամրոցներուն ճակատը դեռ զարդարուած էր քարէ խաչերով, այնքան ամբապէս ոգուցուած որ հեթանոս ձեռքեր չէին կրցած ջնջել զանոնք։ Անոնց գագաթին վրայ ծառեր բուսած էին ու հայ կավրիչներ կ'շրջէին մերկ ոտքերով։ Զարմանալի է որ մեր պատկերազարդ հրատարակութիւնները զանց առած են Հայկազն Լեւոնի բերդերը, փառաւոր կոթող հայկական մեծագործութեան ու հեռատեսութեան։

Քանի որ յիշատակեցի Պալաթի երկու թաղերը, աւելորդ չպիտի բլլայ յարել թէ հայ թաղին գլխաւոր զարդն է եկեղեցին, զոր, քան ուանդութեան, Յոյները շատ չափաւոր պայմաններով ծախած են Հայերուն, անոր մէջ մարդապանութիւն գործած բլլալուն համար (մեր ծերունիները կ'հաստատէին թէ Յոյները ամեն գնով ձեռք կ'հանէին իրենց այն եկեղեցիներն ուր արիւն հոսած բլլար)։ Ս. Հրեշտակապետունի ներքին դուռները որոնք գարաւոր են և լատին արձանագրութիւններով ու Ս. Գէորգի պատկերներով ծածկուած, Պալով հրեայ թաղին, մեր ծերունիները կ'հաւատային թէ ցիսուսին ապտակ ածող երբայեցին կենդանի է դեռ ու հոն կ'ապրի, ամէն ձեռքով իր ծունկը ծեծելով անդադար, իբր պատիժ իր անզգամութեան, թէեւ կային ծերունիներ ալ որոնք կ'հաւատային թէ այս Հրեան Երուսաղէմի մէջ կ'ապրի։ Ահա հայկական աւանդութիւն մը, արժանաւոր գուգական քրիստոնեայ Եւրոպայի այն աւանդութեանը թէ Ահասվերոս անուն Հրեայ մը, Թողած չքլալով որ խոչաքարձ ցիսուսը պահ մը հանգիստ առնուր իր դրանն առջեւ, իր այս անգթութեանը փոխարէն՝ թափառական Հրեայի փոխուեցաւ։

* * *

Օսմանեան տիրապետութեան տակ, բնական էր որ Հայերը չկարենային գրաւել այնքան բարձր դիրք։ Սակայն մեր ամիրաները, մեր հանճարները, մեր մտաւորականները կրցան կարեւոր դեր խաղալ այս նոր միջավայրին մէջ ալ, և եղաւ ժամանակ ուր ամբողջ Րումելիի և Անատոլուի ելմտականի վարչութիւնը Հայերու յանձնուեցաւ։ Եթէ Սուլթան Մահմուտ Պէզճեան մը ունեցաւ իբր խորհրդական, շատ եպարքոսներ, նախարարներ ու փաշաներ իրենց սեղանաւոր քնարեցին Հայ ամիրաներ, որոց խորհուրդ կ'հարցնէին ամեն անգամ որ կնճռոտ խնդիրներու պատահէին։ Այս ամիրաններէն ոմանք էլն քնդհանրապէս և սերած կը կարծուէին Անիի նախարարներէն, որոց կ'նամանէին իրենց հազուագիւտ նրբամտութեամբ, գուռզ ու հեշտասէր նկարագրով և փարթամ առատաձեռնութեամբ։ Նալեան կ'պատմէ թէ, երբ Ակնայ կ'մօտենայ մեծ եպարքոս մը, որ Անատոլուի մէջ քննական պաշտօն մը քնելու ելած էր, տեղացի Հայու մը կ'հարցնէ թէ ի՛նչ էր այդ քաղաքին գլխաւոր բերքը։ «Մեր հողը, շատ քարուտ բլլալով, ոչինչ կրնայ բուսցունել, կ'պատասխանէ Ակնցին, էկին ատա՛մ պիտիտիր։»

Զինիլի-Ֆէօշկն եղաւ այն առաջին յիշակերտը զոր թուրքերը կանգ-

նեցին Կոստանդնուպոլսի առումէն յետոյ, 1875ին, այս գեղեցիկ չէնքին մէջ փոխադրուեցաւ Հնութիւններու Թանգարանը։ Հնագէտ Տէթիէէն յետոյ, հայ արձանագործ մը, Երուանդ Ոսկան, Թանգարանին գլխաւոր կազմակերպիչը եղաւ, դասակարգելով հնութիւնները ու վերակազմելով հաշմուած անդրիները։ Ինք էր որ տնօրէն Համտի Պէյին օգնեց, Նէմրուտ-Տաղի Դամբարանէն հոս փոխադրելու Աքոտաշուրեան Հրանդի կամ Երուանդի յունական արձանագրութիւնը։ Ինք ճոխացուց խորքանդակները Թրակացի ձիաւորներուն, զորոնք քսան հնախօս Ռէնաքի, քրխատնեայ ցոյները շփոթեցին Հրէշասպան Ս. Գէորգի և Ս. Դեմեդրի հետ, այնպէս որ, մինչ քսան Ռէնաքի, դեռ 1867ին Փիլիպէի Հայերը, անոնց հետեւելով, իրենց եկեղեցիին մէջ մոմ կ'վառէին Թրակացի որտորդի մը մարմար պատկերին առջեւ Թանգարանին հայկական մասը շատ աղքատ ինաց սակայն։ Սեբաստիայէն բերուած ոսկի օղերն ու մանեակները աւելի յոյն վարպետներու կրնան վերագրուիլ, և վանէն բերուած երկու պղինձէ սփինքսները, որոնք կաթսայի կոթեր էին, բաբելական արուեստի նմոյշներ են, իրենց հոլաթեւեան երեւոյթով ու ճակատին վրայ լծկող ուղղակըտուր մազերով։ Մեզ համար աւելի հետաքրքրական է Եգեսիոյի արաբ դղեակի մը կիսափուլ հիմերուն մէջ գտնուած հին քար մը, որ խոռոչ շրջանակի մը մէջ կ'ցցէ կանոնաւոր գլուխ մը, փիւգեան վեղարաձեւ գդակով, և որոյ յատակը երբայական արձանագրութիւն մը խոր ու սեւցած տառերով ծածկուած է. Ռէնաք կ'վկայէ թէ Աբգար Թագաւորին կիսարձանն է այս, Քրիստոսի կողմէ անոր ուղղուած նամակին առաջին տողովք։

* * *

Թուրքերը, գինուորական ու վարչական տարը, պէտք ունէին յոյն ու հայ արհեստաւորներուն։ Ուստի կազմուեցան զանազան արհեստապետութիւններ, բաւական քնդարձակ մենաշնորհներով օժտուած։ Վարպետներուն լօնճա օտասիները գրէթէ անկախ դատարաններ էին, և արտօնութիւն ունէին պատժել իրենց յանցաւոր դասած արհեստաւորները։

Թամբագործներու Երքեսխանն հանգամէն յետոյ, որ Սարաճհանէն քաղաք ապատանիի տեղ կ'ծառայէր, ազդեցիկ արհեստապետութիւններէն էր Պիւիւճիւ հանգամբ, որ հաստատուած էր Պինպիր-Տիրէքի մէջ, Այնա-Սոֆիայէն ոչ շատ հեռու։ Պինպիր-Տիրէք փիւլոքանոսի հին ջրշէզջն է, յետոյ բոլորովին ցամքած։ Կ'պարունակէ 224 սիւն միայն, այլ իւրաքանչիւր սիւն երեք հատուածէ կ'բաղկանայ, երկու մարմար գօտիներով ամրապնդուած։ Երբ վերջին անգամ այցելի այս խառարչտին հինգ հայ վարպետներ կ'աշխատէին իրենց դեռահաս աշակերտներով, և ձեղունին խաչաձեւ կամարներուն տակ կ'տարածէին իրենց մետաքսեայ երկար լարերը, որոնք, շէնքին անտրեւ խոնաւութեանը պատճառաւ բացառիկ կակղութիւն մը առնելով, շատ յարգի էին կօշկակարներուն համար։ Այս հիւսկէնապարծները նիհար ու ժպտոյն էին,

հանչի աշխատասէրներու պէտ Յոյց տուին ինձ խաչագործ սիւն մը, և յայտնեցին թէ «ձինիվվիղ Գօսպանդին» քանդակել տուած էր այս խաչը, ջրամբարին չըլլապատն ալ տարածելէ յետոյ։ Երիցադոյն վարպետը յանձն առաւ առաջնորդել զիս, և, եռանկիւն պատի մը առջեւ տանելով, հետագայ վիպախառն պատմութիւնն ըրաւ.

«Ժամանակաւ հոս կայր եղեր պաթսիհանէ մը, ուր տասներեք գեղեցիկ բոզեր կ'քնդունին եղեր ու կ'խեղդեն եղեր հարուստ ճակատաններ, անոնց դրամը կողոպտերով։ Գամպուր Սուլթան Սէլիմ, իմանալով գայթ, ծպտեալ կ'թափանցէ դարանին մէջ և կ'գրաւէ պոռնիկներուն գանձերը, այնքան ճոխ որ Սուլթան Ահմէտի մզկիթին շինութեան ծախքերուն կրցան բաւել։ Կիները կ'աղաչեն որ չդլխատուին, այլ Սէլիմ չգթաց այդ անգութներուն և այս պատին մէջ հիւսել տուաւ զանոնք, իրենց զգեստները հագած։ Պատին ներսի կողմը պարապ է. հոն տասներեք ոճրագործները մերթ կ'շարժեն իրենց արիւնլուայ բազուկները, մինչ սեւ գերեզմանոցը կ'բացուի իրենց ոտքերուն տակ և իրենց դէմ կ'բողոքեն իրենց զոհերուն ոսկորները։ Սէլիմ մեր հանգիստին յանձնեց այս շէնքն իբր կիսիկ (կալուածք որ արհեստաւորը լոկ արհեստակցին կրնայ ծախել)։ Ամեն պիւհիւճիւ հոդի բաժին մը ունի հոս, այլ Եւրոպայի մբբոցումը մեր արհեստն ալ փճացուց, և հինգ հարիւր հայ վարպետներէն հինգս միայն մնացինք։ Անկարող ենք վճարել Պինպիր–Տէրէքի տաքեկան տուրքը, 3,200 ղրուշ, և պիտի ստիպուինք ծախել Տէրքոսի Լնկերութեան, որ յայտարարեց թէ այս ջրամբարը, Ջուրով լեցուելով, կրնայ բաւել ամբողջ աշխարհի պէտքերուն։ Կիւմիւշ–պաճաք Մէնչիքօֆ ձեռնարկեց պեղել այս եռանկիւնը, հնութիւններ գտնելու յուսով. այլ կառավարութիւնը դադրեցուց պեղումները, և Մէնչիքօֆ քան ոսկի ունէրեց մեզ, որ օգնած էինք իր ձեռնարկին։ Մենք ալ առաջնորդեցինք զայն Երէ-Պաթան Սէրայի մէջ, ուր փոխադրեց նաւակ մը և անով չբըջեցաւ այդ ջրալի ջրշեղջին մէջ։ Ամերիկեան թղթակից մը վերչերս արուեստական լոյս վառեց հոս և լուսանկարեց շէնքը, պատկերազարդ թերթի մը մէջ հրատարակելու համար։»

* * *

Պինպիր–Տէրէքէն կ'անցնիմ Ենիչէրիներու Թանգարանը, որ գուրկ չէ հայկական յիշատակներէ։ Կը պարունակէ գաճէ 150 արձանները, Ապտիւլ–Մէճիտի օրով Թրծուած ու Մահմուտի ժամանակակից տարազներով հագուեցուցած, այն Մահմուտին որ 1826ին ջարդել տուաւ Ենիչէրիները, «ոչ թէ բոլորը, կ'ըսէ ինձ Թանգարանին Տուրք պահապանը, այլ քառորդը միայն, զի, եթէ բոլորն ալ ջարդուէր, մարդ չպիտի ճնար աշխարհի մէջ»։

Արձաններէն հինգը Հայեր կ'ներկայացունեն, և կ'կրեն հետագայ Թուրքերէն արձանագրութիւնները։

1. Մատհի տայատը, կիւմիւշմատէնի հայ գործաւորը, որ, քան յիշեալ

պահպանին, անփոփոխ պահած է ցարդ իր համազգեստը. կարմիր շերտաշերտ չոյն գդակ՝ սեւ ապարօշով, սեւ վերարկու՝ բաճկոնաձեւ, ճերմակ–կարմիր գծաւոր պատմուճան՝ շապիկաձեւ, ասպա շալվար՝ գօտիով պնդուած, կարմիր մոյգեր։

2. Էրմենիկերին բերբերախ, հայ երիտասարդ՝ սեւամորթ գլխանոցով, գորշ վերարկուով, գծաւոր թուխ պատմուճանով ու գօտիով։

3. Իմիր Էրմենիկերին պիրպիրախ, զինուռնահայ երիտասարդ՝ համանման տարազով, այլ գլխարկին գագաթը չէկ կերպաս։

4. Իզմիր Էրմենի թհռճիտաները, հիւպատոսարանի զինուռնահայ թարգման, քառակուսի ճերմակ գդակով։

5. Էրմենիկերին հակի գրչագիրը, գորշ մորթէ գալփազ, որոյ ձեւը կ'յիշեցունէ պատարագիչ քահանայի սպասարկու։

Կ'արժէ հայ մամուլին մէջ հրատարակել այս արձաններուն գունաւոր պատկերները, անկորուստ պահելու համար մեր պապենի տարազներուն յիշատակը։

Հինգերորդ արձանին գրեթէ համանման է յաջորդը։ Բուռնիարին հակի գրչագիրն է։ Այս նմանութիւնը կ'յիշեցունէ ինձ կարեւոր պատմութիւն մը, զոր մեր ծերունիներէն լսած եմ։

Սուլթան Մահմուտ, Ջանիսարեաններուն ապստամբութենէն զայրացած, հրամայեց չարդել իր յոյն հպատակները, առանց ճնասելու միւս քրիստոնեաներուն, որոնք հաւատարիմ մնացած էին։ Մեծ եպարքոսը ենիչէրի Աղասին հաղորդեց այս հրամանը. սակայն, Կոստանդնուպոլսի մէջ, կոտորածին առաջին օրը մի քանի Հայեր ալ սպանուեցան, ցոյն կարծուելով։ Պատրիարքարանը յուզուեցաւ և դիմեց ազդեցիկ ամիրայի մը, որ ծանօթ ու սիրելի էր սուրտզամին։ Ամիրան խոստացաւ չարքին առաջն առնուլ, իսկոյն ներկայանալով մասնիին։

Այն ահաւոր շրջանին մէջ, կարգ մը մահմետականներ պատրուակ կ'փնտռէին խոշտանգելու համար կեանքերը (կ'պատմուի թէ շուկային մէջ Հայ մը ծեծած են՝ կանաչ լեմոնի մը կեղեւին վրայ կոխած գլլալուն համար, առարկելով թէ կանաչը նուիրական գոյն մ'է)։ Ուստի մեր պապերը խոհեմութիւն սեպած էին տեսակ մը գաղտնի լեզու հնարել, հայերէն խօսակցութեան մէջ չգործածելու համար այնպիսի բառեր որոնք սիրտը ցեղին ուշք գրաւէին ու հալածանքի առիթ տային։ Մուհասիհի տեղ կ'ըսէին Գուլոս, Սուլթանի տեղ Ախթայ, Թուրքի տեղ Ալլազգ, ճամիի տեղ վճարանոց, ենիչէրիի տեղ փաստուռ, սուրտզամի տեղ հասնի, եւն.։ Եթէ ուզէին բսել թէ Ինկիլիզն ու Ֆրանսըզը պատերազմ հրատարակած են Մոսկօվին դէմ, կ'ըսէին թէ Կրակոցն ու Կարմիր-Լաթը ծեծ ունին Ջուկ-Ուտուին հետ։

Մեծ եպարքոսը լսեց ամիրային դանգատը, և, կանչել տալով ենիչէրի Աղասին, յանդիմանեց զայն, Հայերուն ապահովութիւնն արգիլած չըլլալուն համար։ «Ինչ է Հայը ցոյնէն զանազանելու միջոցը, պատասխանեց ենիչէրիներուն պետը։ Երկուքն ալ միեւնոյն կերպով կ'հագուին։» Սուրտ-

զամբ, որ յոյն ուրացողի մը գաւակն էր, քսաւ. «Ես կրնամ դիւրին միջոց մը սովրեցուներ քեզ։ Պատուիրէ Ինիչէրիներուդ որ, երբ քրիստոնեայ մը բռնեն, իրենց ձեռքին հինգ մատերը վեր ցցելով՝ հարցնեն անոր թէ քանի՛ մատ է այս։ Եթէ պիղծ պատասխանէ, Հայ է, մի՛ պպչիք, իսկ եթէ պիտ պատասխանէ, Յոյն է, թուցուցէք գլուխը։» Այս հրահանգը գործադրուեցաւ կէտ առ կէտ, և պիղծ հնչելու անկարող բազում անմեղներ նահատակուեցան, մինչ Հայը զերծ ճնաց վտանգէ, իր մայրենի լեզուին ձայնական ճոխութեամբը շնորհիւ։

ՄԻՆԱՍ ՋԵՐԱՋ

Մարտ

ԱԶԱՏ ՀՈԳԻԵՐ ԿՐՕՆԻ ՄԱՍԻՆ

Մարդուս իրաւունքին քով հոգիին իրաւունք կայ։ Կրօնամոլութիւնը խորտակել և անսահմանութիւնը պաշտել, ա՛յս է օրէնքը։ Բաւական չեպենք Տիեզերք ծառին առջեւ ծունր դնել և աստղերով լի ատերը նկատել ակնապիշ. պարտք մը ունինք որ է աշխատիլ մարդկային հոգիին համար, խորհուրդը հրաշքին դէմ պաշտպանել, անիմանալին պաշտել և անհեթեթը մերժել, անմեկնելի իրաց մասին հարկաւորը միայն քնդունիլ, հաւատքը մաքրել, կրօնքին վրայէն աւելորդապաշտութիւնները սրբել։

Վանականը մենաստանին մէջ կը տատապի՝ վայելելու համար. մահուան վրայ փոխգիր կը քաշէ ան. երկրային խաւար կու տայ՝ տեղը երկնային լոյս առնելու համար։ Արքայութեան ժառանգորդը վանքին մէջ դժոխքը կ'քնդունի՝ իր ժառանգութենէն իրը կանխավճար։ Ինքնապանութիւն է մխանձնուհի կամ կրօնաւոր ըլլալը, փոխարէն յաւիտենութիւն կը վճարուի։

Կը պախարակենք եկեղեցին՝ երբ խորամանկութեամբ թրծուի, կ'արհամարհենք հոգեւորը՝ երբ աշխարհական իրերու համար հոգի տայ, բայց ամենուրեք կը պատուենք խոհուն մարդը։

Բարեւ կու տանք որո՛ւ որ ծունր կը կրկնէ։ Մարդուս պէտք եղածն է հաւատք մը. վա՛յ անոր որ բանի մը չ'աւատար։

Շատ պէտք ունինք այն անձերուն որոնք միշտ աղօթք կ'քնեն ամենեւին չաղօթողներու համար։ Մեր ուզածն է գիտնալ թէ աղօթողը ո՛րքան կը խորհի աղօթելու ատեն։ Անոնց դասէն ենք որ կ'աւատան թէ պատրաստուած աղօթքները ողորմելի բաներ են, իսկ սրտագին աղօթքները՝ վեհ։ — Աղօթք քնելու կերպն ի՛նչ կ'ուզէ ըլլայ՝ լաւ է, բաւ է որ անկեղծ ըլլայ աղօթողը։ Հակառակ կողմ դարձուր աղօթագիրքդ ու թո՛ղ դէպ անմահութիւն։

ՀԻՒԿՕ

Մ ահ Ի Ա Ր Ա Ն Ց

Ա.ա Տիրէոնի

Վիշտդ պիտի յաւերժանա՞յ, Տիրի՛ոնի,
Եւ խօսքերդ տխրութա՛կ՝
Զորս հայրենի սէրը միտքդ կը բերէ,
Պիտ՛ աւերնա՞յ շարունա՛կ . . . :

Աղետն աղջկանդ՝ իջած փոսր տապանին
Մահով մը հասարակաց,
Բաւի՞ղ մ՛է որ չը գթնդի վերջապին
Քու խրատուիդ կորուած :

Գիտեմ ո՛րքան մանկութիւնն էր գեղով չի,
Մ՛վ բարեկամ աղգաւոր.
Երբեմ թախիծդ ըսփոփելու փորձ չըրի՝
Անարգանքո՛վ սնոր :

Սակայն երկրեն էր, ուր չբնաղ բաներուն
Պահուած է բախտը դաժան,
Անի վարդ մը, կեանքին ապրեցաւ վարդերուն՝
Պահիկ մը սոսկ առջուան :

Բանաւոր մահը չուներ գոյգ ընկեր.
Պաղատանքի եւ ընդունայն,
Անգո՛ւթը պիտի մը խրցից իր սպանիչներ,
Չի՛ լրաներ մեր ողբն ծայն :

Աղետն յարդով պատած անշուք ճիրտին խոր՝
Կ՛ապրի անոր չուծին տակ.
Պարխապներուն Լուվրի պահնորդը գիւղոր՝
Չի՛ պահեր բնաւ մեր արքայ :

Տրտնջալ ու համբերութիւնը հասնին՝
Անհնի է եւ ունայն.
Տխուր կամքին երդու, հանգիստ կեանք մ՛ապրի՝
Փիտութիւնն ա՛ն է միայն :

Թարգմ. Ս. ԲԻՒՐԱՏ ՄԱԼԼԷՌՊ

ՎԻՐԱՒՈՐ ԱՆԱՍՈՒՆՆԸ

Ջօճ Հ. Սիմոճ Երեմեանի

I.

Առաջին անգամ իր վարդուհի անունը լսելուս՝ բնազդաբար իրեն նայեցայ։ Եթէ մինակ ըլլայի, խնդալէս պիտի մարէի հակապատկերէն. ինքզինքս բռնեցի, զուարճանալով դիպուածին այս խաղին վրայ որ ինձ կը յիշեցնէր շատ սրամիտ բարեկամի մը կատակն՝ ի դէպ յոյն մանկամարդ աղախինի մը՝ Լեւկոթէէի, խլուրդի մը պէս սեւ, որ յարմար դատած էր իր քով առնել հօրաքոյրս, ան ատեն մայր երկու մանչուս. «Ցեսդութեան խնդիր պարզապէս...» Մկրտութեան աւազանին վրայ զայն բռնողը՝ սեւը ճերմակի տեղ առած կ'ըլլայ է...»

Բառը, թեթեւ տարուղղագրութեամբ մը, կրնար պատշաճիլ վարդուհիի պատեհութիւնն ունեցայ մանաւանդ զայս հաստատելու, երբ յանկարծ հանդիպեցայ Պրն. Զ***ի տունը, սպասուհիին հետ վիճած տեսնս բացատրեմ ինքզինքս։

Տիրոջը համար — ազնիւ և բոլորովին ինքնատիպ մարդ մը — որ ձնունդս տեսած էր, նաեւ սպասուհիին համար զոր 6 տարիներու բնակութիւն մը մայրաքաղաքիս մէջ՝ չէր յաջողած յղկել տաշել, նեղացուցիչ վկայ մը չէիր Որով երբ Հայուհին ուղղակի առաջնորդեց զիս ննջախուցը բարեկամիս և այս վերջինը հասանեցաւ քնդմիջել իր խօսքերը՝ զիս նստեցնելու համար, անոնք վէճերնին նորէն չարունակեցին Այսպէս տեւեց կէս ժամ և ես չկրցայ զմբռնել խնդրոյն էութիւնը, վասն զի երկուքին ձայները շատ կը խառնուէին իրարու՝ սուր ճիչերով վերջապէս կռիւնին հասկցուցին ինձ. նոյն իսկ թէ՛ մին և թէ միւսը զիս իբր դատաւոր բռնեցին Երբ մին ու միւսը կ'բսեմ, կը չափազանցեմ. տէ՛րը միայն հասկնալու կարող կ'ըլլայի Աբդարեւ, հակառակ կամ խրովանդակ ձգտումին, ինձ համար գրէթէ մեռեալ տատ մըն էր տարօրինակ դատաստարբառը վարդուհիի, որ՝ բնիկ Մշեցի՝ իր կատաղութեանը մէջ նախադասութիւնները կը լոմլոմէր, իրաւունքը չահելու համար Հրաժարելով ուրեմն դատաւորի դերէս, ուրիշ ոչինչ լաւագոյն գտայ քնել՝ քան յօրինել պատկերը վարդուհիի դէմքին։

Ճիշդ ինչ տարիք կրնայ ունենալ... գժուար պիտի ըլլար բսել՝ վասն զի եթէ հազար ծեքաժուռ գիծերը կը կտրէին կ'անցնէին էրածմրկած ու կաշխացած մորթին վրայէն, սակայն և այնպէս իր քողին քաւակուսէն դուրս ցցուող մազերը փայլուն ածուխի սեւութիւնն ունէին, առանց աւելի պայծառ թելի մը տուերին. շրթունքին շարունակական կծկումովը բաց թողած ակռաներն ալ սպիտակ էին և առոգջ. մատ-մատ բնքուիներ՝ իրար կպածի պէս արմատին վրայ քիթին որ գիշատիչ թռչունի մը կռածագ կտուցին կը նմանէր. պզտիկ սեւ աչքեր՝ շարժուն, գրէթէ վայրենի՝ բարկութեանը պահերուն՝ կը լրացնէին ամբողջ

դիմագծութիւնը որ չէր կրնար անշուշտ ո՛չ իսկ հեռուանց յիշեցնել «ծապկանց Թագուհին», որուն անունը կը կրէր ինք։

Այս հաստատութիւնն ընելու վրայ էի, երբ ծերուկ բարեկամս՝ որ գայրացած կայսեր շարժուածքով յաջողած էր վարդուհին փուռերը ղրկել (հացի համար), ինձ դարձաւ ազատութեան խոր հառաչով մը.— «Ահաւասի՛կ իմ կեանքս։ Ապուշին մէկն է. երբ գլուխը բան մը դնէ, ո՛չ Աստուած և ոչ ալ սատանան կրնայ հանել անկէ։ Բայց ո՞ւր գտնել չաւազոյն մը։ կը տեսնէ՞ք, աղուոր. ճշմարիտը սա է որ երբ մարդ իմ տարիքիս հասնի և ունենայ զաւկներ որոնց հո՛գն անգամ չբլլայ ինք, աւելի լաւ է երթալ անկիւն մը քնանալ մշտնջենական կերպով...»։

Իրեն նայեցայ։ Դէմքը թէեւ քիչ մը պազ, բայց հակառակ 82 տարիներուն տակաւին գեղեցիկ՝ կորուսած էր իր յարձակող արտայայտութիւնը։ Իր պրկուած դիմագծութիւնն ու կքուն մարմինը համակեցին զիս կարեկից ազապատանօք։ Զրկուիմամերձ տանջանքի մը ւէջ այս անոքիկ ու մեծաւոր ալեւոյթը քաշքշելու դատապարտուած բարեկամիս ճակատագիրը, չգիտեմ ինչո՛ւ, այդ վայրկեանին, մտածել տուաւ ինձ Հայր Դորիոյի պատմութիւնը։ Եւ ես անիծեցի փափկանկատութեան զգացումը որ դիւրազգած առաջարկը քանիցս գամած էր շուրթերուս, իր մեռյլ գոռոզութիւնը վիրաւորելու վախով։

Այս խորհրդածութիւնները ընելու վրայ էի, երբ վարդուհի, առանց իմաց տալու, թաթիոն մը պէս և կառապան չան մը երեւոյթով ներս մտնելով՝ հարցուց տիրոջը թէ կրնա՞ր սեղանը դնել, պատասխանի տեղ, ծերունին բռնեց թեւէս, և ձեռքը գաւազանին-ի յետ՝ այն խցիկը գնաց ուր առտու իրիկուն կը ճաշէր. ւէջը բնդեղէններ լողացող սեւ ապուրէ մը քանի մը գդալ լափեց լուռումունջ, ւէկդի հրեց գրաւիէրայի կտորը՝ պայն առանց խորելու, և ինց մտածկոտ, արմունկները սեղանին։ Իրեն նայելով, միտք բերի իր տղաքը որ քաղաքին ւէկ կողմը բանուկ ու բարգաւաճ վաճառատուն մը ունէին, միտք բերի իր աղջիկը զոր չքնաղ գեղեցկութեանը համար փարթամ հայ առեւտրական մը կին քնարած էր իրեն. և ահա՛ իր խօսքերը տխրօրէն հնչեցին ականջիս. «երբ մարդ իմ տարիքիս հասնի . . . »։

—կերէ՛ք, բայց կերէ՛ք, մա՛րդ Աստուծոյ . . .

Եւ որովհետեւ իր տէրը խոհերու ւէջ խորասոյզ՝ չէր պատասխաներ իրեն, կոպտութեամբ մը որ մազ ինց սեղանին տակը պիտի ղրկէր չիշ ու գաւաթ, վարդուհի յաղթականօրէն սփոռցին վրայ՝ խարտիշագեղ պնակի մը ւէջ դրաւ նոր նոր խաշած երկու հաւկիթ։— «Ո՛ւսէք ինծի թէ թարմ չեն այս գոհարները . . . կրնայ ւինչեւ անգամ լաւ չգտնել զանոնք, — աւելցուց նէ՝ ինձ դառնալով, — երբ կ'ըսեմ ձեզի թէ օրուան հաւկիթ են ատոնք, օրուա՞ն . . . » ։ Յետոյ, Հայուհին որ տիրոջը հանդէպ ակնածանքի նշո՛ւլն իսկ չէր ցուցներ՝ համարձակ դիմացը տեղաւորուեցաւ աթոռի մը վրայ և սկսաւ անոր ճակատը սրբել ուր քրտինքի

խոշոր կայլակները կը պտպտային. Մերուներն ակնարկ մը ժուռաածեց աղախինին և ախորժագրգիռ հաւկիթներուն վրայ։—«Վարդուհի՛. . . » ակաո ան։ Բայց միտքը փոխեց. Դրէթէ ղղջացող մարդու իր ձայնին քաղցրութիւնն ու խոհեմութիւնը զարմացման ընդոստ շարժում մը բնել տուած էին ինձ. բայց արդէն լսկ խոհանոց աներեւութացող Հայուհիին պատասխանը կորսուեցաւ պղինձ սանելու աղմուկին մէջ. և ես նորէն դարձայ ծեր բարեկամս մտածելու, որ հիմա կը ճաշէր անձայն, սիրած պնակին առջեւ անցնող ուրկրամոլ տղու մը հպճեպով։

II.

—«Ջաւակ ունի՞ս, Վարդուհի . . . Ո՞ւր տեղացի ես . . . Գեղերնիդ ինչ ձեւ են տուները»։ Հիմա հաճոյք կ'զգայի զինք հարցաքննելէս, երբ արեւոտ աղտոր օրերուն՝ հազուադէպ, մինակ գտնէի սիրոջը բացակայութեանը, իր բարբառը, ֆիչ ֆիչ — մանաւանդ երբ չափաւորէր բառերը լպտուելու իր շտապը, — նուագ անհասկանալի կը դառնար ինձ, ատեն ատեն քնատանեկան բլլալու աստիճան իմացայ այսպէս թէ երկու աղչիկ, մանչ մը ունէր, թէ իր քնակարանը, Ֆ*** ի մէջ, սառբերկրեայ էր՝ պատուհանի տեղ լուսանցոյց երդիքով, և թէ ձմեռը երկայն կ'քնէր հոն ու ձիւն կու գար բարձր, բարձր . . .

Տիկին Իսկուհի Միճաոսի
պզիկութիւնը

—«Հասկէ ատելի ցո՞ւրտ է հոն» կը հարցնէի երբեմն ինէ, շրթունքը ծռմռկելով արհամարհոտ, կը պատասխաներ թէ իր աչքին՝ խիստ բարեխառն էր մայրաքաղաքիս կլիման, ու երբ ձեռքերը կը մխրճէր մինակատար զգեստին թեզանիքներուն մէջ, ինձ կը թուէր տեսնել անցնիլը ձմեռներուն պատկերին՝ իր մանր բիբերուն խորքէն ուրիշ անպատմելիք, երբ Պրն. Ջ*** իր տիւանդորդը կ'քնէր, կամ երբ էրիկուան կը մրափէր՝ անվերջանալի փափախանաչք բանալէ ետք, անոր վրայ կը բերէի խօսակցութիւնը, հետաքրքիր պարզելու՝ թէ այս զգեզոնն ու չարժուձեւերովը նախնական արարածին ծառայութեանը մէջ, — հակառակ ինչ ինչ պատասխաններու իր բնդվզեցուցիչ լրբութեան, և, վերջին խօսքն երե՛ն բլլալու յամառութեան, նոյն իսկ և մանաւանդ երբ անիրաւ էր, — չէ՛ր սպրդեր անձնուխրութեան պէս բան մը դէպ իր սէրը։ Անփոփոխ կերպով կ'քն-

դուռէն վարդուհին ուսկրուս միեւնոյն թօթվումէ՝ որուն կը հետեւէր նոյն պատասխանը կարճ ու կտրուկ. «Աշխարքին վրայ ապահս պէս պինդ-գլուխ մարդ չկայ . . . »

Պինդ-գլո՛ւխ. ո՛վ գիտէ կարենար ըսել թէ երկուքէն ո՞րն աւելի ապշեցաւ էր, եթէ հարկ ըլլար դատել իրենց հակաճառութիւններէն — միշտ աւելի յամառողէ՝ սկսեալ այն օրէն երբ ես վարդուհիի ֆիզիքականին վրայ աքանչանալու չարաճճիութեան պատիժը գտած էի, — և իրենց կամշտութենէն իսկ՝ որով կ'ամրանային մէկզմէկ. պէտք չունէի անշուշտ խնամատարին «Ծանի՛ր գլուխ» հայհոյին գլուխ մացնելու. տասլիսը կը փոխէի խոյին, հարցնելով իրեն՝ իր գիտցած բարքերը, ժողովուրդին սքանչելիքները, չարդերը, վարդուհի Լ պատմէր կարճ, արձանի պէս անզգայ, կանգ առնելով երբ դադրէի հարցափորձելէ, չհասկցած կրկնելով առանց յուզումի, առա՛նց ալ անհամբերութեան.

— «Ֆանի՞ տարու ես աղջիկներդ» հարցուցի օր մը, — «երկու որեակ ես, Հայրենիքէն եկած առանց 12 տարու էիր» — «Այդ հաշուով հիմա 18 տարու, հարցնցու. կ'ուզէի՞ր տեսնել գիրքդ»

Անձրեւոտ ու մռայլ ձմեռնամուտին վերջալոյս մըն էր, պինձ մանկամարդ մը առջեւ՝ ուր խեղճ կրակ մը մարելու վրայ էր, ծուխերուն վրայ կկզած՝ վարդուհի ինձ նայելու հակաճառութեան օրերու իր աչքերով, շոշոզուն ու վայրագ, նետելով ձեռքի ունելին որ ինկաւ կրակարանին ծնօտին՝ մեռոզային մեծ շառաչով մը. — «Աստուածք որ մեզ պիտի դատէ՝ վկայ բլլայ Թող ինծի, Հանրիտա եթէ տեսնեմ որ հաւատքին չեն ուրացեր, եթէ տեսնեմ որ ազգասէր են մնացեր, սիրով պիտի տայի անոնց ապրելիք տարիներս ալ. բայց եթէ բանութեան տակ տաճկացան, Թող շան պէս տակին յարդի վրայ . . . »

Առանց դարմանալու, նայեցայ այս հանգուկ խառնարհ կնկան, անճառելի տգեղութեամբը գրեթէ գեղեցիկ, Բայց այդ վայրկեանին չէի մտածեր այլ եւս իր խօսքերուն վրայ՝ զոր մայրական ոգիք ունեցող մարդկային որ և է էակ պիտի վարանէր արտաբերելու. Աղգասիրութեան գգացումի քնդվզումով մը, նորէն միտք կը բերէի Լօթիի մէկ պրօշիւրը՝ որ քանի մը շաբաթ առաջ դիպուածով ձեռքս էր ինկեր, Եւ իմ քղեղացուցին կերպով տաղեցին՝ ի՛րապէս շատ քիչ տարկացած ցեղի մը տարնացման մասին տեսիլներքը համոզելու տհմանուած անուանարկիչ խօսքերը, ցեղի՛ մը որուն արտին մէջ աւանդութեանց սէրը գերիվեր է մխին և արեան ձայնէն . . . »

III.

Արագ, միշտ աւելի արագ կը հետեւէի մէկուն որ կը քալէր առջեւէս և որ եկած էր վարդուհիին լուր մը բերել. Գեղեցիկ ու խիստ ձմեռնամուտ մը իրիկունն էր. մայթերուն վրայ ժուռ կու գար ճեմասէր ամբոխ մը՝ հետաւոր գարնանքի օդ մը շնչելու բազձանքով. Անոպայ և քմրիշ գերման զօրքեր ամէն քայլափոխի իրար կը խաչաձեւէին և կոպիտ

բարեւուքով կ'անցնէին, կօշիկներու և բիտերու աղմուկով։ Մութ էր գրէթէ։ Ինքնաշարժի մը ժխորը ցնցեց զգեղ։ Մտածելիք մը չունէի։ Երբեմն ինձ կը թուէր յափշտակուած դիմել դէպ ի մանկութեանս յիշատակները։

—«Ե՞րբ տեղի ունեցաւ ատիկա» հարցուցի յանկարծ, բռնելով ձեռքերը մարդուն, — փոթիթացաւոր ձեր թուրք մը, այն բարի և միամիտ մարդոցմէն՝ որոնց նմանը սակաւաթիւ է նոյն իսկ ամիկին մէջ։ Ան ինձ նայեցաւ, նախ հարցումէս ապշած, յետոյ մտաբերելով «Ա՛յս առաւօտ» քաւ, և աւելցուց. «Երդար մըն էր ան. Աստուած ողորմի հոգուն...»։

Հասած էինք տուն. շնչատպաս վեր ելայ՝ ուղղուելով առաջին յարկը։ Ներս մտնելու համար կը բաւէր հրել դուռը որ զոցուած չէր։ Վարդուհին դիս չէր կրնար տեսնել. թիկունքն ինձ դարձուցած՝ բազմած էր թիկնաթոռի մը մէջ, կրկնն աթոռներու վրայ զետեղուած դագաղի մը առջեւ։ Ոտնածայրիկ յառաջելով հանդերձ, կը դիտէի ներս գիշատիչ հաւու կերպարանքը որուն ազեղութիւնը արմանք չէր պատճառեր ինձ այլ եւս։ Գլուխը քիչիկ մը ծռած դէպ առաջ, ձեռքերը կուրծքին խաչաձեւ, նէ կը մրմռար անճառական ու սխուր եղանակ մը և կարճ դադարով մը կ'առաջեր երգը։

Չեմ կրնար քսել թէ ինչ էր աւելի որ կը ճմլէր սիրտս, անծանօթ բառե՞րը որ կը թափվին անոր շուրթերէն, թէ տեսքը մերկ և ամայի խուցին՝ այդ ողորմելի նկուցելով որ կը հանդչէր գլխուն դին դրուած կերոնի մը լոյսին ներքեւ։ Արծաթ պզտիկ խաչի մը մօտ՝ վայրի մանուշակներու փնջիկ մը կար բարեկամիս կուրծքին...։ Դէմքը նախկին պաղ դեղեցկութիւնը չունէր և թեթեւ, խղճալի ժպիտ մը կ'անհետացներ պակունքին երբեմնի յամառ ծալքերը։

Ցանկարծ, բոլոր անցեալը — իմ կողմէս սէր, իսկ բարեկամիս կողմէ գուրգուրալի խնամածութիւն, — որ միացուցած էր զմեզ՝ վեր հանեց սիրտս։ Ծռեցայ և ճակտին դրոշմեցի շրթունքս։ Վարդուհի տեսած էր զիս, բայց բառակեան ատեն դեռ չարունակեց իր երգը։ Զուզենալով կը դիտէի աչքերը որոնք չոր էին, — «Աստուած ողորմի հոգուն, յարեց Վարդուհի. կը սիրէր այս ծաղիկները, տարուան առաջին մանուշակները»։ և նշանացի ցոյց կու տար սիրտը կուրծքին վրայի լուրթ բիծերը։ Նայայ աթոռի մը վրայ, պղինձ կրակարանին մօտ՝ որով հանգուցեալը խեղճ մկոտ ձեռուքները կը տաքցնէր ատեպ, հիմա հանգիստով մը՝ որուն օր մը ա՛նքան զգացեր էր դառնօրէն։ Եւ որովհետեւ այդ օրը, չուզենալով, դարմացայ սոյն ճշդիւտ նմանութեան որ կը ներկայացնէր բարեկամիս անտէրունչ մահը՝ պալզաքի դիւցազնին թշուառ վախճանին. մեքենաբար հարցուցի. «Ձեկա՞ն դեռ...»։ Նէ խոշոր ձայնով մը պատասխանեց, խածնոզ շան իր աչքերը սեւ գոգնոցին յառած. «Աղաներբ կղզիներբ գացին. Հաւլրմբ հարբուխ եղած՝ անկողինն է...»։

—«Բայց բա՞ն մը չունէր» մրմնջեցի, խորհելով արտի տագնապին մասին՝ ուսկից խեղճ բարեկամս ազատեր էր ալ։ — «Հը՛... բան մը չունէր...» մրմռաց Հայուհին, «գիտեմ թէ չէր կրնար աղէկնալ. բայց այս քարսիրտ մարդերը կը կարծեն արդեօք որ բրածնին երե՞ց կը ձնայ։ Ձաւակ ունեցէ՛ք որ գան աչուքնիդ գոցել...»։

Աչքերս սեւեռած մոխիրին՝ կը դիտէի առար մէջի հուսկ երկու կայծերը... կը դիտէի զանոնք մարդկային յանկարծական վատութեամբ մը, այն պէտքով զոր կ'զգանք՝ ուշացնելու ցաւագին յայտնութիւնները — ի՛նչ ալ ըլլան, — և որ կը գտնուի ամէն մարդու արտին խորքն ու երբ աչքերս վեր առի, հետացնելու համար էր խօսքեր՝ որոնց գալը կ'զգայի։

—«Վարդուհի՛, քսի, պիտի երթա՞ս հոն...»։ —«Հոն ո՞ւր... հիմա հայրենիք, տուն ունի՞մ մի ես...»։ — Հապա տղադ... աղջիկնե՛րդ...»։ Նէ թօթվեց ուսերը.— «Տղաս թշնամիներուն դէմ կը կռուի, ո՛վ գիտէ ո՛ւր, սատանին մէկ ծակը...»։ — «Հապա աղջիկնե՛րդ...»։ Պահ մը կեցաւ վարանոտ.—«Մէկը վեց ամսու ծոցս էր. էրկանը դիմաց փորը ճեղքեցին... մէկալը ֆիւրա մը փախցուց...»։

Բա՛ռ չգտայ, ոչ ալ կարեկցութեան շարժուածք, գիտնալով թէ ամէն ինչ անօգուտ էր մէկո՛ւ մը համար որ իր արհաւիրքները սովորական իր ձայնովը կը պատմէր ինձ, բառականացայ հարցումներ ուղղելով իրեն, ազատօրէն ձայն հանելու համար սահպուած՝ կոկորդս քերելու. «Ինտո՞ր իմացար այդ բաները»։—«Գաղթականներէ, Սկիզբները լուր կ'առնէի կրնգմէ. ետքը չուզեցի որ նամակ գրեն, քանի որ ատակ չունէի գրկելիք...»։ — «Բայց ամսականնե՞րդ...» դուչեցի ապշահար։ — «Ամսականնե՞ր...»։

Նէ գոգրեցաւ ալբրել գոգնոցին չուրքերը. լաւ մը զննեց զիս իր կլոր քինայոյզ աչքերով, բմբռնած չթլատուս բան մը՝ անտարակոյս ա՛յնքան պարզ բան իրեն. յետոյ կատաղօրէն. «Ի՞նչ պիտի ուտէր սա խեղճը — լուսերուն մէջ պառկի, — եթէ ամսականներս ինծի համար գործածէի... Աղաներըք երեք ամիսք անգամ մը դրամ կը ղրկեն...»։

Ձեռքս պլլուեցաւ իր թեւին...։ — «Վարդուհի՛... բայց ա՞ն, գիտէ՞ր ան...» մրմնջեցի շնչահեղձ։ Նէ ինձ նայեցաւ, իրր թէ տեսնէր խենթութեան հովի մը անցքն աչքերուս մէջէն, — «Ա՞ն... եթէ գիտնար, անօթի կը մեռցնէր ինքզինք... ինչո՞ւ քսէի իրեն թէ վհատիլի հարց լաւ է մեզի պէս չունեւորներուն համար...»։

Ձեմ գիտեր թէ ինչ անցաւ իմ մէջս այդ րոպէին, պիտի չկրնայի քսել նոյն իսկ հիմա որ կը գրեմ այս տողերը։ Բայց ինձ թուեցաւ թէ աներեւոյթ ձեռք մը կը ծանրանար ծոծրակիս վրայ, զայն կը ծռէր դէպ առաջ, մի՛շտ աւելի ցած, միշտ աւելի ցած, մինչեւ որ ճակատս հասաւ ճաթռտուքներէ ակօսուած կոնճ ձեռուքներուն...

—Հանքմա...

Եւ այս էակը — կոշտ ու կոպիտ՝ իր տգեղութեամբ, գերեզմանէ աւելի լռին՝ երբ բառերը չէին ապշոպեր շրթունքէն, — որ հինգ տարի

խաբած էր իր քաղցը սեւ հացով, և այս զոհողութիւնն բրած էր տիրոջը համար՝ ի վնաս իր զաւկըներուն . . . այս է՛ակը որ քիչ մը առաջ յաջողած էր խեղդել իր մահու չափ վիրաւոր ինամուն ողաղակը՝ պատմելով ինձ անոնց մարտիրոսութիւնը, վրաս դարձուց ակառողիքը՝ որոնց մէջ կը փայլէին վերչապես արցունքներ . . .

Թարգմ. Ք՛ռնս. ձեռագրէն

Եարիոլի, 2 Փետր. 1921

Մեծաձուձ գրագիտութիւն այս առասյոյզ պատմուածքը գիրի առած է յատկապէս մեր Տարեցոյցին համար :

ՏՈՂ ԱԻՐՈՑ

. . . Երկիս ի յամպին գինչ զարևուն արև,
Գեղեցիկ գունով գիդ վարդի տիրև :
Ի բևդ ի շարած ոսկի ապրջան,
Իմ ալացս լոյս՝ իմ հոգի եւ ճան
Ով զինզ համբուրի՝ չի տեսներ վախճան :
Ֆու ծոցդ ի բացուներ գիդ պրտախտի պուռ
Ի մէջն ի բուսներ շատ նարինջ ու նուռ,
Հոտդ անուշ կու գայ գիդ խունկի ու զբմուռ :
Պաղչայդ ի բուսներ շատ նուռ ու շամամ,
Ի ծիղ ւ'ի ծաղիկ պես չեղեր բամամ,
Շատ գաղց պես ես՝ ջերմուկի համամ.
Ինզ ես խոսացեր՝ ի յուխտ պիտի գամ :
Լուսին ես ծիծերդ գիդ ուխտի խաչեր,
Խունկ ու մոմ տուր՝ ուխտի ես ինձ,
Զեռդ ի վեր կալեր՝ աղաչանք տուեր,
Շնորհդ ի հոգեր՝ գաղտ ի վտարուեր :
Ծոցդ նլսմանի Աղամայ պրտախտ,
Մեծ բազաւորին՝ Սողոմոնին բախտ.
Ով չի ինզ տեսներ՝ ժուռ կու գայ անիբախտ,
Ով որ համբուրի՝ օրերն ի անիբախտ :
Դու ես պաշտանին, Ք՛րիստի մեռոնին,
Երնե՛կ այն մարդուն որ զինզ ունի,
Հետդ ասի լուսկ՝ կամ ի տուն տանի,
Ղարիպ հեռաւորս ասա՛ չնետանի :

Գրուած 1691ին ԽԻԿԱՐ ԵՐԷՑ

Գեղաց պէ-

օիկ տօքթաց

ԵԳԵՄԱՆ

Ի՜նչման, ի՜նչման կ'ուզի որ դրախտն իմ երազիս
Ելչաւորուիր ու քոյր տիեզերի մէջ ոսկեայ։
Ըլլար վեց օր կիրակի, հօրինուող օրը մեծ տօն.
Ու տաճարին մէջ անձառ՝ մատուցանիր մեզ պաշտօն
Ի՜մէն, Յիսուսէ. խաչեալ երկայրը մեր խաղցանոյշ,
Ու մեղր նոսիր ու անկեար իր խօսիրեն հրաշալոյս.
Տաճարին մէջ երգիրն զբաւորութիւնէրն երկնային,
Եւ Աստուծոյ աչքերը մայիսի նայիրն . . .

Ու դրախտին դուռն քոյր բաց չայնօրէն՝ բոլորին,
Եւ մեր ամբարն քոյր չի ոսկիներովը աւրին
Եւ քիր բերքովը երկրի . . . Բնաւորը հոն երգիր ա՜ր,
Ա՜խ, ամեն օր, Աստուած իմ, ամեն ա՛ր մեկը սիրեր.
Չքոյր մեռնուին ու վիշտը ու աղտոտիները պղտիկ.
Չամբոյր, զգուանքի շշուիկէ ամեն վայրկեան օրհ տիղ.
Խաղաղութի՜ւն քոյր հոն, ազատութիւն ու հանճար,
Աստուած խոսեր մեզի հետ, մտերմանար անդադար . . .

Հոն ծերութիւնը չ'ըլար, բոյ՛ն մէջ միշտ պատանի,
Եւ յարտեան փառապանծ, եւ յարտեան գեղանի։
Երգանկութիւն բոլոն քոյր ու Ազնութիւնն հոն բոլորին.
Բանաձեւեր մամ ծարի եւ ծիծաղ, ամենուրէք հատանիք։
Հոն խնդութիւնք՝ արտայ, Արքայութիւնք՝ օրհնէ,
Երբ հոգիդ ա՛յցադրուին հոն անպուճ գիտ ու օրհնէ.
Ուր Ուրուրութիւնք ծաղիկ, հոն Չբոյշխ աշխուժ,
Եւ երգիչ, երգիչ ու Մարդութիւնք պարի՛ր . . .

1921 ՆԵԱՆ ՊԷԵՒԿՑԱՇԼԵԱՆ

ՈՎՍԱՆՆԱ

ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ

Երբ ամէն քայլի ու խորհուրդի մէջ՝ բարիքին հաւատքն է որ կը մղէ մեզ ճշմարտութեան ու բարիքի՝ որչափ հնար է մոռհականացու անկեալներու. նոյն իսկ գիտութիւն քաւածքն առաքինութիւնն ալ հաւատ՛ոքն է, եթէ չհաւատամ թէ սիրածս կը սիրէ զիս, կա՛յ ատոյգ գիտութիւն մը՝ չեմ կըրնար բնկել զայն իմ սէրս ու սիրանալ ատոյգ գիտութեան կամ տեսանել ատոնց ատոյգ կամ ատա ելլալը։ Հաւատալու բառախանութիւնն ինկած մարդուն համար կը բանայ բարձրութեան դուռ մը՝ ալ ելնելու համար անդունդէն դէպ ի անհունը։

Ինչպէս մեր անկատարած պարտէզներուն մէջ կը կարդացուի մեծ մասամբ իմաստը մեր դիտումին, նոյնպէս բնութեան շրջաբոլոր բառականութեանը մէջ՝ գրուխմած է ու կը կարդացուի անհունի կարգն ու իմաստը, որ հուն կամ ծայր չունենալուն համար է որ անկարգ ալ կը թուի։ Այլ իր անհուն կարգը՝ մեր հունաւոր միտքին անկարգէ տարբեր անհունակարգ մը թուելու չէ՞ր. չէ՞ մի որ անհուն կարգն ու բանն է վարողը։

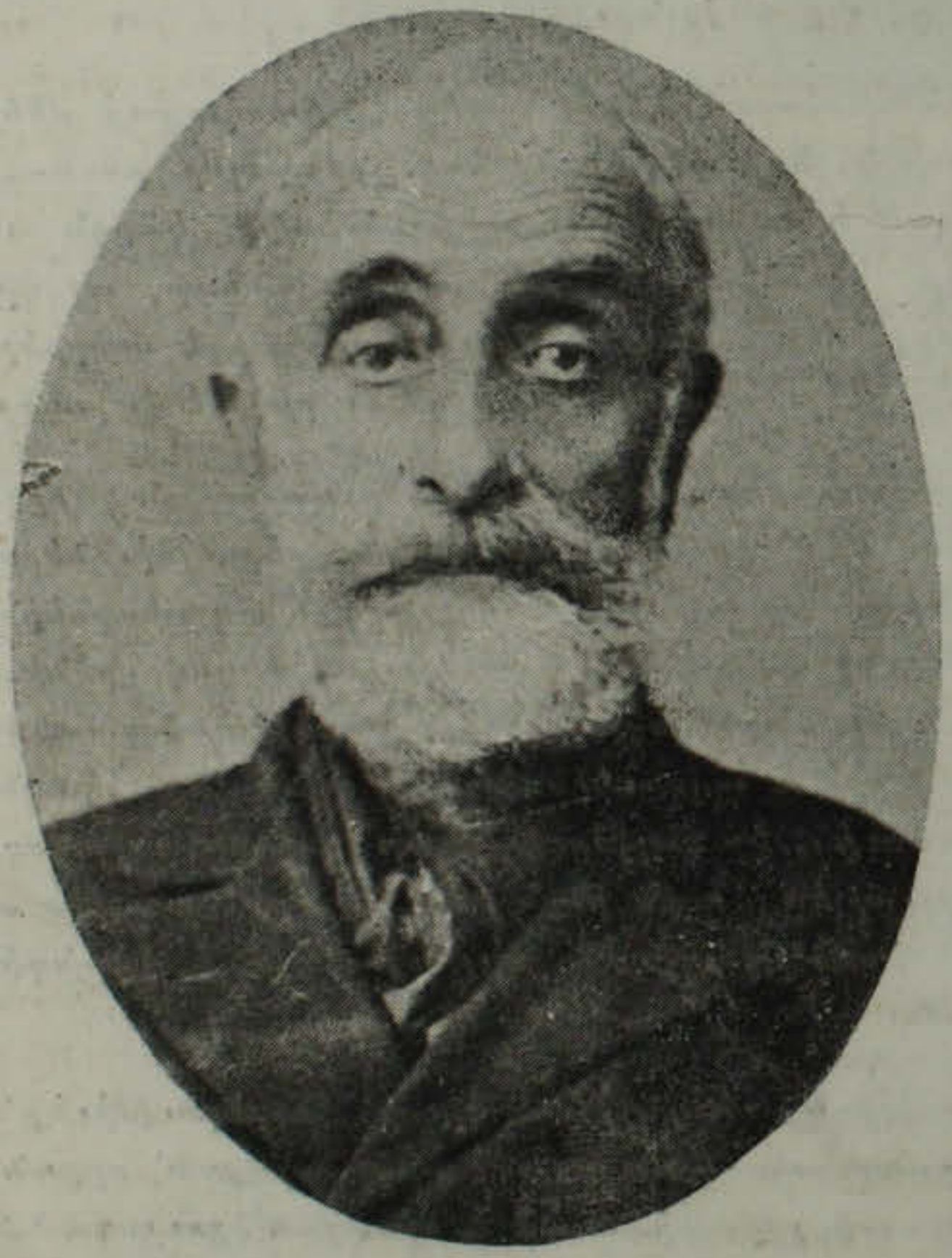
Աբոնն ազգութեան գաղափարէն առաջ և անոր անքաժան չծորդ դաւանող պետական ազգերու մէջ՝ կրօնի ու ազգի տարբերութիւնները վերջնապէս կը հարթուին խիստ պատիժով. իսկ այդ գաղափարները զատ՝ մանաւանդ ազգութիւնը կրօնքէն յառաջացած ժողովրդներու մէջ՝ կրօնական զանցառնք և անզանազանութիւնք գրէթէ անպատիժ կը մնան ու չեն ալ հարթուիր. և ազգութեան դէմ յանցանքը միայն քաղաքականապէս կը պատժուին կը հարթուին՝ քան սիրով և շահով օրինաց. առաջինները հզօր ըլլալ կը թուին ինքն քան ինչեան ու աշխարհական, երկրորդները համաշխարհօրէն այլ յանձնք ի վտանգի խառնման և ապականութեան։

Օրինակուած օրէնսդրութիւնք և ինչ և է կարգի նորոգութիւնք՝ չեն ըլլար հայրենիքի մը համար տեւական ու օգտաբեր այնքան՝ որքան «հանճարի միջոցով առեղծուած չրջապատած և պատշաճեցուցած» ներքին քնարով գաղափարութեամբ, ու բ տեսանողական իմաստութիւնք մեծ իմաստութեան (բնութեան կարգին) լծելու չափ հոգեսանութեամբ օժտուած է օրէնսդիր հանճարը կամ օրէնսդրական Աստուածոգին. այս կոգին շատ տեւական է հայ ազգը։

Ջրամբ ու պահքի և անոնց կցորդ ժուժկալութեանց մէջ՝ թէ՛ կրօնապէս թէ՛ փիլիսոփայապէս թէ՛ բնախօսօրէն՝ կա՛յ խորհուրդ մը հրանշական վիճակի ձգտումին և բժշկութեան անկեալ ու հիւանդացեալ արդեան մարդուն ջրամբ առնէ՝ բանականութիւնն արթուն և ազատ կը գտնէ, և պահքը՝ ժուժկալ ու խոզոզ իմաստութեան խնամակալն է. ժուժկա-

լութիւններն աւելի կը զօրացունեն բանին տիրապետութիւնը զգայարա-
նաց վրայ։ Ծոմելն իմաստութիւն մըն է լուելուն նման և պահելն՝ ոյժ
մը կարճ ու ճիշդ խօսելուն նման։ Պղատոն և Պլութարգոս հիներուն մէջ
մասթոզ և ժուժկալ փիլիսոփաներ էին. առաքեալք՝ մանաւանդ Պօղոս՝
բանջարեղէնով և կաթով միայն կը սնանէին. Նեւտոն և Լամարդին բու-
սակեաց էին. Ֆրանգլին օրն երկու անգամ միայն բրնձէ ապուրով կը
սնանէր, այսպէս շատ նմանները։

Անփոփոխ և անարտագրելի մատեանն՝ ինք բնութիւնն՝ անոր հա-
մալ չնորհած է ամէնուս ինք Արարիչը, որպէս զի ի սկզբանէ անգրագէտ
գեղջուկն ալ մինչեւ յա-
ւիտեան այդ մեծ համա-
գիտարանն աչքին և միտ-
քին հանդէպ ունենայ՝
գրագէտ փիլիսոփային հա-
ւասար և երբեմն անկէ
աւելի խմաստասիրելու և
փառաբանելու բնութեան
Արարիչը. ո՛վ մեծի դիւրու-
թեանն և Դիւրացուցիչին։

Յարութիւն Գ. Մրմրեան (1921)

Ձեռք կը բրնար տեսնել յա-
ւիտենականութիւնը, վասն
զի չե՛նք կըրնար տեսնել
իրաց ու գոլութիւնաց այն
յաջորդութիւնն անհուն որ
մի՛շտ ներկայ է, միշտ ատդ
միշտ տաս. տերմ մը, ածում
մը, գործունէութիւն մը,
հասունութիւն մը և ան-
կում մը՝ ա՛ս է մեր տե-
սածը, որ սակայն կատար-
եալ նուրբ հրաշք մը կը
պատկերէ մեզի. այլ անոր
յաւիտենական անցեա՛լքը, այլ անոր յաւիտենական ապագա՛յքը։

Մարդ՝ մանաւանդ անկեալ մարդը՝ տեսնելու համար լաւապէս
ինքզինքը՝ դէթ իրմէն կանգուն մը հեռուն ունենալու է երկու աչք
եւս. սոր համար հաստեր են հայելին ալ, մանաւանդ անոնց համար
որ մարմնաւորով միայն դատելու չափ տկարացուցած են իրենց հոգե-
ւորը, բո՛ւն դատումը՝ որ է խղճմտանքը։

Ցեղի տալ հակաւտակորդին՝ թէ՛ իմաստութիւն թէ՛ ապահովութիւն

թէ՛ փորձ է, և տեղի տալ մինչեւ անհունն. զայս կը յանձնարարեն կրօնք ալ խորապէս եթէ չար է ոտին՝ ատով հեռացուցած և իր չարութեան մէջ յոգնեցուցած կ'ըլլաս զինքն, և իմաստնաբար կը պրծիք երկուստեք. եթէ հզօր է՝ նոյնպէս. թէ բարի է՝ մինչեւ թէ անհուն կը զրահեհիս և գործնական անհունասոյզ փորձով ետ կը դառնաս չարէդ՝ որ՝ի քեզ. և ո՛րչափ լայն ու արգիւնաբեր են խաղաղական միջոցները Հիներուն մէջ բարբարոս քաւած Սկիւթք (Թաթարք) տուին ատոր մէկ զարմանալի փորձը՝ պարսկական ձոյնատուր և աշխարհակալ բանակի մը։

Գոյութեան և չգոյութեան մէջ տարբերութիւնն ու վերաբերութիւնն անհուն է և բլլալու ալ է. ապա գոյութիւնն իր ամէն մանրամասերովն անհուն անմահութիւն մը ունենալու է բնապէս՝ քան այդ անհուն տարբերութեան. ատոր համար ալ է որ ստիպուած ենք փիլիսոփայապէս խոստովանիլ՝ թէ այս անհուն գոյ տիեզերքին մէջ հոգիի անմահութիւնն ունի անհուն կարեւորութիւն և ատուգութիւն մը, գոյութեան և չգոյութեան հաւասար անհունութեամբ, անհունը չի մեռնիր, չէ՞ մի որ մենք ալ մասերն ենք անոր։ Ծեծէ՛, շքթէ՛, քամէ՛, շոգիացո՛ւր, կոխէ՛, թխէ՛, կտրէ՛ ջուրն որչափ որ կրնաս, և չի չքանար։

Ազգ մը, ժողովուրդ մը նորոգելու, կանգնելու և կազմելու համար էական ու բնական քանի մը անհրաժեշտ միջոցներ կան՝ որ նուաստացուած են արբազան պատմութեա՛մբ ալ. ատոնց մին և էականերէն է, քան Արիստոտելի եւս, պոռնկութեանց բարձումն ու քնատանեկան կենաց ամրոհիմն հաստումն որ և հիմ է հայրենիքի։

Իւսկիւտար, 24 Մայիս 1921 Յ. Գ. Գ. ՄՐՄԸՐԵԱՆ

ՏԱՂ Ի ՋՐԻ

Այդ վարի լեռնէդ՝ի վայր, ջուրն՝ի շինուդ մէջ անցանի. քուխ մանուկ մի դուրս ելեր, ծնօք ու վերնան է լուացեր, լուացեր՝ դարմեր՝ի ջուրն հարցմունք արեր։ — Ջուր, դու՝ի յո՞ր լեռնէն կու գաս, իմ պատուկ ջրիկ ու անուշիկ։ Ես՝ի յայն լեռնէն կու գամ որ հին եւ նոր ծիւն կայ վրան։ — Ջուր, դու՝ի յո՞ր առուն կ'երթաս, իմ պատուկ ջրիկ ու անուշիկ։ Ես՝ի յայն առուն կ'երթամ որ ծունճն Չատ էր մանուշկին։ — Ջուր, դու՝ի յո՞ր այգին կ'երթաս, իմ պատուկ ջրիկ ու անուշիկ։ Ես՝ի յայն այգին կ'երթամ որ տէրն՝ի մէջն է այգեպան։ — Ջուր, դու՝ի յո՞ր քունկ կ'երթաս, իմ պատուկ ջրիկ ու անուշիկ։ Ես՝ի յայն քունկ կը ջրեմ որ տակն խոտ բերէ գառին։ — Ջուր, դու՝ի յո՞ր պաղչան կ'երթաս, իմ պատուկ ջրիկ ու անուշիկ։ Ես՝ի յայն պաղչան կ'երթամ որ պըպին է քաղցր եղանակ։ — Ջուր, ՝ի յո՞ր աղբիւր կ'երթաս, իմ պատուկ ջրիկ ու անուշիկ։ Ես՝ի յայն աղբիւրն կ'երթամ որ քո եարըն գայ՝ ջուր խմէ. դէմ գնամ, զբերանն պագնեմ, ապա սիրով՝ի յեա դառնամ։

ԽԻԿԱՐ ԵՐԷՑ

Բանաստեղծուհի Լէյլի

* * *

Հոգուս ներից ամուր ճիներն են պարուրել,
Բոյր զգուանքով նոր երազներ են հիւսում.
Յոյսս նորից ինձ տենչումներ ի բևեռել,
Հին կսկիծը ևս իմ հոգին չի յուզում:

Անյոյս կեանքիս վիշտ յուշերն մոռնում
Անրջահիւս ծաղիկներ են բողբոջ.
Յոյզի բոյրով ցողում, ցայտում են հոգիս,
Հին կսկիծս ի նոր ծաղկոցում մոռնալ...

Հին կսկիծս ի նոր ծաղկոցում մոռնալ,
Ու վշտիս ևղ ամծիր, բախտս կ'խացին.
Նոր օրերիս հաճոյքներ են բողբոջ,
Ինձ նոր բախտի նոր նպատներ կ'բացին...

ԼԷՅԼԻ

ԲԱՆՏԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԵՆԷՍ

Կիպր. Բաֆս, 30 Յուլիս 1915

Արտասովոր բան մը կայ այսօր բանտերնուս մէջ. շատեր հազուեր ազուեր՝ պարտէզն են լեցուեր. կարծես Հի՛մա պիտի ազատ արձակուին։ Առաջին օրն է Պայրամի Հեռուն, թնդանօթները կը դոռան. հոս՝ շէրֆէին բոլորշի պատչգամէն՝ մուհզինը կ'երգէ սկսա աստուածպաղերս իր ժեզեղին, մինչ դատապարտեալք՝ խայտպտուն նոր շապիկներով, փաթթոցաւոր, շալվարաւոր, կը փութան մզկիթ և ճամբաներուն, տանդուղներուն վրայ, ներքանցքներուն մէջ, ծառերուն տակ, ամենուրբ՝ ողջագուրանք, ձեռքի սեղմումներ, գետնամած բարեւուք, շաքարի ու սիկարի բաշխումներ։

Աւազանին մօտ «կռամօֆօն» մըն են գետեղեր, շուքերուն մէջ։ Սեւ գլաններըը կը դառնան աստուքնէ ի վեր և արեւելեան երաժշտութեան ալեակներ կը վէտվէտին ձագարաձեւ մեծ փողէն դուրս, բանտին հայհոյալից մթնոլորտը վերածելով տեսակ մը տրտմանույշ գուարթութեան։ Գօնխացի երիտասարդ մը անոր դէմն անցած և փայտէ դգալներ մատներուն մէջ «չիֆթէ թէլլի»ն կը խաղայ։ Ամբողջ օրը կ'անցնի բարեմաղթութիւններով, բերնի արուեստական անուշութիւններով, նուագով, պարով ու ծիծաղով։ Մեղքերով և ոճիրներով պատժարատ այս մարդիկը կը լողան անպարագրելի երջանկութեան մը, ինքնախաբէութեան մը մէջ՝ որ սրտի սեղմում կ'առթէ ինձ։ Կ'ուզէի որ ականջներս չլսէին և աչքերս չտեսնէին այսօր։ Երթամ երազեմ քիչ մը անկողնիս վրայ։ Չէ՞ մի որ, Միքայէ՛լ, երազելը գաղափարներ ձեւել է։

Օ՛հ, սիրելի ամայութիւնը Գօզուշէս, ուր լոյս և ստուեր կայ միայն՝ փոխան հրէշային դէմքերու։ Ահա մինակ եմ ես հետս, սրտմութեանս հետ, խոհերուս տարտամ զարթումին հետ։ Կռնակիս լուսամուտներէն՝ ճաճանչներ եկեր թափեր են ուղիս, սեւ տախտակամածին վրայ, մատծուխս զանակներուն պէս կխոցոտէր։ Երչանիկ անո՛նք որ կը հաւատան բանի մը. պէտք է հաւատալ ամէ՛ն տեղ, ամէ՛ն տեղ, ինչ փոյթ թէ հաւատքին անոյշ ծալքին տակ յաճախ խարկանքը կը ննջէ եղեր։ Croire, c'est se tromper։ Ո՛րքան անտանելի ու երկայն է եղեր ցոյսին ճամբան։ Բանտարկեալին հայցածը հաց չէ, գութ ու ներում է միայն։ Հապա մեղք ու ոճիր չգործող բանտարկեա՞լը։ Ինչ բան ունիմ ես անբանացած մարդերու այս խառնակոյտին մէջ։ Գութ, ներում, որմէ՞ և ո՞ր յանցանքիս համար։ Զորս պատի մէջ և սա թանձր կամարներուն տակ, ինչպէս դիւրին կը թաղուի եղեր Հայու մը ազատութիւնը։

Դուրս կը նետուիմ, սէրի ազատ շնչելու համար։ Իշ-պաղչէն տմայի է. կ'երթամ հոն առանձնանալ, արեւմուտք նայող պարիսպներուն շուքին։ Զորրորդ Գօզուչէն մօրուքսոր մը կ'ելլէ դուրս. թահան Աղան է, «պէկլրճիին», խամաններուն և հաշիշամոլներուն յիւրք, մարմնեղ, հակայ, գերծ խոշոր գանկը՝ ծոծրակին հաստութեանը վրայ չոքած, մերկ

թեւերուն վրայ սիրոյն ու թուրի այլանդակ հանճիներով։ Բարեբաղ չի մոռնար. յետոյ ներս կը մանէ՝ այծենի մը բերելով ինձ։

Մալափտիկ կը նստիմ վրան ու կը դիտեմ. աջիս, պարիսպներուն իրար կարած անկիւնին՝ երկաթէ դուռը, կէս մէջքէն՝ հողին մէջ։ Մեծ տապեայ անհեթեթ ցցուածքներ կան վրան. փականներ են շղթայով։ Սամա՛ն եղիր, Հերքի՛ւլ եղիր. կոտրելիք քակելիք բաներ չեն ատոնք։ Բանտին գլուխն է ասիկա, մահապարտներու որջը՝ որ թափուր է այսօր բարեբախտաբար։—Ոտակումով կը դարձնեմ գլուխս դէպ ի ձախ. վեր ու վար կը նայիմ. ամէն դի քար ու պատ. պատ ալ չեն, Բաբելոնի աշտարա՛կ ճամիճած խողովակներէ յորդող ջուրեր հազիւ կրցեր են տեղ տեղ թափել անոնց ծեփը, բուացնելով աւերակներու և ամայութեանց սիրտհար բոյսը խռնարհ, ապակեխոտը։

Իճմա (1921)

Մ՚ղէզ մը, ո՛րկէ ու՛ր, վեհերոտ, ապշագին, իր զմրուխտէ իրանը կը պոքացնէ քարերն ի վեր և իակոյն կ՚ելլայ ծակումուս

Պատերուն ճակտին, պատուհաններուն աղեւտահիւս կամարներուն մէջտեղութեանը, կարգաւ խոռոչներ ահա՝ փայտէ տաշտիկներ առաջքանին, կոկորդիլոսի կզակներու պէս կարկառուն։ Աղաւնեատուն են բոլորն ալ։ Մեծ ոգեւորութիւն կայ հոն, ամէն օր, ամէն ժամ։ Անոնց բնակիչները,—մզկիթի աղաւնիներ՝ խատուտիկ, խաթունիկ,—կը մտնեն կ՚ելլեն անդուլ, ջուխտ ջուխտ, առանձնակի, երբեմն մոլորելով ծերպերուն սեւութեանը մէջ, յետոյ կրկին դուրս սպրդելով տաշտիկներուն վրայ՝ պարանոցիկ մանգալու եղերովի, սիրաբանելու, պագատուելու, և գգուանքներէ յափրացած՝ կտուցին թաղելու թեւերնուն տակ։ Հանգիստն ի՛նչ է՝ չեն գիտեր անոնք։ Երկուք-երեք, կը թռչին վեր, դէպ ի տանիք փոխադրելու ճեացորդ մասը աւերակներու և ամայութեանց սիրտհար բոյսը խռնարհ, ապակեխոտը։ Մ՚ղէզ մը, ո՛րկէ ու՛ր, վեհերոտ, ապշագին, իր զմրուխտէ իրանը կը պոքացնէ քարերն ի վեր և իակոյն կ՚ելլայ ծակումուս

Պատերուն ճակտին, պատուհաններուն աղեւտահիւս կամարներուն մէջտեղութեանը, կարգաւ խոռոչներ ահա՝ փայտէ տաշտիկներ առաջքանին, կոկորդիլոսի կզակներու պէս կարկառուն։ Աղաւնեատուն են բոլորն ալ։ Մեծ ոգեւորութիւն կայ հոն, ամէն օր, ամէն ժամ։ Անոնց բնակիչները,—մզկիթի աղաւնիներ՝ խատուտիկ, խաթունիկ,—կը մտնեն կ՚ելլեն անդուլ, ջուխտ ջուխտ, առանձնակի, երբեմն մոլորելով ծերպերուն սեւութեանը մէջ, յետոյ կրկին դուրս սպրդելով տաշտիկներուն վրայ՝ պարանոցիկ մանգալու եղերովի, սիրաբանելու, պագատուելու, և գգուանքներէ յափրացած՝ կտուցին թաղելու թեւերնուն տակ։ Հանգիստն ի՛նչ է՝ չեն գիտեր անոնք։ Երկուք-երեք, կը թռչին վեր, դէպ ի տանիք փոխադրելու ճեացորդ մասը աւերակներու թեւերնին բաց՝ այդ ինչքին ատե՛ն է որ բախտը կ՚ունենան տեսնելու գորշաթոյր փետուրներուն տակ ծուարած իրենց իրանք, ճերմկոտիկ, համբուրելի՛ք, իրենց մանրիկ կարմրուկ տոտիկներուն հետ միասին։ Անձնիւրը կարծես թռնթռչ մարտպետ մըն է մանկամարդ — գուլպաներէ զուրկ՝ վարդագոյն բումբերով — որ արագ արագ հանելու վրայ է կապուտիկ վերարկուն, ներքեւէ շուշանաթոյր շապիկին ի տես՝ ակնթարթի վայելք մը առնելով աչքիդ։ Բ՛առա...

իրենցմէ զոյգ մը կը փախչի քնդոստ, երդիքներու և գմբէթներու իրենց իշխանութենէն դուրս։ Ազա՛տ են եւ բանտարկեա՛լը միայն կրնայ գիտնալ, միտքն ու հոգի՛ը զգալ թէ ի՞նչ իմաստ ունի երկինքներէ իջնող, անպարագիծ անհունութիւններէ փրթող այդ բառը չէ՞նոզ, ազա՛տ . . .

Իրենց վերադարձին կ'ապասեմ։ Նայուածքս կը յամառի յամենալ ծնալ պատերուն այդ մութ հորիզոնին կողմ՝ ուրկէ առաջին եզերը էին անոնք։ Ցանկարծ փայլուն առարկայի մը շարժելը կը նշմարեմ։ Իւեբուն եռուէն, առ ի չիզ պատկած |ղ տուին ձեռով բան մը որ, արեւին ճառագայթներով չնարահուռած, կայծակի կտորի մը տեսք կ'առնէ՝ դէպ ի կապոյտ երկինքը խրած։ Փիտա՛յ. «փառո՛ն է, բանտին պարիսպներուն վրայ գիշեր ցորեկ պոքտող մանուտումեան, բանտի՛ ա՛չքը, բանտին խի՛ղճը։

Աբեւելքի պատէն երբ հարաւի սահմանը կ'անցնի ան, երկու գբամբէթներու հատանողէն մէջ, կը ցցուի ահա՛ իր կերպարանքը, սպառնագին, անյողդողդ, սուինաւոր հրացանն ուսքնդանութ, որտրդ-զինուրի տարազով։ Ուխք հոգի են իրենք և ճօգրա կենալու իրենց կայաններն ունին. Նիզամիէ Գափուսք, Թէրանէ Գափուսք, Մէհթէրհանէ Գափուսք, Մարանկոզհանէ Իւսթիւ, Ալթընճք Արաբ, Պինպիր-Տիրէք Իւսթիւ, Մէհթէրհանէ Իչի, պաշտօն ունենալով, քարի ու կիրի այդ բարձրութիւններէն վեր բանտարկեալի մը՝ փախուստ փորձած պահուն, գնդակահարել զայն։

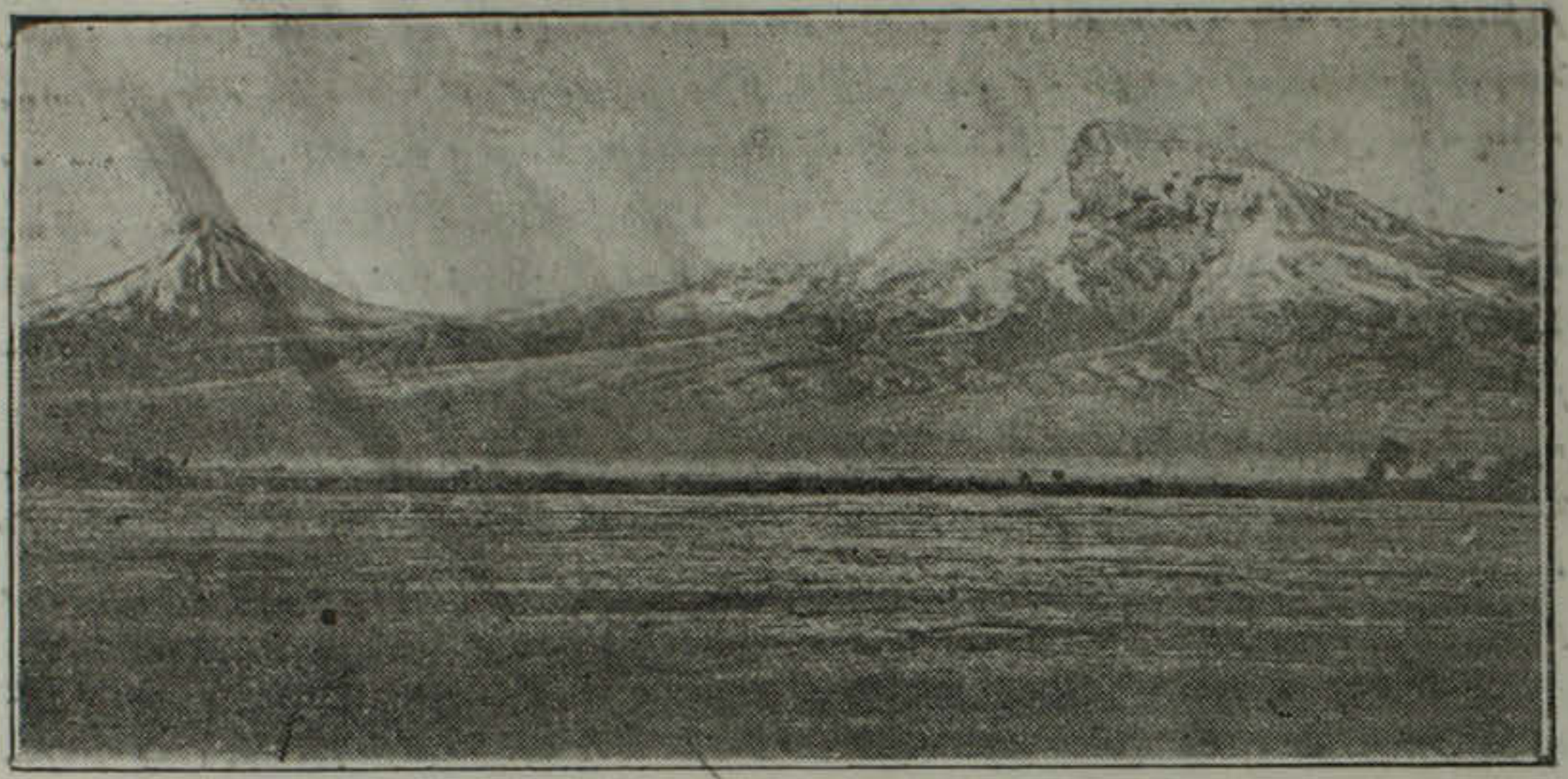
Ազատներս, երկար թեւածումներէ խռնջ, կը դառնան բոյներուին, իրենց անսահման ազատութեանը մէջ՝ գլխովին անգիտակ թէ ո՞վ են իրենց մօտերը ժուռածող այդ սպառազէն մարդերը։

Երրորդ Գօղուչէն երկու Հայեր քովս կուգան։—«Վեր ո՞ւր կը նայիս, բարեկա՛մ» կը ձայնէ Թերջանցի Գրիգոր։ — «Ազատներուն»։ — «Գիտե՞ս ատոնց ի՞նչ կ'ըսեն մեր երկիրը. դոխ»։ —«Մեր երկիրն ալ, կը յարէ վանցի Յակոբ, եղբայնակ կ'ըսեն»։

. . . Եղբնեկ, դոխ, տատրակ կամ հաւ փալ, ի՞նչ կ'ուզես՝ կոչուէ, ազա՛ր խուսմրի։ Քու անուններէդ աւելի՝ կը հիանամ ճաշակիդ, երբ կ'երթաս բոյնդ չինել արբաւայրերու տանիքին տակ ուր ազօթքը խունկի պէս կը ծաւալի շարունակ, կամ, պարիսպներու սա փուլ կատարին՝ որուն բանտարկեա՛լ մը կը նայի հիմա, մարդկային արգասրութենէն մոռցուա՛ծ մը, քու ազատութեանդ նախանձելով արտասուագին։

Վուվուդ, գուրգուրանքի այդ երգդ ինչպէ՛ս անուշ ունիս կտուցիդ։ Եւ, բլլաս մարի կամ վարուժան, քու կինդ ունիս, ցմահ անկէ անբաժան։ Քու կիդ են բարձունք ու եթեր, ցորչափ ունիս մանաւանդ թեւեր՝ դէպ անհունութիւն ճախրասլաց։ Օն ա՛նդ, բանտիս վերեւ թռչտէ՛ վերատին և տարփողէ՛ աստուածային ազատութիւնը՝ մարդկային ապաշնորհ բռնութեանց դէմ։

ԹԷՈԴԻԿ

Մեծ (5157 մէթր) ու փոքր (3914 մ.) Արարատները

Ա Ռ Ա Ր Ա Տ

Ո՛վ սլեվիշտ լեռ հայրենի,
Այս անգամ ալ, անգա՛մ մըն ալ զահանդական,
Ձերմակները սէգ կատարիդ կարմըրեցան
Սարսափավար մառախուղէն արիւնի
Որ կոկորդէն զաւակներուդ դեռ կը հոսի։

Անգա՛մ-մըն ալ օճախներու այրացաւեր
Ծուխն ու մոխիրն ապերասան
Գիտուդ վրայ քու անտառան
Կապեց սեւեր։

Արդ անգա՛մ մ՝ալ դու տեսար
Կարմիր գօտին Արաքսի
Որ հեղձամեղձ գալարուելէն
Կը դանդաչէր փէշդ՝ի վար
Ջղագար։

Եւ արդ աւա անգա՛մ մըն ալ գեհենային
Քու կողերդ խուլ սարսեցան
Ամպրոպաձայն
Կոթծանուէն Հայաշխարհին։

Ո՛վ լեռ, որ հին Աստուածի պէս անայլայլ
Սփինքսացած ես անգայտ,

Եւ խորհուրդիդ մէջ ալ ամէն ճառագայթ
Թաղեր ես մտայլ.

Ելլ, գայթացի՛ր ու բորբոքէ՛ գէթ մի քիչ
Ու բաշերդ Ծօծափելէն, ժանիքով սուր,
Կողերըդ վեր բարձրացո՛ւր
Եւ ա՛ռ լքուած ապեղբդ հին լայնալիճ։

Շարժէ՛, ցրուէ՛ դարաւոր քունն աչերուդ.
Եւ ևթէ չես կարող լինել որիշ բան,
Պատռէ՛ կողդ, վշրէ՛ գլուխդ անվարան
Եւ լախտահար սատկեցո՛ւր
Ձաւակներուդ դահիճները ժանտաժուտ։

Բա՛ւ է այլ եւս, ո՛վ Բարձունքըդ համբերատար,
Այդ երկաթեայ լուծիւնն մահական,
Ինչպէս անբան,
Ձոյնեցար կրելէ
Դարէ՛ ի դար։

Ըսէ՛, այդքան համբերութեամբ դու ինչպէս
Վեր սլացար ամպերէն ու ամպրոպէն.
Ինչպէս եկաւ խելացնոր այն րոպէն
Ուր դէպ երկինք ժայթքեցար դուն լուսագէս՝
Աղջամղջին անդոհէն։

Ժայթքն այդ ահեղ՝ գալոյթիդ, բորբն ալ զանխուլ ընդերքիդ
Ինչո՞ւ շիջան այնքան վաղ,
Մինչ գարշ ձեռներն գազաններուն անասուաղ
Շամխութիներու անցուցած
Դարերով կը ճենճերեն
Թշուառ ափրոը գաւակներուդ հարազատ։

Ըսէ՛ Ձէ ե՞րբ վառեցիր դուն
Հրաբուխըդ բոցաշունչ,
Եւ Ձէ որո՞ւ արձակուեցան
Լաւանեբուդ գուլանները հրիռատան.
Զո՞վ Ծաղեցիր, զո՞վ ժայռեցիր,
Զո՞վ մոխրեցիր անմռունչ։

Արարչութեան երբ դեւերն զազրաձորմի
Այսօր շուրջդ կը շուայտեն գեհենապար,
Եւ կը հանեն իրենց լեզուն ժաղրաբար՝
Քու ամեհի մեծութեանդ ի հեճուկ,

Երբ օձերու և կարիճի սեւ արքան
Ջարդեց մինչեւ ոսկորները գերեզմանին,
Ահաբեկեց մինչեւ ոտքը որովայնին,
Մինչեւ օրոցը մանկան.

Ըսէ՛ մեզի՝ ա՛յն ժամանակ երբ զայրացար
Հրաորսոր,
Մարդն աւելի՞ հորթայական, դժոխավար
Եւ խժազգի՞ էր արդեօք
Քան այսօր.

Մարք աւելի՞ արդեօք էի՞ն բարբարոս,
Աւելի՞ էր մարդախոշոշ Լէնկթիմուր,
Շահաբաան ու Ներոններ արդեօք էին շա՞տ մաքուր,
Միթէ նուա՞գ արիւնարբու էր Կիւրոս.
Ըսէ՛ մեզի, ո՛վ Բարձունքըդ վշտախոց ։

Դղրդեցո՛ւր, ոարսէ՛, ո՛վ լեռ անմոռունչ
Եւ զայրոյթիդ, դատաստանիդ արհաւիրքն ալ
Մրրիկներուդ բերանովը անսանձակալ՝
Ցրուէ՛ ցանէ՛ յաւիտենի՝ փայլակնահուռնչ ։

Իսկ քու վճիտ կարկաչահոս ակերդ ամէն,
Օշինդըրի՛ փոխէ անոնց բերնին մէջ գարշ.
Որ ատտակին գանգուածօրէն ։

Եւ կամ հուրիդ ու բոցերուդ տակ անյուշ
Գերեզմանէ՛ գանունք ա՛յնպէս մահամուռ
Որ խարկուին յաւէրժօրէն
Եւ չծագկի վանին
Ո՛չ խակ մամուռ ։

Ալ կը ննջես, լուռ ես դեռ,
Ո՛վ սուրբ լեռ,
Աչերդ ինչո՞ւ ես փակեր. . . ։

Արդ արթնցի՛ր, գէթ մէկ վայրկեան արձակէ՛ դուն
Ձերմակ մազերըդ արագ,
Ու անոնցմէ շինէ՛ բամպակ՝
Մեր վէրքերուն ։

Օ՜ն, հոսեցո՛ւր՝ բարեւ տալով արեւուն՝
Կարկաչագեղ ջուրերդ զուլալ,
Որ մենք շուտով նստինք լուալ
Մեր խոցերը շարաւարիւն ։

Եւ բոյսերուդ բալասանը ծաղկեցո՛ւը
Ձմրան մէջ իսկ դժնդակ,
Որ քսելով մեր խոցերուն վրայ տաք՝
Ցաւն ամբողջ սպրասուր։

Այլ լուռ ես դու, կը ննջես դեռ,
Ատելի՛ լեռ։

Այս ի՛նչ քուն է որ կը ննջես.
Տե՛ս, մեռելներն գերեզմանին՝ կը յառնեն,
Տե՛ս, կը շնչեն ոսկորները կմախքներուն.
Մինչ ատելի՛ մեռնն ես դուն
Որ չի՛ զարթնուր յաւերժապէս։

Շարժէ՛ մի քիչ, ծակէ՛ պատանքդ անվարան,
Մ՛վ մարած կեանք
Ինչպէ՛ս եղար՝ (զարմանալի՛)՝ հիւրընկալ
Դու Տապա՛ին մարդկութեան։

Մինչ մարդկութիւնն ձեռքն է առեր եռալար
Ատեղները փրկութեան,
Հոն՝ քու Տապանն
Ջարդ ու ջախջախ կ՛ընէ մուրճը բարբար։

Իսկ դու հանդարտ կը ննջես դեռ,
Ատելի՛ լեռ։

❀

Փրկեալները երբոր դառնան ցնծագին,
Եւ խաղողներ վառեն դարձեալ Տէրնտաի,
Եւ գիւղէ գիւղ—գետի նման—դարձեալ հոսի
Արբեցութեան կարմիր գինին.

Երբ աղջիկները դափնիներով տօնազարդ
Եւ փառահունչ երգելէն
Քու կողերեդ վեր ելլեն՝
Ձերմակ գլխուդ կապել վարդ,
Ու կանգնեն հոն յաւերժական ցնծութեան
Լոյս-Աստուածը հեթանոս,
Դուն, լե՛ռ, միթէ վշտահոս
Աչքդ դարձեա՞լ
Պիտի չուզես պահ մը բանալ՝
Ողջունելու գէթ վերածինն խանձարուր
Հայաստանիդ գեղագանգուր։

1917 Ապրիլ մէջ

ՅԱԿՈԲ ՏԷՐ-ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՄՕՐ ՍՈՒՏՐ

(ՆՈՐԱՎԷՊ)

Ամուսնալուծուած կնոջ երջանիկ զարթումով մը աչքերը բացաւ։ Ցօղով բեռնաւորուած լիլաներու կծու բուրմունք մը պատուհանէն ներս կը ծաւալէր, իր յոգնած ուղեղը խոովելու։ Բայց դեռ քուն ունէր։ Աչքերը իրարու վրայ կը գոցուէին, ծանրացած արտեւանունքները չէին կրնար դիւրաւ բացուիլ լոյսի յորդահոս ցնցղումին տակ։ Արեւին անուշակ ցոլքերը կ'ողողէին ճերմակ բարձերը, և լոյսը իր խաղերը կը պոքտցնէր բիւրեղէ աշտանակին, հայելիին եզերքներուն և ցայգասեղանին պորփիւրին վրայ։

Այս ամէնուն անտարբեր, ան՝ իր փարթամ մարմինը կողմնակի և յուլօրէն տարածած անկողնին մէջ, հաճոյքով կ'երկարաձգէր գարնան արեւին գաղջ լոգանքը, մէկդի նետած ծածկոյթը, կոնքերուն յղկուն ցոյտքն ի վար, անփոյթ՝ պարզելու խառնիչ կլորութիւնը անուշաբոյր կուրծքերուն, ժանեակներու չրաշղթին ներքեւէն։

Մնաց որ, գլուխը կաթսայի մը չափ խոշորցած էր արդէն, և սիրտը՝ ասեղի ծակի մը չափ փոքրիկ՝ ոհարկու ճշմարտութիւնը ներս առնելու համար։

Հովէն թրթռացող վարագոյրներու անհանդարտ տատանումները իր թմբիրը կը հալածէին, և տակաւ միտքը իր յստակութիւնը կ'ստանար, ամպերէ մաքրուած կապոյտ երկինքի մը պէս։ Թեթեւ մը քրտնած վարդագոյն մորթին վրայ, դիմագիծերը անսովոր թարմութիւն մը ունէին, և աչքերը իրենց խորքերէն կը խնդային։ Կիսախուփ ակնարկը յառած պատին՝ որուն վրայ ճառագայթները կ'ոգեւորէին կարմիր, կապոյտ, կանանչ մազմզուքներով, ան հեշտօրէն կ'երազէր ու կը ժպտէր սկեպտօրէն, հեռաւոր բանի մը կարծես։

. . . Անհուն բուրաստան մըն է աշխարհը, ուր շառուանները երազներ կը ցայտեցնեն. մարդիկ գինուիներ են, երջանկութեամբ յղփացած, և իրենց խելայեղ վազքին մէջ իրարու կը զարնուին։ Անոնք բոտ մը ունին իրենց չրթունքին վրայ՝ իրարու աւետելիք. — «Ազա՛տ, ազա՛տ, ազա՛տ վերջապէս»։

Ու կ'երգեն Անդնդախոր երգ մըն է ան, ժայռէ իջնող ջուրի մը պէս սարսռուն, շառաչուն, ծիծաղներու ներդաշնակութեամբ հիւսուած։ — «Ազա՛տ, ազա՛տ, ազա՛տ» կը վերջանան անոր յանկերգը։

Երանութեան տակ քնկճուած իր կուրծքը ձա՛նր ձա՛նր կը ներշնչէր լիլաներու կծու բուրմունքը, թոքերուն յատին պրկումներով։

Ահա՛ այն մարդը, սարսափելի՛ մարդը, գորշ աչքերով, որուն ոհարկու սիրապետութիւնը պիտի չկրէ այլեւս։ Անոր առեղծ ձայնը իր

ականջները պիտի չլսեն, անոր ոճրագործի կարճ կարճ մտածները իր մեթերը պիտի չշօշափեն, և ապուշն կամարակապ յօնքերուն տակէն անտանելի գորշ աչքերուն հալածանքը պիտի չդողայ այլ եւս։ Ան իր ամուսինը չէ այլ եւս Օտարականն էր ինք և ան երկու տարբեր բաներ են, երկու անջատ աշխարհներու մէջ։ Սկսավ պիտի ուզեր մտածել հինգ տարիներու կապակցութեան մը մասին. բայց ինչպէս Անդրան խոշոր է ատելութիւնը իր մէջ, որ երկու պզտիկ ձեռքերով պիտի կրնայ խեղդել զայն, պատանդէն բայց ինչո՞ւ, ինչ հարկ. ան բարոյապէս և ֆիզիքապէս փճացած՝ ահա գետինը կը տապլտկի, ցեխերուն մէջ։

Տիկին Հայկազունյ Մառ

Լիլաները ծո՛ղը ծո՛ղը կը բուբէին, և լոյսը պատին վրայ իր ցանցերը կը պրկէր։ Տակաւ աչքերը թոլորովին կը փակուէին։

Ահա՛ ան, Օտարականը, ուրիշ կնոջ մը բազուկներուն մէջ։ Անիկա սիրուհի մըն է կամ երկրորդ կին մը. ո՞վ գիտէ։

— Իմ սիրականս, կ'ըսէ անոր նոյն այն շեշտով, ինչպէս քանի է իրեն՝ ամուսնութեան առջի գիշերին մէջ, եւ կինը կը գրկէ զայն, խանդաղատանքով, առանց երկնչելու օձի պաղ շունչէն որ կայ այդ սխտաժէտ տարփանքին համբոյրներուն մէջ։

Եւ, շուկայի մը խառնափնդոր մէկ անցքը, ուր «սէր»ը, «խիղճ»ը, «պատիւ»ը, «մարդկութիւն»ը՝ ձկնորսի հատած տաշտի մը մէջ դրած կը ծախեն . . . Թոքավաճառի մը կը մօտենայ մէկը և սէր կը տակարկէ. մարդը կը հայհոյէ իր ուզած գինը չտրուելուն։ Գինով մը կ'անցնի, անհատարակշիռ, այլանդակ կարճ թեւերը ուռն ի վար կախ. անոր մէջ կը գտնուի Օտարականը՝ որ կ'երթայ պատի մը տալու իր կռնակը։ Ամէնը կը ծաղրեն զայն։

Ու դատաւորնե՛րը որ երէկ իրեն կ'ըսէին. «Ամուսնալուծուած էք,

Տիկին, դուք չվերամուսնանալու պայման. . . » Ապա, ներքանցքին մէջ, իր գեղեցկութենէն տարուած նոյն այդ դատաւորները զինքը կը շրջապատեն . . . ու, անոնցմէ մին կը հեռապիտէ զինքը մինչեւ տուն, և կանգ կ'առնէ ուժեղ սաստի մը առջեւ։

Ծառե՛րը, ծառե՛րը, ուժգին կը տատանին, և պզտիկ տղու մը թուղթիկը կը պլուխ անոնց ստերուն։ Տղեկը յուսահատ շարժուձեր կ'ընէ՝ իր խաղալիքը ազատելու համար. ի վերջոյ կապիլի պէս կը շուռ ւլուխ ծառն ի վեր, ու, փռա՛ֆ, կ'իյնայ վար, աւր ճիչ մը արձակելով։

Ա՛նքան զիլ էր այդ ճիչը, որ կինն քնդռատ արթնցաւ մղձաւանջէն։ Լիւաներու բուրմունքն աւելի ծանր կը ծորէր, և արեւին ճառագայթները մորթին փափկութեան վրայ զգալի ջերմութիւն մը կը դնէին։ Պէտք էր բմբոշխնել գարնան այլապէս գեղեցիկ այս առաւօտը, հանդարտ խղճի մը յօյզանդորրին վերջ։

*

Վարը, էրիկմարդու ուժեղ ձայն մը կը հնչէ. նոյն իսկ քայլերը կը լսուին սանդուղներէն վեր. բայց կինոջական նուրբ ձայն մը կ'ուզէ արգելք ըլլալ անոր Սպասուհին չի համաձայնիր Տիկինին քունը խռովելու, մինչ այցելուն կը պնդէ անպատճառ Տիկինը տեսնել։

—Ո՛ւս . . . պէտք չէ որ արթննայ անոր

—Բայց ես գործ ունիմ, և չեմ սպասեր։

Այս փոխառածութեան մէջ կը յայտնուի այցելուին ինքնութիւնը։ Փաստաբանն է որ կ'ուճապարէ։

—Մարիա՛, վայրկեան մը, և ահա կ'ելլեմ։

Տան թեթեւ զգեստով մը, ցփրի մը ուսերուն, ան՝ սանդուխն վարդէն ալ աւելի գեղեցիկ՝ շրջանակուեցաւ դրանը բացուածքին մէջ ճաշասրահին, ուր օրէնքի մարդը՝ թղթապանակը թեւին տակ՝ արագ հաշուեառութիւն մը կընէր կ'ուզէր խուսափիլ։

—Այսքանը՝ երթեւեկի համար, այսքանը՝ պաշտօնագրերու խմբագրութեան, այսքանը՝ վկաներու, այսքանը . . .

—Համաձայնո՞ւմ եւս

—Ցխտուն ոսկի եւս . . .

—Ահէ՛ք ես շնորհակալ եմ ձեր աշխատութեան համար։

—Աշխատութի՛ւն որ դժբախտաբար անհրաժեշտ եղաւ ձեզի համար։

—Մի՛ մտահոգուիք, պարո՛ն, կը բաւէ որ ես արդար եմ իմ խղճիս առջեւ. ինչ փոյթ հանրային կարծիքը. անիկա կրնայ ծախուիլ քիլոյով. ամէնքը կը գնեն անկէ ուզած չափովին և ուզած կերպովին։ Ինծի ինչ փոյթ հասարակաց կարծիքը. ինծի համար կայ միայն խղճի ազատութիւնը . . . և ան մի՛ւս ազատութիւնը։ Մտածեցէ՛ք որ, այսօր Օտարական մըն է ինծի այն մարդը որ մինչեւ երէկ ամուսինս, այսինքն՝ դահիճս էր։ Ես երախտապարտ եմ օրէնքին որ զիս դատապարտեց,

բայց և ազատեց այդ մարդէն։ Կը կարծէ՞ք որ վերատին ուզեմ ամուսնանալ, հիմա որ ա՛յնքան լաւ կը ճանչնամ մարդիկը։ Այսուհետեւ իմ միակ սէրս, միակ գուրգուրանքս, միակ հոգիս՝ ամփոփուած են միակ էակի մը մէջ, և այդ՝ զաւա՛կս է։

—Զոր հայրը պիտի առնէ . . .

—Ձո՞ր . . .

—Ըստ օրինի, «յանցաւոր» կնոջ քով չեն թողուր իր զաւակը։

—Ա՛հ . . .

Ու, հոյակապ մարմինը փլաւ աթոռին վրայ, վայրկենապէս գրէթէ զգայազուրկ։

*

Ինչ բան կրնար զաւակն իրեն ձգել. ո՞ր ատրճին, ո՞ր յեռին արարքը կրնար զայն արգիլել. ո՞ր գեռնաքարշ աշխատանքը կրնար զայն փրկել, վերջապէս, բարոյական ո՞ր մուրը . . . Արդեօ՞ք . . . Բայց ո՛չ մէկ այդ մէկը . . .

Գինով ուղեղին մէջ տարտամօրէն գաղափար մը ծնաւ, որ սկսաւ արմատանալ, մեծնալ, պայծառանալ։ Աչքերը խոշոր խոշոր բացած, յիմարի պէս կը խնդար. այո՛, կրնա՛ր քնել այդ բանը անոր համար։

Ու վեր վազեց սանդուղներէն։ Պզտիկ անկողնին մէջ, ան, երեք տարեկան, կը քնանար, ղեղին խոպոպիքները վարդագոյն բեհեզէ բարձերուն վրայ ցրցքնուած։ Ծռեցաւ։ Ինչքան անոյշ էր մանուկին հոտը։ Խռովեցաւ, աղիքները գալարուեցան. աչքերը կը մթագնէին, և չխնայելու համար մահճակալին երկաթին կառչեցաւ։ Մեղմօրէն համբուրեց անոր թաթիկը, և վճռապար քաշուեցաւ ետ։ Այո՛, կրնա՛ր քնել այդ բանը անոր համար, և այնուհետեւ ազա՛տ, ազա՛տ, ազա՛տ ըլլալ զաւկին հետ։ Պիտի կրնար զայն պահպանել, ինչպէս կը պահպանեն ատուերի մէջ աճող վարդիկ ծաղիկ մը, հոգ չէ թէ ի՛նչ անուն տրուի անոր . . .

Լիլաներու կծու բուրմունքն աւելի ուժգին կը ծաւալէր սենեակին մէջ, հիմա, մինչօրէի բուրկ արեւէն կենսատրուած։

Խելայեղօրէն վար խոյացաւ սանդուղներէն, և առանց մտածման, և հետեւաբար զղջումի առեն ձգելու, եղերօրէն դողդղացող ձայնով մը բաւ.

—Սիրելի՛ պարոն, դուռ ճանեցի անկեղծութեան դէմ. բայց իրա՛ւ կանութիւնը, ցնցող և հոյակապ իրականութիւնը զիս յուշքի կը բերէ։ Ամուսինս չի՛ կրնար այդ զաւակը խլել իմ մայրական բազուկներէս։ Իմ պարտականութիւնս է ամէն բան քանել։ Բայց ի՞նչ հարկ ամէն բան քանելու։ Կը պաղատիմ վերջին, դժուարին այլ փրկարար աշխատութիւնը քնծայել ինձի։ Կացէք քանել անոր, որ չփորձէ այդ բռնագրաւումն ալ։ Ես՝ որ զաւկիս մայրն եմ, անոր վարդ կեանքին լոյս տուողը, ձեզի և ամէնուն ահաւասիկ կ'քանեմ. ան իրը չէ՛. . .

ՀԱՅԿԱՆՈՅՇ ՄԱՌՔ

Սկիւտար, 17 Օգոստոս 1921

Ա. ՊԱԳԱՅԻ ՏԵՍԻԼՆԵՐ

ԴԱԳԱՂԱԳՈՐԾԸ

Մըտայլ բանուր առկաւախօս, վայրահակ,
Աչքն անդունդին, ու միշտ պղպած՝ մեկուսի,
Դագաղագործն՝ հին դակին մէջ միայնակ՝
Կը սրտոյէ շերտերն անվերջ երազի :

Անատառներուն աւիշն է կանգ առած հոն.
Ու կաղնեփայտն՝ հաճոյասի նեղ շերտերով՝
Մութ ծերին տակ կ'ըլլայ արուեստ, մուէզին,
Անդրաշխարհի լրջութեամբ մը հոգեխառն :

Կ'ըլլայ տուփ մը թաշապատ ու ծա՛նր ինքնին,
Խորհրդաւոր ջինջ գարդերով անապէ,
Տուփը խղճին, տուփը Սիրոյ անհունին,
—Տուփն որ Անդորը ու Ատուած կը պարփակէ :

Ու վերադոյն Յաջողութեան վրսիտով
Կը պսպղայ շիլ շիլ՝ մեռած զարդերն այն...
Բանուորին աչքը՝ նախանձոտ ու վրդով՝
Անոնց փայլին մէջ կը տեսնէ Ապագան :

Սլաք մը լոյսի, խըլրտումով մը գաղտնի,
Կ'ինայ վերէն դագաղէն ներս կխաբաց.
Այդ լոյսին հետ՝ մըտածումն ալ —բորենի՛—
Կ'յօշէ ընդերքն ապագայի մը անկայծ :

Անհուն ատայն որուն թելերն արծաթէ
Երկընքին ու վիհին միջեւ են առկախ,
Այդ մըտածմամբ մերկ հոգին դուրս կը ցայտէ,
Այդ մըտածմամբ կը ծաղկի՛ մէն մի դագաղ :

Ձարմն անագէ՝ խառնուած մութ թաւիշին՝
Ապագա՛ն է հէք Ներկային փաթթուած,
Բանուորն ա՛չքն է, ըսպառած ահռ Ոյժին
Աբլար երազն է աղաղակող, ո՛վ Ատուած :

Կիսալոյսին մէջ հիւղակին, բանուոն ալ
Կ'աստուածանա՛յ երբ իր գործն է աւարտած...
Խոհանքն անհուն կը թաւալի հոն թալ թալ
Միկաոէ մը ծուխերուն հետ յամրընթաց :

... Մարդիկ ալ չըպիտի կառչին ներկային,
Վայելքներուն, փառքին ու սին յոյսերուն.

Պիրքերէն վեր՝ անցաւորին պիտ՝ նային,
Ձիշդ կը նային ինչպէս կապկի մ՝անանուն:

Ցաւիտեաններ պիտի վառին աչքին առակ,
Միշտ բոցավառ մութենւոյն պէս փորնվին.
Ցաւիտեա՛նն է եղբայրութի՛ւնն անապակ,
Մըտածումն է, արցունքն է, սիրտն է, հոգին:

Կեանքը ծըրի՛ պիտի լլայ լոյսին պէս.
Ներքին մարդը պիտի պոռթկա՛յ անկաշկանդ.
Պիտի փլչի՛ արիւնլըւայ ոսկւոյն դէզ.
Պիտի խօսի՛ն միայն մտածում, սիրտ, եռանդ:

Աշխատութիւնը, միացած սիրոյ հետ,
Պիտի ըլլայ մտածման պէս հեշտ, թեւաւոր.
Ու ամէն մէկն, իր երազին նմանած գէթ,
Ալ արժանի՛ պիտի ըլլայ միշտ անոր:

Ամէն մէկն իր ճանաչման մէջ ըսպառած
Ու գործադրած ներքին մարդը լիովին,
Աշխարհակալ Բանին որ կեանքն է լարած,
Պիտի դիմէ հողին՝ իբրե՛ւ իր եսին:

Ու դագաղներ, թէեւ գամուած ան յաւէտ,
Բաց պիտի մնան Սրտին համար միշտ անշէջ.
Մարտաճիւնին ու՝ երկնին միջեւ՝ իննկաւէտ
Ձառագայթներ պիտի ընեն ելեւէջ:

Մինչեւ այդ իմն ծանր, անհամբոյր ու դաժան
Պիտի ճնշեն ըստուերներով թանձր, երկա՛ր,
Նե՛ւ տուփերը զոր կը կերտէ բանւորն այն,
Դագաղները մարդկութեան մը միշտ թշուառ:

***

Նոր սրգաւոր մ՝ահա իր դէմ կը կանգնի.
Ուշ ատեն է, եւ դագաղներն են պատրաստ:
Չի՛ սակարկեր, քան զի մահը գին չունի,
Եւ դագաղն ալ կեանքի մըն է հուսկ գըրաստ...:

Ու բանւորը, յանկարծ խոհանքն իր ցնցած,
Իբրեւ փոշին դագաղներուն վըրայ թառ,
Ապագային համար չունի ո՛չ մէկ լաց.
Մութ ծիծաղ մը կը պեղուի ներսն անպատար:

Ինք իր գործը կ՝արհամարհէ ա՛լ տակաւ.
Դագաղները կարգաւ դուրս կը սըպըրդին...

Սակայն աղբա՛տ մ՚է միշտ, (գիտէ՛ այդ շատ լաւ),
Եւ նոյն ատեն արհամարհա՛նքն է գնորդին :

Տասը գաւակ ունի. ծախքն է վիթ ընկճած.
Տա՛ս պատուհան տունին՝ իրե՛ն կը նային.
Տա՛ս սերունդ—ի՛նչ վրէժ մահուան դէմ, ո՛վ Աստուած—
Այդ վրէժով վսեմ աղբա՛տ մ՚է ինքնին :

Եւ ինք որ ա՛յնքան դագաղներ էր կերտած,
Պիտի թաղուէր գուցէ՛ առանց դագաղի.
Օր մը գուցէ՛ փոսափեղին բահը թաց՝
Մերկ դիակին պիտի թքնէր բնուն հողի :

Ի՞նչ վայթ, սակայն. լա՛ւ է թաղուիլ անդագաղ:
Հողն ընդգրկած ուղղակի՝ մերկ իր մարմին՝
Աւելի շո՛ւտ—ճառագայթի մը զերդ խաղ—
Պիտի սփռէ՛ տարրերուն իր երազն հին. . .:

1921 Օգոստոս ԵԴՈՒԱՐԴ ԳՕԼԱՆՃԵԱՆ

ՋՈՒՆԱՅՆՈՒԹԵՆԷ ԿԵՆՑԱՂՈՑ

Անցք ըսուէրի է փառք մարդոյ,
Հղումի յար՝ որպէս ամուոյ.
Տարուբերի՝ կրնաւ հողմոյ,
Միւղեւ անկցի ի գուբ տղմոյ :
Մարդոյ աւուրճ՝ որպէս խոտոյ,
Եւ փառք նորա՝ կրնաւ ծաղկոյ.
Ցաւսմի խոտն 'ի խիտ տապոյ,
Թափի ծաղիկն 'ի սուտ պատուոյ :
Կաւն է աւիւ հողմական,
Միշտ վեր 'ի վայր տարերական.
Բախտն է կրնաւ կոյր աղջկան,
Տայ ըզպատիւ անգամանգան :
Կեանքն է մարդոյ՝ իբրեւ երազ,
Ըզեւաւնօղն առնէ տրնազ.
Ո՛չ տայ յագուրդ բնաւ կրնազ,
Այլ սորի՛ միշտ իբրեւ աւազ :
Ջեռ պղպըջակ է փառք մարդոյ,
Շուտ շիջանի՝ դիպմամբ հողմոյ.
Կամ փըրփուր մ՚է՝ կրնաւ ալեաց տըկոյ,
Ասղաւ ծակիւ պայթուցնոյ :
Սարդի ոստայն է կեանք մարդկան,
Ցոր թէ դիպի օդ մահակաւ
Եւ կամ զեռուն ինչ ճանճակաւ,
Խըզի՛ շուտով ծրտնցնակաւ :
Հաւատն է հիմն այսորիկ տան,
Ցոյսըն կեցուկ՝ սիրն ամրակաւ,
Սիրն առատաղ ծածկողական,
Վայելն է մէջ ուրախական :
Խոհեմութիւնն՝ շրջապարիսպ,
Ցաւէն դիմաց առնէ ըզգիպ,
Արդարութիւնն՝ հաւատարօղ,
Ողջախոհ կեանքն՝ աւել մաքրօղ :
Աղօթքն է այս տան բանալի,
Պահքն է ամրոց անմատչելի.
Ողորմութիւնն է աման չի,
Հշտեմարան ցորենալի :

ՆԱԼԵԱՆ ՅԱԿՈԲ ՊԱՏՐԻԱՐՔ

Մեծանուն աստուածաբան-մատենագրին մահէն 41 տարի ետքը միայն, 1805ին է որ Տ. Պօղոս քհնյ. ձեռք ձգած և հրատարակած է հանգուցեալին 26 տունով մէկ տաղը (տաճկ. Թարգմանութեան հետ՝ դէմ դիմաց) որմէ այս 9ը միայն քաղեցինք ընտրանօք, բազմարդիւն Արբազանին խորհելակերպէն և ոճէն իբրև նմոյշ,

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՀԱՑ ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

(ԱՅՆ ՍԵՒ ՕՐԵՐՈՒՆ . . .)

. . . կիներու կարաւան մըն էր եկածը, բայց ինչ զարհուրելի կա-
րաւան կարելի չէր որ պատմութեան ո՛և է շրջանին. աշխարհի ո՛և է
անկիւնին մէջ՝ մարդկային համախմբում մը թշուառութեան այս աս-
տիճան սոսկելի խմբանդրի մը ձեւացուցած բլլար. . . ։ 30էն մինչեւ 50
տարեկաններու խառը մըն էր. բայց իրապէս տարիքի տարբերութիւն
չկար իրենց միջեւ. ամէնքն ալ համատի էին. աւելի շիշդը՝ տարիք
չունէին, որովհետեւ՝ մարդկային հանգերը չնար շող ուժն մանանայա-
կութիւնն կորանցուցած էին . . . ։ Իրօք Հալէպէն կու գային, գաղթակա-
նութիւնը կը շարունակուէր տակաւին Շատ յոյս չունէին, բայց վեր-
ջապէս Ո՞ր մահապարտը, կառափնատեղն նոյն իսկ քայլ մը ճնացած, չէ
յուսացեր «Ո՞ւրկէ կու գաք» հարցուցին ամէնէն առաջ հանդիպներուն
«Ջո՛ւր . . . » եղաւ պատասխանը ։ . . . Ու բոլոր հանդիպներուն բերանն
ալ նոյն միակ անփոփոխ հայցումը. «Ջո՛ւր . . . Ջո՛ւր . . . », իրենց
ամբողջ գոյութիւնը, ամբողջ ցանկութիւնը, բովանդակ ութեզերքը այդ
մէկ հատիկ բառին մէջ խտացած էր։ Հալէպէն մինչեւ Մէսէնէ՝ վեց
օր ամբողջ կէս մը ուռթի անցուցեր էին. բայց անօթութենէն աւելի
զարհուրելի բան մը եղած էր ծարաւը . . . անդադրում արշաւ մը ժան-
տարմաներու խարազանին տակ, հրդեհիչ արեւով մը, փոշիի թանձր
յորձանքներու մէջէն։

. . . Ցխաւն հատ էին, բայց իրապէս կի՞ն էին, կին եղա՞ծ էին,
մայր եղա՞ծ էին, սիրա՞ծ էին։ Այդ դէմքերը, այդ մարմը, այդ աչքերը,
այդ մազերը, այդ ձայնը՝ ամէն բան զարհուրելի այլափոխութեան մը
ենթարկուած էր իրենց վրայ։ Կարծես կարմիրը երբեք չէր ծաղկեցու-
ցած իրենց դէմքը, մարմերնին երբեք չէր ունեցած թուխին տակ երանգն
ու սպիտակին նազենի թովքը։ Կարծես աչքերնուն մէջ ո՛չ երկինքէն
պուտ մը կապոյտ ինկած էր երբեք, ոչ ալ գիշերէն սեւ գանակ մը։ Եւ
այդ մազերը՝ իրարու փակած, ցեխին ու փոշիին տակ աղտով օսլայ-
ուած, կուպրացած, բնական լոչակներ դարձած իրենց գլխուն վրայ,
այդ մազերը գոյն ունեցե՞ր էին երբեք. ոակին իր խարտեաշ երանգներով
օծե՞ր էր անոնց հիւսակէնները. երբեմնաք իր սեւով ջնարակե՞ր էր զանոնք.
տարիքին ալիքը իր սպիտակ երակները գծե՞ր էր անոնց երկայնքը։ Եւ
այդ խռպոտ, անախորժ, անասնական ձայնը՝ երբեք ունեցե՞ր էր ման-
կական բարբառին թովիչ փափկութիւնն ու անուշութիւնը, երբեք
թրթռացե՞ր էր սիրոյ տաղի մը տարփագին վանկերով, երբեք մեղմիկ
քներգ մը կարդացե՞ր էր օրօրոցի մը ճերմակներուն մէջէն իր վարդա-
գոյն տատիկները խաղցնող և արթուն ճնալու յամառութեամբ աչուք-
ներուն նուշը միշտ աւելի խոշորցնող մանկիկի մը գլխուն։

Կարելի չէր որ տառնք աղջիկ, քոյր, սիրահար, ամուսին, մայր

եղած բլուրին Ահելի այն խոշոր մեզերաներուն կը նմանէին, զորս մեր մանչիկներուն երեւակայութիւնը՝ հէքեաթներու մութ թին մէջէն հանելով կը բերէր մեր մանկական մտքին կիսալոյսին մէջ կը թողուր մեր զուարճութեան համար, և որոնք ամէն մեր ստրատիք կը դառնային — «Յիսո՛ւս, կ'բաւէին անոնց քով առաջ եկող Մէսքենեցի կիներ, աս ինչ կերպարանք է»։ Ինչ կը մեզքնային զանոնք թայց երանելի անոնց համա՞ր էր այդ կարեկցութիւնը, թէ իրենց վրայ կը մեզքնային Չէ՞ որ այդ կիները իրենց ապագայ վիճակին հարսպատ պատկերներն էին Անոնցմէ ոչ մէկը հագուած էր լիովին իբր հագուստ՝ լոկ ձորձի կտորտանքէ շինուած պարզ klipարէներ, հագիս մէկ երկարքին մէջքը հասարակ չուանէ գօտիով մը, և կամ քուրձէ պարկերու բնորոշներով կտրկտուած վարտիքներ, ոմանք մերկ կէս մէջքէն վար, ուրիշներ՝ կէս մէջքէն վեր, ցուցադրելով ահելի մորթի մը որուն վրայ ապուխտ խաւերը այլ եւս ջնարակի կարծրութիւնը ստացած էին, և զորս պէտք էր քերիչով ու մուրճով խորտակել՝ մորթին բնական գոյնը երեւան հանելու համար և ապամով ու ցեխով հագուած այդ մերկ կուրծքերն ի վար՝ ձիւծերը կախուած էին մորթուած անասուններու լիտրպին պէս, սեւ, կապոյտ, կանանչի խառնուրդին գոյացած տեսակ մը դեմհնային գոյնով որ արտ խառնելուց կու տար խորհիլ թէ այդ էակներուն իրենց կուսական շնորհալիութեան շրջանը ունեցած էին, ամբողջ կռնացած այդ կուրծքերուն վրայ՝ վարդոթոյր պատկներով և ապխտակին ամէնէն ձիւնափառ երանգներով շողշողուն, խորհիլ թէ ցանկասէր ձեռքերու շոյանքին տակ անոնք երբեք ճանչցած էին հեշտանքին թուլութիւնը, խորհիլ մանաւանդ թէ լոյսին նոր բացուած մանուկներու շրթուներն երբեք կեանքի հիւթը քամած էին անոնց պատկներէն. խորհիլ ոչ ամէնուն վրայ՝ պարզապէս դէպ պատ կը պատճառէին

Կիներ չէին այլ եւս, այլ թշուառութիւնն ու զարհուրանքը հեղնելու համար՝ անհնարին նախախնամութեան մը կողմէ ձեւակերպուած հրէշներ, մարդկային մարմնով՝ բայց անասնի կերպարանքով, որուն վրայ՝ նոյն միօրինակ, անփոփոխ արտայայտութիւնը — տեսակ մը ձուլածոյ կծկում — միանգամայն ցաւ, վիշտ, տառապանք, հիասթափութիւն, արհնեցութիւն, տժգունք, բայց մանաւանդ համակերպութիւն, անասնական համակերպութիւն կրնար թարգմանուիլ, առանց բնաւ երանելու զգայութեան մը գաղափարը արթնցնելու։

Դժուար էր երեւակայել որ ժպիտը երբեք ծագկած էր այդ դէմքերուն վրայ, թէ խնդացած էին անոնք, թէ արտասանութիւններու դրգռած շրջանակն արբացած և անոնց տեղ՝ ցեխի, փոշիի ու տապի տեսածիր մօպախներով եզերուած այդ աչքերուն մէջ հրճուանքի, յոյսի, վայելքի շող մը ճառագայթած էր երբեք։

※

. . . Հիմա որ խմելէն յոգնեցիր էին, յանկարծ իրենց մէջ արթնցած

Ուսանող Օսման Ուսուց Ա.Գասպարեան

Ուսուց Գաբրիէլեան

1915թ. աշնան թ. Տարոնի

89

էր այն միտս ցաւը՝ որ ծարաւին քոյրն էր եւ որ անոր պէս միշտ անբաժան ընկերը էր իրենց, — անթութիւնը։ Մանկի օր կար որ բերանին շէնք շնորհք պատառ մը չէին դրեր կը խժային ու կ'աշխատէին գիշերապահներու զիմազրութիւնը քնկճելու։ Եւ նոյն միտքի հայցումը կը խուսէր ամէնուն ալ բերնէն. «Հա՛ց . . . Հա՛ց . . . », նոյն կոտանդն էր ու իրենց չարչարուած մարմինը կը խոցտէր յանկերգն իր վախճան։ Անոնք այլ եւս կորեւրութիւն չէին տար գիշերապահներու հարուածներուն։ Անօթութիւնը ճականներէն չէր վախնար։ Մարդիկը յոյսնապէս կը քրանէին զանազան զապելու համար, եւ ալ հոյհոյութիւններն ու նախատինքները իրարու կ'ըրէին անքնդհատ — «Երթաք ին՝ պիտի բնէք» քաւ անունդմէ մէկը — «Հա՛ց . . . » կը պոռային անոնք նորէն—«Բայց դրամ ունի՞ք»։ Կիներէն աւշութեամբ իրեն նայեցան։ Դրա՞մ ինչ էր։ Տարի մը կար որ մինչեւ վարձիկները կողոպտուեր էին, եւ ալ դրամ չէր անցած իրենց ձեռքը. անանկ որ՝ մուրհակ էին ապրելու համար անոր ունեցած անհրաժեշտութիւնը։ Մարդը կրկնեց հարցումը։ — «Ձունին՞ք» կմկմացին։ — «Հապա կ'քաէի՞ք թէ հաց պիտի առնէք»։—«Պիտի մուրայինք . . . տարիէն աւելի է որ կը մուրանք . . . »։

Ամբողջ պատմութիւն մը՝ այդ պարզամիտ պատասխանը։ Իրա տարի մը ձեռքը բաց չէրլ անակնկալ ժողովուրդներու մէջ՝ որուն աչքին հացի յետին փշրանքն իսկ արժէք մը ունի, տարի մը շարունակ բերանը բանալ՝ իսկ ողջունելու, պաղատելու, մուրալու, քնդհանրապէս խօսիլ առանց թոշակներ ստանալու համար։ Ինչ ալ ըլլայ ասոնց ետին ծածկուած նպատակը, ինչ ալ ըլլայ ասոնց ետին ծածկուած մտադրութիւնը, — ամբողջ այս մարտերուն պատմութիւնն էր որ կը խտանար այդ պարզուկ պատասխանին մէջ. եւ դարն արտաբերող լինելը, անշուշտ նաեւ իրեն վիճակուելիք կիներէն շատեր, թերեւս հարուստ բնտանիքներու կը պատկանէին, մեծցած էին բարօրութեան մէջ, կ'ապրէին՝ կեանքին բոլոր անուշութիւնները վայելելով, երբ տեղահանութեան այն դժոխային հովը խարտեաշներ ու խիտ էր գլուխնէ իրենց հայրենիքին բռնեն, և առանց քշերը էր մինչեւ այս տարաժամերժ ու մարդասպան անապատները

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ

✲ Այն մարդը որ կը մեռցնէ մի քանի անձեր՝ կը կոչուի մարդասպան. իսկ այն անձը որ կը փճացնէ մի քանի հարիւր հազար մարդ՝ կը կոչուի աշխարհակալ։

✲ Օրէնքն այն օղակն է որ երբոր կը զօրէ բնութիւնն ու մարդկային պայմանագրութիւնները։ Այն անհատը որ խզէ այդ օղակը՝ կը կոչուի չարագործ. իսկ այն ազգը որ կը խորտակէ զայն՝ կը նկատուի ամենազօր։

ԳՐԻՄԻԹԷԼ

ԵՐԳԵԼ

Առ Ծիծառճ

Զուարթ բանիւասիղծ անուամբ զուարթուն
Առնապերիին, որ կ'երգէ զարուն,
Գողթնեան բլուրէն հնչուն կանչերին
Մ'ողբ, վիշտ ու կսկիծ բլնաւ չլծորին

Մէ՛կ, հնչո՛ւ ձրգիդ երիւիւիլի ասմունքն
Եւ բաղուխդ յանախ խորէն վիշտերուն.
Կեանքին աղիւսէ չի՛ մի եղերերգութիւն.
Բանիւասի՛ղծ, ուրախ, զուարթ եղիր դուն:

Երգի՛չ, անուշլար, հնչման գերիւնին,
Եւ իրեւ վրտակ երգի՛չ հնչեագին,
Սոխակին հնչման եւ կամ ծիծառնի՝
Բանիւասի՛ղծ, րող երգդ երկիւղ առաւնի:

Բարիզ, Ապրիլ 1913 ԱՐՄԷՆ ՏՈՐԵԱՆ

ՊԱՐՈՆԵԱՆ ԿԸ ԽՕՍԻ

Ի նպաստ այդոց աշխատութեան. — Այս գիտութիւնը թէեւ հին՝ բայց շատ ուսուցչաց անծանօթ ըլլալով, պզտիկ բացատրութիւն մը կարեւոր է։ Անով՝ մարդս ուրիշներու օգտին համար միայն կ'աշխատի և իր շահուն համար աշխատող մարդերէն աւելի կը շահի։ Այս գիտութեան անձնուիրութիւն անունը կու տան ոմանք։

Բանաստեղծք ոմանք Գարունը կը տեսնեն իրենց փոքրիկ գրասենեակին մէջ, ոմանք կը տեսնեն գոյն հոգւոյ անմահութեան մէջ, ոմանք իրենց սիրուհւոյն վարդագեղ շրթանցը վրայ, ոմանք մարմնոյ անմահութեան մէջ, ոմանք անմեղ կուսին (և մեղաւոր կոյս չըլլար) խորհեաշ մազերուն մէջ, ոմանք օդին գաւառին մէջ, ոմանք գրական իմաստասիրութեան մէջ. և այս բանաստեղծներն իրաւունք կու տան ինձ հաւատալու թէ իրենք ալ տեսած չունին բուն և ճշմարիտ գարունը որ տեղ մը կը գտնուի և ո՛չ 2 տեղ։ Եւ արդարեւ գարունն իր վարիկը կը կոտրէ եթէ օդին գաւառին մեկնի և անմեղ կուսին շրթանցը հպի և յետոյ անկէ ելլելով չգիտեմ ո՛ր պարոնին սիրուհւոյն մազերուն մէջ մտնէ, և այսպէս ճամբորդութիւն քնէ ամէն տեղ հանդիպելով։

Հաստատուն կամք և անխոնջ ջանք՝ ամէն ազգային պաշտօնի մէջ էական և անհրաժեշտ պայմաններ են։ Կամք՝ ոթոտին վրայ ամրապինդ մնալու համար, և ջանք՝ անոր վրայէն իջեցնելու նպատակաւ եղած փորձերը դիմագրաւելու համար։

ԱՐԵՒՒ ՕՐ

Ջօնուած ?իճ

Երբ ձիւնը հալեցաւ լեռան կողէն ու երկինքը լազուարթ քօղով մը շղարշուեցաւ հորիզոնին վերեւ, երկնակամարին պողպաջուն խորէն մաղուող մանիշակ գոյները ներկեցին հողին խոնաւ գորգը՝ որ իր թաւշային կանանչէն մերկացեր էր։

Սէգ վտիտ հասկեր միայն պահեր էին աւելին տակ կանանչ հասակնին։ Բուսականութեան կեանքը խոր թմբիրով քնացեր էր շուշանէ ցուրտ պատանքին տակ։

Հիմա ցօղաթուրմ կայլակներու ոգեմանդը կը շողար՝ աստիճէ վճիտ կայծկլտուձերով՝ որոնք երէկուան մեռելութիւնը կը հեգնէին։

Ինչ թունաւոր խորշակներ և ինչ փոթորկաշունչ քամիներ հարուածեր էին լեռը պճնող խնկաբոյր ծաղիկներու ցօղունները՝ որոնք վաղազրաւ թարշամեր էին՝ դեռ կեանքի հեշտանքէն գինով՝ կանխահասօրէն զգեստուած։

Ժեռուտքի մը ծերպին մէջ պահուըտած ձիւնածաղիկի ցօղուն մը՝ զերծ էր ճեացեր հալածական հողմերէն, մեկուսացած իր շէն աշխարհին առանձնութեանը մէջ՝ ուր ճակատագիրին քմայքը նետեր էր զինքը։ Իոլոր ձիւռք շուրջի արհաւիրքը դիտէլէն, ցաւէ կծկուած, բայց հաւատքով ապրած՝ բմպեր էր ցուրտին ու հովին վայրի ցասումը, սպասելով այգին՝ որ պիտի բացուէր օր մը ձմեռուան ու գիշերներու մութ անդունդէն ետքը։

Եւ ահա կեանքը վերադառնալ սկսեր էր համատարած բնութեան ծոցը։

Երբ արեւին հրեղէն գունտը հորիզոնէն դուրս ելաւ՝ ողողելով միջոցը իր ճաճանչներուն բոցերովը՝ ծիրանի շող մը թռաւ գգուել ձիւնածաղիկին մարմինը՝ որ խայտաց այդ կարմիր փայփայանքին հեշտողող սարսուռէն։ Իր երակներուն մէջ ցուրտէ ու մենութենէ թմրած զգայութիւնները յեղակարծ արթնցան ու զգաց իր հոգիին մէջ նոր հրայրքի մը շրջան քնելը։ Կքած կատարը ցցուեցաւ. ամփոփեց հասակը. թարթեց բլուկը տիեզերական անճառ վայելքի գիտակցութեան և արբեցաւ գինովութիւնովը բոլոր զգւխիչ հմայքներուն՝ որոնք կ'ալեկոծէին իր էութիւնը։ Նոր կեանքի, նոր շունչի, նոր զգայութեան աւիւնով ոգեւորուեցաւ ծաղիկը՝ բմպելով տաք հուրքը արեւին՝ որ ծագեր էր իր վրայ, վառելով իր հոգիէն ձմեռին մռայլը, ցուրտին խաւարումը և քամիին մարակումը։

Ու երբ իր անգուս թերթերը տարածեց արեւին ոսկի զանակներուն փայլատակումին տակ՝ զգացած երանութեան հրաբխումով հոգիին հառաչէն կուրծքը պատռելով՝ դուրս ցայտեց Սիրտը՝ որ նոր աշնդով որոփուն՝ կը հեւար շնչատպառ . . .

ԵՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ

Ղ. Սի-

տաղ

ՎԵՐԱԴԱՐՁ

Գիշերն ո՛ւշ էր, երբ վազրիկ հասաւ ուռաղ ծառաշատ.
Ձամբան ամբողջ կը բուրէր չիլակ ու վարդ ու փշատ.
Ծաղկեր էր բուխ ու պարտեզ, ծաղկեր անուշ չուսրնկաձ
Ծաղկեր էր իր հոգուն մէջ սէրի վարդը դիւրակաձ:

Ու կը դոփէր արաբ ձիւն ոտքուն փայլակ բոցաբեր.
Գետն իր կողմին կը հոսէր երգով անուշ ու թեթեւ.
Լուսինն գիրկ բռնելու համար կարծես կը վազէր,
Իսկ ան վրձիս գետն ի վար կոյսի մը պէս կը նազէր:

Բլրին գագաթն երեցաւ իրենց տունը հիւրանոց,
Որ գիսակն ալեցած էր հազար փորձանք ու տարի,
Իսկ ան կանգնուն կը մրնար ժայռի մը պէս անսասան,
Վազրիկ մնչեց. «Ո՛վ իմ տուն, փառքի օրերդ աղ հասան»:

Քունի մը պէս երկիւղած՝ բացաւ բակի դուռն ատոր.
Ներսն էր փթթեր բոլոր վարդ, կարմիր ինչպէս է համբոյր,
Բացուեր էր բոլ նուէրնար՝ աստղի նըման՝ գունին շուրջ,
Բակը դրախտն էր անձաւ, հանգիստ փիթիթ ու անուրջ:

Փութով նըժոյգն իր կապեց աւուր օրէ մը երկար,
Ուր ձիւն գունեն դիւրակաձ ըմպեց աստղ ու լուսին կար.
Եւ զով սիրեն վար բաւած նրբեր կոխելէն՝
Սիրտը նուռի պէս փթթած՝ վազրիկ մրցաւ տալ դռնեն:

Ինչպէս ըսուե՛ր՝ սանդուխեն վազրիկ սողաց դէպ ի վեր,
Սենեակն էր Ընարդի՝ անձա՛յն ինչպէս մի աստեր.
Ու խոնն անոր արնաներն կեցաւ չուռ ու հեւագին.
Լուսնի շողը կարեր էր մարմար ալեհեր երիվարին,

Եւ շուրջ դիմիին Ներսեսի՝ լոյսի պրսակ էր կապեր.
Թուխ վազն աներ ծոմի պես բարձին վրայ էր բաներ,
Դիմիը վրձիս երազի եւ բիւր բոմիի էր վաստեան
Զոր վեծ գուսան մ'էր գրած, նաեւ կնճած յարիտեան :
Երբ տարուայ երազն էր վարդին սուած իր աղջեր,
Դիմիս այդ ուղղած էր ճամբան, ինչպես անմոռ վառ աբեր,
Այդ կեր յօճիերն էր յիշած՝ երբ կապած էր ծիածան.
Ասկէ սիրուն՝ չէր տեսած ո՛չ մէկ պատկեր ու արձան :
Այնչա՛փ վեղմ էր իր շունչը, կարծես երբէք չէ՛ր շնչեր,
Բերանն՝ հատուն նուռ մըն էր, կարծես միս ու արիւն չէր.
Կոպերն իր նուրբ՝ ամպի պես ծածկեր հին իր աչեր,
Չերեկն կարա՛պն էր որ կաթ լրձի մը պէտ կը հանգչէր...
—Ներսեհ, հոգնա՛կ, իմ անգին, վազրիկ վեղմով փըսփրաց,
Մոլար ճամբուդդ է եկեր, բա՛ց ծով այլեւդ ու վեր կաց.
Սէրն մէ՛կ բան խօսէ ինձ, վեհիմ տաճար հոն բնակին. —
Ապա դողով ըսպասեց, ինչպես չաղող ուռիին :
Ներսեհ այլեւն իր բացաւ. այդ ի՛նչ անճաո բերկրութիւն,
—Վազրի՞կս ես դու թէ երազ, հո՞ւն եմ արդեօք թէ արթուն,
—Վազրի՛կդ է որ ինչ կու գայ, բողած իր գանձ ու կարասն.
Ներսեհ ոտքի էր եղած, ինչպես լոյսի շաղերուան ..
Եւ գիրկն ինկան իրարու զոյգ մը շողի հանգուցեալ,
Բերան բերնի ծալկեցան, ինչպես երկու բարուկեալ.
Ապա անիսա դէմ առ դէմ անյագ գիրար դիտեցին,
—Զոյգ մը սիրող չուսահաւ՝ վրթուն ձրգուած առանձին...
Վազրիկ հանեց մի մանեակ՝ ամբողջ մարգրիտ ու սուտակ,
Եւ գայլն կախեց Ներսեհի կարապ վզկն ըսպիտակ,
Ու հոգն անգին մտանէր—հօրը տարուայ իբր նըշան—
Անցուդ անոր մասներէն, ինչպէս չրշուշան :
Հանեց պրսակ մը շրխկի՝ տասը աստղէ յօրինուած՝
Մէջտեղ շողակն արեւ մը, կարծես թէ տէ՛ւն էր վառած՝
Ու գայլն դրաւ Ներսեհի սիրուն գլխին, եւ ըսաւ.
—Իմ սէ՛ր եւ իմ բազուկի՛, փառքի մեծ օրդդ հասաւ...
—Վազրի՛կ, տանջուած իմ գլխին՝ դո՛ւ ես իմ թագ ու պսակ.
Ու փառքս՝ որպէս բարեվէի ձգուող դաշար այդ հասակ.
—Բերէր իմ հոգ անբաւ գանձ, ապրանք, գօտի ու գոհար:
—Միրգըս միայն հո՛գ կ'ուզէ, ի՞նչ ընեմ գանձն ու աշխարհ...
Գիշերն ո՛ւշ էր, երբ անո՛ւ խոր հուն մրտան չուսնի հետ—
Բացուած երկու բառ կոկոն խաիուր վարդի հոտառետ,
Որ չես գիտեր թէ արդեօք պիտի բացուի՞ վաղ նորեն՝
Առանց անդարձ խըղճալու սիրող ձեռքէ մ'անօրեն...

Ֆիլատելֆիա

Կ. ՍԻՏԱԼ

(Շարունակ մը «Կարաւանի Եռեւէն» անտիպ երկէն)

ԱԶԴԱՅՆՈՒԹԻՆԸ

Բառ մը՝ որուն հնամենի իմաստը քարեփոխուած է այժմ։ Ներկայ քնկերութեանք համամարդկային շարժուձեւերն ու գաղափարական յեղաշրջումները որքա՛ն ալ ջատագովեն՝ անհատական ազատութեան և իրաւազօր հաւատարութեան գեանի վրայ, դարձեալ համաձայն են եղրակացնելու թէ մարդկութեան բնականոն զարգացումը հնարաւոր է միայն ցեղային և ազգային խմբաւորութիւններով։

Յարդ ազգերը ղեկավարող այլասիրտ և ազգայնամոլ ձգտումները պէտք է որ տեղի տան համաշխարհային իտէալներու, գերեցիկ ներդաշնակութեան մը պայմաններուն մէջ ապահովելով իւրաքանչիւր ազգի զարգացումը, իր խառնուածքին և ինքնայատուկ նկարագրին համաձայն։ Անշուշտ անիրագործելի է. և նոյն իսկ վնասակար կրնան նկատուիլ գաղափարական այն դրութիւնները՝ զոր կ'երազեն ծայրայեղ յեղափոխական քնկերվարականներէն ոմանք, կարծելով թէ կարելի է առանց ազգայնական պատուարներու և ցեղային դասաւորութեանց՝ ստեղծել քնկերութիւն մը ուր մարդիկ կարենան երջանիկ ապրիլ, առանց ցեղային նախապաշարմանց և առհասարակ իրերամերժ զգացումներէ։

Հայ ազգը՝ որ փոխանցման շրջանի մը բոլոր նեւրասկան երեւոյթներով կը ներկայանայ այժմ, որուն պատմական հայրենիքը կոյտ մըն է աւերակներու, և որ վերածնունդի և ազատագրութեան հակայական ճիգ մը կը փորձէ, առաջնորդուելու է առաւելապէս առողջ ու ճշմարիտ ազգայնութեան մը գաղափարականով։ Ճնատկան այն հրապուրիչ իրաւակարգերը որ միայն քնկերապետութեանց դրութենէն մէջ կը ծնան և գոյութեան իրաւունք չունած չեն կեանքին մէջ, պէտք չէ՛ որ փորձուին հայ նորակազմ ժողովրդեան վրայ։ Հարկ է պահել և զարգացնել այն բոլոր էական տարրերը որ կը կազմաւորեն ճշմարիտ ու կենդանի ազգութիւն մը, համաձայն արդի պահանջներուն, ինչպէս կրօնք, լեզու, ցեղային աւանդոյթ և մանաւանդ ազգային աւանդութիւնք։ Ճիշատակն ու աւանդութիւնք մանաւանդ կրնան ազգ մը երկար ատենուան ընդհատումներէ յառաջացած խզումներու, երգերով և զրոյցներով արտայայտուած, խտացած մեծ անձնաւորութիւններու անուններուն մէջ՝ որոնք կը թուին մարմնաւորել ազգին նկարագիրն ու գաղափարականները. նոյնպէս նուիրական քաղաքներու անուններուն մէջ՝ որոնք տաճարներն են ազգային յիշողութեան և փառքերուն։ Այս հոգեբանութեամբ կարելի է բացատրել ազգայնական շարժումներն ու անխորտակելի վերականգնումներն այն փոքր այլ հերոսական ժողովուրդներուն որոնք գարաւոր տարկութենէ վերջ վերածնեցան ու կենդանացան, ինչպէս Պալքանեան ազգերը եւն.։

Հայրենի հողն աւանդութիւններով լուսապսակուած այն նուիրական վիճակն է ուր ժողովուրդ մը իր անկումներո՛ւն մէջ իսկ կ'ուժաւորի Մայր Հայրենիքէն, ինչպէս երկիմի դիցաբանական Անտէոս սխտանը

կ'ուժասորէը երկրէն, երբ Ալամազդի շանթերէն քնկճուած՝ կ'իյնար երկրի վրայ։ Անասնական այս վեհ յիշատակներուն անունդն է որ կը պարարէ ազգի մը ոգին, հոգ չէ թէ այդ ժողովուրդն ապրի իր հայրենի սահմաններէն ալ դուրս։

Ուրեմն, գիտական ազգայնութեան մը տալն սխեմերուն վրայ հարկ է կառուցանել Հայութեան ազգային տաճարը, որ, բոլոր բնկերային բարեշրջումներու իր բնդունակութեամբը, զարգացնէ և բարձրացնէ հայ ժողովուրդը քաղաքակրթութեան լուսաշող գագաթներուն վրայ, կազմելու համար համամարդկային ներդաշնակութեան և սիրոյ քաղցրալուր նուագներէն մէկը։

Պոլիս, 13 Օգոստ. 1921 ՄԵՍՐՈՊ ԵՊՍԿ. ՆԱՐՈՅԵԱՆ

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՆՑԵԱԼԷՆ

. . . Դրամը կը պահէր Այդ սակաւութիւնը կը վերագրուէր տաբագրութեան, գաղթականութեան և չարակումութեան։ Բուն պատճառը՝ խռովութիւններէն յառաջ եկած վատահութեան պակասն էր։ Շրջաբերութե՛մբ է որ դրամ կ'ելլէ մէջտեղ. երբ վատահութիւն տիրէ՝ փոխանակութեանց գործունէութիւնը թափ կ'առնէ, դրամը կը քալէ արագ արագ, ամենուրեք կ'երեւայ և աւելի մեծաքանակ կը կարծուի, որովհետեւ աւելի՛ կը ծառայէ։ Բայց երբ խռովութիւնը սարսափ տարածեն՝ դրամագլուխները կը մաշին, դրամը դանդաղ կ'քնթանայ, յաճախ կը փոխէ, և յանկրաւեի կ'ամբաստանուի իր բացակայութիւնը։ Եւ ահա՛ մեռաղադրամին կը յաջորդէ գանձատումը (դրամաթուղթը)։

❁

. . . եթէ բռնութիւններ և ոճիրներ գործուեցան, ազգային համքը ձեռքերնուն մէջ ունեցողներուն կը պատկանէր զանոնք պատժելու կամ մոռացութեան մէջ թաղելու իշխանութիւնը։ Անէն տպաւորեցին, ինչ որ ալ ըլլայ իր ախտագոյն, պարտի արդարութի՛ւն միայն խնդրել իր երկրին օրէնքներէն։ Ազգականութիւնը, թաղաւորներու մէջ եղած անձնական խնամութիւններք ոչինչ են ազգերու համար. գերի ըլլան թէ ազատ, հատարակաց չահերը զանոնք իրարու կը կապեն։ Ազգ պիտի գայրանար՝ եթէ համարձակէին նոյն կշռոյքին մէջ դնել միլիոններով մարդոց ճակատագիրն ու քանի մը անձերու հանգրութիւններք կամ գոռոզութիւններք։ Դատապարտուած են ուրեմն տեսնելու տակաւին որ ժողովուրդներու կամաւոր տրկութիւնք երկրիս կեղծ աստուածներուն սեղաններք շրջապատէ մարդկային զոհերով։ Մշ, վեհանձն և ազատ ազգ մը մարդերք չի ծախեր բնաւ, գերութեան չի դատապարտեր զանոնք, բռնապետներու չի մատներ երբեք, անդամ մը որ ազատութիւնք վայելելու հրաւիրած է զանոնք։ Եթէ թագաւորներուն գոռոզութիւնք շատ լ է իրենց հպատակներուն արեան, ազատ ազգի մը ներկայացուցիչներուն մարդասիրութիւնք խնայող է՝ նո՛յն իսկ իր թշնամիներուն արիւնին։

ԹՒԷՈ

ԵՂԻԱ ԻՐ ՄՏԵՐԻՄՆԵՐՈՒՆ ՀԵՏ

Ցորմէ հետէ այս մեծապայծառ իմացականութիւնը եղերականօրէն հեռացաւ անդարձ մեր գրական հորիզոնէն, չդադրեցաւ իր վրայ խօսեցնելէ, հակառակ անոր որ մէկ մէկու ետեւէ անհետացող ա՛յնքան սիրուած ու կարկառուն դէմքեր մոռացանքի մատնուեցան քաղաքական իրերայաջորդ դէպքերու հետեւանօք։ Եղիա ողջութեանն ալ նիւթ դարձած է շատերու անվերապահ հիացումին ու քննադատութեան, վասն զի արտասովոր — ըսենք բուն բառը — գարտուղի միտք մըն էր ան, քամելէոն մը որ մէկ օրէն միւսը գոյն փոխելուն համար եզական ու չնաշխարհիկ կը դառնար։ Սիրապատար զմայլելի քերթուածներէ վերջ՝ սովոր էր դամբանին դանդիռը եղերգել, իմաստասիրութեան բաւիղներէն հազիւ դուրս ելած՝ կը ժպրիէր Անպարագրելին վերլուծել և խելայեղ տաւտնիլ դէպ ի ոլորտն Անծանօթին։ Այսօր Քերթօն մը կ՚սկսէր ռամիկ կեանքէ, վաղը իմբաստգրական մը կը մրոտէր, կամ հրաշունչ ճառ մը կը փայլատակէր, միւս օր պարզելու համար խոստովանանքի մէջին շարք մը իր «նեղէութենէն», միշտ մեկուսացած Հասքէօյի ճգնարանը։ Գրական էջերու այդ քառսին մէջէն դուրս կու գար ան առեղծուած մը՝ իր իմացակերպին վերիվայր տատանումներով, հակասութիւններով, տարականոն գաղափարներու քնճուկներով — արդիւնք ներքին խռովայոյզ կենցաղին և իր խառնակ վերածանումներուն, — բայց մանաւանդ իր լեզուով՝ որ դաշնակութիւն ու շնորհ էր ծայրէ ի ծայր։ Մահէն քիչ յետոյ ունեցանք իր Մուսային Նամակները. հերու ալ կեդրոնականցի 2 պատկառորներ գինքը դրանկարեցին անջատ հատորի մը մէջ. Ո՛րքան ալ գրուի և խօսուի ասկայն իր վրայ, անկասկած պակաս բաներ մը պիտի մնան դեռ իր ժխտամոլի Քերութիւններէն և անժխտելի արժանիք երէնն։ Ֆիզիքապէս քայքայուն, երեւակայութիւնն ալ օրօրուն անէութեան երազով, անիկա իր բեղուն գրիչը շարժեց նոքէն և արտադրեց անհամար էջեր՝ սրձակ և ոտանաւոր, քաշուած Ամալը-Մէսճիտի իր ննջասրանը որ ուր ուրեմն իր մահատունը եղաւ «Պահապան հրեշտակ»ը՝ Մատամ Նիսըն ախո՜ն որ մեղանչեց իր տիտղոսին դէմ, չմնալով պահապան իրեն յանձնուած այդ աւետիսներուն, ինչ որ կը մնայ դեռ եւս անտիպ՝ դէզադէզ իր ՆԱՄԱԿՆԵՐՆ են — համակ գրականութիւն — մեծամասնութեամբ իր մտերիմներուն՝ Մ. Զերազի, Հ. Ասատուրի, Գ. Նեմկէի և այլոց ուղղեալ, առանց հաշուելու աղին անդին մոլորած իր քերթուածները։ Ուրախ ենք որ կենդանութեանը վերջին տարիներէն մինչեւ այսօր մենք ատենգիէ հատատ կտորներ այս էջերուն մէջ հրատարակելով՝ կրնաստէ փրկեցինք գանոնք, հիմա ալ սիրալի փունջ մը կը ներկայացնենք իրմէ։ Բայց նախ քան այդ փունջը, հարկ կ՚զգանք ծանօթացնելու Եղիայի հին մտերիմներէն մին։

ԵՂՆԻԿ ՓԱՓԱԶԵԱՆն է այդ անձը, սկիւտարցի գարգացեալ երիտասարդ, խոհուն միտք և զգայուն սիրտ՝ որուն հետ սերտօրէն կապուած էին Եղիա և Զերազ և նամակներ փոխանակած իրարու։ Եղնիկ որդին էր Սէլամլըզի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Աւագերէց Նշանաւոր Տ. Յովհաննէս քահանայի։ Խոր հմտութիւն եկեղեցւոյ Հայրերէն լեզուի մէջ. գրաբարախառն հայերէնով մը կատարած է «Վէրուններ գերմաններէն լեզուի մէջ. գրաբարախառն հայերէնով մը կատարած է «Վէրթէր»ի Թարգմանութիւնը որ անտիպ կը մնայ. իսկ 1886ին տպուած է Էմիլ

Օղոյի «Դպրութիւն կամ գրուցատրական նոր մեթոտ ֆրնս. լեզուի» 409 երեսէ բաղկացեալ գերմաներէն Թարգմ. իր դասագիրքն «ի պէտս վարժարանաց և ինքնընտել ուսանողաց» 1880ին, կարճ միջոց մը անդամակցած է Ուսումն. Խորհուրդի, պահ մըն ալ ուսուցիչ Պէրպէրեան վարժարանի։ Երիտասարդութեանը գրագրութեամբ գբաղած է կայս. պալատներու շինութենց մէջ, այնուհետեւ կառավարական պաշտօն վարած է յէօտէմիշ, «նաֆա՛ա»ի գործով։ Մեռած է 1901ին Սկիւտար — Եղնիկ, Եղիայեն պէս որքան բանաստեղծ, իմաստասիրական հարցերով ալ կը սիրէր պարապիլ, հակամիտելով յոռետեսութեան. ապացոյց՝ Ձերազի ուղղեալ նամակը որուն մէջ կ՚ակնարկէ «հոգւոյ յաւիտենականութեան խորհուրդը» վերլուծող իր մէկ գըրուածքին՝ զոր չկրցինք ձեռք ձգել։ — Եղիա Ճշմարիտ պաշտող մը եղած է Եղնիկին։ Վարդանիկ եղբօրը՝ Պօղոս Տէմիրճիպաշեանի գրած իր մէկ նամակէն կ՚արտագրենք սա տողերը. «Ո՞վ ունի աւելի մտքի «խորութիւն, ոմոյ վսեմութիւն, խօսքով մը արտիդ բոլոր Թելերը Թրթռացնելու, «բառով մը հոգիդ անձնատուր ընելու ո՞վ է կարող. ո՞վ հայ կէօՃէն — եԹէ ոչ «ինք Եղնիկ։ Տո՛ւր իրեն ամենաչերմ համբոյրներս, անո՛ր որոյ աղեսներև են «իւր գոյութիւնը կազմող տարերքը»։ — Անանիկ իր նամակներէն մէկ քանին, նաեւ բերԹուած մը՝ զոր Եղիայիններուն հետ՝ ազնուօրէն մեզ տրամադրեցին իր եղբօր ալբոմները։

Եղնիկ Փափազեան

Աչհմեան, 17 Յնս. 1874, Բշ. գիշեր

Սիրեցեալդ իմ Եղիա,

Այն գալարագեղ մարգագետնին վրայ՝ ուր կարի զգայուն ոգի մը կը շրջէր երեւին, ուր սիրուհեաց և սիրահարաց խմբակներ կը ճեմէին և ուր երէկ իրկուն տակաւին մէկտեղ կ՚զգայինք՝ բարձր նիւթեր մեր խորհրդածութեանն առարկայ քնարելով, միայնակ ինձիկ կը թափառիմ ես այս գիշեր։ Իմ լռութիւնս խափանող բան մը չկայ՝ բաց ի մի քանի գորտուց կարկաչէն և մօտակայ մեղուաց բզզիւններէն որք փեթակին մէջէն այնպէս կու գան ականջիս, որպէս թէ խիտ հեռուանց լսուող և իրար յաջորդող որոտք եղած բլլային և որք կը սոսկացնեն զմարգ։ Իրիրովին խաւար են ձեր բնակած՝ ինչպէս նաև նոյն կողման ամէն տուներն ու բնակք ի խոր քուն կը հանդչին։ Եթէ երկինք գիտեմ, Արջ համաստեղութիւնք աչքիս կը զարնէ. վերԹ՛ըը կը յիշեմ երբ քնդ երկիր հայիմ, մօտս գոյգ մը կաղնին (նման գոյգ մը թմբենւոյն) կը տեսնեմ, վերԹ՛ըը կը յիշեմ . . . Ձեր տանն առջեւի լճակն ալ ցամքեր է և լուսինն ի գո՛ւր կը ճգնի ցոլանալ անոր մէջ։ Իսկ ես այսպէս յուսահատ կ՚երթամ ննջել։

ԵՋՆԻԿ

Իզմիտ, 23 Յնս. 1875

Սրտակից իմ եղիա,

Երէկ իրկուն քնկալայ նամակդ։ Ինչ հոգւոյ է եղեր, որ արտիդ թարգմանք թուլցդ հատցդ իմ ձեռքս. արդեօք այն պատուհանէն թուաւ ուրկէ քնդ գեղաշուք համաստեղութիւն կը թուին հառաչք սրտաբուխ։ Մուսացութեան մէջ թողեր էիր զիս, յարաժամ յիշատակեալդ չինէն, եղիա։ Ինչ բան քեզ յիշել տուաւ զիս, միթէ աղէտնե՞րդ. այո՛. անոնք են, գիտեմ, այսինքն գոյութիւնդ կազմող տարերքը . . . Ձու սրտառուչ տաղերդ յուզեցին զիս, զոռն յիշատակներ վերանորոգեցան մտացս մէջ։

—Սիրտս արտիդ, քնդունէ՛ այսչափը. թղթի կտոր մը՝ յուշ ածող գիւղենիս՝ նուիրագործեալ է օտարին համար։

ԵԶՆԻԿ

Իւսիւտար, 22 Սեպտ. 1875

Եղիա՛

Փաղաքշութիւններդ չափազանց եղան։ Ինչ են դիւցազներգակ բանաստեղծք, — յորդորիչք ու խրախուսիչք մարդասպանութեան ու ատելութեան։ Ինչո՞ւ համար Հոմերոս և Օսիան զմարտիկները (չարագործները) գովաբանելով՝ մարդկութիւնք կուրութեան մէջ պահել նկրտեցան, — որով հետեւ «նման զնմանն սիրէ». Հոմերոս և Օսիան երկու կոյրե՛ր էին... Ինչ այլանդակ ճաշակի տէր է եղեր վերթէր։

ԵԶՆԻԿ

Իզմիտ, 20 Յնս. 1876

Սիրելի եղիա

. . . Այո՛, վշտակիցդ իմ, սէրը թթուածինի կը նմանի, կը կենսագործէ և կը մահացնէ. շատ անգամ ալ «եղբայր եմք մեքօվ ծագում կ'առնէ։ — Իսկ այն ծառին պտուղը զոր չկրցինք վայելել։ Համեղաճա՞կ է թէ մահածին։ Բայց այդ պտուղը՝ Ադնայ ծառին պտուղէն գերագոյն՝ մահացուց զմարդիկ . . . Ատանան, այսինքն դրախտ Լինէն, գիտցաւ միայն ճանաչել ծառոց բնութիւնը . . . կենաց ածեցական յաւիտենականութեան կազմող վերջին անդամը թող ըլլայ կինք. բայց նա սիրոյ առարկան է բոլորովին։ — կը տարակուսիմ — երեք կողմը լուսաւոր, մէկ կողմը միշտ խաւար, գողի լապտեր է նա . . .

Ջոյդ ԵԶՆԻԿ

Իզմիտ, 30 Օգոստոս 1876

Սիրելի Մինաս Ձերուզեան

. . . Աչխարհի վրայ կը տակաւ նմանելու գաղափար ունենալէ։ Բնութիւնք միօրինակութիւն չի սիրեր։ Ինչ հպարտ ես, պիտի քանես ինձ հիմա, և իրաւունք ունիս. ես խոնարհ չեմ քեզ չափ որ կը խոնարհիս քովդ ունենալու անկերպարան մէկ գրուածքիս օրինակը՝ յորում չգիտեմ թէ հոգւոյ յաւիտենականութեան խորհուրդը, այսինքն ժթ. դարու բարձրաստիճան նախապաշարումը, կամ, տիեզերքի անէծքներէն առաջնոյն՝ կրօնքին Ադն ու Ֆն պիտի գտնե՞ս, որ աւելի քերականական կանոն մ'է՝ լի օրինակօք սատցուածոց, ցնորք մը տղայ ու ազէտ միտքի, ի մի բան՝ անարգանք արուեստի, որ զկեանքը կը գեղազարդէ։ Օ՜ն, մատի՛ր

ի քնին իմ այս բանից, և պիտի համոզուիս, բայց պիտի չդանդաղիս վկայել թէ յիմ հոգին եղած զգացական ազդեցութեան մը ընդունելութիւնը գրել տուած է ինձ ներփակեալը՝ զոր քան փափաքանացդ կը յղեմ քեզ, և գիտեմ թէ զայն՝ իւր համայն թերութեամբքն հանդերձ՝ սիրելիի մը յիշատակն ըլլալո՛ւն համար միայն պիտի պահես, զի սիրայն յիշատակ մը յարգելը՝ սէրն արդիւնաւորել կը նշանակէ։

Ֆոյդ ԵԶՆԻԿ

ԾԱՌԻԿՆ ՏԵՐԵՒԱԶԻՐԻՆ

Գուքըս կ'շարժեա, դու հէ՛ր ծառիկ,
Ի՛նչ շոյտ այսպէս
Ծիրացեր ես,
Տերեւներդ են վայրընկեցիկ
Ի՛այնման տժգոյն
Կ'իյնան իսկոյն
Շուչովն հողմոյն ձրմերայնի
Ի՛այնպէս մրնաս մեր հոյանի։
Ծառի՛կ, ո՛ղջար այնման տիւռ,
Որտիդ անձուկ
Է վաղանցուկ,
Սահի տարին երազատուր։
Ձես կենսակիր,
Կանուչ կարմիր
Ամէ ա՛նգրեն կը պճնէ զքեզ
Մատը էրեն հըրաշապէս։

Թրգմ. ի գերմ. բնագր. ԿԷՕԹԷ
ԵԶՆԻԿ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Յառաջ բերեցի հիմա նոյեան տաղերը։

Պէշիկթաշ, 28 Փետր. 1879

Երեք օրէ ի վեր հիւանդ եմ դարձեալ, եղնի՛կ։ — Օրացոյցիս մէջ կը նշանակեմ այն օրերն ուր սովորականէն աւելի տկարութիւն կ'զգամ։ Երբ օր մ'ինձ յայց գաս նորէն, ցոյց տամ քեզ այդ նշանները, քե՛զ որ ցաւակից սիրտ մ'ունիս . . . Ա՛հ, կարեկից դէմք մը տեսնելով կը մեղմանայ ցաւդ, և ա՛լ կը մոռնաս դեղերդ, կը մոռնաս մանաւանդ թէ քարասիրտ մարդեր կան աշխարհիս մէջ։ Եւ իրօք կա՞ն մի՛թէ քարասիրտ մարդեր. ես չեմ կրնար ըմբռնել . . . Ցաւէտ պիտի չկրնամ ըմբռնել որ սիրտ մը քարի փոխարկուի. երբ կը տեսնեմ տիեզերաց մէջ որ քարն, ապառաժ քարն անգամ դալար կ'զգենու, փափուկ փայփայուն երես մը կ'ընծայէ՝ փափկագոյն կուսին թարմագեղ երեսին պէս, բողոքելով այսպէս Աբարչին դէմ որ . . . սիրտ ստեղծած չէ զինքն։

Երէկ իրիկուն երբ մայրս ծրարդ երկու ձեռացը մէջ բռնած, ներս մտաւ խցիկէս, ուզեւորութենէ կարծեցի թէ կը դառնար. ա՛յնքան ահագին էր ծրարդ, և ա՛յնքան ծանրագին՝ բացի զայն անհամբեր. և . . . երբ վէրթերն ելաւ մէջէն, չէ՛, չես կրնար երեւակայել արտիս յուզումն այն առեն։ Ա՛հ, այդ գիրքն . . . այդ գիրքն ի՞նչ է, բարեկամ. ի՞նչ է վերթերն. հրեշտա՞կ է, դի՞ւ է։ Եթէ բոլոր այդ տառերը խլելով գրքին մէջէն՝ զանոնք ի մի ձուլել հնար ըլլար, նոյն ինք էնց էին հետ դէմ առ դէմ պիտի չդանուէի՞նք միթէ։ Որքա՛ն վաեմ, մանաւանդ որքա՛ն ճշմարիտ է խօսքդ երբ կ'ըսես. «Վշտահար սիրտս այդ երկնաքեր մաեստական առջեւ յառնձնութեան բացած միջոցին, կարծես թէ Մովսէս մ'եմ և Աստուծոյ հետ կը խօսիմ ի Սինա . . . »։

✻

Չես ո՞ւր կը հրաւիրես, եղնի՛կ. Ալէմտա՛ղ։ Ա՛հ, ճամբան շատ երկար է, և դէպ ի վեր կը տանի, միշտ դէպ ի վեր։ Կը յիշեմ թէ հոն ամպերը մինչեւ տանեաց կը մտէին, հոն ա՛յնքան մօտ է երկինք։ Կրնայ մարդ չդառնալ Ալէմտաղէն. չդարձաւ Նաբլեան, Պէշիկթաշլեան չվերադարձաւ Ալէմտաղէն . . . ։ Մի՛ գիս հոն հրաւիրեր։ Եթէ նոյն իսկ վերադառնամ անտի . . . ճամբան նուազ երկար է, այլ միշտ երկար. և դէպ ի վար, միշտ դէպ ի վար. և անդո՛ւնդն է ճանապարհին ծայրն . . . անյատակ անդունդն։

✻

Դամբարանի(*)ս վրայ կը խօսիս, այլ չես խօսիր դամբանակիս վրայ։ Հաւաքածոյս գայն չի՞ պարունակեր միթէ։ Դո՛ւն ուրեմն պիտի դրես դամբանակա՛նս. Ձերազ, Պէրպէրեան, Գարեգին (անմոռա՛ցն Գարեգին) պիտի խօսք առնուն ուրեմն դամբանիս վրայ, և ձեր խորաթորհուրդ արտաթափանց ձայնէն մեռելները պիտի դուրս գան դամբարաններէն, ողբացելոյն ողբը լսելու համար . . . ։ Այլ, ո՛չ, ողբ չեմ ուզեր, չեմ ուզեր ես դամբանական . . . ։ Երբ աշունն հասնի, մահաշունչ աշունն. երբ ծառին վրայ գողդոջայ դեղնագոյն տերեւն. երբ վէրն աւելի ցրտանայ, ցրտասարսուռ վէրն. յայժմա՛մ, ո՛ բարեկամ, յայնժամ. . . այլ երբ ո՛չ ոք ըլլայ գերեզմանատան մէջ՝ բաց անբարբառ մահարձաններէն. երբ հոն ո՛չ ոք դեգերի՝ բաց ի գօս աերեւներէն. երբ անդ ո՛չ ոք ձայնէ՝ բաց աշնանային հովէն, յայնժամ միայն, առաջնորդուած որ աստղէն որ կ'ուզես (ամենագեղն իր քոյրերուն Սայլն է քու Աստեղատուն) ուղղէ՛ քայլերդ, եղնի՛կ, դէպ ի շիրիմն եղիային . . . և դիս պիտի գտնես նստած տապանիս վրայ . . . և հո՛ն պիտի պատմեմ քեզ սէրս և կեանքս, պիտի պատմեմ քեզ սէրս և մահս . . . և շիթ մ'արտօսր պիտի հեղուն ականոցիդ . . . և այդ շիթն իմ բոլոր դամբանականս պիտի ըլլայ, «Զոր խնդրեմս համային ուխտիւք՝ է շիթ մը լոկ արտասուք»։

Ե. ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

(*) Եղիա 1878ին լոյս ընծայած է այս խորագրով 28 էջնոց գրքոյկ մը որ կը պարունակէ 6 դամբանական, 3ը Ձերազի, 3ն ալ իր գրչէն ելած։

եզնիկի եղբօր աղջկան՝ Օր. Մակրիճէի հիմէնից առթիւ ծնորհաւորագիր մըն է հետեւեալն ալ, ուղղուած փեսին՝ Տիար Աճեոն Թէլեանի :

Անձն՝ առանձնութեան յարեալ՝ կը սուզուի յիշատակաց հրապուրանքաւ աշխարհին միգամածային ալուց մէջ, ուր գաղափարային մարմնացմամբ կը վերերեւին ազնուատիպ կերպարանք՝ արեւուն ներքեւէն առ յաւէտ անհետացեալք։ Այսպէս, յաճախ կը տեսնեմ հին աւագերիցանց աւագագունին՝ Սկիւտարի այն եզական Տ. Յովհաննէս Աւագ փահանային անդրանիկ որդին, երիցս ողբացեալ Փափազեան Գարեգին էֆէնտին, որ եթէ չլիներ Ատուածծ գեղոյ գերատիպարն՝ Ատուածմէ վեր ապաքէն պիտի պաշտէր Գեղեցիկն։ Ամէն ինչ որ այդ չքնաղ անձէն երկրի վրայ կը ճնայ՝ գիր ու գործ՝ կը կրէ Գեղեցկին դրոշմն. քնարող և ստեղծիչ՝ որքան պաշտող՝ հանդիսացաւ Գարեգին էֆէնտին Գեղեցկին։ — Եւ դուք, Տէ՛ր, իր քնարեալն իբրեւ մայր կ'ընդունիք Զեզ, և իրմէն ստեղծեալն՝ իբրեւ ամուսին, Գեղաշնորհ երիտասարդ Թարմատի, այնքա՛ն կը նմանիք ե՛ւ դուք Մակրինէին, մինչ ղի գեղեցկաբեր Ամպէր իւր մայրը Ձեր ալ իրական մայրն ըլլալ պիտի կարծուէր անծանօթ Զեզ մարդոցմէ։ Զգիտեմ Ձենէ ո՛րն աւելի շնորհաւորել քնարական կարողութեան նկատմամբ, զՁե՞զ թէ Ձեր խօսեցեալը, որ այն վայրկենին՝ ուր գիրս պիտի կարդաք՝ պիտի եղած ըլլայ Ձեր պատկեալն։ Եթէ գտնուէի հասարակութեան մը մէջ որ ղիս հասկնա՛ր և եթէ այդպիսի գործի մը համար պահանջեալ հեղինակութիւնն ունենայի, ամուսնական պսակի հանդէսէն յետոյ պիտի կազմակերպէի գեղեցկապիտական պսակի հանդէս, և յանուն Գեղեցկին որ իմ Ատուածս է՝ պիտի պսակէի Անտոն-Մակրինէն։

Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԱՌ ՓՈՌՐԻԿՆ

ՔՆԱՐ Գ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ (*)

Ո՛վ կենդանի ժպտուն ֆրևար,
Ոյր կրևսրևսոցն է շողն արիւոյն,
Մի՛ ֆերթողեն, մի՛ հեռանար.
Նա հոգին է, դու ձա՛յնն հոգւոյն :

Ֆրևա՛ր վարդնիկ, ֆրևա՛ր ածուն,
Ո՞յ են չարերդ. հե՞րֆ ֆո ֆէ ծդի՞ֆ.
Հայիս յերկին որպես թռչուն,
Եւ զերդ թռչուն՝ չունիս աղի՛ֆ :

Կամ ֆէ կարմիր զոյգ ֆո շրթունք
Լարֆ են ֆոյին, զոր շող երկնից

(*) Այժմ Տիկին Քնար Եփրեմեան։

Կամ մայրական շունչ եւ աչքուիս
Շարժեն մեղմիւ ի վեր ծոլիդ :

Հանապազօր ծօլ ի տա՛նդ է.
Ծօլ՝ երբ ննջես, ծօլ՝ երբ զարթնուս,
Ծօլ՝ երբ կարդայ հայր ու Տանդէ,
Եւ դու զերկնից բանիս ըզդրո՛ւես :

Մեղայ ի պար, աստղծ ի հոյդ.
Թոչունիս ի ճախր, ամպերն ի ժուռ,
Կասի՛ն ի ծոյդ տես, ո՛ ննջող
Կենդանաստիպ, աստուածատես :

Ըզմի՞ նուագես, դու զո՞վ երգես.
Ըզդո՞յսն աննեղ, զանուճ՞ս ըզդրախս,
Կամ մեծափառ ըզսո՞ւրբ Գանգես,
Ըզսի՞ր, ըզփա՞ռս, ըզգե՞ղ, ըզբա՞խս :

Երգի՛ յաւէս. ննջաց պկոսիս
Ի ծեր եղէկ, ծըծա՛ր մանկիկ.
Չի՞ փոյթ թէ զմի՞, զո՞վ, ծի՞ւ երգես.
Յուզիր երգօդ հաճայն հոգիէ :

Բանաստեղծին բերաց վայել.
Ե՛կ ինձ, ո՛ ծնար . . . Այլ հետացա՛ր.
Ձեռդ ոսկեգեղմէն հա՞րկ է կապտել
Ըզմեզ, ո՛ ծնար, ոսկի՛ ծրնար :

Ե. ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԷՋ ՄԸ ՈՐԲԱՆՈՑԻ ՕՐԱԳՐԷՍ

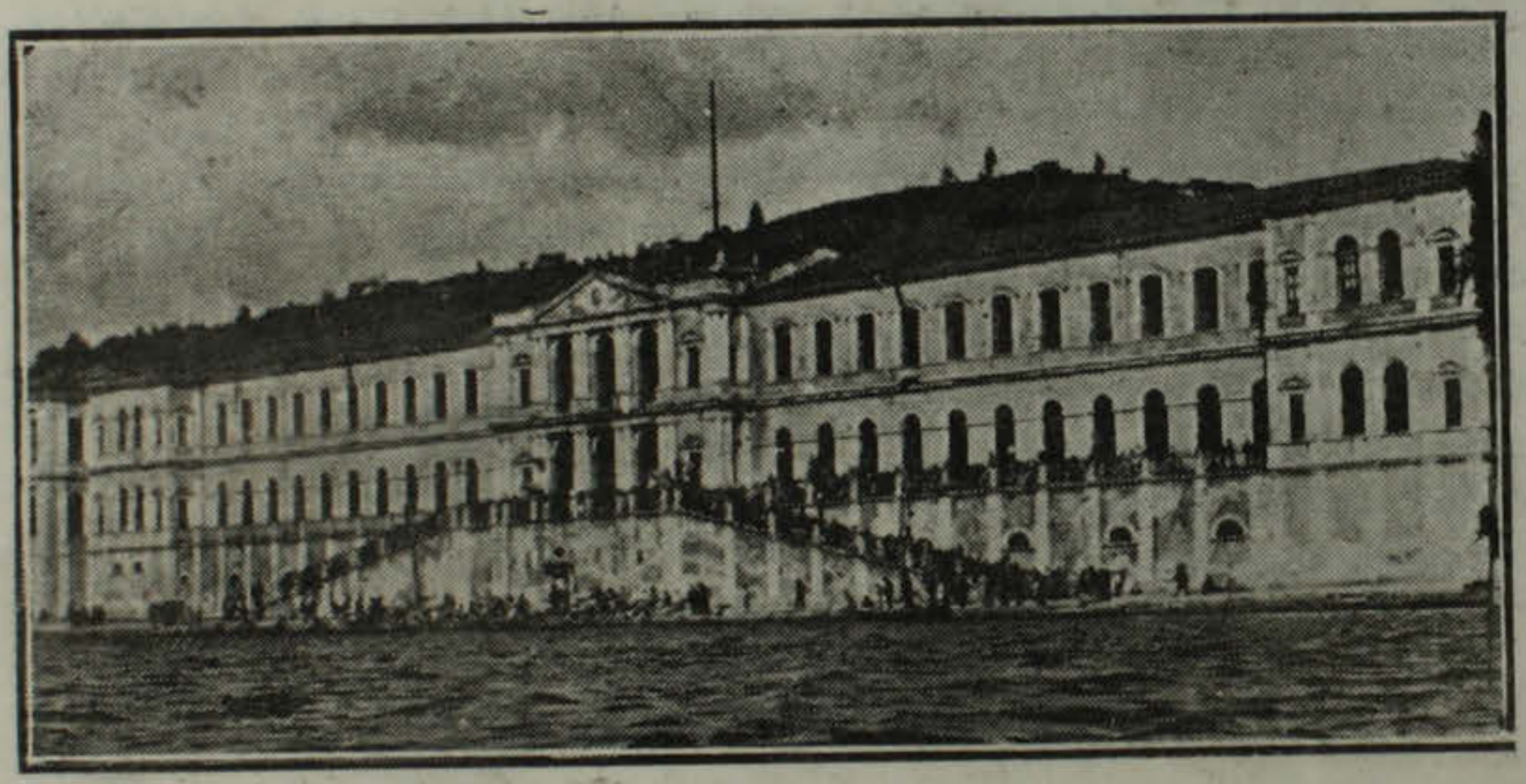
Գուլէկի, Կիրակի 22 Հոկտ. 20

Այս առաւօտ որքերէն չատին քայլերն ու աչքը Որբանոցի մուտքի դրան ուղղուած են. ազգական ու բարեկամ այցելուներու սպասելու արտօրանք մը, անհանգիստ խայտանք մը կայ իրենց կերպարանքին վրայ։ Ինչո՞ւ պահեմ, ես ալ, անոնցմէ բոլորովին տարբեր հանգամանքներով որբացած մը այսօր, կ'սպասեմ արտիս մօտիկ դէմքերուն. ներսիդիս թեթեւ ու քաղցր վէվէ՛ակ մը կայ որ իրերուն և մարդոց՝ կիրակիին հարկադրած ճառագայթումէն կը բխի, և օրուան ժամերուն հետ զուգընթաց կը մեծնայ ու կը խորունկնայ։ Կիրակին, մանաւանդ հոս, շաբթեան միօրինակ ու ընթացիկ տափակութիւններէն գերազանցօրէն կը շեշտուի։

Եւ ահա՛ խցկիկս դուռը կը զարնուի. որը մըն է որ կ'աւետէ. —

պարոն, երկու պարոններ եկած են ու վարը ձեզ կ'սպասեն — Հապճեպով դուրս կը նետուիմ, քայլերս գլորար կը խաչաձեւեն, ու բոլոր սիրելի դէմքերս, սիևհաի պատկերներու պէս արագ երեւակայութեանս առջեւէն կը տուրան ինձմէ աւելի Որբանոցին համար եկած ծանօթներ են, Որբանոցին մասին դուրսի քսի-քսաւներու մտալլկումով պայմանադրական խօսքերն ու ձեւերն ալ մոռցած առաջին խօսքերնին կ'ըլլայ.
—Իրա՞ւ է որ հոս կարգ մը ապիրատ մարդիկ որբերը կը շահագործեն— ժուժկալ բացատրութիւններով կը յաջողիմ իրենց գերագրգռուած ջիղերը հանդարտեցնել, և ըլլալիք մաքրագործումի մը յուսադրանքով կը ճամբեմ զիրենք։

Կէս օրէ վերջ բակը կ'իջնեմ. խայտաբղէտ հագուստներով և այլազնչին բարբառով այցելուներու բազմութիւն մը խռնուած է հոն.

Ազգ. պեդր. Որբանոց Գուլէյիի, Չէճկէլէօյ (Վոսփոր)

վայրապար աշխատանքի լծուած մարդերու, գաւառացի Հայերու քրտինքի հոտը կը տիրապետէ մթնոլորտին մէջ. անվիջապէս կը յիշեմ պատանեկութեանս օրերը, 90ական թուականներուն, Պօլսոյ եկեղեցիներուն մէջ կիրակի առաւօտներ կուտակուած Հայաստանցի գարիպներու տգեղարոյր քրտինքի հոտը, որ այնքան բարկ կու գար մեր նրբաճաշակ քիթերուն, Ինչ սեւ ճակատագիր որ, հակառակ այդ երկար տարիներու քնթացքին, տակաւին այս խեղճ ժողովուրդը չէ կրցեր ազատիլ գրաստային աշխատանքի վիճակէն։

Սեւ ու հինուկ հանդերձներու մէջ փաթթուած կիներ, գունատ դէմքերով և կարկտուած կօշիկներով տղամարդիկ, բոլորին դէմքերը խորշոմած և դալկահար, անվերապահօրէն կը պատմեն իրենց տառապանքին ծերութիւնը. ամէն մէկը կը թուի առանձնացած ըլլալ իր

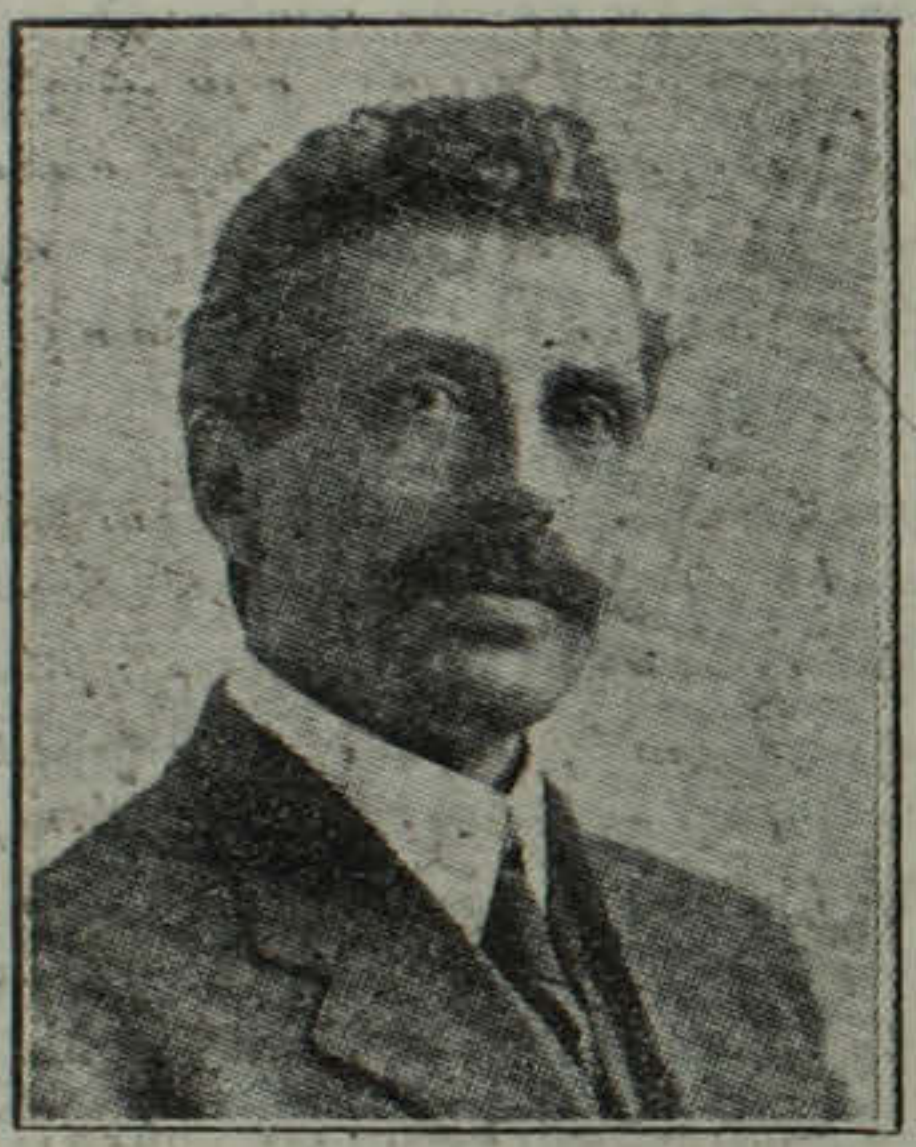
որբուկին հետ իրենց խօսակցութիւններուն մէջ հանդիսաւորութեան ո՛չ խակ դոյզն նշոյլը կայ. ընդհակառակն իրենց շարժուձեւերուն, նայուածքներուն և նոյն խակ ժպիտներուն մէջ կը յայտնուի ծանրակշիռ ժուժկալութիւն մը։ Երկու կողմին մերթ մերթ բերած զուարթութիւնը բռնադրօսիկ, շինծու բան մը ունի իր մէջ, որ ո՛չ մէկ կերպով կ'այլափոխէ, կը ժխտէ մանաւանդ մեր որբերուն տխրօրէն խոհուն և գլխահակ կեցուածքը։ Իրենց գլխուն վերեւ սաւառնող բաժանումին, լքումի գիտակցութի՞ւնն է արդեօք որ կը վանէ ամէն զուարթախոհ խօսք ու շարժուձեւ. չեմ գիտեր, միայն աս բացարձակ է որ կարօտներու հանգրուանին հասած հոգիներու երջանկութիւնը ո՛չ մէկ կերպով կ'արեւէ անոնց վրայ։ Հոս գտնուող կիները ըլ մեծամասնութեամբ մայրեր են, որոնք ամէն երջանկութիւն առ յաւէտ կորուսած, չեն գիտեր տակաւին ի՛նչ ուժեղ և սուրբ կամքով մը յանձնապատան կ'ըլլան այս ճղճիմ խլեակներուն։ Մայրական խորհրդափանց տեսողութիւնն ի՛նչ մեծութիւններ կը փնտռէ ու կը գտնէ այս պզտիկութիւններուն մէջ. և այդպէսով անոնք տակաւին իրենց մէջ ի՛նչպէս ուժը կ'զգան կառչելու կեանքի ալեծուփ լաստափայտին։

Ասկո՛ւմ. . . Ատուած իմ, ի՛նչ կը տեսնեմ. գետին չիյնալու համար կռնակս կու տամ պատին և աչքս կը գոցեմ չտեսնելու համար անոնց խուզարկու և ցաւագնօրէն դաժան նայուածքները . . . Սա դիմացի փակ դուռին, որ Արբանոցի պարտէզին կը բացուի, երկու կողմի մեծ պատուհաններու ապակիներուն ետին, երկաթ ձողերէ առկախ փոքրիկ բազուկներու ժէջտեղ, որբերու գլուխներ կը դիտեն այս կողմի մայրը ու զաւկի մտերիմ tableauները։ Ապահովաբար անոնք ալ իրենց կը փնտռեն ու թերեւս կը տեսնեն մանուկ հոգիներու յաւուրց միամիտ պայծառատեսութեամբ մը։ Այնքան ալացիկ ու սուր են այդ նայուածքները, որ կ'զգաս թէ անոնք մարմարեայ սիւներն ու հաստատուն պատերը կը ճեղքեն, և, աւա՛ղ, կ'ներթան կորսուիլ անծանօթին և ունայնութեան անսահման վիհին մէջ։ Երի՛ցս չորնան այն ձեռքերը որ կոկոնը չօդուներէն բաժնեցին։ Ա՛լ չեմ նայիր անոնց, որովհետեւ չեմ կրնար դիմանալ պահին խռպոտ ձայնին ամէնուն հետ ալ ուշի կը բերէ. — Հայտեցէ՛ք, սոն վաթօրը կը փախցնէք։ — Ամէնքը ոտքի վրայ են. ժխորը կը աստիճանայ. սրագ և սեղմ գրկախառնումներ, տաք ու կրկնակ համբոյրներ, ձեռքսպազներ, կարճ ու վերջին պահուն վերյիշուած մտերիմ յանձնարարութիւններ, և անպարագրելի հայեացքներ . . . Նախագծուած կանոններէ, օրէնքներէ բխող կեանքի դժնդակ իրականութիւնը կը պարտադրէ որ մայրերն ալ բաժնուին իրենց ձագուկներէն, ինչպէս համանման պայմաններու տակ ոչխարները կը հեռացուին ամէն առաւօտ իրենց գառնուկներէն։ Բայց օրին մէկը անոնք երբ պարտասին ու ձանձրանան կեանքի տագտուկէն, դարձեալ պիտի վերադառնան այդ ագարակն ձագուկներուն քով, ո՛չ միայն մոռնալու երէկի խռնջէնքն ու անձկութիւնները, այլ մանաւանդ անոնցմէ վերստանալու համար այն նուիրական ու մեծ ոյժը որ պէտք է՝ գիրենք վա՛ղն ալ ապրեցնելու համար։

ԵԱՐԱՍԱՆ

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Բաւական իսկական ասուլով, գրականութիւն մը չէ ունեցած Ամերիկահայը։ Անիկա չէ երկնած հեղինակութիւն մը՝ որ նոր շունչ մը կրէը իր վրայ և միջավայրին գրականութեան անուամբ հրապարակ դրուած գրէթէ բոլոր երկերն ալ յաւէտ փորձեր են և հետեւողականութեան դրոշմը կը կրեն իրենց վրայ։ Նիւթապաշտութիւնը հոս այնպէս բռնած է ամէնը, որ գրականութիւնն իսկ առեւտրական ձեռնարկի մը վերածուած է էապէս։ Ամերիկահայը լրագրութիւն մշակած է յաւէտ և գրէթէ գլխովին անփոյթ դառնուած է գեղարուեստական գրականութեան վերաբերմամբ, որմէ ճաշակ առնելու համար պէտք էր որ իր մէջ ունեցած քլլար աւելի թիւով ուսումնականներ, իմա՛ «գրոց» աշակերտներ։ Այս գաղութի լրագրութեան հայրերն՝ Էկինեան, Տքթ. Փարրիէլեան և այլք նկատի ունենալով ազգայիններու մեծ մասին անուսումնութիւնը, ցրուածութիւնը, նաեւ ձուլումի վտանգը, ջանացած են գաղթականը հայ տուեն անհաղորդ չպահել և ճառով ու ճառախօսութեամբ հրահրել անոր ազգասիրական զգացումները։ Զգուշաւոր և օգտապաշտական այս ուղղութեան մէջ կարելի չէր անշուշտ գրականութիւն մշակել բառին գեղարուեստական իմաստովը թո՛ղ թէ յիշեալ անձին ք պահանջուած գրական խմորն ալ չունէին, եթէ նոյն իսկ պատրաստի հող գտնուած քլլար գրականութեան։

Վեր. Խաչատուր Կ. Պէճճէեան
(խմբ. «Կոչնակի»)

Անհատական փորձերուն յաջորդող խմբական ջանքերն աւելի ուշքառու և արդիւնաւոր չեղան գրական ուղղութեամբ։ Սա կամ նա անունով կազմակերպեալ ալիքներ ծաւալելով՝ մէկ մէկու դէմ սպառնալի կեցուածքներ առին և գլխաւոր մղեցին անդուլ։ Տաք պայքարներու կրկէս հանդիսացող լրագրական այս հրապարակին վրայ դժուար էր անշուշտ գուտ գրական-գեղարուեստական շարժուձեր ստեղծել, մանաւանդ որ հոս ո՛չ ուսեալները կը հետաքրքրուին այդպիսի ձեռնարկներով, ո՛չ ուսանողները — մեծագոյն մասը խորթացած,— ոչ ալ հասարակութիւնը որ հակաճառութիւններէն համ կ'առնէ և օրուան լուրերով կը գոհանայ։ Ասով հանդերձ, ժամանակ առ ժամանակ, պակաս եղած չեն գրական ուղղութեամբ մանակի ջանքեր— ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵԼԵԱՆ տաղանդաւոր

գրագէտն ու պերճախոսութեան արձակագիրը՝ գրական տաք շունչ մը ծաւալած է իր օրով լոյս տեսած Ազգի էջերուն մէջ։ Մինասեանի խըմբագրած կոյսը՝ ժամանակին՝ քիչ շատ տեղ ուսած է անկասկած գրականութեան Մուշեղ Սիւրմելեան։ կորովի գրագէտ չքեղ ու ճոխ յուն արժէք ներկայացնող իր Տարեցոյցներով նոր քմբռնում մտցուցած է բնթերցողներուն մէջն ու։ Հայրենիքի իր շաբաթօրեայ թերթերը գրականութեան նուիրած է կարճատև ամէն ամիս գրական-գեղարուեստական թիւ մը հրատարակ կը հանէ։ Այս և այսօրինակ կողմնակի ջանքերէն դուրս եղած են նաեւ շէշտակի ջանքեր — վէր. Հնչակեան Կուսակցութիւնը շուրջ 10 տարի առաջ սկսաւ հրատարակել Ս.ռազած անուն պատկերազարդ շաբաթաթերթի մը որ դժբախտաբար զոհ գնաց հրգեհի արկածի մը։ Ամերիկահայ Հրատարակչականը Համաշխարհիկ Պատերազմին վերջերը հմմեց փխրուն գրական-գեղարուեստական հանդէսը որ մօտ 3 տարի բաւական բեղմնաւոր և արդիւնաւէտ կեանք մը ապրեցաւ յետոյ դադրեցաւ, չկրնալով տոկալ նիւթական ծնշումներուն փխրունկ մէկ մէկու յաջորդող խմբագիրները եղան ՇԱՀԱՆ ՆԱԹԱԼԻ և ն ՏԷՍՏԷԿԻԻ, որոնք չանցան արծարծել գրականութեան ու գեղարուեստի հուրը՝ նիւթականացած այս մտայնութեան մէջ։ Ի պատիւ այս ջանքերուն, պէտք է ըսել որ փխրունկ եղաւ աննախընթաց երեւոյթ մը Ամերիկահայ գր. կեանքին մէջ և իր շուրջ հաւաքեց օրուան նորահաս գրիչները։ Անոր պատուակալ աշխատակիցներու շարքին կ'արժէ յիշել անունը ԵՂԻԱ ԵՐՈՒԱՆԴ ՄԷԼԷՓԵԱՆի որ յայտնուեցաւ իբրեւ լուրջ ուսումնասիրող և կարող արձակագիր։ Թերթին փայլ տուաւ նոյնպէս ելր. ՄԵՍԻԱՆ որ քաչ ծանօթ է քնա. գրականութեան ցայտնուելուն նաեւ կարգ մը բանաստեղծներ որոնց մէջ առաջին տեղը կը գրաւէ Կ. ՍԻՏԱԼ (որ բազում գողտրիկ քերթուածներ հրատարակեց հանրութեան), ԼԻԻԹ։Ր ԿՈՐԿՈՏԵԱՆ, ՀԱՄԱՍՏԵՂ, Ե. ԴԱՍՊԱՐԵԱՆ ևն.։ փխրունկ առակ նորահասներու հանդէսը չեզաւ։ Ան ժամագրավայրը մըն էր արդէն իսկ անուն հանած գրագէտներէ ոմանց, ինչպէս Արշակ Չօպանեանի, Հր. Նազարեանցի, Ատրուշանի, Ա. Իսահակեանի, վրթ. Փափազեանի և այլոց, յաջողելով անտիպ գրութիւններ հրատարակել ի։ Զարդարեանէ, եր. Արմաէշխանլեանէ, ի. Պէրպէրեանէ ևն.։ Տուաւ նաեւ թարգմանական յաջող էջեր սերպ և պուլկար, ռուս, հնդիկ և այլ գրականութիւններէ։ Այս

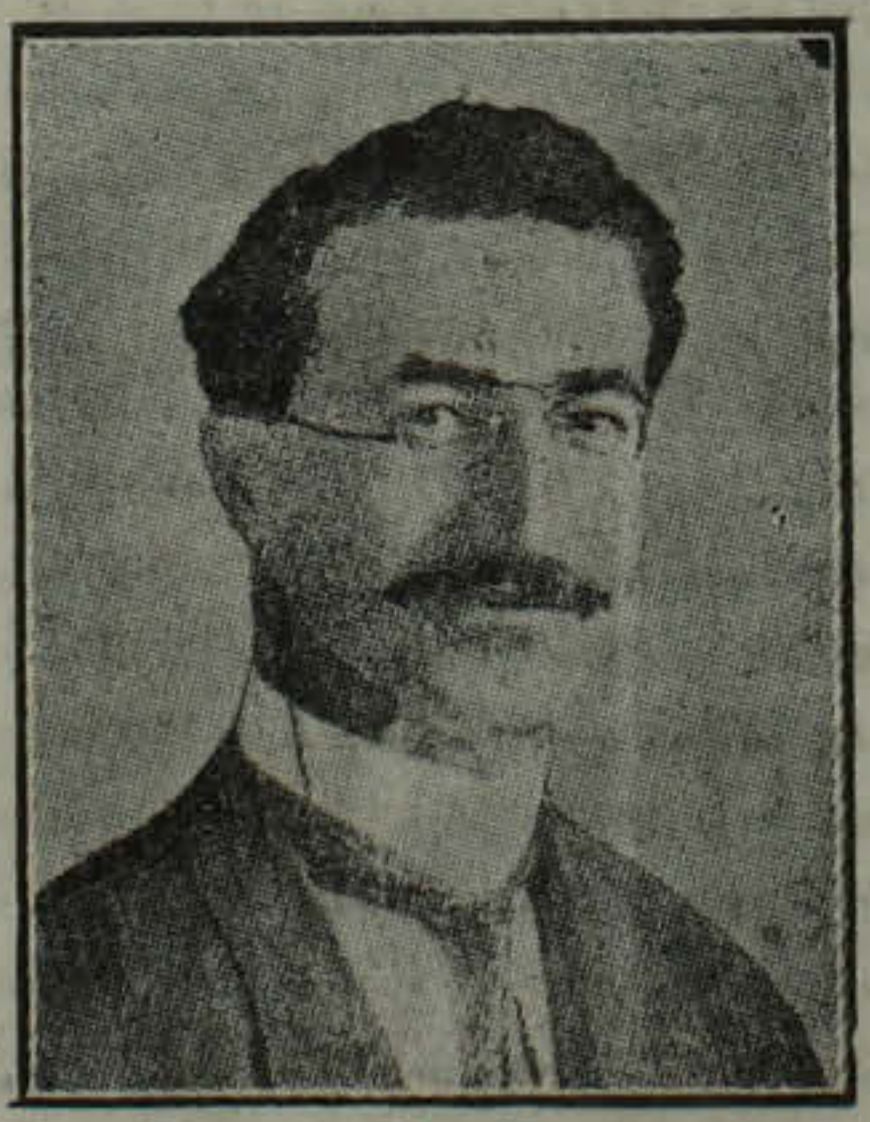
Վահան Փափազեան
(խմբ. «Կոչնակ»ի)

առաւելութիւններով հանդերձ դերծ չեղաւ քննադատելի կէտերէ, որոնց որոշ մէկ մասը կրնար դարմանուիլ թերեւս, եթէ հանդէսը ատիպուած չբլլար տալ նիւթական պահանջներու առջեւ թերացումի պաճառները ո՛րչափ որ ալ բանաւոր բլլան սակայն, կարելի չէ ուրանալ որ անիկա չունեցաւ որոշ ծրագիր և եւրոպական ու ամերիկեան գրականութեան քնդհանուր պատկերն իսկ չտուաւ բնթերցողներուն։ Գրականութեան, գեղարուեստական համաշխարհային, ժամանակակից նորանոր շարժումներու արձանագրութիւնն անգամ չբերաւ և էապէս անհաղորդ մնաց հայ գրականութեան խլրտումներուն իրեն ղրկուած կտորներուն մէջ խիստ քնտրութիւն չբերաւ և տղայական փորձեր ու անարժէք գրութիւններ հրատարակելով վնասեց իր վարկին։ Ուրիշ մարզերու մէջ եւս ոտնձգութիւններ բրաւ և քիչ մնաց որ աւելորդ դիրք տար հատարակական գիտութենէն կալուածին։ Ժամանակ մը փորձերու արբատրութիւնները կատարուեցան ա՛յնքան անփոյթ, որ յօդուածներու մէջ վխտացին շարադրական, քերականական և ուղղագրական սխալներ։ Հակառակ ասկան այս ամէն թերութեանց, չեշտե՛նք որ ան նոր դարագլուխ մը բացաւ ամերիկահայ գրականութեան մէջ, աւելի ճիշդ՝ հիմք դրաւ անոր, որ թերեւս ծիլ արձակէ ապագային և ինքզինքը յայտնաբերէ աւելի յստակ ու վառ գոյներով։

Փրօֆ. Մ. Յ. Ասատիկեան

Ստոյգ է որ ամերիկահայ հատարակութիւնը գրական կարկառուն դէմքեր հանած չէ իր ծոցէն, և սակայն այս գաղութին մէջ լոյս տեսած են գրքեր որոնք կրնան հայ գրական հրատարակութենէն առաջին կարգը դասուիլ։ Ասոնք հեղինակութիւններն են անոնց որ կա՛մ կարճ այցելութեամբ մը պատուած են մեր գաղութը, կամ սակ հեռուէն քևրած են իրենց մասնակցութիւնը։ Ասոնց մէջ առաջին տեղը կը գրաւեն Հայրենիք Հրատարակչականի կողմէ լոյս ընծայուած հատորներէն շատերը։ Այս մարմինն

Տէր. Արտակ Տէր-Մարկոսեան
(խմբ. «Ռուժակ»ի)

է որ հրապարակ հանած է երկեր Ա. Ահարոնեանէ, Աւ. Իսահակեանէ, Շիրվանզադէէ, Ա. Անտոնեանէ, Է. Ակունիէ, Սիամանթոյէ, Տիկին Զապէլ Եսայեանէ ևն., ևն.։

Օրուան գրականութենէն երբ Ամերիկա լոյս տեսնող հայ գրքերու արձանագրութեան անցնինք, կը տեսնենք որ ուսուցիչներու շարքին մէջ աչքի կը զարնեն Տ֊Թ։ Յ. Թիրեաքեանի Հայկական Տաղաչափութիւն ու Հայերէնի զեղծումներն, Բևբգէն Եպիսկ. Կիւլէսէրեանի Քաջն Վարդանը, Վ. Հ. Քիւրքճեանի Սահակ Մեսրովպը, Վահան Մամիկոնեան ու Պատմական Կիլիկիան, Մ. Յ. Սինանեանի Վարդանանց Պատերազմը, Տ֊Թ. Ս. Գաբրիէլեանի Հայ Ցեղը, Մ. Մինասեանի Բնաշրջականի մը Ներշնչումներ, Մեր զգացումներ, Կրթական Իտեալներ, Ս. Մ. Ծոցիկեանի Արարատ-Կովկասը, Հայկականքը, Ա. Նարեանի Դրուագներ Հ. Յ. Դ. Գործունէութենէն, Տ֊Թ. Յ. Պօղոսեանի Հայ Ցեղը Հոգեբանութեան Լոյսին Տակը, Ա. Զադմագճեանի Պատմութիւն Հայոց եւն.։ — Վիպական երկերէն յայտնի են Շիրվանզադէի Եօթ սպանուածները, Արամ Անտոնեանի Այն ևս օրերուն, Ա. Մելիքի Խորտակուած երկիները եւն.։ — Բանաստեղծական երկերէն կան Սիամանթոյի Ամբողջական Գործը, Աւ. Իսահակեանի Հայրենիքիս Աղբիւրից, Կ. Միտալի Գուսաններգները, Շահան Նաթալիի Սէրն ու Աստղիկան երգերն ու Քնկին, Լութեր Կորկոտեանի Հրևոհն երգերը, Լութֆի Մինասի Ծիրկաբին ու Այգերգը, Եր. Մեսրեանի Ներքուածները եւն.։ Ճառախօսական֊քերթողական երկերն են Ա. Ահարոնեանի Հայրենիքիս համարը, Է. Ակնունիի Բողոքի ձայնը եւն.։ — Թատերգութիւնները են Թլկատինցիի Ո՞ր մեկուն հետևիլը, Շահան Նաթալիի Արշալոյս Դիկը, Եր. Մեսրեանի Սէրն ալ զօրաւորը, Սիրվարդի Ջախջախուած գանկերը, Վահան Թոթովենցի Գարունին սիրտը, Ս. Շահէնի Տանջլուածները, Կարկառուն կամարները եւն.։ — Նկարագրական երկերն են

Մ. Միճաելեան

Ս. Մ. Ծոցիկեան

Զ. Եսայեանի Մուրատի ձամբորդութիւնը, եղիշէ Չարդարեանի վէպերուկների նոսնուկ կիւրոցք են.։ — Թորգոմեան Թիւնեցիէն կ'սպժէ յիշել Տքթ. Ց. Թիրեաքեանի Պուպան, Մ. Չամչեան Ձուժեանի Չինիւրը վարք, Ա. Գայլումճեանի Խնկուն կերեք, Յակոբ Խաշմանեանի Ծովուն տիկինը, Գէորգ Սուրաֆի Պատուոյ եսեւինք, Ն. Զարդարեանի Երուսաղէմ Տաղիարիի մէջ, Մ. Գ. Տէյիրմէնճեանի Աւետուածներ են.։ — Առնցմէ զատ, յիշատակութեան արժանի են նաեւ Հայրենիքէ, Ազգի, Ապարեզի, Վերածնութեան, Կոչնակի և Պահակի բազմատիկներ, Թեոդորիկեան հայ գրականութեան գր. նպաստներ և զանազան վերատպութիւններ, ինչպէս Ըմնիր ճառախօսներ, Պէշիկթաշլեանի Տաղեր ու բաստերգութիւններ, Դուրեանի Տաղ ու ճառախօսներ, Տէմիրճիպաշեանի Դամբարանք, Ծերենցի Թուրոս Լիւռնին, Շահնի Հին Աստուածներ են.։ Պէտք է յարել սակայն թէ վերատպութիւնները կատարուած են յաւէտ նիւթական շահու ակնկալութեամբ և ոչ թէ գր. ճաշակի զարկ տալու նպատակաւ։

Զուտ Ամերիկահայութեան արտադրութիւնները եղող երկերը նկատի առնելով, կը գտնենք թէ անոնց մէջ որոշ չափով արժէք ներկայացնողները են ուսումնասիրական աշխատութիւնները։ Եւ սակայն անոր համար անշուշտ որ ուսումնասիրութեամբ պարապող մշակներուն մէջ կան ողբացեալ Տքթ. Թիրեաքեանի, Բարգէն Եպսկ. Կիւլէսէրեանի, Վ. Փիւրճեանի, Մ. Անանիկեանի նման կարող անձեր որոնք երկարաշունչ հրատարակութիւններ պրպտելէ, վերլուծելէ, անոնց վրայ աչքի լոյս թափելէ չեն յոգնիր և չանգիր կ'ըլլան խղճամիտ գործեր հրատարակ հանելու։ — Ներքոդի անվերապահ խօսքեր չունինք սակայն ամերիկահայ գրականութեան բուն իսկ գեղարուեստական սեռերուն վերաբերմամբ, որոնք համեմատաբար բազում երկրպագուներ ունին՝ ինչպէս այլուր նոյնպէս և հոս Ամերիկահայ բանաստեղծութիւնը՝ շատ չնչին բացառութեամբ՝ հետեւակութիւն է։ Մեր նորահաս բանաստեղծներու արտադրութիւնները մեծ մասամբ չափուած ձեւուած են Սիամանթոյէ, Մեծարենցէ, Սեւակէ, Սիպիլէ և այլոց քերթուած երան վրայ։ Անոնց մէջ կը պակսի ինքնատուխ, ապրուած, զգացուած յոյզի մը բռնկող

Տէր. Յ Թիրեաքեան հասն

Դօսն Տէսթէկիւլ
(խմբ. «Փիւճիկ»ի)

կայծը Ամերիկահայ վիպագրութիւնն անգոյն է, անչիզ և անորուեալ։ Հրապարակ դրուած թատերգութիւններն առհասարակ քարոզ կը կարդան և ճառ կը բուբեն։ Դուն ուրեք Շահան Նաթալիի Արտաւն Պիկին պէս քիչ շատ ներկայանալի երկեր լոյս կ'ընծայուին։ Եւ եթէ, այս այսպէս բլլալով հանդերձ, տակաւին հրապարակը ողողուած կը գտնենք գրագէտի կամ բանաստեղծի հովեր առնող գրչակներով, պատճառն այն է որ լուրջ քննադատութիւն գոյութիւն չունի, և ամէն կուսակցութիւն իր առաջ պարտականութիւնը կը սեպէ ջատագով հանդիսանալու գրչի շարժուղ իր քնկերոջ, ո՛րքան ալ որ գրական հայեցակէտէն ոչնչութիւն մը բլլայ անոր երկասիրութիւնը, շատ քիչեր կան այս դաշտին մէջ որ կրնան չտարուիլ օրուան հոսանքէն և մնալ գեղարուեստի իրենց պաշտամունքին մէջ անխախտ։ Այսպիսիները գիտեն թէ աժան ժողովրդականութիւն մը չի սպասեր իրենց, և տակաւին անունք կը բաւականանան հոգեկան այն ներքին գոհունակութեամբ զոր կը ներշնչէ գեղարուեստի պաշտամունքը։ Մենք կը սիրենք յուսալ թէ, վաղ կամ անագան, կիրքերը պիտի լռեն և հեւ ի հեւ օրագրութիւնը տակաւ տեղի պիտի տայ գեղարուեստական գրականութեան առջեւ՝ որ իրեն ճամբայ պիտի հարթէ նաեւ այս գաղութին մէջ, և ապագայ քննադատը ներքողի խօսքեր պիտի ունենայ դպրութեան այն սեւերուն նկատմամբ եւս որոնց մշակները, ներկայիս, մեծաւ մասամբ զուրկ են իրենց անձերուն վերագրուած կոչումներէն։

Յովհ. Աւագեան

ՅՈՎՀ. ԱՒԱԳԵԱՆ

Նիւ-Եորք, 30 Մայիս 1921

Պետրոս Ադամեան

Ա՛Ր ԱԶՆՈՒԱՍՈՒՆ

ՏԻԿԻՆ ՍԱԹԵՆԻԿ ԹԷՐԶԵԱՆ

Ձմայրաւօք ես պատկառիմ.
Երբ տեսնեմ Ձեզ շրջապատուած
Զաւակներով գողտրիկ, ուշիմ,
Որ համբոյրով այտերին թաց :
Եւ յանկարծ չիշեմ իսկոյն
Հոգիակ բարիշն առաքինի
Որ աշխարհիս ակաւոյն ոսկւոյն
Նախապատուհր որդիին սիրելի :
Եւ պարծանօք ևս ցոյց կու տար
Միծահարուստ մի այլ տիկնոջ
Իր վաճկըտիկն ուսանող զարդար,
Գրկացը մէջ յուսադողջ :
Այնպէս եւ Դուք, Տիկի՛նդ ազնիւ,
Ուրախ եղիք միշտ բոլոյն
Չունիակ բարիշն առաքինի
Որ աշխարհիս ակաւոյն ոսկւոյն
Ձեր գրկաց մէջ գտոեց մի գանձ :
Եւ այդ գանձն ևս Ձեր զաւակունք
Որ վարդկութեան, ազգի՛ս են յոյս.
Դուք ծաղկաւետ՝ ևոքա ծաղկունք,
Միոյ ջահին հոգիաւոր շող

89. 2. Ապրիլ

Պ. Զ. ԱԴԱՄԵԱՆ

ՏԱՌԱՊԱՆԻ ՄԷՋ ՍՊԵՂԱՆԻ

Ա. տրան քի չարչարանքներուս մէջ ճշմարիտ վայելք մը եղաւ այն երեք շաբաթներէ զորս անցուցի Տարսոն, Կիւդնոսի եզերքէ, Շալվարճեան եղբայրներու ալիւրի մեծ գործարանին մէջ։ Հո՛ն այլ եւս ազատ էի վայրկեանէ վայրկեան ոտիկաններու կամ Սէվքիսթի պաշտօնեաներու կողմէ ձերբակալուելու և քշուելու մղձաւանջէն։ Պօլիսէն ճամբայ հանուելէս, այսինքն երկու ամիսէ ի վեր, առաջին անգամն էր որ քիչ մը համարձակ շունչ կրնայի առնել ու վիճակագական կեանքն անհրաժեշտ հանգիստով վայելել։

Պ. Մարտիրոս Շալվարճեան՝ վարիչը այդ մեծ հաստատութեան, որ 30,000 թուրք ոսկիներու օրական ալիւրը կը հայթայթէր, գիշերները կ'անցքներ հաստատութեան մէջ, մօտէն հսկելու համար աշխատութեանց, որովհետեւ աղօրիքները՝ օրուան 24 ժամերուն՝ անքնդհատ կը դառնային, ցորենը ալիւրի փոխելու համար։ Պ. Շալվարճեանի ներկայութիւնը, ամէն իրիկուն, նոր վայելք մը կ'աւելցնէր ու կը սրտապնդէր հոն ապաստանող տարագիր Հայերը որոնք իբրեւ գործաւոր կը ծառայէին հաստատութեան մէջ։

Իմ հոն երթալէս քանի մը օր վերջ եկաւ նաեւ Եղիա Սուզիկեանը, Ժամանակի «Նոր Բաղաքագէտ»ը, որ նախ իբրեւ գինւոր չարչարուելէ ետք՝ տարտղրուած էր, և հոս ու հոն թափառելով՝ ինկած էր Տարսոն և ի վերջոյ Անտոնեանի ու իմ յանձնարարութեան վրայ Շալվարճեան եղբայրներու ապահովութեան յանձնուած։ Ցետոյ, կամաց կամաց, ուրիշներ ալ եկան միացան մեզի, ինչպէս Սեպուհ Ակունի, Լեւոն Մոզեան և յետոյ Արամ Անտոնեան։ Բոլոր այս խումբը առաւօրէն կը կերակրուէր Շալվարճեան եղբայրներու հոգածութեամբ։

Ու այս հանգստաւէտութեան մէջ, կը մոռնայինք մեր կրած ու կրելիք տառապանքները. մեզի այնպէս կը թուէր թէ խաղաղ և երջանիկ օրերու մէջ՝ օդափոխութեան գացած էինք Կիւդնոսի եզերքը, Լամբրոնի լեռներուն դիմաց։

Բայց մեր երազը երկար չտեւեց։ Իրիկուն մը Պ. Մարտիրոս Շալվարճեան եկաւ, սովորականին հակառակ՝ տխուր և մտածկոտ դէմքով մը։ Ուզեցինք պատճառը հասկնալ, պատասխանեց թէ բան մը չկար և թէ պարզապէս գործի մը համար սիրտը նեղացած էր։ Բայց գիշերը, երբ ինք և ես առանձնացանք այն սենեակը ուր երկուքս կը պառկէինք, իմ առիպուճներուս վրայ քաշեց.

—Ձեր այստեղ ներկայութիւնը իմացուած է. շատ կը վախնամ որ այս օրերս յանկարծ գործարանը պաշարեն ու մանրակրկիտ խուզարկութիւն մը կատարեն . . . եթէ բռնուիք՝ ձեր վիճակը շատ պէշ կ'ըլլայ և մենք ալ հաւանօրէն կը վտանգուինք։

Արդարեւ շատ հիմնաւոր էր Պ. Շալվարճեանի այս երկիւղը։ Իրենց գրաւած դիրքն արդէն թուրք պաշտօնեաներուն նախանձն ու ատելու-

թիւնը դրդած էր իրենց դէմ. և եթէ մինչև այն ատեն զիրենք չէին աքսորած Տարսոնէն ու դէպ ի անապատը քշած, պատճառն այն էր որ պէտք ունէին անոնց ազօրքներուն իրենց զինուորները կերակրելու համար։

Գիտէի որ երկու օրէն Թանիայի առաջնորդ Գարեգին վրդ. Խաչատուրեան Տարսոնէն պիտի մեկնէր դէպ ի Օսմանիէ, որուշեցի անոր հետ ճամբա շարունակել և քնկերներուս ալ յայտնեցի որ պէտք չէր չարաչար կերպով դործածել այնքան ազնուասրտին մեզի ընծայուած ապաքինարան կառքը։

«ԽՆԿԱ ԱՌ ԱԻՐԵԼԻ ԹԷՈՊԻԿ
ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ»

Ջանանու թիւնք Անանք ալ պատրաստուեցան մէյմէկ նոր ապրանքներ ծարել իրենց համար։

Հետեւեալ օրը գացի Գարեգին վարդապետի մօտ ուր անցուցի գիշերը և առաւօտն կանուխ ճամբայ ելանք, երկաթուղիով, դէպ ի Օսմանիէ։

Մինչ չորեքսոտ քի կ'անցնէր պարտէզներու մէջէն ու կ'ոզղուէր դէպ ի փխրելիկի չարաշուք կայարանը, վակօնին պատուհանէն տեսայ շալվարճեանները դրծարանը ծառերով շրջապատուած. ու տխրօրէն յիշեցի այն անդորրութեան քանի մը շաբաթները զոր անցուցած էի հոն, վերակեալ առաջ մեր դժոխային գնացքը դէպ ի անձանօթ ապրանքները։

6 Մայ. 1921 ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

ՈՂՋՈՅՆ ԱՌ ՀԵԼԼԱԴԱ

Անոնք որ առիթն ունեցեր են Հելլադայի ծովափունքը եզերելու և որ իրենց մտքին մէջ բաներ մը ունին իրը վերյիշում մեծ տզգի մը մեծագոյն անցեալէն, իրենց յիշողութեանը մէջ պատկերացած պիտի տեսանեն անպատճառ այդ երկրին պատմական անցեալին դրուագները։

Նոյնը պատահեցաւ ինձ, երբ «Գլէօբադրա» կը տանէր զիս Եգէական գեղածիծաղ ջուրերուն վրայէն, կետաղրուած՝ կղզիներու և կղզեակներու անհատնում խումբերով, որոնց ամէնքն ալ անցեալին մէջ իրենց կատարած գերէն գոպանիք մը ունէին տալիք, և այսօր, իրը վկայ կանգնած անմատնչ՝ ուղեւորին կը մատնանշէին այն ճամբան ուրկէ պարտ էր յառաջանալ նա անվրէպ։ Այսպէս կը տահէր կ'անցնէր «Գլէօբադրա» կղզիներու մանուածապատ կիրճերէն, երբ Հորիզոնին վրայ նշմարուեցաւ հեռուստց Միլօ կղզին։

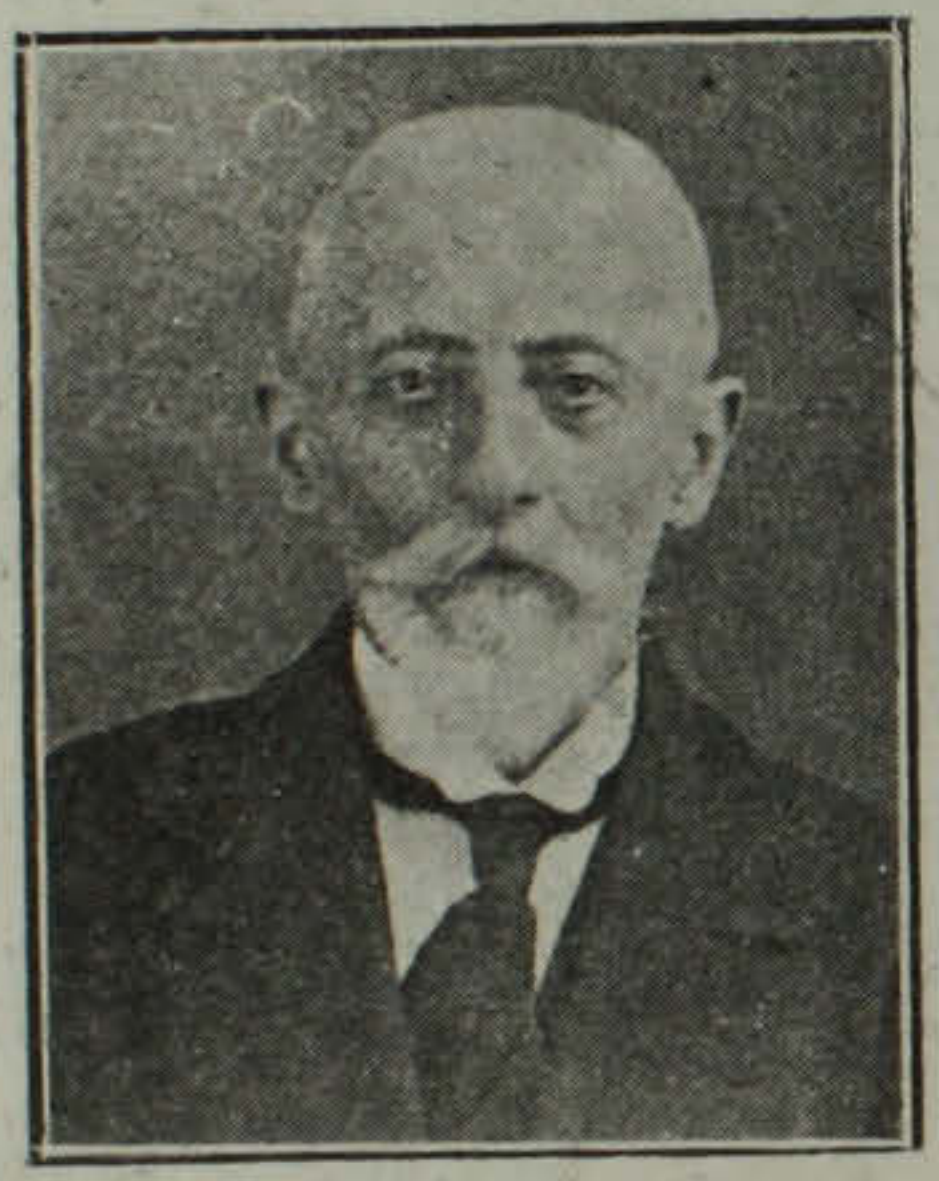
Ինչ հակոպատակեր կը ներկայացնէ այդ անջրդի սեպ կղզին՝ իր փառահեղ անուան հետ՝ զոր կը վայելէ այսօր դեղարուեստի աշխարհին մէջ։ Ինչ հպարտութիւն կ'զգայ այսօր, որ կրցած է 23 դար ամբողջ անվթար պահել իր մէջ հնոյն Հելլադայի ամենամեծ գաւակներէն միոյն հանճարին հիասքանչ մէկ արտադրութիւնը, որպէս զի օր մը գայն յանձնէ ապագայ մեծ ազգի մը գուրգուրացող խնամքներուն։ Չէ՞ որ 1820ին այս կղզիին մէջ գտան Յրանսացիք հնութեան մեծագոյն պրիագործին՝ Փիդիասայ ձեռակերտն, Աստղիկի արձանը, կղզիին անուամբ կոչուած Միլոյի Աստղիկ, Թանկագին և անգուգական հնութիւնը Փարիզու «Լուվր» Թանգարանին։

Միլոյէն անդին ցամաք չերեւիր այլ եւս «Գլէօբադրա» կ'արտորայ ժամ առաջ անցնելու Մաթաբանը, նաւորդաց այդ անցքը վտանգաւոր՝ ուր ծովը միշտ կ'եռայ, կը փրփրի ու կը գոռայ, և երանի՛ այն նաւուն որ կ'անցնի այդ խռովայոյզ վայրէն, ծովուն ու հովին քմահաճոյքին առանց ենթարկուելու։ Ես մենք բախտաւորութիւնն ունեցանք հոգկէ անցնելու հանդարտ օդով, և դէպ հիւսիս ուղղուելով՝ մտնելու Յոնիական խաղաղ ջուրերը։ Ես ահա կը պարզուի աչքիդ առջեւ ՆԱԻԱՐԻՆԸ, լայն խորշի մը մէջ կանգնած, գրաւելով յունական ազատագրութեան պատմութեան ամենափայլուն էջերէն մին. հո՛դ էր որ փշրուեցաւ բարբարոս ազգի մը նաւատորմիղը որ եկած էր խանձարուրքին մէջ խեղդել ազատութեան մեծ կռիւին առիւծասիրտ գաւակները. այդ աննշան ծովախորշին մէջ տեղի ունեցաւ Հելլէնասէր երից ազգաց տորմիղներուն հանդիպումը բարբարոսաց նաւերուն որոնք փշրուեցան և այրեցան։ Այդ օրէն իսկ ազատուեցաւ Յունաստան և թօթափեց տրկութեան ու անարգութեան իր լուծը դարաւոր։

Նայց «Գլէօբադրա» կը տուրայ միշտ գեղածուփ ալեաց վրայէն, և քանի մը ժամ ետք արդէն կ'անցնինք Իթակէ կղզիին բացէն։ Իթակէ, որուն անուան կապուած են քաջամարտիկն Ողիսեւս, Տրովադայի պատե-

բազմ և ամէն դարերու ամենամեծ քերթող-երգիչը Հոմեր որ անոնց դրուագները անմահացուց: Մխեւնոյն ատեն, կարելի չէ ասկոյն յիշողութենէ վրիպեցնել ուրիշ մտաւորներ մը ալ, ինչպէս՝ Հեսիոդոս որ, հմայիչ լեզուաւ երգած արկածները Ոդիսեան որդւոյն՝ Տելեմաքի, որ, ի խնդիր իր հօր, ծովերու վրայ կը թափառի քանի երկար և նեղութ կը կազմէ այս գեղահիւս քերթուածին:

«Դլէօլադրա» կ'ատոջէ շարունակ և քիչ յետոյ կը տանի մօտեցնել զմեզ Նաղրաթի ծովախորշին, որուն հիւսիս դին, լերանցամէջի մը վրայ, կանգուն է դեռ Մինոիլիունկին, քաջերու այդ արձուերոյնը որ իր անունը կը կցէ ամբողջ ազգի մը պատութեան փառապանծ պատմութեան Հոդ, այդ լերանց սեպերուն վրայ, ուր մը դիւցազներ տարիներով դիմադրեցին բարբարոսաց դէմ և սկիզբ տուին քնդհանուր շարժումի մը որ ճիշդ մէկ դարու ընթացքին կրցաւ կազմուիլ, քնդարձակուիլ, երկիրը փրկել աւերակներէն, զարկ տալ ժողովուրդին բարգաւաճման և պատր յանձնել մերձաւոր Արեւելքի բոլոր ծովերուն գեղանշոյլ մակերը: Ահա ազգ մը ժամանակակից պատմութեան ամէնէն վաեմ էջը, հայրենասիրութեան ամէնէն փայլուն օրինակը՝ որուն նմանը ո՛չ մէկ ազգի տարեգրութեանը մէջ կարելի է գտնել:

Առաջել Պիպէռճեան

Բազրաթի խորշէն ներս՝ ծովը կը նեղնայ և կը սեղմուի երկու ցամաքի մէջ. Պեղոպոնէս և բուն Յունաստան զիրար կը դիտեն ակնապիշ, և ահա հո՛ս է որ ՀԵԼԼԱԴԱՆ կը պարզուի իր ամբողջութեանը մէջ, Հելլադա՛, պաշտելի անուն անցեալ քաղաքակրթութեան, մեծ որքան մեծադոյն ազգի մը որ բոլոր հին ու նոր ազգաց ստեղծն եղած՝ անուղիղ զանոնք անհպական կամովդ, խանձարո՛ւր դպրութեանդ և արուեստից, քու անդիմադրելի հմայքովդ աշխարհը լեցուցիր, քու հանճարիդ գեղահրաշ ներշնչմամբ ամէնքը թովեցիր. դո՛ւ, ճառագա՛յթ լոցանշոյլ՝ որմէ մոլիդ թռիչները ցոլացան, ամէն կողմ սփռելու և բեղմնաւորելու համար միտքը խոպան դաշտերը նորանոր քաղաքակրթութեանց ընձիւղներով: Ողջո՛յն քու հանճարներուդ, ողջո՛յն ձեզ, ո՛վ փոփկաքնարդ Անակրէոն, քնարերգակդ Պինդարոս, արձակաթռիչդ Հոմեր, ողբերգուք Եւքիղէս, Սոփոկղէս և Եւրիպիդէս, կատակերգուդ Արիստոփան, մեղրածորանդ Հերոդոս, Թուկիդիտէս, Քսենոփոն ու Պլուտարգոս, մե՛ծդ Պղատոն և Արիստոտէլ, խնամատուդ Սոկրատ և Լիկուրգոս, աշխարհագիրդ Սորա-

փան ու Պաւանիւս, դուք, Համաստեղութի՛ւնք Դպրութեանց, որ լուսաւորեցիք և կը լուսաւորէք յարուժամ խաւար անկիւնները տիեզերքին, եւ դուք, Գեղարուեստից չաստուածներ, Մերոն, Փողիկղէտ, Փիդիաս, Պրաքիղետէս, Լիսիպոս, Պողիկնէտ, Միկոն, Պաւսիաս, Ապեղէս որ թողուցիք յետնոց արձանագործութեան ու նկարչութեան հրաշալիքներ և ատոնցմով զարդարեցիք ձեր յիշատակարանները, ձեր քաղաքները ծածկեցիք մեծագործ շէնքերով, կոթողներով, անթիւ անդրինեքով, կանգնեցիք պարթէնոններ, Փարխադիաներ, Եղէքթրէոններ, Ճեմարաններ, Թատրոններ, Ամփիթատրոններ, Կրկէսներ, Տաճարներ, Ճարտարապետութեան գլուխ-գործոցներ, անշունչ մարմարը ոգեւորեցիք, ձեր ձեռակերտներուն թեւ ու հոգի տուիք որ չնչեն ու տարփողեն ձեր հանճարին համայքն ընդ ոլորտս աշխարհի։

Ա. ՊԻՊԷՌՃԵԱՆ

Կ. Պոլիս, 6 Օգոստոս 1921

ՊԱՐՈՆԵԱՆ ԿԸ ԽՕՍԻ

Որման բժիշկ՝ այնման հիւանդութիւն.— Ժամանակաւ այսքան բժիշկ չկար և հիւանդութեանց թիւն այսքան մեծ չէր։ Շաքարի հիւանդութիւնը ծանօթ է արդէն. քիչ առնէն խահուէի հիւանդութիւն մ'ալ պիտի ունենանք և բժիշկները երթալով խահուէի, շաքարի վաճառականութեամբ պիտի զբաղին։ Աստուած կազի հիւանդութենէն պահէ զմեզ։ Այս օրերս յօնքի բժիշկ մ'ալ երեւան ելեր է կ'ըսեն։ Այս լուրը առնելուս պէս՝ ես իսկ յօնքերուս վրայ անհանգստութիւն մը զգալ սկայ. որովհետեւ այս բժիշկներուն ծանուցմանց եղանակը մարդս երեւակայական հիւանդ կ'ընէ։

Իրենց խօսակցութեանը մէջ «ինքզինքս գովելու համար չէ որ կ'ըսեմ» բառերն են որ ամէնէն աւելի կը գովեն իրենք զիրենք։

Գերեզմանատուններէն միայն պարծանք սկսիկալելը մեռնելու որոշում տուած ազգերու վայել է։

Ազգին մէջ տակաւին չեն պակսիր դժբախտաբար հրապարակախօսներ որոնք կը շարունակեն կարծել թէ լիրբ, գող, անառակ, անբարոյական, աւազակ տիտղոսները նուիրելով այն հասարակութեան որուն մէկ անդամն ըլլալու պատիւն ունին՝ իրենց խմբագրական պաշտօնն անթերի կատարած կ'ըլլան, իրենց ընդունած դրութեամբ չվարուող խմբագիրներէն աւելի ազատախօս կը հանդիսանան, ազգին մեծ ծառայութիւնները մատուցած կ'ըլլան։ Ատոնք հաւատալ կամ հաւատացնել կը ճգնին թէ ճշմարտախօսութիւնը հայհոյութեան մէջ կը կայանայ և թէ այն որ օրը քանի մը անգամ լիրբ, գող և այլն պատուանշաններով չի տար իր ազգին՝ շուշտրթ է և շահաւէտ։

Կինը, գրական բացատրութեամբ, պայծառ այլաբանութիւն մ'է, որքան ալ անթափանցելի պալատի մէջ բնակի։

ԳԱԼԻԼԻԱԿԱՆ

Գալիլիական հեռանկրով աստղերուն
Ներքեւ՝ հոգիս կը դողդղայ այս գիշեր . . .
Հո՛ս էր ուրեմն որ երջեցաւ Սէրն անհուն,
Երկիրն ամբողջ, երկինքն անգամ դիւթող Սէր . . .

Ո՛վ Վարդապետ . . . Ցաւէրժական լռութի՛ւն՝
Ներկայութեանդ այս վայրերն է լցուցեր.
Ըզ՛քեզ ճնշած ուսուցիչ կամ խորհ այս հոգուն,
Այս հոգիին մէջ կամ Քեզ դրգռած հիւլէներ . . .

Լեռներուն ահա՛ ու ճամբաներուն՝ որոնց վրայ
Դուն այսպիսի լուռ գիշերներ խօսեցար
Ու ձայնդ դեռ կը թրթռայ ու կ՝երթայ . . .

Ադի՛ Վարդոյ, ահա՛ երկինքն ալ պայծառ
Որ Քեզ տեսաւ, լսեց, սիրեց Քեզ տակաւ
Ու առաջ մ՝իր ծոցին մէջ Քեզ առաւ . . .

Երուսաղէմ, 1918 ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

ՊԱՐՈՆԵԱՆ ԱՐՔ ԽՕՍԻ

Ոգելից քմպելեաց սիրահարներն այցետոմսերու հետ հաշտ չենք. ինաւ այցետոմս չեն ղրկեր գինետուն, միշտ անձամբ կ՝երթան

Ամենայն վերապահութեամբ կը փութանք յայտնել թէ հրապարակէ վրայ յաճախ գործածուած քանի մը փոխաբերական աստղաւածներ՝ թէև նուիրագործուած՝ արժանապատուութիւնները վիրաւորելու համարձակութիւն ունին խմիչքն՝ ինչպէս գիտէք՝ երկաթեայ սրածայր գործիք մ՝է որով գիւղացին կը խթէ արօրի կամ սայլի լծուած եզներըը, որպէս զի քալեն փաղաքշելն ալ երբ Սարը–ետր ջուրերը երթայ՝ յիշեալ գործիքը փայտի մը ծայրն անցքնելով կը գործածէ խթելու էշը, որպէս զի շուտ քալէ։ Էշերուն ներելի չէ յամր քալելը։ Աբգ, շատ անգամներ կը կարդանք լրագրաց մէջ։ «Անիկա խմիչ մը պիտի ըլլայ մեր գրաքէտներուն և բանաստեղծներուն են. » . . . . Պարզ չէ՞ քիչ մը, մանաւանդ թէ վիրաւորել չէ՞ մեր գրագէտներուն և բանաստեղծներուն փափուկ . . . զգաստերը ։

Թէ հարուստներն ինչո՞ւ աղքատներուն կ՝օգնեն և իմաստասէրներուն չեն նպաստեր. — Որովհետեւ ամէն մարդ կը վախնայ աղքատ ըլլալէ և ո՛չ ոք կ՝երկնչի իմաստասէր ըլլալէ։

ՉՆԳԱՅ ԵՒ... ՉՒԳԱՅ

(ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐԸ)

Գիտեմ թէ Թերթի մը Ներքին Լուրերու բաժինով հետաքրքրուողներ շատ կան, բայց չեմ գիտեր թէ անոնք միտքէ կ'անցընե՞ն արդեօք որ Թերթին ի՛նք ալ ունի իր ներքին լուրերը, — խմբագրատան էջ պատահած դէպքե՛ր որոնք հրատարակութեան սահմանուած չեն և սակայն հրատարակուածներէն շա՛տ աւելի շահեկանութիւն ունին, քանի որ խմբագրական կեանքի յատկանշական գրուագները կը կազմեն և կ'արժէ որ ընթերցասէրը, երբ առաջ գործածութեան համար նոյ լրագրութեան ապագայ պատմագրին կոզմէ, Այս տեսակէտով է որ կ'ուզեմ պատմել զուարճալի դէպք մը՝ 20 տարի առաջ պատահած խմբագրատան մը մէջ։

Բայց նախ գաղափար մը տալու համար այն խառնափնթոյ ոգիին վրայ որ կը տիրէր հոն, պատմեմ հետեւեալ մանրապէպը.— Առաւօտ մը հեռագիրը հաղորդեց թէ Անգլիոյ Պանքան իր զեղչի տոկոսը հարիւրին 3էն 2½/ի իջեցուցած էր (երանելի՛ օրեր)։ Այս 2 տողնոց լուրը... Կօյանճեանի կամ Լամճանեանի պէս խորհրդապաշտ բանտաեզծներու համար կրնար նշանակութիւն չունենալ, սակայն événement մըն էր յիշեցնել Թերթին խմբագիրներուն տեսակէտով, որոնք իրենց անօրէնին տրված էին թէ հարիւրին կէսի զեղչը նշան մըն էր որ առեւտրական հրապարակի վրայ դրամը շատցած էր, — թէեւ իրենք այս դատն աւելի ոգեկ պիտի տպաւորէին իրենց մկրտչին մէջ, եթէ առտը չօշափելի ապացոյցը առնէին իրենց... Թոշակներուն վրայ։

Եւ որովհետեւ նոյն Թերթին բնթերցողները մեծ մասամբ առեւտրականն դասակարգին կը պատկանէին, ուստի Անգլիոյ Պանքային զեղչի տակը միշտ մանուածոր խորագիրով մը կը հրատարակուէր, ինչ որ ամէն լուրի տրուած չէր վայելել։ Թերթին վերչին 2 սիւ՛պ սեւ յաւերը մեքենային մէջ զետեղուած էին։ Կէս օրին մօտ էր։ Չո՛դ սպրած էլլալու է մարդ «կէս օրին մօտ էր» խօսքին կարեւորութիւնն բմբռնելու համար։ Թերթը սկիզբէն ի վեր մանուածոր համակրութիւն մը կը վայելէր իշխերի մէջ ուր ո՛չ մէկ հայ Թերթ իրեն չափ յաջանորդ և բնթերցող ունեցած էր... տարեգինը կանխիկ դանձելու պայմանաւ։ Արդ, կէս օրը մօտենալուն պէս՝ տպարանը կ'սկսէր իրարանցում մը, իշխերի թղթատարը չփախցնելու համար։ Մեքենան կ'սկսէր թնուլ ամենամեծ արագութեամբ։ Տպուած Թերթերը հետզհետէ կը ծալլուէին, կը պատուէին և կը դրոշմուէին։ Հոգեբանական վայրկեան մըն էր ասիկա, որու միջոցին բոլոր պաշտօնեաներուն միտքը, ձեռքը, ոտքը կ'ուղղուէին դէպի... իշխիր։ Իշխիրի ոգի՛ն էր որ կը սաւառնէր այդ պահուն տպարանին մէջ։ Խեղճ անառակ բան մը պիտի պատահէր որ մեքենան կանգ առնէր այդ ճգնաժամին։

Յանկարծ անօրէնին սենեակէն հրաման մը գոռաց, զանգակին ջղայնոտ հնչիւններուն զնկերանալով. — «կեցուցէ՛ք մեքենան...»։

Խմբագիր, գրաշար, վարչական պաշտօնեայ լրար անցան։ Ինչ պատահած էր արդեօք։ Մեքենային տպած առաջին թերթը կը ներկայացուէր տնօրէնին, որ քնդհանուր ակնարկ մը կը պարզացնէր։ Անգլերէն պանքային վերաբերեալ հեռագրին մէջ գիտէ բառը «չ» ով գրուած էր։ Տնօրէնը սաստիկ բարկութիւն մը զգացած էր, և իր սենեակին դրան առջեւ կեցած՝ դէմը ելլող գրաշարին կը հրամայէր «չ» մը առնել և մեքենային քով վազել։ «Չ» երու խցանները այդքան իրարանցումի ենթակայ եղած չէին քնաւ։ Հասնող գրաշարը «չ» մը առնելով վար կը վազէր, մինչեւ որ վերջապէս առանցքէ մին զետեղուեցաւ հեռագրին մէջ և մեքենան սկսաւ բանիլ։ Կարծես թէ տնօրէնին այնպէս կու գար որ Անգլերէն պանքան «չ»ին տեղ «ջ» տեսնելով՝ պիտի բարկանար և 2 1/2 ը դարձեալ 3ի պիտի բարձրացնէր, որով . . . դրամը պիտի նուազէր հրապարակին վրայ։

Այս ինքնին աննշան միջադէպը յիշեցի, բա՛ն պատմելիքիս . . . ախտորոշութիւնը չեշտելու համար։ Տնօրէնը միանգամ քնդ միշտ չնչելու համար ապահովիկ թերթ կարդալու յոժարութիւնը, ամենախիստ միջոցներ ձեռք առած էր։ Առանցքէ մին էր այն կարճ և ազդու զեկոյցը որ երկար տեւն հրատարակուեցաւ թերթին մէջ և որ հռչակաւոր է իր սպառնալից «ապա թէ ոչ . . .» ովը։ Ի պատիւ տնօրէնին պէտք է ըսել թէ անիկա յայտնած էր քնթերցողները պարտաճանաչ քնել Մամուլին հանդէպ, այնպէս որ բաժնեգիրները կու գային ո՛չ թէ օրը օրին, այլ օրե՛ր, շաբաթնե՛ր առաջ։ Այս կարգապրութիւնը քնաւ բացառութիւն չուներ։ Յետին գիւղի մը վարժապետին թերթին պէս կը դադրէր . . . կաթողիկոսին թերթը, եթէ Պօլսոյ մէջ անոր գործակալը մէկ օր յապաղեցնէր բաժնեգինին վճարումը։

Առաւ մը նամակատան ցրուիչին բերած և մեր սեղանին վրայ ձգած նամակներուն մէջ քարդ մը կար, անմի՛ջ դիր որ սակայն . . . ուշքի պէս պիտի պայթէր խմբագրատան մէջ։ Մալաթիացի քնթերցող մը այդ քարդին մէջ խորին չնորհակալութիւն կը յայտնէր այն մասնաւոր . . . վաստհութեան համար, որով կը շարունակուէր իր թերթին առաքումը, մինչ բաժանորդութեան պայմանաժամը լրացած էր . . . ամիսէ մը ի վեր։ Մալաթիացին թէև բարեմտութեամբ գրած էր այս տողերը, բայց անունը իսկապէս հեգնութիւն մըն էին «ասպա թէ ոչ թերթը որ օրին կը դադրի» ապառնայիքին հանդէպ։

Հիմա երեւակայեցէ՛ք թէ «Չ»ի և «Ջ»ի համար ամբողջ տպարանն իրար անցքնող տնօրէնին վրայ ինչ ազդեցութիւն պիտի գործէր այս քարդը։ Այն հարցումին պատասխանը կարդացինք վարչական պաշտօնեային դէմքին վրայ, որ կապարի գոյն առած՝ երբ իր ուշադրութեան յանձնեցինք քարդը։ Վարչական պաշտօնեան՝ Յ. Տատրակեան՝ ազնիւ, ուշիմ և լուրջ երիտասարդ մըն էր, որ իր աշխատասիրութեամբ և կանոնապահութեամբ կրցած էր թերթին դժուարահաճ տնօրէնը գոհա-

ցքնել քան բառականին։ Բայց ասիկա բառական պիտի չթլլար որ իր մէկ անգամուան անուշադրութեան պատիժը չկրէր և տնօրէնին ամենաբուռն զայրոյթին չենթարկուէր։

Մէկուց մը Տատրակեան հեռացաւ ապարանէն, և երբ դարձեալ տեսանք զինքը՝ դէմքը պայծառացած էր։ — «փոթորիկին ժամը կը մօտենայ, քսինք կատակելով, չանթերը պիտի տեղան հիմա։— «Ես չանթարգելը պատրաստած եմ» քաւ։ Հետաքրքրութիւնիս արուած էր։ Յայտնի կ'երեւար թէ ճարտար միջոց մը յղացած էր՝ փոթորիկէն ազատելու համար։

Յանկարծ տնօրէնին ձայնը լսուեցաւ վարէն։ Ստորնայարկի մաքրութեան համար խիստ հրահանգներ կու տար բեռնակիրին, ամէն օրուան պէս։ Զայնին շեշտէն յայտնի էր որ լաւ տրամադրութեան մէջ չէր այդ օրը։ Տատրակեան իր սեղանին գլուխն էր։ Ունք գիտեր ի՛նչպէս եղած էր որ քիչ մը առաջուան պայծառ դէմքին վրայ . . . մահատիպ դալկութիւն մը կար հիմա։ Տնօրէնը սենեակը մտաւ և սկսաւ գրասեղանին վրայ դրուած նամակները կարդալ։ Խոշոր լուսերիւն մը կը տիրէր խմբագրատան մէջ, ինչպէս կ'ըլլայ փոթորիկէ մը առաջ։ Յանկարծ զանգակը հնչեց անսովոր ուժգնութեամբ։ Տնօրէնն իր գայրոյթին առաջին թափովը կը սարսէր երկաթի այդ կտորը, որ կը ճչէր, կը ճուար, կը գոռար։ Ետեւէն՝ սենսորեան ձայն մը.— «կանչեցէ՛ք Տատրակեանը . . . »։

Ամէնքս ալ հաւաքուեցանք ներքնատունին մէջ և Տատրակեան մահատիպ դալկութեամբ անցաւ մեր քովէն ու սահեցաւ սենեակ . . .

— Ի՞նչ է աս, պօտաց տնօրէնը, Մալաթիացիին քաւդէ՝ դողդոջուն ձեռքին մէջ։

— «Օ՛հ, այդ քա՛րդէ» կմկմաց յանցաւորը, կէս ելով աթոռի մը վրայ։ Նուաղա՛ծ էր։ Տնօրէնը, որուն բարկութիւնը վայրկեանապար անհետացած էր, անմիջապէս օգնութեան փութաց Տատրակեանին, փայփայիչ խօսքեր քաւ անոր, ճակատը շփեց։ Ջուր ալ վազցուցին։ Վերջապէս Տատրակեան . . . Հաճեցաւ աչքերը բանալ և հատկտելի ձայնով մը քաւ. — «Օ՛հ, այդ քարդէ . . . պատռեցէ՛ք զայն . . . տեսքէն մոռնա՛ք կու գայ կոր վրաս . . . »։ Արդարեւ Մալաթիացիին քաւդէ պատառ պատառ եղաւ և անոր խօսքէ չկատեցաւ այլ եւս խմբագրատան մէջ։ Յաջորդ առտու Տատրակեան մտերմարար կը պատմէր մեզ թէ իր դալկութիւնը . . . մօտակայ դեղարանէն առնուած դեղի մը կը պարտէր և թէ իր նուաղումը . . . արհեստակա՞ն էր։

Կ'երեւակայեմ այն խոր զարմանքը, զոր անշուշտ պիտի ունենայ յիշեալ թերթին յորդելի տնօրէնը, սոյն տողերէն հասկնալով արհեստականութիւնը նուաղումի՛ մը զոր ինք իրական կը կարծէր քաւ տարիէ ի վեր։ Միւս կողմէ, ներում կը խնդրեմ սիրելի բարեկամէս՝ Տատրակեանէն, որուն այս անմեղ խաղը երեւան պիտի չհանէի, մէթ քաւ երկար տարիներ անցած չըլլային, այսինքն եթէ . . . միւռուերը զեւաև եղած չըլլար։

ԺԻՐԱՅՐ ՇԻՐԱԿԱՑԻ

Կ. Պոլիս, 12 Մեպտ. 1921

ՉԻՆՈՒՈՐԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

METAMORPHOSIS!...

Ա.

We thought her dying when she slept,
And sleeping when she died!
For when the morn came dim and sad —
And chill with early showers,
Her quiet eyelids closed — she had
Another morn than ours!

Thomas Hood

Ազնիւ պարոն,

Մերուժան Պարսամեանցն. connais pas. Մվ էք դուք. չեմ յիշեր, թերեւս նախապատմութեան մը մէջ եղած ըլլաք ինձ՝ սիրեցեալ քնկեր։

Մէկը զոր երբեմն կը տեսնամ ճանրան ու կը բարեւեմ և որ իր կարգին, նախկին բարեկամ մը կը թուի ինձ ըլլալ, ուշէն օր նամակ մը բերաւ ծրարի մը հետ և բաւաւ։ «Ասիկա ձեզի համար էր» Ծրարը ալպում մըն էր նամակին հասցէն էր. «Մեծայարգ Տիար Չիֆթէ-Սարաֆ.» Ահաւասիկ անծանօթ մըն ալ։ Միայն, յիշողութեանս մշուշին մէջ, այդ տեսակ անուն մը, բոլորովին օտար չի թուիր ինձ. նոյն իսկ, երեք տարի առաջ, երեսուն տարի առաջ, թէ երեք հարիւր տարի առաջ, թուականը մօտաւորապէս չեմ կրնար ճշդել, այդ անձը, «Շանթ» անուն թերթի մը մէջ, «Նարկիլէ» վերնագրուած իր վերջին յօդուածը կ'ստորագրէր կարծեմ։ Անկէ ի վեր տեղեկութիւն չիկայ իր մասին։ Մեռած կրնայ չըլլալ, բայց գոյութիւն ալ չունենալու է այլեւս այդ տեսակ մէկը, թէև ասիկա, ուշի բերան կրնայ տարօրինակ երեւալ։

Նամակը բերողէն իմացայ որ Պարսամեան Մերուժան գինուոր մըն է եղեր. ուրեմն քնկեր մը. և քանի որ Հայ գինուոր մը՝ ուրեմն եղբայր մը։ Ահաւասիկ մխիթեան գիծ մը՝ մեր միջեւ։ Ասկէ համարձակութիւն առնելով կը բանայ նամակը։ Հիմա գոյութիւն չունեցող, նախապատմական մէկու մը ուղղուած նամակը, կարծեմ ամէն մարդ կրնայ բանալ առանց անպատեհութեան. մանաւանդ եթէ ծանօթութիւն մը մտցնել կարենալու հանգամանքը կայ։ Ցաւոյ, գինուորութեան մէջ շատ բարակ չի նայուիր, իմա քուկդ չիկայ. նաեւ ձեռքերնուս եկածը կ'քնենք իրարու. պարտական ենք քնելու։ «Ձեր լուսապոյծ անուխտ մէկ էջը՝ ալպոմիս համար։» Այս է եղեր Չիֆթէ-Սարաֆէն ուղուածը։ Հիմա ինչ քնել։ Միւս կողմէ. «Դեռ ասանկ բաներով հետաքրքրուողներ կան եղեր,» խորհեցայ ինքնիրենս զարմացած։

Աւելի մէկատեղ, ինչպէս նամակը բացած էի, բացի նաեւ դուռը այն աղջնին, ուր Ալպոմին հրաւէրները թղթած էին կարգով. տիկիններ, օրիորդներ, եկեղեցականներ, տարեց ու լուրջ պարոններ, անծանօթ անձնաւորութիւններ, երեսի մէջ եղածն պէս, ուրիշ աշխարհի մը մէջ

անշարժացած ուրուականները թուեցան ինծի Չինուորի երկաթ դամբռի կուշտ կօշիկներովս վախցայ կոխելու կակուղ ու ճոխ կապերաներուն վրայ որոնք կը սփռուէին սալօնին դուռնէն դէպի ներս, մինչեւ տիկնիներուն մետաքսեայ կիսակօշիկներուն ու կրծատորներուն թաւիշէ հոդաթափներուն տակ։ Լայն վերարկուս, բուրդ թաթախաններս, որունքներուս քուրձէ փաթոյթքը, հատած կտաւէ գլխանոցս ու կերած սխտորիս հոտը կրնային ապականել անուշ խնկուամներըը սրահէն ու գեղուհիներուն, վերաւորել երազուն ու գրաւիչ աչքերը ներկաներուն, ուստի գուցէ ցնդեցնել տեսիլքը այդ ուրիշ աշխարհի մը անիրական, սիրուն այնքան։

Ց. Ասպետ՝ գինուոր

Անմիջապէս գոցեցի դուռը ու պահ մը քարացած մնացի դուրսը, ինքնիրենս խորհելով. «Ապահովաբար ներս մտնելու համար չէ որ հրաւիրուած եմ. չըլլայ որ պահակ կեցնելու կանչուած ըլլամ հոս։» Եւ կեցայ պահակի դիրքին մէջ, ուղղաձիգ ու անշարժ։ Այդ ինձ յիշեցուց վատիրեան գեղազուարճ գեղի մը բարձունքին վրայ, հրաշալի տեսարան մը առջեւս, մայիս ամսուն մէջ, պահակ կեցած գիշերային ժամերու։ Պարզ զինուորի կոպիտ տաբատիս տակ, կ'ապահովցնեմ ձեզ թէ ներսս, հոգիիս մէջ կ'անցնէր այնպիսի խորին խռովքներ, անխտիր այնպիսի հրճուանք մը՝ այդ տեսարանին հանդէպ, որուն ոչ ոք պիտի ուզէր հաւատալ։ Մ՚երկէ ուր Ա. այդ գեղեցկապետական վայելքին կը հեռուէին տեսակ մը իմաստասիրական խորհրդածութիւններ, որոնք ինծի պէս մէկու մը համար անիմաստ պիտի թուէին օտարի մը։ Հիմա քանի որ Չինչէ-Սարաֆի անունը յիշեցուցիք ինձ, կը մտածեմ որ հոգեկան այդ անբացատրելի կացութիւնս միութեան ուրիշ գիծ մըն էր, այս անգամ ներս ու իմ մէջս։

Որչափ որ կը յիշեմ, Չինչէ-Սարաֆ, կենցաղաւէր, գեղապաշտ,

ակեպտիկ անձնաւորութիւն մըն էր, և եթէ գեղեցկութիւններու հանդէպ կամ վայելքներու առեն «աստուածային» բառը յաճախ գործածած է իր գրութիւններուն մէջը, բնաւ պիտի չի հանդիպիք առկայն գլխագիրով գրուած «Աստուած» բառին, որու մասին հաւատքի նոյնիսկ թեթեւ տրամադրութիւն մը ցոյց տուած քլլար։ Անաստուած մը չէր հարկաւ, բայց ակեպտիկ՝ քան ակիզբէն։ Մինչ ես, պարոն, կամ գինուոր եղբայր, ես Աստուծոյ ջերմ հաւատացող մըն եմ։ Ահա ինչ որ միութեան գիծ մը չի կազմեր իմ և անոր միջեւ, այս անգամ։ Եթէ Աստուծոյ հաւատացող կ'ըսեմ, անշուշտ չէք հասկնար, քարաշէն աղօթատանց պատերը պոպնող, կամ ծէսերու գերի եղող, կամ կրօնաւորներու շահախնդիր շատրութիւններու բերանաբաց ունկնդրող ու գործիք եղող մէկը։

Կը հաւատամ Աստուծոյ մը որ հոգի է և անմահ։ Կը հաւատամ որ այդ հոգիին մէկ մասնիկը կը կրեմ ես նաև մեզ։ Հետեւաբար կը հաւատամ մեր ալ հոգիի անմահութեան։ Եւ հոգիի անմահութենէն դէպի հոգեփոխութիւն քայլ մը միայն կը մնայ։ Մէկը, առանց միւսին դժուար պիտի քլլար բացատրել։

Այս բոլորը ինչո՞ւ կ'ըսեմ ահաւասիկ. հասնելու համար աս տրամաբանական եզրակացութեան. Մահը, ինչպէս սխալմամբ կը կարծուի, վախնալու բան մը չէ ինքնին. նոյնիսկ ցանկալի է, եթէ գոհ չենք մեր այսօրուան վիճակէն. հաւանօրէն, նոյնիսկ ապահովաբար լաւագոյն վիճակի մը մէջ պիտի գանք ուրիշ անգամ. ատոր գլխաւոր ապացոյցը սա է թէ — Մարդկութիւնը կը բարելաւի, հակառակ ամէն խոչընդոտներու, տագնապներու, յեղաշրջումներու Այս եզրակացութիւնը գուցէ ձեզ չի շահագրգռեր, բայց զիս կը շահագրգռէ շատ։ Միայն թէ կայ ուրիշ եզրակացութիւն մըն ալ, որ թերեւս իր կարգին, ձեզ պիտի կրնայ շահագրգռել։ Ահա ալ սա է. պէտք է հաւատալ թէ, ձեր բարեկամը, զոր չէք մոռցած, անշուշտ օր մը պիտի վերադառնայ, եթէ Աստուած ուզէ, նոր ձեւի մը տակ, և երախտապարտ պիտի զգայ ինքզինքը ձեզի հանդէպ, — որ չէք մոռցած զինքը։

Հիմակուհիմա, ինամ ձեզ յարգող բնկեր ու խոնարհ նէֆէր՝

ԳԻՐԳՈՐ ՕՂԼՈՒ ՕՀԱՆՆԷՍ

. . . . . .

24 Մարտ 918

Ընդօրինակից՝
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՍՊԵՏ.

Բ.

Ազնիւ եղբայր.

Իրապէս կը ցաւիմ որ նախորդ նամակս, իմ կամքէս անկախաբար, նոյնիսկ քիչ մը անպատկառաբար, գրական կտորի մը երեւոյթն էր առեր ի վերջոյ, և դուն՝ փոխանակ յղջօրէն կարեւորութիւն տալու անոր մէջբերուած պատճառաբանութիւններուն, թեթեւ ֆանթէզի մը նկատած ես զայն, և հետեւաբար առաջնորդուելով այդ թիւրիմացութենէն, տար-

ուրիշ եւ տարբեր եզրակացութիւններու յանգելու եւ վերապարծուցեր եա ինձ ալպօմդ, կարդ մը դիտողութիւններով, զորոնք աւելի պիտի ուզէի որ քրտած չըլլայիր բնաւ։ Հայց եղածը եղած է, պիտի ջանամ որ նոյն սխալը անգամ մըն ալ չի գործեմ։

Ալպօմիդ մէջ չգրելու համար, մեկէ աւելի պատճառներ ունէի, և կը խնդրեմ որ չվշտանաս ատոր համար։ Այդ պատճառներուն անցնելէ առաջ, քանի մակայն որ բնաւ միտքս չէի կրնար անցընել որ այդքան քիչ նկատողութեան արժանի բանի մը այդքան մեծ կարեւորութիւն կրնայ եղեր արուիլ, յուրջ մեկու մը կոդմէ, մանաւանդ ատանկ ժամանակ, ուր Գրականութիւնը, գլխապիրով գրականութիւնը, համաշխարհային անհուն գրականութիւնը, հին թէ նոր, նշանախեցի մը չափ իսկ արժէք չունի այլեւս, ո՛ւր մնաց պզտիկ ալպօմ մը, որ ներքին հիմնական ու գրական արժանիքէ աւելի, գրչի պատանդներու, խուսափուկ նօթերու ու մտածումներու անընդհատ ցոլարան մը ըլլալու կը ձգտի կարծես։

Վերոյիշեալ պատճառներուն առաջինը զուտ անձնական բնոյթ կրէ՛ որ հիմակուհիմա ինծի վերապահեմ, հայց ամէն պարագայի մէջ, բնաւ քու միտքդ անցածներէն չէր կրնար ըլլալ, երկրորդը, քանի եմ արդէն, բայց կ'երեւայ թէ անընդմատ է միացեր քու կողմէդ։ Ալպօմիդ ձեւէն ու մինչեւ հիմակուան ուղղութենէն կը յայտնուի որ նպատակդ է կազմել հատաքաժոյ մը՝ որուն մէջ տեղ ունենան սա կամ նա անձերը, կամ աւելի ճիշդը, սա կամ նա անձերու գիրերն ու ստորագրութիւնները, ինչ որ ալ եղած ըլլայ անոնց՝ այդ էջերուն մէջ նեռած պատուհիններուն կամ երկտողեակներուն բուն արժէքը։ Անշուշտ ատիկա ճաշակի խնդիր է, և քիչ մը վերջը զայն քննադատելու իրաւունքը,— բարեկամութենէդ թոյլատրուելով անշուշտ,— ինձի վերապահելով հանդերձ, անմիջապէս քանի թէ ճաշակի խնդիրներու խառնուելու սխալն ու անփափկանկատութիւնը չպիտի ուզեմ գործել։ Բայց ինչ ձեւի տակ կրկնեմ, հաւատացնելու համար քե՛զ, թէ այդ քու ուղած ստորագրութիւնդ այլեւս իսկապէս գոյութիւն չունի երեք տարիէ ի վեր։ Հարկ պիտի ըլլար թերեւս, որ մէկդի ընելով փոխաբերական ձեւը, պարզօրէն ըսէի թէ «եթէ բան մը կ'ուզես որ գրեմ, շա՛տ լաւ, գլխուս վրայ, որչափ որ կ'ուզես։» բայց ստորագրել հա՞րկ է թէ ոչ. բնականաբար «այո՛»։ ուրեմն ինչ ստորագրութիւն. ահա խնդիր մը. ոչ մէկ գինով այլեւս պիտի չուզէի դնել, երեք տարի առաջ գործածուած անուն մը որ այսօր այլեւս իմս չէ, որ գոյութիւն չունի ալ, կ'ըսեմ, որ մեռած է ինծի համար։ Թերեւս քմծիծաղ մը կը պատճառէ այդ քեզ, բայց ես շատ լրջօրէն խորհած եմ ատոր վրայ։ Եթէ այսօրուան փոխանցման շրջանի մէջ եղած անունս դնել հարկ ըլլար, ինչպէս սա նամակներուս ստորեւ, վստահ եմ որ ատ ալ քեզ չպիտի գոհացնէր. որովհետեւ ինչպէս քսի, քու փնտռածդ, ծանօթ գրողներու կամ մտերիմ անձերու ստորագրութիւններ հաւաքել է և ոչ այլ ինչ, իսկ փոխանցման շրջանին վերջ

դանելէն յետոյ, ոչ միայն, նոր մարդուն ինչ ըլլալիքը, և ինչ անուն կրելիքը, ես իսկ չեմ կրնար գիտնալ, հիմակուց կանխելու և ստորագրելու համար զայն ալպոմիդ մէջ, Ատուած միայն գիտէ. անոր կամքը պիտի ըլլայ:

Ալպոմիդ մէջը տասը տող բան չգրելս, թող ապացոյց մը նկատուի թէ աւելորդ յոռնութիւն մը չեմ նկատած զայն. ապա թէ ոչ, հինգ վայրկեանի աշխատութեամբ կրնայի օձիքս ազատել: Հոս փակագիծ մը, եթէ կը հաճիս (ինծի կ'ատաջարկես նախորդ նամակս քնդօրինակել և ստորագրել, կը թուէր որ գիրն ու ստորագրութիւնը իմս ըլլային, իբր թէ գրուելիք նիւթի մը տակ պահուելի մտածում կամ նօթերուս մէջ: Գալով գինուորի կեանքէ պատկերներու, հիմակուհիմա չպիտի ուզէի խառնչուիլ զանոնք յիշողութեանս մէջ, երկու պատճառով, որոնց առաջինը կրկին ինծի կը վերապահեմ և երկրորդն ալ սա է որ ապագայ հատորի մը նիւթը, որ շղթայ մը կը կազմէ, պիտի ինստուէր ու չքանար, եթէ երբեմն երբեմն, օդա'կներ խզէի անկէ, անհարկի պատճառներով:) Նմանապէս չեմ քնդունիր որ — ինչպէս խորին ցաւով կարդացի, — դուն կարենաս մոռնալ բաներ՝ որոնք իմ միտքս իսկ չէին կրնար անցնիլ և քու միտքդ ալ պէտք չէին անցնիլ, գոնէ ինծի նկատմամբ: Ասկէ առաջ, երբ տարիներ առաջ քեզ կ'ուզեմ, այնչափ գրական ալպոմներու մէջ, երբեմն նոյնիսկ տղայական ու աննշան ալպոմներու մէջ բաներ գրած եմ, որ բնաւ կարելի չէ «չի բարեհաճած» ըլլալու մեծամտութեան ստգտանքը ներել երեսիս Մեծամտութի՛ւն. տէր Ատուած. եթէ ասկէ առաջ, յաջողութեան ու կինամոլելութի սքանչելի օրերուն, ամենադոյզն մեծամտութիւն մը ունեցած ըլլայինք իսկ, — թէեւ ես իմ մասիս միշտ մերժած եմ այդ տեսակ գաղափար մը, — կը թուէր որ այսօր Ատուած մեղ գետնէ գետին զարկած ըլլար այնպէս ինչպէս բրաւ, որպէս զի մեր ներսը, մանաւանդ հատիկի չափ իսկ չկրէինք այլեւս ողորմելի ու քամահրելի այն բանը զոր մեծամտութիւն կոչեցի:

Գալով ալպոմիդ մասին վերապահած գաղափարիս, անհատական անկեղծօրէն քեզի, — և դուն՝ քնաւ յետին միտքերու մի՛ տարուիր, — թէ անոր ո՛չ նախամտածուած ձեւին և ոչ, ալ գործադրութեան մէջ առած ուղղութեան հաւնած եմ: Եւ, կը կրկնեմ, կը զգուշանամ որ տակաւին սիրտս ունիս սիրտ հատցնելու համար նմանօրինակ բանի մը: Արդարեւ ինչ է ան և ինչի պիտի ծառայէ: Նոր դպրոցաւարտի տղոց կամ գրասէր պզտիկ օրիորդներու ալպոմ մըն է ան, որոնց փառասիրութիւնն է ունենալ տետր մը, ուր երեւելի — ոհտատիկ նաեւ ոչ նուազ ողորմելի ու քամահրելի բան մը քան անոր թելադրած մեծամտութինք, — անձնաւորութեանց գիրերն ու ստորագրութիւնները հաւաքուած ըլլան, հոգ չէ թէ կատր փրթուճ, ու վայրկենական տպաւորութիւնով դուրս տրուած յաճախ անարժէք տողերու տակ, և օր մը կարենալ զայն ցուցադրել իբր գեղօր մը՝ զգուշ իր պզտիկ անփառութիւնը:

Ատոր փոխարէն, ցոյց տալու համար թէ որն է իմ հաւնածս, անմիջապէս քանի մը էջ ծրագրած եմ կազմել շարք մը ալպոմներ, որոնք իսկապէս արժանի ըլլան «Ակեմատեան» անունին հիմակուհիմա, չորս հատ միայն սկսած եմ, մէնաները թողլով ապագային։ Ա.—Հայ բանաստեղծութիւն. Բ.—Հայ արձակ. Գ.—Ծրանս. բանաստեղծութիւն. Դ.—Անգլ. բանաստեղծութիւն։ Այս վերջիններէն, իրենց բնագրին մէջէ հարկաւ։

Հիմա, դուն ալ քու կարգիդ, իրաւունք ունենալ պիտի կարծես հարցնելու ինծի. — Դուն ինչպէ՞ս սիրտ ունիս եղեր զբաղելու նման բաներով։ Կը պատասխանեմ. — Իմ պատրաստածս, խորքով ու ներքին արժէքով շատ բարձր բան մըն է, թէև այդ, իրօք որ և է կարեւորութիւն չունի հիմակուհիմա։ Ինծի համար կարեւորութիւն ունեցողը այն է որ զայն կազմելու համար ստիպուած եմ, հանգիստ սուղ ժամանակէս շատ բան յատկացնելով ու գիշերային հակումներով աչքէ անցընել Հայ բանաստեղծութիւնը,—մասամբ ալ անգլիականն ու ֆրանսականը, — նաև Հայ արձակէն ալ բաւական մը, անոնցմէ քաղելու համար այն մեղրը որ պէտք է ինծի։ Այդ աշխատութիւնը ինծի կը ծառայէ առժամապէս մոռնալու ինքզինքս, ինչ որ պզտիկ բան չէ։ Իսկ այդ աշխատութենէն առաջ եկած արդիւնքը, թէև դոյզն, դժուար ու դանդաղաշարժ, բայց արդիւնք մըն է վերջապէս, որ հետզհետէ կատարեալ ապեղանի մը ըլլալու հանգամանքը կ'ստանայ այն տեսակ մը անօրինակ, անծանօթ ու անիմանալի հիւանդութեան, որ մեզի պէս հոգիները վարակած է, ներկայ անօրինակ ժամանակներուն մէջ, այն պարզ պատճառով որ 914էն առաջ, բացառապէս շուտ ապաւորուող միտքով, սաստիկ զգածուող հոգիով, գեղեցիկին ու քաղցրին երանելի պատրանքներովը ապրող մեզի պէս մարդիկ, մէկ օրէն միւսը, յանկարծ, իրենց նախկին կեանքին գլխովին հակառակ հոսանքի մը մատնուած, անլուր ու ահաւոր ապաւորութիւններու տակ մորմոքեցան ու կքեցան։ Նոր ժամանակներու կատարեալ ցոր երանելիներ, որ կը համբերէր ու կը մխիթարուէր ազօթքով ու համակերպութեամբ։ Իսկ ես երչանիկ եմ անով որ ազօթքէն զատ ունեցայ նաև այն ապեղանին զոր յիշեցի վերը, գրական ոսկեմատեաններուս առիթով։ Թող սակայն քեզի հակասութիւն մը չթուի, երբ մէկ կողմէ, ամբողջ գրականութիւնները անարժէք կը նկատեմ ներկայիս համար, և միւս կողմէ Հայ բանաստեղծութեան փոքրիկ հատաքաժոյ մը կը նկատեմ ազօթքի չափ վեհ ու մխիթարիչ՝ հոգիին համար և դեղի չափ ազդեցիկ ու բարերար՝ սիրտին համար։ Գրականութիւն մը, իր ամբողջութեանը մէջ, մեծ մասով գրօսանք մը, ժամանց մը, քմայք մըն էր գրեթէ, ասկէ առաջ. իմս՝ գրական խոհութիւն մըն է ուղիղ, հոծ ու պզտիկ, բուռն ու ազդեցիկ։ Այսպէս, չեմ գիտեր քանի թօնօ հոգի պէտք կայ, չեմ գիտեր քանի կրամ բոտիսմ ձեռք բերելու համար։ Այդ հոգը, ինքնին ոչ մէկ յատկութիւն ունի.

բառիսմբ ամենազօր է կարգ մը պարագաներու մէջ։ Իմ ակնեմատեմիկիս հիւթը, բառիսմին պէս մշտատեւ, մշտալոյս է, ազդու, կենսատու ինձի համար։

Իմ ակնեմատեմաններս կազմելու համար, ես փոյթ չունիմ ոչ ոքի դիմում ընելու, հետեւաբար ոչ մերժուելու և ոչ ալ անարժէք էջով մը պատուելու։ Այսպէս, օրինակի համար միայն յիշեմ ուշագրաւ պարագայ մը։ Դուրեան Սրբազան, որ ամբողջ ալպոմիւմ մասնակցողներուն մէջ, ամենէն բարձր գրական անձնաւորութիւնն է ապահովաբար, ինչ է տուած. «Հայր մեր»ը, ստանաւոր մը որ յաջող չէ և նոյնիսկ բանաձուսիկ բան մը ունի, շատ գեղեցիկ նիւթով մը որ իրը չէ, ինչպէս ինքնիսկ կ'ազդարարէ. և ինչ ընէր. ամէն ատեն, մարդ չի կրնար վերջապէս հրաշակերտներ արտադրել կամ զանազ ալպոմներու տրամադրել։ Ես ամբողջ իր բանաստեղծութիւններէն կարդալով առեր եմ «Այրիին զրոյցը». աւելի խորապէս բարեխառն ու մարդկային, աւելի յաջողած կտոր մը բանաստեղծական, դժուար է երեւակայել. քանի կարդամ, այնքան աւելի կը յուզուիմ ու կ'զմայլիմ։ Կարդացէ՞ր ես Ռ. Սեւակի «Գինով աչք»ը. ես տասնհինգ անգամ ու գերազանց բանաստեղծութիւն շատ քիչ եմ կարդացեր. և գրեթէ հարիւր անգամ ոի կարդացեր եմ և հազար անգամ ալ դեռ եթէ կարդամ, պիտի չկրնամ ամէն անգամուն արցունքս զսպել, և եթէ զսպել կ'ըսեմ, այդ ալ բառի ձեւ մըն է միայն, որովհետեւ ինչո՞ւ զսպել։ Ինչ աւելի անուշ բան հիմա քան այդ թափուած արցունքը. Թող բան թէ կանացի է այդ. մենք իսկ այդպէս կ'ըսէինք առակ առաջ. մինչ հիմա՛... Նմանապէս, միւս Դուրեանի «Ծրտունջք»ը և դեռ ուրիշներ, այնչափ համբաւաւորներէ, որչափ համեստներէ, անձանօթներէ երբեմն երեւակայէ՛, գաղուած գաղուած այդ հրաշալի կտորները, բազմաթիւ միջակութիւններու, աւելորդաբանութիւններու մէջէն, նոյնիսկ միեւնոյն հեղինակին, ինչ զմայլելի համաքաժոյ մը, զոր ամենէն սրտնեղ կամ սրտաբեկ վայրկեանիդ կրնաս առնել ձեռքդ և վայրկենաբար վերանալ լաւագոյն աշխարհ մը, փոխուիլ բոլոր ուրիշ մարդ մը, լաւագոյն մարդ մը և հանդարտիլ ու ափսոսիլ։

Բայց կ'անդրադառնամ որ նորէն ինկեր եմ այն սխալին մէջ զոր այս անգամ կանխաւ առաջադրեցի չգործել։ Նամակ գրել ու բացատրութիւն տալ ուզեցի և նորէն գրականութիւն ընել սկսայ։ Ինչ անիծեալ սխալ է սա, որ մեր ծուծն է վարակեր անդարմանելիօրէն։ Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն, չեմ գիտեր թէ քեզի շնորհակալութիւն յայտնե՞լու եմ թէ ոչ, քու կողմէդ առանց կանխամտածումի անշուշտ, գիտցած ըլլալուդ՝ այս նամակագրութեան. անշուշտ ոչ՝ նամակներուս անխուսափելիօրէն ու սկսած ատացած գրական ձեւէն եթէ դատենք, որովհետեւ կը կրկնեմ թէ չեմ ուզեր այլ եւս գրականութիւն ընել, կ'ուզեմ խուսափիլ անկէ հիմակուհիմա գէթ, եթէ ոչ միշտ. բայց անպայման շնորհակալ եմ քեզ, սիրելի եղբայր, որ առիթ ստեղծեցիր

ընծէի, այս նամականերով խօսակցելու հին բարեկամի մը հետ, քան մը ուրկէ պրկուեր եմ և որուն այնքան աստիճ կարօտը ունիմ հոգիիս մէջ, իբր ցանկալի անցեալին մէկ ցոլքը, աւաղելի ներկային մէջ . . .

Եղբայրական ողջագուրանքներով, միշտ քոյդ ու նոյն խոնարհ նէ-

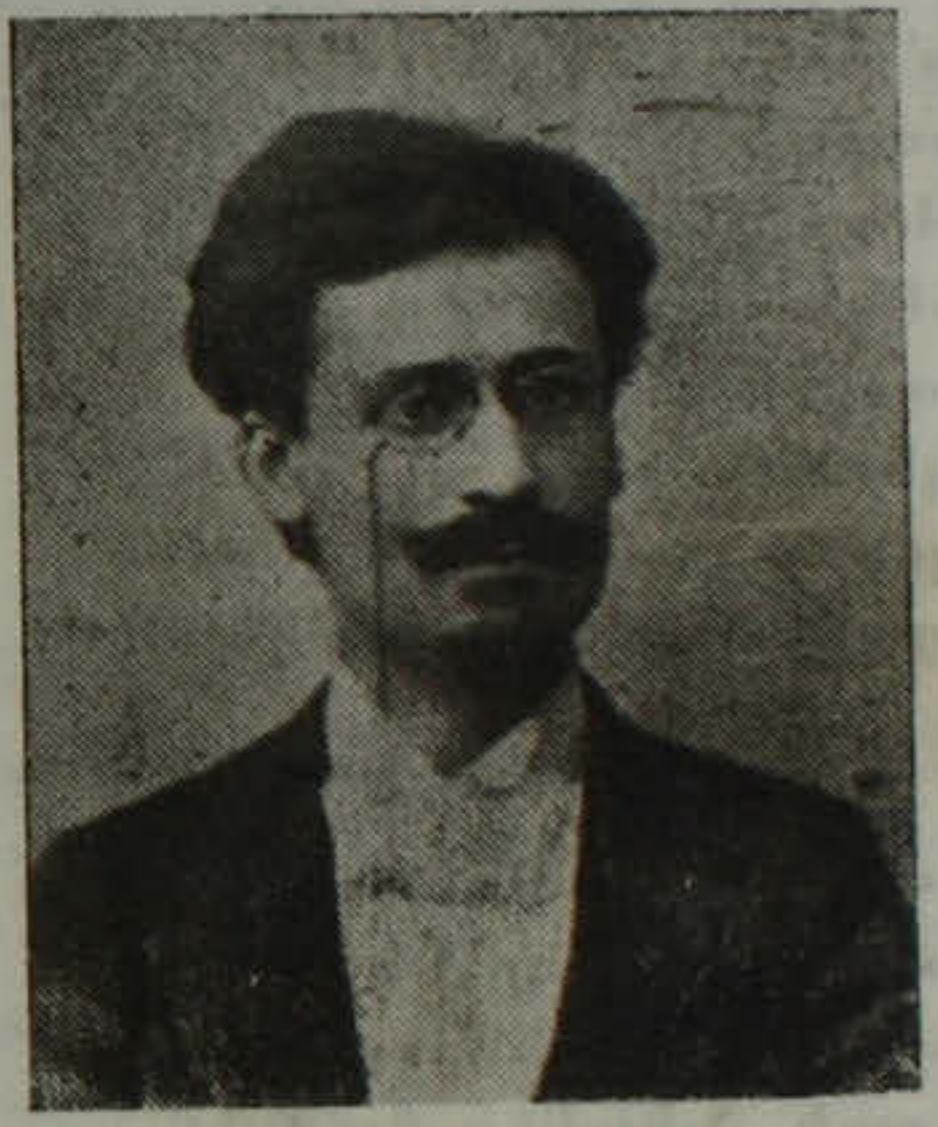
Ֆէրի մէրքուր՝ ԳՐԻԳՈՐ ՕՂԼՈՒ ՕՀԱՆՆԷՍ

7 Ապրիլ 918

. . . . . .

Ընդօրինակից՝ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՍՊԵՏ.

Վահագն Տահտիքր

(Մ. Շահտաճճեան)

Յունին ի Լայբցիկ

ԱՌԱՒՕՏԻՆ ՄԷՋ

Գիշերին մեծ տառապանքէն
Նաթիլ կաթիլ հրտընելով,
Մեզ կը դառնայ Լոյսն երջանիկ,
Եւ մարդին մէջ երկիւղիւռն
Նոր կապոյտ մը կը ծաւալի:
Մարգարտայեա ծաղիկներու
Գոյներն ամէն,
Բուրումնատար յուզումներուն,
Արեւոյսի հպումին տակ երերային
Կը ճոռածին մարդկայնօրէն:

※

Մէգերն երկա՛ր,
Գառներու պէս, լերանց կողին,
Իրենց տարտամ ալիքներո՛վ
Ծուէն ծուէն կը կարմրին:
Եւ Սուգն համբոյր, մարդկան հոգւոյն,
Գիշերին մէջ միայէն խոնջ,
Կը վերածուի կապոյտ կաթոյ,
Մարդկան Ցոյսի
Երանգաւոր բռիչներուն:

✲

Ցաւը՝ երկար Ճոճուածին,
Ցաւը խորունկ՝
Ամերիկայ Չախադաշէն,
Նոր խաղերու արեւմտագոյ կրակ առած,
Նորահրոց,
Նորոգ կեանքի չինչ աչքերով,
Մեծ ազօթքը սուրբ Ճոխասին
Կ'ուսուցանէ մանուկ մարդկան:

✲

Առաւօտը կը լայնանայ.
Սրտաւոյքը խօ՛լ, կը սկսի.
Սուրբ արշաւ է աճիւրպատակ:
Ծրեւին տակ, կեանքի ճամբէն
Կը խոյանայ Սոյլը մարդուն.
Ամէնքս ճամբոր, Ցաւն կառուդիր,
Սէրը վախճան, Ցոյսը իրան:

✲

Կառաւոր մը ձեր օրերուն
Կ'ըլիրանայ յամր, վախճանօրէն.
Իրիկուններով կը մրրնճան
Տուներուն վրայ Ճախրացուժին.
Գիշերին մէջ, Սուգն կը մրխայ.
Եւ մարդն աճյած
Սրբացուժէն Տառապանքին,
Այգերուն հետ նորոգ ծագող,
Կը վերածնի նոր Ճշմարիտն:

Սկիւտար, 13 Մեպտ. 1921 Մ. ՇԱՄՏԱՆՃԵԱՆ

Վահան Թէքէեան

ԴԱՆԱԿ

Ուզեցի ճանչնալ ինչ որ կեանքն ունի
Վեհ եւ գեղեցիկ, կեանքն առանց արկի,
Սիրտն որ չի սեր, ձեռքն որ չի խաթեր,
Եւ հոգին որ միշտ կը սաւառնի վեր:

Երազներով չոկ կեանքն էի ձեւած,
Չի գեղեցիկն էր իմ միակ Աստուած:
Բայց, աւա՛ղ, երբոր իջայ դեռակոյս,
Տեսայ որ բարին կ'թղայ ողջակէզ:

Պատուիրը գայ հմայիլ վիհաւոր,
Հոգին՝ արբուպիղծ, սիրն՝ ոչի կոխան,
Բարեկամն իր ուխտ կը մատնէ հեշտիւ,
Ամէն բանի տակ սայրա՛ծ ու հաշիւ . . .

Ո՛վ երազներուս դեռակոյս երկնային,
Պիտի ուզէի օրերս վերջին
Անցընել ոսկի կաւարներուդ տակ,
Հո՛ն սպրիլ, խաղալ սիր եւ չիշատակ

Մոռնալով բերնես ցաւերս հատորէն,
Զոր աշխարհի մէջ ճանչցայ այն օրէն
Որ երազներէս դուրս երջանկութեան
Չատաց խնդճ հոգիս՝ գեղապաշտ խորան:

Բօրթ-Սայիտ, 30 Օգոստ. 1921 Վ. ՄԱԼԷԶԵԱՆ

ԳԶՐՈՑԻՆ ՄԷՋ

Մինակ էր այլ եւս Արուա աշխարհի վրայ, փոթորիկ մըն էր փրթեր իրենց քաղաքը՝ Եօզղատ. և ինչ փոթորիկ. Հայուն օջախը մարեր, տուներ ամայացուցեր, սիրելիներ ու դրացիներ ցիրուցան ըրեր, իր պըզտիկ ուզեղին մէջ կերպով մը չէր կրնար սեղմեցնել թէ ինչպէս ինք հոն էր դեռ, մէկ դին չցաւցուցած, նոյն իսկ չմրսեցած, ինք տարու աղջնակ մը կրնա՞յ գիտնալ թէ ի՛նչ է եղեռնը, կրնա՞յ մանաւանդ չափել մեծութիւնը Սարսափին. Իւրաքիւր մայր իսկ որ աղբարիկներըն՝ մայրիկին ու հայրիկին ձեռքերէն բռնած՝ խառնուեր էին պահ մը մարդկային այն մեծ թնճուկին որ կարասանի մը տեսքն ունէր. Տեսած էր որ շատեր կու լային, ուրիշներ ողիկ ողիկ կու գային, և անոնց քովէն ի վեր «սիւնկիւլի» մարդիկ կը թուէին խուռ մնալ տատապանքի բոլոր ձայներուն. Այդ օր Դժոխքն ուժն էր կարծես. Շատ բան չէր յիշեր, ինչ որ կը յիշէր որշ, տակալի խառնիճաղանճին առեն, սա էր թէ կանանչ փաթթոցով տարիքոտ մէկը մօտեցեր էր իրենց, զինքը միայն զատեր առեր էր. Ինողքը պօռացեր կանչեր էին, ինք ալ միատեղ. Ո՛չ ոք սակայն ականջ էր կախեր իրենց ողբուկոծին.

Արուա՝ անծանօթ տան մը սեմէն ոտքը ներս դնելուն, ծերունին իր կնոջը սապէս էր բսեր. «Ահա՛ աղուորիկ աղջիկ մը քեզի. Ալիին քուրիկ ըրէ՛». Ի լուր այս խոստովանութեան, աղջիկը դողացեր էր՝ հովէն տարուբեր աշնան տերեւի մը հանգոյն. Ֆշուելու, ուստի և մեռնելու ճակատագրուած հէ՛ք Հայուհի որ տակաւին մեռո՛ն ունիս երեսիդ և անգիտակ ես աննման աղուորութեանդ, լսէ՛, գեղեցկութեա՛նդ է որ կը պարտիս ողջութիւնդ, և ափսո՛ս, որքութիւնդ ալ... Արուա՝ Հանքամին աչքին լուսն է հիմա, տունին ճրագը, կենդանութի՛ւնը մեռելական այդ ոլորտին. Պիտի մեծնա՛ր, կազմին վայելչութիւնն ալ հետք. օր մը կինը պիտի ըլլար իր սիրական զաւկին. Գուրգուրանքի բառերով էին լեցուած իր ականջները շաբաթներէ. ամիսներէ՛ ի վեր. Իմածը «Շէքէր փունար»ի ջուրն էր. Հագածը՝ անդուստ պարեգօտ. Թուչունին կաթն անպակաս էր հոտ՝ իր մինչեւիկ որկորին համար.

Եղի մեղրի այս յղփութիւնը սակայն, չէր գիտեր ինչո՛ւ, թոյնի համ մը ունէր իր քիմքին. Թույլ չէին տուած երբեք որ խոհանոցի գործերով զբաղէր, սանկ մատը մոխիրը թաթխէր. Իր քնքուշ մարմնոյն հրապոյրները պէտք էր որ անեղծ մնային մինչեւ... իր հարանութեան օրը. Այս ամէնուն անգիտակ, Արուա կ'ապրէր այդ որջին մէջ, ճիտիկը ծուռ, բեռանը լուռ, երբեմն խեղդուելու պէս բաներ մը զգալով, զգալով մանաւանդ անանուն ցաւ մը՝ սիրտը կրծելու եռեւէ. Ո՛ւր գացեր էին իրենները. պիտի դառնայի՞ն, ե՞րբ, ո՞րչափ առեն դատապարտուած էր ինք՝ հոս բանտարկեալ մնալու.— Հարցումնե՛ր որ կը ցանդրդէին չարունակ գէպ ի մանուկ իր երեւակայութիւնը, ցերեկին վանդակապատ պատուհանին առջեւ անբարբառ նստելուն, գիշերը՝ գլուխը բարձին

դնելուն, արցունքը սեւ աղտոր թարթիչներէն առկախ։ Օրերով նայած էր լուսամուտէն պարզուող տեսարանին, Սօղոյէ–Օլուք և նօհուտլը շքեղ լեռներուն, չորս բոլորի սարերուն ու ձորերուն, և համայնապատկերին մէջ՝ արցունքէ պղտոր իր նայուածքը զո՛ւր կը թարթափէր ծանօթ տեսարի մը, սիրելիներէն մէկո՛ւն գոնէ հանգիպելու համար։

* * *

Ու եղաւ որ մօրուն օր մը բաղնիք տանէր զինք։ Հերթական, տենչալի, եւայլն իր մերկութեանը մէջ, տաք մթնոլորտէն նրբագեղ իրանն ամբողջ վարդաթոյր, Արուս կը թուէր մարմնացումը շնորհին և անմեղութեան, թեւատ հրեշտակ մը՝ երկինքներէն վար գահավիժած։ Մօրուն զմայլած կը նայէր անոր, ծաղկատի իր հարանցուին. ճերմակ մարմարիոնին վրայ նետուած կարծես գամէլիա՛ մը բոսոր։

Ճիտէն կախ բան մը կար։ Հանքմը նշմարեց զայն ու ուժգունեցաւ։ Ոսկի պզտիկ խաչ մըն էր։ — «Ի՞նչ է ատ» ոռնաց յօնքերը վեր վեր։ — «Կնքամայրս տուած է պզտիկութեանս. . .» հծծեց որբուհին, կնոջը նայուածքէն սհաբեկ։

Կնքամա՞յր. ատ ի՛նչ բառ էր։ վերագարձին խաչը քակուած էր ճիտէն։

. . . Անունն ու տարազը փոխեր էին, ձայն չէր հանած. սիրականներէն ի սպառ բաժներ էին զինք, չէր տխրած ա՛յնքան որքան հիմա, երբ կը յափշտակէին իրմէ ցոյսին իր նշխարը փաղփուն, Իհատնենայ աղջկան այդ մի՛ակ նշանը զոր կրցեր էր պահել Մեծ Փոթորիկէն ի վեր լաթերուն ու շապիկներուն ներքեւ, լանջքին թաքթաքուր վէկ խորշը։ Գիշերները երբ անկողին մտնէր, այլ եւս որո՞ւ պիտի տար կարօտի իր համբոյրները. ի՞նչ բան պիտի արբացնէր իր անձայն Հայր–մերը վերմակին տակ։ Եւ իր վիշտն աւելի՛ մեծցաւ, խորունկցաւ՝ երբ Հանքմը — հակառակ իր պաղատանքներուն — չվերադարձուց իրեն այդ առտուն ու տարաւ կղպեց վերի սենեակը, գզրոցի մը մէջ։

* * *

Յաջորդ օր մօրուն դուրս էր ելած։ Տունը մինակ էր։ Փորձութիւնը մտաւ մէջը՝ գզրոցին ձեռք զարնելու։ Լրտեսած էր բանալիին թաքստոցը։ Երբ գզրոցը բացաւ, պահ մը չուզեց հաւատալ տեսածներուն։ Ուժգին կը տրոփեր սիրտը։ Վախցաւ նոյն իսկ որ արդեօք պիտի պայթէ՞ր ան։ Հո՛ն գտաւ օղեր որոնց վրայ չորցած արիւնի բիծեր կային. տեսաւ մանեակներ՝ ծռած ծռմռկած զարդոակիներով. տեսաւ իր փոքրիկ խաչն ալ՝ թեւիկները կոտրտած։ Սոսկումով կղպեց գզրոցը։ Աչքերը մթագնած էին։ Չլացաւ։ Չգաց միայն որ հրդեհ մը կար ներսիդին՝ մէկէ՛ն ի մէկ բռնկած։ Այդ տուփին պարունակութիւնը կարծես անգիր պատմութիւնն էր գործուած Զուլումին։ Հայուն չարչարանքին խորհրդանիշը, մանրացոյց մէկ պատկե՛րն էր անիկա։

Ու, ինչպէս թիթեռը՝ բոցէն հալածական, ինչպէս եղնիկը՝ վառօդի

մուխէն դողահար, փոխան անկիւն մը, կծկուեցաւ բազմոցին վրայ, տարտպայման յուզումի մը ենթարկուած։ Այդ վար գնելն էր գլուխը, վեր չկրցաւ առնել մէյ մըն ալ։ Դուռ-դրացի վազելին եկան. անօգուտ ամէն գեղ-գարման. ոչինչ կրցաւ բուժել, ուշքի բերել զինք — «Բաղնիքը մեղաւոր, անկէ էր կ'առարկէին ոմանք։ Մչ ոք կրնար անդրադառնալ զարհուրելի այն տագնապին որ տեղի էր ունեցեր իր հոգիին զաղփաղփուն բեմին վրայ, գգրոցը բացած պահուն։

Եւ աչքերը սեւեռած սեղանին այն անկիւնն ուր տհաւոր սեւ տուփը կը հանգչէր, մեռա՛ւ Արուս երկար հոգեվարքով մը, տ՛յնպէս ինչպէս պիտի թօշնէր մանիշակ մը՝ եղիճներու թաւուտքին տակ, կամ պիւլպիւլ մը՝ ագռաւներու վանդակին մէջ։

ԹԷՈԴԻԿ

ՊԱՐՈՆԵԱՆ ԿԸ ԽՕՍԻ

Առանց ստորագաժանման մէջ մտնելու, հայ ազգը գլխաւորապէս երկու թերութիւն ունի. ժամանակը ջնջած է անոր սիրտէն դիւցազնութեան ոգին, և միջավայրն ուր ապրած է՝ ստիպած է զինք վաճառականութեան մէջ ետ ձեալու, հետեւապէս ոգբատ ըլլալու։ Այս թերութիւններէն կը բխին անտարբերութիւն ազգ. գործոց մէջ, անկանոնութիւն վարչական մարմնոց մէջ, ընթերցասիրութեան պակաս, անհոգութիւն պարտուց և իրաւանց ճանաչման, անփութութիւն՝ եւրոպական յառաջդիմութեան հասանքին մէջ քչուած եզր մը դառնալու, անխոհեմութիւն՝ ամէն հոգւի առջեւ ստապատ բանալու, անուղղութիւն՝ ամէն հոգւերու համեմատ ուղղութիւն մ'ունենալու են. են. բայց հայհոյութիւնն ու զրպարտութիւնք շատ տկար են ուղղելու համար այս թերութիւնները։

Ինչ ազէկ բան է ճշմարտախօսութիւնը, կարծես թէ մարդուս սիրտին վրայէն բեռ մը կը բառնայ և շնչառութիւնը կը դիւրացնէ. մարդիկ պարտաւոր են ճշմարտախօս ըլլալու՝ գէթ առաղջապահական տեսակէտով։

Յաւաւորեալ դարուս մէջ դիմակի գործածութիւնք սովորութիւն մը, պէտք մը դարձած է։ Մարդիկ սովրած են ա՛լ իրենց դէմքը դիմակ անցքնել, ինչպէս վարժուած են իրենց ոտքը կօշիկ և ձեռքը ձեռնոց անցքնել։ Ընկերութեանց մէջ, խորհրդարաններու մէջ առանց դիմակի մտնելը բոկոտն ու բոպիկ ձեռքով մտնելու չափ ծաղրելի է։ Ուստի անոնք որ անդիմակ են՝ քմծնած չեն տակաւին դարուս քաղաքակրթութեան ոգին, անկիրթ են, յանձնապաստան, տիրացու, դասատու, տնտես, ժամկոչ, մեռելաթաղ, ննջեցեալ, և իրր այն՝ արժանի դիմակաւորաց կարեկցութեան։

Բանաստեղծ մը պզտա է, երբ ներդաշնակութեան վրայ է խնդիրը

մանաւանդ, խղճմտանքը արուեստի մէջ լեցնել և տրամաբանութիւնը գաւաթով խմել։ Նոյնպէս խղճահար մարդու մը համար կրնայ ըսել. «Ահա մարդ մը որ սափոր մը լեցուն խղճմտանք ունի», ինչպէս նաև անխիղճ մարդու մը համար. «Անոր խղճմտանքին մէջ ջուր խառնուած է»։

Գեղեցիկ հոգին պճնամոլ չէ, և այս՝ իրաւունք պիտի տար ինձ պնդելու քիչ մը թէ հոգին իգական չէ, եթէ անոր անմահութեան վրայ ճառող կրօնաւորն այնքան ուժով չի կրնար դրկել զայն։

Ամօթխածութիւն.—Մեծակ զինուոր որ կարող է մեր պակասութիւնները ծածկել։

Ա. Գիրքը կ'ըսէ. «Ամենևին մի՛ երդնուլ». մենք երդում ըրած ենք որ ամէն օր երդնունք։ — «Եթէ ակն քո ած գայթակղեցուցանէ զքեզ, խլեա՛ զնա և քնկեա՛ ի քէն». մեր աչքը եթէ գեղեցիկ կնոջ մը հանդիպի՝ ակնոց մ'ալ կը դնենք որ կին աւելի ազէկ դիտենք. միտքէ գայթակղութիւն անցընելիք ժամանա՞կ է, հոգիդ սիրեա։ — «Սիրեցէք զթշնամիս ձեր». պատուէ՛ր որ կ'ապացուցանէ թէ ժամանակաւ բարեկամներ ալ կան եղեր։ — «Այլ դու յորժամ ողորմութիւն առնիցես, մի՛ գիտասցէ ձախ քո զինչ գործէ զաջ քո». Ա. փրկչի հոգւարարձութիւնը լրագրաց մէջ ամէն ամիս կը հրատարակէ նուիրատուներու ցանկ մը, և նուիրատուներն ալ գոհ են։ — Պատուեա՛ զհայր քո և զմայր». մենք հարուստ զոքանչները միայն կը պատուենք։ — «Ամենայն որ հայէ ի կին առ ի ցանկանալոյ նմա, անդէն շնացաւ». երանի՛ կոյրերուն։ — «Եղիցի ձեր բան, այո՝ այո և ոչն ոչ». մեր այոն ոչ է, ոչն ալ այո. շատ անգամ ալ մեր այոն ո՛չ այո է և ոչ ալ ոչ. նշանակութիւնն ապագային կ'որոշուի պարագաներու համեմատ։

Ազդր. — Ո՛րքան կը ծափահարուի թատրոններու մէջ և ո՛րքան փառաւոր հեղինակներ դերասանուհիի մը ազդրին ուղղուած ծափահարութիւնները իրենց թատերգութեան կը վերջնծայեն։

Գիտեզման. — Անդիի աշխարհ քանող «Թիւնէլ»ին կայարանը։

Երազ. — Մտքի նաւարկութիւն՝ առանց կողմնացոյցի և ղեկի։

Հայհոյութիւն. — Փառաւոր սով։

Հաւատափոխութիւն. — Խղճի գաղթականութիւն։

Բնականը միայն գեղեցիկ է. նոյն իսկ տգեղութիւնը չինծու գեղեցկութենէն շատ աւելի սիրուն է։ Ամբարտաւանը չողոքորթներէն շատ աւելի կը սիրեմ։ Շինծու գեղեցկութիւնը մարմինին շռայլուած չողոքորթութիւն մըն է. և ով ը կը չողոքորթուի՝ կը տուժէ միշտ։

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԾՈՅԾԸ, ԺԶ. ՏԱՐԻ

2ՐԴ ՄԱՍ

ՀԱՅ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

1922

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԸ ԵՒ ՆԱՀԱՆԻ ՀԱՑԵԲԸ

ԱՏՐՈՆԸ — *արդիական ըմբռնումով թատրոնը — շատ յեղում ու յեղաշրջում կրած է հին հին դարերէ ի վեր, հասնելու համար այսօրուան բարեկազմ վիճակին որ գայն արժանի կ'ընծայէ «ժողովուրդներու կրթարան» անունին եթէ ատոր օրրանը եղաւ, և բուն թատրոնը, ողբերգութեան ու թատերգութեան գանազան սեռերուն ծնունդ տալէ առաջ, Աթէնքի ազատասէր և զբօսասէր ժողովուրդը կու գար այն հրապարակը հաւաքուիլ ուր Դիոնիսոսի (Դիանիասի) անուան ձօնուած տաղեր ու գանձեր կ'երգուէին*

Աչնան այգեկութէն օրերուն, աշխատասէր այգեգործներ, ի յիշատակ
Իկարոսի, նոխազներ կը զենուին, խրախճանքներ կը սարքէին և նոր
գինիով զօրացած գուարթացած՝ կառքերով շրջանը կ'ընէին Հաղաքին
Թեսպիս եղաւ առաջին բարենորոգիչը որ գիներգութէն երգերուն և
անկարդ խաղարկութեանց վերջ դնելով՝ անոնց տեղ սահմանեց ասելի
կրթիչ ու բարոյացուցիչ հանդէսներ, ուր նախնի հեքիաթք կու գային լսել
ազգային պատմութեան արտաչարժ դէպքերը, իրենց դիւցազանց գործութիւնները, աշխարհասէր պատերազմներն ու երկրաշէն գործերու
պատմութիւնները։ Եսքիղէսին տրուած էր այդ ողբերգական թատերգութեան ծնողն ու բարեկարգիչն ըլլալու փառքը. Սոփոկղէս ալ անոր
արժանաւոր նախանձորդն ու յաջորդը եղաւ, առաջինն իր եօթանասուն
ողբերգութիւններով, իսկ երկրորդը՝ հարիւրէ աւելի ողբերգութիւններով
որոնցմէ քանի մը հատը հասել ճողոպրած է ժամանակին աւերքէն։
Ասոնց կը յաջորդէ Եւրիպիդէս որուն նկատմամբ կ'արժէ հոս յիշել մեր
ֆերթողահօր գովքը.— «Որ զմեծ յաղթանակ զովութեանցն առեալ
տանի Եւրիպիդէս ճանաչի ողբերգակ, զի գորովագոյն իմն և գեղեցկայարմար դիւցազնական ողբերգութեամբքն ուրախացուցեալ զոգիս
մտաց ունացն, անչինչ յիշատակս ի նոսին և զխրատուցն արձանագրեալ,
անմահարար ևթող արժանի յիշելոյ արուեստս Որ մինչեւ ցայժմ եւս
(այսինքն մինչեւ Խորենացիին օրերը) զարմանալի արբայս անցեալ կեանցաղ օգտակարագոյն պատմի հմտութիւն»։ Հելլէն ողբերգութեանց այս
ծնողք իրենց արժանաւոր արձագանգն ունեցան ուրիշ ազգաց քերթողներուն մէջ, և թատերական գրականութեան գոհարներով փայլեցուց
Ռասին, Գոռնէյլ ու Մոլիէռ, ինչպէս և հոյլ մը ուրիշներ՝ Եւրոպայի
այլ և այլ ազգերուն մէջ, որոնց շարքը շատ երկար պիտի ըլլար հոս
զետեղել։ Մեր քերթողահայրը չքաւոր սակայն թէ մեր մէջ ալ կային
այդ սեռը մշակող մատենագիրներ, բայց եթէ Հայը չունեցաւ իր եպիքղէաներն ու նմանները, ազգային աւանդութիւնք մեկէ աւելի դրուագներ
կը բերէ մեզ այն հանդիսութիւններէն ու ժողովրդային խրախճանքներէն, ուր կը գտնենք հելլէն թատրին նախակարապետը եղող՝ թեսպեան
հրջանի խազերն ու պարերը, տօներն ու ցնծութիւնները, որոնց մէջ
ազգային դիւցազանց կեանքն ու գործք կը փառաւորուէին կամ հանրային դժբախտութիւնները կ'ողբերգուէին։—Ցիշենք նախ փաստս Բիւզանդացին որ իր Բիւզանդարանին մէջ Գնէյի մահը պատմելու առթիւ
կ'ըսէ. «ԵՒպա երբեւ մեծ երջն Համարձակ յայտնեցան ի լսելիս ամենեցուն և ի ձայնարկութ ամենայն, եղեւ նա (փառանձիմ՝ սպանեալին
կինք) մայր ողբոցն, և ձայնարկութ ամենայն ի ձայն ողբոցն սկսան
նուագել զերս տոփականացն Տիրիթայ, զակն դնելն, զխուրխուն, զհնարս
վահու ևիւրեղ, զսպանումն, ձայնիւք մռմնջոցն ի վերայ սպանեալոյն ի մէջ
կոծոյն բարբառիին գեղգեղեալ իսանդաղատութեամբ» են.։ Ճշմարտապէս և
արդեական իմաստով ողբերգութեան մը յուզիչ դրուագներուն տողան-

ցումբ չե՞ն ատնք, խօսքերն ու իմաստները երգերով արտայայտուած, ինչպէս Օբերայի խաղարկութիւն մը։ Եւ չէ՞ք գաեր թէ Փաուստոյի նկարագրած այդ եղերական դէպքէն 14 դար ետք, Թ. Թէրզեան ուրիշ բան չէ ըրած, բայց եթէ նոյն տեսարանները պատշաճեցնելով արդի թատրոնին պահանջմանց, յօրինել իր տաղաչափուած Արշակ Բ ողբերգութիւնը, որուն երաժշտութիւնը կը պարտինք Տ. Զուհաճեանի (*)։

Ինչ է, պարձեալ, եթէ ոչ յոգեթակառ Արտաշէս Բ-ի կեանքէն սխրալի թատերանուագ մը զոր անշուշտ ժողովուրդը կու գար լսել հազներուներու բերնէն, զանազան ազգէ նուագարաններու բնկերացած արտայայտչ տեսիլներու շարքով՝ որմէ կը ծնան միայն հետեւեալ պատոսիկները.

Հնծաւ արի արքայն Արտաշէս
Ի սեաւն գեղեցիկ,
Եւ հանեալ զոսկեօղ
Հիկարիոկ պարանին,
Եւ անցեալ որպես զարծուի
Արագիւ ընդ գետն,
Եւ հանեալ զոսկեօղ
Հիկարիոկ պարանին
Ընկեց 'ի մէջ օրիորդին Արսինոյ
Եւ շուտ ցատ ցոյց
Զմէկ միոյն հիկարիոկ օրիորդին,
Արագ հասուցեալ 'ի բանական իւր։
Եւ հարանեկան չքեղ Հայ դէմերու պարագաներէն՝
Տէղ ոսկի տեղայր
Ի փեսայութեան Արտաշիսի,
Տեղայր մարգարիտ
Ի հարսնութեան Սաթինիկայ։

Կարելի չէ չյիշատակել նաև Նաւասարդի և այլ տարեւոր հանդէսներու առթիւ կատարուած ժողովրդային խաղերը, հրապարակային հանդիսութիւնները, ոյժի, ճարպիկութեան, յանդգնութեան փորձերն ու հանրային խրախճանքները՝ որոնց արձագանգը հասած է մինչեւ մեր օրերը, մինչեւ դեռ երէկ, երբ Հայաստանի այլ և այլ կողմերը Մշու Սուլթան Ս. Կարապետի կամ ուրիշ տօնական հանդէսներու առթիւ խաղեր ու ցուցքեր կը կատարուէին Հնութեան՝ մեզ աւանդած գուսանական կամ Գողթան տաղերէն կը յիշատակուին հետեւեալները.— վէպ, Զրոյց, Առասպել, երգ բանից, Պատմութիւն և Ջերթուած, Թուելաց երգք, երգ պարուց, Յուցք կամ երգ ցոց։ Ասոնցմէ Ջերթուածը

(*) Արշակ Բ-ի այս ողբերգութիւնը Թատերախաղի վերածուած է նաեւ ուրիշ հեղինակներու կողմէ, Հ. Պետրոս Մինասեան (վենետիկ), Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան, Խորէն Եպիսկոպոս Նար Պէյ, Էմմանուէլ Եսայեան, Սրապիոն Թոլեան և Սեպուհ (Լապ) Մինասեան։

զանազան անուններ ունի. դիւցազներգական, դիւցազնազուեշտական, վարդապետական, փիլիսոփայական, քնարական, արտասովիլական, հովուերգական, վիպական, երգիծական են. իսկ նուագարաններն էին բամբիռ, տաւիղ, կանոնացուր սղերաղէ գործիք, նափր, ձնծղայ, թմբուկ, փող, արինգ:

Ինչ էին ապաքէն Գողթան երգերը, մեք ոչ ներկայացուիլներ ուր երգը կ'ընկերանար պարին և «ցուցք»ին, որոնք մաս կը կազմէին ժողովրդային տեսարաններու ազգային կեանքէ թատերախաղերու, — գուսաններգուիթ'ունք պարզապէս որ կը մշակուէր հին Հայերու մէջ:

Բայց մեր նախնիք անմասն չմնացին նաև յոյն և լատին ցեղերու սեփական թատրոնէն. և մեք իրենք չսահմանեցինք զայն՝ փոխ առին Արեւմուտքի հելլենական ճոխ թատրոնը: Ահա թէ ինչպէս:

Ո և է ազգ իր դրացի ժողովուրդներուն ազդեցութենէն չի կրնար անմասն մնալ, բայց քաղաքական կամ ռազմական, բայց ընկերային

Տիգրան Ե.ի դրամը

կամ իմացական կեանքի մէջ: Արդ, գիտենք թէ, մեր նախնիք սերտ յարբնչութեան մէջ էին մեկ կողմէ հելլէն ցեղերու (որոնք դէպ արեւմուտք և արեւելք կը տարածէին իրենց կրօնական, մտաւնագրական, քաղաքական և ընկերական ազդեցութիւնը), միւս կողմէ Ասիոնեանց (նախնի Պարսիկներու) որոնց սերտիւ կապուած էին աշխարհագրական դիրքով ու լեզուաւ, առևորութիւններով և ուրիշ պայմաններով: Այդ դրացիական ազնչութիւնք՝ Քրիստոնէական Թուականներէն առաջ՝ կը տարածուէր մինչեւ Հովմէական ցեղեր որոնք ասիներէ եկան Հայկական բարձրաւանդակներուն տիրապետող Տիգրան Բ.ին, մինչեւ որ անոր պայազատին վիճակեցաւ Հովմէական լեգէոններէ նուաճելու փառքը, նոյն այդ պայազատը, Աւգուստոս Գ. մատնութեամբ կը պարտուի յետոյ Անտոնիոսէն և ոսկի շղթաներով կապկպած՝ Հռովմ կը տարուի, հանկէ ալ Ալեքսանդրիա ուր երեք տարի գերութեան մէջ տուայտելէ ետք՝

կղեոպատրայի հրամանով կը գլխատուի Պլուտարքոս կ'ասէ թէ այդ թագուհւոյ կեանքի ու գերութեան տասերը մեծ մեկնութիւնք կը գտնէր, շարադրելով «այլ և այլ թատերական էջերն, ողբերգութիւններ, ճառեր և.ն. որոնք մեծապէս յարգի եղած են։ Արտաւազդի այդ բանաստիրական երկերը չէին մնար շարունակուելու իր արքունի նախասիրութեանց, որով թատրերգութիւններ կը յօրինէր և ներկայացնէր կը սարքէր, ինչպէս Ներոն Հռովմի մէջ։

Արտաւազդ Դ. դրամը

Այս պատմական վկայութեանց վրայ ապացնենք նաև հետեւեալները. — Ըստ ձեւյմ Մերվի, Աղեքսանդրի սիրապետութենէն առաջ՝ թատրոնը գոյութիւն ունէր Անթիոք Պարսկաստանի մէջ։ Նոյնը կը հաստատէ նաեւ Անտիոք Ֆռանա իր «Խոխս» գործին մէջ ուր կը յիշէ նոյն Աղեքսանդրեան շրջանի համբաւաւոր դերասանուհին Տոյիոս պռունկը։

Հելլէն թատրոնի գոյութիւնը Պարսկաստանի մէջ ալ կ'ակսի մակեդոնական արշաւանքի թուականէն և պարսկական արքունիքին մէջ կը ներկայացուէին Եւրիպիդէսի ողբերգութիւնները ու Արիսդոփանի կատակերգութիւնները, որոնց շնորհիւ էր որ հելլէն լեզուն գերակշիռ դիրք մը ունեցաւ Սասանեան աշխարհին մէջ, մինչեւ որ Արտաշիր իր գահակալութեան օրն իսկ ի Ֆիրուզ-Ապատ, հրովարտակով մը արգիլեց հելլէն լեզուն, և մէկ շարթեան քնթացքին՝ տասնեակ հազար մարդոց լեզուն կտրել տուաւ, վերջ դնելով հելլէն ազդեցութեան։

Արձանագրութիւնները կը վկայեն թէ Մինդրատի սիրապետած բոլոր քաղաքներուն մէջ թատրոններ կային։ Ըստ Թէոտոս Ութինագի, Ծիգրանակերտի մէջ թատրոններու և յոյն արուեստագէտներու կամ դերասաններու գոյութիւնը յայտնի է, ինչպէս կը պատմէ նոյն հեղինակն իր Mithridate Ephadore, Roi de Ponte անուն գործին մէջ։ Փոքր Ասիոյ այլ և այլ կողմերը, Մեծ թէ փոքր Հայքի և Կիլիկիոյ մէջ, այսօր կեդրոնի և շօշափելի վկաներ են՝ տեսլարանի, թատրոնի, ամփիթատրոնի նմանող շէնքեր, ինչպէս Ամասիա՝ ուր թատրոնը գոյութիւն ունէր փա.է երկու դար առաջ, ինչպէս կարին՝ ուր «մօզաիգով շինուած համբաւաւոր Զիֆթէ Մինարէ մզկիթին մէջ թատրոնաձեւ սրահ և այլ բաժանումներ կան, ինչպէս Անթիոքիոյ կողմերը (Կիլիկիա) էրժէնէկի մօտ ամփիթատրոնաձեւ հնութիւնք, նաև Շոր-Տէրէ բառած գետաքարաքին մօտ (Կիլիկիա) հռոմէական ամփիթատրի աւերակներ։ Կիլիկեան աշխարհի այդ թատրոնաձեւ շէնքերէն ուրիշ հետքեր ու յիշատակներ, պատկերներով եկատեղ, մեզի կ'աւանդէ Հ. Ղ. Ալիշան՝ իր Սիսուանին մէջ։

Ինչպէս արտաքին պատմիչներէն Յովհան Ակեբերան և Օգոստինոս կը վկայեն թէ Դ. և Ե. դարերու քրիստոնեայ Բիւզանդիոնը, Անտիոք և ուրիշ ասիական քաղաքներ թատերախաղերով և դուսաններով կը զուարճանային, նոյնպէս Ե. դարու ազգ. «Մանր Գրողներէն Մ. Յովհան Մանդակունի կաթողիկոս իր կրօնա-բարոյական ձառերուն մէջ կը խօսի Հայ թատրոնի վրայ Ե. դարուն։ Այդ գրուածքը մեր նիւթին համար գերազանցապէս հետաքրքրական է, երբ նկատի առնենք թէ Մանդակունի կը խօսի հանրային հանդէսներու, թատերական ներկայացումներու և զբօսանքներու վրայ զուրա «անբարոյ» և «լպիրշ» մակդիրներով կ'որակէ, և մեզպրելով հայ ժողովուրդին հաճոյասէր հակումները՝ հնգնաբար կ'բսէ. «Ոտք մեր՝ ի թատերաց խաղաց... են՝ ի ցաւս» իրմէ 5 դար վերջ, Նարեկացին ալ կ'ակնարկէ ներկայացումներու կամ թատերական խաղերու, «թատերս տեսարանաց» բառերով, ինչպէս նաև ուրիշ եկեղեցական մատենագիրներ թատրոնի գոյութիւնը կը խոստովանին, ցաւելո՛վ հանդերձ անոր «անբարոյ» նկարագրի մասին՝ բսելով. «Ցորժամ թատերախաղն հարկանին, յայնժամ ողբայ եկեղեցի զկորուստ ժողովըրդեան»։

Սմբատ Դաւթեան 1898

Իբրեւ եզրակացութիւն, քանի՛նք ուրեմն թէ նախնի Հայերն ալ իրենց հոգեկան վայելքներուն յաղուրդ տալու համար ստիպուած էին համախմբուիլ՝ իրենց դիւցազներուն արիական գործերը տարփողելու, խրախճանքներու մէջ խանդավառուելու, ազգային յաջողութիւնները նշագներգելու կամ հաւաքական ցաւեր ողբերգելու, քնարի, տաւղի, թմբուկի նմանող նուագարաններու ընկերակցութեամբ, ինչպէս Դաւիթ որ կ'առաջնորդէր Եբրայեցիներուն, ինչպէս հելլէն և հռովմայեցի քերթողներ Միջնաբերդի ու Կոլոսէոնի պարիսպներուն մէջ բերկրանք կամ տսկում կը սփռէին հանդիսական ամբոխին վրայ։

Բայց յաջորդ դարաշրջաններուն, երկար միջոց մը դադար առին այդ ամէնքը՝ քաղաքական դէպքերու և ազգային դժբախտութեանց բերմամբ, մինչեւ որ վերջնագոյն դարերու մէջ, ազգային գիտակցութիւնն արթնցաւ, եւրոպական քաղաքակրթութեան շունչերը թափանցեցին մեր մէջ ալ, և իմացական մշակոյթը վերարծարծեցին գեղարուեստի ճաշակը, տալով ծնունդ արդիական թատրոնին զոր Հայերը սիրեցին ու մշակեցին աւելի քան ո՛ եւ է ուրիշ ազգ՝ Մերձաւոր Արեւելքի մէջ։

Բերա. 14 Յունիս 1921 ՍՄԲԱՏ ԴԱՒԹԵԱՆ

Թ. Ս Ե Ր Ա Կ Ա Ն Տ Ա Ր Ի Ն
(1920 Ցլս. — 1921 Ցլս.)

1920ի ամառնային շրջանին, վ. Շահինեանի առաջնորդութեամբ կազմուած «Կիլիկեան Հայ Տրամաթիկ Թատերախումբն էր որ ներկայացումներ տարբեց Բանկալթի, Շահզատէ-Պոչի, Սկիւտար եւն., խաղացանկն էր Միւզտի Խոպկո (Խզճի խայթ), Սարօնի սէրը, Հայ հերոսուհին, երկու մեծերու յիմարութիւնը և Սեր-Պատիւ-Վրէժ, մեծամասնութեամբ «մէլոտրամ»։ Խումբը միայն կազմ չունէր, բայց ի Շահինեան քնարանէքեն (վ. Շահինեան, Օր. Հօրթանս և Լիւսի, Նուպար և Պերճ)։ Իրենց մասնակցութիւնը բերին Տիկնոյք Հ. Ֆէլէկեան, Ս. Ալիքսանեան, Ա. Պինէմէճեան, Օր. վ. Առաքելեանց, Պէտթրիս և Պարոնայք Ա. Մատաթեանց, Տ. Ներսեսեան, Զօպանեան, Պալթազար, Պապոեան, Գրէմ Սիմոն, Պապատասրեան, Չկնաւնի և ետ։

*** Պ. Հ. Տ. Ընկ. թատերախումբը նոյն շրջանին Հայ-կղզի և Սկիւտար խեղճ մը խաղեր բեմադրելէ վերջ՝ ստիպուած էր դադար յայտարարել, տնտեսութեան և գործերու ձախորդ գնացքին հետեւանօք։ Սեպտ.ի սկիզբ անպաշտօն վերակազմութեամբ բերաւ և Շահզատէ մէյմէկ հեղ բեմադրուեցաւ Ա. Արփիարեանի կատիր ժամուցք՝ թատերախաղի վերածուած վ. Թէքէեանէ և Ս. Պարթեւեանէ։ «Ցուսիկ քննյ.»ի դերը ստեղծագործեց Պալթազար։ Բեմադրուեցաւ նաև Շերվանզադէի Եւգինեան։ Սեպտ. 15ին պաշտօնապէս վերակազմուեցաւ Պ. Հ. Տ. Ընկ.ը՝ հետեւեալներէ. — Տիկ. Հ. Ֆէլէկեան, Քնար, Ս. Ալիքսանեան, Ա. Պինէմէճեան, Օր. Լիւսի, Պ. վ. Փափազեան, Մատաթեանց, Թօլոյեան, Զափրաստ, Հրաչեայ, Նշանեան, Ստեփանեան, Չկնաւնի, Պապատասրեան, Սարիմ և ետ։ Այս կազմին վրայ աւելցան Աբէլեան, Չարխճեան ամոլ, Շահխաթունի, Սուքիասեան ամոլ և Տիկ. Էլիզ Գօվան-Պինէմէճեան, որոնցմէ Փափազեան, Ֆէլէկեան, Քնար, Աբէլեան, Չարխճեան և Սուքիասեան ամոլք հետզհետէ քաշուեցան։ Խումբին Ե. շրջանն էր և Բ. տարին, 100 ներկայացումներով. — Մատամ Սան-Ժին և Հայրենիք (Սատու), Մտմ. Մօնկոսկի (Հէնրիքէն), Հանճար եւ Շիտրութիւն (Հայր Տիւմա), Փրկանք (Կամատրական-Կիւրճեան), Պատի համար, Շար ոգի և Նամուս (Շերվանզադէ), Մարդիկ, Օթէլլօ, Արհայն Լիր, Քին և Համլիկ (Շէքսպիր), Տրիլբի (Դէ), Պաղտատար Աղքատ (Ց. Պա-

Ազգացեալ Սեւումեան
Իւօկեւիչի «Թագաւոր» թատերախաղի
«Գրօսմանճի աճզուգական դերով։

քոնեան), Բօթաշ Բերդամուրր, Տիւաւեր Մեր, Յո՞ երթաս (Մէնքիէվիչ), Երիկոյեան շիփոր (Ատամ Բէյէրլէյն), Ուրիկ Ակօստա (Գուցկով), Արցուիի հուիիս (Ահարոնեան), Մեր եւ Նիւիզ (Շիլլէր), Սասանցոյ (Գորգինի), Կինդանի վեոեպլներ, Հին Աստուածներ (Լ. Շանթ), Թայֆուն (Լէնգբէլի), Խամանճիկներ (Բիէր Վօլֆ), Մարդոյ ձրագներ (Ա. Աբէլեան), Վարդանանք (Լէօ), Հարսանեկան բայրագ (Հ. Պաթայլ), Բոցը (Քնթմէքքրա), Բարիզի ադմատներր, Մորիկ (Պէրնշթայն), Քօրտսօ (Ձիտզօմէթթի), Սարսնի օձր (Վ. Փափազեան), Օնիքհօրի հօրհուրս (Բօլ Կավօ) Կրոյ Մհատր (Գրէմ Սիման), Փոքարկոտ բոյնի (Էմիլ Ֆուպէ) ու Միիկր եւ իր մայրր: 57ք տեղի ունեցան Բերա, 19ք Բանկալթի, 6ք Սկիւտարր, 6ք Գատրքէօյ, 6ք Մազրքէքէօյ, 2ք Սամաթիա, 2ն Արնաուտքէօյ, 1ք Շահզատէ-Պաշի և 1ք Գում-Գափու: — Դերասոյցն էր ՄԱՏԱԹԵԱՆՑ ար իր ծանր և ապերախտ գործք — մեր մէջ անշուշտ — գլուխ հանեց իրեն յատուկ ձեռներեցութեամբ ու կորոզութեամբ, չարժանանալով ո՛չ միայն մեր վարձկան քրոնիկագիրներուն (բացառութիւնք թէև հեռուէն, բայց միշտ յարգած եմ) աճուրդի հանուած գնահատութեանց, այլ նոյն իսկ արամատեաեան հեգնութեամբ քնդունելով անոնց թուդթէ սլաքներր, ինչպէս ՏԻԳՐԱՆ ՊՕՂՈՍ խումբին հոգին, Մատաթեանց ալ անոր միտքն էր: — Ցուշարարն էր ԱՐՇԱԿ ԷԼՄԱՍ, իր արուեստր ճշմարտապէս իւրացուցած ըլլալուն, իրրեւ պատուանուն՝ այդ մականունն քնդունած թուրքերու ամենամեծ թատերագետն, Րէշատ պէյէ Էլմաս իրեն օդնական ունէր Արարատեանը: — Բեմական կառավարիչն էր «Մնակեան խումբ»ի վաղեմի վաստակաւոր՝ կատակերգակ Գ. ՁՕՊԱՆԵԱՆ որ այդ պաշտօնով անզոյգ նկատուած է, կարգապահութիւնք պահպանել պարտադրելով բեմի անսանձ բքուանկալներու խակ խումբին բժիշկներն էին Գափամաճեան, Տէօքմէճեան և Հինդլեան որ թատերաշրջանին վերջերը թատերական մասնախումբ մը կազմեց, յետոյ թատերական մուրհակ մը կազմեց, փափաքելով նիւթական ու բարոյական բարձրութեան մը հասցնել հոյ բեմի աշխատաւորներր: Տիպար թատերասէրի տիպա՛ր փափաք որ, ափսո՛ս, զանազան ու զարմանազան պատճառներով պիտի երթայ բոլոր տիպար փափաքներուն օթեվանք...

Տիկ. Հրանոյե Ֆէլէկեան «Պավոօ Ժօզէֆի դերով

Եթերային— Մարթս կը ներկայացնենք դերերը զոր մարմնաւորեցին Պ. Հ. Տրամաթիք Ընկ.եան դերասանուհիներն ու դերասանները:

ՏԻԿ. ՀՐԱՆՈՑԵ ՖԷԼԷԿԵԱՆ.— Գաթիրիճ Հիւրչէ (Սան-Ժէն), Գլօսէր

(Մանկօտէն)։ Առաջինը մին է իր բեմական յաղթանակներէն և գնահատած արուեստի Նայ և օտար քննադատներէ։ Ան, բարիզեան կեանքի մը, ստեղծագործութեան Հրանոյշի արուեստին յատուկ ճարտարութեամբ, ներքին ցաւալի դէպքեր պատճառ եղան որ խուսափէն կանուխ հեռանայ ներկայ «գօմէտիանթ»ը։

Տիկին Քնար

Տիկ. Փ Ն Ա Ր — Էլիւա (Քին), Նուազող (Փրկանք), Մարգարիտ (Պատի համար), Սօնա (Ձար ոգի)։ Մեր ապրանքատար դերասանուհիներէն է ինք,— արուեստը ապահովելէն և ուժգին,— նոյնպէս չատով հեռացած պժբախտութենէ։

Տիկ. Ս. Ա Լ Ի Ք Ս Ա Ն Ե Ա Ն.—Լիյտի Մամպիք (Մաքպեթ), Արտիւր (Քըրկանք), Լուիմէ (Պատի համար), Շուշան (Ձար ոգի), Մտմ. Մօնիկօսկի (Նոյն), Լսպիր (Ո. Ակօսթա), Փէրի (Արց. Հովիտ), Գիւլնազ (Նամուս), Տիկ. Միւղիր (Սէր և նենգ), Իշխանուհի (Հին ատաճաններ), Աննա (Մարտոզ ճրագներ), կերթրիւտ (Համլէթ), Սիւզան (Ձարս. քայլերգ), Տիկ. Պերճիէ (Բարիզի աղջատներք), Ռօզալիա (Փօրթաս), Լ Ֆրագի (Սալօնի օձք), Մտմ. Ռեյմօն (Օնֆ. Հօրքուր). Տիկ. Հարդանիժ (Փոթոր. բոյն), Միմիի մայրը (Մինքէթ), «Անատալ»ը գոհացնող փորձ դերասանուհի և յորդորալի մայր դերասանուհի։

Տիկ. Ա Ր Ա Ք Ս Ա Զ Ա Ր Ի Ֆ Ե Ա Ն. — Յուդիթ (Ո. Ակօսթա), Տօրոտկ (Հայրենիք), Սուսան (Նամուս), Լուիզա Միւղիր (Սէր և նենգ), Անոյշ (Պ. աղբար), Ֆրէյիտա (Սատանայ), Սիդա (Հին ատ.ներ), Լիլի Հէ·վիր (Թայֆուն), Սօնա (Ձար ոգի), Մարթա (Մ. ճրագներ), Տոգտիսօնա (Օթէլլօ)։ վարժ դերասանուհի մը։

Տիկ. Անահտ Չարխճեան

Տիկ. Ա Տ Ր Ի Ն Է Մ Է Ճ Ե Ա Ն. — Աննա Տամպի (Քին), Ռօզալիա (Պատի համար), Անոյշ (Պ. աղբար), Իրմա (Բօթաշ և Տնաշէր սէր), Լիկիա (Ցո՞ երթաս), Ռամայիդա (Հայրենիք), Սուսան (Նամուս), Տոգտ-

մօնտ (Օթէլլօ), Անթուանիթ (Բ. աղջամանները), Էմմա (Քօրրաոօ)։— Փնջոյշ դերասանուհի մը։

Օր. Լիլիի (ԹՕԹԱԹԼԵԱՆ)։—Նուար (Կ. ժամուց), Էմիլիա (Օթէլլօ), Լիւսիէն (Մանկօտէն), Շուշան (Պ. աղբար), Պօպիկա (Յո՞ երթաս), Հիւրի (Աբց. Հովիտ), Սուսաննա (Նամուս), Էլիւա (Քին)։ Մասամբ տը Վարմօն (Խամաճիկներ)։— Խաղարկութենէն «ո ւոպ էթ» մը։

Տիկ. Աստղիկ Պիճէմէճեան

ՎԱՀԱՆ ՓԱՓԱԶԵԱՆ։—Նաթ Յոան (Սան-ժէն), Մաքսիր Լա Քիւն (Նոյն), Սուրհի (Քրիստֆ)։— Հայ բեմի այս ներոան ալ դժբախտաբար շուտ հեռացաւ խաւարէն։

ԵՐ. ԹՕԼԱՅԵԱՆ։ — Ֆուշի (Սան-ժէն), Մարօնճօն (Քին), Սուրհի (Պատուի համար), Թօնաս Պիգոս (Տրիլբի), Պազիլուֆի (Բօթաշ), Նէրոն (Յո՞ երթաս), Կոյր վանուհիի (Հին ածդեր), Օրրօ Մարպուկ (Թայֆուն), Նիզոլ (Խամաճիկներ), Ա. գերեզմանատուր (Համլէթ), Պուրուն տը Մորք (Բոզք), Բրանիրօզ (Ի. աղքատները), Ձիանիելօ (Քօրրաոօ), Շարլ Պուրխ (Մեֆ. Հօրքուր)։— Տրամաթիկին «գօմիք»ը, «գօմիք»ներուն տրամաթիկը, դերասաններուն վարչապետն ու դերասանուհիները վար . . . պետը։

ՁԱՓՐԱՍՏ.— Պ. Մօնկոսհի (Նոյն), Բխարոլ (Քին), Բ. Գամիլիարհան (Եւգինէ), Նաշպանեց Ոսկան (Զար սգի), Սաղարիկ (Քրիստֆ), Բուրգամուր (Բօթաշ), Քիշօն (Յո՞ երթաս), Խեղկատակ (Լիր), Ժօնաս (Հայրենիք), Հայրապետ և Ծպղիծատուր (Նամուս), Բօլօնիուս (Համլէթ), Տորգանիժ (Մեֆ. Հօրքուր), Պօնիֆո (Խամաճիկները), Բժիշկ և Թադոս (Կենդ. մեռեալները)։ — Տագանդաւոր և Համակրելի կատակերգակ։

ՏՊՂԱՏ ՆԵԱՆԵԱՆ. — Մաքսիր (Մաքպէթ), Միլլիւ (Քին), Եակօ (Օթէլլօ), Քորուսօ (Նոյն), Տաֆֆի (Տրիլբի), Տ. Հարդանիժ (Փ. քոյն), Օգսհի (Պ. աղբար), Ռուսլա (Յո՞ եր-

Օր. Լիւսի (Թօգաթլեան)

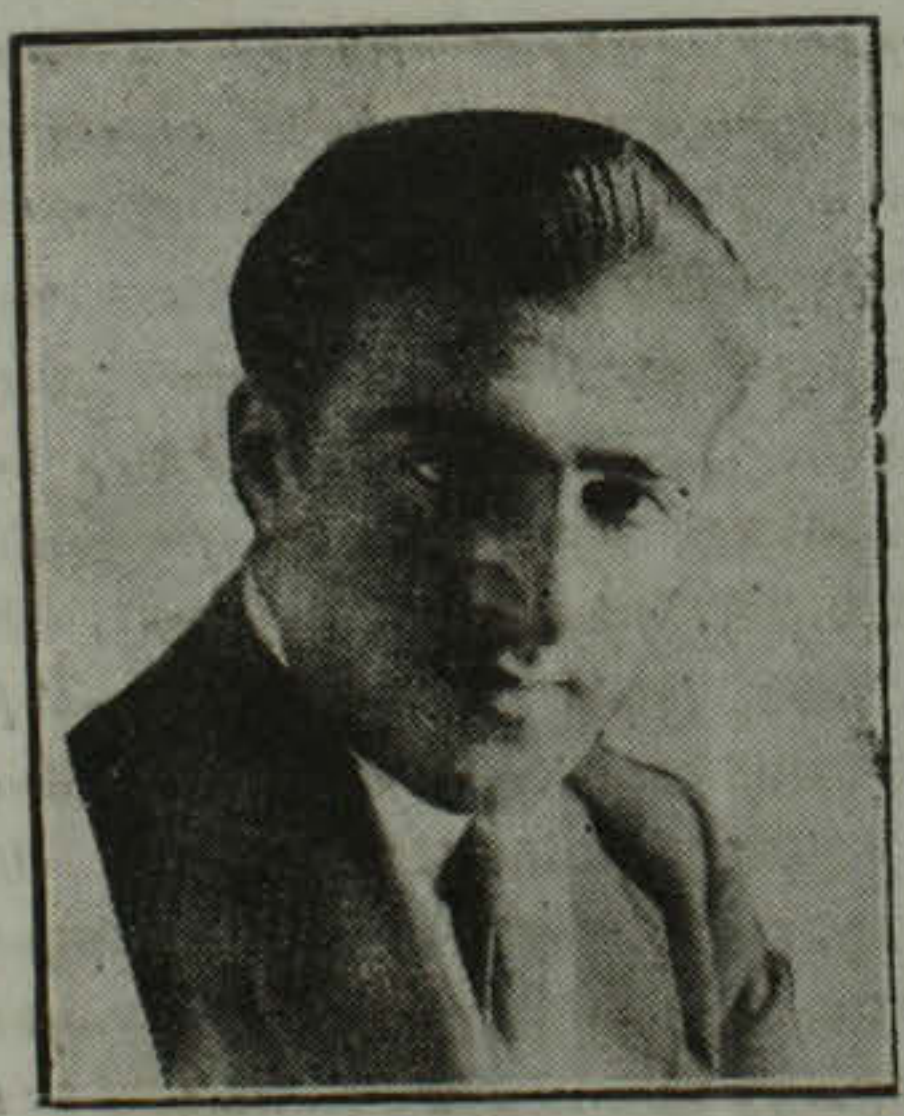
Թաա), Լ·տևօնis (Լիբ), Լը Պուռ (Մրբիկ), Լը Շաթիյիհ (Հարս. քաղաք), Դուխա Ալպայլի (Հայրենիք), Իշխաե (Հին ածանը), Ռուսսամ (Եամուա), Տը Ֆհրևհ (Խամաճիկներ), Գլօսիուս (Համլէթ), Մօևսհևհor (Բոցք), Լը Ֆհվրր (Սան-ժէն), Վասսակ (Վարդանանք), Իր մասին խօսած ենք հերու։

Հրաս Սեփաեան

ՀՐԱՆՏ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ. — Ռուբեն (Պ. Ադրար), Պիպի (Տրիլբի), Կասիո (Օթէլլօ), Աֆհsհ Լըպուր (Մրրիկ), Կոմս Ենյպհր (Ս. ժէն), Վարհօի (Խամաճիկներ), Հօրացիո և Լհյարիս (Համլէթ), Բարթհև (Արց. Հովիտ), Տիմիլիօս (Յո՞ երթաս), Լահիւրհյ (Մքբէթ), Մ. Հարդանիժ (փ. բոյն), Գաբրօ Ազարեան (Եւգինէ), Նուսկաում (Հայրենիք), Սուրհև (Պատի համար)։ — Նուրբ, թեթեւ երիտասարդական դերերու համար մանաւորապէս շնորհաւորելի դերասան մը որ այս շրջանին ցոյց տուաւ արդարեւ գեալի յառաջդիմութիւն մը։

ՀՐԱՉԵԱՅ.—Կապհսի իշխան (Փին), Մուրաս (Ձար ոգի), Սանիոի (Տրիլբի), Էտկար (Լիբ), Ֆօնի Լաուֆհև (Ե. Շեփոր), Լիւդովիֆհս (Թայֆաւն), Բ. Վասհև (Խամաճիկներ), Պօհուռ (Բոց), Գլօս (փ. բոյն), Օբաւեան (Պատի համար), Ռօպհր (Մանկօտէն)։ — Լաւ օժտուած դերասան մը որ պէտք է թողու քնգօրինակոզի մոլութիւնն ու անիմաստ դիմախաղերը որպէսզի գեղեցիկ բաւական ուժգին տպաւորութիւնը կը խաթարեն։

Հրաչեայ

ՎԱՀՐԱՄ ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ. — Մխիթարիկ (Ե. Շեփոր), Ջուգու (Տրիլբի), Գօրտսահլլա (Հայրենիք), Գիհևան (Մնփ. Հօրքուր), Վարդան (Պատի համար), Թադոս (Կենդ. մեռեալներ), Ֆրանսուա (Մանկօտէն)։ Շատ խոստմնալից։

Ս. ՍՈՒՐԱԲԵԱՆ.— Ձօհուր Կարապետ (Ձար ոգի), Ժհffo (Տրիլբի), Գորժակալ (Բօթաշ), Ֆապիուս (Յո՞ երթաս), Քհնս (Լիբ), Ռհս Մնօ (Արց. Հովիտ), Ռինկօլի (Հայրենիք), Վուրմ (Սէր և Նենգ), Բհյքր Բհյք (Փին), Ճերմակաւոր և Մոխրա վանականի (Հին ածանը)։ — Բաւական վարժ դերասան մը, կովկասեան դերերու մէջ շատ աւելի յաջող։

վ. ՉԿՆԱԻՆԻ.—Դրիգօս (Մ. ժէն), Ռօսրիկօ (Օթէլլօ), Ամբակում (Պ. ազբար), Ռօզևնկրանց (Համլէթ), կոկիկ (Սայոնի օձք)։— Այս շրջանին իբր «ամաթէօռ» մասնակցելով՝ չկրցաւ իր գերնրսի ուեյի լայն բաժին մը ունենալ։

Վահրամ Պաղտասարեան

ԱԱՐԻՄ. — Ուրուսկան (Համլէթ), Զօրական (Փլին), Պռապսցիօ և Լուցովիկոս (Օթէլլօ), Մանուսկ (Ո. Ակօստա), Կոռւօնի (Յո՛ երթաս), Կարապետ (Պ. ազբար), Պռաժըկեն (Մբրիկ), Իօժեն (Հարս. քայլերգ), Իոսկեն ու Տանթրեուա (Փ. բոյն)։— «Անատմպլը» գոհացնող դերասան։

ԻՆՔՍ. — Դուխս Ռ. Ոսվարի (Մ. ժէն), Ա. Նիզակեան (Կ. ժամուց), Վարսամեան (Եւ գինէ), Պանիօ (Մաքպէթ), Լօրտ Մէյլի և Բէյրր Բէյր (Փլին), Գլօսթրի (Լիր), Ջիննի (Աբցհովիա), Միանսպ (Ձար ոգի), Ղեռնիդ (Վարգանանք), Բարխուդար (Նամուս), Ճգնաւոր և Ծ. վանական (Հին ածխեր), Վարկաս (Հայրենիք), Գլաւկոս (Յո՛ երթաս), Ժեն. ու Պոխամ (Մբրիկ), Միլ, Շեյխրման (Բօթաչ)։

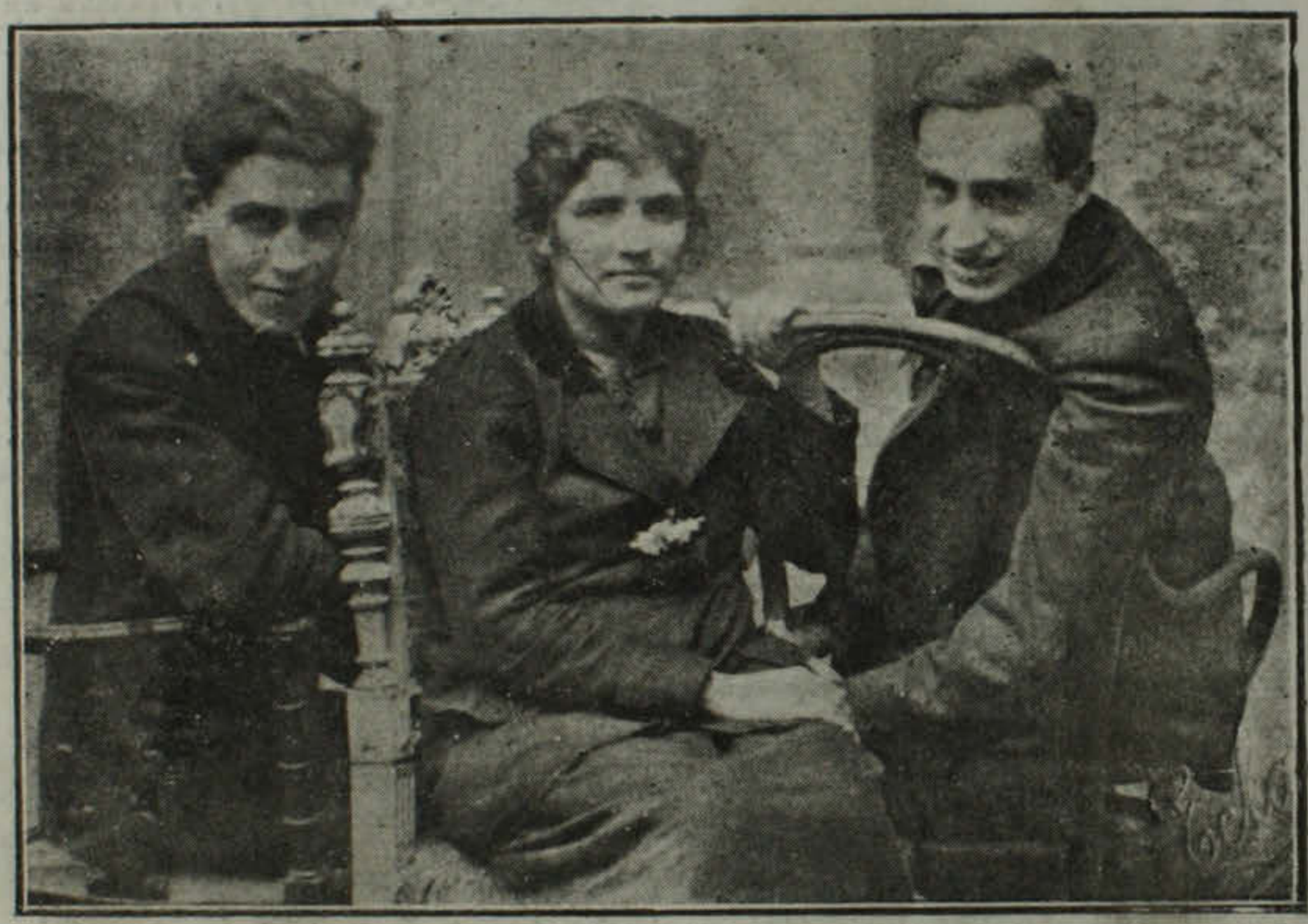
Ա. Ոսկերեան

ՏԻԿ. ՎԱՐԴԻԹԵՐ ՖԻԼԿԻՆԱՆ. — Մայրենի բեմին ամենամեծ դժբախտութիւնը՝ զրկուիլն էր իր այս դիցուհիէն, այն շրջանին պատշաճութեան դէմ է թատերական մեզքերու վարագոյրը ցեղուլ, պարզելու համար թէ կողմանոցային ինչ մեքենայութիւններ — կամ կուռքերու կողմէ իսկ յղացուած — կրնան եղեր խաւարել բեմական շողշողուն աստղ մը։ Տիկ. Վարդիթեր սակայն այն անպարտելի ոյժն է որուն քով կը պապանձին, կը կորնչին չատ ծափահարուած մեծ պզտիկութիւնները՝ որոնց համար ցանկալի ըլլալէ չատ հեռու և վտանգաւոր է տիկնոջ հետ խաղակից ըլլալը։ Բացառիկ ոյժ մը ըլլալու իր մեզքը, չատ մը քաւութեանց հակառակ, անքաւելի է։ Նոյն բանը պատահեցաւ Թուրք բեմի վրայ ալ. անգամ մը բեմական հականեր գաճճուցած է Տիկ. Վարդիթեր՝ իր աստուածոյզ արուեստին բարձրութեան ներքեւ։ Եւ մեր հասարակութեան տիպար թատերասէր չէլալուն տխրօրէն ցոյսուն ապացոյցն ալ՝ զինք բեմի վրայ պահանջելու

աղաղակ չբարձրացնել է։ Այս ոճիրը պիտի տեւէ՞ ի փառս փոքրոգի փառամոլներու։ Ցարգա՞նք անիրաւեալ հայ Սառա-Պէռնարին»

※

Ց. ԱԲԷԼԵԱՆ. — Մայրենի բեմին վաստակաւոր մէկ «վէթէրան»ը, մեր այսօրուան մեծագոյն վարպետը, հայ Անթուանն է ինք, արուեստը տիրական և առողջ, շուքը ծանր ու տպաւորիչ։ Իր գլուխ-գործոցն է Սվենգալին (Տրիլբի), իր ստեղծագործութիւնը՝ «Պատուի համարի» մէջ Էլիզպատով Անդրեասը, իր բեմական յաղթանակն ալ Լիր. խակ կուռս ալ Ռիզօօրը (Հայրենիք) իր ամենազօրաւոր դերերէն է։ Իր ուռճացած խա-

Ձախէն աջ.— Ն. Պէօիկթաշլեան, Օր. Եղիճէ եւ Մկր. Զաքեան

ղացանկին ցայտուն դերերն են նաև Տիր. Շօկմանը, Վանուհայն ու Օթէլլոն Կարոլս (Աւազակները), Գիւժ Դանիիլ (Զար ոգի) և Ասլան (Արց-Հովիտ) չեն հաւասարիր իր միւս դերերուն յաջողութեան։ Ց. Աբէլեան պարտաւորուած է խաւսիլ մանաւորապէս ֆրնս. թիփերէ։ Այս յոգնավատակ դերասանը հզօր տպաւորիչ մըն է, և իր հրաշարուեստ Սվենգալին բառական է զինք անցունելու նոյն իսկ եւրոպական բեմական վարպետներու շարքին։

Ց. ՉԱՐԻՖԵԱՆ.—Իր տեղը Ց. Աբէլեանէն անմիջապէս վերջը կու գայ կովկասահայ դերասաններուն մէջ։ Շերտս և «Ժէան բուխմէ» ներկայա-

ցքնող դերասան՝ որ ներկայիս կը պատկանի «կուան թոքմիէ»ներու դասուն իր նախկին «համբուա»ին մէջ աւելի յաջող քան արդեան. այս իսկ պատճառաւ շատեր յուսախաբութիւններ ունեցան, Հուրիւթէն վերջը եկող նոյն Զարիֆեանին շատ հետացած և համակրած բլլալով։ Զգայուն, տաք ու տպաւորիչ դերասան մըն է. ունի դերեր զոր կ'ուզենաւորէ անմրցելի կերպով. օրինակ՝ Տօքթր Տոկտամօ (Թայֆուն), Ուրիկ Ակօսթա (նոյն), ժան Ռուլ (Գէշ հովիւները), Գիմ Դանիէլ (Զաք ոգի)։ Իր խաղացանկին մէջ են դարձեալ Համլէթ և Օթելլօ. հակառակ այս դերերը չփճացնելուն՝ Շէքսպիրեան մը չէ ինք։ Իր հարուստ խաղացանկին ամէն դերերն են կարծես (Ամազակները), Կարլօս (Հայրենիք), Մազիկ (Սատանայ), Սեյրանի (Նամուս), պատուաւոր աղբար (նոյն), վանահայր (Հին ածներ) և.ն.։ Ամէն «համբուա»ի մէջ յաջողապէս կը մտնէ. այս կերպով բազմատաղանդ է։ Իրրեւ մարդ և իրրեւ դերասան՝ ամենասիրելին է գրէթէ ամէնուն։

Ա. ՇԱՀԱԹՈՒՆԻ. — Դեղագործ, տուղէ և թարմ արուեստով և բեմական ձայնով օժտուած գպայուն դերասան, որմէ շատ բան կ'սպասէ մայրենի բեմը։ Գրէթէ միակ կովկասահայն է որ ողբերգական դերերու չափ ու նոյն խակ անուշմէ աւելի յաջող կ'անձնաւորէ ֆրնա. դերը։ Դեռ երիտասարդ և արդէն խակ ծանօթ ու սիրուած, իր լրումը չդարձակ բլլալ կը թուի Կեզեցկօրէն անձնաւորած դերերն են Ռօմէօ (Ռ. և Ժիւլիէթ), Աբելդայ (Հին ածներ), Քիմ (նոյն), Կարլօս (Հայրենիք), Հերշիկ (Սատանայ), Մարկոս Վինիկիոս (Յո՞ երթաս), Սեյրանի (Նամուս), Տը Մօնֆլուր մարիզ (Խամաճիկները), Բիւռ Ֆեյր (Բացք), Գլօս Մօռիս (Հարս. քայլերգ), Ռ. տը Շաստուա (Մրրիկ), Ա. Տօրմանժ (Ծնֆ. հօրքուր)։ Օթելլօի և Ալենգարլիի մէջ անյաջող դուրս եկաւ—Հայ բեմի գրէթէ միակ ներկայանալի սիրահարն է Շահխաթունի։

Տիկ. Վ. ՃԷԼԷԿեան «Մէտէայի դերով

ԳՐԻԳՈՐ ԱԽՆՏՆԱՆ. — Կովկասահայ բազմավաստակ կատակերգակ՝ որուն բեմ. գործունէութեան 35ամեակը կը լրանայ այս տարի։ Իր

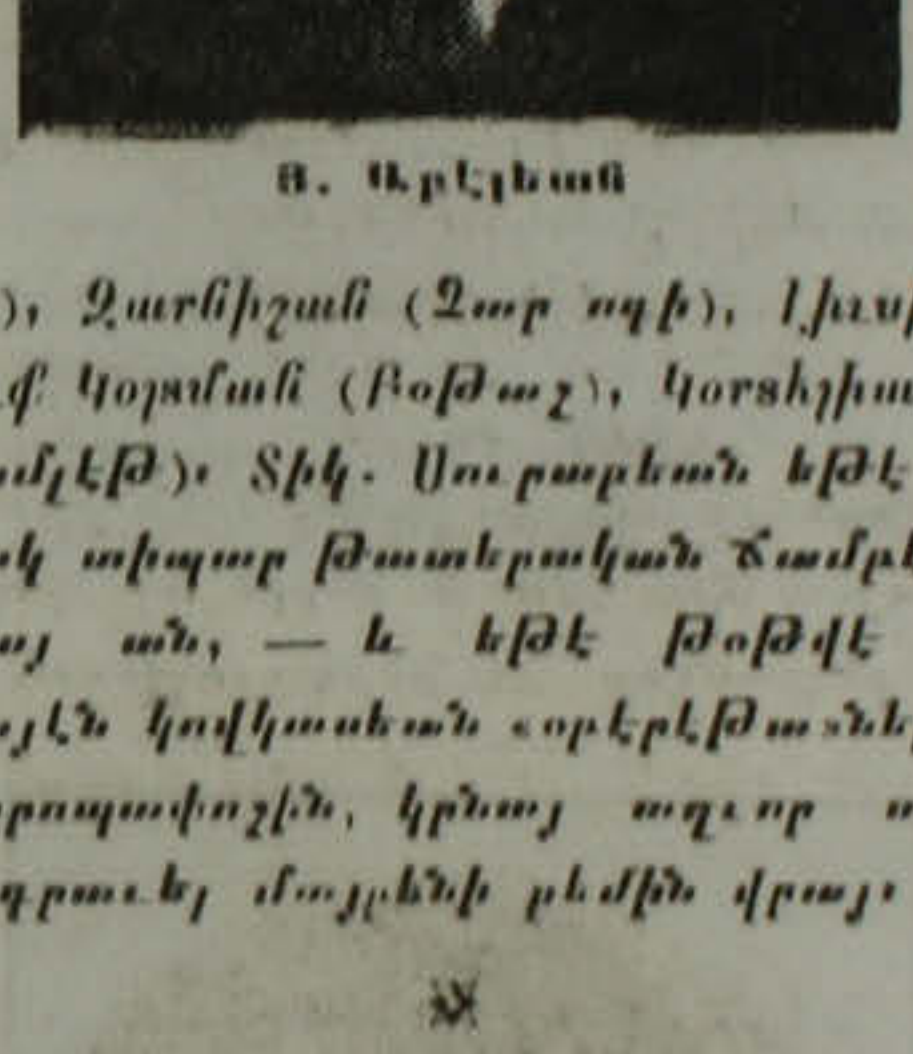
մառածուած խաղերով, ստեղծագործած բազմաթիւ խաղերով, դիմաքանդակ և ձայնի հարուստ վարպետութեամբ՝ ամենայարդելի մշակներէն մին է մայրենի բեմին։ Իր նշ. արուեստագիտութիւնները եղած են Մաւնուկ տղա (Մեծ. մուրացկանները), Մաստակեան (Ամուսիններ), Ինիօ (Պէպօ), Շահիա (Անմեղ մեղաւորներ), Փիլօն (Աո՞ երթաս), Նուխիմ (Մբռաէքթոս), Բօրօնիուս (Համլէթ), Ջիաւարհ (Ակամայ բժիշկ), Խոդիասակ (Լիր), Արպիճասուր (Նամուս), Վուրմ (Մեր և Նեռը), Լիլիզիր (Ստամպոլ) եւն.։ Մխոժամանակ գր. մշակ է ինք, երկար տարի աշխատակցած լալով տարտիւ թերթերու։ Թարգմանած ունի աւելի քան 70 թատրախաղ։ Տիպար բեմական գործիչ, ազնուազարմ և հանճարեղ

Տիկ. ԼԻԼԻՋ ԳՕՎԱՆ-ՊԻՆՆԷՄԻՇԵԱՆ. — Մեր մանկամարդ դերասանուհիներուն մէջ գեղեցիկ և արժանաւոր «Ֆօթէօյլ» մը ունի դերասանութիւնը, որուն այս հարազատ դուստրը՝ որ իր բնդունակութեամբ, բարեկազմութեամբ, զարգացումով և աշխատութեամբ կոչուած է լուսաշող դիրքի մը հասնելու։ Ինչ խ, խուսափելու է խորութիւնն և ընդլայնում պահանջող նկարագիրներէ։ Թեթեւ՝ բայց ոչ սահուն, պզտիկ տաղանդով յուզուղ նուրբ դերերը շատ կը վայլեն իր շնորհալի արուեստին։ Նկատի առնելով իր ձայնին ու դիմախաղին շատ սեղմ ժուժկալութիւնը, եթէ իրեն յատուկ գիտնայ դուրս չելլել՝ առաջին ու հիմնական յաջողութիւնը կ'ելլայ այդ, իրեն հասար։ Ահա իր խաղացանկը, բազկացած՝ ամբողջովին արդիական դերերէ.— Մաւրիս տը Մօնֆլար (խամաճիկներ), Կուաս տը Բիւսանս (Հարս. քաշէրդ), Մօնիկֆիլդ (Բոցք), Էլիզ տը Պուհչսիլ (Մբռնկ), Ալպերթին (Ընկ. հօրքոյր), Միխէլ (Նոյն)։ Այս խաղերը, բացի «Ընկէրօրէն, թարգմանութիւնն են իր ամուսնոյն՝ Ընդիկ Գօվանի։ — Յայտնի յաջողութեամբ ներկայացուցած իր դերերն են Ալպերթին, Կրաս տը Բիւսանս և Մաուիս տը Մօնֆլար։ Մեծ յաջողութեամբ ներկայացուց նաև Քինի Ալճիա Տարկոմն։— Նուրբ և թարմ արուեստագիտուհի մը։

Ա. Ջիվանի

Տիկ. ՄԱՇԱ ՍԱՒՐՄԱՆ.— Ինչ յատկութիւններ որ պէտք են՝ ազգի մը դերասանուհի պատրաստելու համար, ունի Տիկ. Մաշա. բարձր կազմ և հասակ, ներգաշնակ ձայն թէ՛ խօսելու և թէ երգելու, միտքը դաստիարակ որ խորանալու պէտք ունի, դիմախաղ և պարզ ճաշակ կը մտնէ ամէն «ամբլուա»ի մէջ — մանկամարդ աղջիկ, պատանի, «սուբրէթ», մեծուհի, յատկանշական են. ոգևորիչ, տաժան, զաւեշտ, դատապարտեալ և կատակախաղի մէջ տեղ ունի համատարպես իրը ապացոյց յիշենք այս շրջանին Տրամաթիկի մէջ ներկայացուցած իր դերերը.— Տրիլբի (Նոյն), Տիլլի Հիմպիլ (Թոյչուն), Գրասա (Ս. շեփոր), Նազի (Արց. Հովիտ), Եպպանիկ (Նամուս), Մատ. տը Լանսի (Խամաճիկներ), Չարլիշաև (Ձոր ոգի), Լխտիհի (Մանկաւէն), Տեզհոլիա (Օթէլլօ), Ռուֆ Կօրտոնի (Բօթաշ), Կօրտիլիա (Լեր), Եւնիկի (Ռ՞ երթաս), Օֆելիա (Համլէթ). Տիկ. Սաւրմանն եթէ իր արժանիքը ճանչնայ և հետեւի միայն ասոր ճամբէն — հոգ չէ թէ ազատաշնորհ լինցուն ալ, — և եթէ թօթվէ իր վրայէն կավկասեան «սէրբէթաններու» մրրատափշին, կրնայ ազատ ու մը դրաւել մտքին մէջ իր վրայ:

Ս. Ալէքեան

Ա. Ջաւրեան

*

1920 Նոյեմբեր կազմակերպուեցաւ «Հայ Դերասանական Մխիթարեան» հիմնադրութեամբ և պնդապահութեամբ վաղեմի խմբապետ ԴՐԻՓՈՒՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ խումբը հասարակաց կեանք մը ունեցաւ և տուաւ 5 ներկայացում. Ասխարիզ 4 գործով, Արայ Գեղեցիկ (Թումանեան) և Արդյ Ջանը խմբակեան կազմին մէջ կը գտնէին վ. Պապաեան, վ. Եսայեան, Շ. Թարագաչ, Պ. Պալեանար, Հայկ Արամ. Դէրձեան և Պօղոսեան, Տիկնոջ Վան, Լուսիկ Յակոբեան և Նուարդ, Որ չկրկ և Հարթեան Եսայեան

*

«Կովկասեան Տրամա-Օպերեթի խումբը վերակազմուեցաւ 1921

Ապրիլեան դեկտեմբեր թեամբ ՍՈՒՐԱՐԵԱՆԻ և ՂԱԶԱՐԵԱՆԻ ցարդ տուին 7 «օբէրէթ» իրենց խաղացանկէն. Առին մաղ ապուն, Ուշ ձիւն ուշ ձիւն, Սա ջիւին ինա ձեւիս, Աշուղ Ղարիբ, Պըղը Պուդի, 60 տարեկան երիտասարդը, Անոյշ նաև Տիլբեն և Ա. պր. խօսակցական կատակերգութիւնը խումբին կազմն է՝ Տիկնոջ Մաշա Սուրաբեան, Ասլուշ, Սիրուշ և Կիւրեղեան, Պրն. Սուրաբեան, Ղազարեան, Մաղալեան և Վարդանեան իր մասնակցութիւնը բերաւ Պ. Աւետեան Ներկայացումները տեղի ունեցան Բերա, Բանկալթի, Գալաթէօյ, Սկիւտար, Մաղրիբէօյ, Հայկազեան, Սամաթիա, Պէշիկթաշ և Շուշտաւէ-Պաշի Ղազարեան իրը հրեատաբդ կատակերգու՝ յաւ ապագայ կը խոստանայ Ընդհատուելի է նաև Տիկին Գայուշ

Ա. Շահխաթունի

✲

ԳՐԻՄ-ՍԻՄՈՆ իր հեղինակած զաւեշտները պատահականօրէն բեմադրեց մերթ Տրամաթիկի, մերթ Պէնլեան խումբի հետ և մերթ ալ բոլորովին անձնական կազմակերպութեամբ. ընդամէնը 20 ներկայացում, 9 անգամ Կրոյ Մխուր, 8 անգամ Տալի կարապետ և 3 անգամ Հարս ու կեսուր, Բերա, Բանկալթի, Ալեքսանդր, Արնաուտքէօյ, Սամաթիա, Գումգափու և Հայ-կղզի Այս զաւեշտները —բաց ի «Տալի կարապետէն»— ի յայտ կը բերեն հեղինակին երգիծական խմորը որ՝ թէև հում՝ բայց ոչ անարժէք Իբրեւ զաւեշտական թատերագիր, լուրջ յոյսեր կը ներշնչէ Գ. Սիմոն, եթէ իր վրայ նայինք առանց նախապաշարումներու

Գրիգոր Աւետեան

Տիկ. ԱՂՆԻԻ ՄՆԱԿԵԱՆ. — Իր մասնակցութիւնը բերած էր «Հարս ու կեսուր» ներկայացումեն Մնակեան խումբի վարձեմի և բազմավաստակ արուեստագիտուհիներէն մին որ կարծէք իր մաս ապրութիւնն բրած է գլխաւորաբար կեսուրի դերերը Գ. Սիմոն յատկապէս Տիկ. Ազ-

Նիւթի համար դրած է այդ դերը՝ որուն մէջ յաջողութիւնը յաղթանակի մը մօտեցաւ, անթերի դէմքի, մախաղին, իր տեսակին մէջ եզական ձայնին և շատ բնական ձեւերուն շնորհիւ, տալով երիտասարդին պատրանքը: Տիկին Ազնիւ Բուրմ կնոջ մէջ ներկայացուցած է մեծ յաջողութեամբ, և ամէնէն աւելի շնորհաւորելի կէտն այն է որ հայ կնոջ անվիճելի կերպով հայ էր, ինչպէս բուրմ կնոջ՝ բուրմ: Տիկ. Ազնիւ այս շրջանին թէև մէկ դերով երեւցաւ, սակայն իր ուժեղ և տպաւորիչ խաղարկութեամբ արդարեւ տեղ մը գրաւեց մեր յիշողութեանը մէջ:

Տիկ. Էլիզ Դօվան-Պիճճէմէնճեան

*

. . . Թէոդիկ. — Ուբ-ուտրած քրոնիկին իբր վերջաբան, կը փափաքիք որ պատասխանեմ «Բնաւ ալոյ ծանիճարուողը ե՞րբ հեղինակն է եւ ե՞րբ դերասանը» ձեր հարցումին Վերոյ:

Նախ չկայ ծոփ մը որուն մէջ մաս չունենայ հեղինակը, բացի այն պարագայէն երբ դերասանը կը ցոյտեցնէ հզօր կամ ուեղծուածային տեսարան մը՝ իր մէկ թատերական գիւտովը: Այդ հազուագէպ պարագային՝ ծափահարուողը դերասանն է լոկ, թէև հեղինակն ալ նոքէն մաս մը ունենայ: Իբր օրինակ կ'արժէ յիշել մեր լեմի կուռք՝ Պ. Ադամեանի Համլիքը. հանճարեղ արուեստագէտը «լինել թէ չլինել»ի առեն քեմ կը մտնէ եղեր գիրքէ ի ձեռին և գիրքին տակ դաշոյն: «Լինել»ն արտասանած պահուն՝ գիրքը կը ցուցնէ եղեր, «չլինել»ին ալ դաշոյ-

Տիկ. Մաթա Մուրադեան

նը՝ իսկոր մեծ և աշխարհահռչակ բացած են յիշեալ վեհախոհաս թեան

Փրիգոբ Ռակոբեան

Համլէթները մասնաւորաբար ծանր վրայ՝ իրրեւ ամենադժուարին պահը, հոգեկան երերումն համամարդկային ներքնապատկերը, իրրեւ ծնելու և չծնելու, կամ ապրելու և մեռնելու մտախոհութիւն ու մտորախոհութիւն ամենք արտասանած են գոյն դաշոյն ի ձեռին, աչս ի յերկին, ամանք իրենց նայուածքը սեւեռած դէպ առորշութիւն, ամանք նասած՝ մեծ խոկացողի արտայայտութեամբ, ուրիշներ ալ դաշոյն ճօճելով, կխտախեներ, — Մակուպէթ մէջ նորվեկիացի դերասանք երբ կը լսեն թէ մի ոմն Հայազգի Ագամեան կը յանդգնի Շէքսպիրի ամենաարդ հանգոյցը բեմի վրայ լսծել, ատլիշներով օթեակ մը կը մտնեն. բայց երբ բեմին վրայ կը տեսնեն Թատերական արուեստի Հիմնադիրը, կը սկսին ծափահարել խելագին։

Դերասանք ընդհանրապես շէն խորհիր թէ իրենց ուղեալ ծափերուն ոչ արհամարհելի մէկ մասը կը պատկանի հեղինակին։ Երբեմն հեղինակները իրենց գործերուն մէջ ունին այնպիսի ուժեղ տեսարաններ՝ որոնց մէջ սկանակ դերասանն իսկ կ'ընդունի ծափ որ ամբողջովին հեղինակինն է. իսկ երբ այդ տեսարանը ներկայացուի վարժ և օժտուած դերասանէ մը, պարզ է որ ծափերը կ'աճին, կը հասունանան և առատ պէս կը պատկանին դերասանին — մինչ բացառութիւնով, «համաթէօն»ներու ներկայացմանց պատճառն՝ ծափահարութիւնը հեղինակին է, իսկ դերասանական ներկայացմանց առեն թէ՛ մին և թէ միւսը։

Յ. Աւետեան

Թատերական արուեստն — առաւաւածայլն կապակութիւն — հակառակ իր խորհրդութեան, յարձրութեան ու լայնութեան, զուրկ է առնչձագործութիւններէ և շատով կը հեռանայ գրականութեան մնալով Ակտերէ արուեստ մը հետեւողներէն

ո՛չ ոք կրնայ միմիայն իր անձին սեփականացնել ծափահարութիւնները։ Հաստատութիւնը ամբողջ զայնն կ'ուզէ լսել դերասանին, անցիտակցաբար ծափահարելով հեղինակը։

Տիկ. Ագնիւ Մճակեան

Թատրոնը տաճար մըն է և ծափերը՝ դաւհկութիւններ, անոր վհատութիւնը խոխոջուն, որուն ամբողջ նուիրումն ու կանուխցած և դերասանին խանդն արծարծող գինիներ լլլալով, շատ դժուար պիտի լլայ օր մը թատրոնէն — մանաւանդ մեր թատրոնէն — վերցնել իրենց անպատշաճ ներկայութիւնն ու խոլական պոմուկը, վարագոյրը փակուելէն վերջ տեղի ունեցողները կարելի է անպատհ չհամարել, նկատելով որ արարը վերջացած է արդէն, և ծափը՝ ապատարութիւնը խանդարելու կամ մոգնիսացած հանդիսականը սթափեցնելու պատճառ չի կրնար լլալ։ Գոլով դերասանի մը կամ դերասանուհիի մը մուտքին, ուժեղ տեսարանի մը, գեղեցիկ կամ պոռոտախօսքի մը առեն չաչոզ ծափողջոյններուն, ուրիշ բան չեն ատոնք եթէ ոչ անիմաստ, կանխահաս, երբեմն վարձկան և ապատարութիւնը մահացնող քնովգեցուցիչ գաւհկութիւններ—Չեմ գիտեր թէ կրցա՞յ գոհացնել զձեզ։

Բերա, 25 Յուլիս 1921

ՆԵԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

ԾԱՓԸ դարերէ ի վեր եղած լլալով բարեաւսն ալկ նշանը հանդիսականներու բարեդաստութեան, ներքոյին ու հիացումին, կարելի չէ բնաւ թատրոնէն վտարել զայն։ Մեզ համար, եւ ամէնուն համար, անիկա «գաւհկութիւն» կը դառնայ այն ատեն միայն՝ երբ claqueurներէ բխի կամ հանգստութենէ զուրկ անհատներէ, **պեսումեսար եւ սնճամեսուկ**։ Այլապէս, հեղինակ ու «գործող անձինք» հաւասարապէս արժանի են այդ ցոյցին, իբր թարգման անմերապահ խանդավառութեան, որմէ ներկաները կը վարակուին, ի լուր (եթէ կարելի է ըսել եւ ի տես) հեղինակին ոգեկոչ մտածումի փարիսեն հրթիռներու եւ անոնց վարպետ արուեստներուն։ Մեր փափաքածն էր միանգամ ընդ միշտ հասկցնել մեր բեմին երիտասարդ գործիչներուն, թէ ժողովրդեան հիացումին,

Փ. Զօպանեան

այլ ձայնաւոր ցոյցէն նուա՛զ շփանային ու փրանային եւ անկէ մեծկակ բաժին մը գիտնային հանել թատրագիրին ալ, ժպատշոթն իրենց «խոնարհութեան»ը պահան՝ դէմքերնուն վրայ ցոլացնելով չգիտես ի՛նչ մը որ այդ բանին անդրադարձն ըլլար: — Ծափն այդպանելի է միայն խոր յուզումներու ատեն, երբ հանդիսականը կը փշաքաղի կամ կը հեծկլտայ. ափերու շաչիւնը հայհոյանք մը պիտի ըլլար յայնժամ՝ իր խռովքը կարկեցնող, նման այն զուսպ ծափին որ լսուէր մի ոմն յուղարկաւորէ, դամբանականի մը ի լուր: Եւ յետոյ, ո՞ւր կը կայանան հեղինակի արժանիք եւ ղերասանի վաստ, եթէ, ի պատեհ ժամու, ծափը չդողդոջէր ու չեցնէր

Գրէմ - Օլմոճ

Ա. Բօսակ Էլմաս (Յուշարար)

սրահը, եթերային անհուն բրաբիոնի մը հանգոյն՝ որուն բով կ'անշքանայ ամէնէն խոշորն իսկ կանխամտածուած ծայկեփունջերուն: — Իսկ թէ ի՞նչ է **հիպնոսմը** եւ ի՞նչ դեր կը կատարէ անհատի մը գեղարուեստական զարգացումին ալ մէջ, մեր ընթերցողներուն կը յանձնարարենք Տարեցույցիս անդրանիկ հատորը բանալ, անգա՛ւ մըն ալ վերծանելու համար ողբացեալ ուսուցչապետին՝ Ռ. Յ. Պէրպէրեանի յօդուածը: Ծ. ԹԷՈ.

ԹԱՏՐՈՆԻ ՀԱՄՈԶԹ

Ասկէ ճիշդ 52 տարի առաջ, Սամսթիոյ «Հայկական Լուսաւոն» ի նպաստ տրուած հայերէն 2 ներկայացումներու հաշիւն է հետեւեալը, առտրագրուած «Կարգապիր Մանուժողով»ի անդամներէն Յ. Վարդանեանի, Յովհ. Կրճիքեանի եւն. կողմէ: Մեր ազգի զերասաններըը թող աչքէ մը անցունեն զայն, հինին ու նորին բաղդատականն ընելու համար:

20 Փետր. 1870, ՄՈՒՏՔ — Ծախսուած սոմս 82½ հատ 21էն դրամ. եւ 266½ հատ 10½էն= («Մեծն Տիգրան»ի ներկայացում) . . . 4531

24 Փետր. 1870, ՄՈՒՏՔ.— Ծախսուած սոմս 33 հատ 21էն եւ 188 հատ 10½ էն= (Մ. Պէշիկթաշլեանի «Արշակ Բ.»ի ներկայացում) 2667

7198

Ելք.— Առաջնորդ, առագ, գամ, ճերմակ ամպաշղթայ 15 ծրար եւ կարմիր կաւճ 1648

Ֆանէլա վարսիր, կօշիկ, ժապաւէն, նկարիչ 410

Դերասանուհի, պարոնորդ, ապառաւ, ժամկոչ, անուռեն եւն. . . 899

Կանթեղի վարձք, կազ, վնասուած կանթեղներ, նուագարան, սոմս, ապդ եւն. 1076

«Մեծն Տիգրան»ի ներկայացման ծախքը 4033

(Թատերական պիտոյից ծախքին ու նուագարանը Մ. Վարդանեանի վրայ ըլլալով, հաւատքին կ՚ետեւի իրեն յանձնուելու)։

«Արշակ Բ»ի ներկայացման ծախքը 1830

5863

Պատրաստ դրամ 1335

7198

Հայ Սրուեստագիտուհի մը

Հերու՝ գաբնան «կազէթ ու լօզան»էն տեղեկացանք թէ Օր. ԱՍՏՂԻԿ ԳԱՎՈՒԳՃԵԱՆ Լօզանի երաժշտանոցի սրահին մէջ նուագահանդէսմը տուած է մեծ յաջողութեամբ։ Տաղանդաւոր դաշնակահարուհին որ Պէռլինի և Լօզանի երաժշտանոցներն աւարտած և արուեստին տիրացած է գաստկան ու նոր հեղինակներէ ամենագործուարին կտորներ նուագելով, գնահատուած է յոյժ՝ գործարտհաճ ունկնդիրներէ, իր զարնգուածքին տիրականութեամբն ու երաժշտ. հասկացողութեամբը։

Լ. Յարութիւնեան

Փարիզի Գօնսէռվաթուարի ամավերջի քննութեանց առթիւ, հերու, Ողբերգութեան մէջ «Անդրոմաքէն Օրէսթ»ի դերը կատարելով՝ առաջին մրցանակ (accessit) ստացած է Լ. Յարութիւնեան որուն մասին գովեստով խօսած են ֆրանսական թերթեր։

«Աստղիկ»ի ճոռ արձագ մը

Հերու, Տրիպօլսոյ պեղումներուն ընթացքին՝ անեղծ վիճակի մէջ գտնուած է Աստղիկի մէկ կիսանդրին որ մեծ նմանութիւն ունի կապտուլեան Աստղիկին հետ և հին հռովմէական արուեստին լաւագոյն մէկ շրջանին կը պատկանի։ Ուրիշ 6 արձաններու գիւտը ենթադրել կու տայ թէ նորանոր գանձեր ալ պիտի ելլեն երեւան։

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԸ

Եթէ ամերիկահայ գրականութիւնը (զոր պատկերացուցինք ներկայ հատորիս 106-11 էջերով) անշուք է, բարեբախտաբար անոր գեղարուեստական աշխարհն ունի մէկ քանի լուսաւոր դէմքեր որ պատիւ կը բերեն իրենց պատկանած ազգին։ Առանց կարգէն է անտարակոյս արձանագրել ՀԱՅԿ ԲԱԴԻԿԵԱՆ (*) որ 1891էն ասդին Ամերիկա կը գտնուի և արդէն իսկ փառաւոր համբաւ մը չինած է։ Առաջին անգամ քանդակից Ֆէմիլ Քըլըպէ խորհրդանշող Անհանգիստ հոգիի արձանը որ գնահատելով զետեղուեցաւ նոյն ակումբին շէնքին մէջ, փարիզ 1906-8ին արձանագործութեան դասընթացքին հետեւելով՝ յաջողեցաւ Գեղարուեստից Սալօնը ցուցադրել Հին Պատմութիւնը խորհրդանշող արձան մը։ 1917ին ալ իր գործերը ցուցադրեց հոն, արժանանալով աշխարհահռչակ արձանագործ՝ ղրկուելու Հօտէնի գնահատութեանը։ Բադիկեան իր աշխատանոցը հիմնած է Սան-Ֆրանչիսքօ, և երբ տարիներ առաջ տեղւոյն վաճառականաց Մխիթարեանք մը բացաւ՝ քանդակելու Մոխիրներուն յարութիւն առնող Սան-Ֆրանչիսքօն, մասնակցեցաւ անոր և առաջին հանդիսացաւ 25 մրցակիցներէն։ Փառաւոր-փէսիֆիքի ցուցահանդէսին ալ Բադիկեան մասնակցեցաւ մէկ քանի

Անդրիագործ Հայկ Բադիկեան

(*) Սան Ֆրանչիսքոյի մէջ վերջերս ուշագրաւ դատ մը տեղի ունեցաւ, և Բադիկեանի կարծիքն Արդարութեան նժարին վրայ ծանր կշռեց։ Տիկին Տէլ Մէքօ և Մինեսթր Սարիեէ կը վիճէին պզտիկ մանչ զաւկի մը համար։ Տիկինը որ տարիներ առաջ Սարիեէի կողակիցն էր՝ այդ զաւակը ծնեալէն 2 շաբաթ ետք ամուսնալուծութեամբ կը կտրուի Տէլ Մէքոյէ հետ։ Մանուկը կը մեծնայ մօրը նոր ամուսնութեամբ։ Նախկին ամուսինը դատ կը բանայ և իր զաւակը կը պահանջէ, իսկ Տիկին Տէլ Մէքօ դատարանին առջեւ կ'երդնու և կը խոստովանի Ոէ ինք անհաւատարիմ կին մը եղած էր, որով զաւկին հայրը Սարիեէն չէր։ Դատաւոր կրէյհըմ վճիռ արձակելու անկարող՝ դիմում կ'ընէ հայ արձանագործին, որպէս զի գանկի ու դիմագիծ ուսումնասիրութիւնն մը կատարէ հօրն ու զաւկին վրայ։ Բադիկեան շաբաթուան մը մանրակրկիտ զննութիւններէ ետք՝ իր տեղեկագիրը կը յանձնէ անոր։ Տղան հարազատ ուրտադրութիւնն էր Սարիեէի։ — Աւելցնենք Ոէ Բադիկեան Սան Ֆրանչիսքոյի ամէնէն բացառիկ արուեստագիտական ակումբին՝ Պոհէմիըն Քլըպին նախագահն է։

Ծ. ԱՄ. ՏԱՐԵՑ.

գործերով՝ որոնց մէջ մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ դարձան եկեղեցականութիւնն ու Շոգիի Այժը։ Այս առթիւ իրեն յանձնուեցաւ Վենետիկը Պալատին համար արձանական դէմքեր ու զարդեր քանդակելու գործը։ Միխիթարեան պատիւն ունեցաւ անդամակցելու Յուցահանդէսի Մշակոյթին Արցանակի յանձնախումբին, ամերիկեան դե-

Տէր. Փաստրմաճեան զոր արձանը դիմադրութեան

ղարուեստից Լինկերութեան և Քանդակագործութեան Ազգ. Մխիթեանս Ամերիկահայ նկարչական աշխարհին ժամանակաշրջան աստղը հանդիսացած է Տիգրանակերտցի ՅՈՎՍԷՓ Թ. ՓԱՒՇՄԱՆ, որ Պոլսոյ կայսերական Գեղարուեստից վարժարանին մէջ՝ իտալացի վար-

պետի մը ձեռքին տակ նկարչութեան իր նախնական ուսումը առնելէ յետոյ՝ կատարելագործելց գայն Փարիզ. Տէլֆնօ վարպետին շնորհիւ Ամերիկա գարձին, նամբուն դռները շուտով լուցուեցան իր առջեւ. Անոր նկարներն ա՛նքան նուաճուեցան մանաւանդ, որ արուեստի գժուարահաճ քննադատներն անգամ գովեստով խօսեցան իր մասին և անոր նկարներուն շուրջ մանաւոր ներբող հիւսեցին Յայլի Հրսւ ձրւլրլ. Միւուօֆի Սենթինել. Միւուօֆի Տրիբուն, Շիկակս Թրիպիւն, Լօզհնճելըս Թայմզ. Նիւ Եօրք Ուըրլտ, Նիւ Եօրք Թայմզ եւն. Ամերիկացի հռչակաւոր հեղինակ Հարօլտ Պէլ Րայթ Փուշմանի Հայուհին ունենալով ա՛նքան

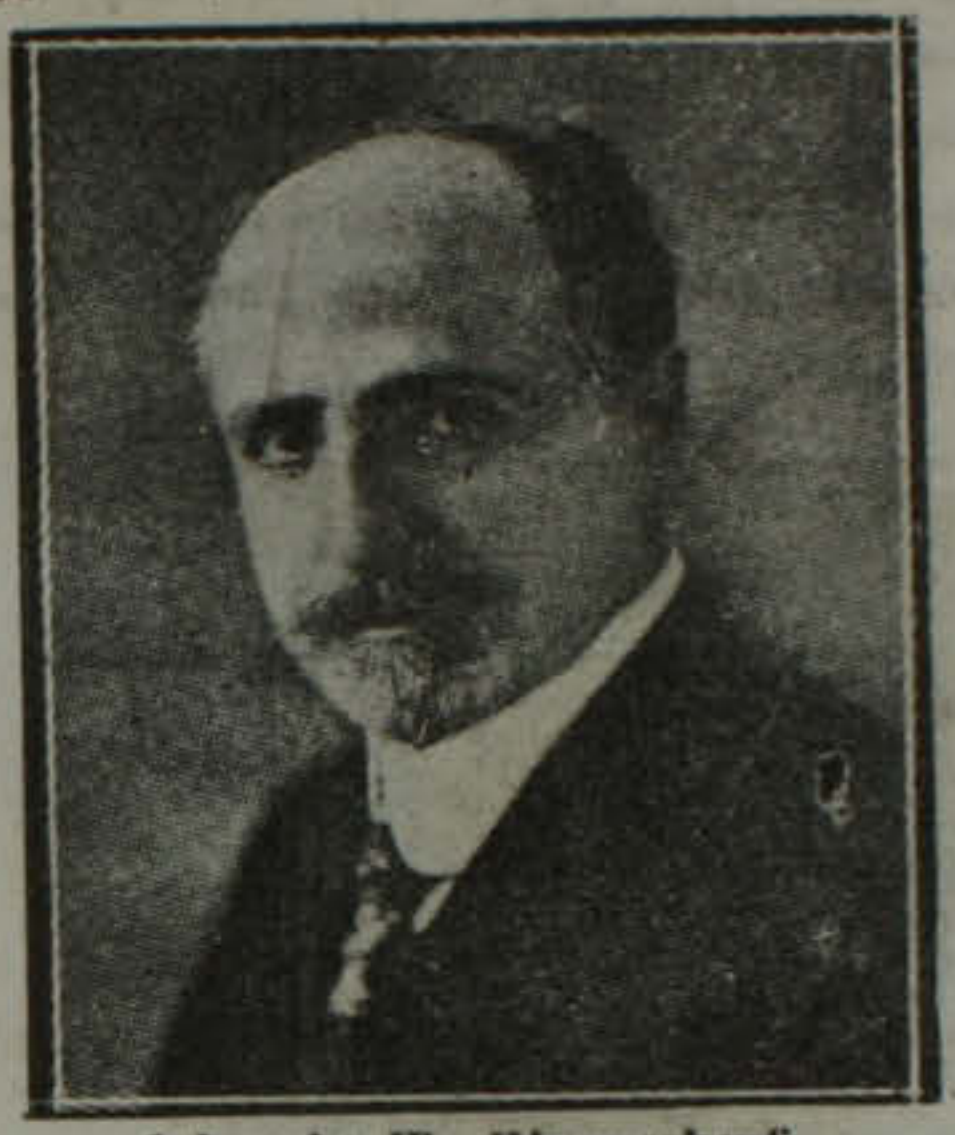

Հիւր Ռուսիոյ Փուշկին

Հ. Ֆ. Բայթ Փուշման

տարուեցաւ անկէ, որ ո՛չ միայն նկարն ուսումնասիրէ յետոյ անոր բարձր գին վճարելով գնեց գայն, այլ և ներշնչեալ գերմուածով մը պանծացուց անոր արուեստը(*).

(*) «Կոչնակ»ի 25 Յնս. 1921ի Թիւին մէջ կը կարդանք Ա. «Կրէնտ Սալօն»ի տարեկան ցուցահանդէսին (ուր տեղի կ'ունենայ նկարիչներու մրցակցութիւնը) փուշման շահած է «Արծաթ մէտալիօն» ի գնահատութիւն իր գործին» փուշման նախապէս ալ արժանացած էր նմանօրինակ «մէտալիօն»ի մը։

Նկարիչ Մ. Սերայլեան

Մեզի ԿԱԼՈՒՍՏ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ որ իր ուսումը կայս. Գեղարուեստից վարժարանը վալէոի ձեռքին տակ ստանալէ յետոյ, իր ուսումնասիրութիւնները գործնական հողի վրայ դնելու նպատակաւ 20 տարի ճամբորդած է Եւրոպա և մասնաւոր հմամակրանքը վայելած Ֆէրմինոնա Զարին, Ֆոռմէն–Սիլվա թագուհւոյն և Մոսի իշխանուհիին։ Այսօր անոր նկարները մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելեն Ամերիկացիներու լոյն շրջանակին մէջ։

Զիլինկիրեանէն ոչ նուազ հմայրաւոր է կեսարացի Մ. ՍԻՐԱՑԼԵԱՆ գաշտանկարիչը որուն ներշնչման նախնական տպաւորները եղած են Հայաստանեայց եկեղեցին և անոր խորաններն ու սրմանկարները։ Ն. նկարիչ Սիրեօր լաքի ներշնչման ներքեւ հակած է գաշտանկարչութեան որուն մէջ որոշ տաղանդ ցոյց տուած և մեծ հաշակ վաստկած է։

Թող ներուի մեզ ատոնց կարգին յիշել նաև անունը բանաստեղծ-նկարիչ և ԳԱՍՊԱՐԵԱՆի որ նկարչի ուսման իր քիթացքը գեա նոր ուարտած քլլալով հանդերձ, արդէն իսկ սկսած է հատուտ քայլեր առնել դէպ ի յաջողութիւն։

Նկարչութեան քոյր արուեստին՝ լուսանկարչութեան մէջ իրեն համար մանաւանդ դիրք մը շինած է Հոդէ գիւղացի ՄԿՐՏԻՉ ՅՈՎՀ. ԿԱՐՕԵԱՆ — ձան Յ. կարօ — որ խարբերդի եփրատ գօլէճին մէջ նախնական ուսումը առնալէ յետոյ եկած է Ամերիկա, կատարելագործելով նկարչութեան և լուսանկարչութեան կրկնակ արուեստները։ Իր աշխատանոցը հաստատած է Պոսթըն, ուր հանրածանօթ դէմք մը դարձած է։ Անոր արուեստին հռչակը տարածուած է ամբողջ Նիւ Ինկլէնտ, որուն բարձր դասու սիրուած նկարիչն է։ Ամէն կարգի արուեստագէտներ անոր կը դիմեն լուսանկարուելու համար, ինչ որ կարօ դիմանկարներու

ՅՈՎՀ. Յ. ԿԱՐՕ

Նկարիչ եւ լուսանկարիչ

վալ պետն է արդարեւ եւ գիտէ կեանքով հասնիկել լուսանկարը։ Ըսուած է որ դիրք առնելու խնդրին մէջ ա՛յնքան ճարտար է, որ արտադրուած պատկերը լուսանկարուողին հարազատ նմանութիւնը բերել դառ, հայելի մը հանդոյն կը ցոլացնէ նաեւ անոր հոգին ու նկարագիրը։ Կարօ իր ընտրուած լուսանկարներուն մէջ ա՛յնպիսի հանգամանք մը, որ անոնք մեծնալի մը արտադրութիւնն կը դարձնէ։ Կ'ըսուի թանաւոր էակի

Հմմ. Ս. Նարեկ

մը առեղծագործութիւնը։ Պօղոսը կ'օգի վկայութեան հասնելու, «լուսանկարիչները կը կատարեալ իրենց խմբագրով, բայց ձան կարօ ինքն է որ կը կատարէ խմբագրան»։

Գրեթէ կարոյի հատուած համբոյ վաստկած է նաեւ ուրիշ լուսա-

Նկարչուհի մը, Երջնկային ԱՐԱՄ ԴԱԶԱՆՃԵԱՆ, որ ժամանակ մը պետք գեղարուեստից վարժարանը յաճախելէ յետոյ՝ շուրջ 20 տարի առաջ կ'անցնի Եգիպտոս և անկէ ալ Ամերիկա գալով Պոսթըն կը հաստատուի երբեմն յանկարծ ամէն յաչող գործեր կ'արտասպէ այնտեղ, որ երեն կ'ուզուի նկարչական հրաւէր զոր կ'ընդունի և արագ արագ համբաւի աստիճաններէն վեր կը բարձրանայ։ Ցանկից մրցումներու մասնակցելով առաջին կը հանդիսանայ Անոր Նոր Աստուածամարը որ մեծ գովեստի արժանացած է ամենաշքեղ գործ մըն է ստուգիւ Անոր Գազանճեանի աշխատանոցը կը գտնուի Նիւ-Եօրքի ամենափափաքուր պողոտային՝ Ֆիֆթ Էվընիւի ամէնէն ուելի փնտռուած մասին վրայ։ Անոր յաճախորդները — գրեթէ ամբողջ քաղաքին քնարանին իրապէս մէկ մէկ թապլոներ են անոր լուսանկարները՝ որոնք տեսակ մը խորհրդաւորութիւն ունին իրենց վրայ, և յայտնապէս կը կրեն արուեստագէտ ձեռքի մը կնիքը։

Տահ-Ո ու բաճուն՝ պոստաճի

✲

Ամերիկահայ գեղարուեստական աշխարհին մէջ ամենաթեղուն դաշտն է երաժշտականը որուն մէջ կը հանդիպինք բաւական թիւով երգիչներու և երգչուհիներու։ Ասոնց մէջ ամէնէն ուելի դասախարակի մը դերը կատարած է տաղանդաւոր երգիչ մշիչ ԱՄԱՆԱԿ ՇԱՀ-ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ որ իր գոռ ձայնին և արուեստագէտի ձիրքերուն յայտնութիւնը կ'ընէ նախ Թիֆլիսի Ներսէսեան վարժարանին մէջ ուր Մ. Եկմալեանի խումբին կը մասնակցի երբեմն մեներգող, ապա խմբապետ։ Նշանաւոր երգահան վէնսան տ'Ինդիի ձեռքին տակ երաժշտ. դասախարակութիւն ստանալու համար կ'երթայ Փարիզ և կը յաճախէ «Սքօլա Փանթօրում» ետոյ կ'ուզէ մանել «Փօնտէրվամթուատ» որուն դասընթացքը կ'ուսուցանէ պատուով և կը շահի զանազան մրցանակներ։ 2 տարի կը պաշտօնավարէ Օրէատյի մէջ և նշանաւոր կը հանդիսանայ

Ֆիլիփ Պէճճէեան (երգիչ)

մանուածրագիս կուռնայի «Յուսիսի Համաշխարհիկ պատերազմին ակիզբները կոչ գոյ Ամերիկա և տարուէ տարի զանազան քաղաքներու մէջ սրքած իր նուագահանդէսներով՝ նոր ճաշակ և բմբռնում կը մտցնէ այս գաղութին մէջ։ Հասարակութիւնը խանդավառութեամբ կ'ունկնդրէ ամերիկահայ բեմին վրայ Հայ երգն ու քանի հարազատութեամբ պանծացնող Շահ-Մուրատեանը.

Նիքողա Ալեքսանեան (երգիչ)

Այս գաշտին մէջ յայտնաբերուող ամենափայլուն տաղանդներէն է նաև «պարիթօն» խարբերդցի Գիւլիւ Պէնննէյեան որ Քալիֆօրնիոյ բաց երկնքին տակ անցուցած է իր մանկութիւնը։ Երաժշտասէրմը Մլկոն կատարելագործելէ յետոյ, համաշխարհիկ պատերազմին սկիզբները վերադարձաւ Ամերիկա, շուտով վաստկելով իր չքնաղ կարողութեանց արժանի համբաւը Մանհաթանի «Ման Քարլօ» Օպէռայի քնկերութեան մէջ և մասնակցեցաւ «Պարպէր ավ Սէվիլ»ի, ստանձնելով Ֆիկարոյի դերը։ Ան գերազանցօրէն քաղցր «պարիթօն» ձայն, և իր մասնագիտութիւնն ըլլած է «օրէռա» երգեցիկ։ Արդարեւ մեծ տաղանդմբն է ան, որ, ինչպէս կ'ըսէ Նիւ Եորք Թրիպիւն, «իր ձայնին մէջ կ'արտայայտէ շնորհք և խորհուրդ։ Արուեստագէտ մբն է ան զոր կ'արժէ ունկնդրել։

Երգչուհի Աննէթ Գօխուեան
(այժմ Տիկ. Տօնֆեան)

Ամերիկահայ տաղանդաւոր երաժիշտներու կարգին պէտք է յիշել նաև անունն աստրախանցի ՆԻՓՕԼԱ ՈՎՈՒՓԱՆՕՖի որ երգիչի իր նախնական փեթրոկրատի կոչս. թատերական և Մոսկուայի Երաժշտական դպրոցներուն մէջ ստանալէ յետոյ՝ մեկնած է Իտալիա, կատարելագործելով հոն իր արուեստը Ա. երգահանդէսը 1903ին տուաւ Մոսկուա և մեծ երգիչի մը համբաւը շահեցաւ։ Ցետոյ ճամբորդեց և երգահանդէսներ տարբեց Ֆրանսա, Իտալիա և Յունգերիա։ Պատճ ի Օրէռայի Ընկերութիւնն անոր համբաւը լսե-

լով և կարողութիւնները դնահատելով՝ մասնակցութեան հրաւէր ուղղեց աներ Ալեքսիկա և մասնակցեցաւ զանազան օբէռաներու։ Այժմ իր բնակութիւնը հաստատած է Պօսթըն, իր ժամանակը նուիրելով մարզելու իրեն դիմող երաժշտական տաղանդներ։

Օբէռայի կալուածին մէջ նշանաւոր է նաեւ ՓՕԼ ԱՆԱՆԵԱՆ որ տարիներէ ի վեր Ն. Եօրքի աշխարհահռչակ Մէթրոփոլիթէն Օպէռային կ'անդամակցի և միշտ ալ կը հանդէս իր ստանձնած դերերուն մէջ։

Այստեղ կ'արժէ յիշել նաև անունը ԹՈՐԻՈՄ ՊԼԶԼԶԻԱՆի որ արեւելեան եղանակներու վարպետ մը կը ճանչցուի հասարակութենէն։

Հրապարակի վրայ երեւցող ամերիկահայ երգչուհիներու շարքին մէջ Ա. տեղը կը գրաւէ պօլսեցի Տիկ. ԱՆԺԷԼ ԱԿՆԷՕ ՏՕՆՃԵԱՆ (ծնեալ Զօփուրեան) որ իր գաստիարակութիւնը ստացած է Ամերիկա ուր կը

Or. Լուսիկ Բարակեան
(երգչուհի)

գտնուի մանկութենէն ի վեր։ Աշակերտած է, ի մէջ այլոց, գերման վարպետին՝ Օսքար Սաէնկէրի, և Տէնվըրի. երաժշտ. դպրոցն աւարտելէ յետոյ՝ մեներգչուհի կարգուած է տեղւոյն նշանաւոր եկեղեցիին, միանգամայն վարելով երգեցիկ խումբը։ Նմանօրինակ պաշտօններ վարած է նաև Հարթֆըրտ, Նիու-Հէյվըն, Պօսթըն, Ն. Եօրք, եւն., և ա'յն աստիճան յաջողութեամբ կիրարկած է իր արուեստը, որ ամերիկ. թերթեր ամենուրեք գովեստով խօսած են իր ճարտարութեան, նաև իր ձայնի ուժգնութեան, յատկութեան և քաղցրութեանը մասին։ Տաղանդաւոր երգչուհին (այժմ կողակից Ն. Եօրքի գործի Ն. Հայ վաճառականներէն Տիար Տիգրան Տօնճեանի) միեւնոյն դիւրութեամբ կ'երգէ հայերէն, անգլիերէն, լատիներէն, գրանսերէն և իտալերէն։ Թէև ներկայիս դուն ուրեք հրապարակին վրայ կ'երեւիս որպէս երգչուհի, ոսկան և այնպէս ամէն անգամ որ կ'երգէ՝ իսկապէս կը դիւթէ ունկնդիրները որոնք ինքզինքին կ'զգան — բուռն իսկական առումով — արուեստագիտուհիի մը ներկայութեան, որուն ձայնին վրայ տարիները գրէթէ չեն կրցած իշխան դնել իրենց քայքայիչ ազդեցութիւնը։

Մեր տաղանդաւոր երգչուհիներէն է նաև Օր. ԼՈՒՍԻՆ ԲԱՐԱԿԵԱՆ որ իր հասակը չսպասեցաւ Ուստր, ուր ամերիկացի քննադատներ ունկընդրեցին զինք և իրենց թերթերուն մէջ ներբողներով խօսեցան անոր յայտնաբերած արուեստագիտական ընդունակութեանցը մասին։ Օր. Լուսին ամբողջ 4 տարի Ուստրի ամէնէն հարուստ և երաժշտասէր փեր-
մանա եկեղեցւոյն մինեերգիչը եղաւ, և ա'յնքան սիրուեցաւ, որ շատեր

լացին, երբ նէ հրաժեշտ կ'առնէր ուսուրէն, ժամանակ մըն ալ Ն. Տօքք ձեալու մտադրութեամբ, պօաթըն առացած է իր երաժշտ. ուսումը զոր վերջէն կատարելագործած է Նիւ-Տօրք, աշակերտելով համբաւաւոր ուսուցիչ Մաէսթրօ Թանարայի. Իր արուեստը հո՛ն կը կոչանայ, որ վերին խազերուն մէջ անգամ կը պահէ իր ձայնին ճկունութիւնն ու քաղցրութիւնը։

Իրմէ ո՛չ նուազ անուանի է պարտիզակցի Տիկ. ԶԱՊԷԼ ՓԱՆՈՍԵԱՆ որ իր երաժշտ. նախն. կրթութիւնը Հուքըրի և Կրահամի մօտ առանալէ

Երգչուհի Տիկ. Զապէլ Փանոսեան

վերջ՝ տաճն մըն ալ աշակերտեցաւ Հռչակաւոր երգչուհի Մատ. Տիէհ-հէնալի Անցեալ տարի, կատարելագործուելու համար մեկնեցաւ Իտալիա, և ժամանակ մը Ֆրանսա ու Շուէյցերիա Ետոյ՝ գնաց Միլան ուր հետեւեցաւ Օպէռայի դասընթացքներուն Շմեռ Եգիպտոս անցու-

նելէ ետք՝ գնաց նորէն Միլան ուր ընթացք լրացուց և վերադարձաւ Ամերիկա։ Տիկ. Փանոսեան մեծապէս գնահատուած է Ամերիկայի մէջ թէ՛ իւրայիններէն և թէ օտարներէն, վայելելով մեծ ժողովրդականութիւն։ Երգած է շատ մը հանդիսաւոր պարտականութեան և ներքողուած՝ նոյն իսկ բաւական դժուարահաճ քննադատներէ։

1919ի աշնան Ամերիկա եկաւ ուրիշ երգչուհի մը՝ Տանօթ քերթողուհի Օր. ՄԱՆՆԻԿ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ՝ որ Ն. Եօրք, Պօսթքն, Փրավիտէնս և Ֆիլատելֆիա երգահանդէսներ տալէ վերջ՝ Մտմ. Սափիոյի հետ աշխատեցաւ Օքէոյի դերերու, մասնաւորապէս Մասքանիի «Գավալէրիա Ռուստիքանա»ի Սանթուզային և Պիզէի «Քառմէն»ի Քարմէնին որուն համար յատկապէս ստեղծուած կարելի է համարել զինք, երբ իր ձայնին քաղցրութեանն ու արուեստին հետ միասին նկատի առնենք նաև իր ֆիզիքական կազմը, իր արուեստին մասին գնահատական տողեր նուիրեցին Նիւ-Եօրք Հերլդ, Նիւ-Եօրք Ուըրլդ, Ֆիլատելֆիա Փրես, Ֆիլատելֆիա Բիւլլըտ, Միւզիքըլ Էմվինս են.։ Օր. Մաննիկ Մասյիսի մէջ մեկնեցաւ Քարիզ, հոն անցունելու ամառը։ Մեր քաղած տեղեկութեանց համաձայն, փայլուն յաջողութիւններ կ'սպասեն իրեն այստեղ, եթէ ուզէ վերադառնալ։

Հոս յիշենք նաև անունը երգչուհի Օր. Մաննիկ Ա. Պէրպէրեան պօլսեցի Տիկ. ՄԱՌԻ ՊԵՏԻԿԵԱՆի (Ծնեալ Պաշեան) որուն երաժշտ. դաստիարակութիւնը կ'սկսի իր ծննդավայրէն։ Աշակերտած է Կոմիտաս Վրդ.ի որ մասնաւոր գուրգուրանքով մարզած է իր այս աշակերտին ձայնը, ապագայ որոշ կարողութիւններ տեսնելով անոր մէջ։ Տիկ. Պետիկեան Ամերիկա հասնելէն վերջ կը մտնէ Պօսթքնի «Նիւ Ինգլէնտ Քանսըրվէյթըրի»ն ուրկէ ապին՝ իր ձայնին մշակումը յատուկ տարած է ֆրնս. և ամերիկացի նշ. վարպետներու ձեռքին տակ։ Իր մասնագիտութիւնն է արեւելեան և գլխաւո-

բարբար հայկական և արեւմտեան ազգաց դիդէուկ կամ հին երգերը որոնք անպատեհ հրապոյր ունին ամերիկեան ժողովուրդին համար։

Ամերիկահայ երգչուհիներու այս դասին մէջն է նաեւ Տիկ. ՕՕՉ ՉՈՒԼԱԼԵԱՆ որ սքանչելի կերպով լեցուն բնաւորեալ ձայն մը ունի և որուշ յառաջդիմութիւն ցոյց կու տայ տարուէ տարի իր արուեստը պէտք է փնտռել առաւելապէս զանազան ազգաց քայլերգներուն մէջ զորս կ'երգէ իրեն սեփական վարպետութեամբ և անճիպ ևյս կէտին մէջ բազում գնահատութիւններ ուղղուած են իրեն՝ Մէսէչուսէթի երբեմնի կառավարիչ և Մ. Նահանգաց ներկայ փոխ-նախագահ Քուլիճի և այլ բարձրաստիճան պաշտօնէից կողմէ։

Առնցմէ զատ, կան տակաւին Տիկ. ՀԱՒԿԱՆՈՒՇ ՏԷՐ-ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ, Օր. ՌՕԶԱ ՅԱԿՈԲԵԱՆ, Օր. Հ. ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ, Օր. Ն. ՇԱՇՈՅԵԱՆ և այլք որոնց ամէնքն ալ յաժարութեամբ իրենց քնդունակութիւնները դրած են ի սպաս բարեգործական հաստատութեանց տարբեր տարբեր ձեռնարկներու, երեկոյթներու եւն.։

Մատր Պեսիկեսի (Պոսեսի)
երգչուհի

Աւելորդ է ամերիկեան հասարակութեան ծանօթ հայ արուեստագէտներու շարքին մէջ կը գտնուի երգիչ-դերասանուհի ՅԼՕՐԱ-ՋԱՊԼ, որ իր երաժշտ. ուսումը լրացնելէ յետոյ՝ մասն է կազմել Ոպուէր Օլէասլի քնկեան մէջ և շատ չանցած նշանաւոր հանդիսացած է իր առանձնաձ դերերով։

1917ի ամառը տեղւոյս հայ արուեստագէտներու թիւին վրայ աւելցաւ ուրիշ մըն ալ՝ յանձին ծանօթ ջութակահար ՀԱՅԿ ԿԻՒՏՆԵԱՆի որ փարիզէն գալով՝ նուագահանդէսներ տուաւ զանազան հայկական քաղաքներու մէջ, և ա՛յնքան դնահատուեցաւ որ, Սինսինաթիի երաժշտ. հոչակաւոր վարժարանին մէջ չուխակահարութեան ուսուցիչ կարգուեցաւ անաչուխեան կողմէ։

Ամերիկահայ արուեստագէտներու այս էջը վակիլ առաջ, պէտք է առանձնապէս կանգ առնել անունին առջեւ երգահան պօլսեցի ՓՐՕՖ. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆի որուն հազուագիւտ տաղանդը մոլզուած է աշխարհահռչակ երգահան վէնսան տ'Ինտիի ձեռքին տակ Տրէզտէնի եկեղեցւոյն երգչախումբին ուժանքնաւոր դեկավարն է այժմ, և առ հեղինակած

զմայլելի եղանակները կը կազմեն իրօք ամերիկահայ հանդէսներու զար-
դը։ Իր երկերէն նշանաւորագոյնները են Նոր Օրը, Ալիշտուր, Կռունկ են-

※

Ամերիկահայ գրական–գեղարուեստական կեանքի ամէնէն սկար մասն է թատրոնը։ Կը բեմադրուին առհասարակ խեղճուկրակ, ճռռում ու փցուն կտորներ։ Ամերիկահայ բոլոր դերակատարները ալ համաթէատներ են սակ, և մասի վրայ կը հաւրուին անոնք որ թատրոնին իսկապէս քմահաճ կը վերձնուան անոր՝ որպէս գեղարուեստական տա-ճարին։ Այսպիսիները մէկ որոշ ժամանակ մը մարզուէին դէպ ի նոր Ամե-րիկա ժամանողը առաջնակարգ դերասան Զարիֆեանի նման գեղարուես-տական ձեռքին տակ, կրնային թերեւս արտայայտել ինքզինքնին իրենց ոյժ, ու ստեղծել իսկապէս և տպաւորեալ գեղարուեստական շարժում մը որ տակաւ ածելով՝ կարենար հակազ-դել այն մեռս թատերական շարժման որ յանուն և ի նպաստ այսինչ կամ այնինչ «բարնպատակ» հաստատու-թեան, առնակոխ կ'քնէ արուեստին սքր-բութիւնները, գոհանալով լոկ ժան և անիմաստ ծափահարութիւններուն։ — Դրականութիւն և թատրոն սերտիւ կապ-ուած են իրարու, և մեր համոզումն է թէ ամերիկահայ ազգային թատրոն կարենալ ստեղծելու համար՝ պէտք է ստեղծուած ըլլայ նախ ամերիկահայ գրականութիւն մը, յօրդ, ճոխ, բազ-մապիսի երանգներով ու տեսերով ուր թատերգութիւնն ալ գրաւէ առաջնա-կարգ դիրք և հանրութեան ընծայէ կեանքէն վերցուած երկեր՝ իր արուես-տով ու հոգեբանութեամբ։ Այլապէս, ամերիկահայ թատրոնը կը մնայ իր ներկայ խեղճուկրակ վիճակին մէջ, ու բանիմաց հատարկութիւնը չի մտներ ազգային թատրոնի դռնէն ներս, երբ օտար բեմերու վրայ կարողագոյն դերակատարներ արուեստին գլուխ-գործոցները կը ներկա-յացնեն ճշմարտապէս և ամբողջովին գեղարուեստական միջնորդի մը մէջ։ Հոս ալ ուրեմն կը ծանրանայ նուիրական պատասխանատուութիւն մը ամերիկահայ գրչի այն ուշադիրներուն վրայ որոնք իրենց ներշնչումը կը պիտի առնել արուեստէն, կեանքէն, և բանին ստեղծագործութեանը մէջ կը գտնեն իրենց գերագոյն հրճուանքը։

ՅՈՎՀ. ԱՒԱԳԵԱՆ

Ն. Yorf, 30 Մայիս 1921

Զաքարիահար Հայկ Պետէնեան

☞ Է՛ջ 92, տող 7, պրակներէ մէկ մասին մէջ «բան էին» կարդալ «առան»։

ՕՆՆԻԿ Ռ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Բարեյիշատակ ուսուցչապետին՝ Ռեթէոս Պէրպէրեանի անդրանիկ որդին է Օննիկ Ռ. Պէրպէրեան որ իր հօրը մահէն յետոյ, Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումէն անմիջապէս վերջ, ուսանողական շրջանք լրացուցած՝ Զուիցերիայէն վերադարձաւ Պոլիս և ամրողջ 3 տարի վարեց Պէրպէրեան վարժարանի տնօրէնութիւնը՝ ցեղային յանձնելով փարիզէն վերադարձող կրտսեր եղբօրը՝ Շահան Պէրպէրեանի, վերադարձաւ կրկին Եւրոպա, ամրողջովին նուիրուելու համար երաժշտութեան։

Օննիկ Պէրպէրեան փարիզի մէջ կատարած է իր երաժշտական ուսումնասիրութիւնը։ Իր վարպետները եղած են երկու Ֆրնս. մեծ հեղինակութիւններ, մին՝ Հիւռէ, հիմնադիրը փարիզի «Էքոլ Նօրմալ տը Միւզիք»ի, իսկ մեսրք՝ Վիտոռ, «Քոնսէրվատուար տը Միւզիք»ի երգահանութեան ուսուցիչը։ Օննիկ Պէրպէրեան երաժշտութեան նուիրուելու առաջին օրէն ցոյց տուած է արժէքաւոր յատկութիւններ։ Արդէն ունի կարեւոր գործեր։ Պատրաստած է Poëme Symphonique մը՝ *Chant funèbre* տիտղոսով, մեծ նուագախումբի համար ձայնադրուած։ Այս գործը չէ տպագրուած։ Նոյնպէս ինքնատիպ հայկական 4 երգերու հաւաքածոյ մը։ Ունի թաւ-ջութակի և դաշնակի համար պատրաստուած 3 nocturneներ։

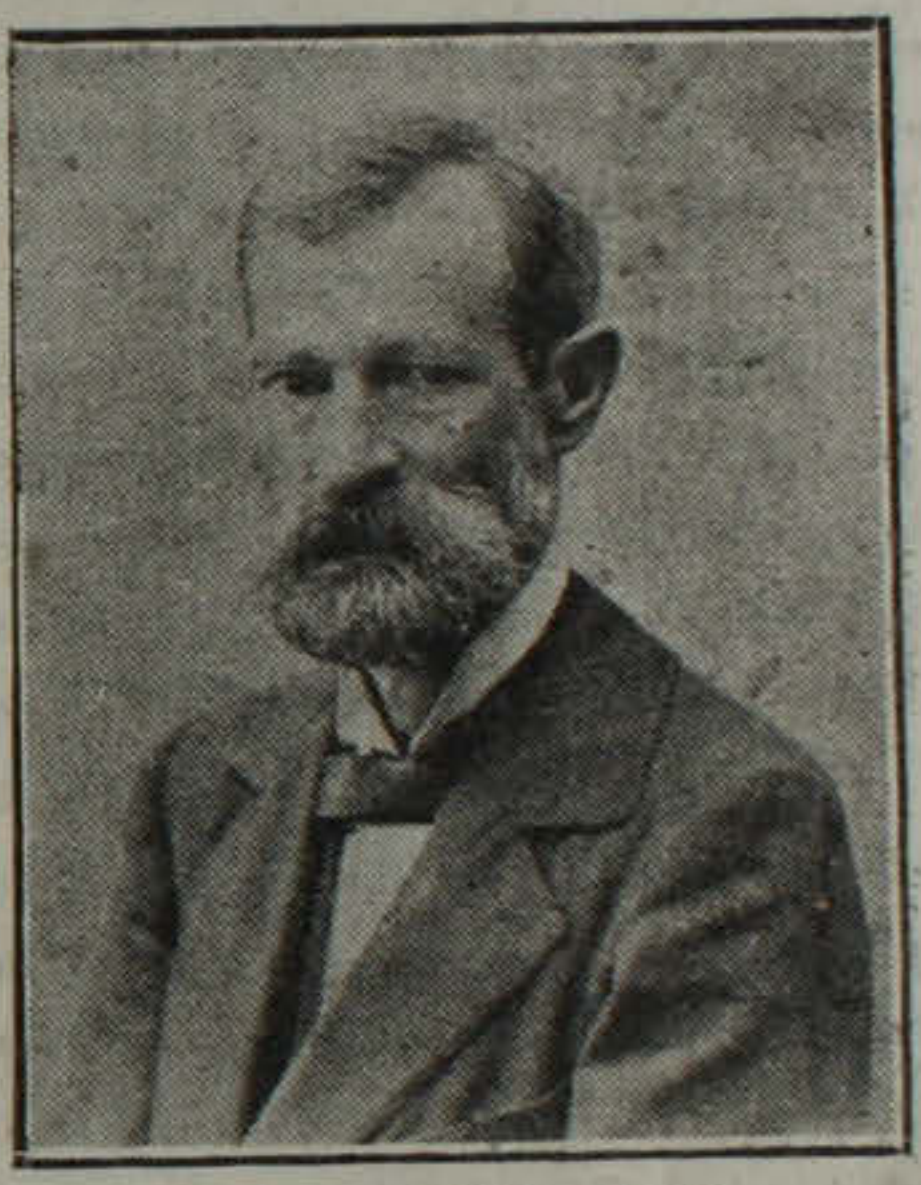
Վերջին ամառ, Օննիկ Պէրպէրեան փարիզի մէջ ունեցաւ շատ գնահատելի յաջողութիւն մը, որով հետեւ փարիզի ամենածանօթ երաժշտագրական հրատարակիչներէն A. Z. Mathot դնելով երիտասարդ արուեստագէտին դաշնակի համար պատրաստած 6 կտորները՝ հրատարակեց զանոնք։ Անոնք են *Prélude* մը, *Nocturne* մը, 2 վալսեր, *Fête rustique* և *Souvenir de Noël*։ Անոնցմէ զատ, լրացնելու վրայ է հայկական Օպէռա մը որուն բառերն ալ իրենն են և որուն նիւթը Գաղափարին յաղթանակն է Այժին վրայ, Գաղափարն ընդունելով իբր ազգակ մը՝ նորագոյն այժեր յառաջ բերելու համար։ Այս նիւթը կերպով մը ներհակէն ներկայացուցին է Սամսոնին և Տալիլային, քանի որ եթէ Սամսոն իր սիրովը կը կորնցնէ իր այժը, մինչդեռ Այժի յաղթանակը երգող այս Օպէռային մէջ Սիրոյ հերոսն անոր մատնութեամբ միշտ աւելի կը զօրանայ։ Հայկական այս Օպէռայի պատրաստութեան մէջ, արուեստագէտը ներշնչող եղած է Երաժշտութեան նոր քմբռնում մը։ Այդ քմբռնումը վանիէրեան քմբռնումն է իր լրացուցին տանող ձգտում մըն է։

*** Հերու Սեպտեմբերի սկիզբներէն, Օննիկ Պէրպէրեան վերադարձաւ, վերստանձնելու համար Պէրպէրեան վարժարանի տնօրէնութիւնը զոր իր բացակայութեանը մէջտեղին 4 տարի շատ հմտակրելի յատկութիւններով և մեծ արժանաւորութեամբ վարած էր կրտսեր եղբայրը՝ Շահան Պէրպէրեան։ Շահան եւս կը գործակցի եղբօրը՝ նոյն կրթարանին մէջ։ Իրենց կրտսերագոյնը՝ Նուբհան 2 տարիէ հետէ կ'ուսանի փարիզ։ Անշուշտ ամենուն ջերմ փափաքն է, որպէս զի ան եւս վերադառնայ և այսպէս երեքեան եղբարք, իւրաքանչիւրը բերելով իր ուսանձին մաս-

նայատակութիւնը, մեծանուն հայրիկին հիմնած գործը հասցնեն իր լրումին, և հաստատութեան մերձաւոր յիշատակին հանդիսութիւնք ըլլան ուսուցչապետին գաղափարն յաղթանակին պանծացումը։

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ ՀԻՆ ՎԱՐՊԵՏ ՄԸ

1920ի մեր Տարեցոյցով՝ համառօտակի պատկերացուցած էինք կեանքը եւրոպ. երաժշտութիւնն ի Պոլիս առաջին անգամ ծաղկեցնող Հայուն Գաբրիէլ ԵՐԱՆԵԱՆին։ Թէև երանեանի ժամանակակիցը, բայց անոր բոլորած գործունէութենէն բոլորովին անկախ, մանաւանդ արդիւնաշատ կեանք մը ունեցաւ կաթոլիկ Հայ մը՝ ՍԻՆԱՆ ԳՐԻԳՈՐԸ էր ան որ ամբողջ գործնական գետնի մը վրայ գիտցաւ ստեղծել և անհունապէս երկար ժամանակամիջոցի մը մէջ գործել անձանձիր, «աստուածային արուեստը» սիրցնելով ժողովուրդին՝ անհատական ոյժերով կազմած իր նուագախումբով, մանաւանդ այն դասերով զոր 40 տարի անխափան ամանոեց բազմաթիւ աշակերտներու Համաշխարհիկ Պատերազմին նախորեալ, երբ կ'անհետէր յանկարծ այս գեմքն ալ, մինչ հայ լրագրութիւնը, քաղաքական ոճնախընթաց թոհուբոհի մը մատնուած, առն չէր ունենար ամէն քանի տող նուիրելու յիշատակին անո՛ր որ — բոլոր ճշմարիտ արուեստագէտներու նման անաղմուկ այլ գործօն — փայլած էր պօլսահայ երաժշտական հորիզոնին վրայ։ Անիկա իր ճիւղին մէջ թէև նշանաւոր ամէն քանի հանդիսացած, բայց եթէ նկատի առնենք որ Պոլիս երաժշտական միջավայր մը բալէ բոլորովին հեռու էր անցեալին մէջ, երաժշտութիւնը նորութիւն մըն էր պարզապէս, Գրիգոր ալ ինքնօգնութեամբ յառաջեկած մարդ մը, այն ատեն իր արժանիքն ու կատարած դերը կը շեշտուին մեր աչքին։

Գրիգոր Սինանեան

Ծնած է Գազատիա 1836ին, 10 տարեկանին որբանալով, հօրաքրոջը հետ Պոլիս կը գաղթէ և տարի մը ետքը յաճախել կը սկսի Գէորգեան հոսթեան հարկը կը նետէ զինք գործի ասպարէզ, Պատանին Գրիգոր քանի մը տարի կ'աշխատի մուշտակագործի մը քով, երբ երաժշտութեան փափաք մը զգալով իր մէջ՝ կը դիմէ Պապա Կարապետի որ քիչ շատ ամէն բան դաստիօսելուն համար՝ մանաւանդ մը նկատուած էր։ Գրիգոր 2 տարի կ'աշակերտի անոր մօտ, երաժշտութեան նախամաշակը կ'ստանայ և սկսի նկատի ժողովրդական երգեր ստվելով՝ կը գտնէ զա-

նոնք, հաճոյք պատճառելով թէ՛ իր անձին և թէ իր ընկերներուն՝ որոնք փափաք կը յայտնեն օգտուիլ իր դիտցածներէն։

Այդ օրէն ասկա Գրիգոր Սինանեանի կեանքը կը մտնէ նոր հանգրուանմը։ Մուշակոգործ վարպետէն հրաման առնելով՝ բաւեկամարար դաս տալ կ'սկսի անոնց։ Յետոյ, երբ աշակերտներուն թիւը կը շատնայ, կը խորհին հատուքատեղիի մը անհրաժեշտութեան վրայ և կ'երթան վարձել սենեակ մը Մահմուտ-փաշա՝ խալճըլար խանի մէջ, միջօրէի դադարներուն և իրիկուններըը դասերնին շարունակելու համար։ Գործը կ'առնէ լուրջ հանգամանք։ Գրիգոր կ'ստիպուի վարպետը թողուլ և բոլորովին նուիրուիլ իր դասերուն որոնք սկսած էին հասութաբեր դառնալ։ Գրիգոր Սինանեան այդ խանին անկիւնը բոլորած է 40 տարուան գործունէութիւն մը, չութակի, դաշնակի, սրինգի և նրսարինգի դասերով մարզելով հոյլը նուագասէր երիտասարդներու որոնցմէ ոմանք տարիներ անցնելէ վերջ ներսպայէ իրենց դարձին՝ գացած գասած են հին վարպետը նոյն պարապումով, միեւնոյն վայրը։

Նուագի և երաժշտութեան սէրը հետզհետէ ծաւալ կ'առնար Պոլսահայոց մէջ, շնորհիւ նոր դասատուներու որոնք մղում տուին սկսուած գործին։ Նախկին փայլը կորնցուց Շուկան, աշակերտներու թիւը նուազեցաւ, բայց վարպետը չհետացաւ իր տեղէն, և վերջին տարիներուն՝ բաւականացաւ սենեակին վարձքերը միայն վճարելով իր ունեցած քանի մը դասերուն արդիւնքով։

Գալով իր դաստիարակութեան եղանակին, անիկա ամէն բանէ առաջ նախանձախնդիր էր ձայնագրութիւն մը ճիշդ ու ճիշդ կատարացնելու իր աշակերտներուն, (պարագա՛յ մը որ նոյն իսկ ներկայիս մէջ հազուագիւտ է տեսնել, և բաւական լուրջ դասատուներու ձեռամբ ճախարակուած սաներ չատ սակաւ մնացած են այս կէտին մէջ)։ Յետոյ գործիական տեսակէտով աշակերտը քան կարի պատրաստելէ վերջ՝ կը ջանար երաժշտութիւնը սերցնել անոր։ Իր «ռէպէրթուառը» հետեւեալ կերպով կը կազմուէր բնդհանրապէս. ա) Իտալ. օբէռաներէ և ֆրնս. օբէռէթներէ կատարեր բ) Եւրոպական գանազան կտորներ և պարի եղանակներ գ) Ազգային–թատերական և աշխարհիկ երգեր դ/ Տաճկական և յունական եղանակներէ ու պարերէ նմոյշներ. այս վերջինք սեպուած էին կարծես ամէն ինչ կատարեալ բնելու համար։ Այսօրուան լուսաւորեալ երաժշտասէրներուն տարօրինակ կը թուի անշուշտ այսպիսի երգացանկով մը աշակերտ «ֆօռմէ» բնելը. բայց երբ նկատի առնենք իր ժամանակակիցներուն երաժշտական ճաշակները, պիտի համոզուինք որ կարելի չէր ուրիշ կերպ շարժիլ։

Գրիգոր Սինանեան իր աշակերտներէն զատ՝ ծանօթ էր նաեւ հանրութեան, կազմած նուագախումբով։ Ազգային թատրոնէն առաջ, բնդհանրապէս հայ միջավայրերու մէջ, ատկին անդին աշխատելէ վերջ, պայմանաւորուած է Օրթաքէօյի Արեւելեան թատրոնին հայ թատերա-

կան մխութեան կողմէ, Ստորեւ կը հրատարակենք նոյնութեամբ այդ կազմակերպութեան անուանացանկը, քաղելով զայն տեարակի մը տպագիր կոզքէն։

Պատասխանատու

Գանձապետ
Պ. Թ. Սահակեան
Ընդհանուր Մատակարար
Պ. Յ. Աւետիսեան
Պ. Թէվիսբօլէս Գազալէ
Զարդարիչ (տեսարանի)
Պ. Բիւզանդ Գասապաշեան

Արտաքին Տնօրէն
Պ. Գրիգոր Կիւլեսեան
Ընդհ. Քարտ. եւ Հաշուապահ
Պ. Մխ. Գազմանեան
Պ. Ճուզէպպօ Մասմասա
Դերձակ
Պ. Յ. Աւետիսեան

Եւրոպական նուագաց համար խոսլացել նուագաժողոյ խումբ մը ընդ առաջնորդութեամբ Պ. Ճիուզէպփէ Մօրլաքքի ուսուցչի

Ասիական նուագաց համար հայագլխ նուագաժողոյ խումբ մը ընդ առաջնորդութեամբ Պ. Գրիգոր Սիրասեան ուսուցչի

որ այս խումբին մէջ տարիներով լուրջ դեր մը ունեցած է, կառավարելով զայն և ներքուստ պատրաստելով, մանաւանդ փոյթ տանելով որ դերասանուհիք և դերասանք ունին իրենց երգելիք մասերը՝ բնագրին հարազատութեամբ։ Նոյնպէս ինքն էր որ ամէն ազգային հանդէսներու և անհատական խրախճանութեանց առթիւ կը հրաւիրուէր իր խումբով։ կը կարծենք թէ սխալած չենք բլլար, երբ ըսենք. Պօղոյ մէջ առաջին հայ երաժշտախումբ կազմողը եղած է ԳՐԻԳՈՐ ՍԻՆԱՆԵԱՆն, ինչպէս երկրորդ հայ նուագախումբ կազմողն ալ՝ իր որդին ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԻՆԱՆԵԱՆ։

Ահաւասիկ իր խումբին կազմութիւնը. Գրիգոր Սիրասեան (նուագապետ և առաջին ջութակ), Իսարհանեան (բ. ջութակ), Վիչհի Ձարհան (քօնթռբաս), Տիգրան Գասապիփիչեան (ֆլիւթ), Օգսեն Գույումճեան (գլառինէթ), Մկրտիչ Քրիստոստուրեան (թռօմպօն) և Գրիգոր Սահեսդինեան (թռօմպօն)։

Այս խումբը թէեւ պզտիկ՝ բայց դործին կարեւորութեան համեմատ կ'ստուարանայ օտարներով։— Իր որդին ցարութիւն կանուխէն զգալով իր մէջ երաժշտութեան սէրը՝ կը նեռուի ասպարէզ, հայրն ունենալով իրեն մենաւոր, ու պզտիկ խումբ մը կազմէ, և միասին կը շարունակեն 3 տարի ցարութիւն «ճամբայ ելած էր» այլ եւս, հօրը տարիքն ալ յառաջացած, ծղոցը ստիպուեցաւ վրայ՝ Գրիգոր վերջնապէս կը քաշուի ասպարէզէն։

Չգիտենք ակնարկ մըն ալ իր ներքին կեանքին վրայ։ Անթաւիր երիտասարդութիւն մը անցուցեր վերջ՝ կ'ամուսնանայ «Մէճմուայի Ախպար» լրագրոյ խմբագրապետ Յով. Թօլայեանի քրոջը Մարիամի հետ և անդրանիկ մանչը գոհ կու տայ Բերայի մեծ հրդեհին, երբ ինք իր խումբով պէյդօզ կը գտնուէր՝ Ազգ. Սահմանադրութեան հանդէսին։ Այնուհետեւ կ'ունենայ 5 զաւակ՝ թագուհի, ցարութիւն, Անահտ, Յովսէփ և վերոնիք որոնց կը ներշնչէ արուեստին սէրը, կազմելով այսպէս

երաժշտական քնարանիք մը 1915ի մէջ Տարեցոյցով (էջ 284) հրատարակած էինք խմբանկարին՝ իւրաքանչիւրին մասնագիտութիւնը նշանակելով։ Ներկայիս՝ Յարութիւն և Անոյշ միայն ձանօթ են ամէնուն, իբր արուեստավարժ երաժիշտ՝ աշակերտներ հասցնող, նուագախումբ վարող, մանաւանդ տուաջինն՝ իբր յայտնի երգահան և նուագավարժուհի։ Իսկ Անոյշ՝ հակառակ երկրաչափ-մեքենագէտի իր ապարէզին՝ չէ կրցած բաժնուիլ իր թաւ-ջուխակէն. գալով Օր. Վէրնիկէի՝ քաջ դաշնակահարութեամբ փայլած է այն մէկ քանի նուագահանդէսներուն զորս իր ներկայութիւնը տարբած էին։ Կողակցին մահէն (1912) վերջ՝ ալեւոր վարպետին կեանքը ակտած է դառնանալ. մխիթարուած է միայն՝ ապրելով անցեալի յիշատակներով և նայելով իր զաւակներուն վրայ որոնք Սինանեան երաժշտագէտ գերդաստանին համբաւը փայլեցուցին։ Առանց գուրգուրանքը վայելելով ցկեանս շունչ՝ Գրիգոր կնքած է մահկանացուն Բերթ, 24 Դեկտ. 1914ին — Աւելցնենք թէ իր թոռնայ, Անոյշի որդի՝ վեցտասանամեայ Վէորգ՝ «Վիոլինիստ»ի «ռէքէթաւտ»ը նուագել սկսած է։

Կենսագրեցիմ վերեւ պօլսահայ հին նուագապետ մը։— Անոր արժանաւոր զաւկին մէկ ճամակն է հետեւեալը, որուն գլխաւոր մասերը միայն հրատարակելով՝ աճուրդ անգադոցապահութիւն մը բրած չենք ըլլար. վասնզի երաժշտութեան ձեռնհաս եւ բազմարդիւն դաստատու մըն է որ իր խրատներն կու տայ եւ անձին փորձառութեամբ՝ օգտակար բեյտրութիւններ կ'ընէ Պօլսէն դուրս գտնուող իր մէկ աշակերտուհիին։

ՆՈՒԱԳ ԵՒ ՆՈՒԱԳԻ ՊԱՐԱՊՈՒՄ

... Ի՞ՆՉ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՐ ԻՄ ՎԻՃԱԿՍ 1) Եթէ fօliսհr ահևֆօևիիէ մը մասնակցութեան կամ ունկնդրութեան պահուն՝ զուրկ ըլլայի այն երաժշտական դաստիարակութենէն որուն շնորհիւ տիրութիւններս կը փարատին և ուրիշ աշխարհ մը կ'ապրիմ։ Այս տրթիւ յիշեմ այդ դէպքերէն մէկ քանին զորս իսմանալու բախտն ունեցայ վերջերս.— Պէթօվէնի «Սէնֆօնիէ»ներէն մէկ քանին, Սէն-Սանսի «Քօնսէրտ ան լա մինէօր» թաւ-ջուխակի համար, Լիմանքի Քօրսաքօֆի «Շէհէռազատ»ը, Ձայքօվսքիի և Կուիկի կտորները եւն.։

2) Եթէ յառաջացած աշակերտներու հետ նշ. հեղինակներու «սէնֆօնիէ»ները, նոյնպէս նուագախումբի յատուկ լուրջ կտորները «քաթեդը մէնի» համար տուած պահուս (*) փոխն ի փոխ հետեւեալ միջոցներով քննկերանալու դիւրութիւնը չունենայի. ա) Որ և է մաս կարենալ նուագել, բ) Երբ 2 աշակերտ պատրաստ են «քաթեդը մէնի» գարնելու՝ չուխակով քննկերանալ, գ) Հրամանիս տակ նուագախումբ ունեցողի պէս չափ տալ, դ) Աշակերտներուս հնիթոդիքասիօնը գոհացուցիչ վիճակի մը հասնելէ յետոյ, քառթիսիօնով անոնց հետեւելով՝ այդ կլուխ գործոցներուն օռհեսթրասիօնը ճանչնալ և օգտուիլ հնսթրումանթասիօնի տեսակէտով։

(*) Օր մը նուագախումբ վարելու առիթ՝ կատարելապէս իւրացուցած ըլլալու համար գանոնք։

3) Եթէ աշխատակից մէջ դաշնամուրին քով մինակ ձեռքով պահուած մեծ հեղինակներու երկերը գործնականապէս ուչք անցուներու չափ դաշնակահար եզած չըլլայիս Դործնականապէս կ'քանի, վասն զի մեզի նօթագրութեամբ ալ հեղինակները կարելի է ուսումնասիրել. բայց դաշնակահար բլլալն ալ մեծ և անթափոր պատելի առաւելութիւն մըն է։

Յարութիւն Սիմոնեան

4) Եթէ չկարդայի երաժշտութիւնն վրայ գրուած գիրքեր և համբերութիւնը պակսէր ինձ՝ տեսրակի մը մէջ ընդօրինակելու անոնց գլխաւոր մասերը։ Ահաւասիկ առանցմէ մէկ քանին. Traité d'Harmonie (Հառնըլ Ռէպէռ), La Musique & les musiciens և Education musicale (Մլպէռ Լաւինեաք), L'art de diriger l'orchestre (Մօռիս Քիւճէռաթ), L'art du chef d'orchestre (Տէլառէվէզ) եւն.։ Այլապէս, ինչ միջոցաւ կարելի պիտի ըլլար անցուներ պարապոյ ժամերս

5) Եթէ չունենայի երկաթե աշակերտներ՝ տարբեր տարբեր խառնուածքներով. աշխատասէրին քով ծոյլը, գուարթին քով մելամաղձոտը, խորհրդածութեան անսացողին քով ինքնահաւանը, լուրջին քով բռնկոտը, որոնց ամէնուն սիրտ եմ հասցուցած և օրագրութեանս մէջ արձանագրած իրենց էնդունակութիւնները ու թերացումները։ Այս օրագրութիւնը «կեանքիս գիրքն է» պարզապէս

6) Եթէ ժամանակին քիչ շատ աշխատած չըլլայի հետեւեալ ճիւղերուն. — Dictée musicale - Transposition - Transcription - Harmonie - Composition - Istrumentation եւն.։ երաժշտական կեանքս մրթմրթան սոխ մանուածոյ պիտի բլլար, եթէ մէյն դաշնակով կամ չուխակով կտրներ սրվելու կամ զարնելու մէջ կայանար։ Ո և է անհատ երբ սա կամ նա գործիքը բառական իւրացնէ, երաժշտութեան մէջ կարեւոր այժ մը կը նկատուի անշուշտ։ Այսու ամենայնիւ, երաժշտական շատ մը բացառիկ և անակնկալ պարագաներու համար պատրաստուած բլլալն ալ ոչ նուազ հաճելի և հետաքրքրական աշխատութեան ժամեր կ'քաղեցնէ։ Այս ամէնը մի միայն գործնական երաժշտութեամբ զբաղողներուն շատերուն օտար կը մնան, եթէ անոնք հետեւած չըլլան — գոնէ իբր ամպիոն — վերոյիշեալ ճիւղերէն մէկ քանիին։ Օրինակով մը բացատրեմ միտքս — Լ. Զիլինկիրեանի պատարագին առմօնիոմով քնկերացած եմ։ եթէ արուեստէն չեղող մէկուն ըսէի թէ այս գործը լուրջ նուագախանդեանը սորքելէն շատ ուելի դժուարին է, գուցէ զարմա-

նար։ Պատարագին մեծ մասը խիստ դիւրըմբռնելի աւանդիզասիօնով մը եռաձայն, ճեացեալն ալ միաձայն գրուած է։ Արդ, պիէրներու համար պատրաստուած օրինակներէն մին է որ առաջնորդ կը ծառայէ ինձ «առմոնիում»ով բնկերանալու պարագաներուն. գրէթէ առանց խորհելու՝ ամէն ինչ առձեռն ունեցած կ'ըլլամ, «առմոնիում»ի մասը կատարեալ գրուածի պէս թէ ինչ պայմաններու տակ ձեռք կը բերուի այս արդիւնքը. 1. Պատարագի եռաձայն մասերն արդէն պաշնաւորուած ըլլալուն, երգեհոնի մասը միայն թուանմրիքսիօն կ'ընեմ։ 2. Միաձայն մասերն ալ թէ՛ կը պաշնաւորեմ և թէ «թռանսբոնէսիօն»ը ափյափոյ կը յօրինեմ։ 3. Սոլֆեճիօ, մէկ փոքր մասն ալ ոսկի միհիօ ձայներու վրայ գրուած այս աշխատութիւնը թէ՛ դէպ ի բարձր և թէ ցած՝ ձայնափոխել (transposer) հարկ կ'ըլլայ, անոր համար որ քահանայք առհասարակ անվարժ են ձայնական երաժշտութեան, պիէրներուն մեծամասնութիւնն ալ անփորձ. ուստի պատարագին սկիզբէն մինչեւ աւարտ՝ հարկ կ'ըլլայ նուագել փա-փա տիզ-սոլ-յա պիմոլ և յա։ Այս ամէնը տեղւոյն վրայ վայրկենական պատք է բնել, ինչ որ մեծ գոհունակութիւն կ'առնէ ինձ, վասն զի նօթագրութեան գերութիւնը թողլքելով՝ կ'ստիպուիմ յղանալ և դիմագրաւել ամէն պատահականութիւն։

7) Եթէ, շուրջ 33 տարի առաջ՝ Նուագախումբիս կազմութեան առաջին օրերէն սկսեալ, Ջութակահարի դերիս մէջ, նաև Ջութակի աշխատած միջոցներուս և մանաւանդ դաստիարակութեան ժամերուս, երբեմն Ջութակիս 4 լարերէն մէկուն կամ միւսին և մանաւանդ առաջին լարին (մի) փրթած ըլլալը ենթադրելով (*) չվարժուէի 3 լարով ալ գործ տեսնել— ի դէպ է յիշատակել հոս Բականնինիի մասին շրջած զրոյց մը, որուն համեմատ՝ մեծանուն Ջութակահարը նուագահանդէսի մը մէջ օր մը նուագած պահուն, Ջութակին 3 լարերը մէկիկ մէկիկ կը փրցնէ և դարձեալ կ'աջողի նուագել ամենայն կատարելութեամբ։ Կ'ընդունիմ որ իրեն պէս աշխարհահռչակ վարպետ մը մէկ լարի վրայ կրնայ յաջողութիւնն ածել խիստ դժուար կտոր մը, պայմանաւ սակայն որ այդ կտորը պատրաստուած ըլլայ մէկ լարի վրայ զարնուելու համար, ինչպէս իրմէ հեղինակուած La prière de Moïse-ը։ Իսկ անկէ անդին, որ և է կտոր՝ չնորհիւ երաժշտական դաստիարակութեան և «թէքնիք»ի՝ կարելի է դիւրացնել, յարմարցնել և բաներ մը ընել, բայց ո՛չ թէ 4 լարի համար գրուած հեղինակութիւն մը անթերի նուագել՝ մէկէ աւելի լարերու պակասով։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԻՆԱՆԵԱՆ

(*) Եթէ օր մը Méthode մը գրեմ, ցարդ ընկալեալ սովորութիւններէն շեղելու համար, փոխանակ սկսելու առաջին լար կոչելով 4 լար համրելու դէպ ի սոլ, այս վերջինը առաջին լար պիտի անուանեմ. քանզի աւելի տրամաբանական է գործիքի մը Ա. ձօրը սկսիլ ամէնէն ծանէն, քան թէ ամէնէն բարձրէն։

ԿՕՐՈՒ-ՄՈՒՐՋՈՒ ԵՒ ԻՐ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

(Մահուանը 20ամեակին առիթով)

Այս տարուայ Մարտ 27ին լրանում է Կարս-Մուրզայի մահուան 20ամեակը։ Կ'արժէ մի փոքրիկ ակնարկ նետել նրա կեանքի վրայ։ — Բրնատափոր Մարդարեան Կարս-Մուրզա բնիկ ղրիմցի է. ծնուել է 1854ին Կարասու-Բազար քաղաքում։ Լինելով ոչ ունեւոր ծնողքի զաւակ, չէ կարողացել բարձրագոյն կրթութիւն ստանալ նրան. կրթութիւնը սկսել է հէնց տանը և ապա չարունակել է տեղւոյն Մխիթարեանների վարժարանում։ Դեռ փոքրիկ տարիքից մեծ սէր է ցոյց տալիս դէպի երաժշտութիւնն։ Հայրը շատ է աշխատում նրան հեռացնել այդ մտադրութիւնից, և նոյն իսկ իր խանութի հաշիւները մի ժամանակ յանձնում է նրան. բայց նկատում է որ նա ո՛չ թէ հաշիւներ է պահում, այլ «նօթա»ների հետ է զբաղւում։ 8 տարեկանից սկսում է դաշնակի դասեր առնել, իսկ ձխական վարժարանը վերջացնելուց յետոյ՝ ամբողջապէս նուիրում է երաժշտութեան, տալով միաժամանակ «թէօրի»ն և օտար լեզուներ, նաև մերժելով հօրը առաջարկը՝ վճռեակ վարդապետանալու համար։ Յուրջ կերպով աշխատում է չարունակ և սկսում է մանուկ դասեր տալ, առանց ընդհատելու իր դասերը հմուտ ուսուցիչներից։

Իր ուսումնասիրութեանց առարկայ է վերցնում ազգային երգերը։ Մինչեւ այդ թուականները, Հայոց մէջ ընդունուած չէ եղել խառնային երգեցողութիւնը։ Կարս-Մուրզա առաջին աշխատողն է հանդիսացել մեր մէջ այդ ուղղութեամբ, և դրա համար էլ թէև շատերի կողմից համակրանք գտած, բայց շատերի կողմից էլ հալածուած (*)։ Նա արդէն սկսում է բեմերի վրայ երեւալ, և անունը սկսում է տարածուել։ Աւարջին համերգները տալիս է Պաքու և Թիֆլիզ, մեծ մասամբ իր գործերից որոնք ազգուկ են հանում, թէև դրանք չեն եղել երաժշտ. լուրջ գործեր։ Արուեստագէտը սկսում է մտն գալ Անդրկովկասում. մտնում է ամէն գիւղ և երգեր հաւաքելով՝ ներդաշնակում և բեմ հանում։ Շնորհաւոր եղած վայրերում խմբեր է կազմակերպում և 2 օրից յետոյ արդէն երեւան գալիս։ Նա եղել է 47 քաղաքներում. կազմել է 90 խումբ և տուել է 248 համերգ, մշակել է 320 երգ և յօրինել 67 ինքնուրոյն գործեր։ Աշխատակցել է հայ և ռուս թերթերի, գրելով քննադատա-

---

(*) Իր գործունէութեան սահմանն ընդարձակելու համար, 1882ին Խրիմէն ճամբայ ելած է դէպ ի Կովկաս։ Թիֆլիզի մէջ ծանօթացած է Գ. Արծրունիի, Քամառ-Քաթխպայի, Րաֆֆիի, Պետրոս Ադամեանի, Շահլամեանցի և այլոց որոնք քաջալերած են զինք և երգչախումբեր կազմելու իր եռանդին մղում տուած։ 1886 Օգոստոսին Պաքուի եկեղեցին՝ բառաձայն փառաւոր պատարագէն վերջ անցած է Պոլիս, Տաճկահայոց եկեղ. երգեցողութիւններն ալ ուսումնասիրելով և հաւաքելով 60 երգ՝ զորս ապա դաշնաւորած և բառաձայնի վերածած է։

տականներ Գեղարուեստի մասին։ 1893ին հրատարակել է Էջմիածին՝ ձեռնարկի ուսուցիչ Խրիմեան Հայրիկի օրով. բայց միջնադարեան արշաւանքը շուտ է սկսում նրա դէմ, և նա դպրոցից արձակուում է շատ վատ նիւթական պայմաններում, ապաւինելով մի միտքն իւր տաղանդին ուրեք ուրեք, հեռաւոր կազմակերպութեան ժամանակ, ժողովրդին հալածել է նրան, որովհետեւ նա դաւանութեամբ կաթոլիկ է եղել։ Իւր կամքի ոյժովը կարա-Մուրզա տակացել է ամէնքին, բայց ի վերջոյ նիւթական հոգսեր և անունդի բացակայութիւն նրա առողջութիւնը քայքայում են և նա մեռնում է 27 Մարտ 1902ին, կարճատեւ հիւանդութիւնից յետոյ։

Կարա-Մուրզա

Կարա-Մուրզա եղաւ մեր մէջ առաջին երաժիշտը որ ցիրուցան երգերը հաւաքեց և քառաձայնի վերածեց։ Նա կատարեալ փոնասթիքօս է եղել. նպատակն էր ժողովրդի մէջ սէր արթընցնել դէպի Գեղարուեստը. նա մեծ բարոզիչ է եղել իւր ժամանակին։ Զուգնեանով երաժշտ. բարձր կրթութիւն, նա չկարողացաւ դառնալ բարձր երաժիշտ, ինչպէս յետոյ պիտի դառնային Եկմալեան և Կոմիտաս վրդ.։ վերլուծական համեմատութիւններ անելու կարողութիւնից զուրկ, նրան երբեք յաջողուեց դուրս գալ արեւելեան եղանակների ազդեցութիւնից։ Եթէ նրա բոլոր գործերը վերցնելու լինինք և «անալիզ»ի ենթարկենք, պիտի տեսնենք որ նրանցից շատ քիչ է հայկականութիւն բուրում։ Մեր հայ մազուամով, նրա գլխաւոր ցանկութիւնն է եղել երգը տարածել ժողովրդի մէջ, քան զբաղուել մանրազնիտական հարցերով. և կարելի է ասել թէ նա խորութիւն չէ դրել եւրոպ. և արեւել. եղանակների մէջեւ։ Գրել է ՇՈՒՇԱՆ օպերան որը ձեռքի տակ չունենալուս՝ պիտի չկարողանամ որոշ կարծիք յայտնել, բայց նրա նախերգանքը «Հէյ Բէգ» և ուրիշ կտորներ Հայու օպերայից, որը ես լսել եմ Հայաստանում՝ ժողովրդի բերնից — տարիների ընթացքում կերպարանափոխ և աղաւաղ, — ցոյց են տալիս, որ արեւելեան եղանակների մի խառնուրդ է այդ։ Ինդիական և պարսկական տարրը որ մեր երաժշտութեան մէջ գոյութիւն ունի, այստեղ է՛լ աւելի երեւան է գալիս։ Կոմիտաս վ. Կարա-Մուրզային աւելի է հասանում, տակաւին, քան ուրիշներին որոնց գործերում ամբողջովին բացակայում է հայկականը։ Մուրզա գրել է նաև դաշնակի համար կտորներ (որոնք արեւելեան լինելուց շատ հեռի են) և պարերգներ (որոնք մինչեւ հիմա էլ երգւում են Հայաստանում)։ Մեր կարծիքով, խումբի համար գրած իւր Ալագեազ-Էջմիածինը պիտի համարել գլխաւոր

գործերից մէկը, ապացոյցը սա՛, որ տակաւին այդ երգը թրթռում է հազարաւոր շրթունքների վրայ, բեմերէ և լեռներէ արձագանգում ժողովրդեան բուռն ծափերը մեզ ասում են, թէ այդ գործը բխում է հէնց իւր հոգուց. և սա հասարակ այն գործերն են ապրում որոնք ծնում են ժողովրդից։ Ալագեազ յաջող է ո՛չ միայն հոգեբանական, այլ և երաժշտական տեսակէտով։ Այս երգում դուք ապրում էք և՛ մեծ ցաւը և՛ կարօտը և՛ յուզումը, «Լէ՛ լէ՛»ներէն, «վո՛ւյ վո՛ւյ»ների մի խառնուրդ է որ գնալով մեղմանում, քնքշանում է, ուր սիրող հոգին հառաչում և սարերի վրայից իւր սիրածը կանչում։ Ե՛ւ բառերը և՛ եղանակը մեծ ներդաշնակութիւն ունին։

Կարա-Մուրզա կարող էր լաւ պայմաններում աւելի տաղանդաւոր դառնալ։ Նա մեծացաւ աւելի նրա՛ համար որ երգը տարածեց մութ անկիւններում, ինչ որ շատերին պիտի չյաջողէր։ Նրա աշխատանքն այդ տեսակէտից անքննադատելի է։ Եթէ նա չկարողացաւ հաւատարիլ ուրիշ արուեստագէտներին, դա պիտի վերագրել ո՛չ թէ նրա տաղանդի բացակայութեան, այլ շրջապատող պայմաններին որոնք մեծ արգելքներ հանեցին նրա դէմ։ Բայց որ նա եղել է տաղանդաւոր, դա ո՛չ մէկը կարող է ժխտել։ Լսեցէ՛ք միայն «Ալագեազ-Լ՚Ըմլիածին»ը, և դուք պիտի համոզուիք մեզ։

ՌՈՒԲԷՆ ՑԵՐԼԷՄԷԶԵԱՆ (*)

«ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ»

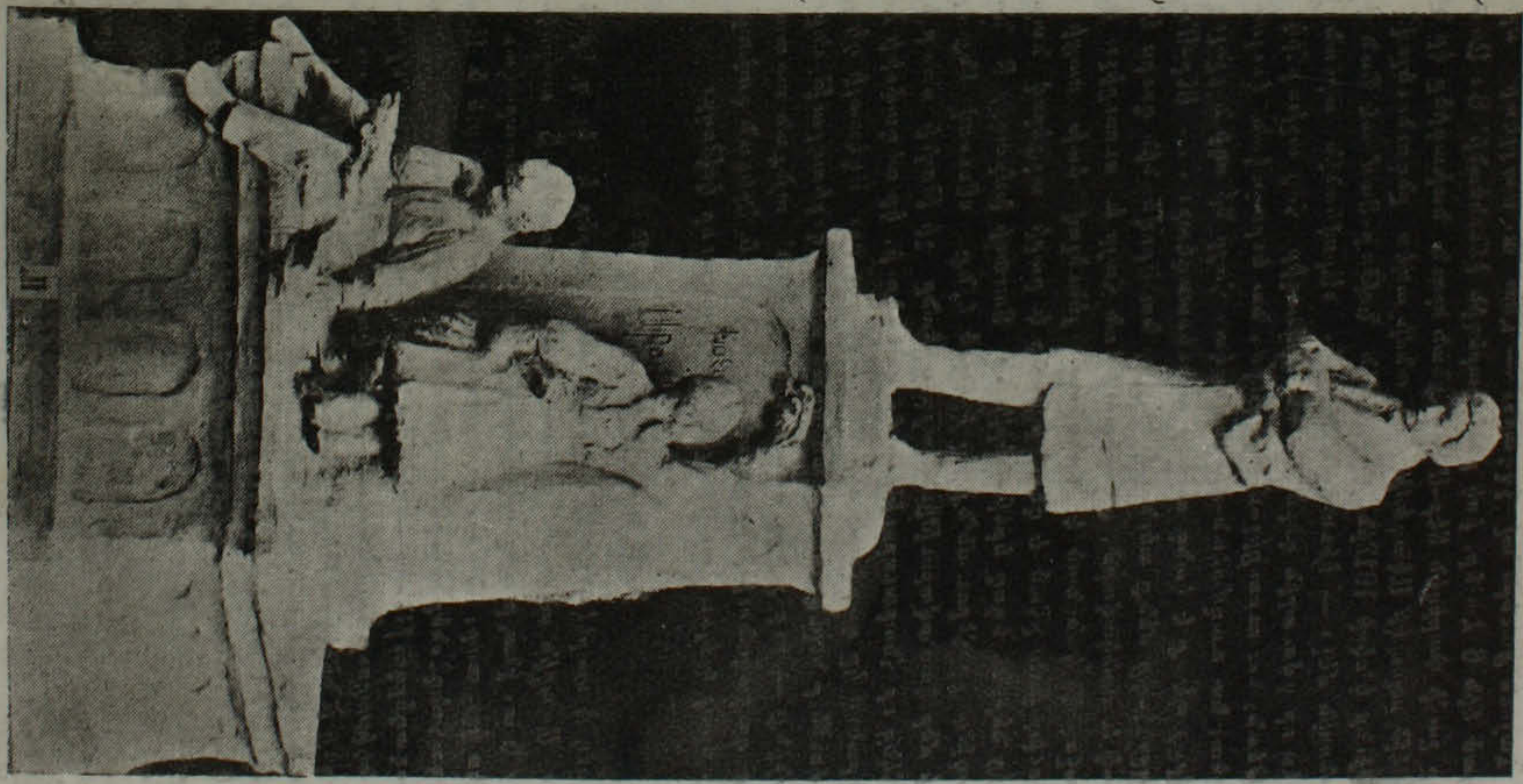
Խորագիրն է այս 461 էջնոց հատորի մը որ հերու դուրս եկաւ Ա. Աբգուման տպարանէն, թարգմանութեամբ մագրիքէօյցի երիտասարդ ջութակահար Մինրան Տարէնտէլեանի։ — Հայերն քնդհանրապէս կը սիրեն երաժշտութիւնը։ Մանաւորապէս վերջին տարիներս, կոմիտաս վրդ-ի համերգներէն յետոյ, զուտ հոյկական երաժշտութեան սէրն ալ տարածուեցաւ ամէն խաւերու մէջ։ Այսօր, երբ երաժշտական հիմնարկութեան մը կը ներկայացուի մեր հասարակութեան, շնորհաւորելի է անշուշտ, վասն զի փափաքելի է որ ժողովրդեան մէջ յառաջ եկած գեղարուեստական ամէն շարժումներ առաջնորդուին լուրջ և հիմնական սկզբունքներով։ Զուտ երաժշտագիտ. առաջին հայացումիս է այս գոր Տարէնտէլեան մեզ կու տայ, և կը յանձնարարենք որ երաժշտասէրներ օգտուելու համար հետաքրքրութիւն անոր։ — Դիրքին հեղինակն է ԱԼՊԷՒ ԼԱՒԼԻՆ՝ԱՔ, 1846ին փարիզ ծնած, երաժշտագրութեան, խազերգութեան (solfège) և դաշնակահարութեան ուսուցչապետ Ֆօնտէվաթուատի մէջ։ Դաշնակի համար

(*) Նկարիչ Փանոսի ազգատոհմէն այս Պարոնը, 2 տարիէ ի վեր ուսանող է Վիէննայի համալսարանը։ Ծնած է 1896ին, նոյն տարւոյ վանայ կոխներէն վերջ ուր ինկաւ իր հայրը Գրիգոր, դաւկին ծնունդը չտեսած։ Ռուբէն աւարտած է ծննդավայրին կեդրոնականը։ Վասպուրականի անմոռանալի գաղթին՝ անցաւ կովկաս և ուսուցիչ եղաւ Աշտարակի մէջ։

պատրաստած քաղմաթիւ երգագրութիւններէ զատ՝ հրատարակած է իր մասնագիտութիւնն ու հմտութիւնը ցոլացնող հետեւեալ գործերը. — Solfèges manuscrits ; Cours complet théorique et pratique de Dictée musicale : Cinquante leçons d'Harmonie ; l'École de la Pédale ; իբր երաժշտական հեղինակ, 1895ին լոյս ընծայած է երաժշտական փոքր այլ քնարիր հանրագիտարան մը, la Musique et les Musiciens : 2 տարի վերջ հրապարակ հանեց Արուեստագիտական ուղեւորութիւն ի Պայրօրք. (Պաւիէրայի այն քաղաքն է ասյս՝ ուր տարին անգամ մը կը ներկայացուին վագնէրի բոլոր գործերը. յայտնի երաժշտագէտներ խուռներամ կ'երթան հոն՝ իր անեղծ կատարելութեանը մէջ ունկնդրելու մեծանուն երգահանին երաժշտութեան). Ճիշեն ֆօնտվարթուսի գուարթախառնուրիւնիմ անուն իր գիրքն ալ որ 1898ին տպուած է։

Ա. ԱՐՈՎԵԱՆԻ ԱՐՁԱՆԸ

1921ի Տարեցոյցիս գեղարուեստական բաժինը սկսած էինք ողբացեալ Տէր-Մարուքեանի ընդարձակ կենսագրութեամբ և իր գործերէն գլխաւորներուն պատկերներովը որոնցմէ ամէնէն աչքառուն ու բազմաշխատն է անշուշտ խալաւուր Արովեանի արժանիը, դեռ եւս անաւարտ, առանց պատասխանի Այս անգամ հաճոյքով կը հրատարակե ք նոյնին ամբողջական ձեւն ալ որուն պատկերը կը պարտինք երեւանցի ատաղանդաւոր անդրիպորձին Գրանատցի այրերին։ — Արովեան լրատամբ նկատուած է հնամոլերը ոտանաւոր ժամանակակից գրականութեան, և արժանի էր յաւերժանալու՝ իր համբաւին վայել արձանով մըն ալ։ Ուսանողական աշխարհաւեր պատերազմին անշուշտ չակատած, արտօնուած չէին հանրային վայրերու մէջ արձաններ կանգնելու Ազգին պարծանք անհետացող անձանց յիշատակը, Տէրութիւնը նկատի առնելով իր հատատարիմ հպատակներուն ծառայութիւնները՝ այդ մասին ցոյց տուած իր խանութիւնը մեղմեց, արտօնելով կանգնումը Ս. Արովեանի արձանին։ 1910ին այս նպատակու յանձնաժողով մը կազմուեցաւ Պաքու. տեղւոյն «Կուլտուրական Միութիւնը» մրցումի պրաւ ծրագիրը յիշատակարանի մը որ երեւանի հրապարակին վրայ պիտի կառուցուէր, ի յիշատակ և ի փառս վիրք Հայաստանիի անմահ հեղինակին։ Թերթելով «Մշակ»ի 1911 տարւոյ 4րդ համարը, տեղեկացանք թէ նոյն Միութիւնն արձանի նախագիծեր ի ձեռին ունենալու մաօք, փոխանակ մամուլի միջոցաւ կոչ ուղղելու բոլոր մասնագէտներու անխտիր, թղթակցեցաւ միայն յայտնի հայ արձանագործներու հետ, անոնցմէ օրինակներ առանալով՝ լաւագոյնին կայանք տալու համար։ Այդ առթիւ տրտունջներ յայտնուեցան, թէ մրցումը հատարակային բնոյթ կրելու էր. Միութիւնը սակայն ամուր ճնաց իր տեսակէտին վրայ, նախապատուութիւն տալով հայ արուեստագէտի. Թերթերն ալ վերջերուն գովեցին այդ քայլը, ատարկելով թէ իր ազգէն ո՛ւր կրնար Արովեանը հանդիպիլ և անոր ոգին ցոյց տալ անշուշտ մարմարով։ Արձագանգն էր այդ Նար-Պէյի գաղափարին. «Ով որ

Գոհ որդուց Տէր-Վարդանից

Հայ չէ, Հայուն ցաւերն ալ չզգար։ — Ըստ Ֆ. Մաքլէոդի՝ մրցումին մասնակցած էին 6 Հայեր, իսկ քսան Գարեգին Լեւոնեանի՝ 8։ Առաջնութիւնը կը շահի Փարիզէն Տէր-Մարուքեան որուն նախագիծը կը ներկայացուի Ընթրապուրկի Ակադեմիոյ և անմիջապէս ընդունուելով՝ գործադրութիւնը կ'սկսի 1913ին, վարպետին Նոթռ-Տամ տէ Շան փողոցի աշխատանոցին մէջ։ — Լեւոնեան կը գրէ. «Աւովեանին սրձան չինել» «իսկապէս որ դժուարին գործ է. նա հիմնադիրը հայ աշխարհիկ գրա- «կանութեան, նա ուսուցիչ-մանկավարժ, նա եւրոպական կուլտուրայի «կարապետ, նա ռազմական-դիւցազնական հայրենի ոգի ներշնչող. ո՛ր «մէկի վրայ պէտք է կանգ առնէր արուեստագէտը։ . . . Տէր-Մարուք- «եանի պրօէկտից մենք տեսնում ենք որ նա Աւովեանին դուրս է բերել «հեղինակ և մանկավարժ, գրագիտութեան հայր և ուսուցիչ։ Յիշգու- «բան յաջող է. կանգնած է հանգիստ, յենելով ձախ ոտքի վրայ. «քիչ գլուխը խոնարհած է դէպ ի ցածր և բարի աչքերով նայում է «ոտքերից ներքեւ եղող երեխաներին »։ Տաւրագի խմբագիր Տ. Նազարեանի մաղթանքը հերու մե՛նք ալ կրկնած էինք. «Յուսով ենք որ Հա- յաստանի մեր կառավարութիւնն այդ արձանը չի թողնի օտար երկնքի տակ և հէնց որ հնարաւորութիւն կը ստեղծուի, կը տեղափոխի Հայաս- տան և նրանով կը զարդարէ մեր մայրաքաղաքը»։ Ազէտալի դէպքերու պատճառաւ նորէն յետաձգած եղան ատոր գործադրութիւնը։ Հա- ւատք ունինք — ուրիշ ի՞նչ բան ունինք որդէն՝ այնքան առատ — որ բարեշրջ քաղաքականութիւնը չի տեւեր երկար, և երեւան բախտը կ'ա- նէնայ իր վրայ կրելու Հայ Միտքին այս փառաւոր կոթողը։

ՆՈՒԱԳԱՀԱՆԿ

Մօգարդ 4 տարեկանին կը խաղար յամրապարերը և կը գրէր փոքրիկ կտորներ։ Առաջին անգամ հրատարակեւ նուագեց 5 տարեկան։ — Մէյերպէր 5 տ. քնտիր դաշնակահար մըն էր, 7 տ. հրապարակաւ նուա- գահանդէս կու տար, 10 տ. «օբէրա» մը գրեց։ — Այճիորճ և Այպիր 6 տ. նուագահանդէսներ տուին։ — Սթոր 6 տ. առաջնորդեց Գաղպրճիներէ եռանուագապերգութեան։ — Հինցհլ 13 տ. գրեց պատարագ մը։ — Լիցթ 9 տ. Հանդիսացուց նուագերգական մեծ կարողութիւն, 11 տ. Վիէննա նուագերգեց ի ներկայութեան թանդավառ բազմութեան, 14 տ. գրեց Ջօն Ռանքոյ «օբէրէթ»ը։ — Մենտիլսըն Ա. անդամ 9 տ. հրապարակաւ նուագերգեց, 11 տ. սկսաւ նուագերգել զարմանալի արագութեամբ։ — Վիրտի 10 տ. «օրկանիսթ» եղաւ Լը Ռօնքոլի մէջ, 15 տ. գրեց իր Ա. Համերգը։ — Ռոսինի 10 տ. մեներգեց եկեղեցիի մէջ, 18 տ. արտադրեց իր Ա. «օբէրան»։ — Վիպիր 12 տ. հրատարակեց չորք մը «6 Ֆուկէդիս»։ — Ֆիրուպինի 13 տ. պատարագով մը ժողովրդային ազանչացումը գարթուց» — Շուպիրթ 13 տ. սկսաւ նուագադրել. 18 տ. գրեց 2 Համերգ, 5 «օբէրա» և 137 երգ։ — Վակներ 17 տ. հրատարակեց իր Ա. կարեւոր «զօմբօզի-

սիօնչք։— Պրահմա 20 տ. գրեց սղեքատեակ (string quartette) մը և այլ կտորներ։ = Իակ մենք կը յաւելունք. Շնորհալին Նուռս քան տարու չկար՝ երբ գեղեցիկ կ'օրհներգէր ու կը քերթէր։

ԵՐԿՈՒ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐ

Տաճկահայ մտաւորականութեան մեծ մասի անփոխարինելի կորուա-
տէն յետոյ, ուսանհայ 2 խոշոր դէմքերի կորուստն ալ կ'ողբանք այսօր։
Դրանցից մէկը երաժիշտ-խմբավար ՆՂԻՇԷ ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆն է։ Ինք շուչի
քաղաքէն է որը ժլատ է եղեր գեղարուեստին նուիրուած քուրմեր
արտադրելու մէջ, բայց Հարուստ՝ տեխնիքայի և գիտութեան տէր
Հայերով։ Պաղտասարեան Մոսկուայի քօնսէրվատորիուէն էր։ Հոն երկար
ժամանակ գործեր է։ Իր տուած քօնսէրները սիրուած էին, և ինք կը
համարուէր հեղինակութիւն մը կրօնական երաժշտութեան։ Նա կատա-
վարած է Մոսկուայի հայ եկեղեցւոյ երգչախումբը և այդ օրերին
օտարներ եկեղեցի կը խուժէին լսելու համար։ Նա գրած է «Անուշ»
օպերան ուրկից «Համբարձում Եայլա» երգը արդէն ժողովուրդը կ'երգէ
ոգեւորութեամբ և հաճոյքով։ Մեռաւ Արմաւիր քաղաքում թիֆիւզով,
երբ անձնուիրաբար կը խնամէր գաղթականներին։ Վերջին րոպէին կը
հրամայէ երգչուհի կնոջը, որ իր գործերը իր ներկայութեան այրէ։ Այրին
ինձ պատմեց, թէ «ուրիշ թուղթեր այրեցի, հանգստացաւ և անմիջապէս
հոգին փչեց»։ — Երկրորդ կորուստը Եկատիկ ՎԱՐԴԳԷՍ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆն է
որը — քան Պօլսոյ թերթերին — մեռած է վերջերս Խրիմում։ Նա հայ
արուեստագէտ էր. հայ պատմութիւնից և ներկայ կեանքից նշանաւոր
դէմքեր արտադրած է, ինչպէս «Շամիրամ՝ Արայի դիակի մօտ», «Հայ
եկեղեցիում եղեռն» և.ն.։ Նա լաւ ստիլիստ էր և տէքօրատիէօր։ Այս-
մի քանի տողով նրան բազմաթիւ գործերի մասին չպիտի կրնամ խօսիլ։
Վերջին գործերը հայ գաղթական կեանքէն էին, որոնք կարծեմ Պետրօ-
կրատի Հայ Ակումբը գնեց։ 1918ին Եալթա դարձաւ, Ղուկասովի նոր
շինած եկեղեցին տէքօրները վերջացնելու. և Ռուսաստանի այդ խառ-
նակ օրերին ստիպուեց հոն ծնալ, տանջուիլ և մեռնիլ։ Սուրէնեան տի-
րապետում էր մայրենի, նոյնպէս և ռուս. և գերմ. լեզուներին. գիտէր
նաև ուրիշ լեզուներ։ Հանգուցեալ Սեւումեան կը հիանար նրա՝ Շէքս-
պիրէն քրած թարգմանութեանց վրայ։ Նա հիմնադիրներէն մին է «Հայ
նկարչական միութեան», թէ իբրեւ հայ նկարիչ և թէ իբրեւ քնկերական
ու հաւեստ բնաւորութեան տէր մէկը՝ բացառիկ էր. որով մեր վիշտը
շատ մեծ է։

ՓԱՆՈՍ ԹԷՐԼԵՄԷԶԵԱՆ

24 Յունիս 1921

ԱՆՆԱՐԿ ՄԸ ՆՈՐ ՋՈՒՂԱՑԻ ՎԱՆՔԻՆ ՎՐԱՑ

Նոր-Ջուղայում հայերը նշանաւոր են՝ իրենց այս ու այն կողմ
փռուած եկեղեցիներով և վանքով։ 1606 թ. նրանք կենտրոնանալով Ն.
Ջուղա՝ հիմնում են սրբավայրեր և մի մենաստան որոնք լաւ վկաները

են իրենց գեղագիտական և ճարտարապետական ճաշակին։ Ս. Ամենափրկիչ գանում է Մեծ-Մէյդան թաղում, իր փառահեղ տեսքով՝ մի յուշարձան ժողովրդի կրօնամիտիկ ոգուն, տոկուն աշխատասիրութեան և ստեղծագործութեան։ Սկզբնական կառուցածքը լինելով շատ անպաճոյճ, կէս դար յետոյ՝ 1654 թ. կառուցւում է այժմեան փառաւոր վանքը հաւատարկութեան օժանդակութեամբ և Դաւիթ առաջնորդի ձեռներէցութեամբ, 9 տարուայ ընթացքում։ Ունի մի մայր եկեղեցի, մատենադարան, հոգեւոր դպրոց և տպարան որ իր անցեալի պատմութեամբ փառաւոր տեղ է գրաւել հայկական տպագրութեան էջերում։ Վանքում գանւում են նաև առաջնորդարանն ու հոգաբարձական խորհրդարանը։

Առաջնորդարանի և զանգակատան երեանեքի մէջ կանգնած է ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆ, բարձրաշէն, գեղեցիկ գմբէթով և յատկական խաչով. շինութիւնը սերտ կերպով կապւած է Յովսէփ Արխմաթացու անւան հետ։ Պա-

Ս. ԱՄԵՆԱՓՐԿՉԵԱՆ ՎԱՆՔ
Նոր Ջուղա.

տերը, ներսից, բարձր կամոդիկէից մինչեւ 2 կանգուն մեացած յատակին, ամբողջապէս ծածկւած են իւղաներկ պատկերներով և ասկեզօծ ծաղկենկարներով, իսկ շուրջը՝ յատակից մինչեւ նկարների մօտը գեղեցիկ յախճապակիով, բոլորն էլ գեղարուեստական փայլուն կերտւածներ։ Թէ ե՞րբ և ո՞ւմ ձեռքով են նկարւել ներանք, հարցը մնում է դեռ վճռելի։ Լսած լէօր, դա գործն է երեւելի պատկերհան Ջուղայեցի Մինասի որ արուեստը աւարտել է Բերիայում, մի Յրանեանցու մօտ, ապա գառնում է Շահի պալատան նկարիչ։ Իսկ պատմութիւնն այդ նկարների գործը վերագրում է «ռուհեզերալդա» Յովհաննէս անունով մի Ջուղայեցի վարդապետի։ Մնկան ծաղկենկարների ներքեւ, գոյների փայլն ու

աղնուաթիւնք եւն. պարզէպարզ ցոյց են տալիս, որ դա աւելի իտալացի վարպետի գործ է. և այդէն նկարների մէջ մեծագոյն մասով նկատուում է իտալ. ոճը, դէմքերը մաքուր, ածիլուած, զգեստները կլասիկ: Պատկերներն ունին սիմվոլ-ալլեգորիկ բովանդակութիւն: Այդտեղ իշխողը՝ հայկա-կրօնական գեղարուեստն է որի նիւթը փրցուած է հին ու նոր կտակարանների և ազգ. եկեղեցական պատմութեան էջերից, աշտարակաշինութիւնից սկսեալ մինչեւ Քրիստոսի երկինք համբարձումը:

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆի սկիզբը տրւել է վանքի հիմնարկութեան թուականին (1606) Սերովբ վրդ-ի առաջնորդութեան օրով: Ձեռագիրը արձանագրութիւնք ցոյց են տալիս որ նախապէս հարուստ է եղել նա մագաղաթեայ գրչագրերով: Երբ Հայերը գաղթում են Արարատեան դաշտից, Շահ-Աբբասի ձեռքով դէպ ի Ն. Ջուղա, ունենալով գրականութեան սէր և քմբռնելով գրչագրերի արժէք, իրենց հետ բերում են բազմաթիւ թանկագին հատորներ որոնք տեղաւորում են մի սենեակում: Անցնում են տարիներ. գալիս է Սահակ Արք. Այվազեան. սա տեսնելով որ անյարմար է նրանց տեղը, կալկաթա եղած ժամանակ դիմում է Ն. Ջուղայեցի Թադէոս Յարութիւնեանին, և նրա ծախսով շինել է տալիս այժմեան Մատենադարանը որ իւրաքանչիւր այցելուի ուշադրութիւնն է գրաւում—Դրսից ապրաստչէն է և բազկացած 4 լուսաւոր և ճաշակով զարդարուած սենեակներից, նաև մի սրահից: Ունի 2430 կտոր հին ու նոր գրքեր, 600ք ձեռագիր: Դասական գրականութիւնն ու գրչագրքեր ամփոփին տակաւ են կազմում: Կան նաև բաւական թւով անգլ., ռուս. և ֆրնս. գրքեր և բազմահատոր հանրագիտարաններ: Բաց ի Հայերից, այն մատենադարանից օգտւում է Ապահանի եւրպ. գաղութը, մի հանգամանք որ պատիւ է բերում Ս. Ամենափրկչեան վանքին:

Ն. Ջուղա, 23 Mars 1921 ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ՏՊԱՐԱՆը նոր վենատանին կառուցման սկիզբ տրուելէն 13 տարի առաջ լոյս ընծայած է անդրանիկ նմոյշ մը՝ Մխիթարեան Ծախած անվերջ ջանքերով — Առաջնորդն էր Սիմեոնաց դպրոցի սաներէն խոչաւոր կեսարացի որ 1630ին Մոսկուա կաթող.ի հրամանաւ Լեհաստան գնաց Սիմեոն Աբեղայի հետ, կրօնական իրաւունքներու կարգադրութեան համար վերադարձնուն, երեւան հանդիպեցան և Մելքիսեդեկ վրդ.է դաս առին: Խոչատուր կեսարացին նման ազնիւ հոգեւորական մը չէր կրնար անշուշտ անտարբեր մնալ ազգին լուսաւորութեան գործին հանդէպ. և երբ նորէն առաջնորդ եղաւ, Ամենափրկիչ վանքը ժողվեց աշակերտներ: Այդ դպրատոցը — որ իրենք «Մենաստան կուսակրօնից բանասիրաց» կ'անուանեն, ջուղայեցի պատմագիր մըն ալ «համալսարան» — կը պարտադրէր աշակերտաց՝ նուիրուիլ ձեռագիրներու վերծանութեան և ուսումնասիրութեան. վանահայրն ալ իր կարգին կ'զբաղէր միշտ գր. աշխատութիւններով և գիտուն վարդապետի իր համբաւը հետզհետէ շրջան կ'ընէր Հայաստանի մէջ: Խոչատուր կեսարացի Եւրոպա ուղեւորութեանն առթիւ տպեալ գիրք տեսած լլլալով, փափաքեցաւ որ Տպագրութիւնը հայրենի աշխարհն ալ մուտ գործէ: Եւ

չնայելով որ գլխովին անտեղեակ էր Կիւթէմպէրկի բազմապահանջ արուեստին, գործի ձեռնարկեց միաբանութեան հետ. Միմէոն իրեն աջ բազուկը հանդիսացաւ. Ամէնքը մի՛կ ձեռք ձեռքի տուած՝ փորագրեցին, ձուլեցին, մեխան ու տառ պատրաստեցին, շարեցին, ի չգոյէ ի գոյ ածին թուղթը, փորձեր սրբագրեցին, պրակներ իմբեցին ու կազմեցին, մինչեւ որ կարող եղան **1641**ին 500 օրինակ դրոշմել «Հարանց վարք» անուն երկասիւն մեծատառ հատորը.— Ստուգիւ հրաշքի հաւասար բան մը, մեծագործութիւն մըն էր ատոր հրատարակութիւնը. միաբանք ինքնահնար միջոցներով, փորձերով ու տքնութիւններով պլուխ հանած էին գայն. Այդ իսկ պատճառաւ, գործն անշուշտ գերծ չէր այբառու թերութիւններէ. Յիշատակարանին մէջ իրենք ալ կը խոստովանին ատոր. «Եւ պակասութեան որին անմեղադիր լերուք . . . զի ոչ ուսամ ունիմ . . . Թերեւս յառաջանալով լաւ եւս լիցի». Իրաւ ալ տարի մը ետք այդ տպարանէն լոյս ընծայուեցաւ «Աւետեաց ժամագիրք»ը (համանուն գիրքին անպրանիկ տպագրութիւնն է Հայս) որ բաղդատմամբ առաջնոյն՝ աւելի փոքր ու վայելուչ տառերով կանոնաւոր տիպ մը ունէր, պարունակելով ճաշակաւոր Քոչնագիրներ հայոց խորանագարդեր, ստահոդաբար գծուած պատկերհան Մինասէ. Հայ Գեղարուեստի պատմութիւնը պէտք չէ մոռնայ անունները Ն. Ջուղայի վանուց միաբաններուն որոնք Հայաշխարհի մէջ առաջին անգամ լարեցին «մարդկային մտածման հրետանին» — Մամուլը.

Տ. ԹԷՈ.

ՔԵԱԽԱԴԷԻ ՀՆՕՒԹԻՒՆՔ

Մելիտինէի (Մալաթիոյ) գաւառներէն մին է Քեախդէ, համբաւաւոր իր հնութիւններով և իր բնակիչներուն անխաղաղ բնաւորութեամբ. Լեռնաշխարհի, դաշտ ու հովիտ՝ իր ակնապարար տեսարաններէ կը կազմեն. Ստուար մեծամասնութեամբ քիւրտ տարրն իր բնակչութիւնը կը կազմէ, ծնացորդը՝ Հայ և Ասորի. Աւատականութիւնն ալ իր դէխաւոր տեղն ունի.

Հնագէտներու ուսումնասիրութեանց առաջ նիւթ հայթայթող իր լեռնաշղթային մէջ կան շարք մը թանկագին հնութեանց որոնք կը կրեն դրոշմը Հելլէններու, Ասորւոց, Փեադղէացիներու, Մարաց, Պարսից, Սելճուգեանց և Հայոց հին արուեստին. Ամէնքը հոն գծեր, կուռք, կոփեր ու քանդակներ են Բէլ լեռան (Պէլլի-Տաղ), Գանթարայի, Խուշ-Թէփէի, Սամուսատի, Կարկառի, Արսլան-Թէփէի, Արղայի, Անաւրի, Մուշովկայի, Փէօհիր-Խանի, Ուռում-Գալէի, Պէհէանիի են. մէջ գտնուող նշանաւոր կիթողներ զուրս դիտել՝ մեծագոյն փոփոքա էր.

Նախ կ'այցելեմ Քեախդէ. Աւատապետը, Պարսամ աղա անուն Հայ մը, «հազար յախմախլը կրնար հանել», այսինքն իր հրամանին տակ ունէր նոյնքան տուն քիւրտ, Հայ և ասորի բնակչութիւն. Այս մարզերուն մէջ կային շատ մը աւատապետներ՝ իրենց ուրոյն կազմութեամբ և սահմաններով Քեախդէն կառավարող. Ասանց տեսի և հատակի խտրութեան, անձնիւր բնիկ ունէր անկախութեան ոգին. կանայք ամազոններ էին, ձիավարժ, ռազմիկ, քաջ նշանառու և քինախնդիր, լեռներուն մէջ անվախ մտնելով միայնակ, առանց հանդիպելու աղամարդու մը յայրատ ակնարկին.

Բէլ բարձրանալու պատրաստութիւններ կը տեսնուին, անտես չքնեալով ապահովութեան խնդիրը, չէ՛ թէ աւազակներու հանդէպ՝ այլ իրական իժերու լուսահոգի եղիշէ քհնյ. խաչատուրեանն էր քնկերս ձամբան ա՛նքան քարքառուտ է, որ աոեն աոեն կ'ստիպուինք ձիերէն վար իջնել, կ'անցնինք փեախդէի ձորէն. հակայ Բէլը մինչեւ հոս ոտք դրած է և իր յաղթ սեպութիւնք տարածած՝ ժեռուտ կողերով, խոպրով գիւղի առաջքէն կ'անցնինք. Բէլ կարծես խածած է անոր զիսատէն և գետին տապալած զոյն թուփեր և ցից ձողերու տեսքով վայրի ծառեր հոս ու հոն. ձամբան ինք իր վրայ կը կծկուի և $3^1/_2$ ժամ այսպէս կը շարունակենք մեր վերելքը, միշտ աջուձախ ունենալով վիմեղէն կարկառները և օձերու բոյն խոռոչներ։ Երբ կը մօտենանք գագաթին, լսելի կ'ըլլայ հրազէնի մը ձայն. խոշոր օձ մըն է որ կը գայլայրուի ու կը ցցուի ուղղաձիգ, յետոյ կը նետուի անդին, իր հոգեվարքի պահուն՝ կրանիտի մը գարշապարները խածատելու փորձով։

Գէորգ Ծ. Վրդ. Ակսլանեան

. . . Արեւելքի դէմ պատնիշուած վիթխարի սրձաններուն առջեւն ենք ահա՛, չուարած թէ ո՞րը պիտի դիտենք և որո՞ւն քով պիտի երագենք ամէնէն առաջ։ Մեր առաջքը պալտուածն է Հնութեանց պատկառելի շէնք մը անդուռ և անորմ։ Հոս սուիծ մըն է կեցած՝ ցից բաշերով, հոն փաթթոցաւոր հսկայ գլուխ մը անմօրուս, անդին բազէ մը՝ շահէն աչքերով, խառնիխուռն հաստ արուեստներ, քամակներ, ջլապինդ բազուկներ՝ մականակիր և աղեղնաւոր, ափսո՛ս, վանդալի թաթերով ջախջախուած։ Մեծ շէնքի մը գաւիթին շուրջէ շարուած սրձաններու թափթփուքներ են ասոնք, պատուանդան ունենալով խոշոր աւազաններ։ Արձանի մէն մի բեկոր թօնօնե՛ր կը կշռէ, բոլորն ալ կրնան քարէ։ Դէպ արեւելք, կարծեօք՝ մեհեանին լայնդիր առնդամատները կ'երեւին, մինչեւ 7 ասպիճան՝ անեղծ մնացած, իսկ շէնքին քարերը՝ փուլ ու գլոր։ Քանի մը տասնեակ դարերու գործ . . .։— Դեռ եւս կանգուն 6 սրձան հիւացում կ'ատթեն դիտողին, դարերն իրենց ոտքին տակ առած, իրենց յոխորտ կեցուածքովը հեգնելով երկնից բոլոր վրէժն ալ։ Ատոնց պատուանդանները քարեսախտակներու պէս ողորկ են և շերտ շերտ յեցած իրարու վրայ, փեախդէական աճով գծուած ու նշանագրուած։ Այս որմնաշարը մարդու հասակէ շատ բարձր է, իսկ սրձանները՝ քանի մը պատիկ աւելի բարձր, մեծդի իրաններով, ծաղկազարդ գլուխներով, մերկատիպ ու մերկասրուն. իրենց նայուածքը դէպ ի հիւսիս ու հարաւ, կնկանն ալ ուղղուած՝ կարկառի ժայռաբերդին ծոցը

քանդակեալ այր արձանին. իր կուրծքերը խոշոր «երկրապունտներու չափ են, բայց միշտ քնքուշ ու փափուկ կերտուածքով մը։—Արեւելքէն դէպ արեւմուտք՝ միւս 6 արձաններուն այցելելու համար, պէտք է անցնիլ լեռան հիւսիսի կողէն որուն մէկ ծայրէն, այսինքն արձաններուն ու գաւխթին քովէն մինչեւ միւսներուն առջեւը, կայ յետանաձեւ քարացցունքներու շարք մը, մօտաւորապէս 10ական սանթիմ լայնքով, ներկայացնելով այլազան նկարներ, կենդանիներու, ծաղկանց ու գրուածոց քանդակներ, մանաւանդ երկաեռ մարդապատկերներ։ Արդարեւ Արուեանն ու Արհեսոք մրցեր են իրարու հետ, ինչպէս գուրն ու ուռնք՝ վրձինին ու գրչին հետ։— Դլուխ-գործոց մըն էր կնոջ մը հոլանի անդրին՝ գեղանի, նրբայօն, աչեղ, թուշը կլոր, շուրթերը նեղդաչնակ, մազերը քիչ մը նման այժմու ոլորուածքին, վարդի տրցակներ և գաւնագլուխ զարդեր այտերուն, ինչպէս և վայելուչ ապարանջաններ դաստակներուն. ազին ամփոփած ուսէն մը կնոջ մատներուն հպումէն հիւնուացած՝ կ'անշարժանայ. ձախ ուսին բազէ մը՝ որսախոյզ ակնարկով. վրան ուսած է լօդիկ մը մ'ինքան նուրբ ու փափուկ, որ տակէն լեցուն իրանը կը նշմարուի։ Երկրորդ մը այր մարդու պատկերն է, դիրքէն դատելով, իշխանաւոր մը ապահովաբար, գեղադէմ, ածխլուսած այտերով, փաթթուցաւոր, նրբահասակ. առնապանծներ կան ոտքերուն, վրան՝ կապոյ մը, թեւերուն ու՛ղն իսկ յայտնի. ոջին ունի նետ-ապեղ մը, ձախին ալ՝ հրովարտակ մը զոր կարծես կը կարդայ, նայուածքը թէև աւելի վեր, բայց միտքը մօտալ՝ — կ'անցնինք արեւմտեան կողմի արձաններուն որոնցմէ 2ը միայն անեղծ մնացած են, 2ը կիսովին, իսկ միւս 2ն աւելի փլատուած։ Արեւելքի և Արեւմուտքի միջոցին մէջ, 960 ոտքէն աւելի շրջանակով 1000ի մօտ բարձրութեամբ վիթխարի քարակոյտ մը կայ՝ արձաններուն չինութենէն գոյացող կտորուանքովը ձեւացած. ո՛չ մէկ բուսականութիւն այդ լերկ լեռնակին վրայ ուր բարձրացնելը տաժանագին, դիտելով 4 աւուր ճանապարհով հեռի՝ Տիգրանակերտի միջոցքէներուն մօտիկը։

Հնագէտներ դուն ուրեք պատուած են այս պատմական վայրերը ոլտոյ կայս. Թանգարանի երբեմնի տնօրէն Համտի պէյ գերման հնագէտի մը հետ անգամ մը այցելած է հոս, 6 ամսոյ չափ բէլ ծնացած և անդրիներէն ումանց կաղապարները մեծ դժուարութեամբ գաճով առնելէ վերջ՝ անտուներով Գերմանիա ուղարկած։— Հին աղգաց պատմութեան, քաղաքակրթութեան ու գեղարուեստին վրայ նոր նոր լոյսեր սփռող բնչ գանձեր կան այսպէս Թուրքիոյ ներքին գաւառներուն մէջ, անոնց արժէքին անգիտակներու և ժամանակին անգութ աւերման թողնելը։

ԳԵՈՐԳ Ծ. ՎՐԴ. ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ

Սկիւտար, 17 Սեպտ. 1921

ՀԱՄԱՁՆԱՐՈՒԹԻՒՆ «ԴԵՊ ԹԱՓ»Ը

Այսպէս կը կոչուի միակտուր կարմիր յակինթէ այս հսկայական քարը, 15 սանթիմէթր երկայն և 11 ½ սնթմ. լայն, որուն վրայ շատ մեծ ճարտարութեամբ փորագրուած պատկերներն են Կոստանդին Թագաւորին և Հեղինէ Թագուհւոյն դէմ դէմի նայող կիսանդրիները, ճիշդ մէջտեղէ թեւաստքող հրեշտակ մը յատին, ակնոց ի ձեռին։ Փեռւրներու խառնադանճ մը կը ձեւացնէ այս բոլորշի քանդակարին պատուանդանը, մէկմէկ դիտող արծիւ 2 այլանդակ գլուխներով ու մարմիններով։ — Ներկայ լուսանկարը տրամադրեց մեզ Երզնկայի նախկին առաջնորդ մը (հիմա կարգաթող) որ հաղորդեց հետեւեալ մանրամասնութիւնները ալ. — 3 հատ չինուած են առկէ, մեկնման գոհարով ու խոշորութեամբ Ա.ը ժամանակաւ կը գտնուէր Կոստանդին Թագաւորին մօտ, Բ.ը՝ Հռոմի կայսրերէն մէկուն արուած՝ հիմա նոյն քաղաքին Թանգարանը, Գ.ը՝ Տրդատ Թագաւոր արուած՝ սեփականութիւն Հայոց, գուրգուրանօք պահուած Փէտախոս Ս. Աստքելոց վանուց մէջ, մինչեւ 1915 տարին, ի հարկին գուրս հանուելով իր գազտանոցէն՝ բժշկութեան համար։ — Չի գիտցուիր, թէ սարսափի տարիներէն վերջ, ինչ եղած է հիմա **16** գարու հնութեամբ այս թանկագին «մասունք»ը որուն առենօք տիրանալ ուզած էին եւրոպացի ճամբորդներէ ոմանք, հակառակ գումարներ խոստանալով։

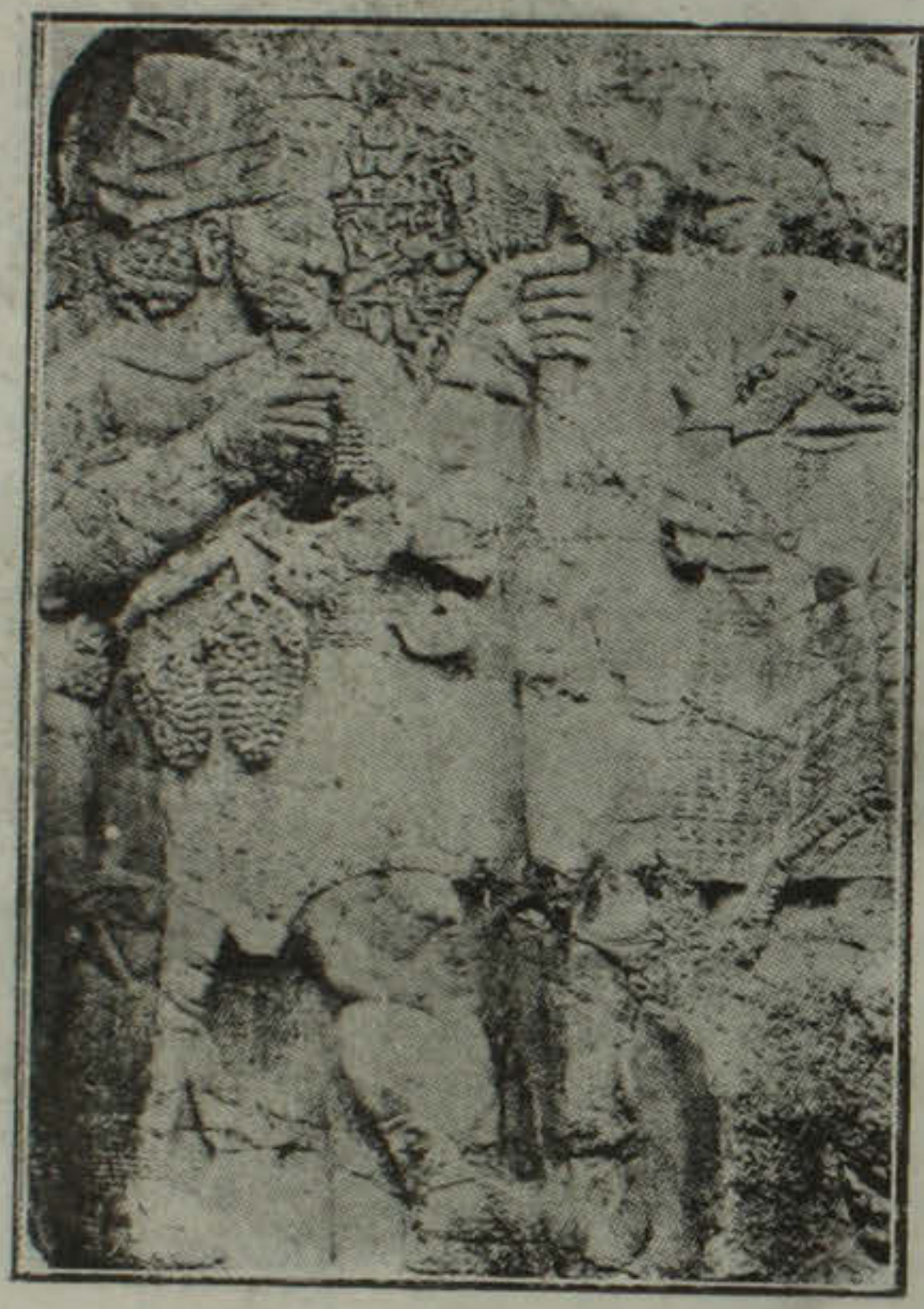

ՀԱՏԵՄՆ ԳՈՆԴԱԿՊԱՏԿԵՐ

Կեսարիոյ երբեմնի առաջնորդ բանասէր Տրդատ Եպսկ. Պալեան հետեւեալը կը գրէր Պօլիս՝ Ս. Աշխատասէրի, 11 Դեկտ. 1906 թուով.—

«Բիւզանդիոնի մէջ Հնագոյն դպրոցները վերնագրով ձեր շաբաթաթերթի յօդուածներէն կը կարդամ, Յրդ յօդուածին մէջ (թիւ 3109) գրած էիք Իպրիզ կամ Իվրիզ գիւղին մօտերը, գեղակի

մը եզերք, ապառաժի մը վրայ քով քովի քանդակուած 2 պատկերներու մասին՝ որոնք առեն օք տեղեկացուցուած էին հնագիտական աշխարհին ես ալ անձամբ տեսած եմ զանոնք 1899ին, երբ Գօնիայի վրայօք կեսարիա կու գայի էրէյիլ քաղաքէն 1–1½ ժամ հեռու (էրէյիլ՝ գուցէ հին Լիկաոնիոյ քաղաքներէն մին), այժմ Իվրիզ կոչուած գիւղին քովերը կը գտնուին յիշեալ քանդակները։ Նախ էրէյիլ՝ բարեկամի մը մօտ տեսայ նոյն պատկերներուն սեւագիր գծագրութիւնք որուն թէև լուսանկարն առնել տուի, բայց ինձ թուեցաւ թէ գծագրութիւնք քանդակներուն ճի՛շդ նմանութիւնը պիտի չտայ և չի կրնար ելլալ, հետեւաբար անձամբ երթալ հոն և ուղղակի ապառաժէն առնել տալ անոնց լուսանկարը։ Ներփակ կ՚ուղարկեմ ձեզ մէյմէկ օրինակ, թէև տեսած ալ ելլաք եւրոպական հրատարակութեանց մէջ,—ինչպէս գրած էի, նշանապրերէն 3 տողերը՝ կուգքին երեսին և վեր վերցուցած ձախ թեւին միջեւն են, իսկ 4 տողերը՝ երկրպագուին առեւ, բայց այս վերջինք ամբողջովին առաջին գիրերը հազիւ (Հիթիթներու) կամ փեստացւոց նշանապրերուն նման են. պնդողներ ալ կան թէ հին յունարէն են, և կ՚ուելցնեն թէ պատկերներէն մին՝ Հասկի և երկրագործութեան չաստուած Դեմետրին է, միւսն ալ Գիւսաւիւ. կամ, մին՝ գինիի չաստուած Բագոսն է, միւսն ալ՝ անոր դաստատուն Սիլինոսը։ Զգիտեմ ո՛րչափ կարեւորութիւն տալու է այս կարծիքին, փեստացիք կը ճանչնայի՞ն արդեօք Դեմետրէն կամ Գիւսանէն»։

ՀԱՑԱՍՏԱՆ ԻՍԱՀԱՐԱԾ

Հայաստանի վանուց որմերուն և շրջափակերուն, նաև գերեզմանատանց մէջ կը հանդիպինք զանազան ձեւերով ու չափերով խաչքարեր՝ կանգնուած «ի յիշատակ» հանգուցեալ այսինչ եկեղեցականին

կամ այնինչ աշխարհականին։ Այս վիմագրական յիշատակարանք — որոնցմէ նմոյշներ են ներկայ պատկերս և հերու՝ 197 էջին վրայ զետեղուած «Մագխաւրոսի գերեզմանք» — իսկապէս կը ներկայացնեն գեղարուեստական

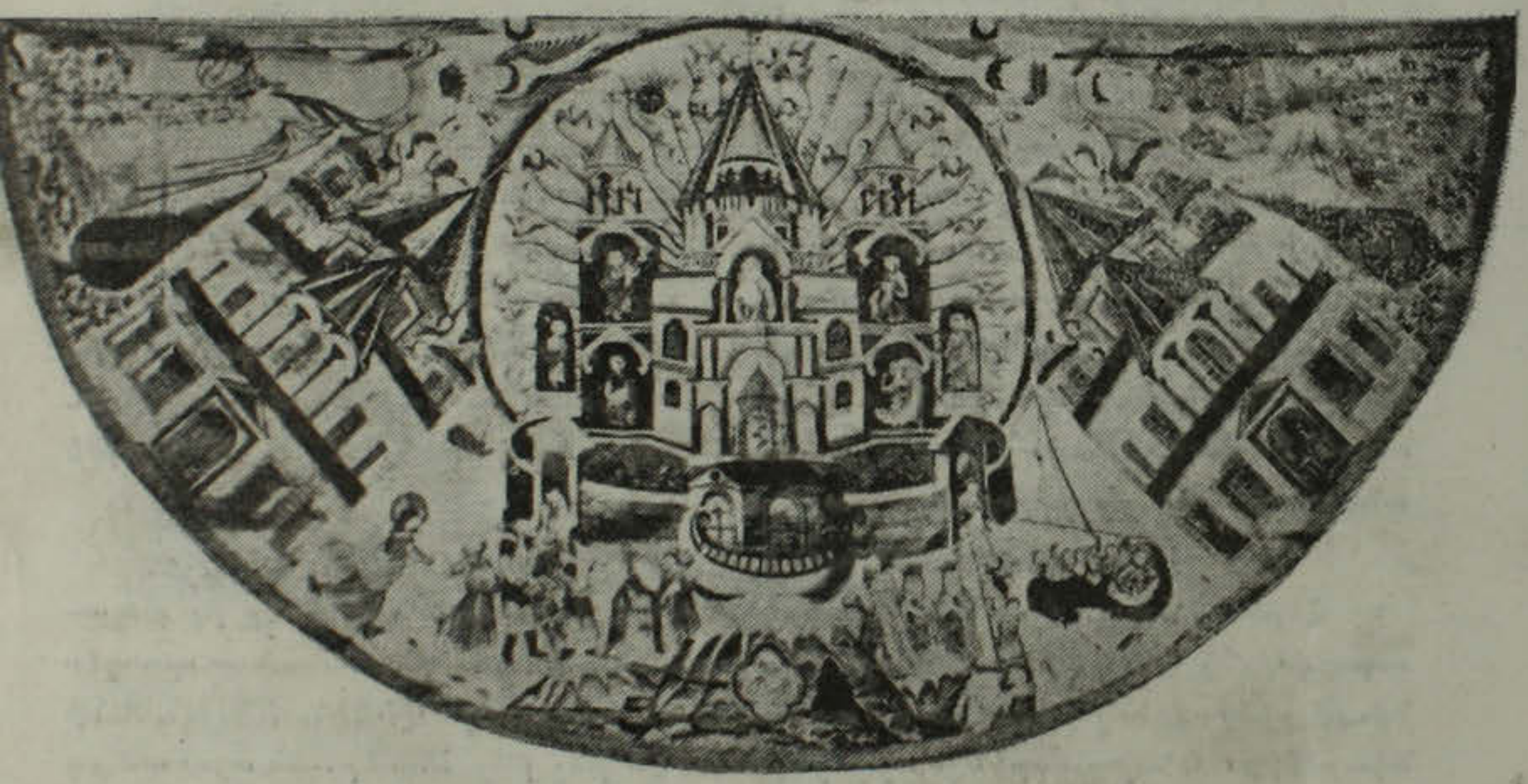

արժէք մը և կու տան գաղափար մը մեր նախնեաց ֆանտազիոյ ստեղծագործութեան արուեստին մասին։ Ամենանուրբ ճաշակաւ յօրինուած հնագոյն խաչքարերը կը պատկանին Բագրատունեաց շրջանին, երբ իր փթթումին մէջ էր հայ արուեստը։ Աստղաձեւ սերտ աղերս ունի (քան Մօսկանի) Բիւզանդականին հետ, և շատ կը յիշեցնէ Ղպտիական կամ Սուրիական մահարձան-մենակարները՝ որոնք ատենօք Հայկականներու հետ գրկեր էին միաժամանակ կերտուած են։ Հայկ. խաչքարերը ճերմակ մարմարէ չեն շինուած միշտ. ոմանք սեւ, կարմիր և այլագոյն քարերէ են, ներկայացնելով առաւել կամ նուազ նուրբ գործեր։ Զարմանալի է սակայն այն նմանութիւնը զոր երբոյս հետ ունին անոնք՝ ոճի և գծագրութեան տեսակէտով. հնագոյն օրինակներէն սկսեալ մինչեւ նորագոյնները։ Արուալիկ զարդերով բաղխուած կեդրոնի փառաթեւը գլխաւոր հիմք կը կազմէ և ունի գրեթէ անփոփոխ ձեւ մը բոլոր խաչքարերու վրայ։

ԴԱՍԱՏԱՆԴԻՆ ՄԸ Ի ՊՕԼԻՍ

Հերու Սեպտ. 4ին «Ժ. Ջամի»ի մէջ Ս. Պօղոսեան գրած էր իր տպաւորութիւնը՝ կալաթա-Սէրայի նկարահանդէսին մասին, մասնաւորապէս նիւթ քնելով նոյն Լիսէին գծագրութեան ուսուցիչ Վիզէն Ասլանեանի նկարները։ «Արտագրենք այդ յօդուածէն ինչ ինչ մասեր.—Նայուածքդ հրապուրող Ա. նկարն է Թահրա-Գալհի մէջ աղբիւր մը — իսկական տիպար՝ բիւզանդական և Թրքական թաղի մը — Ներքանցքին մէջ զետեղուած. իսկ Ա. սրահին մէջ՝ Այա Սոֆիայի մեկ անկիւնը, ուր Հօճա մը Գուբան կը կարդայ ժեգոյն լոյսի մը տակ, թողլով խիստ քնական և արեւելեան տպաւորութիւն մը։ Սուլթան Սելիմի «բիւրպհ»ն սուլթանական դամբարաններու խորհրդաւոր շուքովը պարուրուած է։ Ասլանեանի գործերը եթէ միմիայն Թրքական և արեւելեան գոյն չունենային, թէր-Լէմէզեանի և Փիւրքճեանի ցուցահանդէսը պիտի յիշեցնէին։ . . . Մեզ համար հետաքրքրական մասն այն է որ, այն տեղ ամէնէն աւելի գնահատուած գործերէն են հայ արուեստագէտին նկարները»։

«Խորհուրդ խորինդէն առաջ զգեստաւորուղ ժամարարին՝ անթեւ համապարփակ վերարկուն է ՇՈՒՐՋԱՌ որուն առաջին անգամ կը հանդիպինք Մաշտոցին մէջ, և որուն բառակազմութիւնը չի հակասեր քնաւ ազանելի այդ տարազին Ֆրանսերէնն է Chasuble որ կու գայ լատինե-րէն casibul. էն և չի նմանիր հայկականին։ Շուրջառներուն ամէն տեսակներէ կը կարծուին ծագած բլլալ հին իշխանական պատուոյ զգեստէ մը որուն մերձաւորագոյն ձեւն է յունականը — Մեր եկեղեցւոյ քնտիր շուրջառները գործուած են քնդհանրապէս հնդիկ արծաթաթել դիպակէ, լաջուի ցփսիէ են. համակ ծանր ասեղնագործեալ, գործածուելով ժամարարին ատիճանին համեմատ — Եկեղեցական սպասուց և հանդերձեղինաց ամենաճոխ մէերքն ապահովապէս Երուսաղէմն ու Ս. Էջմիածինն է որ ունին, մեծ մասամբ «արգաղէր նուէր» հայ ազգանիին, բարձրատիճան կղերին և փարթամ բարեպաշտ ժողովրդեան կողմէ։ Այդ

Թանկարժէք հնութիւններէն մին է Էջմիածնայ ներկայ շուրջառը որուն ամբողջ երեսին վրայ ապրիշումով քանուած են խորհրդաւոր նկարներ՝ ամենամուրբ ասեղնագործութեամբ։ Պատարագուր կաթողիկոսի յատկացեալ այս շուրջառը Հնդկաստանի Հայերը նուիրած են Աշտարակեցի վրթանէս վարդապետի (ապա եպիսկոպոս), երբ ան 1801ին հոն գացած էր իբր Էջմիածնայ նուիրակ։ Ասեղնագործուած է Զինաստանի մէջ։ Մուամատեցի Դանիէլ, Զորագեղցի Եփրեմ, Կարբեցի Յովհաննէս, Աշտարակեցի Ներսէս Ե., Պօլսեցի Մատթէոս Ա. և Բ., Գէորգ Դ. և Ե., Մակար և Մկրտիչ, 10 կաթողիկոսունք արժանի եղած են անով

պատարագելու հանդիսաւոր տօներու որոնցմէ գլխաւորն է «Շո-
ղակաթ»։

* * *

Ահաւասիկ այս հրաշալուեստ շուրջառին վրայ գտնուող պատկե-
ներուն կարգը.— Ջախակողմի եզրն է կեցած Դայիանէ Սրբուհին՝ գա-
ւազան և արմաւենի ձեռքը, հաւմանուն վանքին մօտ. աջակողմի եզրն
ալ՝ Հռիփսիմէ Սրբուհին, երկայնաբուն խաչը ձեռքը, հաւմանուն վան-
քին մօտ։ Չմայլելի են իրենց պարեգօտները՝ իրենց գլուխներուն վերեւ
թագ ու հրեշտակ, իսկ քովերնին նոճենման մէյմէկ ծառ։ (Երբ շուր-
ջառը ճարմանդուի, երկոքին կուսանք դէմ յանդիման կու գան պատա-
րագամատոյց վեհափառին կուրծքին)։

Պորտք կը զարդարէ Մայր Տաճարը — կարմրնաձեւի մը խորքին
գեաեղուած — գոյգ գանգակատունով և կամարիկէով մը որուն ձախ
դին, վերօք, արեւի մը սկաւառակը կայ։ — կամարիկէին անմիջապէս
տակն է երկարուն կամար մը՝ Յիսուս-Մանուկը գրկած Աստուածնայ պատ-
կերին հետ Սուրբերու և հրեշտակաց ուրիշ 6 պատկերներ երկկողմանի
կը շրջապատեն Տաճարը որուն եռեւէն լեզու լեզու արձակուող բազմա-
թիւ ճառագայթներու հունին թաղած են հոլաթեւ զուարթնոց գլխիկներ։

Տաճարին մայր դրան ճիշդ առաջքը, կողմնակի կրկնակ մուտքերով՝
պարապատ և ծառազարդ պարտիզակին տակը կ'իյնայ Նոյեայ Տապա-
նը, հանդչած՝ Արարատի գագաթը, լեռան կուշտը կ'ընդհատէ վարդաձեւ
շրջանակ մը (rose) որուն գոգն է — խոշորացոյցով հազիւ հազ տեսա-
նելի — հաւալուանք, կտուցով մարմինէն արիւն հանելու եռեւէ, իր
ձագերը կերակրելու համար. ինչ որ կը խորհրդանշէ եկեղեցին։

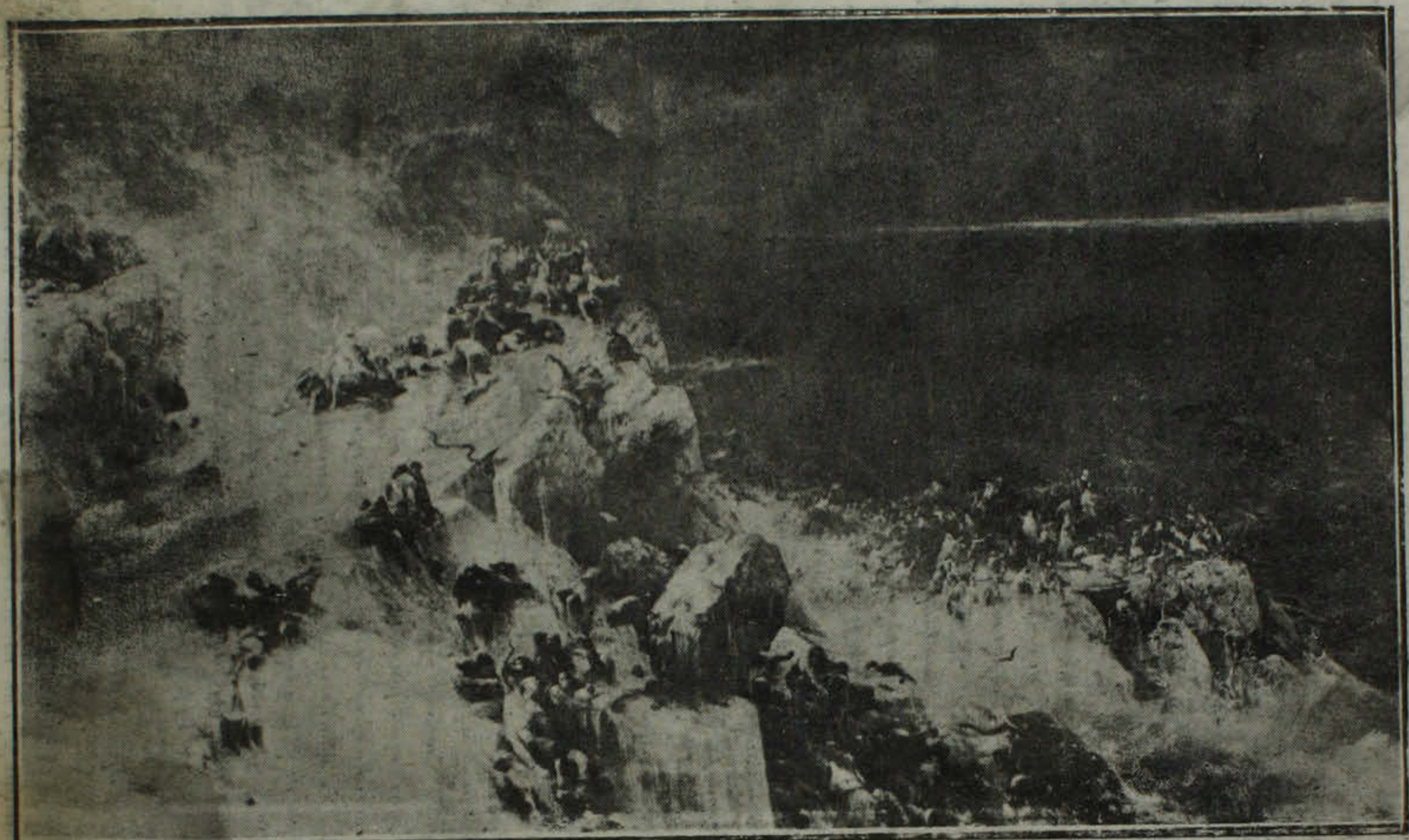
Պարտիզակին առաջքն ու լեռան քովտանքը տարածուող ճերմակ
անդաստակին մէջ կը պարզուին Ս. Գիրքէն վերցուած անձեր ու տեսա-
րաններ՝ իրարմէ խորհրդաւոր Այսպէս, ձախ դին, առանձին է Քրիստոս՝
ծովու վրայ, բազուկը դէպ ի Պետրոս կարկառուն, հանդիպակաց կողմն
ալ՝ Աչակերտներով լի առագաստանաւ մը, փոթորիկի բռնուած. «Աստա-
եաց ալեաց, և լուեցին»։— Առաքեալին ճիշդ քովն է Փանանու երկրին
արիւնաքերութիւնը, խաղողի մարդահասակ խաչտուն ողկոյզ մը՝ 2
պարմանիներու ուսերով ձողամբարձ — Լուսաւորիչ, Տրդատ և այլ
սաղաւարտակիր եկեղեցականք Արարատայ արտեւանին մօտը կը նշմար-
ուին. իսկ առագաստանաւէն քիչ մը վար (շուրջառին ջուրքը քերելով)
քնկողմանողն է ծակոք հնահապետ որուն Տեսիլքին «սանդուղք»ը գլխուն
վրայէն ուղղահայեաց կ'երկարի։

Կ'արժէ՛ր անշուշտ ծանրանալ այնքան բազմամասն ու մանուածա-
պատ այս նկարախումբին վրայ, քանի որ ան, հակառակ ճենական աշ-
խարհի ձեռարուեստ ըլլալուն, յղացուած է Հայու ճաշակով, գծա-
գրութեամբ և գմբռնումով, ուստի և հարազատ մէկ նմոյշն է մեր հին
Քրիստոնէական Արուեստին։

Հնդս. Մարտին Հեռապիրք գուժեց ժԱՆ ԲՕԼ ԼՕՌԱՆՒի մահը որ տեղի ունեցեր էր Փարիզ 83 տարու էր։ Իրմով կ'անհետի նկարչական աշխարհի ամէնէն կարկառուն դէմքը, քովանդակ կեանքը նուիրած ջլուխ-գործոցներ, դարուց ի դարս անժերանալի իր բեղուն տպաւորին կորովը, գծելու, յօրինելու և առեղծագործելու անսահման հմտութիւնը, նաև իր խառնարկ (coloris)ի առնական ոյժը կը դասեն զինք առաջին կարգին վրայ իր ժամանակին Պատմութեան պատկերհաններու։

Ծնած է 1838ին Ֆուռքվո (Վերին Կառօն)։ 1860ին Թուլուզի գեղարուեստից վարժարանէն վկայեալ՝ կ'անցնի Փարիզ, աշակերտելու Լ. Ֆոնեէի և Ա. Պիտոյի։ Նկարչութեան մէջ իր մուտքը կը գործէ «Ատիկէցի կառանի մահը» նկարով՝ 1863ին։ Ամուհետեւ իր մոգական մատներէն կ'ելլեն իրարմէ քնաւիր և հոյակապ նկարներ որոնց ցանկը դրած ենք ատրեւ, Մեծ Լառուսէն քաղելով։ 1891ին մռած է կոճառ։ Զառակուած, Բօլ Ալպէռ Լօռանս, յայտնի նկարիչ մըն է։ Մեծ վարպետը հասցուցած է նաև հայ աշակերտներ որոնցմէ յիշենք Լուկաս Շահինը, Տ. Եսայեանը, փ. թէրլէմէզեանը, Ս. Քիւրքճեանը են.։ — Ահաւասիկ իր գործերը՝ Թուականի կարգաւ. — Պարահանդէսէն վերջ (1866) — Մօռեան! — Ջիտուս և Մահու հրեշտակը — Պօքէռի քնթրիք (1867) — Անապատի մէջ Հայն — Ֆէռմինան Ֆասթը (1868) — Դիւահար մը բժշկող Յիսուսը — Հերովդիադ և իր դուստրը (1869) — Հրէից ժամանունէն վտարեալ Յիսուսը — Ոնորիսը կրթող Ս. Ամբրոսիոս (1870) — Անկիէնի դուքսին մահը — Ֆօրմօզա Պապն ու Ստեփանոս Լ. (1872) — Բեթսայիդայի աւազանը (1873) — Ոօժէի քնծան մերժող Ս. Բուրինոս — Քալապրի դուքսը — կարդինալը — Մարթա (1874) — Ոօպէռ լը Բիէօի բանտարանքը — Եկեղ. արգելումը (1875) — Ֆռանսուա ու Պօռճիա՝ փորձուգալցի իշապէի դպրոցին առջեւ (1876) — Ասարիական սպայակոյտը՝ Ֆռանսուա Մառոյի դռնդին առջեւ (որ պատուոյ շքանշանը շահեցուց իրեն) 1877 — Քարքասոնի արմափակ կրօնաւորաց ազատումը (1882) — Օկիսմի Ոօսէն — Պապն ու Հաւատաքննիչը — Հռոմայ Հաւատաքննական ատեանի բանտը (1883) — Ուրբանոս Զ.ի վրէժը (1884) — Ֆաուսթ — Մեծ Հաւատաքննիչը՝ կաթոլիկ թագաւորաց օրով (1886) — Լանկքսօքի խռովարարը (1887) — Օֆելիա և Մուռէ Սիւլլի (1888) — Հաւատաքննական ատեանի մարդիկ (1889) — Հռոմայեցւոց Յելօրեան խաղերու Հաստատումը — Փարիզի քաղաքապետն պղպատէ կամարը — Պապը — կայսրը — Պատը — 1648ին՝ Բիէռ Պրուէլի ձերբակալութիւնը — Թուլուզ՝ Մօնճօռի դէմ — Լօռակէցին (գարդանկար Թուլուզի ամբոցին) են. են.։ Իրեն կը պարտինք դեռ պատկերազարդումը Թիէռի «Մէռովէնկեան ժամանակաց պատմութիւններ» գիրքին, Ս. Գինովաբէի մահը, Օռէանի ձեղնանկարը են. են.։ 1889ին առանձնած է կարեւոր աշխատութիւն մը՝ Փարիզի քաղաքապետաց գարդանկարելու համար։

Համաշխարհային թօնքնկէցն է այս որ ներկիրն քնկլուպեց և որժէ 8 հոգի մեռան ողջ մնաց, աշխարհս առաչին գինովք՝ նոյ նահապետ մեռանին Ս. Գիրքը պատճառք կը վերագրէ մարդոց մեղքին, Առասծոյ կողմէ իբր պատիժ։ Արի՛ տես որ այդ մնալը փոխառնակ չնչաւելու՝ աւելի կատղած ու փրփրած է աշխարհս վրայ, և կարծես նոյնանալ ուզած է պատուհասին համայնակուլ լոյծ տարածութեանը հետ, մինչեւ մեր օրերը կոչուելով ծուխածաւալ։ Ինչ են ապաքէն պատերազմունք, արիւնհեղութիւններ ու միահաղոյն չկօթահներ, բռնատիրութեան մոլուցքովբեմադրուած՝ տիեզերքիս ամէն անկիւններէն, երէկ և այսօր։ Մեր նիւթէն դուրս է սակայն քայլ առնել դէպ ի փիլիսոփայական ու կրօնական կալուած. ուստի կրկնենք Ֆրնս. առածք.— «Avocat ! passons au déluge» ։ — Անձրեւածքը տեւեց 40 օր և 40 գիշեր անդուլ. «Մեծ անդունդին բոլոր աղբիւրներք ճեղքուեցան և երկնից պատուհաններք բացուեցան». Հին Կտակարանն այսպէս կ'ըսէ ահա, ու կ'աւելցնէ թէ 5 ամիս ջուրերք բարձրացան տակաւ, հասնելով մինչեւ 15 կանգուն՝ երկնամերձիկ լերանց գագաթներէն ալ վեր ուր կրնար մարդ ապաստան գտնել։ — Այս աշխարհաւեր աղէտք եղած է ներչնչարան շատ մը նկարիչներու որոնք իրենց երեւակայութեան զօրութեամբ և իրենց ճարտար վրձինով յաջողած են յաւերժացնել ՋՐՀԵՂԵՂՔ կատարն վրայ։ Յիշենք այդ նկարներէն գլխաւորները. — Որմանկար մը Հռոմի Սիքսթին մատրան մէջ. խոշոցի Միխայէլ Անճիլո (1475–1564) շինած է զայն, ուր կը տիրեն մեծ ոգեւորութիւն և սարսափ. միայն թէ մէջի մարդիկը շատ փոքր են՝ բաղդատմամբ պատկերին բարձրութեան, — Վատիկանի նկարախուցերէն միոյն մէջ է խոշոցի Ռաֆայէլինք (1483–1520) որ մեծ հանգիստութիւն ունի իր աշակերտին՝ Ժիւլ Ռօմանի (1482–1546) նկարին հետ։ — Լուվրի թանգարանն է ֆրանսացի Նիկոլա Բուսսինք (1594–1665). այս գլուխ-գործոցը մաս կը կազմէ 4 պատկերներու՝ Ութիւնը դուքսին համար պատրաստուած, բուսէն «Ձորս Եղանակներք» նկարագրացնելու պատրուակաւ՝ նոր ձեւով մը գծեց Արքայական Պատմութեան 4 յարգէպները որոնցմէ նշանաւորագոյնն է «Տիեզերական Ջրհեղեղ», «Ձմեռը» անուամբ ծանօթ, իր մահէն տարի մը առաջ նկարուած։ — Լուվրի մէջ է դարձեալ խոշոցի Անիրեալի–Մառոխայ Բաուչինք (1583–1618) որ Մազաւէնի հաւաքածոյին մաս կը կազմէ։ — Պէոյնի թանգարանն ալ կայ նոյն պատկերհանէն նոր օրինակ մը որ խոշոցի Տօմինիկօ Զամբիէռիի (1581–1641) կը վերագրուի — Հռչակաւոր է Լուվրի մէջ Ֆրանսացի Ժիոսէֆ-Թուխզօնինք (1767–1824) որ քննիչ յանձնախումբի մը կողմէ վկայուած է իբր «մին չքնաղագոյն արուեստագրութիւններէն Ֆրնս. դպրոցին». նկարուած է 1810ին։ — Ֆրանսացի կիւստաւ Տօռէինք (1833–83) հանճարեղ նկարիչ է և հոգեյոյզ. բայց յօրինուած քննախնամութիւնն ու դանդաղութիւնք վնասած են ոգոյթին։— Խոշոցի

Չեխերը.— Նիսա Յոհաննէսի Գյուղացիներ

Քօլ վիոլինիզինք (1528-88), անգլիացի ձօն Մարթինք (1789–1854), Մխանիխ թանգարանին մէջ՝ գերմաններ վիլհելմ Քաուլպախինք (1805–74) և Շևօռ տէ Քառօլաֆիթինք (1794–1872), իտալացի Թիցիանինք (1477–1576), պէլճիքացի Յուսից Յիօսխինք (1518–70), անգլիացի ձօզեֆ Թրուլըրինք (1775–1851) նոյնպէս յիշատակելի են իրենց կատարելութեամբ—Նկարչութեան արուեստի հին ու նոր ամենազգի ներկայացուցիչներուն վրձինէն ելած այս 15 «Քրիստոսներու շարքին վրայ հպարտութեամբ կ'ապրինք ուսուցիչ մեծահամբաւ ձովաննէս ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՅՎԱԶՈՎՍՔինք (1817–1900) հանդիպակաց էջին վրայ տեւատեղ «քրիստոս»ին հետ, արուեստի քննադատներու թողով կարծիք յայտնել անոր մասին։

Ձիրգոն Ալեքսանց † Ցոյսէր Հայկ Ցուդէ

(Պրիտիշ Մուզէում)

Տարեցոյցիս Զ. տարին (էջ 238) կը պարունակէր լուսանկարն այս տաղանդաւոր ծովանկարչին՝ իր աշխատանոցին մէջ յատին Ահա՛ իր կենսագրականն ալ, պատանութեանը կենդանագրին հետ — Ծն. Կարին 1864ին։ Իր առաջին գեղարուեստական ազդումը կ'ստանայ վենետիկ՝ Բաօլէթթի վարպետին քով։ Յետոյ կ'անցնի Կովկաս. իր նախափորձերը քննութեանը կ'ենթարկէ Այվազովսքիի որ կը քաջալերէ զինք՝ փարիզ երթալու և կատարելագործելու իր արուեստը։ — Շապանեան կը սեպէ Մօրայի արուեստանոցը կ'ընդունուի, և ժիւլիանի Ակադեմիոյ մէջ կ'աշակերտի ժան-Լօ Լօրանսի և Պէնժամէն Քոնսթանի։ Իր բուն ուսուցիչը Քոնսթանն է սակայն, որ թեանը քնութիւնը մանուանդ ուրկէ առած է դաշտանկարի շատ մը օրինակներ և ցոյց գրած զանոնք «Ատ-թիսթ Ֆուանաէ»ի, «Մօսիէթէ Նասիոնալ տէ Պօ զ'Ար»ի են. սալօններուն մէջ։ — Շապանեան հիմնապէս անդամն է Ծովանկարիչներու Ընկերական. կ'անդամակցի արուեստագիտական գրական բազմաթիւ ընկերութեանց թէ՛ Փարիզ և թէ այլուր։ Վերջապէս, այս վարպետը, Ամերիկեան հետ, գունաւոր փորագրութիւնը ստեղծագործողներէն մին է, և հիմնադիր անդամը «Գունաւոր փորագրութեան Ընկերութեան»—իր գործերուն թիւը չկայ այլ եւս ծրանակոն կատարելութիւնը բուսական դնած է անոնցմէ. օրինակ՝ «Կարիքդաս որսացող կանայք», «Վերջալոյս Պոթթանեի մէջ», «Ալիքը», «Լուսնի լուսով» են.։ Այս վերջինը շատ կարեւոր գործ մըն է զոր Լիւքսէնպուրկի թանգարանը գնելու յատուցութիւնն ունեցած է 3–4 տարին անգամ մը, վարպետը մեկոյն իր գործերուն ցուցադրութիւնը կը կազմակերպէ Փարիզի մէջ։ Ժօա Բքթի նկարասրահը վերջերս տեղի ունեցած ցուցադրութեան մը առթիւ՝ Շապանեան Պատուոյ Լէգէոնի ասպետ առաջարկեց Ժրնս. մամուլն — ի մասնաւորի «Ֆիկարօ» և «Թան» — արուեստի քննադատ Արսէն Ալէքսանեանի և Թիէպօլ-Սէսօնի առարկութիւններով հրաժարական յօդուածներ որոնց մէջ այս վերջինը յանձին Շապանեանի կ'ընդունէին մեր ժամանակներու առաջին ծովանկարիչը՝ Ալիքներու վրայ ցոլացող լուսաշողքայլայքի և մարք մանող արեւու լոյսի խաղերը պատկերացնելու մէջ՝

Արսէն Շապանեանի պատանութեան

հրաշարուեստ մոգութիւն մը ուներ իր վրձինը։— Անգլ. «Աթուտիօ Հանդէսը տաղանդաշատ արուեստագէտին նուիրած է բազմաթիւ յօդուածներ, միաժամանակ արտատպելով անոր գործերէն շատոնց լծնուածի մէջ ցուցադրութիւն մը սարքեց և ամէնէն արդար յոչդուքթիւնը շահեցաւ թէ՛ տեղական մամուլին և թէ լուսանկար արուեստագէտներու կողմէ։ Ինչատակութեան արժանի է մանաւանդ փարիզի Ուիւ աը Ուէզ սրահին մէջ, 1920 տարուց. Նոյ. ամսուն 15 օր առաջ այն ցուցանդէսն ուր վարպետին հարիւրի մօտ նկարները կային՝ տ՛ընչեան գնահատուած արուեստասէր հասարակութենէն։ — Որդին ՀԻՐԱՆ ՇԱՊՊԱՆ նկարիչ է նոյնպէս և խոստմնալից տաղանդ մը։

Ադամանդեայ խոհանոցին (Ֆրանկֆուրթ). «Ազնար». — «Ծնունդ Աստուծոյ». Ա. Ֆրէդենհագէն):

ԵԿԱՐԻՔ ՅԼԻՓՍԱՆԵԱՆ Ի ԼՕՆԴՕՆ

1920ի և 21ի մեր Տարեցոյցներուն մէջ ծանօթացուցած էինք զինք՝ իր լուսանկարով ու կենսագրութեամբ։ Հերու Օգոստոսին՝ մեծանուն նկարիչը փարիզէն անցաւ Լօնտօն, անոր Արքայական Victoria and Albert մուսէոնին մէջ Հոկտեմբերին ցուցադրելու համար իր հայ-հայրենապիտական և ազգագրական նկարները, հովանաւորութեամբ անգլ. գիտութեան, բանասիրութեան և գեղարուեստից ամենաբարձր անձնաւորութեանց որոնք իր գործին մէջ կը տեսնեն Հայ Ազգն աշխարհի ծանօթացնելու համար ցարդ կատարուած ձեռնարկներէն ու ցուցաՀներէն ամէնէն ցցունք, ճշմարիտ ու համոզկեր միջոցը։

† ՏԻԳՐԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆ

Հերու ամրան՝ պօլսահայ թիւրթեր գուժեցին այս տաղանդաւոր պատկերհան-անդրիադործին, և իմաստասիրութեան, գրականութեանց և արուեստներու բազմահմուտ վերծանողին մահը որ տեղի ունեցեր էր Փարիզ՝ ուր ողբացեալը կ'ապրէր պատերազմի տարիներէն առաջ։—կենսագրութիւնը համառօտակի տուած ըլլալով մեր 1911ի Տարեցոյցով, այս անգամ կ'ընդլայնենք զայն, օգտուելով առնօք մեզ Հաղորդած իր նօթերէն, Ֆր. Մ'ոքլէռի «La France et l'Arménie à travers l'Art» գեղարուեստագիտ Հրատարակութենէն, նաև գպրոցական տարիներու մտերմի մը՝ մեզ ըրած խոստովանութիւններ — երիտասարդութեան պատկերը դրած էինք նոյն տարին (էջ 298)։

*** Ծնած է 16 Յնվր. 1873ին Օրթաքէօյ։ Կը պատկանէր Հայ կաթոլիկ Հասմոյնքին։ Հայրն էր Թովմաս Եսայեան որ երկար տարի դրամատանց մէջ Հաշուակալ-դանձապահի պաշտօն վարած է, ծերութեանը տարիներուն դառնալով Թուրք ոգեՀարց մը (*)։ Տիգրան իր երազային խառնուածքով «զնամանութիւն Հօր» բերած էր։ Իր Հօրեղբայրն էր ողբերգակ-քերթող Էմմանուէլ Եսայեան, մօրեղբայրը՝ պատմաբան-մատենագիր Փորթուգալ Միքայէլ Փաշա, իսկ քեռայրը՝ Սեւեան Փաշայի որդին Սրապ։ — Նախ. կրթութիւնը ծննդավայրին դպրոցը տանելէ յետոյ՝ կ'աշակերտի կեդրոնական (1887–90), հնգամեայ շրջանի առաջին 3 տարիները լրացնելով միայն և դասընկեր ունենալով Հրաչեայ Աճառեան, Մ. Շամտանճեան, Օ. Չիֆթէ Սարաֆ, Տքթ. Արթինեան, Գէորգ Մկրտիչեան, Վահէ Արզուեան, Լ. Խտրեան, Ազատ, Պետրոս Փարեան և ն., որով՝ կարելի է դատել արդէն թէ տաճնօք ինչ սերունդներ կը Հասցնէր Կեդրոնականը։ (Այս առթիւ կ'արժէ ի վեր Հանել թէ Թովմաս Թէրզեան, նոյն կրթ. Հաստատութեան առաջին տարիներու շրջանին,

---

(*) Հեպահամբոյր եւ բարուճեան մարմնացում՝ առաքինի ծերունի զոր երբեք ճանչցած ըլլամ կեանքիս մէջ, և որուն անթջայոյզ անդրատեսուճեան ինքնագիր խոստովանանքը — մահէն քանի մը տարի առաջ ինձ յանձնած — մտադիր եմ հրատարակել ի մօտոյ։

եղած է այն անձը որ իր առինքնող դասախօսութեանց ընթացքին՝ կրցած է Գեղարուեստին եռանդը ներշնչել աներուն և անոնց մէջ կազմել ճաշակը ճշմարիտ Գեղեցկին)։— Տիգրան անմիջապէս որ դպրոցը թողուց, Մէքթէպը Սէնոյին մտաւ, աշակերտելով իտալացի վալէոլի և նկարչութեան ու արձանագործութեան վկայական առնելով հոնկէ 1895ին։ Նկարչութեան և գծագիտութեան ուսուցիչ Ղալաթիոյ կեդրոնականին մէջ (1894–5)։ 96ին կ'անդամակցի Մասճնական Ընկ.ման։— Ուսումնասիրած էր Արաբական Արուեստն՝ իբր արեւելեան քաղաքակրթութեան գլխաւոր էջերէն մին, և անոր բոլոր գաղտնիքներուն տիրանալու համար՝ հմատցած արաբերէնին, որուն շնորհիւ, Հայիւթը Թահդիպէի անդամներն ափիբերանած էր և յաջողած՝ եւրոպայի համար անցագիրը հանել տալ 1896ին։— Ի փարիզ, հրապուրուած ժան Բ. Լօռանի համբաւէն՝ կ'աշակերտի անոր։ Ատեն մը կը հետեւի Գեղար. վարժարանի քնթացքին և Բօնափառմի առաջնորդութեամբ կ'աշխատի մանաւորապէս փորագրութեան և Médaillonի(*)։ կը յաճախէ նաև Ա. Տէքօրթիֆի դպրոցը։ 1907ին կը մասնակցի Օթէլ Տուուլի նկարչ. ցուցահանդէսին՝ արեւելեան տեսարաններով։ Նոյն տարին Օթէլ տէ վանթի մէջ կը ծախուի իր «Արեւելեան դաշտանկար»ը։ 1908ին, Ապէյ կոչուած արուեստի խմբակցութեան Բ. ցուցահանդէսին՝ մեծ գնահատութեան կ'արժանանան իր 3 նկարները (Բիւզանդական գերեզմանից — Սկիւտարի Սեմին — Պոլսոյ փողոց)։ 1912 ին «կանացի արուեստներու և արհեստից մէջազգ. ցուցահանդէս»ին, Մայրիու յատուկ անուն «մէտալեօն»ի մը նախագիծը կը ներկայացնէ և կ'արժանանայ շքադրամի։— Տ. Եսայեան վարպետ մըն էր դիմանկարչութեան մէջ և նախապրատրը կ'քնտրէր արեւելեան նիւթեր ու տեսարաններ։ Իրմէ կը մնայ Սուրիացի Տիրուհի վիշն կիսանդրի մը որ մասնաւորապէս ոպաւորիչ է և զոր հրատարակած ենք մեր 1913ի Տարեցոյցով (էջ 249)։ Դարձեալ, իրրեւ անթերի նմոյշ դիմանկարի, մեր քով ունինք գունամատիտով (pastel) շինած մեծադիր պիւսթը վիպասան Բաֆֆիի, ա՛յնքան յաջող և արտայայտիչ, որ «կարծես պիտի խօսի»։ — Ունէր յարաբերութիւն փարիզեան արուեստագէտներու և մտաւորականաց քնտրանիքին հետ որմէ գնահատուած էր իր

Տիգրան Եսայեան

(*) Գլուխ կամ ուրիշ պատկեր ներկայացնող հարթանդակ (bas-reliet)։

կարողութիւններով։—1911ին պահ մը Պոլիս եկաւ. Սկիւտար՝ Ազգամեզի լատրանք գիշեր մը բանախօսութեան մը տալէ նախագահեց և ամփոփ տեսութիւն մը բրաւ Գեղարուեստի մասին, խար տպաւորութիւն թողլով ունկնդիրներուն վրայ։ Այնուհետեւ կրկին մեկնեցաւ Փարիզ — Թափառիկ կեանք մը անցուցած էր, զրկանքներով լի, Հակոտակ անոր որ ազնուատոհմ գերդաստանի մը շառաւիղն էր ինք։ Ֆրանսական այդ ատեանին մէջ, ետևէեան իր ապրելակերպով՝ կը յիշեցնէր Պօհեմի կատարեալ տիպար մը, բառին իսկական ու արուեստագիտական առումով։ — Արուեստին գործնականովը միայն չէր զբաղած. Անոր ինքնաբուխ մղումն էր որ տարած էր գինք՝ պարապելու Անոր ուսումնասիրութեամբն ու գաղափարականո՛վ մանաւանդ։ Հակոտակ սուր, նիւթական ճնշման հարկին տակ, արուեստի տեսակէտով ապերախտ աշխատանքներ ալ կատարած էր, իր կեանքը շահելու համար պարզապէս — ցամաք քնթերցող մը, և շնորհիւ իր օժտուած միտքին՝ բազմահմուտ անձ մը։ Այնքան իր իմաստասիրական ձանձրութիւններով՝ որքան գրականութեանց և արուեստից մասին խոր հմտութեամբը, գիտէր միշտ կատարեալ ձեռնհասութեամբ մօտենալ այդ մարզերէն միոյն կամ միւսին պատկանող որ և է հարցի. և իր դատումներր կը կրէին հատուկ թեան կնիքը։ Անշահախնդիր արուեստագէտի խառնուածքով, կ'արհամարհէր գործնական յաջողութեան տանող ամէն միջոց, և հակոտակ մեծ արժանիքներու, սակայն, գրապէս փայլող մը չէր եղած իր ասպարէզին մէջ։ Նկարագրով ուղիղ, բարեկամաց համար կրկն անձնուէր, յանդուգն՝ խօսակցութեանը կերպերուն մէջ, Տիգրան եղած էր նաև վատահելի ամէն անունց համար զոր բնդունած էր իրր բարեկամ։ Յայտնախոհութիւնը կեանքի մէջ և մարդերու հանդէպ գինքը վարող սկզբունքն էր։— Իր բազմակողմանի ուսումնասիրութիւններէն՝ գժբախտաբար գրաւոր աշխատութիւններ սուտար թիւ մը չեն կազմեր։ Աշխատակցած էր Զօպանեանի 1895ի «Ծաղիկ»ին (Դամբարանները և Պօլսոյ կայս. Թանգարանը), 1898–9ի «Անահիտ»ին (Գեղեցկին քնկերական դերը — Ւրօֆ. Պլեխանէր), Շամամանճեանի շաբաթաթերթ «Ծաղիկ»ին (Անուանուածո), «Ա. Մամուլ»ի և «Աղդակ»ի, գեղարուեստական ուշագրաւ յօդուածներով։ Փարիզ՝ ժէօն Թիւրքերու օրգան «Մէշվէրէթ»ի և «Շուրայի Իւմմէթ»ի մէջ երեւցած էին իր գրնա. և տաճկ. յօդուածները Միհրան Ծածկանունով։ Կ'ենթադրուի թէ թողած քլլայ անտիպ ուսումնասիրութիւններ ալ։ Ասկէ շուրջ 11 տարի առաջ, հաստատած էր ինձ, թէ պատրաստելու վրայ էր Հայ նկարիչներ անուն երկասիրութիւն մը։ 1900ին փարիզ ամուսնացած էր Օր. Զապէլ Յովհաննէսեանի հետ որ արդէն իր սկանակի փորձերը կատարած էր Զօպանեանի «Ծաղիկ»ով և «Անահիտ»ով։ Զապէլ Եսայեան, օժտուած գրական շատ մը ձիրքերով, անուրանալի է, սակայն, որ ամուսնութենէն յետոյ, առաջին տարիներուն, արուեստի ու միտքի Թանկագին տպաւորութիւններ կրած է Տիգրանէն, այնպէս որ այսօրուան հասուն գրագիտուհին — ո՛չ միայն իբրեւ

կին դրոշ, այլ ընդհանուր առմամբ անշոյգ արժէք մը մեր արդի գրականութեան մէջ — թերեւս երախտապիտութեան հարկ մը ունենայ մատուցանելիք իր գրական ապարէզի առաջին շրջանի մենատրին՝ ամուսնոյն։

*** Ատենօք Եւրոպա ուսանողի կեանք բոլորած օրիորդէ մը (այժմ տիկնին) առացանք ողբացեալ արուեստագէտը բնորոշող հետեւեալ լուացուցիչ տողերն ալ.— «Իր մասին տպաւորութիւններս կ'ուզէք։ Ես իրեն հետ մտերիմ շրջանակի մը մէջ չեմ ապրած ի փարիզ, հազիւ քանի մը անգամ հետը տեսնուած եմ, սա համոզումը գոյացնելով, որ գերազանցապէս ազնիւ խմբի մըն էր ան, վարժ ու լաւ խօսող, դիւրահաղորդ, զարգացումի որոշ բարձրութեան մը հասած, լայն աշխարհայեացքի տէր, առանց շատ զբաղող գնկերական խնդիրներով։ Նկարչութեան և արձանագործութեան մէջ միջակ մէկը մնալուն գլխաւոր պատճառներէն մին ալ իր չափազանց փափկանկատութիւնն էր։ Նիւթական միջոցներէ զուրկ, չունենալով ումանց՝ պաշտպան մը ճարելու յանդգնութիւնը, կարենալ նուիրուելու համար իր նախասիրութեան (աշխատիլ իր զարգացումին), Ֆիքրան չէ կրցած բաւական մը վեր բարձրանալ անկէ ուր որ էր։ Ազնիւ բնոյթ և զարգացած անձի խօսակցութիւն. ահա՛ ինչ որ պահած եմ իրմէ՝ իբրեւ ամէնէն ուժգին տպաւորութիւնս։

*** Ահաւասիկ բառացի թարգմանութիւնը 14 Դեկ. 1902 թուակիր այն նամակին զոր իր ալեւոր վարպետը՝ փրոֆ. Բօնաքառմ (քանդակագործութեան և փորագրութեան ուսուցիչ Փարիզի Գեղար. Վրժրն.ի) ուղղած է իրեն.— «Սիրելի Եսայեան, ուրախ եմ ձեր լուրերը առնելս։
« Լաւ. որովհետեւ դուք մին էք անոնցմէ զորս մարդ չի մոռնար կ'ուզէ։
« զարկեմ այն վկայագիրը զոր խնդրած էք ինէ և զոր մեծ հաճոյքով
« կը յանձնեմ ձեզ, վասն զի դուք ամէն կերպով արժանի էք անոր։
« Անհունապէս շնորհակալ եմ ձեզ՝ ձեր սխրալի առաքումին համար։
« Շքեղ է ան, և ես մեծ խնամով պիտի պահեմ զայն՝ իբր արժանիքը
« գործին և իբր յիշատակ մը ձենէ։ Ցոյժ անկեղծ բարեհամակն
« հաւատաւոք,

ԲՕՆԱՔԱՌՄ »

ՊՕՂՈՍ ՑԱԼՈՒԵԱՆ

Հերու Մարտ 3ին Նիւ-Եօրքի մէջ մեռաւ տեղւոյն հայ գաղութին այս ծերունազարդ անդամը, 77 տարուն։ Նախապէս փորագրիչ, լուսանկարիչ և նկարիչ ի Պոլիս, կէս դար առաջ անցած է Նոր Աշխարհ և հոն շուտով գրաւած փայլուն դիրք մը իր արուեստակիցներուն մէջ, հնարելով իր անուամբ յորջորջուած լուսափորագրութեան լուսապոյն եղանակ մը։ Վաղեմի բանւորապետ-ամերիկեան գործարանի մը, 27 տարիէ ի վեր կը վարէր իր սեփական արհեստանոցը, հասցնելով բազմաթիւ աշակերտներ։ Իր պաշտօնակիցները 1919ին տօնեցին վարպետին արուեստագիտական գործունէութեան յիսնամեակը։

Փոխեմ՝ Երեսպագոսի առջեւ.— Պատուոյ վերադարձիներ

ՆԱՏՐԻՉ ՑՈՎՀ. ԱԼԻԱԶԵԱՆ

Ծնած է վան 1881ին և նկարչական ուսման սկսած Կովկաս 1904ին աշակերտած է Գօրմօնի արուեստանոցը, գեղարուեստից վարժարանը 1909էն սկսեալ Փարիզի գանազան ցուցահանդէսներուն, մանաւորապէս Մայիսեան «Սալօն»ին։— 15 Յնվր. 1918ին էր որ Պրն. Ալիազեանի 44 կտոր պատկերներուն ցուցահանդէսին բացումը տեղի ունեցաւ Փարիզ՝ Պուլվար-Մալզէրպի սրահը։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ «Արձագանգ Փարիզի»ի մէջ արձագանգը եղաւ այդ նկարահանդէսին, արուեստի վերլուծումով մը։ Յառաջ բերենք ատոր գլխ. մասերը.— «Ալիազեան դաշտանկարիչ մըն է, ճիշդ այնչափ որչափ էին տպաւորապետներուն վարպետներէն Սիսլէ, Ռընուար և ուրիշներ՝ իրենց վերջին արտադրութեանց մէջ։ Տպաւորապետները չափազանցութեան տարուելով՝ ծնունդ տուաւ կարգ մը գեղարուեստական այլանդակութեանց որոնց նուազ վիրաւորականներն են գիւտիզմն ու ֆիւթիւրիզմը։ Այդ չափազանցութեան պարագլուխներ ու հետեւողները եղան անոնք որ առանց ջանք Ծախելու և տրվելու՝ ձգտեցան նկարչի համբաւ վայելելու. ուստի մարտ հոչակած՝ ընկալեալ գոյներուն, հեռանկարին, շուքին, կիսաշուքին և նկարչութեան հիմնաբարը եղող գծագրութեան դէմ, միշտ արուեստի անունով արտադրեցին այնպիսի անհեթեթ կտաւներ որոնց վրայ տիրող մանկավայել գծագրութիւնը նուազ ծիծաղելի է քան հասարակ մահկանացուներու՝ հոգեյինի աչքով չտեսած, գոյներու անարուեստ յօդաւորումը։— Ալիազեան, տպաւորապետներէն ծառացել առաջ, եկեր է նկարիչ մը որ երկար տարիներ քրտինք Ծախեր է նկարչութեան բարդ արուեստը տրվելու, իւրացնելու։ Այդ ջանքերուն հետեւանքն է որ կու տայ անոր տպաւորապետութեան մասնաւոր համբաւ մը, հեշտալի գգուանք մը ընծայելով տեսողութեան։— Ցուցադրուած նկարներու ամբողջութիւնն իր կատարելութեամբ պատիւ կը բերէ Ալիազեանի հզօր վրձինին, բայց անոնց մէջ կան մի քանիներ որոնք գլուխ-գործոցներ ըլլալով՝ պատիւ կը բերեն և՛ հայ ցեղին։ Այսպէս, օրինակ, ձիւնի տպաւորութիւն շարքին բոլոր կտաւներն ալ խիստ յաջող են, բայց Neige d'Automneը, Église de Paimonն և Crépuscule d'Hiverը (ֆինլանտական տեսարանք) անհամեմատ բարձր են Ծէ՛ կերտուածով, Ծէ՛ գոյներու շատուածով. իսկ եՁէ պէտք ըլլար այս երրորդութենէն մին պահել, դարձեալ անպայման վերջինին յատկացնելու էր։—Սա՝ մինակը բաւական պիտի ըլլար արուեստագէտ մը անմահացնելու, եՁէ տակաւին ուրիշ տեսակի երկեր՝ նոր և փառաւոր ապացոյցներ չհայծայծէին Ալիազեանի տաղանդի կորո-

Նկարիչ Ց. Ալիազեան

Ձախ եզրին վերջալույս (Էթիլամիստիա).— Կիսար Յովհաննէս Պլխազեանի

վին»— Հիանալի կտոններ կան ընդ-աւնտառներու շարքին. բայց անոնց Թագուհին է Dernière neige»ն ուր Հարփինիի մը ձեռ տրուեցաւ Տիվէ-Փուժի մը երիտասարդուհեան գուգորդուած՝ կը պատկերացնեն նիմֆաներու խորհրդաւոր գբօսավայր մը, անճուն անտառ մը»։

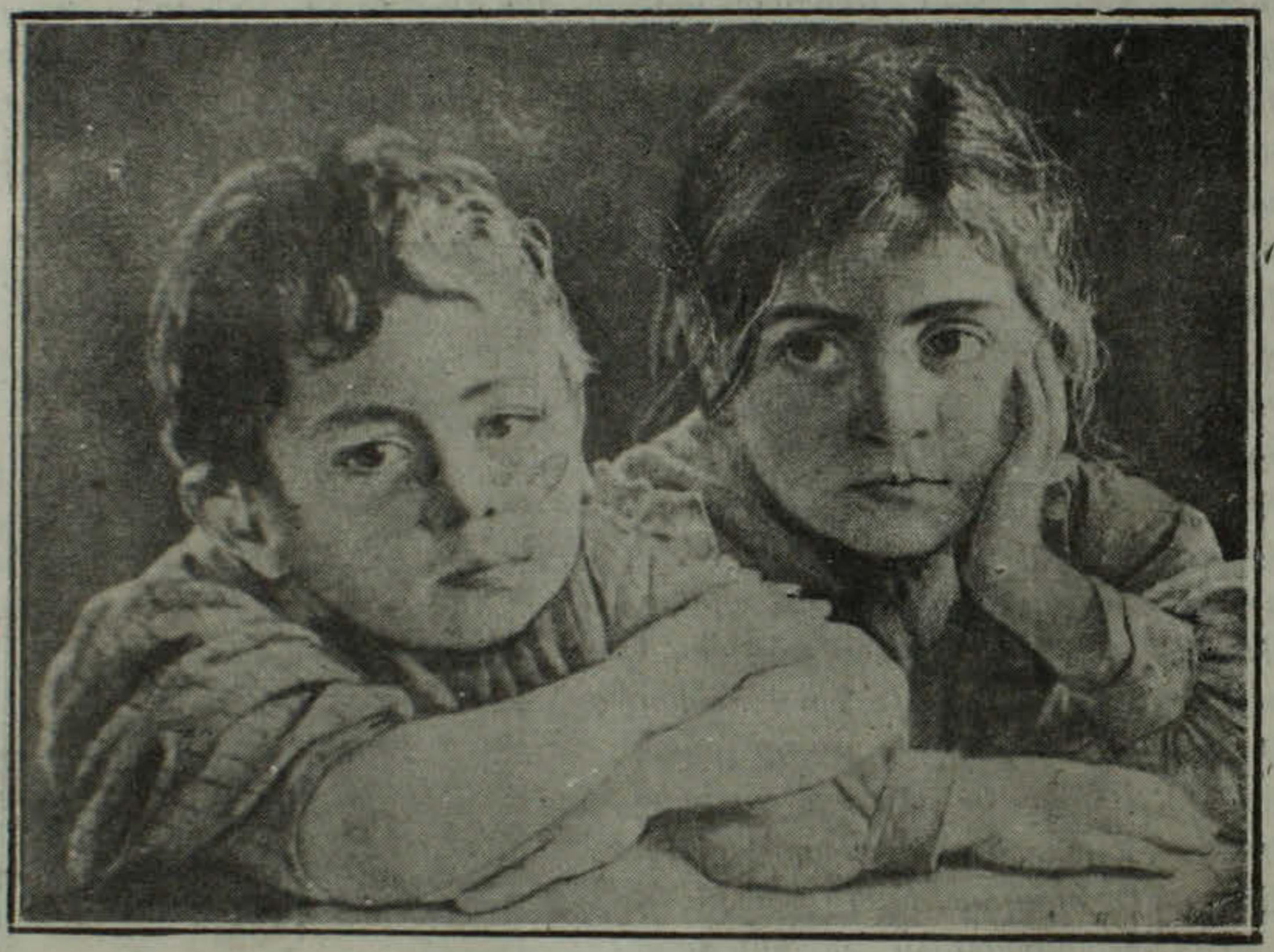
ՆԱՒԱՐԻՉ ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՐՈԲԵԱՆ

Արճէշ գաւառի (Վան) անուշան ուկ գիւղը ծնած է 1876ին։ Հոդ նախակրթարան մը իսկ գոյութիւն չունենալուն, Ռուբէն ուսուցանելու տարիները կը բոլոր՝ անասուն թուղթերու վրայ դէմքեր ու ծաղիկներ գծելով կամ գրացի ձեւ երկաթով մը խաչեր ու գարդեր բանդակելով բաբերու վրայ, մինչեւ ծնողացը հետ իր գաղթն ի Պոլիս 1890ին։ Դասապարտած՝ կենսաշահութեան համար գլուխ ծռելու պիտի է աշխատութեան, օրական 1 մէսա հացի փոխարէն իբր ատաման հայ բնակիչներու ճաշարանը։ Խոհանոցի գործերը երբ աւարտէին, Ռուբէն գուրգուրանօք ծեռք կ'առնէր նպարեղէնի կոշտ թուղթեր, անոնց վրայ գծելով Ռաֆայէլեան տեսարան, մակոյկ ու ցոկանաւ։ Իրիկուններըը տուն դարձին՝ հաճոյք կ'զգար ցոյց տալով զաննք իր մօր սրուն հոգին կը խռովէր միշտ, վասն զի բացայայտ էր թէ իր գաւկին տեղը պլոցն է իր միայն։ Ռուբէն տարի մը ակռան կը սեղմէ, ուր ուրեմն մանելով Գում-Գափու Մայր Վարժարանը զոր կը լրացնէ յաջողութեամբ եւ կ'սկսի յաճախել կայս. Գիւղատեսուհւոյ Վարժարանը։ Աղտարեւ նկարչութեան ճիւղին հետեւող աշակերտներու շարքին՝ յայտնութիւն մը կ'ըլլայ ինք. իտալացի վարպետներու աչքին չեն վրիպիր իր յարատեւ ոգին եւ պէմք շինելու մէջ իր արտակարգ ընդունակութիւնը։— Նիւթական անճոութիւնը զօրաւոր կերպով կը ճնշէր ուսկայն իր վրայ. անծանօթ մը ամէնուն, ուսոյ եւ ապահովական օժանդակութենէ զուրկ, ապրելու համար ստիպուած էր արտադրել միշտ, զանազան նկարներ չնչին գումարներով ծախելով կամ վճճակահանութեան դնելով։ 1896ին Մայր Վարժարանի ուչ պաշտօնի կը կոչուի իբր գծագրութեան ուսուցիչ, 40 դրշ. ամսականով։ Այսպէս կը տեւէ 6–7 տարի. կ'երեւի թէ հոգսաթաթծութիւնը կը շփոթէր արուեստագէտը տնտեսին հետ։ — Գեղ. Վարժարանի շրջանը 1902ին աւարտելուն, Սերոբեան կը շարունակէ իր պատասխանութիւնները մայրաքաղաքիս

Նկարիչ Ռուբէն Սերոբեան

ազգային պարոյնեւոն մէջ, տմինուրք պատուելով... չնչին թոշակներով: Իր կեանքին վերջին տարիներուն միայն, 1915ին եւ 16ին, օտար հաստատութիւններ (կէտիկ-Փաշայի Ամերիկեան եւ Մալթէյի կաթոլիկական «Նիմունէ» մարմարաները) կը գիտնան արդեամբ ապացուցանել իրենց գնահատութիւնը:— Ուսուցչութիւնն առանց ընդհատելու, Սերոբեան բացառ նկարչի աշխատանոց մը եւ ճոխացուց զայն մեծ ու պզտիկ բազմաթիւ պատկերներով որոնք զարկ տուին վարպետ դիմանկարչի իր համբաւին: Աղուեսին հետ միշտ կ'արձագանգէր իր մէջ. մեծագոյն իղձն էր անգամ մը անցնիլ Եւրոպա, ուսումնասիրելու համար վարպետ-

Պօղոսեան «Դպիրոց»ի սալճեր. — Նկար Գ. Սերոբեանցի

ներու գործեր: Այդ իղձը 1910ին իրականացաւ. Սերոբեան գնաց Փարիզ, ի մէջ այլոց ծանօթանալով Ֆ. Շամէի եւ ժան Փօլ Լօրանսի որոնք իր շինած նկարները տեսնելով իրենց անվերապահ հիացումը կը յայտնեն: Սերոբեան ատեն մը Փարիզ մնալէ վերջ կ'անցնի Լօնտոն եւ մէկ քանի գլխաւոր տեղեր: Պօլիս դարձին՝ նոր թափով մը կը նուիրուի գործին: Կը յաջորդեն Պատերազմի տարիները: Ինչպէս ամենուրեք, հոս ալ կը դադրի Գեղարուեստի կեանքը: Գործերը ծախորդ կ'ընթանան. առողջութիւնը կը խանգարուի եւ հիւանդութիւն մը կու գայ վերջակիտել իր բեղուն կեանքը 21 Յնվր. 1917ին:— Իր մահէն 4 տարի վերջ, ասիթն ունեցանք բարեկամի մը գրասենեակին մէջ այլէ անցնելու սաղանդաւոր պատկերհանին

գործերէն մէկ քանին, իւղաներկ եւ սեւագիր: Մեծամասնութեամբ գլուխներ եւ «պուստ»եր էին ատոնք, արտակարգ նրբութեամբ ու կենդանութեամբ թրթռուն. — Հիւկոյի ծերոյթը. Սիրախայտ ցնծութիւն, Ալեւոր Տէր-վիշը, Զուարթնոց հոյլը, Պչրուհին, Ծաղկոցի տղաք եւայլն, բոլորն ալ սալօնի զարդ:

Ցառաջ բերինք մէկ քանի հատուած Արմ. Տէր-Յակոբեանի՝ խմբագրութեանս յղած յօդուածէն. «Պրն. Ռուբէն — ինչպէս կը սիրէինք զինքը կոչել — բոլորից ուսանողութիւն մը տատապալից եւ անժպիտ: Զուրկ ապրուստի միջոցներէ, Վատպուրականի այդ յամառ զաւակը շուրջ 20 տարի դպրոցէ դպրոց, տունէ տուն, անվհատ տրվեցուց մեր մատաղ սերունդին գծելու արուեստն՝ իր ըմբռնած եւ զգայած ձեւով, գեղարուեստի մեր վտիտ միջավայրին մէջ յաջողելով ունենալ բարի եւ անբասիր անուն մը՝ վաստկուած ա՛յնքան զրկանօք եւ աշխատանքով: Տարիներով օժանդակեց իր ընտանիքին, քոյրերուն եւ եղբայրներուն, որոնք նոյնպէս ժառանգական ընդունակութիւններով օժտուած, — մին՝ ջութակահար Օր. Ազնիւ, մեռան ալ՝ պղնձի նուրբ փորագրիչ Սմբատ,— խոստմնալից տաղանդներ էին, զոր թոքախտը գկնանեց: Գումգապուի ծովեզերեայ բոյներին մեծ ներշնչարանը նոյա գեղարուեստական այս ընտանիքին, եւ Սերոբեան փարեցաւ վրձինին, հոն որոնելով մատաղտնքն իր զրկանքներուն: Նկարիչ քնութիւնը, մարդկային դէմքեր եւ եկեղեցական պատկերներ՝ որոնցմով օժտեց մեր սրբավայրերը, հանդուցեալ Տէլեմաքին պէս: Իր արուեստին մասին արտայայտուիլ դժուար պիտի ըլլայ: Ան ինքնաստիպ ըլլալէ աւելի՝ նոյա ընտրանեակիչ մը: Եւրոպէէն բոլորովին փոխուած վերադարձաւ, հին մարդը, հին զգացողութիւնը թօթափած, եւ կազմակերպել ջանաց նկատհանդէս մը: Պատերազմը սակայն վերիվայր շրջեց ամէն ինչ: Եւ արուեստագէտը բարոյական տեսակ մը վիշտ ունեցաւ, ինքգինքը հանրութեան լումին չկարենալ հասկցնելու տատապանքը, որուն վրայ աւելնալով ընտանեկան դժբախտութիւնք եւ անյարմար ամուսնութեան մը տեւական ցաւը, շուտով զգեստեցին զինք: — . . . Իր գործերէն մէկ մասը կը մնայ անոր եղբօրը՝ Մուշեղի մօտ: Կարելի է գտնել հոն վրձինի միրուներ, լոյս-ստուերի չափուր խաղեր որոնք տակաւ պիտի ստանային աւելի կենդանի եւ պատկերային հմայք մը: Հակառակ արուեստի թևերուն, ան իրաւունք ունի հայ նկարչութեան մոռցուած պատմութեան մէջ անկիւն մը ունենալու: Արուեստասէրներու կը մնայ իր գործերը հաւաքել, ցուցադրել եւ վաճառման արդիւնքով քար մը գետեղել իր գերեզմանին վրայ, չթաղելու համար զայն մոռացութեան անհունին մէջ: Իր մահով անհետացաւ Պօլոյ ամէնէն լաւ copiste-ը, մանաւանդ **գարագալէմի անբաղդատելի վարպետը**»:

† ՍԻՄՕՆ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

1912ի մեր Տարեցոյցին մէջ (էջ 247–8) դրած էինք լուսանկարը, կենսապրութիւնն ու գործերէն մին՝ սամոթիացի այս նկարչին որ կէս դար անքնդհատ գծած ու նկարած էր ի Պոլիս, Տելեմաքի աշակերտելէն մինչեւ վկայուիլը Դեպրուեատից վարժարանէն, այնուհետեւ վազելով դպրոցէ դպրոց և տունէ տուն, կամ, Բերայի իր աշխատանոցը փակուած՝ ալրակաւ իր մսուխին ու վրձինին հետ ապրելով երազանքի ժամեր զոր կը խուռվէին . . . կենսաշունչ թեան տաղտապումներէ միայն ելած արդէն, թբղտահոյ ո՞ր արուեստագէտ կրցած է գնահատուիլ քան արժանւոյն և բարօրիկ կենցաղ մը բուլորել ցվերջ։ Շատեր ստիպուած են առեն առեն անհատատարիմ ըլլալ իրենց կոչման՝ լծուելով մեքենական աշխատութեանց, ապրելու համար լոկ — Սիմոն Յակոբեան հերու մայիս 16ին գոցեց իր աչքերը, մխիթարուած գոնէ՝ հասցուցած ըլլալուն արուեստին սիրահար աշակերտներ ունք պզտիկ թիւ մը չեն կազմեր Ատոր ետեւ նոր տունք, նաեւ հայ արքունիքներուն մէջ կը գտնուին դեռ իր յաջողակ նկարներէն մէկ քանին — Ոգեշնչել նկարիչը տարիներ առաջ նուիրած էր մեզ սոյն պատկերը որ արտոհանութիւնն է իր մէկ խոշոր իւղանկարին (1911) — Սկիւտարի նաւամատոյցին հանդիպակաց «Էէնի-ճամիի»ն անդաստակն մաս մը, մուրիկ Հօճայի մը և թրքուհիի մը ներկայութեամբ — ո՛յնքան հարազատ ու տեղական գոյներով նկարուած։

Մուրացիկ տէրվիշը՝ Սկիւտարի ճաւամատոյցի մզկիթին բակին մէջ։

(Նկար Սիմոն Յակոբեանցի, 1911)

ՅՈՒՅԱՀԱՆԴԷՍ ՄԸ Ի ՆԻՒ ԵՕՐՔ

Հերու Ապրիլ 1ին բացուեցաւ Նիւ Եօրքի երկրաչափներու Լիկին 36րդ ցուցահանդէսը, Մէթրօբօլիթըն մուսէոնին մօտ՝ կիսաւարտ շէնքի մը մէջ։ Կահերու սրահիկին մէջ աչքի կը զարնէր «Շահրիսթան» լայնածաւալ գործ մը — ֆօսֆիկեան տան կողմէ ներմուծուած — որ ժԶ, դարու գործ մըն է, արդիւնք վառ երեւակայութեան, պճնուած հրաշալի ու ճոխ գծագրութեամբ, ներկայացնելով 4 պարտէզ ուր արեւելցի նկարիչն իր ըմբռնած եղանակաւ, երանգներով ու ձեւով զետեղած է ծառեր, ծաղիկներ ու թռչուններ։ — Նկարներու սրահին մէջ, լքուած աւազանի մը գեղեցիկ մէկ ջրաներկին տակ կը տեսնուէր ԵԴՈՒԱՐԴ ԹԷՐՋԵԿԱՆ անունը, նաև ուրիշ 4 նկարներու տակ որոնք կը ներկայացնէին «Այա Սոֆիան», «Լքեալ ֆէօշկ մը ի Վոսփոր», «ֆէօշկին ներքնամասը», «Գոց Շուկան»։ Մեծանուն բանաստեղ-ուսուցիչ Թովմաս Թէրզեանի որդին է՝ ուսումն ի Իտալիա ստացած և վերջին ծայր հաժեստ այս տաղանդաւոր նկարիչը որ պատերազմի ընթացքին Պոլիս կը գտնուէր, և օրուան կառավարութիւնն իրեն յանձնեց յիշեալ ֆէօշկին ուսումնասիրութիւնը։ Ջինադաղարէն յետոյ անցաւ Ն. Եօրք, աշխատելով ամենահամբաւաւոր ճարտարապետաց ընկ.եան մօտ, միաժամանակ մնալով «Պօլսահայ Գեղար. Միութեան» Ամերիկայի ներկայացուցիչ։

ՍՐԳ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

1920ի մեր Տարեցոյցին մէջ (էջ 108) անցողակի յիշատակած էինք մայիսի այս նկարիչը։ Ինք էր որ Պոլշէվիքներու՝ շրջաբերութեան հանած Թղթադրամը գծագրեց, մրցումի մասնակցող արուեստագէտներէն առաջինը հանդիսանալով։ Ապա անցաւ Ամերիկա և «կոչնակ» անոր կեանքն ու գործունէութիւնը պատկերացնող յօդուած մը հրատարակեց, անոր գլխ. նկարներուն արտատպութեամբ։— Խաչատուրեան Հայաստանէն Պոլիս եկաւ հերու, Սեպտ.ի վերջերը, Հայաստանի արուեստագէտներու միութեան կողմէ պաշտօն ստացած՝ նկարիչ Գր. Շարպաչեանի հետ բանալու «Հայաստանի Արուեստահանդէս»ը, հայ վրձինէ ելած 150 նկարներով։

ԴՈՐԱԾՈՒ ՀԱՑ ՏԱՂԱՆԴ ՄԸ

Հերու, Եգիպտոսի «Արեւ» Թերթը կը բովանդակէր նկարագրականը գեղարուեստական ցուցահանդէսի մը որ կազմակերպուած էր Երուսաղէմ, բրիտանական բարձր դասիսէր Հէրպըրթ Սամուէլի նախագահութեամբ։ Նկարչութեան բաժնին իրենց մասնակցութիւնը բերած էին 15է աւելի օտարազգի յայտնի պատկերահաններ՝ որոնց մէջ յիշենք ձօրճ Ե.ի նկարիչ Սլօմէնը։ Ակադեմիաներէ ելած այդ արուեստագէտներու շարքին էր նաեւ երիտասարդ անժանօթ տաղանդ մը՝ սեբաստացի ԱԻԵՏԻՍ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ որուն գործերը գնահատելով ծախու առած են Հ. Սամուէլի տիկինն ու Ջօրաւար Սթօքս։ Նոյն ինքն Սլօմէն իր տպաւորութիւնը յայտնելով Ջիլինկիրեան Եպիսկ.ի, ըսած է Թէ իր ուսեն Հայերը մեծ արուեստագէտ մը պիտի ունենան յանձին Աւետիս Մուրատեանի։

*Ռօպիրք Գօլճի շրջանաւարտներէն Լեւոն Մելմոպ հերու ամրան՝ վայրա-
ֆաղսխս վերադարձաւ Պարսկաստանէն ուր տարիներէ հետէ կը գտնուէր տեղա-
գործով: Ընդհ. Պատերազմի ընթացքին «Ժամանակ» հրատարակած է իր
գործով: Ընդհ. Պատերազմի ընթացքին «Ժամանակ» հրատարակած է իր
ուղեւորի նօթերը: Նոյն շարքէն է ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ՝ ՃԱՄԲՈՒՄ ՎՐԱՑ խորա-
գրով իր ուշագրաւ յօդուածը որուն պիտի հանդիպին ընթերցողք ներկայ
հատորիս Գ. ՄԱՄԻՆ մէջ: Այդ յօդուածէն կ'անցչատենք հետագայ հատուած-
ները որոնց մէկնութիւններն են նոյն գետեղուած 3 պատկերներուն, — պատ-
կական դարաւոր հնութիւններ ամբողջ նախնեաց բանկագին աշխատներով ու պատմական պատառիկներով առչի:*

*Թիւ 1.— Ֆերմանշահէն 1 ժամ հեռու, պատմական 2 բաղ(*)երէն
մեծագոյնը կը ներկայացնէ թիւ 1 պատկերը, — յիշատակարան՝ Սա-
ռանեան թագաւորներէն խոսրէվ կամ խոսրով Բաւրիզի — քնդարձակ
կամարակապ սենեակի ձեւով՝ լեռան մը ժեռուտ կողին փորուած, ամե-
նագեղեցիկ նմոյշը առասանեան-պարսկական ոճին: Դիտեցէք 2 հրեշ-
տակները որոնք կամարին դուրսէն՝ «թաղ»ին կատարը զարդարող լու-
սինին կ'երկարեն պահներ: Այս մասը, նաև քանդակներուն շուրջի տե-
բեւանկարը՝ յոյն-հռոմէական արուեստին խորունկ և անվրիպելի հետ-
քերը կը կրեն: Արդարեւ Սասանեանք մեծապէս օգտագործած են ժամա-
նակակից հայ, յոյն, հռոմայեցի և ասորի տաղանդները: «Թաղ»ին քո-
վերնի պատերը ծածկուած են որմորդական նուրբ բարձրաքանդակներով
(Թիւ 2): — Դիմացի ճակատը երկու քի բաժնուած է. վարի մասին մէջ,
ժայռէն դուրս կը ցցուի քնականէն մեծ դիրքով՝ վահան ու նիզակ ի
ձեռին այրուձի մը, Մեծն Խոսրով՝ աշտանակուած իր հրաշալի Շապու-
ղին վրայ (գիշերուան պէս սեւ) որ դարերու մէջ երգուած նժոյգներէն
մին է: — վերի բաժանմունքը կը ներկայացնէ հին պարսկական տա-
րազով 3 արձան: Արաբական արշաւանքի ատեն, վանդալներ քանդած
են այրուձիին դէմքերը: (Թաղին դուրսը կեցած են հայ, պախդիար և
քուրդ տահմանապրականք՝ խառնիխուռն. ձախէն աջ՝ առաջին ճերմակ
գլխարկաւորն է Արշակ Խան, Բ. գլխարկաւորը, ճերմակ հագուստով, մեր
նկարագրութեան մէջ յիշուած ձօնը, քովը՝ Գէորգ Խան և ճերմակ հա-
գուստով Տքթ. Յակոբեան որ Ս. Բիւրատի վէպերուն «Ջութալ-Սոգալ»
բժիշկն է):— Այս «Թաղ»ին կից կայ Բ. մը աւելի փոքր և կարճեամ
Շապուհ Բ.ի ձեռքով շինուած, իսկ «Թաղ»երուն առջեւ՝ արուհատա-
կան լեզ մը: — 2 «Թաղ»երուն անուամբ տեղն ալ կոչուած է բաղ-
պուրաքան, անո՛ւն մը որուն շուրջ հատորնե՛ր կան լեցուած անգլ-,
գերմ. և ֆրնս. դրականութեանց մէջ, իսկ մերինին մէջ կայ . . . առէս-
թան» մը, Թրքատարբատ-Հայատառ «Ճարհատ ու Շերին»ը որ այ-*

(*) Հայ լեզուի ծանօթ այս բառը պարսկերէն կը նշանակէ կամարակապ տեղ, սենեակ, բնակարան» իսկ բայ-քաղ՝ Քաղին ոտքը, մօտը գտնուած տեղ» Լ. Մ.

«Թաղ»ին շուրջ հիւսուած պատմիկ չքնաղ դիւցազնավէպին աղճատ հայացուածը բլլալու է։ Եւրոպ. բոլոր լեզուներով թարգմանուած այդ բանաստեղծութիւնը կը պատմէ Ֆարհատին՝ օտար մեծ քանդակագործի մը տածած սէրը Շիրինի, Խոսրէվի հայազգի կնոջ։ Թագաւորը՝ տեղեակ Ֆարհատի զգացմանց՝ կը խոստանայ իր «Հարեմի զարդ»ին

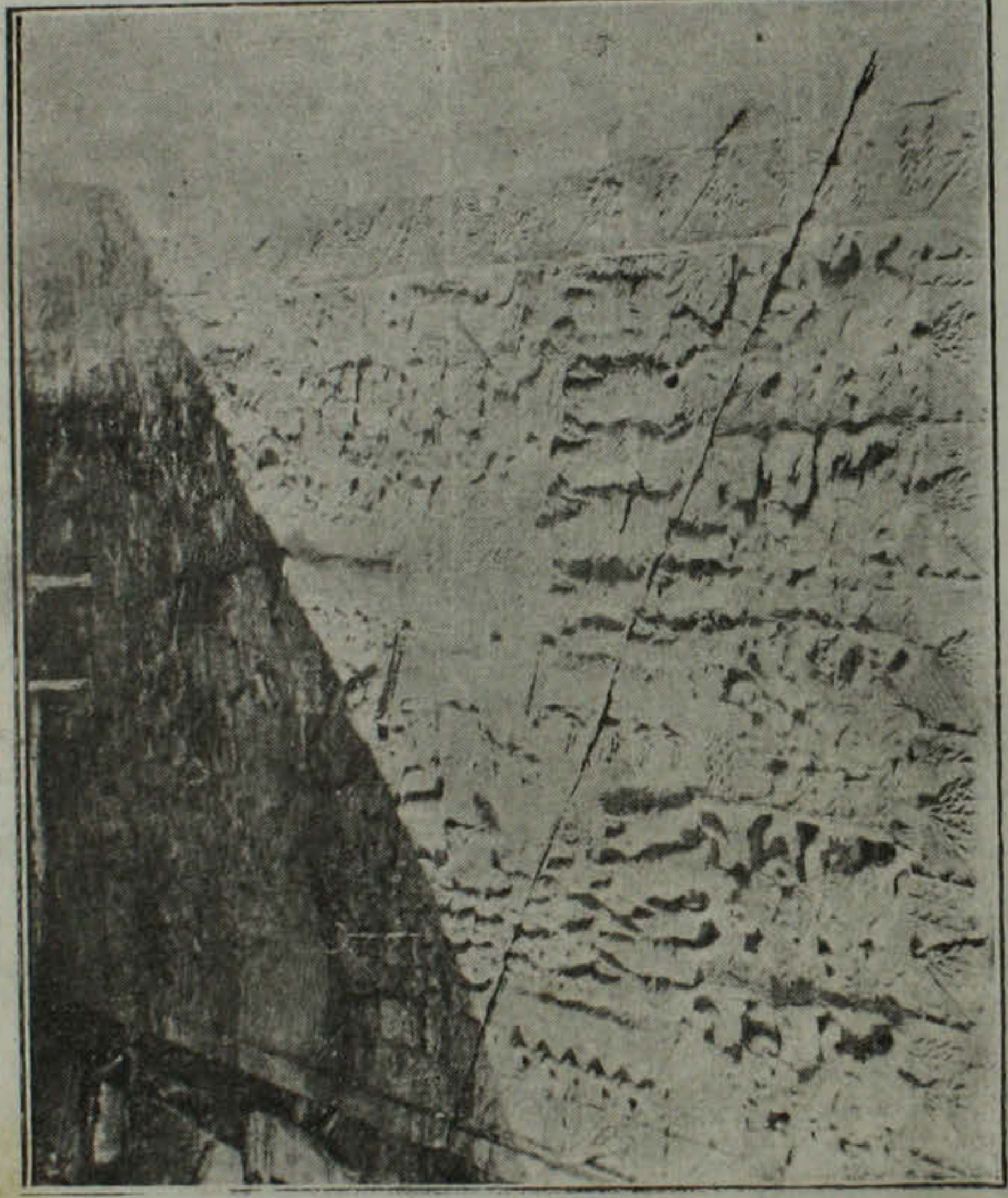

Թիւ 1

ձեռքը, պայմանաւ որ ապուռաժներէն ջուր բխեցնէ ան և անոնց կուրծքէն դուրս հանէ Թագաւորին անունը յաւերժացնող յուշարձան մը։ Սէրը կը գործէ զոյգ հրաշքները։ Լերկ ու ցից լեռան ստորոտը կը ձեւանայ քնդարձակ լիճ մը ուր քնդերկրեայ ուղիէ մը հոսող ականակիտ ջուր մը կը վազէ յարդ։ Իսկ «Թաղ»ը լմննալու մօտ է արդէն։ Խուս-

րէֆ կը տարափի բայց կայ արքայական խարտեանկութիւնը։ Օր մը, երբ Ֆարհատ «թաղ»ին վերեւը զբաղած է իր հրաշակերտին վերջին յարդարութեամբ, լալկան ջահուկ մը կը նստի լիճին եզերք՝ եղերգելով Շիրինի մահուան ? ողբը որուն ի լուր՝ Ֆարհատ կը գլորի անդունդն ի վար։

*** Թիւ 2.— Մեծ «թաղ»ին քովինտի պատերէն մին։ Պատկերին կեդրոնը, նաւու մը մէջ յատին, մեծագիր, խուարէֆ Բավրիզն է, ողբերգ ձեռքը, 2 կինճեր կ'իյնան նաւուն առջեւ։ Ընդհ. պատկերը կը ներկա-

Թիւ 2

յացնէ նաւերով ու փիղերով կինճի որսորդութիւն՝ եղէգնուտներու մէջ։ Սրարշաւ փախստական խոզի երամակները և ապուննուած անասնոց փոխադրութիւնը շատ նրբօրէն քանդակուած են. մնայն թէ չլրացած մասեր կան տեղ տեղ, կարծես հատատել ուզելով վերյիշեալ հէքեաթը։

*** Թիւ 3.— 2 «թաղ»երէն քանի մը քայլ անդին, լիճին եզերքը

քանդակուած է Սասանեան թագաւորներէն Շապուհի կամ Սաբօրի արձանը որ պատկ կ'ընդունի իր սպարապետէն, երկուքին ետին կեցած է կրակապաշտ կրօնք խորհրդանշող պատկեր մը, լուսապսակի մը մէջ։

*** Քերմանշահի մէջ է դարձեալ Պահլաւնի մայրը որուն անմատչելի բարձրութեան վրայ անվթար կը մնան դեռ Դարեհի հռչակաւոր քանդակները.— Դարեհ սուրբ մերկացուցած՝ կ'սպաննէ սպասամբ 10

Թիւ 3

Թագաւորները որոնցմէ անձնաւորին պատմութիւնը գրուած է առանձին տախտակի վրայ։ Զոհերէն մին է Հայաստանի թագաւորը։ — Ակէ մօտ մէկ դար առաջ Ուօլինաք Անգլիացին առաջին անգամ քաջալերով յաջողեցաւ կարդալ և թարգմանել առանց սեպագիր արձանագրութիւնները, Թափելով 14 տարուան վտանգալի և յամառ աշխատութիւն. պախարէժ անդուռնդներէ վար՝ ինքզինքը չուռնով առկախած։ ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ

ԾԱՂՐԱՆԿԱՐՆ ՈՒ ԻՐ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

ԾԱՂՐԱՆԿԱՐԸ նորաբանութիւն մըն է մեր լեզուին մէջ՝ իբր համազօր ֆրնա. Caricature բառին, ծագումով իտալերէն, (Caricatura): Գծագրութեան արուեստի միջոցաւ՝ այլանդակ և հեգնուած նկար մըն է այդ որ յաջող նկատուելու համար պարտի բովանդակել օրինակին իսկական գիծերը՝ ծաղրական ուղղութեամբ մը, չափուած և շեշտուած, պայմանաւ որ կարելի ըլլայ ճանչնալ այլակերպեալ պատկերին ենթական։ — Ծաղրանկարն իր մէջ ունի միանգամայն երգիծանքը, ծաղրն ու Հաւեշտը։ Երբեմն ֆիզիքական ձեւուածքիւններ կը շեշտէ ան, երբեմն ալ մոլուքիւններ։—Ամենահին ժամանակներէ սկսեալ, ծաղրանկարը գոյութիւն ունեցած է. Ասորեստանցիք ու Եգիպտացիք յաջողապէս մշակած են զայն, իսկ Յոյնք այնքան հեռուները գացած են որ, նոյն իսկ չեն խնայած իրենց աստուածներուն Հռոմայեցիք ալ շատ գնահատած են գծագրութեան այս կերպը. Կիկերոն կը խօսի չափազանցութեան տարուած մարմինի ձեւուածքիւններ ներկայացնող ծիծաղաշարժ պատկերներու մասին. Պլինիոս կը յիշատակէ Անթիփիլոս պատկերհանը որուն գրչէն ելած է Կոխլոս (խոզ) կոչուած արատաւոր մարդապատկերը։ Մէջին դարու ձեռագրաց մանրանկարք, նոյն իսկ «կրօնական»ները(*) յաճախ զարդարուած են ամենանուրբ ծաղրանկարներով։ — Արուեստի վերածնութենէն յետոյ, ծաղրանկարը վերածաղկեցաւ Իտալիա որուն մեծ պատկերհաններըը շատ հեղ այս երկիւղալի զէնքը գործածեցին իրենց մրցակիցներուն ու թշնամիներուն դէմ։ Լէօնատօ տը Վինչի և Ա. Փառաշ յայտնուեցան իրենց անատգիւտ յղացումներով. վերջնոյս դպրոցէն պօ-

Թիւ 1

(*) Այս առթիւ յիշենք հայ գրչագիրներու յօրինած զարդատառերը (մարդ, ձուկ, Թռչուն եւ անասուն՝ գիրար խածկռտող) որոնք կը ներկայացնեն ծաղրանկարչական բնոյթ մը, յատուկ՝ այդ շրջանի բոլոր կրօն. ձեռագիր մատեաններու։ Եթէ նկատի ունենանք այդ ատենի մեր արուեստագէտներուն վիճակ ու պարզ հոգին, այդ զարդատառերը փոխանակ իբր ծաղրանկար առնելու՝ կրնանք համարել արտայայտութիւնը մանկունակ արուեստի մը որ ընթերցողին աչքը գրօսցնելու հանգամանքն ունի լոկ։

լօնիացի բազմաթիւ նկարիչներ փայլեցան յետոյ. Պաչչիօ տէլ Պիանքօ գաճաճակերպ ու կապկանման պատկերներ գծելու մէջ տաղանդ մըն էր, Բիէթրօ Պէլլօթի ալ՝ ծերերու և պառաւանց։ 18րդ դարուն, Բիէռ Լիօնէ Հռոմայեցին մեծ հռչակ ստացաւ իր քաղաքական ծաղրանկարներով. սոնք կանուխէն տարածուեցան Հիւսիսի երկիրներ։ Գերմանիոյ մէջ Հօլպայն մեռելապարի երգիծական նիւթը ձեռք առաւ. իր բարեկամին՝ Եռասմի «Խենթութեան փառաբանութիւնը» գործին վրայ չինածը գլուխ-գործոց է։ Օսթատէ, Պրաուէրի և Թէնիէի չինածներն ալ կրնան նկատուիլ ճշմարիտ ծաղրադիմանկարներ (portrait-charge)։ — Ֆրանսայի մէջ ալ ծաղկեցաւ քնդ ալպն պատկերելու այս եղանակը. Ռապլէէ կը վերագրուի գաղափարը Songes drolatiques-ի, որ երգիծական պատկերներու ամենահին հաւաքածոներէն մին է (1565)։ 17րդ դարուն, Ֆլօրեղաւ ամենաճարտար ծաղրանկարը, բայց անձնական յարձակումներ քնելը գադրեցնելով և իր չարիմաց խանդը յատկացուց տիպարներ գծելու (Ֆաւորները — Պատերազմի բշուառութիւնները — Ս. Անտոնի փորձութիւնը) որոնք պճպճուն նմոյշներ են նուրբ հեգնութեան (humour)։ — Լուի ԺԴ-ի և ԺԴ-ի օրով, ազատ ապարէզ գտաւ ծաղրանկարը. զայն տեսածին պէս կը դողար անվեհեր Ռիշլիէօ՝ անգամ Լուի ԺԵ-ին ալ չհնազանդեցաւ. օր չէր անցներ որ ստիկանապետը հրահանգ չառնար՝ հետապնդելու անոր տարփանքները քաշքշող պատկերներուն հեղինակները։ 1789ի յեղափոխութիւնը գերագրգռեց անոնց խանդը. վայրագ ու չնական ոգիով մը ծաղրանկարուեցան Մանթանեաւները, ժիռօտէնները, Էմիկռէնները և Սան-Ֆիւլօթները, իսկ յեղափոխութեան ամէնէն չարաշուք պահերուն ալ՝ Տիռէքթուարի բարքերն ու Ինքուսեպլքներուն և Մէռվէյեօզներուն տարազները, Ֆաուլ Վէռնէի ճապուկ մատներով։ Կայսրութեան շրջանին, ծաղրանկարը գողունի կերպով միայն երեւցաւ. այդ միջոցին՝ Անգլիան էր նմանօրինակ պատկերներով Ֆրանսան քաշքշող. բայց Լուի ԺԸ-ի օրով երբ Ֆրնա. միտքն իր իրաւունքները վերաշահեցաւ՝ անողոք գտնուեցաւ ձաղկելու համար Էմիկռէնները, Ազնուականները, ճիզուիթներն ու Անգլիացիները։ Կարլոս Ժ-ի ալ չհնազանդեցաւ, և ծաղրանկարն ուժգնօրէն խարազանեց արքունիքը. անոր անկումէ ետքը Շառլէի և այլոց

Թիւ 2

խանդք. սակայն ո՛չ մէկ վեհապետ գուցէ այնքան նշանակ դարձած ԷԱՅ ծաղրանկարի՝ որքան Լուի Ֆիլիփ որուն գլուխը տանձաձեւ թիրախը եղաւ այն ատենի բոլոր ծաղրանկարիչներուն «Քարիքաթիւռ», «Շարիվարի» և «Ժուռնալ բուռ ուիռ» թերթերը տուած են Ֆիլիբօնի, Տօմիէի, Շամի և այլոց կողմէ ստորագրուած ծաղրանկարներու շարք մը. 1848 փետր.ի յեղափոխութիւնը խեղկատակօրէն յաւերժացաւ ատոնց գրիչով. ծաղրանկարը Դեկտ. 2ին վերջ հիմն զբաղեցաւ արտաստհմանի գործելով։ 19րդ դարու վերջին տարիներուն՝ Ֆրանսա ունեցած է շատ մը վարպետներ. կուէվէն եղաւ շարունակողը կաւատնիի. կան դեռ ժիլ, վիյեէթ, Քառան տ'Աշ, Բիլ, Պուֆէ տը Մ'օնվէլ, Ֆօռէն, Լէանտոք են.։

— Ֆրանսայէն ետք՝ Անգլիան է որ տուած է ամենաճարտար ծաղրանկարիչները. Հօկարթ անխնայ խարազանած է իր ժամանակի քնկերային ու քղք. բարքերը. նոյն ազգէն կան Քալտքօտ, Զարլզ Քին, Սքիլման, Վօլթըր Կրէյն, Ճէյմս Կիլրէյ, Բօպըրթ Սէյմուր, Ճօն Լիչ, Թէնիէլ, տիւ Մօուիէ, Ճօրճ Քրիւքչէնք, Ռօլանտսըն են.։—Սպանիացիք ունեցած են նշանաւոր մը, Ֆրանչիսքօ տէ Կոեա. Գերմանք՝ Վիլհէլմ, Պուշ, Օպըրլէնտէր, Ռայնիքէ, Հանս Շլիհաման, Մօրիձ Ֆօն Շվինտ, Կ. Պրանտ. Ամերիկացիք՝ Տօնա կիպսըն, Քէբլէր, Ֆ. Մ. Հօ'նարթ. Զուիցերիացիք՝ Թէօփֆէր. Աւստրիացիք՝ Կրէց, Թէօտօր. Պէլճիքացիք՝ Ժիւլիս. Փօրթուգալցիք՝ Պօրտալլօ Բինէյրօ. Հոլանտացիք՝ Նօհան Պրաքէնսիք. Իտալացիք՝ Ֆառօնթէ, Տալտանի, Զէթթօ. Ճաբոնցիք՝ Ֆիօ-Սայ և Հօքու-Սայ։

Թիւ 3

*** Հայերն ալ — եւրոպական ամէն նոյթի հետամուտ — թէև քիչ մը ուշ՝ փորձած են յարիլ ծաղրանկարչութեան, որչափ որ կը ներէին իրենց քմբռնումի և հեգնամտութեան եղանակն ու քնդունակութիւնը։ 19րդ դարու կէսէն ասդին հրատարակուած են ինչ ինչ գիրքեր, մանաւանդ հանդէսներ՝ լի երգիծախառն նկարներով, ձաղկելու մտօք ազգային արմատացած յատկ սովորոյթներ, թեթեւսոլիկ բարքեր և անհատականութիւններ։ Ծաղրանկար պարունակող գիրքերէն անդրանիկն ըլլալ կ'ենթադրենք թ. կըկռիկեանի (նոյն ինքն ձ. Արամեան) 1856ին լոյս ընծայած Ընդունելութիւն «Ընծայ»ի գրքոյկը որ երգիծական պարտաւագիր մըն է Գապարաճեան վրդ.ի համանուն գործին դէմ, «սոքկով կը ծախուի, ձրի չի բաշխուիր» ծանօթութեամբ մը, պարունակելով մէկ ծաղրանկար՝ Պօլսահայ եր-

գիծաթերթերէն նախատիպն է Ց. Վարդանեանի Պօշպօղազ պիր ատիմ (1 Թիւ, 1852ին), պօլսահայ «տուն»ին տեսարաններով զարդարուն, կողքին վրայ ալ խալխկ մարդ մը։ Այնուհետեւ Ց. Սքվաճեանի Մեղուն (15 Սեպտ. 1856ին սկսած և 1874ին դադրած), Գ. Այվազեանի Մասուլը (1869–83) և Ց. Ց. Պարոնեանի Թատրոնը (1874–77) կը բովանդակեն ազգ. անցուդարձերն ու երեսփ. ժողովը նիւթ ունեցող՝ միջակ յաջողութեամբ բազմաթիւ ծաղրանկարներ։ Կ'անգիտանանք առաջին երկուքին գծագրիչները։ Մեղուի պատկերները յօրինած է յայտնի նկարիչ Տելեմաք Իքսէրճեան։ «Ջոջերուս հեղինակին թերթը յանգէտս մեծ ծառայութիւն մը մատուցած եղաւ առուգիս, առանց լուսանկարի անհետացող մեր ազգայիններէն ոմանց դէմքերուն ուրուագիծները դրած և զանոնք կորուստէ փրկած ըլլալուն կայ նաև Տ. Փափազեանի Հնչակ հատաքածն (1886–8), Ա. Սագօեանի և Յակոբ Հաճեանի Միխոսը (1875–6) և Շահխարին (1876)։— Համիտի օրով՝ գրաքննութիւնը երբ սաստկացաւ հետզհետէ, ծաղրանկարն ալ դադրեցաւ գոյութիւն ունենալէ մեր զաւեշտաթերթերուն մէջ։ Այս պատճառաւ, անշուշտ, խայթերու և սլաքներու գանձարան խիխարը (1884–8) ո՛չ ալ ծաղրանկար ունի։ 1903ին Լօնտօն հրատարակուող Հնչակեանց Ապտուսկը համբաւաւոր է իր քաղաքական ծաղրանկարներով. նոյնպէս Պետրոս Անմեղեանի Ֆրնս. Տասիլ փարիզեան պարբերականն և Օտեանի եգիպտական Ազատ խօսքին ինչ ինչ թիւերուն մէջ երեւցած են ծաղրական պատկերներ։ — Հուրրիէթէն ատին՝ հրապարակը ողողուեցաւ իրերապարուսք քարդերով, թերթերով ու գիրքերով որոնց շարքին պակաս չէին աթէքաւորներ ալ։ Այսպէս, երէքլեզուեան Օգգապազ, Խարուզան և Կռուսիկաս (Ա. Անտոնեան), Կաւոշ և Լիպլիպիճի (Ե. Թօլայեան), Կիկո, Կիկօ, Հիւկօ, Կուկուկ, Ջուռնա և Հի-հի-հի (Բ. Լուսթիկեան), Ֆրուֆրու (Լիլա), Սեւ կատու (Գալֆաեան–Օտեան), Մանանայ (Օտեան), Սադա-նա (Փ. Գօլանճեան), Աւել և Միխոս (Վ. Փիւշիւքեան), Շանթ (Մ. Պարսամեան) են.։ Այս հանդէսներէն զատ, ունեցանք գիրքեր ալ, Փոքեան օճախ (Մուշեղ Ս., Պօսթքն տպ.), Կաւէ առձանիներ (Ա. Անտոնեան), Տարեցոյցներ (Կաւոշ–Կիկօ–Օտեան), սովորաբար ազգային դէմքերու և

դէպքերու ծաղրանկարներով։ — Զինադադարէն վերջ, բաց ի նախկին «կավռօշ»էն՝ երեւցան նաև Խիզօֆ Դաւիթ (Ց. Ազնաւուր), Իգնաս աղա (Օտեան), Նոր-դար (Ա. Սվաճեան) և Սիմեմա (Ց. Ամիրեանց)։ — Պօլսէն դուրս, այս ուղղութեամբ լոյս ընծայուածներն են Կովկասի Խապարչան, Կռանն ու Տարազը (վերջինս՝ քիչ անգամ ծաղրանկարով), Մաւսումեակ (Եգիպտոս), Մոծակ և Խիծ-խիծ (Իզմիր), Ազգային խառնաճիկներ (Թիֆլիս), Յախասէղ (Փիլատէլֆիա), Ծիծաղ (Ֆրէզնօ)։ Իսկ Նիւ-Եօրք՝ Ա. Տէր-Մահտեսեանի The Armenia (այժմ The New Armenia) լուրջ ամսաթերթը ցարդ կը շարունակէ դնել քնարելագոյն նմոյշներ օտար ծաղրանկարիչներու գործերէն։

*** Վերոյիշեալ հայ պարբերականներուն և հատորներուն մէջ երեւցող ծաղրանկարք ընդհանուր առմամբ չեն լրացներ պայմանները ծաղրանկարի արուեստին, ա՛յնպէս որպէս կ՚ըմբռնեն զայն Եւրոպացիք և Ամերիկացիք։ Ցաւալով ճարտարներ չեն պակսիր անշուշտ, բայց մեծ մասամբ զուրկ են կատարելութենէ և նուրբ հեգնութենէ։ Գալով «քաղաքական»ին, մերոնք համարեա՛ թէ մուտ չեն գործած դեռ այդ կալուածէն ներս— իր պատանութեանը տարիներուն, Տ. Զրաքեան ցոյց տուած է ծաղրանկար յօրինելու արտակարգ կարողութիւն և տուած աւար զմայլելի նմոյշները՝ Պէրպէրեան դպրոցը հրատարակուած Բոյր ձեռագիր շաբաթաթերթին (այժմ սեփականութիւն վիէննայի Մխիթարեանց)։ Թէ՛ յղացումով և թէ գծուածքի նրբութեամբ անզուգական է Արամ Անտոնեան. «կաւէ արձաններ»ը, «կառափնատ»ը, «խարազանն ու փառքեան օճախ»ը (*) թղթատողներ պիտի հանդիպին անոր լաւագոյն արտադրութեանց, ա՛յնքան անդուլ՝ ենթականներուն հանդէպ, և ա՛յնքան վարպետ՝ անոնց ծիծաղելի կողմերը ցայտեցնելու մէջ։ Առաւել կամ նուազ արժանիքներ ցոյց տուած են այս ճիւղին մէջ Գրիգոր Մխիթար (այլ անուամբ ձշմարտախօս), Լաքա, Ստեփան Ակաեան, Արմ. Տ. Յակոբեան, Տօն Վաէզ (Իզմիր), Զ. Զալֆեաեան, Հայ-Հառամ ձօրճէկ կէյվէլի, Ֆիլիք Արփիար, Շահնուր, Կառվարենց, Տ. Աճէմեան, Ա. Ց. Սվաճեան, Շամ (Նուպար Շամտանճեան), Արամ Փիլիկեան, Ե. Խեւտավէրտեան, Սարուխան, Յ. Մինասեան (Ամերիկա), Հրանտ Մանուկեան, Լ. Աւագեան և Ց. Ա. որուն չինածներէն 3 նմոյշներ են հոս գետեղուածները (թիւ 1-3)։ Թիւ 4՝ գործն է ռուսահայ Լաքայի. իսկ թիւ 5՝ Շահնուրի։ — Դիտողներուն կը մնայ մէ՛կ ակնարկով ճանչնալ հրատարակի վրայ գրեթէ շարժող այս հինգ անձերը։

Թիւ 5

(*) Վերջնոյս մէջ ծպտած է Ա. Գրիգորեան կեղծանունամբ։

ԽՃԱՆԿԱՐՆ ՈՒ ԻՐ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

Խճանկար (*) կը կոչուին այն գործերը որ շինուած են գանազան գոյներով քարի, կիտուածի, ապակիի եւն. կտորտանքներէ. ասոնց գեղա-յարմար կցուածքն է ահա՛ որ կը կերպարանէ մարդու, անասունի, բոյսի եւն. զարդապատկեր ցորմէ հետէ այս արուեստը գոյութիւն ունի, 2 մեթոտ կիրարկուած են, մին ուղղակի, միւսն ալ նախապէս գծելով։ Գործածուած նախանիւթերն են գոյնզգոյն մարմարի փոքր խորանարդներ, Թրծուն հողի, կապոյտ ապակիի (սմալթ) կամ կիտուածի (մինէ) քուեաներ, կիտուածք՝ նուրբ գործերու համար մանաւանդ։ Անփոփոխ բաղադրութիւն մը կայ որ է՝ 1300 մաս կայծքարային աւազ, 600 կապար, 400 «քարպօնաթ սոտա», 500 գործածութենէ մաշելով յառաջ եկած կիտուածի փոշի, 300 կիրի՝ «ֆլիւաթ» և 60 «բօթասի» բորակաւոր հալումի ստեն, այս կիտուածին գոյն կը տրուի մետաղական օքսիտներով որոնցմէ «իւրան»ը դեղին կամ սեւ կը ներկէ, պղինձը՝ կարմիր կամ կանանչ, «նիքէլ»ը՝ թուխ, «բլաթին»ը՝ գորշ, մանկնէզիան՝ մանիշակագոյն եւն.։ Կապոյտ ապակիէ կերտուած խճանկարներուն մէջ յաճախ կը տեսնուին ոսկիէ և արծաթէ երեակներ. ատոնք ձեռք կը բերուին՝ կիտուածին վրայ աւելցուելով թերթ մը այդ թանկագին մետաղներէն, ծածկուած՝ անգոյն կիտուածի կամ ճերմակ ապիկիի բարակ խաւով մը— խճանկարիչը պատի մը եւն. Հարթութիւնը կը փորէ երեակունք և հոն կը դնէ գաճի խաւ մը՝ զոյն տարածելով։ Գաճը չորնալուն պէս՝ շինելիք պատկերը կը գծէ վրան և ուզած գոյները կու տայ. յետոյ այդ գունաւոր խաւը մաս առ մաս կտրատելով՝ պատկերին բնոյթին համեմատ՝ հանած գաճէ խորանարդին տեղը կը դնէ վերոյիշեալ կտորուանքներէն մին որ հանուածին գոյնը պարտի ունենալ. զետեղած բեկորները թրջոց կը դնէ կիրի շաղուանիւթի կամ իւղախառն մազտաքէի մէջ, և այսպէս իրարու եռեւէ կը շարունակէ, մինչեւ որ պատկերցու օրինակը յրանայ։ Կիլիկեան բաղադրութիւնն է՝ 20 մաս «բուզօլան» կոչուած հրաբխային աւազ, 420 մարած կիր, 220 պիւսի ծեծուք (խօրասան) և 70 չուր իակ իւղախառն մազտաքէն կը պատրաստուի 480 մաս փոշիացած կրաքարով, 200 մարած կիրով, 80 կտաւատի իւղով (պէզիր եւղը), 50 մաս ալ նոյն իւղին եփած տեսակով։

Գեղարուեստի մէջ, խճանկարչութիւնը՝ քարի, ապակիի և կիտուածի կտորներով պատկերներ դրուագելու արուեստն է, տեսակ մը մալարկում, Ք.Ա. 170 տարի առաջ, Հռոմայեցւոց օրով յիշուած առաջին խճանկարն է Պրենեստէի մէջ Սիլլա նշանաւոր իշխանապետին շինել տուածը որ

(*) Այս նորաբանութիւնը յարմար դատեցինք՝ իբր համազօր Mosaïqueի, փոխան օտար ծագմամբ Միւսիոն բառին։ Նախնեաց մատենագրութեան մէջ կը հանդիպինք Մանուռամասն կամ Մանուռախիճ յօրինուած բառերուն ալ. Թէեւ լաւագոյն պիտի ըլլար Յախճապակը կամ Ախճապակը, եթէ այս վերջինը Ֆրանսերէն Porcelaine բառին յատկացուէր յետոյ։

մասամբ կը կազմէր Բախտի չաստուծոյն մեհեանին սալայատակը, ինչ որ շուտով ծանօթ գտաւ Հռոմայեցւոց մէջ, և գրագիտաց կաճառին յատկացեալ Մուսէոն կոչուած շէնքերուն գետնամասերը նոյն կերպ կը յարդարէին խճանկարը վեր բարձրացաւ յետոյ իր. . . ռանակոխիկ դիր-քէն. գետնանկարը եղաւ որմանկար և ձեղնանկար՝ աշխատութեան միեւնոյն եղանակաւ, ներկայացնելով վարպետներու գործերէն առնուած ինքնատիպ պատկերներ որոնցմէ անեղծ մնացած ամենակարեւորն է Իսոսի պատերազմը՝ Բօմպէի մէջ երեւան հանուած։ Քրիստոնէական արուեստը, նոյն իսկ հին դարերուն, մեզ կ'ընծայէ խճանկարի գործածութեան բազ-մաթիւ հետաքրքրական օրինակներ։ Ս. Պետրոսի կաթողիկէն առաջին եկեղեցին եղաւ Հռոմի որ ստացաւ այս սեռին յատուկ զարդարանքնե-րը. Կոստանդիանոս ալ նոյն կերպով պաճուճեց Կոստանդնուպոլսոյ և Երուսաղէմի տաճարները։ Այս արուեստը Իտալիայէն ե. դարուն կատարեալ և 13 դար յետոյ քանդուած Տօրստի (Թու-լուզ) հռչակաւոր Ս. Մարիամ Ոսկեմայր եկեղեցին այսպէս կոչուած է՝ ոսկեփայլ դրասանգուած ըլլալուն։ Հիմա Սէն-Տընի գտնուող Ֆռէտէկոնտ Թագուհւոյն գերեզմանաքարը դրուագուած է մեռազեայ թերթերով որոնք կը ցայտեցնեն հազուստին ձեւն ու ծալքերը։ Ը. դարուն, պատ-կերամարտներու հերետիկոսութիւնը դատապարտող Նիկիոյ ժողովն ալ արտօնեց խճանկարը՝ եկեղեցւոյ հովանիին ներքեւ գետեղուած յիշա-տակարաններուն համար։ Մինչեւ Թ. դար, խճանկարք — արդիւնք հռոմէական արուեստին և արեւմտեան նահանգաց մէջ անոր ազդեցու-թեան — օտար մնացին այն պակասութեանց համար որոնք ի յայտ կու-գային Արեւելքի խճանկարչութեան մէջ. իսկ Միջին Դարուն, անոր անկման պատճառներէն մին եղաւ այն սովորութիւնը որով արձանագրեր և դասպաններ սալարկուիլ սկսան անճաշակ և ժանտպին խճանկար-ներով. բայց վերածնութիւնը յանկարծ բարձրացուց զայն։ Ս. Մարկոսը զարդարելու առեն, Վենետիկ կար Անտէա Թաֆիի կողմէ հիմնուած խճանկարիչներու դպրոց մը որուն նշ. աշակերտները Հռոմ կանչուեցան կղեմէս Ը. Պապին կողմէ (1592–1605) և հրաշալի քնդօրինակու-թիւններ կատարեցին Հիւսիսային Իտալիոյ զանազան եկեղեցիներուն համար. անոնց ձեռակերտն է Հռոմայ Ս. Պետրոսի գմբէթը։ Յայտնի քահանայապետաց օրով, վերածնութեան շրջանի հրաշակերտներէն մեծ մասը (Լաֆրանկի, Բէլէկրինիի, Սաքիի, Ռոմանէլլիի, Ռաֆայէլի, Տօմի-նիքինի և Կէրքինի լաւագոյն էջերը) խճաքարով քնդօրինակուեցան։ Այս զմայլելի աշխատութիւնները որոնց հեղինակները եղան Ռօնէմթի, Յուքի և Քալանտրա՝ չքնաղ զարդերն են նոյն հոյակերտ կաթողիկէին։ Ժէ. դարուն սկիզբը, Բաօլօ ու Քրիսթօֆորիս և իր դպրոցը շարունա-կողք եղան անոնց։ Ժզ.–Ժէ. դարերու իտալական այս խճանկարք կա-տարելագոյնները են որոնք երբեք շինուած ըլլան. ատոնցմէ ոմանք մինչեւ 10,000 ներբերանգներ ունին և կը ներկայացնեն այնպիսի լրութիւն մը որով հազիւ թէ իւզաներկէ մը կը զանազանուին — Ժթ. դարու քն-

3

2

1 4 5

12

7

8

6

10

13

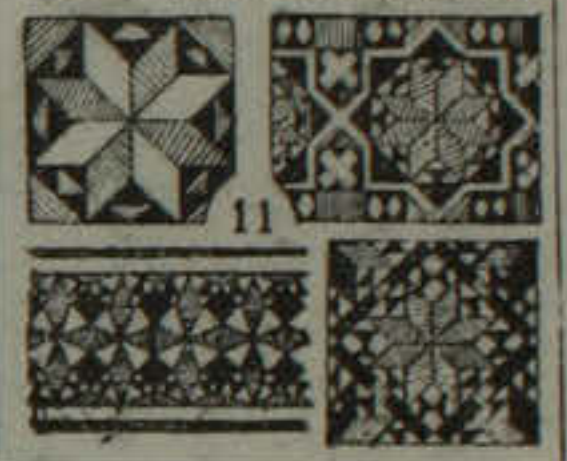

9

14

11

Թեմաներ հին ու նոր Հմոյշներ

թաղքին, խճանկարչութիւնը բուսական մը կորնցուց իր հմայքէն, բայց քիչ յետոյ ի պատուի եղաւ կրկին՝ զարդարելու համար հարուստ կամ իշխանի բնակարանաց ներքին որմերը, նաև գաւիթներու այն գեղանամաքը որ կայ յուշարձաններու առաջքը։

Ջանազան դարերու մէջ յօրինուած խճարնկարներէ 14 նմոյշ կը պարունակէ նախորդ էջի խմբանկարը։ Թիւ 1. Գալլիահռոմէական սալարկում։ 2. Հռոմէական խճանկար՝ կանոնաւոր չարուած քով։ 3. Ջուրքով սալարկում՝ եռանկիւն խորշերով։ 4. Հռոմէական խճանկար՝ անկանոն չարուածքով։ 5. Նոյն՝ լրիւ։ 6. Բիւզանդական (ԺԱ. դար)։ 7.–8. Նոյն (Թ. դար)։ 9. Նոյն (ԺԱ. դար)։ 10. Որմադրուագ (ԺԳ. դար)։ 11. Սալարկումի մանրամասնութ (նոյն)։ 12. Խճանկար (նոյն)։ 13. Նոյն (ԺԴ. դար)։ 14. Արդի խճանկար։

*** Հայերն ալ յետամնաց չեն եղած այս արուեստին մէջ և իրենց վանքերն ու եկեղեցիները զարդարեցին անոր լաւագոյն նմոյշներով։ — Աւտապրի մէջ (Վաղարշապատ), Տրդատայ Գր. Լուսաւորիչը դիմաւորած տեղը, ներսէս Գ. Շինող 7րդ դարուն կառոյց «Զուարթնոց» հրաշակերտ եկեղեցին որ ապա կործանեցաւ և 3 դար վերջ նոյն ոճով վերաշինուեցաւ Գագիկ Ա.ի կողմէ, Խաչիկ Վրդ.ի 1900ին կատարած պեղումներուն ատեն՝ երեւան ելան քանդակազարդ արծիւ, խոյակ, հայ և օտար արձանագրութիւնք և խճանկարէ խաչի մը մասք (որուն մէկ նշխարը կը ճեպ հիմա Շահան Պէրպէրեանի մօտ)։ — Խճանկարով զարդարուած հայ սրբավայրերը փոքր թիւ մը չեն կազմեր անշուշտ Պիտի բուսականանանք՝ տեղ տալով այս անգամ գլխաւոր մասերուն ուսումնասիրութեան մը զոր Տարեգոյցիս համար պատրաստած է Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանի շրջանաւարտ և այժմ հոն ուսուցիչ Յովսէփ Տէր-Վարդանեան, մանաւորապար նիւթ ունենալով Հայկական Գեղարուեստի յատուկ խճանկարները։

ՀԱՑ-ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԵՄՈՐՆԵՐ

Պասիսպավաճի Ս. Կարապետի. — Կը գտնուի Զիթենիաց Լեռան Տարաւակողմը, Քս.ի Համբարձման տանտեղիէն կէս ֆըլօմէթը դէպ արեւելք, ուսս կալուածին մէջ, Տրդատայ ձեռամբ և Լուսաւորչի թելադրութեամբ կառուցուած՝ Վրաց Համար, և մինչեւ ԺԲ. դար կանգուն մնալէ ետք՝ Արաբաց արշաւանքին կործանուած։ 1868ին, Ռուսք այդ կողմերը գիւղացի Արաբներէ քնդարձակ գետին մը գնելով, երբ վանքի եկեղեցւոյ ևն. շինութեան Համար պեղումներու կ'ակսին, երեւան կ'ելլեն վանքիս խճանկար հնութիւնն իր յարակից մասերով, Ութանքնչիւր կողմէ 2ական մէթր երկայն քառակուսի մը կը ներկայացնէ որուն մէջը կայ 15 սանթիմ լայն և 1 խոր. ս. մ. մեծ՝ խճաքարերով շրջագիծ մը. ասոր կը յաջորդէ 1 շարք սեւ, 2 շարք ճերմակ և կրկին 1 շարք սեւ խճանկար տող մը որմէ վերջ կու գայ գունաւոր խճանկարներով և մազի հիւսակէնի ձեւ քնդելուզեալ զարդ

մը, դարձեալ սեւ ու ճերմակ գիծ մը որմէ 30 սանթիմոց միջանկեալ մասէ մը յետոյ կը տեսնուին 5 սանթիմոց փոքր քառակուսիները, վերջն ալ՝ հետեւեալ երկտող յիշատակարանը. «Բարեխօս ունելով սո Աստուած զՍուրբ Եսայի եւ զերանելի հարսս Եովաղան, սուրի վասն թողութեան մեղաց զյիշատակարանս զայս»: Եովաղան կամ Արովաղան հաւանօրէն Աղուանից այն թագաւորն է որուն խնդրանօք Ս. Մեսրոպ հնարեց սոնց գիրը(*)։ Խճանկարիս շինուածքը մեծ մասամբ անփոս ձեացած է պեղումի միջոցին։

Ասկէ քիչ վեր, դէպ հիւսիս, մէջտեղ կ'ելլէ վերինէն սեւելի մեծ, գրեթէ անոր կրկին տարածութեամբ երկարտիղ մը որ շուրջ 3 ½ մէթր քառակուսի մըն է. շրջագիծը 5 սանթիմ լայն և եղջերաձեւ խճանկար մը ունի որուն կը յաջորդէ նոյնպէս հիւսկէն գարդ մը՝ 10 սանթիմ լայնքով. կրկին եղջերաձեւ գիծ, 3–4 կարգ խճանկար, ապակեայ շրջանակներ և այլ լայնքներ՝ պարփակելով գառնուկ մը, 3 ձուկ, արծիւ, կաքաւ, բադ, խաղողի ողկոյզներ, ծաղկունք են.։ Առնցմէ վեր, խճանկար պատկերներու գիծէն դուրս, շրջագիծին մէջ կայ մեսրոպեան երկաթագիր սա յիշատակարանը. «Այս դիր է հրաւիրուհու Շուշանիկայի մաւրն Արտաւանայ. Հոռի ԺԸ»: Արտաւան Զ. դարուն (539) ապրող մըն է, որդի Յովհ. Աբշակունիի որ Պարսից խոսրով թագաւորին օրով պատերազմներու մէջ նշանաւոր հանդիսացած է և ապա անցած Յունաց կողմը։ Շուշան անոր մայրն է որ ուխտի կու գայ Երուսաղէմ ուր կը հիւրանոցուն և կը թաղուի Ցաքէն տղան մօրը գերեզմանին վրայ կը կանգնէ այս շէնքն ու վանքը(**)։ — Խճանկարիս գրեթէ

Երուսաղէմի ռուսական վանքը

(*) Կորիւն էջ 19. տպ. Վենետիկ։ — Մոխսս կաղանկ. էջ 217։

(**) Պատմութիւն Ղաւխեան, Հատոր Բ. էջ 241-51։

3/4 ը վնասուած է. սակայն անեղծ մնացած մասը նորէն գաղափար մը կրնայ տալ ամբողջին վրայ։— Տակի տարածութիւնը կը գրաւէ այր մը ու կը տեւեցնէ ցարդ սակրի կատրուանը։

Քիչ մը անդին, դէպ հիւսիս, ուղղանկիւն–քառանկիւնաձեւ և առանց յիշատակարանի ուրիշ մըն ալ երեւան եկած է որ 2 մասի կը բաժնուի. մեծը՝ հաստատակ խճաքար, փոքրն ալ 5 սանթիմոց քառակուսիներ։

Դէպ արեւմուտք, ուրիշ դամբան մըն ալ գտնուած է, եզերքը 5 սանթիմ լայն խճանկարով մը ուր կը յաջորդէ 1 տող սեւ, 3 տող ճերմակ ու կրկին սեւ խճանկարներու շարք մը. միջանկեալ մասը, միշտ խճաքար, տեղ տեղ զարդարուած է սաղաւտրտաձեւ նկարներով. ունի սա յիշատակարանը. «Վասն սպասից եւ վերկութեան Թեւայ, Աբասու եւ մաւրիանոյ, խճանկարիս երկայնքն է $1\frac{1}{2}$ մէթր, լայնքն ալ $1\frac{1}{4}$ մէթր։

Առնցմէ վերջ, կայ նաեւ շեղանկիւն փոքր խճանկար մը որ կը ներկայացնէ մանր ծաղիկներով խաչ մը, կեդրոնը փոքր շրջանակով մը։

Սոյն շրջափակին մէջ, ուրիշ տեղ մըն ալ գտնուած են կարգ մը գերեզմաններ որոնց կափարիչներուն վրայ ցարդ կը կարդանք Շուշան, Ջոլիկ, Մարիմ և այլ անուններ՝ ձախ կողմերնին մէյմէկ խաչով,— ետոյ ասոց վանքի շրջափակին մէջ գտնուող այս հնութիւնները կը պահուած են հիմա, իրենց տեղերուն վրայ կատուցուելով մատուռ, եկեղեցի և այլ շէնքեր։

Ս. Պողիբոսի վանք. — Քաղաքիս հիւսիսակողմը, «Դաւ ասկոսի Դուռ» ծանօթ դուռէն կէս քիլօմէթր դէպ ի վեր, տան մը հիմերուն փորուելուն տրթիւ, 26 Յուն. 1896ին երեւան եկած խճանկարը ստուգիւ ամէնէն գեղեցիկն ու անձնատուր էր։ Արեւմուտքէն դէպ արեւելք, ուղղանկիւն քառանկիւնաձեւ յատակագիծ մը ունի որ վերի մասին վրայ (արեւելեան դին) 2 անկիւններէն քիչ մըն ալ շարունակուած է՝ հետեւաբար հետեւութեամբ շրջագիծն է 25–30 սանթիմ լայն՝ ճերմակ մանր քարերով խորանարդ–քառակուսի մը. միջամասը $6\frac{1}{4}$ մէթր երկայն և 3 մէթր լայն կեդրոնը խճանկարուած է փարչաձեւ մեծկակ թաղար մը. մէջը անկուած որթի նմանող ճառին բունէն դէպ ի վեր երկկողմանի արձակուող ճիւղերը գրաւած է հարթ մակարդակը, 9 սանթիմ երկայն և 5 սանթիմ լայն՝ 45 բոլորակ շրջանակներու բաժնուած, փարչին 2 կողմերը կան 2 գեղակերտ սլրամարգ, մակերեւոյթի կեդրոնական շրջանակին մէջն ալ՝ ահեղ արծիւ մը, վրան թուխսակ մը՝ վանդակով։ Մնացեալ շրջանակներուն պատկերները կը ներկայացնեն փարախ, ջայլամ, սալամբր, բոցահաւ, արագիլ, բադ, արօր, ապտ, կաչաղակ, կաքաւ, աղաւնի, ատտրակ, աքաղաղ, հաւ, ուրուր և ն. 2 կողմերէն առկախ խաղողի ողկոյզներով զորս թռչուններ կը կոտորեն, կը տեւանեն նաեւ արմաւենիի ոստեր և ն.։ Յատակի վերնամասին վրայ, մէջտեղէն դէպ արեւելք ուղղեալ յատկանշուած մը կայ. կը ներկայացնէ 1,70 մէթր երկայն և 0,75 լայն խճանկար մը, մէյմէկ թռչուն 4 անկիւններուն, ծաղկաման մըն ալ կեդրոնը։ Մեղանի կամ խորանի տեղն

ըլլալ կ'ենթադրուի այս որուն վրայ կ'ընթեռնունք. «Վասն յիշատակի եւ փրկութեան աւենայն Հայոց որոց գանուանսն Տէր գիտէ». երկտող, մեսրոպեան երկաթագիր։— Համանման խաչանկարներու ներքեւ սովորաբար դամբարաններ երեւան հանուած ըլլալուն, կ'սկսին ասոր տակն ալ փորել, և Հարաւ-արեւմտեան դին, այն է եկեղեցւոյս աւագ դրան կողմէն ծայրը կու տայ դամբաններու մուտքը։ Եւ որովհետեւ հնութիւնս հայկական էր, կառավարական պաշտօնէի մը և Հայոց վանքի թարգմանին ներկայութեամբ կը բացուի միակտուր քարէ կափարիչը, ժայռի մէջ փորուած այր մըն էր ան՝ 3 սաժինով. գետինը, մասնաւոր բաժիններու մէջ կը գտնուին կմախքներ, ոսկերոտի, տասնեակ մը հողէ ճրագակալ և սրուակներ։ Ոսկորներու խառնիխուռն կուտակեալ ձեւը ներկաներուն կասկած կը ներշնչէ, թէ նախօրօք գաղտամես անգամ մը բացուած և կարգ մը թանկարժէք հնութիւնք աներեւութացած ըլլան. պարագա՛յ մը որ վերջը կը հաստատուի։ — Վերոյիշեալ հնութիւններն ու չքնաղ խաչանկարը պարունակող այս վանքը շինուած է Հայոց Զորդորդապետէն, ինչպէս կը վկայէ Ինճիճեանի Հնախօսութեան մէկ յիշատակարանը։ Զամչեան ալ Ծոփոց գաւառի Արքեղայոս իշխանը կը համարէ սոյն Զորդորդապետը։ Մենաստանիս վրայ շինուած է փառաւորուն մը որուն ատրնայարկն է այս խաչանկարը, սեփականութիւն Ս. Յակովբեանց՝ Քէլէկեան խանի առատաձեռնութեամբ։

Այս կարգի հնութեանց շարքէն է գերեզմանն Արգար թագաւորի կողակից՝ Հեղինէի որ ամուսնոյն մահէն վերջ Միջափեաքէն Երուսաղէմ կ'անցնի 42 թուին, կղզիոս կայսեր օրով պատահած սովին առեն, թանկագին ծառայութիւններ մատուցանելով ժողովրդեան։ Սովի տարիներէն վերջ է որ ան կ'սկսի շինել տալ եկեղեցի և վանքեր՝ Բեթղեհեմ և Համբարձման տնօրինական տեղեաց, Ձակէոս մեծի շիրմին վրայ եւն.(*)։ Հուսկ ուրեմն ինք եւս կը վախճանի և կը թաղուի Ս. Քաղաքիս մէջ։ — Մինչեւ վերջին ժամանակներս անյայտ կը մնար իր գերեզմանը։ 1875ին էր որ Ֆրանսացիք սոյն վայրը գտնելին և հնախոյզ Սաւլօ երբ փորել տուաւ կարգ մը տեղեր, երեւան ելան 2 սենեակներ չրամբար և ճերմակ քարէ մնատուկի ձեւ գերեզման մը որուն կափարիչը բացուելուն՝ երրայեցերէն սա արձանագրութիւնը տեսնուեցաւ. «Հեղինէ թագուհի, կին Հայոց Աբգար թագաւորի», նաև կանացի զանազան զարդեր և ոսկրտանք։ Մնատուկը նոյնութեամբ փոխադրուեցաւ Փարիզի Հնագիտական Թանգարանը։

Փառն մը խօսք ալ վերջերս Բէրէքի մէջ գտնուած արձանագրութեան մը մասին։ Հեթում Ա. և իրեն գաշնակից Հուլուղու խան կը յարձակին Միջափեաք, Ամորիք, Դամասկոս, ուր ուրեմն Երուսաղէմ զոր շրջակայքով կը գրաւեն իսկ և ասոնք մը իրենց իշխանութեան տակ կը

(*) Տես գրութիւն Ս. Երուսաղէմի, էջ 6։

պահեն(*)։ Այդ օրերուն, կարգ մը հայ գազթականք հոդ կը հաստատուին և եկեղեցի մըն ալ կը շինեն ի Քէրէք։ 1878ին Արաքներ հոնկէ սև քար մը կը բերեն՝ սա արձանագրութեամբ. «Ս. եկեղեցիս Ս. Յակովբ անունով Հեթմոյ թագաւորի ժամանակ շինուեցաւ երանուհի տիկնոջ Զապէլին Յեսպնիոնի պատերազմին վերջ յաղթանակ եղևալով ՉՉ» 1257։ Յովհաննէսեան Ա.ծ.ատուր Եպիսկ. իր պատմութեան մէջ (էջ 187) իբր ականատես կը պատմէ թէ նոյն քարին վրայ կար նիզակներու և դրօշներու վերեւ թառած գինանշան մըն ալ։ Յեսպնիոն գարդիս Յեսպէն կը կոչուի որ Ս. Դրոց Եսեբոնն է, Ամովրհացւոց Աեհոն թագաւորին մայրաքաղաքը. իսկ Քէրէք արաբ քաղաք մըն է որ Երուսաղէմի Հարաւարեւելակողմը, Մեռեալ Ծովէն անդին կ'իյնայ և ուր կան Տարագրութենէ ճնացած ցանցառ թուով գաղթականներ։

Յիշատակարանի մը մէջ կը կարդանք, թէ Լեւոն Բ. իր թագաւորութեան վերջընթեր տարիներուն՝ կարգ մը շինութիւններ ընել կուտայ Երուսաղէմ. «ի թուականութեանն Հայոց 735, նուաստ ծառայ ամ. քրիստոնէից Ծալվայ վրդպտ.ս յարեւելից եկաք յած.ակոխ քաղաքն Երուսաղէմ, արդեամբ և ընչիւք Ս. թագաւորին Լեւոնի և Տ. Յակոբ կաթող.ի Ս. Յակովբեանց գաւիթն սալեցաք և Հրեշտակապետին պարապեցաք։ Որք կարդայք, Ս. թագաւորին և իւր զաւակացն երկար կեանս խնդրեցէք»։ Հրեշտակապետ Ս. Յակոբայ վանուց շրջափակին մէջ է, այժմ կուսանոց։ — Ըստ Հաննայի, Լեւոնի այս և զանազան շինութեանց և նուիրատուութեանց մանրամասնութիւնք արձանագրուած են Ս. Յակոբ եկեղեցւոյ Հիւսիսակողմի Ա. սեան վրայ որ պատկերներով ծածկուած ըլլալուն՝ կարելի չէ եղած զայնս ձեռք ձգել։

Լեւոն Բ.ի թագադրութեան սկիզբի տարիներուն, Ակներ վանուց միաբանք իրեն կը նուիրեն 1272ին գրուած մագաղաթ աւետարան մը, 40 սանթիմ երկայն և 6–7 սանթիմ լայն, քնդարձակ յիշատակարանով մը ուր մանրամասն արձանագրուած են թագաւորին, թագուհւոյն և Ն. Լամբրոնացիի ազգատոհմը։ թագաւորին, թագուհւոյն և արքայազնց պատկերները ոսկեզօծ նկարուած են՝ մէջի երկաթագրերուն պէս։ Այս թանկագին աւետարանը ցարդ ի պահ կը մնայ վանքին գանձատունը, նման մեղրամոմի գոյն՝ միակտուր սաթէ այն աւազին զոր ունէին Լեւոն Բ.ի, ունէին ալ հօրը կ'քնծայեն։

Աւանդաբար կը պատմուի նաև, թէ Լեւոն Ե.ի գերութեան օրերուն կամ ազատութենէն վերջ, իր թագուհին ու դուստրը կու գան Երուսաղէմ ուր կը վախճանին, թաղուելով Գլխադիրի մատրան աստիճանին տակ 20 տարի յառաջագոյն այդ վայրը կը սալայատակուէր, առ ի հետաքրքրութիւն քիչ մըն ալ կը փորեն և արդարեւ մէջտեղ կը հանեն մէկ դամբանի մէջ 2 կմախք՝ քով քովի, մին մեծ, միւսը փոքր, ինչ որ կը հաստատէ ծանօթ աւանդութիւնը։

Երուսաղէմ, 25 Յնս. 1921 ՅՈՎՍԷՓ ՏԷՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

(*) Վիւոլիո Պաստիլ. էջ 151։

ԳԵՂԵՑԿԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Այն գիտութիւնն է այս որ, ընդհանուր առմամբ, կը ճառէ Գեղեցկին վրայ, նաեւ այն զգացման վրայ զոր Գեղեցիկը կը ծնցնէ ի մեզ: Իր բառակազմութենէն դատելով Գեղեցկագիտութիւնը որքան դիւրահասկանալի, բարդ ու դժուարին է սակայն անոր վերլուծումը. վասն զի փիլիսոփայական գիտութեանց մէկ ճիւղն է, առարկայ ունենալով Գեղեցիկը, միանգամայն ըլլալով Գեղեցկին եւ Արուեստի փիլիսոփայութեան վարդապետութիւնը:— Ի մեզ, տարականոն Տէվիրճիպաշեանի հետ Պէրպէրեանն էր որ ամէնէն շատ յարած էր այս Գիտութեան եւ Վիքթօր Քուզէնէն ազդուած՝ մինչեւ իր վերջին շունչը գրած քերթած, ճառած ու դասախօսած էր ձշմարիտը, Գեղեցիկն ու Բարին:— Իրմէ վերջ՝ իր որդին Շահան, փիլիսոփայական ուսմունքն ամրողջացնելով ի Փարիզ, եկաւ շարունակել եւ իր լրումին հասցնել մեծանուն հայրիկին աշխատութիւնը՝ համանուն վարժարանին մէջ: 1920ի սկիզբները «Հայ Կանանց Լիկա»ի հրաւիրանօք, Շահան Պէրպէրեան սկիզբ տուաւ նաեւ Տեսական Գեղեցկագիտութեան դասընթացքի մը որ ամիսներ տեւեց, հիւացնելով իր երկսեռ ունկնդիրները: Ահաւասիկ այդ բանախօսութեանց ամփոփումը.— Արուեստի ուղղութիւններ—Արուեստի ստեղծման եւ տարածման պայմանը—Արուեստին ու Գեղեցկին իսկութիւնը—Արուեստի ու Բարոյականի, Արուեստի եւ Գիտութեան բնազանցութեան յարաբերութիւնները: Այնուհետեւ շարունակեց նոյն դասընթացքը հերու, իր դպրոցին երիցագոյններուն եւ Աւագներուն, նիւթ ունենալով զանազան արուեստներու պատմականն ու տեսականը:—Ո՛ւր էր թէ նման օրինակ դասախօսութիւնք յաճախադէպ պատնային եւ շատեր երթային ունկնդրել զանոնք, փոխան այն ճամարտակութեանց զոր «Հայրենաշունչ ճառեր» պիտակով ա՛յնքան հրամցուցին մեզ, նաեւ փոխան այն իրերապարսաւ գրութեանց որոնցմով ողողուեցաւ մեր այս օրուան լրագրութիւնը:

† Ց. Ց. ՏԱՄԱՍ

1912ի մեր Տարեցոյցով (էջ 242-3) ճանչցուցած էինք զուիցերիաբնակ հայ նկարիչ մը, Ժ: ՏԱՄԱՍը, հրատարակելով նաեւ իր կենդանագիրն ու ծովանկարներէն մին:— Լօզանէն՝ Տքթ. Բագրեւանդեան մեզ ուղած նամակով կը գուժէ անոր մահը որ տեղի ունեցած է 24 Դեկտ. 1920ին անդ:— Յ. Յ. Տամատ, հակառակ ութնամեայ խոր ծերութեան, մինչեւ վերջին օրերը կը շարունակէր խանդով կապուած մնալ իր վրձինին, եւ կը սիրէր կտաւին յանձնել գոյներով եւ տեսարաններով ա՛յնքան այլազան հէլվէտիական պատկերներ որոնք միշտ կը խօսէին արուեստագէտի իր երիտասարդ հոգիին:

ՌՈՒՍԱՀԱՑ ՊԱՐՈՒՀԻ ՄԸ

Պօլշէվիք շարժումը մեր Կովկասի եղբայրներն ու քոյրերը քշեց հացուց մինչեւ Բիւզանդիոնի դուռները: Արդարեւ ստուար է թիւը մտաւորականներու, ազգային ու կրթական գործիչներու եւ արուեստագէտներու

որոնք իրենց հանգիստը խռոված՝ հոս կ'ապրին դեռ, բարբարական-սարսարական, իրենց ուրոյն մասնագիտութիւններով մեր համայնքին օգտակար ըլլալու տրամադիր:

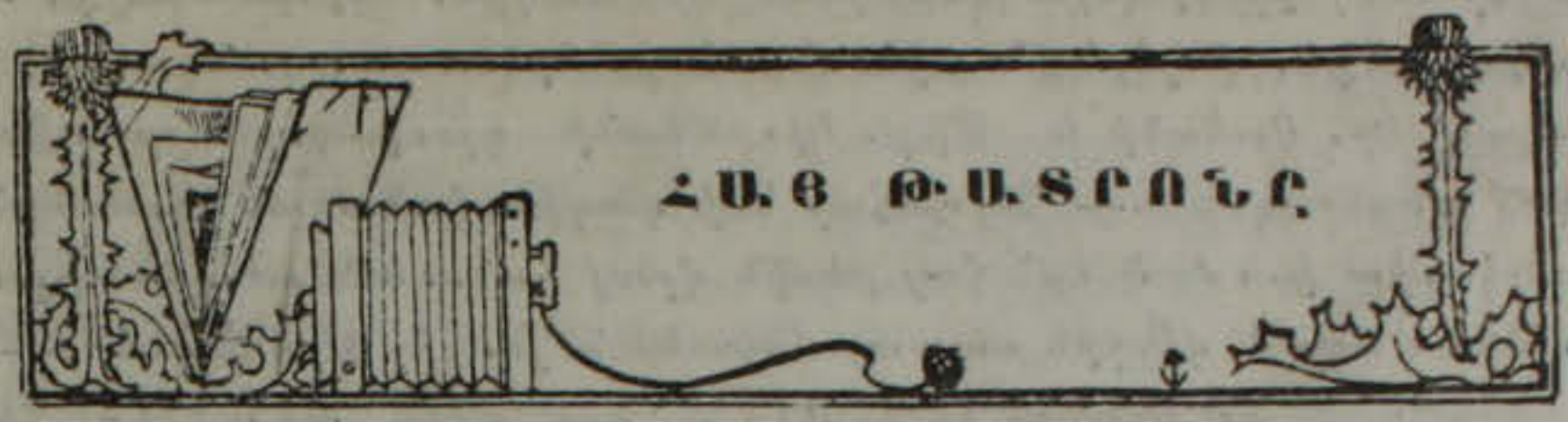
Ատոնց շարքէն է նաեւ պարուհի Տիկ. Կրասա Արզումանեան որ հերու ժամեռնամուտին մայրաքաղաքս ժամանեց: Շնորհալի արուեստագիտուհին 1915ին աւարտած է Բեթրօկրատի պալէթի Կայս. Ակադեմիան եւ այդ շրջանէն մինչեւ Յեղափոխութեան պայթումը՝ մասնակցած Բէթրօկրատի եւ Մոսկուայի գեղար. թատրոններուն, արժանանալով չերմ գնահատութեանց, շնորհիւ իր նուրբ արուեստին, դիւրաթեք մարմնոյն ու գեղեցիկ կազմին: 1917ին Եկատերինոտար՝ իր ծննդավայրը մեկնելով, հիմնած է բալէթի պարերու դասընթացք մը եւ պաշտօն վարած տեղւոյն Օպերա-վաթուարին մէջ:

ԿՐԵՍՈՍԻ ԵՒՈՍՏԱՆԻՆ

Լիւքնովի թանգարանը վերջերս տիրացաւ երկաթէ հին եւոստանիի մը որ կը զուգադիպի Պուտտայի թուականին եւ զոր երեւան հանած են Ալահապատի մօտ (Հնդկաստան), 70 տար խորութեամբ գետնին տակէն, երբ նոր կամուրջի մը հիմերը կը պեղէին: Այս եւոստանին բացարձակապէս կը նմանի անո՛ր զոր Հերոդոտոս նկարագրած է՝ իբր հետաքրքրական նիւթերէն մին Կրեսոսի գանձերուն:

Օրմանեան Ս.ի դիմանկարը զոր վ. Թէֆէեան ոգեւորական մէջ ուրուագծած է՝ աւուր մրափին պահուն, երբ դէպի Երուսաղէմ կ'ուղեւորէին մեսրոպ 1914 Ապրիլին:

ՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԸ

Նախքնթաց էջերով՝ Ն. Պէշիկթաշլեան քրոնիկագրած էր մայրաքաղաքիս վերջացող թատերաշրջանը, ներկայացուած հայ և օտար հեղինակներու գործերէն աւելի՝ պատկերացնելով դիրքը և դերակատարները։—Մեր Գեղարուեստի բաժնին փակման առթիւ, իբր վերջաբան, կը փափաքինք անդրադառնալ նորէն այս նիւթին, Հայ Թատրոնին։

ԹԱՏՐՈՆԸ, միւս արուեստներուն պէս, ազգային կարեւոր արտայայտիչներէն մին է, միաժամանակ ըլլալով ազդակը տոհմիկ մշակոյթին։ — Արեւմտահայոց մէջ, անցեալ դարու կէսերէն սկսեալ, Ազգային Թատրոնի կազմութեան փորձեր եղած են. թէև, պէտք է ընդունիլ, որ ատոնք մնացած են ամուլ, տրուած ըլլալով քաղաքական, նա՛ մանաւանդ ժողովուրդին ապրած կեանքին հետ աղերս չունեցող նիւթերու պարագան։ — Ինչպէս գիտենք, մեր թատերական նախկին երկասիրութեանց անփոփոխ առանցքը կը կազմէր հին Հայոց Թագաւորներու և զօրավարներու պատմական կեանքը որ աւելի մեր ազգային անփառութիւնները կը գգուէր, քան թէ կը խօսէր մեր հոգիին։

1862ին, Նար-Պէյի՝ Թէոդոսիա տպուած Ալաֆրանկան պայմանադրական ուղիէն չեղող յանդուգն քայլ մըն է և կրնայ նկատուիլ անդրանիկ նմոյշը՝ պօլսահայ քնթացիկ կեանքին հետ կապ ունեցող թատերախաղի մը։ Համիտեան շրջանին, Թղլեանի, Հէքիմեանի, Թէրզեանի, Գալէմճեանի և այլոց թատերագրութեան դպրոցէն հեռանալու ջանքեր եղած են Իշխանի (Վեցուկես պորտի ժառանգուիւիը), Տ. Գ. Փափազեան (Թապրահեար Երևնու աղբար), Մ. Պէշիկթաշլեան (Երեք խոչեր), Յ. Յ. Պարոնեան (Պաղտասար աղբար — Արեւիճեան ատաւճարոյժ — Պողոգ և Գրդ մը՝ Շողոմորթը, վերջերս լոյս ընծայուած), բոլորն ալ նախապատուութիւն տալով, ատկան, Զաւեշտին։ — Առնցմէ վերջ, Արշակ Զօպանեան հրապարակ իջաւ իրապաշտ դործով մը, Մութ խաւերով։ Նոյն օրերուն, «Սկիւտարի տխակ»ին՝ Պ. Դուրեանի թղուածներուն բեմադրութիւնը մեծ գժուարութիւններով կ'աջողցնէր Բ. Էքսէրճեան քահանայացուն. և այս երկու տուածներէ վերչինները եղան Պօլսահայ բեմով հայերէն ներկայացումներուն։ — Այնուհետեւ ապարէզէ մնաց Մնակեանի որ 15 տարի շարունակ ֆրնս. վէպեր հրատարակելէ ետք, զանոնք ճարտարօրէն պատչաճեցնելով թատրոնի, մի՛շտ թուրքերէն ատկան, տիրող արգելքին հետեւանօք—իր գուարթ գրիչովը, Ալփասլան միայն համարձակեցաւ հեղինակել թիկնաժուներ, մինչ Հայ թատրոնը կը շա-

բուն ակէր ծնալ իր մեռելութեանը մէջ։ — Անդին, Եգիպտահայք, ազատ ամէն կապանքէ, վայելեցին արեւմտահայ երկու տաղանդաւոր գրագէտներու՝ Եր. Օտեանի և Միք. Կիւրճեանի գլուխ-գործոցը, Ֆրանսօրէական պատերազմը։ — Պոլսահայ 96ի գաղթականական հոսանքն ալ որ Պուլկարիա խուժած էր՝ հայ բեմին վրայ հանուած տեսաւ գաւառի Հայութեան մղած վերջին ազատամարտերէն յուզիչ պրուպդներ — Ուրմիոյ յաղթանակն ու Սասնոյ հերոսներք — զոր գիրի առած էր Տիգրան Գալէմճեան(*) Այս տեսին կը պատկանէր Հմ. Արամեանցի Անմահին ժիրայրք որ ազատութեան հռչակումէն վերջը ներկայացուեցաւ հոս

Հուրրիէթէն ատկին, կ'ապաւէնք նոր ըմբռնումով թատերախաղերու հեղինակումին ու ներկայացմանց, քանի որ կը դադրէր հալածանքը հայ լեզուի դէմ։ Մեր գրողներէն քիչեր եղան սակայն զբաղող՝ ինքնագիր թատերախաղերով, վասն զի նախքնթաց ժամանակներու միջավայրը թոյլատու չէր եղած թատերագիրներ երեւան բերելու, ինչպէս կովկասի անկաշկանդ միջավայրին մէջ յառաջ եկեր էին Սունդուկեանցի, Շիրվանզադէի, Լ. Շանթի և Ահարոնեանի նման «պատրաստուած»ներ։

Արդարեւ թատրոնը գլխաւոր հայելին է այն կենցաղին զոր ժողովուրդը — դասակարգային բոլոր շերտաւորումներով — կը վարէ օրը օրին. այդ հայելին պարտի ըլլալ անոր հարազատ անդրադարձը։ Բազդատմամբ Արեւելահայոց, մեր մէջ շատ աղօտ ու տկար եղած է այս ցոլացումը։ Պատճառը յիշեցինք վերեւ։ — Վերջին ժամանակներս մայրաքաղաքին մէջ կազմուած Հայ Դրամաթիւքը յաճախ օտար նիւթեր բեմադրեց, և բնականաբար ներկաներ՝ հեռու թատերախաղի մը խորքին թափանցելէ՝ թեթեւօրէն առին զայն. ուրիշ խօսքով, թատրոնը ծնաց ու կը մնայ դեռ զբօսավայր մը ժողովուրդին, և «խանութ» մը դերասաններուն համար։ Երկու կողմն ալ անչուշտ բնական բերումով մը աւելի՛ պիտի տպաւորուէին, եթէ բեմադրուած խաղերը բխած ըլլային իրենց շատ մօտ զգացումներէն։ Ազգային թատրոն մը չի կրնար երբեք գոյութիւն ունենալ օտար նո՛յն իսկ հրաշակերտներու հայացումովն ու բեմադրումովը։ Եթէ մէկ կողմէ փափաքելի էր, որ գրողներ ըլլօրէն անդրադառնային այս պէտքին, մեւս կողմէ ջերմապէս յանձնարարելի է, որպէս զի վէպերով ու վիպակներով աւելի հարուստ արեւմտահայ գրականութենէն իրապաշտ երկեր քնտրանօք վերցուին և բեմադրութեան գաղտնիքներուն գիտակ անձերու կողմէ (և հարկին՝ հաւաքական աշխատութեա՛մբ ալ) թատերախաղի վերածուելով՝ հանուին բեմ։ Ասիկա գրգիռ մը ըլլար թերեւս օրուան գրողներուն, մղուելու համար կատարելու իրենց յաջող նախափորձերը։—Օրինակը մէկէ աւելի անգամներ տրուեցաւ արդէն։ Այսպէս, Արփիարի հոյակապ վէպին՝ կատ-

(*) Նորէն հին դպրոցին պատկանող այն Թատերագիրն է այս որ ատենօք յանդգնութիւնն ունեցած էր գրելու Յուդայ Իսկարիովտացին։ Բայց, բեմադրութեան օրն իսկ, Պատրիարքարանը ազդու միջոցներու դիմելով՝ խափանեց զայն։

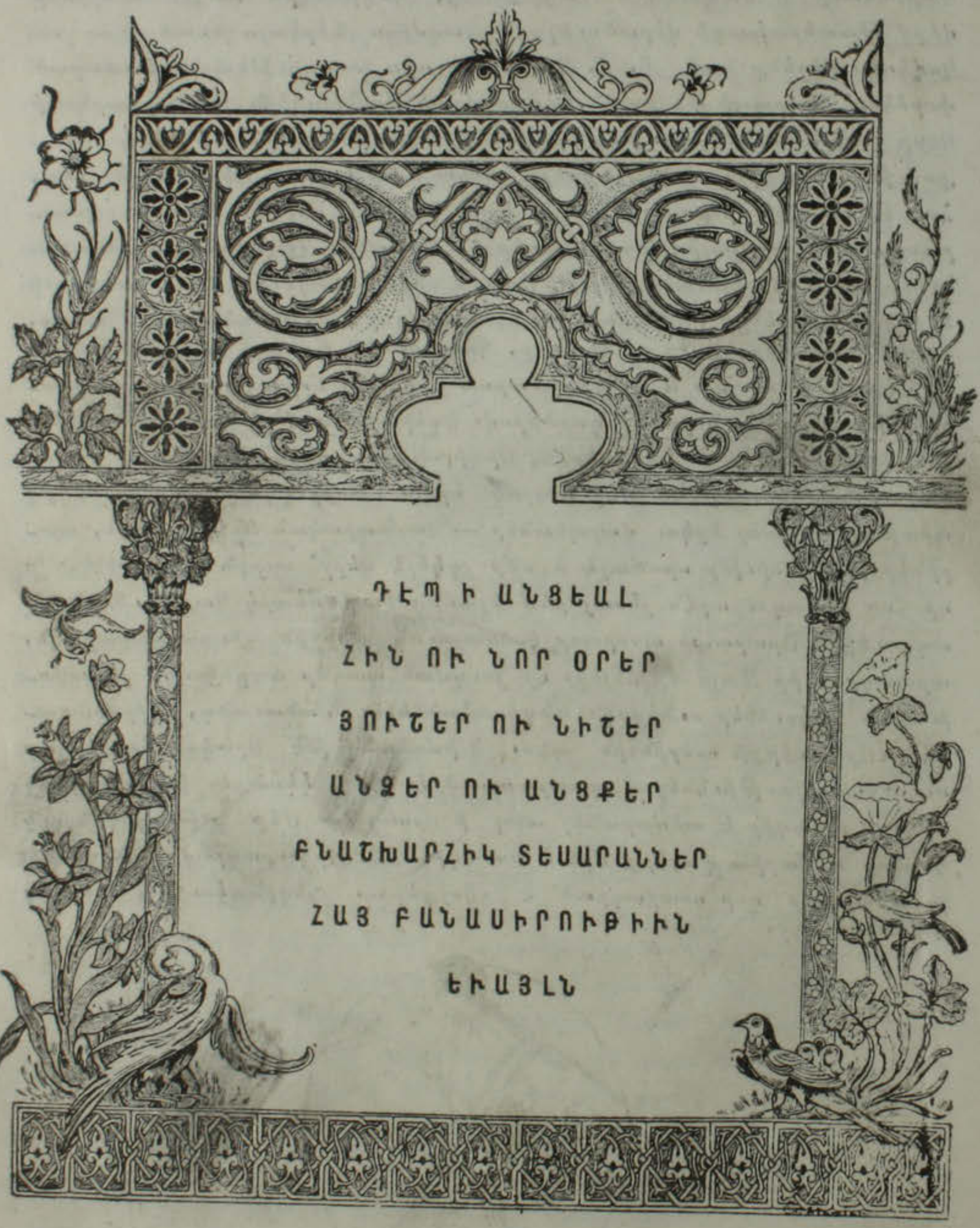
միր ժամուցէն յետոյ զոր թատերագրեցին Պարթեւեան և Թէքէեան, հատ մըն ալ աւելցաւ մեր թատերացանկին վրայ, Տ. Կամսարականի 34 տարի առաջ հեղինակած վաւժապետին աղջիկը զոր հերու Հոկտ. 2ին Հայ Տրամաթիքը յաջողապէս ներկայացուց Բերա, Աշոտ Մատաթեանցի կողմէ թատերագրուելով։— «Վարժապետին աղջիկ»էն առաջ ունէինք Պարոնեանի Մհծապատիւ մուրացկանները, հեղինակին մահէն տարիներ վերջ թատերախաղի վերածուելով՝ բազմիցս ներկայացուած հոս ու Կովկաս։ Յիշենք նաև Յ. Ճ. Սիրունիի այս ուղղութեամբ կատարած փորձերը՝ Զօհրապի Փօսթալին, Վարուժանի Աւմենուհիին և Զարդարեանի Եօթը երգիչներուն վրայ։ Իսկ Երուխանի Հաւազաս ուղին՝ ի՛ր իսկ ձեռքով թատերագրուած ի խարբերդ՝ ափսո՛ս որ կորաւ հեղինակին հետ, Հայ Ամբուս քի օրերուն։ Առաւել կամ նուազ յաջողութեամբ պատրաստուած բարոյալից կատակերգեր են Օտեանի Զավակը և Սահմանադրութեան 67րդ յոդուածը, Լիլայի Սալօնի օձը, Գ. Անգուէի երկու շերեփները և Օղին, Ամբրենցի Տիմիճին և ժառանգուրիւնը, Գ. Սիմոնի Կրկլ Սկաուտը, Տալի Կառապետը, Հարս ու կեսուրը, Պապէեանի Ախտացի սափրիչը և այլն։

Աւելի ձեռնհաս և ոչ-երգիծաբան գրողներ ճոխացուցին Հայ թատրոնի խաղացանկը նորանոր գործերով։ Եղերաբախտ Թլկատինցիէն ունինք Ո՞ր մեկուն եսեւին և Էնդիդմեին, Սիպիլ-Ալփասլանէն՝ Մագնիսը, Դարձեալ, Բուրգերու երկրին մէջ ապրող երկու «տիլէդանդ»ներ — ուղիղ պիտի ըլլար ըսել երկու վարպետները — Կամսարական և Կիւրճեան, տրիներ իրենց նիւթը որոճալէ և ոճը յղկելէ վերջ՝ տուին մեզ փրկանիքը որ հոս Զինադարձաբէն յետոյ բեմ ելաւ։ Վաղամեռիկ Պարթեւեանն ալ ազդուելով Արարատի առորոք կատարուող վերջին դիւցազնամարտէն, արտադրեց իր Զայն մը ինչեցք որ յուզման պահեր ապրեցուց՝ յեղափոխական հակումներ ունեցող հանդիսականներու մանաւանդ, Շիրվանզադէի «Արհաւիրքի օրերին»ին պէս կ'իմանանք թէ Օշական եւս երկար ուսումնասիրութիւններով պատրաստած է հայ կեանքէ թատերախաղ մը զոր մտադիր է տեսարանել տալ ի մօտոյ։ — Մեր քննադրողներուն համար ճշմարիտ վայելք մըն է տուգիւ ՀԱՐՄԸ խորագրով այն անտիպ թատերախաղը զոր ստորագրած է «Յուլքեր»ու հեղինակուհին, ներկայ հատորիս մէջ։

✤ Գ. ՄԱՍ ✤

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

ԴԷՊ Ի ԱՆՑԵԱԼ

ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ՕՐԵՐ

ՅՈՒՇԵՐ ՈՒ ՆԻՇԵՐ

ԱՆՁԵՐ ՈՒ ԱՆՑՔԵՐ

ԲՆԱՇԽԱՐՀԻԿ ՏԵՍԱՐԱՆՆԵՐ

ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ԱՅԼՆ

ԺՋ. ՏԱՐԻ ❁ ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ ❁ 1922

Անցեալ Հայաստան

1 Սեպտ. 1920 — 1 Սեպտ. 1921

ԱՄՈՋՈՒԱԾ՝ թէ ո՛րքան ալ այսօր Հայաստանի անկախութիւնը խնդրական, Հայոց հաւատքն անսասան է հայրինիքի մը կազմութեան համար, կը պահենք խոցիրը զոր ընտրեր էինք անցեալ տարի — Հայաստանի կեանքին եռամեայ նկարագիրը ցոյց կու տար արդէն թէ Հայ Հանրապետութիւնն ինչքան դժուարին դիրքի մը մէջ կը գտնուէր, հակառակ այն առերեւոյթ յաջողութեանց որ ձեռք բերուած էին Սէվրի դաշնագրով (10 Օգոստոս 1920) և 10 Մայիս 1920 պոլշեվիքեան շարժման զսպումովը։ Ո՛չ Սէվրի դաշնագիրը պարտադրող ոյժ մը, ոչ ալ զայն ուղղամտօրէն գործադրելու տրամադրութիւն մը կար Արեւելքի մէջ։ Ընդհակառակն Մեծի կազմակերպութեան վրայ յենած Մուսթաֆա Քէմալ փաշայի Ընկերութիւնի մէջ ստեղծած կառավարութիւնը զէնքի՛ ոյժով կը մերժէր գործադրել այդ դաշնագիրը որ Կ. Պոլսոյ Թուրք կառավարութիւնը յանձն առած էր։ Մեծի կառավարութիւնը հետեւաբար կատաղի հակառակորդ մըն էր Հայաստանի Հանրապետութեան որ Սէվրի դաշնագրութեամբ իր ինքնութեան տակ գտնուած խոշոր հողաբաժինի մը պահանջողը կը դառնար Թրքական Թշնամութեան բնական հետեւանքն էր Թաթարական ստելութիւնը, զի Ատրպէյճան պարզապէս Թուրք ստեղծագործութիւն մըն էր և Թրքական քաղաքականութեան մէկ գործիքը՝ Կովկասի մէջ, վրաստան Թրքական հողերէ ոչինչ կը պահանջէր, հետեւաբար չատ տրամադիր չէր Թուրքերու դէմ մաքառելով՝ անոնց զայրոյթն իր վրայ հրաւիրելու, երբ մանաւանդ Հայոց ալ բարեկամ չէր, զի 1918 Դեկտ.ի անխորհուրդ պատերազմին խրամ բացած էր երկու ժողովուրդներու միջեւ։ Հայաստանի տրտաքին դժուարին դիրքն անգամ մը եւս ծանրացաւ, երբ Պոլշեվիք Ռուսիոյ վարիչք իրենց աշխարհը տակնուվրայ ընելու ծրագիրը գործադրելու համար՝ յարմար նկատեցին գործակցիլ և

համաձայնիլ Մուսթաֆա Քէմալի կառավարութեան հետ։ Այդ համաձայնութիւնը կ'ապահովէր գէթ գործելու ազատութիւնը Մ. Քէմալի որ Հայաստանի վրայ յարձակելու պիտի վարանէր, որչափ ատեն որ Ռուսիոյ գոնէ չեզոքութիւնը ապահոված չըլլար։

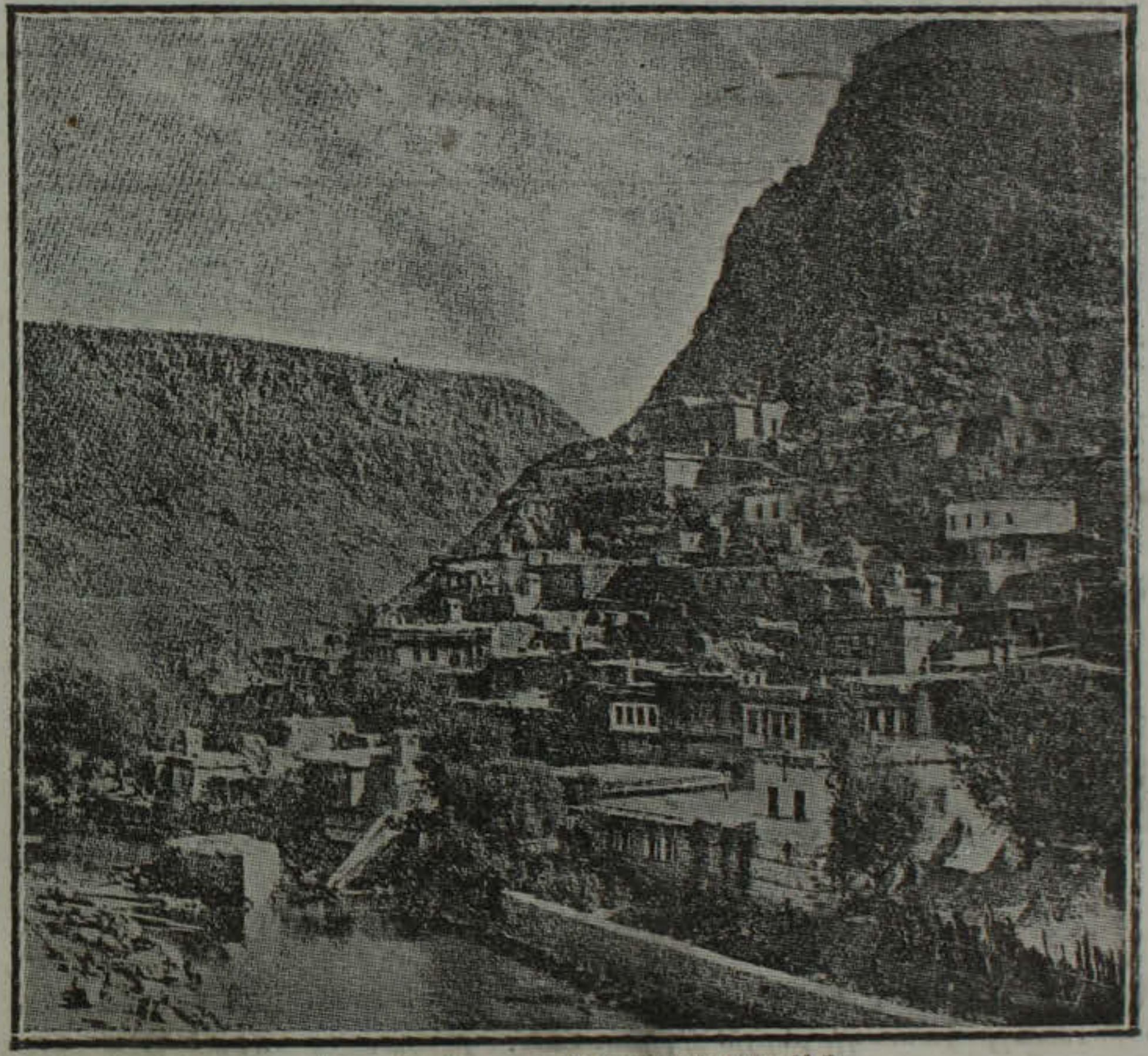
Հայաստան ասկէ զատ ունէր ներքին դժուարութիւնները զորս կարելի չէր անտեսել։ Հ. Հ. Կառավարութիւնը, հակառակ իր ժողովրդավար կարգերուն ու պետութիւնը վարող կուսակցութեան քննկերվարականութեամբ, չէր կրցած երկրին մէջ հաստատել կարգապահութիւն մը որ իրապէս հիմնուած ըլլար ժողովրդեան կամքին վրայ և ստեղծել պայմաններ որոնք ապահովէին բնակչութեան բարեկեցութիւնն ու երջանկութիւնը, ապրելի քան բռնակալ ձարական կառավարութիւնը։ Հայաստանի մահմէտական բնակչութիւնը պարբերաբար կ'ըմբոստանար, անսալով արտաքին թելադրութեանց կամ չժուժելով չփացած տարրերու պատճառած նեղութեանց։ Իսկ հայ ժողովուրդը կը ներկայացնէր բոլորովին տարբեր հոգեբանութիւն մը և զանազան տեսակի դժգոհութիւններ որոնք մեծ դեր կատարեցին Հայաստանի վերջին մխամեայ կեանքին մէջ։ — Կուսակցամոլ մտայնութիւնը զոր ցոյց տուեր էին երկրին վարիչները՝ բոլոր ոչ-կուսակցական և ոչ-գաշնակցական մտաւորականութիւնը դժգոհներ դարձուցած էր։ Ռուսահայ գանգուածը որ մեծամասնութիւնն էր՝ հաշտ աչքով չէր դիտեր Թրքահայոց մասնակցութիւնը կառավարական գործերու, և այլատերժ տրամադրութիւն մը ցոյց կու տար, ինչ որ ոչ նուազ յուսախաբութեան կը մատներ մտաւորականութեան մէկ մասը։ — Սակայն ատոնցմէ գերիվեր ու գլխաւոր ցաւը որ գիւղացի և քաղաքացի բնակչութիւնը կը դժգոհացնէր կառավարութեան դէմ, այն հարկադրութիւնն էր զոր Հանրապետութիւնն ունէր՝ շարունակ զէնքի տակ պահելու զանոնք ներքին ու արտաքին թշնամիներու դէմ։ Անքնդհատ պատերազմը որուն աւարտը երբեք չէին տեսներ պարզամիտ գիւղացի և աշխատաւոր դասակարգերը, պատճառ մըն էր որ զգուանք առթէր և դժգոհութիւն առաջ բերէր։ — Պատերազմները կը քանդէին երկրին տնտեսութիւնը։ Մշակութիւնը դադրած էր և սովը տեւական վիճակ մըն էր։ Պատերազմական վիճակին հետ անբաժան եղող գինուորական գրաւումները, տեղեւոր տնտեսական անկումները ու կառավարական հակակշիռներու ենթարկումը, կալուածոց գնումներուն և վաճառմանց

Մուսթաֆա Քէմալ Փաշա

արդիլուած ըլլալը, պատերազմի հանդիսավայր եղած տեղերու բնակչութեան ենթարկուած դժբախտութիւնները, նաև շարունակական տեղափոխութիւնք ո՛չ նուազ կ՝ազդէին բնակչութեան վրայ։

Գետինք պատրաստ էր ուրեմն հակապետական թելատրանքներու համար, և ատոր հետեւանքն էր արդէն 1920 մայիսեան շարժումը զոր պոլշեվիքները կրցած էին յառաջ բերել։ Հ. Հ. կառավարութիւնք կրցած էր այն ատեն զսպել զայն, ասկայն, ինչպէս կ՝երեւայ, պոլշեվիք գաղափարները չէին դադրած քայքայել Հայ բանակին մէջ որ ամէնէն

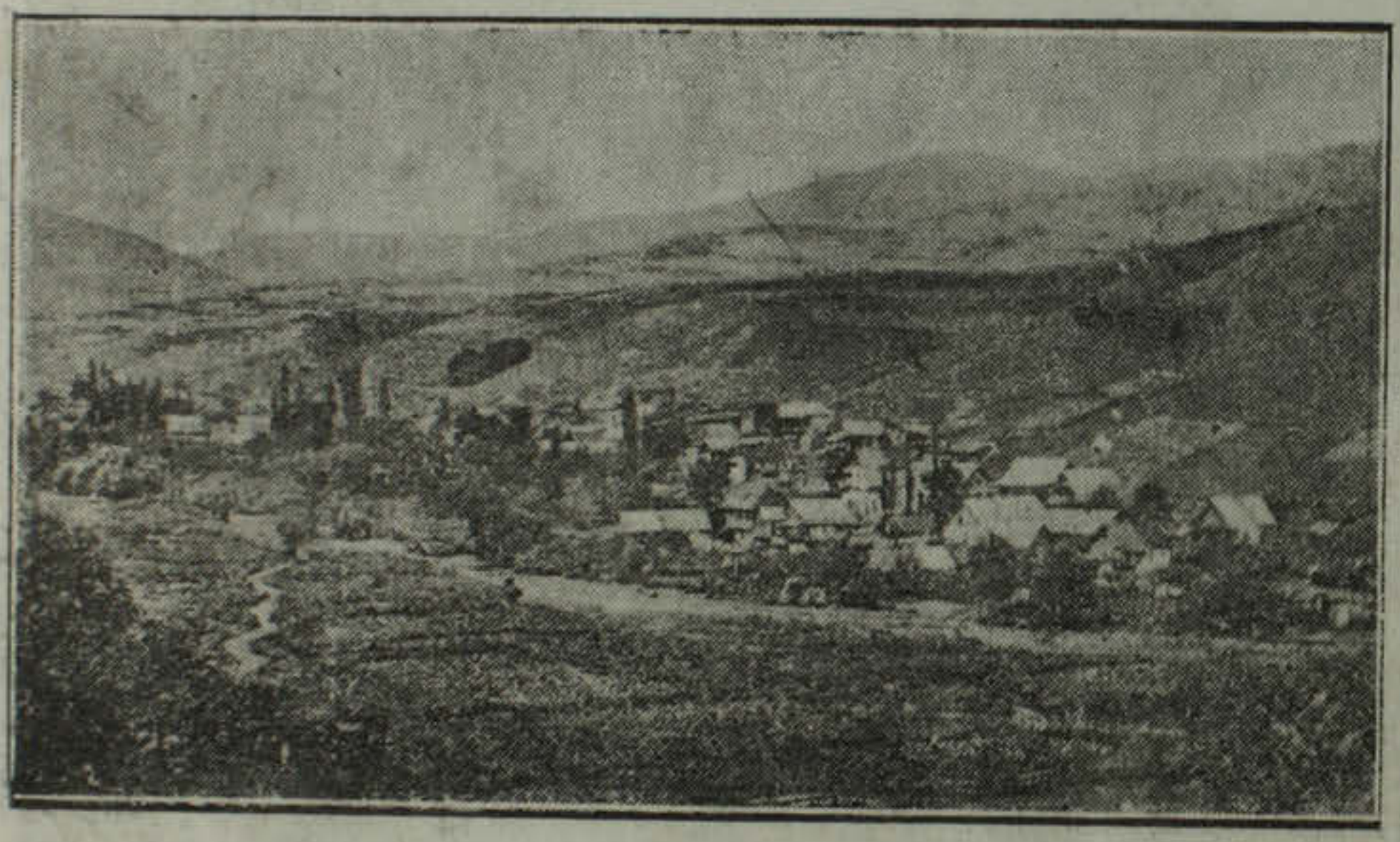

Կարսի տեսարանը՝ գետին կռվէն

յարմար կայանն էր այդ հակապետական գաղափարները արդիւնաւորելու և պետութեան հիմք քանդելու։ Եւ իրապես Հ. Հանրապետութեան հիմք բանակն էր, առանց որու՝ ան չէր կրնար իր գոյութիւնք պահպանել։ Բանակն էր յոյսը Պետութեան որ Սեվռի Դաշնագրով իրեն առհմանուած հողերը պէտք էր գրաւէր ու կցէր Հ. Հանրապետութեան Օգոստոսին, արդէն Հայ բանակը յառաջխաղացման փորձ մը ըրած էր Օլթիի գրաւմամբ, և Հայաստանի մէջ ու դուրսը շարունակ պաշտօնական և անպաշտօն բերաններ կը խօսէին նոր գրաւումներ վրայ որոնց

բնական է թէ անտարբեր չէր կրնար մնալ Էնկիւրիի կառավարութիւնը։

Մուսթաֆա Քէմալ փաշա լուրերուն կը պատրաստուէր Հայաստանի դէմ արշաւանքի մը որուն մէկը Սեպտ. 15ին կը տեղեկանար Հ. Հ. կառավարութիւնը։ Արդարեւ, Սեպտ. 20ին և 21ին Սարըղամիշի մօտ կ'սկսէին կռիւները Քէօրօղլի-Պաշի սարի ուղղութեամբ, և Սեպտ. 22ին Օլթի կը վերագրաւուէր Թուրքերէն։ Այս յարձակման կը մասնակցէին Քեազիմ Գարա Պէքիր փաշայի հրամատարութեան տակ Թրք. կանոնաւոր բանակէն զօրամասեր՝ թնդանօթներով ու գնդացիրներով։ Կը կարծուի թէ անոնք կը բաղկանային 3 զօրաբաժին (3500ական հոգի) կանոնաւոր զօրքէ ու նոյնքան ալ անկանոն Թրքական ու քրդական կամաւոր գունդերէ, մեծ մասամբ ձիաւոր։ Այսպէս, Սարըղամըշի ուղղութեամբ Քէմալականք համախմբած կը թուէին 22,000ի չափ գինուոր

Դիլիջան (ընդհանուր տեսարան)

որոնց յետոյ պիտի միանար Տրապիզոնի զօրաբաժինը։ Սեպտ. 29ին կռիւները սկսան կատաղի բնոյթ կ'ստանան. Թշնամիին գերազանց ոյժին ներկայութիւնը կ'զգացուի արդէն և լուրջ, կանխատեսուած ծրագրի մը իրագործման համար հաստատ մտադրութիւն մը։ Ինքագոյն ճիգն էր որ պիտի փորձէր Հայաստան։ Դեռ Հոկտ. 1ին կացութիւնն այնքան ծանրակշիռ էր որ Զօր. Սեպուհ կարսէն կը հեռագրէր. — «Հայաստանի բանալին՝ Ղարսը վտանգի տակ է. կոչ եմ անուն 18-30 տարեկանը անպարկ գնդիով, մանգաղով, գերանդիով Ղարսն ու Հայաստանը փրկելու։ Եթէ տուինք Ղարսը, կու տանք Հայաստանը եւ կը լինի մեր գերեզմանը։ Անապարեցի՛ք ոմնի ուշ չէ։ — Հ. Հ. կառավարութիւնը արդէն զէնքի տակ կանչած էր մինչեւ 37 տարեկաններըը։ Անապարանօք հասաքուած

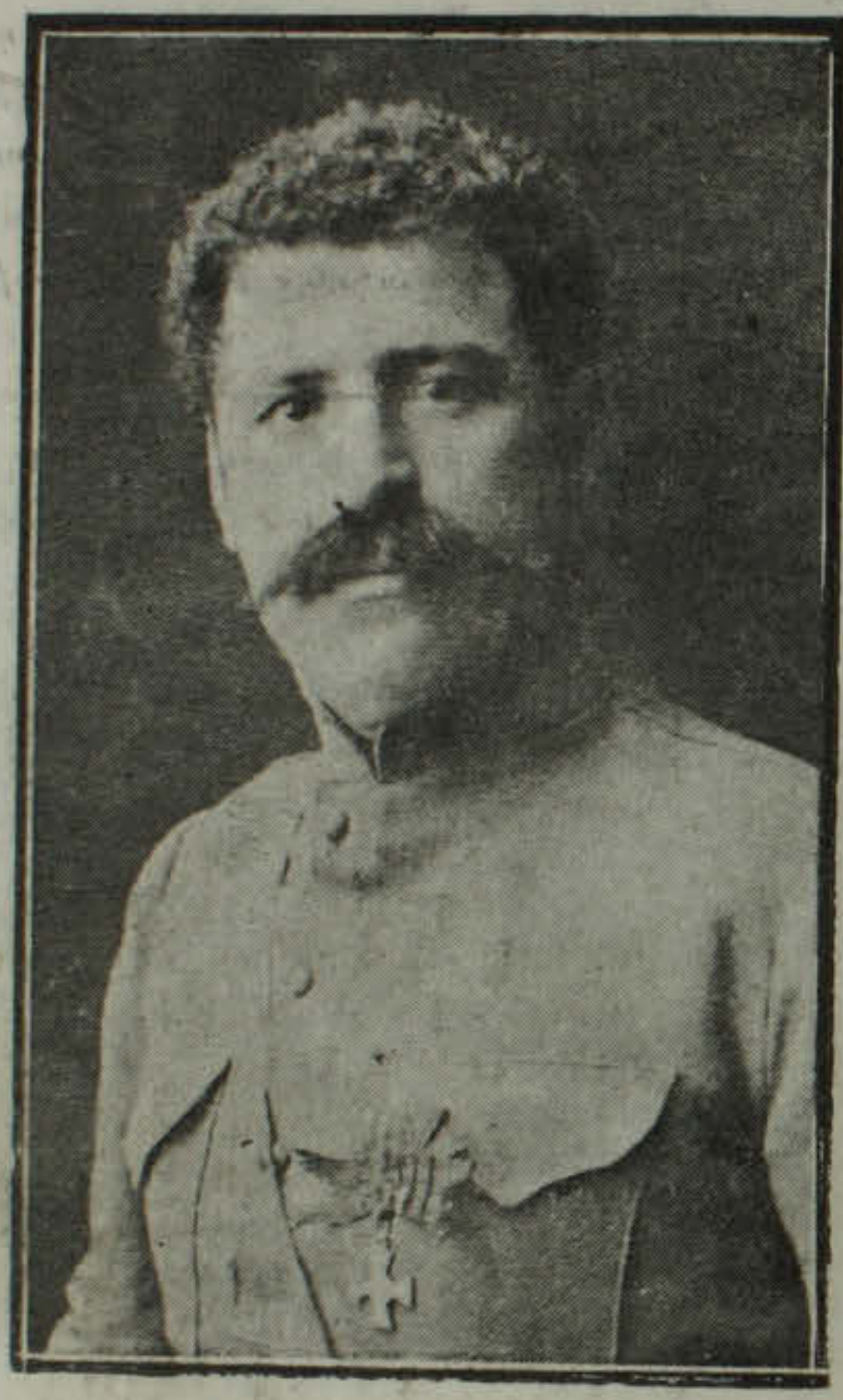
նորագիրք և կամաւորք, առանց նախնական անհրաժեշտ մարզանքներու, կը զրկուէին ճակատ՝ միանալու ակտիւ մարզուած զօրամասերու։ Նոյնպէս որշո եղաւ կարսի ճակտին վրայ գտնուած հայ զինուորական ոյժերը հաւաքմբել և կեդրոնացնել Սարըղամիշէն դէպ ի կարս արշաւող գլխաւոր ոյժերու դէմ, կասեցնելու համար անոնց յառաջխաղացումը— կառավարութիւնը յուսահատ դիմադրութիւն մը կը պատրաստէր «Հայաստանի բանակ»ին մէջ ուր կը հաւաքմբուէին զինուորներու մեծ մասն ու ռազմամթերքի մեծագոյն պահեստները։ Զօր. փիրումեան կը կարգուի կարսի հրամատար և զինուորական կառավարիչ. պաշտպանութեան վիճակ կը հրատարակուի — Հոկտ. 5ին փէամալական ոյժերը շարունակելով հանդերձ իրենց յարձակողականը Սարըղամիշի և

Դարաչիչաղ (Ծաղկաձոր)

Կաղզուանի ուղղութեամբ և Թնդանօթային մեծ կռիւ մը կատարելով հանդերձ Նովօ-Ալէքսի կողմը, Իկտիրի կողմէն, ալ կ'սկսին յարձակողականի։ Հայ բանակը կ'քնկրկի և տեղի կու տայ թուրք զօրքին առջեւ— բոլոր յոյսը կարսի ամրութեանց և բնական անառիկ դիրքին վրայ էր։ Սակայն Հայ բանակը որուն հրամատարութեան կազմն անբաւական էր, սպանները քիչ ու անփորձ, զօրքերն ալ անվարժ և թունաւորուած՝ ապաղտային-միջազգայնական մտայնութեամբ, Հոկտ. 31ին կարսը «Հայաստանի բանալին» առանց դիմադրութեան ձգեցին թուրք զինուորին զոր իրը քնկեր ու բարեկամ կ'ընդունէին։ Հոն թրքաց ձեռքը գերի կ'իյնային Զօր. փիրումեան իր բոլոր սպայակոյտով, և բազմաթիւ սպաներ ու զինուորներ։ — Անակնկալի եկան բնակչութեան բոլոր սրտերը

որոնք իրը պատերազմական գերի՝ կարին և տյլուր կը տարուէին, և քաղաքը կ'ենթարկուէր ու թալանիւ իակ թուրք յառաջխաղացման հետեւանօք առթափահար կարսի և շրջակայքի գիւղացի բնակչութիւնը կրկին կը լքաներ ամէն բան, տուն-տեղ և ապրանք և գարձեալ խստագոյն եղանակի մը մէջ խոյս կու տար, գրէթէ բոկոտն ու մերկ, դէպ հիւսիս, նոր թշուառութեանց և տա-ռապանքներու ենթարկուե-լու համար։

Զօրավար Սմբատ

Երբ Հայաստանի հա-րաւային սահմանին վրայ այս յոյժ եղերական դէպ-քերը տեղի կ'ունենային, երկրին հիւսիսային սահ-մանին վրայ ալ ոչ նուազ ճակատագրական իրողու-թիւններ կը պատահէին։ Թրքական յառաջխաղաց-ման հետ գրէթէ միաժա-մանակ, Սեպտ. 19ին ռուս կարմիր բանակէն մասեր յանկարծ յառաջ կը խա-ղային Ղազախի շրջանին մէջ Ախթալայէն կիրճէն և կը գրաւէին Հայկական հողեր։ Հայ զօրքը Սեպտ. 21ին կը վերագրաւէր Ախ-թալան, Բոգամիս, Այ-րում և Կուշչի-Ձկրում գիւղերը, — Հայ բանակը լման իր պարտքը կատարելու համար պարտաւորուած էր հիւսիսէն և հարաւէն յառաջացող երկու ոյժերուն միանգամայն դիմադրելու, ինչ որ կարելի չէր, ո՛չ միայն անոր համար որ իր ոյժը մեծ չէր, այլ վասն զի իր կորովն ու բարոյականը քայքայուած էին։ Այսու հանդերձ հա-րաւային ճակատին վրայ կռիւը մղուած ատեն Ղարսի մէջ ալ ան ժա-մանակ մը մարտաւեցաւ Պոլշեվիքներուն դէմ։

Հ. Հ. կառավարութիւնն արդէն Սեպտ.ի վերջերը լման գիտակ էր այն ժխնդակ կացութեան որուն ենթարկուած էր Հայաստան, մուրճին և սալին մէջտեղ ձեալով։ Անկարելի էր երկու ոյժերուն դէմ միեւնոյն ատեն կռուիլ. ուստի գէթ Ռուսաց չէզոքութիւնն ապահովելու վրայ կը մտածէր։—Վարչապետ բժ. Համօ Օհանջանեան Հոկտ. 1ին կը բողոքէ

խորհրդային Ռուսիոյ կարմիր բանակին յարձակման դէմ, և կը ջանայ այս ճանապարհով բռնակցութեան մտնել վերատին Մոսկուայի հետ արդէ դարձած էին Սեպտեմբերի սկիզբը Լ. Շանթ, Հ. Տէրտէրեան, Լ. Սարաֆեան և Յ. Սուրիկեան, երկարատեւ ապարդիւն բանակցութիւններէ յետոյ։ Արդարեւ բանակցութիւնները կ'ակսին Սովիէթական Ռուսաստանի՝ Հայաստանի դիւանագիտական լիազօր Լքկրանի հետ Հոկտեմբեր 8ին Օհանջանեան անթելով բոլոր աշխարհի և քաղաքակիրթ մարդկութեան զուր օգնութիւն հայցելէ վերջ, Հ. Հ. կառավարութիւնը կը նեաուի խորհրդային Ռուսիոյ գիրկ՝ առնելի քան երբեք պատհանչկոտ Լքկրանի հետ ստորագրելով Համաձայնագիրը մը (21 Հոկտ. 1920) որով Ռուսերը կը խոստանային երեք տպեցութիւնը ի գործ դնել Թուրքիոյ և Ատրպէյճանի վրայ, որպէս զի անոնք հոգային պնդումներ ընէին Հայաստանի դէմ։ Այս պայմանագրութեան համաձայն՝ ա) Հանրապետութեան պիտի ձգուէր ամբողջ երեւանի նահանգը, Կարսի նահանգը, Զանգեզուրի գաւառը, Ղազախն ու Լոռին։ բ) Թրքական զօրքերը պիտի պարպէին ամբողջ Ռուսական Հայաստանը, մինչեւ 1914ի սահմանները։ գ) 1914ի սահմաններէն մինչեւ Տրապիզոն, Կարին և Մուշ տարածութենէն թուրք զօրքը պիտի քաշուէր և միայն թրքական վարչութիւնը պիտի մնար։ դ) Ասոնցմէ վերջ միայն Ռուսաստանի օժանդակութեամբ և աջակցութեամբ պիտի սկսէին Էնկիւրիի և Հայաստանի միջեւ բանակցութիւններ՝ սահմաններու վերջնական ճշդման համար։ ե) Ռուսաստան պիտի տար Հայաստանի նաւթ և այլ անհրաժեշտ պիտոյքներ։ զ) Ռուսաստան պիտի զինէր Հայաստանի կառավարութեան քանի մը հոյլական մշակութային հիմնարկութիւններ որոնք կը գտնուին ռուս քաղաքներու մէջ՝ իրենց ամբողջ Տորատութեամբ, ինչպէս Լուզարեան ճեմարանը, գրադարանները և Առաջ փոխարէն՝ Հայաստան Սովիէթական Ռուսաստանի պիտի տար յուսիսի

Զօրավար Սեպուհ

իրաւունք, զէնք և ռազմամթերք՝ անցնելու համար դէպ ի Թուրքիա–Տրապիզոն–Կարին–Մուշ գիծէն անդին։ Յուսացած պիտի տպահովէր, որ այդ զէնքն ու ռազմամթերքը պիտի չգործածուէին Հայաստանի դէմ, և իբր բռանգիթի իրաւունք՝ անոնց 25 % պիտի ձգուէր Հայաստանին—Հայ կառավարութիւնը երբ խնդրեց որ այս համաձայնութիւնը — որ Հայաստանը կը փրկէր անել կացութենէ մը — չուտով իրագործուի, լքկրան անհրաժեշտ համարեց երթալ Պագու՝ Ատրպէճանի հետ սահմանները մասին համաձայնութիւն գոյացնելու, ինչպէս նաև Մոսկուա՝ իր կառավարութեան և այնտեղ գտնուող թուրք պատուիրակութեան հետ որոշ եղրակացութեան գալու նպատակաւ։ Իր մեկնումէն հազիւ քանի մը օր յետոյ, Հայաստանի մէջ դէպքերը կը գահավիժէին և այդ համաձայնութեան կնքուէն 10 օր անցնելուն՝ կարս կ'իյնար և թուրք զօրքերը կը հասնէին Ալեքսանդրապոլի առջեւ, — Հայ կառավարութիւնը չէր կրնար այլ եւս յոյս դնել հիւսիսէն գալիք օգնութեան վրայ որ եթէ քանի մը օր ալ յապաղէր՝ թուրք բանակը կրնար ներեւան մտնել։ — Միւս կողմէ, կարսի անկումէն յետոյ Ալեքսանդրապոլի և կարսի միջեւ գտնուող երկիրներու գիւղացիութեան գաղթը, նաև Ալեքսանդրապոլցիներու անջատ հաշտութիւն կնքելու ձեռնարկը, ստիպեցին կառավարութիւնը՝ հաշտութեան վրայ մտածելու։

Կառավարութիւնը Նոյ. 3ին կը հեռագրէ Էնկիւրիի կառավարութեան՝ զինադադարի և հաշտութեան բանակցութեանց ձեռնարկելու իր պատրաստակամութիւնը։ Այս առաջարկը թուրք հրամատարութեան կը յանձնուէր Նոյ. 5ին։ Նոյն օրը Հայաստանի կառավարութիւնը կ'ատանայ Էնկիւրիի թուրք Ազգ. մեծ ժողովէն Նոյ. 2 թուակիր հեռագիր մը որ նոյն բաղձանքը կը յայտներ։ — Գարա Պէքիր փաշա առանալով Հայաստանի կառավարութեան առաջարկը, իր կողմէն որոշ պայմաններ կը դնէր՝ բանակցութիւնները սկսելու համար։ Այսպէս, կը պահանջէր որ հայ զօրքերը պարպէին Ալեքսանդրապոլը, թուրք զօրքերու կողմէ անոր բերդերն ու կայարանը գրաւուէին, քաղաքը ենթարկուի թնակչութեան ձեռքը։ Հայ զօրքերը պարտաւոր էին 10–15 քիլօմէթր հեռանալ նոյն քաղաքէն։ — Այս առաջարկը քննութեան առնուեցաւ Նոյ. 5ին նախարարութեան և հրամատարութեան խորհրդակցութեան մէջ, և ռազմական նախարարին ու հրամատարութեան պատճառաբանութիւնները լսուելէ յետոյ՝ որոշուեցաւ ընդունիլ Գարա Պէքիր փաշայի առաջարկը։

Այս պայմաններով սկսած կնքուեցաւ Ա. զինադադարը Նոյ. 7ին։ Յաջորդ օր, սակայն, Էնկիւրիի կառավարութիւնը զգալով Հայաստանի դիմադրութեան անկարող ըլլալը՝ կ'առաջարկէր նոր պայմաններ որոնք մինչեւ որ չընդունուէին, հաշտութեան բանակցութիւնները պիտի չկատարուէին։ Գարա Պէքիր կը պահանջէր յանձնել 12 հնդանօթ և 60 գնդացիր՝ իրենց բոլոր կապմածներով, 4000 անասուկ փամփուշտ, 6000 հնդանօթի ռումբ, 1000 անասուկ հրացանի կապմածներ, 2 վայրաշարժ,

50 վակոն և 2000 հրացան։ Բաց աստի, հայ զօրքը պիտի պարպէր Ալաշկէօզ կայարանէն դէպ ի Կըրմըզլու–Նարբանի–Դալալօղլի–Վարունցովկայ որմէ դէպ արեւմուտք (Ալեքսանդրապօլ) պիտի գրաւուէր թուրք զօրքով, իսկ դէպ արեւելք մինչեւ Արաքս կայարանք, Ալագէօզի գագաթը, Գանագիրմազ, Բոցիքինէ և Նովօ-Միխայլովկայ՝ պիտի նկատուէին չէզոք գօտի, և պիտի կառավարուէին հայկական վարչութեամբ և ինքնավար մարմիններով. իսկ այդ գծէն դէպ արեւելք՝ պիտի գրաւէին հայկական զօրքերը։

Վարչապետ Օհանջանեան խորհրդարանի արտակարգ նիստին մէջ (Նոյ. 11) կարեւ անկուճն ու անկէ յետոյ կատարուած բանակցութիւնները զեկոյցով մը կը հաղորդէ, և կը ներկայացնէ Գարա Պէքիրի առաջարկները որոնք միաձայն կը մերժուին։ Չէնքերու բախտն անգամ մըն ալ պիտի փորձուէր։ Կառավարութիւնը վերջին յուսահատ փորձն ըրաւ երկու զօրամասով, Երեւանեանք՝ Դրոյի հրամատարութեամբ, և Ջաջուրինք՝ Սեպուհի ղեկավարութեամբ 3–4 օրուան նոր կռիւներ իրական ոևէ արդիւնք չտուին։ Նոյ. 12ին թուրքերը գրաւեցին Ակինի կայարանն ու ինկերը։ Հայ զօրքը քաշուեցաւ դէպ Արաքս։ Նոյ. 14ին տեղի ունեցաւ Թրքական մեծ յարձակողականը հայ երկու զօրաբանակներու վրայ։ Ակինը դիմացաւ, Ջաջուրի առջեւ հայ զօրքերը մօտեցան Ալեքսանդրապօլի և յետոյ ետ քշուեցան մինչեւ Համամլը, Ջաջուրի կիրճերը թրքաց ձեռք ձգելով։ Նոյ. 15ին հայ զօրքը ետ առաւ Ակինի կայարանը, յաջողելով դիմագրաւել թուրք յարձակողները։ Թուրքերը վերսկսան յառաջխաղալ։ Նահանջող բանակը գրէթէ քայքայուած էր։ Եռեւէն կը հասնէին նոր ոյժեր, մանաւանդ կամաւոր խումբեր։ Ջաջուրի առջեւ կռիւ կը մղուի ուժգնութեամբ 4–5 ժամ։ Ինկնողներ մէկ խումբն ու քանի մը վաշտեր կը կռուին հերոսաբար, սակայն ուրիշներ կը լքեն ճակատը։ Թուրքերը կ'անցնին հայկական բանակին թիկունքը։

Լ. Մ. Գարախանեանց
(Մօսկուայի մէջ Սօվիէթական Հանրապետութեան արտ. գործոց Քօմիսէրի խորհրդական եւ վարօսաւիայի դեսպան)։

Ծանր իրավիճակ էր և ամէն ոք հնարք մը կը փնտռէր թուրքերը հեռացնելու։ Կառավարութիւնը բարոյալքուած՝ բանակին կորով ներշնչելու համար իր յուսահատական վերջին փորձ, Նոյ. 17ին, 15 երեսփոխաններ և հանրային գործիչներ ճակատ կը ղրկէր,

ական ոչ մէկ օգուտ կ'ունենար անկարգ կերպով նահանջող զինուորը կասեցնելու համար։ Միւս կողմէ կառավարութիւնը խստիւնեանք նոյն օրը (Նոյ. 17) կը փութացնէր Թիֆլիս՝ Դաշնակից ներկայացուցիչներուն մօտ, Հայաստանի կացութիւնը անոնց պարզելու և վերջին յուսահատական գիմում մը ընելու համար։ Սոյն նպատակաւոր առիթը որ այս յուսահատ պահը կը ներկայացնէր՝ օգտագործեցին պոլշեվիք գործակալները, ներկայացնելով հիւսիսային փրկարար ոյժը՝ Ռուսաստանը որուն գիւանագիտական ներկայացուցիչը Լքկրան Մոսկուայէն ճամբայ ելած էր գէպ ի Երեւան։ Ժողովուրդը կը հաւատար թէ ան կու գար իրագործելու Հոկտ. 21ի համաձայնութիւնը որ Հայաստանի փրկութիւնը պիտի ըլլար։

Նոր քաղաքականութիւն մը ընդգրկելու պէտք պատճառ կ'ըլլար որ Պ. Օհանջանեան հրաժարէր վարչապետութենէ (Նոյ. 18)։ Խորհրդարանը երկրին ամէն ոյժերը համախմբելու համար պաշտօն կու տայ փոքրամասնութիւն, որ նոր դահլիճ մը կազմէ։ Նոյն օր, ժամանակ չտալու համար ինչ որ կարելի է՝ ազատելու համար, բ. անգամ զինադադար կը կնքուէր որուն պայմաններուն համաձայն՝ հայ կառավարութիւնը Նոյ. 23ին թուրքերուն կը յանձնէր 10 թնդանօթ և 20,000 հրացան։ Իսկ հաշտութեան բանակցութիւնք 2 օր վերջ կ'սկսէին Ալեքսանդրապօլ, Դարա Պէքիր փաշայի և Պէքիր Սամի Պէյի հետ։ Հայ պատուիրակները էին նախկին վարչապետ Ալ. Խատիսեան, ելմտ. նախարար Ա. Կիւլխանդանեան և կարսի նահանգապետ Ս. Ղորղանեան։ Էնկիւրիի կառավարութեան ներկայացուցիչ իբր յաղթական՝ փոքր ու բնկճուած Հայաստանի պատուիրակներուն ակամայ ստորագրել կու տային Դեկտ. 3ին իրենց տուն տուած ձեւով Ալեքսանդրապօլի դաշնագիրը որ սեւ արատ մը պիտի մնայ ցմիշտ, վասն զի անով հայ կառավարութիւնը կը վաւերացնէր սա տեսութիւնը թէ «սահ. սահմանին մէջ հայ ինծամասնութիւն ունեցող ոչ եւ է հողամաս չկայ» (յօդ. 3), կը զիջաներ մինչեւ Արաքս և Արածանի գտնուող հողամասերը (յօդ. 4), կը հրաժարէր կանոնաւոր բանակ ունենալէ (յօդ. 6), կ'ընդունէր Թրքական հակակշիռ և պաշտպանութիւն (յօդ. 7 և 10), մինչեւ 6 ամիս իրենց տիզերը չդարձող գաղթականաց սեպհականատիրութիւնը կ'ուրանար (յօդ. 8), կը մերժէր և չեղեալ կը հռչակէր Սեւրի դաշնագիրը (յօդ. 11), կը ճանչնար իսլամ համայնքներու կազմութիւնը Հայաստանի մէջ (յօդ. 12), կը խոստանար բուսկիլի իրաւունք Թուրքիոյ (յօդ. 13), Թոյլտուութիւն գինուորական միջամտութեան (յօդ. 14) և վերջապէս չեղեալ կը համարէր իր կնքած բոլոր դաշնագիրները որոնք Թուրքիոյ կը վերաբերէին և կամ անոր շահերուն վնասակար էին (յօդ. 15)։

Մինչեւ այն, արդէն Հայաստան կ'ենթարկուէր գունափոխութեան մը և կ'ընդունէր «խորհրդային» վարչաձեւ։ Ըսինք արդէն թէ միտքերը դէպ ի հոն ուղղուած էին, և այն ընդհանուր յուսահատութեան մէջ որ կը տիրէր երկրին վրայ՝ միակ յոյսը Լքկրանի խոստումներուն գործա-

գրութիւնն էր։ Հետեւաբար ուսումնական տրամադրութիւնները դարձեալ երեւան եկած էին և շատեր յոյս կը տածէին Մոսկուայի մէջ գործող հեղինակաւոր պոլշեվիքներու որոնք, օրինակի համար, Գարսխանի պէս ազդեցիկ դեր կը կատարէին Մոսկուայի կեդրոնին մէջ, և արդարեւ կրնային դեր մը կատարել եթէ ուզէին— Ալեքսանդրապօլ արդէն իմանալով Թուրքերու մերձենալն ու կառավարական պաշտօնէից՝ քաղաքը ձգել փախչելը, Նոյ. 8ին յայտարարած էր պոլշեվիքեան իշխանութիւն, Թուրք հրամանատարութեան հովանիին տակ։ Գարս-Փիլիսէ և Մանահին երկարող տարածութեան վրայ գտնուած բնակչութիւնն ալ, նաև հոն ապաստանած գաղթականք, համակիր տրամադրութիւն կը ծնուցանէին պոլշեվիքներուն հանդէպ, ցանկալով կառավարութեան տապալման։ Հայաստանի միւս վայրերուն մէջ, նոյն իսկ Երեւան, նոյն տրամադրութիւնը կը տիրէր, աւելի զսպուած և գաղտնի, որովհետեւ Հայ կառավարութիւնը դեռ գոյութիւն ունէր և կը շարունակէր իր բանակցութիւնները թէ՛ Թուրքերուն և թէ պոլշեվիքներուն հետ։ Թէև Հայաստանի մէջ յեղաշրջում յառաջ բերող պոլշեվիքեան ուժեղ կազմակերպութիւն գոյութիւն չունէր, սակայն անոր պակասը կը լրացնէր Լքկրանի պատուիրակութիւնը որ Նոյ. 21ին Մոսկուայէն Երեւան կը վերադառնար, երբ կարս գրաւուած էր և Թուրքերը դէպ Ալեքսանդրապօլ-Դարաքիլիսէ-Դիլիջան կ'առաջանային այդ ճանապարհով միանալու համար Ատրպէճանի հետ։ Լքկրան կու գար օգտուիլ ժողովուրդին յուսահատութենէն և ծաւալել արդէն ժողովրդեան մէջ քիչ շատ արմատացած սա գաղափարը, թէ ո՛չ միայն պոլշեվիքներու միջոցաւ կարելի էր Թուրքերը քշել, այլ նաև հաց ու նաւթ հասցնել և փրկել Հայաստանը տագնապալի կացութենէն։ Ան արդէն Պագուի մէջ խորհրդակցութիւններ կատարած էր իր համախոհներուն հետ և որոշ ծրագիրով մը կը փութար Հայաստանը «խորհրդային» դարձնել։ Հակառակ անոր որ Պագուի մէջ պոլշեվիքներէն շատեր առաջարկած էին Հայաստանի վրայ ձեռք չդնել, չխառնուիլ անոր ներքին գործերուն և չօգտուիլ անոր անձկալէն վիճակէն, բայց կը տեսնուին որոշ պատրաստութիւններ, կը կազմակերպուին պոլշեվիքեան զօրամասեր, ինչ որս և հայ մեծամասնականք, որոշելով կառավարութիւնը ձեռք առնել և Հայաստանը գրաւել, «ազատել» խարխաշիստ դաշնակից պետութիւններէն և սերտ յարա-

Լեւոն Սարգիսեան

թերութիւններ պահպանելով դրացիներու հետ՝ երկիրը հանել անտանելի վիճակէ։ — Հետեւաբար Նոյ. 17ին հայ պոլշեվիքները կը կազմեն «Խորհըրդային Հայաստանի ռազմա-յեղափոխական քոմիթէ» անուամբ մարմին մը։ Բամպակ-Ղազախ շրջանի հայ գիւղացիք դառնացած Երեւանի կառավարութենէն՝ շուտով ենթարկուած էին պոլշեվիք գործակալներու ազդեցութեան, նախապատիւ սեպհլով թուրք յառաջխաղացման առջեւ ոեւէն ուեներալ իբրեւ իշխող, փոխան թուրքին։ Այս պատճառաւ կարգ մը գիւղերէ մասնակի դիմումներ եղած էին պոլշեվիքներու եւ Իջեւանի մօտ բանակած ռուս կարմիր զօրամասին՝ գալ և կառավարել Բամբակ-Ղազախի շրջանը, թուրքերու մուտքն արգիլելու համար։ Պոլշեվիքներու փափաքն ալ այս էր արդէն։ Իրենց գործակալներուն կազմած հանրագրութիւնները ստանալէ յետոյ, Նոյ. 28ին պոլշեվիքեան 11րդ բանակի 6-7 հազար զինուրք 8-12 թնդանօթներով երեք ուղղութեամբ խուժեցին Հայաստանէն ներս։ Առաջին թեւը ճնշեց Բարեանան, կեդրոնն իջաւ Իջեւան-Դիլիջան, իսկ երրորդը յարձակեցաւ Բաշկենտի ուղղութեամբ դէպ ի Ղարաղօյլի։ Իջեւանի (Գարվանասրայ) մէջ, տեղացիք ոչնչացուցին զանոնք իբր ազատարարներ։

Նախ քան ներխուժումը, «տուն դառնալու» հեռապատկերով ֆսմիւնիստները բարոյալքած էին սահմանապահ այս զօրքերը որոնք իրենց պարտականութիւնը թողլով դարձան «տուն»։ Դիլիջանի բանակը նահանջեց դէպ ի Սիմոնովկա, Ղարաղօյլիի գունդը մղեց 10-12 ժամուան կռիւ՝ արշաւող կարմիր բանակին դէմ և ապա տեղի տուաւ թուրք և ռուս յառաջխաղացքներ և ժողովրդեան օտարատեր տրամադրութիւնք քաոս մը ստեղծեր էին։ Ց. Քաջազնունի օրերով զո՛ւր կը ջանար դահլիճ մը կազմել և ի վերջոյ ձեռնթափ կ'ըլլար։ Նոյ. 27ին Սիմոն Վրացեան կ'աջողէր կազմել նոր դահլիճ մը որուն անդամներն էին. — Ս. Վրացեան վարչապետ և արտ. գործոց նախարար և փոխ նախարար ներքին գործոց (Դաշնակցական), Արշակ Տկրտկրեան էլմտ. նախրր. (նոյն), Դրօ զինուորական (նոյն), Ա. Յովհաննիսեան երկրգրծկն. և աշխատանքի (նոյն), Ա. Խոնդկարեան դատական (Սոց.-ռեվ.), Վ. Միւսախոռեան կրթկն. (նոյն)։ Սակայն այս դահլիճն՝ այնքան դժուարութեամբ կազմուած՝ հազիւ եռօրեայ կեանք կ'ունենար, վասն զի Դիլիջանի մէջ Նոյ. 29ին կը կազմուէր ռուս ոյժերէ հովանաւորուած Հայաստանի Յեղկոմք (Յեղափոխական Կոմիտէ) որ ռուս բանակին հետ կ'առաջանար։ Արդէն Դեկտ. 1ին ան Դիլիջան փոխադրուած էր և մշտական յարաբերութեան մէջ էր Ռուսիոյ Երեւանի ներկայացուցիչ Լքկրանի հետ որ կը բանակցէր Վրացեանի դահլիճին հետ, յանուն այս կառավարութեան։ Վրացեան որ ռուսասէր ճանչցուած էր՝ նախ Նոյ. 30ին Դիլիջանի գրաւման համար բողոքեց Մոսկուայի ներկայացուցչին մօտ, անոր միջամտութեան վրայ յոյս դնելով. սակայն շուտով հասկցաւ որ պատրանքի մը կը զոհուէր, վասն զի հակառակ անոր որ Լքկրան Նոյ. 30ին ներս խնդրած էր և ղօրքը ետ քաշել խոստացած՝ 6 ժամ յետոյ կռւ գար յայտնել թէ

քամիւնիսթական կուսակցութեան կեդրոնական Քոմիթէն վճռած էր Հայաստանը խորհրդային դարձնել, ուստի իր առաջին յայտարարութիւնը կը ջնջէր, ցեղց ուզեց Պոլշեվիքները զիջումներով չհնել, և եթէ ոչ իշխանութիւնն ամրողջ՝ գէթ անոր մէկ մասն իրենց ձեռքերուն մէջ ունենալ։ Ուստի Դիլիջան գտնուող և դիմադրութեան պատրաստուող Զօր. Մեպուհի հրահանգ տուաւ ետ քաշուիլ՝ մինչեւ Ջիւխլու։ Սակայն որ և է օգուտ չունեցաւ։ Լքկրան պահանջող լեզու մը դործածել սկսաւ և վերջապէս յաջողեցաւ համոզել վրացեանը, որ զիջանի իր իշխանութիւնը Դիլիջան

Դանիէլ Շահվերտեան
(Հայաստանի Ս. Խ. Հանրապետութեան տնտեսական ճերկայացուցիչ հայ գաղութներուն։ Նոյն պատճառով՝ այժմ ի Պոլիս։)

սպասող ցեղկոմին Լքկրան խոստացաւ և նոյն իսկ առաջարկութիւն տուաւ, թէ դահլիճն անդամք անձնախելի պիտի ճնան և խաղութիւններ ու գնդացհարկահարութիւններ տեղի պիտի չունենան։

Վրացեան ցեղկոմին մէջ 2 դաշնակցական անդամ առնելու պայմանաւ՝ կը քաշուի իշխանութենէ զոր կը փոխանցէ Զօր. Դրոյի՝ իբր զինուորական ոիխատատուի (Դեկտ. 1)։ այս վերջինը կը փորձէ բանակցիլ սովիէթական քոմիթէին հետ և իրաւախոհութեան մը գալ։ Սակայն բանակցութեան ձեռնարկած օրը (Դեկ. 2) Հայաստան Երեւանի մէջ կը հռչակուի «խորհրդային», մինչ խաւխեան Ա-լէքսանդրապոլի մէջ հաշ-

տութեան դաշնագիրը կ'ստորագրէր։ — Կասեանի գլխաւորութեամբ Դիլիջանի ցեղկոմը կը մտնէ Երեւան և Դեկտ. 4ին իր գլխաւորութեամբ կը կազմուի հետեւեալ դահլիճը։ —Սարգիս Կասեան (Սէրգէյ Տէր-Գասպարեան, պոլշեվիք) վարչապետ և երկրագործական ժողովրդային քոմիսարներ։ Ասմանազ Մուրադեան, Սահակ Տեր-Գաբրիէլեան (այժմ, ի Մոսկուա Հայաստանի ներկայացուցիչ)։ Աւխ Նուրիջանեան ռազմական գործերու ժողովրդական քոմիսար։ Աշիխ. Բեկզադեան արտ. գործոց և պարէնաւորման քոմիսար։ Իսկ Սիմին (Ռուս–Պոլշեվիք) հրամանատարն էր Հայաստան մտնող ռուս կարմիր բանակին։

խորհրդային կարգերու Հայաստան մանելէն անմիջապէս յետոյ, խորհրդային Ռուսիոյ արտ. գործոց քօմիսէր Չիչէրին Դեկտ. 6 թուակիր ծանուցագրով մը Մուսթաֆա Քեմալէն կը պահանջէ պարպել Հայաստանի գրաւեալ մասերը, նոյն օրը (Դեկտ. 6) Յեղկոմ (= Ռեւկոմ=Յեղափոխութեան քօմիթէ) կը կազմակերպուի, և կառավարութեան կազմը կը լրանայ հետեւեալ կերպով.—Սրգ. Կասեան (նախգհ. և երկրագործական ժողովրդային քօմիսէր), Ալ. Բեկզադեան (արտ. գործոց), Աւիս Նուրիջանեան (ընկերային), Ասմանազ Մոռաեան (ներքին գործոց), Աշոտ Յովհաննիսեան (լուսաւորութեան), — Դեկտ. 17ին այս Յեղկոմը կը վերակազմուի Մուսեան կը քաշուի Դաշնակցութենէն որուն վրայ կ'աւելնան սա նոր անդամները. — Ռուբեն Ոսկանեան (հաղորդակցութեան), Սահակ Դոլմաքեան (ներքին գործոց), Ս. Բաղդասեան (արդարադատութեան) որ քիչ յետոյ տեղի կու տայ Պագուէն եկող Միւհէյման Նուրիի, Ե. Երզնկեան (ելեւմտական գործոց), Ջազիքեան (ելեւմտականի խորհրդատու, Չէզոք), Խօշամիրեան (գործերու կառավարիչ, Չէզոք), Թումանեան (քարտուղար, Չէզոք):

Սակայն այս կազմն ալ տեւական չըլլար, վասն զի Դեկտ. 25ին կը լսուի թէ ատելի ահմանափակուելով զուտ Պոլշեվիքներու ձեռք կը ձգայ իշխանութիւնը։ Կասեան Յեղ. Քօմիթէի նախագահն է նորէն, Բեկզադեան (արտ. գործոց և պարենաւորման ժողովրդական քօմիսէր), Բուդաղեանեան (մամուլի և բրօբականտի քոմիսէր), Ռուբեն Ոսկանեան (հաղորդակցութեան ժողովրդական քոմիսէր), Դրաստամատ Տեր-Միմոնեան, Կոտրանեան (Սօցիալական Ապահովութեան քօմիսէր), Աշոտ Յովհաննիսեան (Լուսաւորութեան քօմիսէր), Աւիս Նուրիջանեան (գինուորական քօմիսէր)։

Դեկտ. 14ին Երեւան կ'ուզէ հրատարակել քօմիւնիսթ թերթը, Հայերէն և ռուսերէն։ Այս լրագրին առաջին թիւին մէջ հրատարակուած կառավարական յայտարարութիւն մը չեղեալ կը հռչակէր Ալեքսանդրապոլի Դաշինքը։ Դժբախտաբար այս յայտարարութեան իրագործումը դրական որ և է փաստով չկրցաւ ցոյց տալ խորհրդային Հայաստանը որ իր յոյսը դրած էր Մոսկուայի միջամտութեան վրայ։ Ընդհակառակն Կասեանի Յեղկոմը պատճառեց մեծ յուսախաբութիւն և քնդհ. դժգոհանք, արդիւնք՝ անլուր կեղեքումներու և անիրաւութեանց զոր պոլշեվիք վարչաձեւը բերաւ միասին։ Յեղկոմը Երեւան հասնելէն քանի մը օր վերջ հղաք. բոլոր կուսակցութեանց պաշտօնապէս հարցում ուղղեց թէ ի՞նչ է իրենց տեսակէտը հանդէպ խորհրդային վարչաձեւին, ի՞նչ կարծիք ունին Գ. Ինտերնացիօնալին, Բ. Ինտերնացիօնալին, համաշխարհիկ ու ընկերային յեղափոխութեան, Ռուսիոյ արեւելեան քաղաքականութեան եւն-ի մասին Ռուսիոյ Սօցիալ–Դեմօկրատներէն, Հնչակեանք, Սօցիալիստ Յեղափոխականք և «Ազգ Դաշնակցականներու Միութիւնը խորհրդային վարչաձեւը կ'ընդունէին՝ իբր լուսոյն պետական իրաւակարգ։ Յեղկոմն ու կոմկուսակեներով (= կոմմիւնիստական կուսակցութեան կեղրոնական կոմիտէ) փորձեր բրին այս հոսանքներուն

գործակցութիւնն ու ձուլումը յառաջ բերելու համար, ազգային միութեան Դաշնակցութեան ձախ հատուածը յաջողեցաւ ձուլել իրենց մէջ. իսկ միւս կուսակցութիւններէն, մասնաւորապէս Դաշնակցականէ, ներթափանցեցան հալածանքի և արգելուեցան օրինական ազատութենէ։ Այս արգելքէ կը դադրեցնէր հասարակական ամէն տեսակ աշխատանք։ Ակումբներ և թերթեր կը փակուէին,

Հայկ. Փանիգարանեին յուղարկաւորութիւնը։ (Ձախէն) Գեոս Յովհաննիսեանց՝ կրթ. նախարար, Ս. Շահխաթունի, Վլադիմիրովի՝ հրամանատար ռուս բանակին, Մախնիցեանի՝ ներքին գործ. նախարար։

խօսքի և մամուլի ազատութիւնը կը ջնջուէր, քնդ նմին և անձի անձեռնմխելիութիւնը։ Ձերբակալութեան և բանտարկութեան շատեր որոնք իբր թէ պեղծումներ և գողութիւններ կրած էին։

Վրացեանի Դահլիճին անկումէն յետոյ, նախկին վարչապետ թժ. Համօ Օհանջանեան և իր դահլիճին քնկերները կեանքերնին վտանգուած տեսնելով՝ կ'որոշեն վրաստան անցնիլ։ Սահմանապլխէն 4 վերստ հեռու գիւղացիք լուր կու տան տեղական ձեղկոմին, պզտիատեա գիւղին մէջ պոլշեվիքները կը ձերբակալեն Օհանջանեանը, դատախազ նախարար Արտաշէս Ձիլինկիրեանը (Ռուբէն Դարբինեան), արտակարգ դատարանի նախագահ բժիշկ Տէր-Դաւթեանը, Երեւանի քաղաքագլուխ Արշալոյս Ատուածատուրեանը, Թիֆլիսի Աշխատաւոր Թերթին խմբագիր Կորիւն Վարդանեանը, խորհրդարանի անդամ Վահան Նաւասարդեանը, Կէորգ Վարշամեանը, Վրոյ Բոբայեանը են.։ Ձերբակալուածները ոտքով կը տարուին Գարա-Քիլիսէ և անկէ Ղիլիջան ուր տեղական ձեղկոմը (որուն կը նախագահէր Օր. Աբրիկ Դաւթեան) կը հարցաքննէ զանոնք և հետոյ երեւան կ'ուղարկէ ուր բանտը կը վիճակի իրենց, շատ մը ուրիշ յայտնի դէմքերու հետ, մօտաւորապէս 1000 հոգի։ 1921 Յունվարին հալածանքն ու կեղեքումները կը հասնին

ծայրագոյն ատիճանի. կը կատարուին հակայ շուրջկոյներ, անվերջ խուզարկութիւններ, պարէնի և վթերքներու բռնագրաւումներ։ Մանաւանդ ծանր կ'ազդէր բնակչութեան վրայ կարմիր բանակի զինուորուն՝ տուներու վրայ բռնի բաժանումը։

Հայաստան իր ինքնուրոյն և հայացի դրոշմը կը կորանցնէ վերատին, ռուսականութեան ենթարկուելով, մանաւանդ Դեկտ. վերջերը՝ երբ երկրին ներքին կառավարութիւնն իրապէս կ'անցնէր Ձևկա Ձերեզվիզական (արտակարգ դատախուզիչ)ին։ — Հայ պետութեան մը ստացքին որոշիչ նշանը՝ Հայ բանակը գոյութիւն ունենալէ կը դադրէր, վասն զի կառավարութիւնը ո՛չ մէյն Դեկտ. 17ին զօրացրումով հայ բանակը կը ջնջէր, այլ և անոր սպաները պատով մը կը հեռացնէր երկրէն։ Արդարեւ 24 Յունվար 1921ին զանունք կը հրատիրէր խորհրդարանին ատջեւ և ապա հաւաքուած 1000է չափ սպաները — որոնց մէջ էին Զօր. Նազարբէկեան, Չախվերդեան, Կամազեան, Ֆեաինքօ, Շոլգոմելնիկեան, Բարատամեան, Միլիկեան եւայլն — ձերբակալել կու տար ռուս կարմիր զօրքին և հակոզութեան տակ կ'ուղարկէր Քանաքեռ ուր անոնցմէ 25ը պատ կ'արձակուէին և մնացեալները կը տարուէին Պագու։ Հոն իրենցմէ 90 սպաներ եւս ազատ կ'արձակուէին և մնացեալներուն կէսը կը ղրկուէր Տիֆլիսի սպաներու մօտ՝ Բէսպան, միւսներն ալ՝ զանազան քաղաքներ։ Զօր. Շոլգոմելնիկեան Պագուէն Ռոստով փոխադրուած պահուն՝ կառախումբէն վար նետուելով անձնասպան կ'ըլլայ։

Երբ այս էր կացութիւնը պետութեան կեդրոնը, դաշտերու մէջ ուր հակոզութիւնը թոյլ էր՝ աւելի անմխիթարական էր ան. վասն զի կեդրոնական իշխանութեան աչքէն հեռու, անբարեխիղճ տարրեր և բախտախնդիրք առիթէն օգտուելով՝ բնակչութիւնը կը կեղեքէին, ինչ որ գիւղացիները կը դառնացնէր։ Պոլշեվիքները կը պահանջէին անոնցմէ, որ իրենց ուտելու մթերքները տրամադրէին Կարմիր Բանակին։ Աւարառու արշաւախումբեր կը շրջէին որոնք կը կատարէին խուզարկութիւններ, զէնք ու զինուրական հագուստ կը խլէին գիւղացիներէն, որջառ և խար պաշտօնական՝ բռնագրաւմանց կ'ենթարկէին, իսկ անպաշտօն կերպով կը յափշտակէին ամէն ինչ (իւղ, մեղր, պանիր, զարդեր, դրամ եւայլն)։ Գիւղացիք անոնց դէմ յաւահատօրէն բողոքներ կը բարձրացնէին որոնք երբեմն կ'ստանային խռովայոյզ հանգամանք. օրինակ, Դարաչիչագի (Ծաղկաձոր) գիւղախումբին մէջ Պոլշեվիքներու շահատակութեանց հետեւանօք Ապիտրս գիւղի խռովութիւնք. Ախտալէն հոն կը ղրկուին ռուս կարմիր բանակէն 2 վաշտ. գիւղացիք կը դիմադրեն, Պոլշեվիքները յաղթական գիւղ կը մտնեն։ Պաշ-Քեաուռի գիւղի բնակիչք տեսնելով իրենց դրացի գիւղերուն մէջ տեղի ունեցած թալանը՝ կ'որոշեն թոյլ չտալ, որ կարմիր բանակի զինուրները գիւղ մտնեն և կ'ոչնչացնեն։

Առանց այս բոլորին ալ, խորհրդային վարչաձեւին ստեղծած շրջափոխումը, անոր արմատական կարգադրութիւնները, նախապէս տիրող կուսակցութեան մարդոց տապալումն ու իրենց պաշտօններէն հեռա-

ցուամբ բնական էր որ առեղծէին դժգոհներու խոշոր խումբեր, ներքին գործոց ժողովրդական քօմիսէրութեան Դեկտ. 17ի հրամանագիրը որով իրենց պաշտօնէն դադրած կը հռչակէր բոլոր քաղաքային ինքնավարութիւնները, գաւառական վարչութիւնները, ներքին գործոց նախարարութեան արտակարգ լիազօրները, Միխիխ տեսուչները, նահանգական ատեաններբը, հանրապետութեան դաղաքապահ զօրաց պահեստը, պահանջելով որ անոնց բոլոր գոյքերը անմիջապէս ցուցակագրուելով յանձնուին Երեւանի կեդրոնական և գաւառի տեղական ձեղկոմներուն, արձակուած պաշտօնեաներուն միայն 15 օրուան ռոճիկ տալով), անշուշտ կուսակցական մակաբոյծներու առաջ դանգուած մը եւս կը դարձքներ անբաւական ու կառավարութեան հակառակորդ։—Պոլշեվիքները քանդեցին դատարանաց կազմակերպութիւնը, փակեցին Համալսարանը (Դեկտ. 18ի հրամանագրով) և բացին ժողովրդական Համալսարան մը՝ իրենց քմբռնած եղանակաւ (Յունվար 18)։ Գրաւեցին բոլոր տպարանները, խափանեցին լրագիրները, և այսպէս բազմաթիւ անձեր զրկեցին իրենց ապրուստը հայթայթելու միջոցներէն։ Հանրային ու մասնաւոր-անհատականգրաստարանները պետական սեպհականութեան հռչակեցին։

Հայաստանի վարչապետ Ալեք. Մեսրոպիեանց կ'այցելէ Ալեհավէրդի գործարանը: (Ա.Ջէճ) Ա. Ալայեան, Մուսեեան եւ Մեսրոպիեանց:

Ապրանքներու բռնագրաւումը, գործարաններու և աշխատանոցներու — նոյն իսկ ջրաղացներու և աղօրիքներու — պետականացումը կայլն ո՛չ նուազ նպաստեցին՝ տոնաբացնելու գանգատողներու և դառնացողներու Թիւը։ Նոյն իսկ Դեկտ. 19ին հրամանագիր մը (Դեկրետ) կը յայտարարէր, թէ ազգայնացուած են Հայաստանի մէջ գործող բոլոր պանքներն ու մանր վարկի քնկերութիւնները։ Հայ ժողովրդեան գուրգուրան-

քին առաքյալ Ս. Ջմիածինն իսկ իր կալուածներով և հիմնարկութիւններով պետականացնելու ծրագիր մշակեցին. բարերախտաբար այս գործին հակելու համար Լեւոն Սարգսեանի պէս հասուն մէկը խմխռատ դրին Ս. Ջմիածնայ վանուց վրայ. Եկեղեցիներու և մենաստաններու կալուածները պետական սեպհականութիւն հռչակեցին, եկեղեցականներն ալ արգիլեցին ուսուցչութենէ, որով այս դասակարգն ալ դժգոհներու շարքը մտաւ. ժողովրդեան այն յոյսը, թէ պոլշեվիքները պիտի վանէին թուրքերը գրաւեալ վայրերէն, և գաղթականք հնարաւորութիւն պիտի ունենային դառնալու իրենց օճախները՝ չիրականացաւ երբեք. քնդհակառակն ի գործ դրուեցան կամայականութիւններ և կողոպուտներ որոնց անմիջական հետեւանքը եղան սոսկ ու կեանքի սղութիւնը, ո՛չ նուազ քմբոստացուցիչ. Այնպէս որ երկրին մէջ կար լարուած տրամադրութիւն մը, խլրտուքներու և քնդվզումի ձգտող. Արդէն կորիզներ կային երկրին մէջ. Զանգեզուր քմբոստ դիրք ունէր Երեւանի դէմ և հոն չէր կրցած մտնել պոլշեվիք զինուորը. Զանգեզուրի և Դալարապեզի մէջ Դաշնակցութիւնը տէր էր կացութեան և կ'սպառնար Երեւանի, հոն վերահաստատել ուզելով իր իշխանութիւնը. Այս կացութեան առջեւ ցեղկոմը դարձաւ ապառնական և դիմեց ճնշողական միջոցներու որոնք իբր թէ իր գոյութիւնը ապահովելու համար ձեռք կ'առնուէին. Սոյն տհաբեկուժի քաղաքականութիւնն իր ստատկութեան հատաւ՝ երբ էջմիածնեցի Ամբարեկեան Մատուսյէն Երեւան ժամանեց, — փետրվարի առաջին տասնեակին ձերբակալուեցան յայտնի Դաշնակցական գործիչներ և ղեկավարներ, իբր կանխազգուշութիւն և՛ պատանդ. Երեւանի մէջ պաշարման վիճակ հռչակուեցաւ. Պոլշեվիքներու վերաստանի վրայ արշաւանքին հետ — որ կ'սկսէր փետր. 12ին — գրեթէ միաժամանակ ծայր տուին Հայաստանի մէջ խլրտուքներ որոնց կատեանի վարչութիւնը պատասխանեց խստօրէն — փետր. 14ին առաջին անգամ կատարուեցան գնդակահարութիւններ. Նոյն օրը գնդակահար եղան 14 հոգի որոնց մէջ էին Համազասպ. Գնդ. Ղորղանեան և.ն. Ամէն օր նախորդ օրը գնդակահար եղողներու ցանկը կը փակցնէին փողոցներէն, որպէս զի ժողովուրդը գիտնար և աչքակէր. Այսպէս շարունակուեցաւ 4 օր. Պոլշեվիքները ծրագրած էին 600 հոգի մահով պատժել, սակայն իրագործելու ժամանակ չունեցան. Պաշ-Քեահնիի գնդացիք որոնք միշտ քմբոստ ճեացեր էին և անանց ժխտող Պաշ-Ապարանի գնդացիք փետր. 15ին յառաջ կը խաղան Աշտարակ, վաղարշապատ, կատյք կը ծառայի շարժումը (փետր. 15–16) և փետր. 17ի գիշերը կը գրաւուի Երեւանի արուարձանը՝ Քանաքեռ. Ցաջորդ առաւօտուն Երեւանի քաղաքացիներն ալ կ'քմբոստանան, երբ արդէն ապստամբները դուրսէն շրջապատած էին Երեւանը. Դաշնակցականաց առաջնորդութեամբ և կազմակերպուած գինեալ ոյժեր քաղաք կը մտնեն և կը բանան բանտին դուռները, մինչ Հայաստանի ֆօմմիւնիսթական կառավարութիւնը, կուսակցութիւնն ու Հայաստանի կարմիր Բանակէն 3–4000 հոգի զրահապատ կառախումբով կը քաշուին

դէպ Հարաւ, Ղամարլուխ, Վեսիի ու Շարուրի շրջանները։ Պոլշեվիքները երեւանէն խոյս տուած ատեն՝ բանակին հրամատարական կազմը միասին կը տանին և կ'ապաննեն անոնց մեծ մասը։ Երեւանի մէջ ուրախութեան ցոյցեր կը կատարուին և նոյն օրն իսկ կը կազմուի «Հայրենիքի փրկութեան խմբակ»ը, նախագահութեամբ Սիմոն Վրացեանի որ տարածց և գիւղատնտեսական նախարարութիւնները ձեռք կ'առնէ նորէն։ Իսկ գլխաւոր անդամներն էին Արշակ Յովհաննիսեան (գինուորական գործոց վարիչ), Հ. Տէր-Հարութեան (ելեւմտ. նախարարութեան վարիչ), Կարօ Սասունի (ներքին գործոց վարիչ), Սմբատ Եղիազարեան (հաղորդակցութեան գործոց վարիչ), Յ. Տէր-Միքայէլեան, Աւ. Օհանջանեան, Կ. Միւսախոռեան, Հ. Սարգսեան (աշխատանքի ու ազիտացիայի վարիչ), Ս. Թարխանեան (քնդհ. հրամատար), Յ. Տէր Յակոբեան (պարէնաւորման գործոց վարիչ), Մեղիք Եսայեան (ներքին գործոց օգնական) և ուրիշներ, թուով 15 հոգի։

գրեթէ անխտիր Դաշնակցական, բաց ի մէկէն։ Հաւանական քոմիթէներ կը կազմուին միւս կեդրոններու և գիւղերու մէջ։ Բանակը կ'առնէ «ժողովրդական բանակ» անունը, քնդհ. հրամատարութեամբ Գնդ. Թարխանեանի (կուռօ)։

Սիմոն Տէր-Միքայէլեան
(Փոսթ-Հեռագր. արդի ներկ.)

Պոլշեվիքները թէեւ երեւանէն վտարեցան՝ չեն դադրիր կռուելէ Լօռի և Գարս-Քիլիսէ չեն հպատակիր նոր կառավարութեան և կը պահեն պոլշեվիքեան վարչաձեւը։ Փրկութեան քոմիթէն մինչեն գո՛ւր կը փորձէ Հայաստանի անկախութեան հիման վրայ Մոսկուայի հետ հաշտացողութեան մը գալ. Մոսկուա զիջողութիւն չըներ բնաւ։ Այն ատեն Վրացեան (Մարտ 1ին) դիմում կ'ընէ թրքաց և անոնցմէ օգնութիւն կը խնդրէ պոլշեվիքներու դէմ(*), բայց ո՛չ մէկ տեղէ օգնութիւն կը գտնէ։ Ժամանակաւոր կերպով ընկրկած պոլշեվիք ոյժերը կ'սկսին յարձակմանց որոնցմէ ամէնէն ուժգինն էր փետր. 26ինը՝ մայրաքաղաքին վրայ։ Մարտ 2ին Գարս-Քիլիսէի ուղղութեամբ կռիւ կը շարունակուի և «փրկութեան քոմիթէ»ի զինուորք առաջամեայ յաջողութիւններ կ'ունենան, այնպէս որ Մարտ 7ին Վրացեան հաշտեցարար ի վերջոյ մերձեցումը յայտարարելով՝ ի մօտոյ Թաշիսիոլի դաշինքի մը կազմութիւնը կ'աւետէ։ Երկու կողմէն կը գործուին անլուր անգթութիւններ։ Վրացեան և իր Հ. փ. քոմիթէն իրենց կարճ պաշտօնավարութեան շրջանին լուռի կը փոխադարձեն նախկին պոլշեվիք կառավարութեան գոր-

(*) Կարմիր Աստղ Թիւ 79, կամ ժող. Ձայն Թիւ 823 (25 Յուն. 1921)։

ծած անգթութիւնները՝ միեւնոյն միջոցներով. իսկ Պոլշեվիքները պատերազմի ընթացքին աւարի կու տան բոլոր այն գիւղերը որոնք առժամապէս կը գտնուէին իրենց գործողութեանց շրջանին մէջ, և կը գործեն անլուր խժդժութիւններ։ Կռիւը երթալով կը աստիճանայ և Պոլշեվիքները հետզհետէ կ'ուժեղնան։ Այս վերջինք Մարտ 27ին Երեւանի վրայ կ'առաջանան կամարլուի և Ելինովկայի ճակատներէն։ Մարտ 28–29ին աւելի մեծ ոյժերով յարձակումը կը շարունակեն և Ապրիլ 1ին կ'առաջանան մինչեւ Աշտարակ–Օշական։ Ապրիլ 2ին կը գրաւեն Թանաքեռը որմէ յետոյ Երեւան կ'իյնայ առանց կռիւի։ Հ. Փ. Քոմիթէն կ'ապատանի Զանգեզուր, իր հետ տանելով Երեւանի բնակչութեան մէկ գլխաւոր մասը՝ մօտ 15,000 հոգի որոնցմէ մէկ մասը կ'անցնի Պարսկաստան։

Երեւան գրէթէ բոլորովին դատարկ էր, երբ Ապրիլ 3ին հոն վերահաստատուեցաւ Խորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը որ այս անգամ նախքնթաց փորձառութիւններէն խրատուած՝ աւելի մեղմ մեթոտներու դիմեց և կրցաւ վստահութիւն գրաւել։ Նախ իշխանութեան գլուխ եկաւ Կասեան որուն կը գործակցէին Աւիս Նուրիջանեան, Ա. Յովհաննիսեան, Դրաստամատ Տէր–Սիմոնեան, Կոստանեան, Ասքանազ Մոսեան։ Այս քոմիսէրներու խորհուրդը հազիւ քանի մը շաբաթ իշխանութիւն վարեց. Կասեան մեկնեցաւ Թիֆլիս, փոխանորդ թողլով նոր ցեղկոմի ներքին գործոց քոմիսէր Պօղոս Մակինցեանը։ Վերջ յետոյ Հայաստան եկաւ՝ իբր վարիչ ցեղկոմի՝ Մհասանիկեան (գրական անուամբ Ա. Մարտունի) և ցեղկոմը վերակազմեց այնպիսի տարրերով որոնք հեռու էին Աթաթէկեանի և Աւիս Նուրիջանեանի արիւնուշտ քաղաքականութեան ներկայացուցիչներն ըլլալէ։ Այդ նոր ցեղկոմը որ ցարդ պաշտօնի վրայ է՝ ունի սա կազմը.— Ա. Մհասանիկեան (վարչապետ, զինուրական քոմիսէր և անգամ կովկասեան զին. կոմիտէի), Ասքանազ Մոսեան (արտ. գործոց քոմիսէր և նախագահ Երեւանայ ցեղկոմին), Պօղոս Մակինցեան (ներքին գործոց քոմիսէր), Ալ. Բեկզադեան (պարէնաւորման և արտաքին առեւտուրի), Ալ. Շահխէրտեան (բանւոր գիւղացիական տեսչութեան), Ա. Խանոյեան (էլեւմատական), Արտաշես Կարինեան (արդարադատութեան), Աղա Յովհաննիսեան (լուսաւորութեան), Արշակ Խաչիկեան (աշխատանքի), Արամայիս Երզնկեան (երկրագործական), Բժ. Սաֆօ Համբարձումեան (առողջապահութեան), Միսակ Տէր–Միմոնեան (Թղթատարական և հեռագրական), Օճ. Տիւրկերեան (սոցիալական ապահովութեան և գաղթականական), Սրապիոն Սրապիոնեան (= Լուկաչին) ժողովրդական տնտես. խորհուրդի, այն է՝ «սուէտարխոզ»ի նախագահ, Միխայիլ Ղարաբեկեան (ցեղկոմի քարտուղար)։

Այս ցեղկոմը ցոյց տուաւ չափաւոր հակումներ և գործակից առաւ անձեր որոնք ամէն կերպով վստահութիւն կը վայելէին. այսպէս Լեւոն Սարգսեանը — որ Ալէքսանդրապօլի ցեղկոմին նախագահն էր մինչեւ Մայիսի վերջ և կարեւոր ձայն ունէր կառավարութեան մէջ։ — Նոր «խորհրդային» կառավարութեան անդրանիկ գործերէն մին եղաւ Ապրիլ

10ին հրատարակել ներման հրամանագիր մը բոլոր այն քաղաքացւոց համար որոնք մոլորած՝ գործօն մասնակցութիւն ունեցած էին քաղաքային կռիւին մէջ։ Այս ներումէն պիտի չօգտուէին Հայրենիքի փրկութեան Կոմիթէին և Կոմմիւնիսթները զորս արտասովոր ատեանին անդամք կառավարութեան առաջնին մտածումներէն մին եղաւ նոյնպէս քաղաքէն և գիւղերէն փախչող ժողովուրդը հայրենադարձ ընելու խնդիրը։ Փախստականներուն մօտ ղրկուեցան պատուիրակներ՝ զանոնք ետ դարձնելու պաշտօնով։ Կազմուեցաւ ներման հրամանագրին արագ և լրիւ գործադրութեան համար մարմին մը։ — Արդարեւ գիւղերուն բնակիչներն իրենց տուները դարձան և նուիրուեցան իրենց երկրագործական գործադրութեան։ Նոյնպէս Զանգեզուր և անկէ Դաւրէժ ապաստանող բնակ-

Ձախէն աջ.— Գաւիթ Գաւիթեան (Վրաստանի երեսփ. ժողովի անդամ եւ երեւանի խնամատարական կոմիտէի վրացական հիւրասիրական յանձնախումբի նախագահ, այժմ պօլիս), Պ. Ֆիֆս. Շարամբեան (երեւանի բոլշեւիկեան օգնական, այժմ պօլիս), Յր. Յարութիւնեան (ազգ. գործիչ)։

չութիւնը հետզհետէ դարձաւ երեւան, և քաղաքը վերստացաւ նախկին ոգեւորութիւնը։

Սակայն Զանգեզուր ապաստանող Դաշնակցական կառավարութիւնը չվարանեցաւ քաղաքական պատերազմ բանալու, Սիւնեաց Տաթեւի վանքին մէջ հաստատելով կառավարութիւն և խորհրդարան, «Լեռնահայաստան» անուամբ որ յայտնի էր թէ շուտով պիտի քնկճուէր. վասն զի իր ոյժերն անբաւական էին և ժողովրդական ոեւ շարժման մը յոյսը չկար, քանի որ Մեսամլկեանի կառավարութիւնը կը շահէր ժողովուրդին վստահութիւնը՝ խոհեմ և չափաւոր ընթացքով։

Խորհրդային կառավարութեան կարեւոր յաջողութիւններէն մին,

եղաւ Ապրիլ 21ին Ալեքսանդրապոլի կարեւոր քաղաքին թրքաց կողմէ պարպումը որ կցուեցաւ Խորհր. Հայաստանին։ Այս յաջողութեան առթիւ ցեղակոծն Ապրիլ 24ին քնդհ. և լիակատար ներում հռչակեց — առանց որ և է վերապահումի — և Մոսկուայէն խնդրեց դարձնել ցնծ. 24ին աքսորուած բոլոր հայ ապստներըք որոնք Մոյխոի վերջերը դարձան։

Ապրիլ 20ին Հայ կարմիր բանակը մտաւ առաջին անգամ Շարուր, և քաղաքային պատերազմով մը ուելորդ արիւնհեղութեանց տեղի չտալու համար՝ պոլշեվիկ կառավարութիւնն առաջարկ ըրաւ բանակցելու «Լեռնահայաստանի կառավարութեան» Այս նպատակաւ Ղուլաշ գիւղ բանագնաց ղրկուեցան Մայիս 1ին Մոսկուայէն եկած պոլշեվիկ գործիչ Ախտաշէս կարինեան, Սոցիալ-Դեմոկրատ Դաւիթ Անանուն և անկուսակցական բժ. Ա. Մելիքեան (Մելնիքով) որոնք հաղորդեցին սովիէթ կառավարութեան պայմանները.— ա) Զինաթափութիւն, բ) Հեռանալ ուզող զօրքերուն ազատ պիտի ըլլային Պարսկաստան անցնելու, գ) Վերադարձողներուն ընդհանուր ներում պիտի ըլլար։

Սակայն այս առաջարկները մերժուեցան և պատերազմները Յունիս 6ին դարձան ձեռնունային, վասն զի «Լեռնահայաստանի» կառավարութեան պետ Ա. վրացեան և ռազմական նախարար՝ Նժդեհ չէին գիջած որ և է բանակցութիւն կատարելու հայ մեծամասնականոց հետ և կ'ուզէին ուղղակի յարաբերութեան մտնել Մոսկուայի կառավարութեան հետ։ Խորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը դարձեալ հարցը խաղաղ միջոցներով լուծելու համար Յունիս 13ին կարինեանը կրկին ղրկեց վրացեանի մօտ։ Այս առթիւ քօմիսարներու խորհուրդը հրատարակեց Յունիս 13ին Զանգեզուրի խշխանութեան ուղղեալ նամակ մը որով Հայաստանի Սովիէթական կառավարութիւնը կը խոստանար 1. Զանգեզուրի աշխատաւորութեան կարելիութիւն տալ, մշակելու ազգային հայկական կեանքը. Զանգեզուրի բնակչութիւնը պիտի ունենար տեղական մարմիններ և իր առանձին վարչաձեւը։ 2. Զանգեզուր պիտի կազմէր խորհրդային Հայաստանի անբաժան մասը։ 3. կարելիութիւն պիտի տրուէր ինքնապաշտպանութեան, և Զանգեզուրի մէջ գործող զօրախումբերը պիտի ենթարկուէին քնդհ. հրամատարութեան, կազմելով անբաժան մասը խորհրդային Հանրապետութեան կարմիր զօրաբանակին։ 4. Քնդհ. քաղաքական ներում։ 5. Խորհրդային կառավարութիւնը թոյլ պիտի տար քղք. կուսակցութեանց և մամուլի ազատութիւն բոլոր քղք. հոսանքներու համար որոնք պիտի խղէին վերջնականապէս իրենց կապը միջազգային կայսերականութեան հետ, պաշտպանելով խորհրդային գիծը։ 6. Հայ գիւղացիութեան հողը չխլել և Զանգեզուրէն հեռացած բնակչութիւնը վերադարձնել՝ երբ աշխատաւորութիւնը չցնդկար։ Եւ յիշեցնելով կովկասեան դրացի պետութեանց միջեւ տիրող եղբայրական յարաբերութիւններէն, լեռնային Ղարաբաղի՝ խորհրդային Հայաստանի վերջնական կցումը եւլն. կը հրաւիրէր Զանգեզուրն ալ միանալ խորհրդային Հայաստանի որ արդէն համախմբած էր իր շուրջ հայկական մեծ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՈՐ ԹՂԹԱԴՐԱՄ 100 ՐՈՒԲԼԻՆՈՑ

Նմոյե մբն է ճերկայս՝ երեւացի Հ. Հաճրապետութեան պատրաստած թղթադրամներէն որոնք Պոլշէվիկեան Տարժման երկրին գրաւման հետեւանքով տնտեսական կեանքի չկրցան հաճուիլ, բայց կը պահուին հիմա մեր ազգային գրպաճին մէջ, իբրեւ ճուիրակաճ խրխոր :

կեդրոններըը, դառնալով համայն հայ ժողովուրդին համար իրական հայրենիք ուր կը տիրէ հայ լեզուն։

Ա. Կարինեան այս անգամ նորէն չի կրնար բանակցութեան մտնել։ Դեռ խօսակցութեան չէր մտած, երբ Լեռնահայաստանի զօրքերը յանկարծական կերպով կը յարձակին, մինչ Կարինեան հազիւ ժամանակ կը գտնէ խոյս տալու։ Այս անակնկալ յարձակման հետեւանօք քաղաքային պատերազմը կը սաստկանայ, երբ մանաւորապէս Ե֊դեհի զօրքերը Շաւրուբ֊Դալարագեազը կը գրաւեն (Յունիս 16)։ — Հայաստանի ուս կարմիր Բանակին հրամատար Հէքէր կը հրամայէ զէնքի ոյժով վերջ տալ բմբռտութեան։ Գորիս կը գրաւուի, նոյնպէս Դիզակ և վարանդա։ Ապատամբները կը քաշուին Ղափան որ Յուլիսին կ'իյնայ Պոլշեվիքեան ձեռք՝ առանց կռիւի։ ո՛չ մէկ հալածանք կը գործադրուի քիւրդացիութեան դէմ եւ այդ թուականէն սկսեալ բովանդակ Հայաստան կ'ենթարկուի «խորհրդային» վարչաձեւի։

Լօռին — երբեմն Հայաստանի և Վրաստանի միջեւ կռուախնձոր, ապա չէզոք գօտի — Հայաստանի վարչութեան տակ է, և Թիֆլիսէն 4 ժամ հեռու Ստափլու՝ սահմանն է Վրաստանի։ Զանգեզուր միացած է Հայաստանի և իբր ընդհ. կառավարիչ՝ հոն ղրկուած է Դրաստամատ Տէր֊Սիմոնեան։ Ղարաքաղ, սկզբունքով Հայաստանի մաս հռչակուած, լայն ինքնավարութիւն կ'ստանայ Ատրպէճանի հովանաւորութեան տակ, նոյնպէս Նախիջեւան (որուն թաթար բնակչութիւնը կ'ընդդիմանայ Հայաստանի կցուելու), Հայաստանի համար բուանգիրի թոյլտուութեամբ։ Խ. Կառավարութիւնը հիմա ամէն ճիգ կը թափէ Մոսկուայի օժանդակութեամբ Հայաստանի կցելու նաև Կարսի շրջանակը որուն 100.000 անձի մօտ բնակչութիւնը թուրք արշաւանքին հետեւանօք իր օճախները լքած՝ գրէթէ մերկ ու անօթի կը թափառի, նորանոր անլուր թշուառութեանց ենթակայ, հայրենադարձ ըլլալու յոյսով։ Պոլշեվիք վարչաձեւը որ Դեկտ. 3էն մինչեւ փետր. 18 յախուռն կերպարանութեամբ մը քարուքանդ ըրած էր երկիրը, յեղաշրջել փորձելով ամէն կարգ, Լէնինի դիմհեններուն հաւմաձայն, նաև Ս. Վրացեանի «քառանօրեայ իշխանութիւնը», զայն ձեռք բերելու և ապա վանելու համար մղուած զինեալ պայքարը, Հայաստանի Սովիէթական և Լեռնահայաստանի Դաշնակցական կառավարութեանց իրարու դէմ մղած քաղաքային֊քնտանի պատերազմը. բոլոր ատոնք յառաջ բերին անտեսութեան և պարէնաւորման դժուարութիւններ որոնք առանց ատոնց ալ գոյութիւն ունէին արդէն։

Կասեանի վարչութեան օրով, տեղ տեղ Ամերիկեան Նպաստամատոյցին մթերքներու պատահական բեռնափոխութիւնները — որոնք պատճառ եղան Ամերիկեան անվստահութեան՝ հանդէպ պոլշեվիք կառավարութեան — ո՛չ նուազ երկիրը մատնեցին դժնդակ կացութեան։ — Երկու սպառնալիք և գրէթէ զուգընթաց սղէտներ՝ սով և համաճարակներ հնձել սկսան բնակչութիւնը։ Ամերիկեանի կառավարութիւնը որ Ապրիլ 21ին յետոյ իշխանութեան գլուխ եկաւ՝ բարեբախտաբար

յաջողեցաւ իր ուղղամիտ վերաբերումով Ամերիկեան Նպաստամատոյցին վստահութեան արժանանալ, բնակչութեան՝ մանաւանդ որբերու հանդէպ անոնց օժանդակութիւնն ապահովելով։ Պոլշեվիքեան տեսարանութեան գործադիր՝ ծայրայեղն լէնին կովկասի 4 հանրապետութեանց՝ Հայաստանի, Ատրպէյճանի, վրաստանի և Տաղիստանի ուղղեալ նամակի մը մէջ կ'ըսէր, թէ կովկասի մէջ պէտք էր հետեւիլ տարբեր քաղաքականութեան մը, որովհետեւ ան ուրիշ միջավայր մըն էր, թէ պէտք էր ընդդէմ գալ ի մասնաւորականութիւնն ու մանր քաղքենիութիւնը. նաև պէտք էր կապ պահպանել եւրոպ. դրամատիրութեան հետ։ Անիկա երկրին վերածնունդը կը յուսար միայն այս պայմաններով որոնց ճշմարտութեան համոզուած գալ կը թուին Խ. Հայաստանի օրուան վարիչները, հետեւելով իրենց մեծ վարպետին հրահանգներուն։

Խորհրդային Հայաստան այժմ բացարձակապէս անկախ պետութիւն մըն է, խորհրդային Ռուսաստանի հանդէպ ունենալով այն դիրքը զոր ունին նախկ. ռուս կայսրութենէն բաժանեալ Լեհաստան, Լիթուանիա, Էսթօնիա, Լաթիա, Ֆինլանտիա և Վրաստան, սա տարբերութեամբ, որ սոնք Համաձայնական «Օրիէնթացիա» ունին, մինչ Հայաստան և Վրաստան՝ ռուսական։ Խ. Ռուսիա այս կարգի պետութեանց անկախութիւնը չժխտող յատուկ դէկրէտներ հրատարակեց։

Հայաստանի կառավարութիւնը կազմուած է ֆոլխսերութիւններէ որոնց քնտրութիւնը կախում ունի հայ քոմմիւնիսթական կուսակցութեան կենտրոնական կոմիտէէն և որոնք կը վարուին անոր թելադրանքներով և հրահանգներով։ — Հանրապետական երկիրներու խորհրդարաններուն տեղ՝ կան այժմ, ինչպէս Ռուսաստանի, նոյնպէս Հայաստանի մէջ, քոմմիւնիսթ կուսակց. կեդր. կոմիտէն և «քոմիսէր»ներու խորհուրդը որոնք գրէթէ ամէն օր կը գումարուին Հայաստան, նոյն իսկ իբր անկախ պետութիւն, իր ուրոյն արտաքին քաղաքականութիւնն ունի, նաև իրաւունք՝ իր սեփական դիւանագիտական գործակալներն ունենալու։ Միայն թէ ան ազատ չէ Խ. Ռուսիոյ դաշնակիցներուն և բարեկամներուն հետ իր յարաբերութեանց մէջ, մասնաւորապէս Մ. Քեմալի հետ որ նոյնպէս ազատ չէ վարուելու Հայաստանի հետ ա՛յնպէս ինչպէս ինք կ'ուզէ։ Այսպէս Ռուսիա հովանաւորի դեր կը կատարէ Հայաստանի նկատմամբ։

Հայաստան արգելք կայ քաղաքական կուսակցութեանց ազատ գործունէութեան և կազմակերպութեան. անհատ կուսակցականք հալածանքի առարկայ չեն սակայն, և Զանգեզուրի ապստամբութենէն յետոյ հռչակուած քնդհ. ներումը փակած է այս էջը։—Պարէնաւորման գործը դժուարութիւններ ունի զոր կառավարութիւնը գրէթէ անկարող է հարթելու, հակառակ իր փափաքին։ Ան Ռուսիայէն բերաւ բաւական նիւթեր, նոյն իսկ $1^1/_2$ միլիոն ոսկի բուպլի. սակայն ցանք չէ եղած և աշնանացանի համար սերմնացու չկայ։ Գործարանք անհատներու դարձուած են նորէն և առեւտուրը ազատ է։ Մանաւորապէս պէտք կայ

արտաստմանեան ապրանաց, ինչպէս հիւսուածեղէն, շաքար, մշակական գործիք և մանաւանդ դեղօրայք զորս ձեռք բերելու նպատակաւ՝ Հայաստանի, Վրաստանի և Ատրպէճանի միջեւ արտաքին առեւտուրի համար գաշինք մը կնքուեցաւ Յունիս 2ին։ Արդէն այս առաջադրութեամբ, արտաստման ներկայացուցիչներ ալ ղրկուած են — ինչպէս Հայաստանի կողմէ Պօլիս ղրկուած է Դանիէլ Շահվերտեանը — գնուճներ կատարելու և յիշեալ 3 պետութեանց միջեւ զայնս բաժնելու՝ կարիքին համեմատ։ Գնուճները կը կատարուին հնչուն դրամով և փոխանակութեամբ քարիւղի կամ զանազան հում նիւթերու հետ։ Բաց աստի, իւրաքանչիւր պետութիւն համաձայնօրէն իրաւունք ունի իր դրացի երկիրներուն հետ գնում և փոխանակութիւն կատարելու։ Հայաստան, օրինակ, ի վիճակի է օգտուելու Պարսկաստանէն։ Արտաքին առեւտուրի մէջ նոյնպէս կովկասեան երեք պետութիւնք ազատ են բոլորովին Ռուսիոյ քաղք. ազդեցութենէն։ Անդրկովկասի երեք հանրապետութեանց և Ռուսիոյ միջեւ գոյացած համաձայնութեամբ, կովկասեան բոլոր երկաթուղիք, իբր միակ և լաւագոյն ձեւ, կը գտնուին մէկ վարչութեան տակ որուն՝ Հայաստանի բաժանման տնօրէնն է Ռուբէն Ոսկանեան։ Շնորհիւ այս կարգադրութեան, երթեւեկը հիմա բաւական կանոնաւորուած է։ — Խորհրդային իշխանութիւնք յար ձգտած են կովկասեան այլազան ազգութեանց միջեւ բարի դրացիական յարաբերութիւններ ստեղծելու, և յաջողած են. մինչ Վրաստանի Մենշեվիկները, Ատրպէճանի՝ Մուսաւաթականք և Հայաստանի Դաշնակցականք իրենց իշխանութեան տարեն շարունակ ազգամիջեան խռովութիւններ և կռիւներ ստեղծեցին և ցեղային ատելութեանց զրգռման բազմաթիւ դէպքեր տեսան։ Սեփականութեան իրաւունքը հիմա կը յարգուի Հայաստանի մէջ, ինչպէս անհատներու նախաձեռնութիւնը։ — Ձիկան (զին. արտակարգ դատարան) այլ եւս չի գործեր և ենթարկուած է ներքին գործոց քոմիսէրին։ Նախագահն է Ամիրխանեան։ — Դժբախտութիւն մըն է որ դեռ երկերք չունի իր սեփական կանոնաւոր բանակը, — թէև ձեռնարկուած է հայ կարմիր բանակ-մը կազմուելու, և ցարդ ունի մօտաւորապէս 12,000 զինուոր — և 10–15 հազար ռուս զինուորներ (Կովկասի ռուս 11րդ կարմիր բանակի 20րդ զօրաբաժինք) հոն կը մնան, ի պաշտպանութիւն Սովիէթ կառավարութեան ու երկրին։ Գալով ռուս և հայ զին. ոյժերու պարէնին, ուղղակի Ռուսիայէն կ'ստացուի։ — Քիչ շատ ազգայնական միտումներ ցոյց տուող Մենշեվիկեան և քնկերները պետական և պարտաւորիչ յայտարարած են հայ լեզուն էջմիածնայ մէջ կազմուած է Ակադեմիա մը որ պաշտօն ունի հայ ձեռագիրներն ուսումնասիրելու և որուն կ'անդամակցին Գարեգին Եպսկ. Յովհաննէսեան և Գաբրիէլ Աղանուն կառավարութիւնք կը քաջալերէ նաև Գեղարուեստք. Նախկին խորհրդարանի շէնքին մէջ հաստատած է թանգարան մը ուր զետեղուած են նախորդ կառավարութեան օրէն մնացած և վերջերս հոս հոն ձեռք բերուած հայ արուեստի գործեր, հին թէ նոր։

ԱՐՇԱԿ Ա. ԱԼՊՈՅԱՃԵԱՆ

ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ԲՆԱԿՉՈՒԹԵԱՆ

ՕՍՄ. ԿԱՅՍՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ՏԵՂԱՀԱՆՈՒԹԵՆԷ ԱՌԱՋ ԵԻ ՎԵՐՋ

(Պատրաստուած 1 Ապրիլ 1921ին)

Առաջնորդութիւնք Կուսակալութեան սահմանին մէջ	Բնակչութիւն			
	Պատերազմէն առաջ		Պատերազմէն վերջ	
Սվազ				
Սվազ	55000		12000	
Թօզաձ	30000		1800	
Ամասիա	30000		2000	
Շ. Գարահիսար	40000		1000	
Կիւրին	28000		—	
Տիվրիկ	24000		—	
Տարէնտէ	18000	225000	—	16800
Էրզրում				
Էրզրում	78000			
Էրզինճան	25000			
Պայպուրդ	19000			
Բասէն	10000			
Դերջան	12000		1500	
Քէմախ	7000			
Ֆղի	20000			
Խնուս	21000			
Սպեր	3000			
Պայազիտ	20000	215000		1500
Մ. Ասիա				
Խարբերդ	65000			
Ակն	34000			
Արաբկիր	29000		35000	
Չմշկածագ	17000			
Չարսանճագ	23000			
Մալաթիա	36000	204000		35000
Տիարպէքիր				
Տիարպէքիր	60000			
Բալու	20000			
Արղընի	12000		3000	
Ջընքուշ	13000			
Մարտին	19000	124000		3000
Պիթլիս				
Պիթլիս	40000			
Խիզան	28500			
Փոխադրեալի գումար	68500	768000		56300

Փոխադրեալ գումար	68500	768000		56300
Մուշ	80000			
Պուլանըղ	19000			
Սղերդ	18000			
Մանազկերտ	10000			
Կինճ	2500	198000		
Վան				
Վան	90000			
Լիմ-Կտուց	13000			
Արճէշ	10000		500	
Ալճաւազ	10000			
Աղբակ-Հէքեարի	12000			
Աղձամար	62000	197000		500
Կիլիկիա				
Ատանա, Մէրսին, Թարսուս, Տէօրթեօլ և Օսմանիյէ	79000		150000	
Սիս	18000		15000	
Հաճըն	21000		500	
Իսքէնտէրուն-Պէյլան	18000		2000	
Մարաշ	28000		10000	
Զէյթուն	28000		5000	
Ֆրնուզ	13000	205000		182500
Տրապիզոն				
Տրապիզոն	35000		10000	
Սամսոն (Ճանիկ)	30000	65000	5000	15000
Կոստանդնուպոլիս				
Կ. Պոլիս	150000	150000	150000	150000
Իզմիր				
Նիկոմիդիա	72500	72500	20000	20000
Էսկիշէհիր				
Էսկիշէհիր	7500		7000	
Ռոտոսթօ և Տարսանէլ	20000	27500		7000
Խուտավէնտիկեար				
Պրուսա	35000		11000	
Պիլէճիք	18000		4500	
Պանտրմա	9000		5800	
Պալըքէսիր	6000			
Քէօթահիա և Ա.Ֆ. Գարահիսար	10000	78000	7000	28300
Սմյռնա				
Իզմիր	11000	11000	11000	11000
Գասթէմօնի				
Գասթէմօնի	10000	10000	8000	8000
Էնկիւրիւ				
Գաղատիա	22500		2500	
Կեսարիա	47500		4000	
Եօզկատ	45000	115000	3000	9500
Փոխադրեվի գումար		1897000		488100

Փոխադրեալ գումար		1897000		488100
Գոճիա				
Գոնիա	25000	25000	10000	10000
Երուսաղէմ				
Երուսաղէմ	2000		2000	
Եաֆա	500	2500	500	2500
Պէյրութ				
Պէյրութ	600	600	1000	1000
Պաղտատ				
Պաղտատ	1000		1000	
Պաքուպա (Գաղթականաց Կայան)	—	1000	15000	16000
Պասրա				
Պասրա	400	400	400	400
Մուսուլ				
Մուսուլ	800	800	800	800
Դամասկոս (Շամ)				
Դամասկոս	400	400	400	400
Հալէպ				
Հալէպ	12000		7000	
Քիլիս	12000			
Ուրֆա	33000		9000	
Այնթապ	30000		52000	
Անտիոք	12000	99000	5000	73000
Համագումար		2026700		592200

ԹՈՒՐՔԻՈՑ ՀԱՅ ԲՆԱԿՉՈՒԹԵՆԷՆ ՎԵՐԱՊՐՈՂՆԵՐՈՒՆ ԱՐԴԻ ԹԻՒԸ

Վերապրողներ	592200
Այս Թիւին վրայ պէտք է աւելցնել Թիւն այն որբերուն որոնք կը գըտնըւին Միջագետքի անապատաբնակ ցեղերու քով՝ գերութեան մէջ	5800
Անատոլուի Թուրքերուն քով գերութեան մէջ որբեր	58000
Հայկական նահանգներէն կովկաս ապաստանող վախտականներ	400000
Վերապրողներուն համագումարը	1056000

Պատերազմէն առաջ, Թուրքիոյ Հայոց բնակչութեան Թիւը 2,026,700 էր։ Ուրեմն տեղահանութեան և ջարդերու հետեւանօք Թուրքիոյ մէջ մնացող Հայոց Թիւը մօտաւորապէս 1,000,000 է։

Գալով Թուրքիոյ Հայոց արդի բնակչութեան Թիւերուն՝ անոնք կը ներկայացնեն հետեւեալ պատկերը։ Կարելի չէ ունենալ ճիշտ տեղեկութիւններ գրաւեալ և ոչ-գրաւեալ Անատոլուի «հարէմ»ներու մէջ վար դրուած կիներու Թիւին մասին։ Զգուշաւոր ենթադրութեամբ անոնց Թիւը կ'անցնի 50.000ը։

	Պատերազմէն առաջ		Պատերազմէն յետոյ այս օրջանին մէջ վերապրողներուն արդի թիւը
Վէց կուսակցութեանց զուտ հայկական մասերուն մէջ			
Էրզրում	215000		1500
Վան (առանց Ակրակի և Հէքքեարիի)	185000		500
Պիթլիս (առանց Սղերդի)	180000		
Սվազ (առանց Ամասիոյ և Թօքատի)	165000		13000
Խարբերդ (առանց Մալաթիոյ)	168000		35000
Տիարպէքիր (առանց Մարտինի)	105000	1018000	3000
Վէց կուսակցութեանց ոչ հայկական մասերուն մէջ			
Ամասիա և Թօքատ	60000		3800
Ակրակ և Հէքեարի	12000		
Մարտին	19000		
Մալաթիա	36000		
Սղերդ	18000	145000	
Տրապիզոն (միայն Սանճաքը)	35000	35000	10000
		1198000	66800
Կովկաս ապաստանած հայոց թիւը			400000
Պազուպազի գաղթականաց կայսն			15000
			481800

Կովկաս ապաստանած վերապրող 400,000 Հայերու մեծամասնութիւնը Ռուսիոյ սահմանակից Կարնոյ, Վանայ, Պիթլիսի կուսակալութեանց և Տրապիզոնի Սանճագի բնիկներէն են։ Հիմա այս երկիրներն այնքան ամայացած են, որ գրեթէ բնակչութենէ զուրկ են։ Իսլամ բնակչութիւնը որ արդէն կոտորակուած էր Սովէն և Համաճարակներէն՝ պատերազմի առաջին տարին, ենթարկուեցաւ զարհուրելի կոտորածներու, իսկ ձմեռուան վերջին (1916 Յունվար) Ռուս արշաւանքին առջեւ— Բոլոր այն հոգամասին մէջ որ Նախագահ Ուիլսընի կողմէ գծուած է՝ 100,000էն աւելի վերապրողներ չկան նախկին իսլամ բնակչութենէն։ Նոյն շրջանին Կովկաս գտնուող հայ փախստականք կ'ապատեն պատճառ առնելու համար իրենց օճախները, որպէս զի միայնակ ապահովեն իսլամ տարրին վրայ մեծամասնութիւն— Սվազի, Խարբերդի, Տիարպէքիրի կուսակալութենանց և Սղերդի ու Հէքքեարիի կառավարչութենանց իսլամ բնակչութիւնը որ չպարտաւորուեցաւ լքանելու իր տուներ տեղը՝ նոյնպէս սոսկալի հարուածուած է Սովէն, Համաճարակներէն և ներքին խռովութիւններէ։ Էրզրում, Վան և Պիթլիս Ռուբք գաղթականներ գետնելու համար Ռուբք կառավարութեան ջանքերն ապարդիւն եղան, այս շրջանակներու մէջ գոյութիւն ունեցող ամայութեան պատճառաւ։ Միայն բանի մը քաղաքներու մէջ է որ գոյութիւն ունին դոյզն բնակչութիւն կամ պահակախումբեր։ Ձկայ շինական-հողագործ բնակչութիւն, բաց ի քրդական Թափառիկ ցեղախումբերէ, որոնք եկած են իրենց նախկիններն արածել։

խակ Թուրքերը Հայաստանի վրայ կատարած իրենց վերջին արշաւանքին առեն՝ գրաւած են հազարաւոր եքիտասարդներ Հայաստանի արու բնակչութենէն, գործածելու համար զանոնք ճամբաներու նորոգութեան աշխատութեանց մէջ եւայլն, առանց մտահոգուելու այն մահերու անհամեմատականութենէն որ կ'ունենայ այսպէս իր տեղերէն բռնի կորզուած այս էֆազաներուն բնակչութիւնը։

ԿԻԼԻԿԻՈՑ ՄԷՋ

	Պատերազմէն առաջ	Պատերազմէն յետոյ
Ատանա (*Ադանազ*) և **ձէյհանը պէրէճէք**	79000	150,000 (1)
Սիս	18000	15000
Հաճըն	21000	500 (2)
Խաֆէճիէրուճ և Պէյլան	1800	2000
Մարաշ	28000	10000 (3)
Զէյթուն	28000	5000
Ֆոնիուզ	13000	
	205000	182500

(1) *Այս թիւին մէջ են բազմաթիւ ուրիշ շրջանակներու տարագրեալներ որոնք Ատանա ապաստանած են։*

(2) *Պատերազմէն յետոյ Հաճընի մէջ կար 11000ի չափ բնակչութիւն որմէ 500 վերապրողը վերջին 1920ի ջարդէն խուսափողներն են, հիմա ապաստանած Ատանա։*

(3) *Վերջին (1920) կոտորածէն առաջ Մարաշի և շրջակայից մէջ կային 30000 հայ բնակիչ. առանց մէջ էին ուրիշ շրջանակներու վերապրողներն ալ որոնք հոն ապաստանած էին։*

ԹՈՒՐՔԻՈՑ ՄՆԱՑԵԱԼ ՄԱՍԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Ս. Պօլիս, Սամսոն, Իզմիր, Էսքիշէհիր, Պրուսա, Ալյոզ, Գասթէմօնի, Էնկյուրի, Գոնիա, Քրութահիէ, Պէյրութ, Պաղտատ (*առանց Պաղտատի կազային*), **Պասրա, Մուսուլ, Շամ, Հալէպ**. *ամէնը*	623700	416700

Ամէն խորհող Հայու մտասեւեռումն է անցուցս, թէ վաղը **Հայաստան** իր հին հիմերու վրայ պիտի կազմուի՝ բաղաքական, բնկերային, տնտեսական, վարչական եւ այլ տեսակէտներով :— Հանոյքով կը հրատարակենք ներկու Արմաշականի մը այս յօդուածը — որ վերլուծական բնոյթն ունի **ամերիկեան մեծ ազգի**ն կատարած յառաջդիմութեան, իր առաջին օրերէն սկսեալ մինչեւ այս օրուան իր զարգացումի բարձրագոյն աստիճանը, — բանկագին փաստաթուղթ մըն է՝ թելադրելու համար մեզ բոլոր այն ողջամիտ սկզբունքները որոնցմով ազգ մը կրնայ իր գոյութիւնն ապահովել բազմաթիւ ճամբուն մէջ :

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՕԳԻՆ
ԵՒ ՀԱՅ ԱԶԳԸ

Սիրելի Թէոդիկ. — Ներեցոյցիդ համար խոստացեր էի գրել Ամերիկայի վրայ. այսօր կ'ուզեմ կատարել այդ խոստումս։

Ամերիկա այնպիսի աշխարհ մըն է որուն մասին գրուածներ և խօսուածներ ո՛րչափ իրական՝ այնչափ ալ ճշգրիտ չեն ու հասարակ. և այս պատճառաւ, անոնք որ չեն տեսած այս երկիրը՝ երեւակայական, երազային գաղափարներ կը կազմեն անոր մասին։ Զոր օրինակ, Ամերիկայի Հարստութիւնը, Ամերիկայի մէջ դրամ վաստակելու հնարաւորութիւնները (որոնք ստոյգ են), ո՛յնպիսի առասպելական չափերով կ'ըմբռնուին այս երկիրը չճանչցողներու կողմէ, որ այդ ըմբռնումը բոլորովին կը հեռանայ իրականութենէն։ Այսպէս՝ նիւ-Եօրքի հաշտակատար կախաժոյ կամուրջներուն նկարագրութիւնը, երկնաբերձ շէնքերուն պատմութիւնը, Նիագարա Ջրվէժին գրական պատկերացումը, եւն. երեւակայական ո՛յնպիսի պատկերներով և գիծերով կը տպաւորուին այս իրականութեանց անծանօթ և հետաքրքիր հեռաւորներու մարդերուն վրայ, որ երբ անոնք օր մը Ամերիկա գան և իրենց աչքերով տեսնեն այս բաները, կը հասկնան թէ ո՛րչափ տարբեր են իրականութիւնները որոնք սակայն չե՛ն դադրիր գրաւել ինչպէս բնական հրաշալիքներ, նոյնպէս և ճարտարապետական մեծագործութիւններ։ — Դարձեալ, Ամերիկայի մարդասիրական նպատակներու կազմակերպեալ գործունէութիւնը Մերձաւոր և Հեռաւոր Արեւելքի մէջ, նոյն իսկ Ամերիկայի Հայոց մէջ կատարուած հանգանակութեանց արդիւնքն ի նպաստ ազգային պէտքերու, և հայ հարուստներու հարստութեանց մասին դուրսէն կազմուած գաղափարներ ամենեւին չեն համապատասխաներ իրականութեան։ Խօսելով միայն մեր հայ ժողովրդեան տեսակէտէն, կրնանք յայտարարել, թէ հայ ուղեղը բնականէն և բաւականէն աւելի երեւակայական է և երազային, և հետեւաբար պէտք ունի դրական մարդանքի, մանաւանդ իր ազգային վերաշինութեան շրջանին սկիզբը։ Եւ Ամերիկան է, քան իսկ, այն դրական երկիրը որ կրնայ կաղապար և օրինակ բլլալ մեր ժողովուրդին՝ իր կառավարական ձեւով որ իրապէս ժողովրդապետական է և գործնականապէս տէմօկրաթիք՝ իր սլլացող, և սակայն խիստ ներդաշնակ արտայայտութիւններով։ Դարձեալ, այն եր-

կիրն է այս որ կրնայ իրրեւ սխալ ծառայել մեր ազգային վերաշխատութեան բազմադիմի գործին. վասն զի Ամերիկա երկիրն է Դրականութեան. և այդ դրականութիւնը կը տեսնես ու կը չօշափես ամէն բանի մէջ, երբ կ'ըսենք ու կը լսենք, թէ Միացեալ Նահանգաց կառավարական ձեւն իրապէս ժողովրդապետական է և գործնականապէս տիմոկրաթիկ, կառավարութեան այս ձեւին դրական արդիւնքն ու արտայայտութիւնը կը տեսնես ու կը չօշափես ամէն տեղ, Միացեալ կամ Դաշնակցային կառավարութեան կեդրոնէն (Ուաշինկթընէն) մինչեւ վերջին գիւղն ու ագարակը: 48 Նահանգաց մէջ առանձին առանձին և իրարանչիւր Նահանգի բոլոր ստորաբաժանմանց մէջ ժողովուրդն է տիրողը, ժողովուրդն է կառավարողը, օրէնքներու, սովորութեանց և աւանդութեանց հիանալի ու ներդաշնակ այլազանութեամբ մը, այնպէս որ ո՛չ միայն քաղաքացիներուն անհատական ազատութիւնը կատարեալ է և ապահովեալ օրէնքով և օրէնքի սահմաններուն մէջ, այլ նաև Նահանգներուն վարչական ազատութիւններն ու ինքնուրոյնութիւնները: Եւ այս ազատ քաղաքացիութիւնը, այս ազատ և ինքնուրոյն Նահանգային կառավարութիւննե՛րն են որ կերտած կազմած են Մ. Նահանգաց ժողովրդական ազատ կառավարութիւնը որ, ինչպէս ըսի, կրնայ կաղապար, օրինակ և տիպար ըլլալ մեր ազգին և ժողովրդեանս:

Ջուիցերիա եւս ատեպ մատնանիշ կ'ըլլայ իրրեւ տիպար նոր Հայաստանի մը, իր լեռնային ամփոփ տեղագրութեամբ և իր ուրիշ հանգիտութիւններով որոնք կը չեզոքացնեն երկու երկիրներն ալ և կը յարմարցնեն զանոնք ժողովրդապետական կառավարութեան մը արձակ և ազատ ձեւերուն գործադրութեան: Բայց, քան իս, Ամերիկայի յարմարութիւնները բոլորովին գործնական են մեր ժողովուրդին համար, ճիշդ այն պատճառաւ որ Ամերիկա աւելի ծանօթ է Հայ ժողովուրդին որուն խոշոր մէկ զանգուածը տաշտախիլ եղած է Մայր Հայրենիքի հողէն և անկուած՝ Ամերիկայի հողին վրայ, դիւրութեամբ ընտելանալով նոր երկրի կենցաղին ու պայմաններուն. և կրնանք նաև յայտարարել նուազ վերապահութեամբ մը, թէ ամերիկանացած է իր ընդհ. գիծերուն մէջ:

Ինչպէս անհատներ, նոյնպէս ազգեր և ժողովուրդներ մինչեւ որ դրական մեթոտներով չաշխատին՝ չեն կրնար կեանք տալ իրենց ծրագիրներուն: Հայ Ազգին ազատութեան ծրագիրն աւելի շուտ եւ աւելի գոհացուցիչ պայմաններով պիտի գործադրուէր, եթէ շատ չերեւակայիլիս և շատ չերազիլիս: Այսպէս դատելով հանդերձ, ես բոլորովին բնական կը գտնեմ մեր ազգային ուղեղին չափազանցութիւնները, որով հետեւ այն հարբատահարութիւնները որոնց ծանրութիւնը դարերով կրեց մեր ժողովուրդը, ազատութեան ոգին անզուսպ ու անկաշկանդ չափերով պիտի բռնկցնէին անոր ներսը: Եւ այսպիսի ազատատենչ ոգիի մը խոյանքը, նպատատուր պայմաններու մէջ, պիտի չճանչնար չափաւորութիւն ըսուած բանը, բայց . . . դեռ ես կը պնդեմ որ Հայ ժողովրդեան ազգային խելքը եթէ մշակուած ըլլար, պիտի կրնար յարգել տալ ինքզինք, յաղթելով

կուսակցական և անհատական ձգտումներու և շահերու։ Մեր ազգային խելքը շա՛տ թանկագին է և չէ՛ կորսուած, բայց տկարացած է։ Հայ ժողովուրդը պէտք ունի իր ազգային խելքին, մշակեալ և զօրաւոր խելքին։

Ամերիկա իր յաջողութիւններէն, իր այսօրուան դիրքէն կը պարտի իր ազգային խելքին մշակութեան։ Ամերիկայի երէկ-գործեան պատմութեան ընթացքին մէջ կազմուած, մշակուած, խնամուած է իր ազգային խելքը և արտայայտուած է զօրեղապէս Անկնկալն, տարօրինակ, հետաքրքիր և ինքնակար ուժեր չկան Ամերիկայի շինութեան և վերաշինութեան կերպերուն և մեթոտներուն մէջ։ Ամերիկայի յաւուրական բան մը կայ այս նորաձոյլ և նորակազմ ազգին քաղաքակրթական կեանքին կազմակերպութեան մէջ, և այս բանն է Ամերիկեան խելքը, բանէ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՈԳԻՆ։ Այդ ոգին կ'արտայայտուի և կ'արտացոլայ 300 տարիներէ ի վեր, այսինքն նոր Ամերիկայի հիմնարկութենէն ցայժմ, միշտ կատարելագործեալ պայմաններով։ Ամերիկա այդ ոգւոյն կը պարտի իր դրականութիւնն ու յաւաջդիմութիւնը՝ իր քաղաքակրթութեան շինուածքին մէջ։ Ասոր համար է որ ես կ'ուզեմ այդ ոգին ի վեր հանել շարք մը իրողութիւններով, և մեր ժողովուրդին ուշադրութիւնը հրաւիրել ասոնց վրայ։

Ա. — Ամերիկա էապէս եւ գերազանցապէս «կրօնական» երկիր մըն է։ — Կրօնք բսելով պէտք չէ հասկնալ յարանուանական խմբաւորումները, այլ պարզապէս երկիր մը քրիստոնէական խմորով, քրիստոնէական ոգիով։ Երբ երեք դար յառաջ Անգլիացին խումբ մը պատուական մարդիկ Միջերկրական նաւով Ատլանտեանը կտրեցին և պանդխտացան հոս և հիմնեցին անգլիական առաջին գաղութը, զրկանքներու և նեղութեանց մէջ, այս պանդխտութեան պատճառն էր կրօնական ազատ ոգին։ Պանդուխտ Հայրեր Անգլիացին բերին այդ ոգին և մշակեցին զայն այս բոլորտիս երկրին մէջ, և ատոր ներշնչումներով սկսան կազմակերպել իրենց գաղթականութիւն և կազմակերպել քնկերային այնպիսի կեանք մը որ սկիզբ և սկզբունք եղաւ արդի Մեծ Հանրապետութեան։ Ամերիկա այժմ բազմաթիւ յարանուանութեանց, կրօնական այլազան կազմակերպութեանց ազատ երկիրն է։ Քրիստոնէական յարանուանութեանց շարքին ալ Կաթոլիկութիւնը ճնշող մեծամասնութիւն մը ունի։ և հակառակ այս իրողութեանց, անիկա երկիրն է կրօնական ազատութեան, և Մ. Նահանգաց կառավարութեան ոգին եղած է այդ կրօնական ազատ ոգին որ Պանդուխտ Հայրերէ ժառանգութիւն մըն է Ամերիկայի համար։ Անգլիոյ պաշտօնական եկեղեցին է Անկլիական եկեղեցի կամ եկեղեցի Անգլիոյ (Church of England)։ Ամերիկա չունի պաշտօնական եկեղեցի մը, բայց ունի՛ պաշտօնական կրօնք որ է քրիստոնեական ազատ ոգի որ կ'արտայայտուի պաշտօնական շրջանակներու մէջ, Ատուածաշունչով և Աղօթք՝ հոգեւոր պաշտօնէի մը միջոցաւ։ Ամերիկեան Դպրոցներու մէջ կրօնքի դաս չկայ, բայց կան բազում դպրոցներ կրօնական դիտութեանց և ուսումնասիրութեանց, նաև աստուածաբանական

վարժարաններ թէ՛ առանձին և թէ իբրեւ մասնագիտական ճիւղեր Համալսարաններու յօրինուածքին մէջ։ Կան դարձալ կիրակնօրեայ Դպրոցներ՝ յարակից եկեղեցիներու, իսկ Y. M. C. A. (Քրիստոնեայ Երիտասարդաց Ընկերակցութիւն) այնպիսի կազմակերպութիւն մը և հաստատութիւն մըն է որուն նկարագիրը ցայտուն և հասկանալի քնելու համար կարելի է անուանել զայն Աշխարհիկ Եկեղեցի։

Ամերիկայի Ոգւոյն արտայայտիչ կողմերէն մին է՝ ամերիկեան կեանքի վրայ կրօնքին ճառագայթումը։ Նոր Հայաստանի վերաշինութեան գործին սկիզբը, դարերու քնթացքին չինուած հայ ժողովուրդին կրօնական կեանքը պէտք է վերահաստատուի։

Ը. — Ամերիկա երկրաբինութեան սմանչելի տիպար մըն է։

— Ամերիկացիք այս վայրենի և բարբարոս երկիրը կրցած են քնել ո՛չ միայն մշակելով, այլ նաև մշտնջենաւոր մշակութեան յարմար երկրաշինութեան սկզբունքները անգլիական են, առելի ճիշդ՝ անկլօ-սաքսոն։ Պաւկուխս Հայրեր իրենց հետ բերին կրօնական ազատ ոգին, իրենց ժամանակին արուեստէն և գիտութենէն պաշարը, Ամերիկեան Հաստատութեան սկզբունքները, բոլոր աշխարհի առաջնորդելու կարող ազգի մը քաղաքակրթական փորձառութիւնները, իրենց առողջ և զօրաւոր տոհմին թանկագին առաւելութիւնները (տոկունութիւն, չարքաշութիւն, պատրիւնութիւն եւայլն)։ Ժամանակի հոլովման հետեւանօք, առաջին անգլ. ներուն ու հետզհետէ եկողներ քնտելացան նոր միջավայրի պահանջներուն և պայմաններուն, և ինչ որ անգլիական էր՝ յարմարցուցին և պատշաճեցուցին այս երկրին Աշխարհագրական, տեղագրական բազմ անուններ ամերիկանացան Նիւ (նոր) բառին կցումով. զոր օրինակ, Եorf եղաւ Նիւ Եorf, Լօնտօն՝ Նիւ Լօնտօն, Ինկլենտ՝ Նիւ Ինկլենտ են.։ Ամերիկա, իր հակայ երկրաշինութեան մէջ, Եւրոպային օգտուելիք ամէն բան բերած, իւրացուցած և ամերիկանացուցած է զանոնք։ Իր առաջին ճարտարապետութիւնը զուտ անգլիական եղած է։ Անոնք որ Պօսթընի հին թաղերէն անցնելնուն՝ միապաղաղ համաչափութեամբ իրարու կցուած կարմիր կարմիր տուներըը տեսնեն, պիտի կարծեն թէ Լօնտօնի փողոցներուն մէջ կը գտնուին։ 300 տարիներու քնթացքին, Ամերիկա յօրինած կազմած է իր ազգային նկարագիրը զոր կը կատարելագործէ հետզհետէ։ Արդի տուներն անգլիական չեն այլ եւս, ոչ ալ եւրոպական, այլ ամէնէն ալ բաղադրեալ՝ նոր բաներ են, յարմար և պատշաճ՝ գործնական նպատակներու։ Այսպէս պէտք է իմանալ ճարտարապետութեան բոլոր ճիւղերուն, երկրագործութեան, գիտութենց կիրարկումին, առեւտուրի

Մ. Նահանգաց 5րդ նախագ.
James MONROE
(1758-1831)

և վաճառականութեան, Դպրոցներու և Եկեղեցիներու համար։ Դուրսէն եկող մարդիկ ալ կ'ենթարկուին ամերիկանացման նոյն օրէնքին։ Ամերիկա, իբրեւ նոր աշխարհ, ճո՛խ է հնարաւորութիւններով։ Բնութեան բոլոր երեւոյթները կը ներկայանան մեծութեամբ, ընդարձակութեամբ, վեհափառ հսկայութիւններով։ Երկրաշինութեան ծրագիրը հոս համեմատական է բնութեան այդ երեւոյթներուն։ Երկիրն ընդարձակ է, հետեւաբար պէտք է բնակաւորել զայն։ Անգլիական արմատը կամ տոհմը բաւական չէ այդ ընդարձակութիւնը բնակչութեամբ շէնցնելու համար։ Այս է պատճառը, որ Ամերիկա անհուն գաղթավայր մըն է եղած Հին Աշխարհի բոլոր ազգերուն և ժողովուրդներուն համար որոնք պիտի տառապին, պիտի մշակեն հողերը, պիտի կենդանացնեն գործարանները։ Այս գաղթականք երկրին կ'ընտելանան տակաւ, և հակառակ դէպ ի իրենց բնաշխարհները երթեւեկութեանց և ազգայնութիւնները պահելու ջանքերուն, յամրաքայլ կ'ամերիկանան, և կառավարութիւն անսպառ աշխատութիւն կը թափէ և ահագին գումարներ կը ծախէ այս եկերը բնիկ քնելու, այսինքն՝ ամերիկանացնելու համար։

Երկրագնտիս վրայ Ամերիկա այն միակ երկիրն է որ օտարական մը իրեն քաղաքակից քնելու սեփական աշխատութիւնն ունի։ Այս աշխատութիւնն ի գլուխ հանելու համար՝ կառավարութեան ձեռք, գործի աշխարհին մեթոտները, Դպրոցներ, Եկեղեցիներ, տեսակ տեսակ քնկերութիւնք ու կազմակերպութիւնք գաղթականները կը քշեն կը տանին դէպ ի այդ նպատակը. գաղթականներուն փոքրիկները, մանաւանդ առաջին նորածին սերունդն արդէն ամերիկացի են ամէն կերպով։ Երկրաշինութեան այս մեթոտը կը տարածուի անսահման ուղղանի մը պէս երկրին ամէն կողմը։ Եւ Ամերիկեան կառավարութիւնը կ'աշխատի անդադար, որ մարդիկ իրենց կորովը նուա՛զ ապառեն. հետեւաբար մեքենական աշխատութիւնը կ'ատանայ հակայաքայլ յառաջդիմութիւն, ձամբաներու շինութիւնն այնպիսի նորութիւններով յառաջ գացած է, որ պարզապէս ապշեցուցիչ է։ Երկաթուղիներու բազմութիւնն ու բարդութիւնք՝ մեքենագիտական և ճարտարագիտական արուեստներուն գործնական և գրական հրաշալիքներն են։ Ամերիկեան նահանգներ որ մէյմէկ աշխարհներ են, հակառակ այս բոլոր դիւրութեանց, դեռ բնակուած չեն պէտք եղածին պէս Մ. Նահանգաց արդի բնակչութիւնք 110 միլիոն կը հաշուուի, և դեռ շատ մը միլիոններու համար տեղեր կան Մինչեւ և Արեւմտեան Նահանգաց մէջ։

Ամերիկեան երկրաշինութեան նկարագիրն է մեծութիւն, հսկայութիւն, կանոնաւորութիւն, տոկունութիւն, գործնականութիւն, գիտութիւն և հարստութիւն։ — Որպէս զի մեր ժողովուրդը կարող ըլլայ քմբռնելու ամերիկեան երկրաշինութեան սկզբունքները, պէտք է որ իր միտքը վարժուի և մարզուի գրական մեծ հաշիւներու։ Մենք. Հայերս, հարատահարութեանց ներքեւ և աննպաստ պայմաններու մէջ, շա՛տ մը առաւելութիւններէ զրկուած ենք, և կորնցուցած՝ մեր ազգային նկարագրին ինչ ինչ գեղե-

ցնկ գիծերը։ Այն ուղեղը որ ծրագրած է ամերիկեան երկրաշինութիւնը՝ մեծ է, այսինքն ընդունակ՝ մեծ մեծ հաշիւներու, ծրագիրներու և անոնց գործադրութեանց։ Այս է պատճառը, որ իր դրամական չափանիշն ալ մեծ է, և ամերիկեան տոլարներու որակն ու քանակը համեմատական են իր մեծամեծ գործառնութեանց։ Ամերիկացին իր քաղաքին մէջ կը տեսնէ այդ մեծութիւնները, իր դպրոցներուն մէջ կ'ուսանի և կը շօշափէ այդ մեծութեանց սկզբունքներն ու ատոնց գործնականացումը։ Երեւակայութեամբ չէ՛ որ կ'ուսանի, երազներով չէ՛ որ կը մնանի։ — Մեր ժողովուրդը որպէս զի կարող ըլլայ մեծ մեծ հաշիւներ ընելու, միլիոններու հաշիւները, և վարժուիլ մեքենագիտական աշխարհի և էլեկտրականութեան կիրարկութիւններուն, պէտք է որ իր կրթութիւնն ու դաստիարակութիւնը հիմնէ դրական և գործնական ծրագիրներու վրայ։

Ամերիկայի երկրաշէն ոգին կ'զգաս կեանքէ ու կենցաղի ամէն կողմերուն վրայ։ Հանգստաւէտ, երջանիկ, գործօն կեանքի մը ապահովութեան մէջ կ'զգաս այդ ոգին։ կ'զգաս զայն առտնին տնտեսութեան մէջ, վաճառականութեան մէջ, 48 նահանգները զիրար կապող ճամբաներու, երկաթուղիներու, հեռագիրներու, անթելներու, հեռախօսիկներու, գիտութեանց և արուեստից բոլոր կիրարկութիւններուն բազմութեան և զանազանութեանց մէջ, բոլորին նպատակն ըլլալով մարդկային ազատութեան մշակեալ արժէքը երեւան բերել և ծառայեցնել զայն մարդկային բնակեցութեան երջանկութեանը։ Ամերիկա յանկարծ չհասաւ ծառայութեան այս բարձրութեան. 300 տարիներու աշխատութեան արդիւնքն է այս, որ կատարեալ չէ դեռ։— Մենք, Հայերս պարտինք վարժուիլ մեծութեանց. և ասոր համար, փառաւոր օրինակ մըն է Ամերիկա՝ ձգձիմ, գձուձ հաշիւներով ու խնդիրներով պէտք չէ զբաղիլ։ Մեր ազգային կեանքին համար մշտնջենաւոր վտանգ մըն է պզտիկ խելքը, պզտիկ ուղեղը։ Նոր Հայաստանի վերաշինութեան հանդէպ կ'արժէ՛ ոգեւորուիլ ամերիկեան երկրաշինութեան մեթոտներով։

Գ.— Ամերիկեան ազատութիւնը։ — Վերեւ բացատրեցի ձեւն Ամերիկեան կառավարութեան որ ուղղակի արդիւնք և հետեւանք է Ամերիկացիին գիտակցութեան։ Դուրսէն, բնօրինակներու վրայ հիմնուած և ձեւուած կառավարութիւն մը չէ այդ, այլ ուղղակի ժողովուրդի կամքէն և կեանքէն ճառագայթող հոգեկան զարգացման և ձգտումներու դրական արտայայտութիւնը։— Հէնրի վան Տայք, իր The Spirit of America գիրքին մէջ, Ամերիկացիին հոգին (Soul) նկարագրելու առեն կ'ըսէ. «Հանրապետութիւնը յաջող կամ ուրիշ կերպ դիպուած մը չէ. գաղթականներու պատահական գործակցութի՛ւնն ալ չէ, ոչ ալ կառավարութեան վերացական թեորիին արհամարհական արտայայտութիւնը։ կեանքի մը զարգացումն է ան, — ներքին կեանք մը գաղափարներու, զգացմանց, կառավարող կիրքերու, որ ինքզինք կը մարմնացնէ ձեւերու, առվորութեանց, հաստատութեանց, յարաբերութեանց արտաքին կեանքով մը, — ա՛յնչափ կենսական, ինքնարեր և անխուսափելի եղանակ

մքն է ան, որչափ մանուկի մը մեծնալով մարդ դառնալը, ժողովուրդի հոգի՛ն է որ չինած է Ամերիկեան Ազգը»։ Մ. Նահանգաց պատմութեան սկիզբէն առաջ՝ ամերիկեան ժողովրդեան հոգին արդէն կենդանի՛ էր և գիտակից։ Բռնի կերպով ծնած ազգ մը, կամ ազգ մը որ իր ազատութիւնը ձեռք կը բերէ կտրուկ և յանկարծական կերպով խզելով իր յարաբերութիւնն իր անցեալին հետ և բոլորովին տակնուվրայ ընելով իր իսկ ուանդութիւնները, բնական է որ իր վրայ պիտի կրէ այսպիսի ծագման մը նշանները։ Ան պիտի ձգտի ծայրայեղ միջոցներու և մեթոտներու. նշաւակ պիտի ըլլայ հակայեղափոխութեանց. յաճախ պիտի տանի արմատականութեան և յետաշրջութեան միջեւ։ Բայց Լինքքնի պանծալի խօսքով, ժողովուրդ մը որ ազատութեան մէջ երկնուած է և կը հետապնդէ իր բնական նպատակները՝ չէ թէ արագ և բռնապրօսիկ փոփոխութեան մը, այլ բնական և յարատեւ զարգացման մը մեթոտով, պիտի ունենայ ուրիշ խառնուածք մը և տարբեր պատմութիւն մը։ Գոնէ այդ ազգը պիտի ջանայ գործադրել չափաւորութիւն, խոհեմութիւն, համբերութիւնն ու յառաջդիմութիւնը ներդաշնակ են քնութեան քնթացքին և ուղիղ բանականութեան յաւերժական օրինաց։ Այս է պատճառը, որ Ամերիկեան յեղափոխութիւնը, ճշգրիտ և փիլիսոփայական մլտքով, յեղափոխութիւն մը չէր՝ այլ դիմադրութիւն մը, պաշտպանելու համար ամերիկեան ժողովուրդին արդէն ունեցած ազատութեան իրաւունքը։

Մ. Նահանգաց 16րդ Նախագահ.
Abraham LINCOLN
(1809-1865)

Նախագահ Ա. Լինքքն 1863ի Քաղաքային Պատերազմին առթիւ կէթիսպըրկի մէջ խօսած է ճառ մը որ յաւակ արտայայտութիւնն է Ամերիկայի ոգւոյն։ Այդ ճառին գլխաւոր գիծերն են. — «Ամերիկեան Ազգը երկնուած է ազատութեան մէջ և նուիրուած սա՛ առաջադրութեան, թէ բոլոր մարդիկ հաւասար են։— Քաղաքային մեծ պատերազմը փորձ մըն է՝ ցոյց տալու համար թէ այսպէս երկնուած և նուիրուած ոևէ ազգ կրնա՞յ տեւել երկար ատեն. մեռնողներ իրենց կեանքը տուին, որպէս զի ապրի անոր ինչ որ կը խօսինք մենք՝ աշխարհ հազիւ թէ պիտի յիշէ, բայց աշխարհ պիտի չմոռնայ այդ մեռնողներուն ըրած գործը։ Մենք պիտի շարունակենք անոնց գործը։ Այսպիսի պատուական մեռնողներէն է որ կ'ստանանք յարաճուն նուիրումը դէպ ի այն դատը որուն համար անոնք տուին իրենց նուիրման վերջին լման չափը. և մենք եկած ենք հոս՝ բարձրօրէն վճռելու, թէ այդ մեռնողները զուր չե՛ն մեռած, թէ Աստուծոյ ողորմութեամբ՝ այս ազգը պիտի ունենայ ազատութեան նոր ծնունդ մը, և թէ այն կառա-

վարութիւնը որ ժողովուրդին է՝ ժողովուրդո՛վ է և ժողովուրդի՛ն համար է, պիտի չկորսուի երկրիս երեսէն»։— Ահա՛ բուն նկարագիրն Ամերիկեան ազատութեան որ ապահովուած է օրէնքով. և օրէնքն Ամերիկայի մէջ խիստ յարգի է։ Ուստերի դատարանին արտաքին դրան վերեւ արձանագրուած է. Orbiff հպատակութիւնն ի Ազատութիւնը: Լօրտ Ճ. Պրայս որ Ամերիկայի պատմութիւնը հմտօրէն գիտէ և շատ լաւ կը ճանչնայ Ամերիկան, կ'ըսէ. «Անգլիախօս Ամերիկայի մէջ օրէնքի յարգն ու կարգի կանոնի արժէքը պահ մը ցնցուած են ինչ ինչ տեղեր, բայց ամենեւին չեն կորսուած։ Ազատութիւնն Ամերիկայի մէջ, ինչպէս այլուր, ատեն եղած է որ չարաչար գործածուած է, բայց ամերիկեան ժողովուրդին ազատութեան պարծանքը, ազատութիւնը պահելու իր վճռակամութիւնը, նաեւ զայն առողջացնող իր զօրութիւնը չեն պակասած ամենեւին, և կարող ըրած են զինք, որ նորէն ձեռք բերէ ինչ որ կարծուած էր թէ կորսուեր է. որով հետեւ ազգեր բարոյական ոյժերո՛վ է որ կ'ապրին, (it is by the moral forces that nations live)։

Նոր Հայաստանը կերտելու և վերաշինելու ատեն, մենք պարտինք աչքի առջեւ ունենալ Ամերիկայի օրինակն ու փորձառութիւնները։ Մեր ազգը շատ հին և փառաւոր անցեալ մը ունի, փառաւո՛ր իր բարձրութիւններով և զգաստացուցիչ՝ իր անկումներով։ Ուստի երբ ան կը տենչայ Ազատութեան և կը ժեռնի անոր սիրուն, ո՛չ թէ նոր առանձնաշնորհում մը ստանալու ջանքեր և զոհողութիւններ են ասոնք, այլ իր կորսուած իրաւունքները վերահաստատելու համար թանկագին և արդար պայքար մը։ Ընդ կրնար մեր ազգային պատմութիւնն ուրանալ և խզել մեր յարատեւութիւնները՝ մեր ազգային անցեալին հետ եթէ ուրանանք զայն, կը կորսնցնենք մեր դատին ամէնէն զօրաւոր փաստերն ու ապացոյցները. եթէ խզենք զանոնք, կը մոլորինք նորաստեղծ անբաւութեանց մէջ։ Վասն զի Ազգ մը՝ ա՛զգ է իր ամբողջութեամբ, իր պատմական լրութեամբ։ Խորունկ և միանգամայն յստակ գիտակցութիւն՝ մեր դատին բնութեան մասին, յարգանք և հետաքրքրութիւն՝ մեր ազգային պատմութեան և ատնդութեանց, չափաւորութիւն, խոհեմութիւն, համբերութիւն և յարատեւութիւն. ատոնք պայմաններ և առաքինութիւններ պէտք են ըլլալ ո՛չ միայն իւրաքանչիւր Հայու անհատական կեանքին զարգացման, այլ նաեւ մեր ազգային կեանքին վերահաստատութեան համար։ Ազատութիւնն ինքնին օրէնք մըն է. սակայն պէտք է խոստովանիլ, թէ մեր ժողովրդեան արդի կենցաղին մէջ ազատութիւն կը նշանակէ օրինապանցութիւն, անձնասէր անձնաբաւութիւն։ Այս կերպ քմբռնումով և գործադրութեամբ տուժեցինք, ակարացանք ներքնապէս, և այժմ մա՛հ կ'սպառնայ մեզ։ Մեր ազգային վերջին փորձառութիւններէ 1908էն ի վեր (որ թուականն է Թուրքիոյ առերեսյթ ազատագրութեան և սահմանադրականացման) պերճախօս կերպով կ'ազդարարեն մեր ժողովուրդին. — «Խելքդ գլուխդ ժողվէ՛. մի՛ մոռնար անցեալդ և անցեալներդ. մի՛ յուսահատիր. յարգէ՛ օրէնսակէն, եթէ կ'ուզես որ ազատութիւնդ ապահովուի։ Ազատութիւնը ինքնին օրէնք մըն է. ան կը պահանջէ որ ամէն մարդ ենթարկուի օրէնքին։ Ազատութիւնը

քը, յորդէ՛ Ազատութեան օրէնքը, շարունակէ՛ պաշտպանել ազգային ազատութեանդ իրաւունքները»։

Դ. — Մրնրոյեան վարդապետութիւն (The Monroe Doctrine)։ — Նախագահ Մրնրօ 1823ին պատգամագիր մը ղրկեց Փանկրէսին, բացատրելով սա սկզբունքը, թէ Ամերիկայի քաղաքականութիւնը պիտի ըլլայ չխառնուիլ Եւրոպայի ներքին խնդիրներուն, թոյլ չտալ որ Եւրոպա՛ ալ փորձէ խառնուիլ Ամերիկայի ներքին գործերուն. որովհետեւ այսպիսի փորձ մը կը վտանգէ Ամերիկայի խաղաղութիւնն ու ապահովութիւնը — խաղաղութիւն և Ապահովութիւն. այս է գաղտնիքն Ամերիկայի հակայաքայլ յառաջդիմութեան, և այս է Ամերիկայի Ազգին բարձր և օրինակելի արտայայտութիւններէն մին։ Մրնրոյի կարճիկ քնդունուեցաւ Փանկրէսին կողմէ եղաւ և վարդապետութիւն (Doctrine) մը Ամերիկայի քաղաքականութեան համար։

Պետութիւն մը ո՛րչափ անխռով ըլլայ ներքնապէս և արտաքնապէս, ժողովրդեան կորովն ու զրամը կը կեղրոնանան և կը նուիրուին իր իսկ զարդացման և երջանկութեան։ 1823էն ի վեր դրէթէ դար մը կը հոլովի, որ ընթացքին Ամերիկա բոլորովին կերպարանափոխ եղած է՝ շնորհիւ այն ամէն յառաջդիմական նորութեանց որոնք օրինակելի ըրած են իր երկրաշինութիւնը, իր արհեստներն ու արուեստները, իր գործոցները, իր եկեղեցիները, իր վաճառականութիւնը, իր գիւղատնտեսութիւնը, իր քաղաքակրթական և քաղաքակրթեալ կեանքին բոլոր փուլերն ու կողմերը։

Ս. Նահանգաց 26րդ նախագահ Theodore ROOSEVELT (1858-1919)

Ամերիկայի մարզասիրական հաստատութիւնները՝ պատրաստելու համար կեանքի դժբախտներ, մանուկներու տարուած խնամքը, կենդանիներու (որ օր. ձիերու հոգատարութիւնը), որպէս զի նշուած չըլլան մարդկային անգթութեան, հազարումէկ տեսակ քնկերութեանց գործունէութեանը, գործատուներու իրաւանց պաշտպանութիւնը, գաղանի քնկերութեանց տարածումը ժողովրդեան խառերուն մէջ, եկեղեցիներուն դերը քնկերային կեանքի մէջ, խաղերու և զբօսանքներու (Sport) ազգային հանդամանքն ու արժէքը, ազատութիւնը կանանց, նաև անոնց՝ այրերու հաւասար քաղաքային իրաւանց ճանաչումը, (որ օր. քուէարկութեան խնդիրը) ա՛յնպիսի ակներեւ իրողութիւններ են, որ կը ձնին խաղաղ և ապահով ժողովուրդի մը ածումէն և բարգաւաճումէն։

Ամերիկա ազգային ցաւ չունի, ինչպէս ունինք մենք։ Շէնշող ժողովուրդ մըն է։ Հարստահարութիւն, հոլածանք ու տառապանք անծանօթ են Ամերիկացիին։ Այս բոլոր առաւելութեանց մէջ, ամերիկեան տունը ազնուացած է։ Մինչեն բարձր հասակներ, դէմքի գեղեցկու-

թիւն, առողջ մարմին, ծանր աշխատութեանց և հաշիւներու տոկացող ուղեղ, անկլօ-սաքսօն ցեղին յատուկ պաղարիւն և հանդարտ բնոյթ, ձեռներիցութեան աներկիւղ ոգի, ինքնավստահութիւն, վճռականութիւն և այլ յատկութիւնք ածած են Ամերիկայի ժողովրդեան մէջ որ ատակ և բնդունակ եղած է մշակելու և վայելելու ի բնէ հարուստ և շատ գեղեցիկ երկրին ճոխութիւններըն Անշուշտ այս է պատճառը, որ Միջերկրի ինքնատիպ Ամերիկան՝ հարիւր տարուան շրջանի մը մէջ՝ եղաւ Ուիլսընի Ամերիկան որ ցոյց տուաւ աշխարհի, եւրպ. Մեծ Պատերազմի առթիւ ո՛չ միայն իր ամենայաղթ հարստութիւնն ու քաջամարտ զինուորութիւնը, այլ մանաւանդ աշխարհի և ազգերու խաղաղութեան համար իր փիլիսոփայական և դրական վարդապետութիւնը։ Ուիլսընի արժանիքը պիտի գնահատուի ապագայ ժամանակներէ։ Արդի ժամանակը պէտք եղածին չափ պատրաստուած չէր՝ հասկնալու անոր վարդապետութիւնը։ Ազգերու մրցակցութիւնը, փոքրիկ ազգերու իրաւանց շահագործումն ու յափշտակութիւնը, տնտեսական աշխարհի տիրանութիւնն ներքին և մեծին նաշխներըն որոնց ուռկաններըն լայնածաւալ են՝ դեռ երկար տարեն պիտի վրդովեն աշխարհիս խաղաղութիւնը. և մինչեւ որ Ուիլսընեան վարդապետութեամբ չկառավարուին ազգ և ազինք՝ աշխարհ պիտի չվայելէ այն խաղաղութիւնը որուն համար Հայոց նկեղեցին և ժէր կ'աղօթէ։

Ուիլսընեան վարդապետութիւնը թուղթի մը չէ, այլ Ամերիկայի հասարակութեան արդիւնքը։ Միջերկրի Ամերիկան կարող չէր իր հեղինակութեամբ պատկառ ազդել Եւրոպայի և բոլոր աշխարհի։ Ուիլսընի Ամերիկան կարող էր և կարո՛ղ է դեռ իրաւապէս և արժանապէս գործածել իր հեղինակութիւնը։ Բայց . . . փոքրիկ, կուսակցականն շահեր՝ ներքին, և ազուէս Եւրոպայի շահեր՝ դուրսէն, թոյլ չտուին, որ Ուիլսըն, աշխարհի առաջ ուսուցչապետը, գործի վերածէր իր վարդապետութիւնը։ Ասոր համար է, որ աշխարհ դեռ կը տառապի անխաղաղութենէ, և պիտի դայ օր մը ուր Ուիլսըն պիտի հասկցուի Որովհետեւ Ամերիկա եկած հասած է այնպիսի վիճակի մը, որ այլեւս ինքնատիպ չէ։ Ամերիկա հասած է ամենատիպ վիճակի մը համաշխարհային ծառայութեան համար։ — Սա՛ պահուն, երբ այս տողերը կը գրեմ, այնպիսի իրողութիւններ տեղի կ'ունենան որոնք բաներ մը կը հասկցնեն աշխարհի։ Մեծ Պատերազմին հետեւանքով կեդրոնական Եւրոպա տակի մանանեւեցաւ և Ամերիկա հասաւ օգնութեան Մերձաւոր Արեւելք թշուառացաւ և Ամերիկա հասցուց իր նպաստը. Ջինաստան տառապեցաւ քաղցով ու հիւանդութեամբ, Ամերիկա կարկառեց իր բարերար ձեռքը. իսկ այժմ Պոլշեվիք Ռուսաստան սովամահ կը բզքզտէ, և դա՛րձեալ Ամերիկա է որ կը հասնի տարտափելի Ռուսք փրկելու համար մահուան ճիրաններէն։

Ինչ երեւոյթ է այս խաղաղութեան և ապահովութեան մէջ մեծցած, հարստացած, ամրացած, պատրաստուած զօրաւոր ժողովուրդի մը

ոգւոյն արտայայտութիւնն է այս երեւոյթը — Նախկին նախագահ և այժմ Դատապետ Թէֆթ ճառ մը խօսեցաւ Ուիլեըմսթաուընի փաղաքաղիտական վարժարանի մէջ կարգադրուած ամառնային դասախօսութեանց բացման առթիւ, Յուլիս 29ին, և ի միջի այլոց բրաւ հետեւեալ խմաստալից յայտնութիւնը. — «Գերմանիոյ կործանիչ փառասիրութեան ջնջումը մեծ քայլ մըն է դէպ յառաջ, բայց ամէն ինչ չէ՛ այդ։ Հիմա ահագին գործ մը կայ աշխարհի առջեւ, որ այդ յաղթութիւնը շահուած ըլլայ։ Պատերազմը շատ մեծ ազդեցութիւն բրաւ՝ բարեփոխելու համար միջազգային միտքը, ժողովուրդներու հոգեբանութիւնը, և անոնախընթաց կերպով սա՛ տպաւորութիւնը թողուց բոլոր աշխարհի վրայ, թէ ժողովուրդներ և երկիրներ իրարմէ կախուած են անխուսափելի կերպով, թէ հարկ անհրաժեշտ է այս իրողութիւնը ճանչնալ և գործել քան այնմ, եթէ պիտի վերահաստատուի աշխարհի յաջողութիւնը, եթէ աշխարհ պիտի յառաջդիմէ և արժանի՛ է ծնելու և ապրելու։ Ամերիկայի պատմութեան մէջ ասկէ առաջ մեր արտաքին յարաբերութիւնները ամենեւին այնքան կարեւոր չեն եղած, ինչպէս են այսօր։ Ասկէ առաջ ամենեւին այսչափ յստակ և պարզ եղած չէր, թէ նոյն ինքն մեր յաջողութիւնը կախուած է մեր ուրիշ երկիրներու հետ ունեցած յարաբերութիւններէն, և այս յարաբերութեանց պահպանութենէն՝ փոխադարձ վստահութեան և բարի ցանկութեանց բարեկամական վիճակի մը մէջ։ Մարդիկ և քաղաքագէտք կրնան իրարմէ տարբերիլ այն միջոցներուն շուրջ որոնցմով մենք միտքի այս փոփոխութիւնը պիտի մշանջենաւորենք և ուրիշ ազգերու հետ պաշտօնական գնկերակցութեան մը ձեւն ու մարմինը պիտի տանք աստր. բայց պարագաներ կ'ստիպեն մեզ, որ աշխարհի հետ ունենանք առնչութիւն մը»։

Մ. Նահանգաց 28րդ նախագահ.
Woodrow WILSON
(ծն. 1856)

Եւ Ամերիկա առաջին անգամ ստիպուած է քաղաքակրթական մեծ գործ մը կատարելու աշխարհի խաղաղութեան վերահաստատութեան մէջ, ինչ որ իր ճակատագրական պարտքն է։ Ուիլսըն ըմբռնել ուզեց ինչ որ նախագահ Թէֆթ կը տեսնէ և կը պարտադրէ, և ինչ որ Մքնրօ չէր կրնար դուշակել 1823ին, երբ ուզեց ամփոփել այս երիտասարդ, կորովի և յուսալից երկիրն՝ իր սահմաններուն մէջ։ Բայց Ամերիկայի Ոգին չէր կրնար թաքչիլ գրասենի տակ։ Քաղաքակրթութեան նորագոյն բմբռնումը պիտի քարոզուէր և գործադրուէր Ամերիկայով։

Ամերիկա այս տարի Օգոստոսի 1ին տօնեց Պաւիդուհս Հայրերու գալստեան երկրորդ դարձակը Ճիշդ հո՛ն, Փըլէյմըթ, Մէսս., ուր առա-

ջին անգամ ոտք դրեր էին Անգլիայէն գաղթող այն ազատասեռչ անձինք, նախագահ Հարտինգ այդ խրախճանութեանց մէջ խօսեցաւ ուշագրաւ ճառ մը, և յայտարարեց թէ աշխարհի մէջ համեմատին չէ՛ ապրած մարդկային սերունդ մը որ ժառանգած ըլլայ պատմական նիւթերու այսպիսի հարստութիւն մը, այսպիսի կարողութիւն անսչափ վերլուծութեան, այսպիսի քնդարձակ փորձառութիւն մը՝ զայն տանելու համար չիտակ նպատակին, ինչպէս այս սերունդը որուն կը պատկանինք ժեն՝ ելեւմտօրէն կարող (solvent), տնտեսագիտօրէն առողջ (sound), տաղանդի մէջ անմրցելի, ճարտարարուեստի մէջ անգերազանցելի, խիզա՛խ որոշողութեան մէջ և աներկմի՛տ հաւատքի մէջ, Միացեալ Նահանգները այսպէս պիտի ընթանան յոյսով»։

Հայ ժողովուրդին համար փոքրիկ, բայց իրական պարծանք է գիտնալ պատմականօրէն, թէ իր նախնիք, հակառակ տիրող և չըլսպատող պայմաններու, անձուկ սահմաններու մէջ իրենց ժամանակին քաղաքակրթական լոյսը տարած են Վիրք և Աղուանք, թէ Հայն ընդունակ է ծառայելու քաղաքակրթական գործերու, հերիք է որ տապարէզ տրուի իրեն, — տեւական խաղաղութեան և ապահովութեան տապարէզ՝ Նոր Հայաստանի մէջ։

Ե.— Կրթական շարժումը:— Ամերիկեան ոգին մասնաւոր շահեկանութեամբ մը կ'արտայայտուի Ամերիկայի կրթական և դաստիարակչական մեթոտներուն գործնական կիրարկութեան մէջ։ Դպրոցներ նուիրուած են հասարակաց կրթութեան՝ կառավարութեան ծախքով։ Հանրային դպրոցներէն զատ կան նաեւ մասնաւոր դպրոցներ, ցերեկեայ և գիշերեան։ Կաթոլիկ Եկեղեցիներ ունին իրենց սեփականները։ Գաղթականաց կրթութեան գործը մին է կառավարութեան ամէնէն կարեւոր գործերէն, վասն զի անոնց ամերիկանացման զսպանակն է այն։ Ուսուցման տարբեր մեթոտ, տարբեր դիւրութիւններ և տարբեր դասագիրքեր, որպէս զի նորեկներ այս երկիրը սիրեն և փարին անոր, իբրեւ հաւատարիմ քաղաքացիներ։ — Հասարակաց դպրոցներէն ետք՝ հասարակաց Մատենադարաններ շատ բարերար դեր մը կը կատարեն ժողովուրդին զարգացման գործին մէջ։ Հիանալի է Մատենադարաններու կազմակերպութիւնը։ Բազմաթիւ և այլազան թերթեր, հանդէսներ և անհամար գիրքեր կ'ողողեն ամերիկեան ընկերութեան բոլոր խաւերը։ Ամերիկա թուղթի աշխարհ մըն է։ Ժողովուրդը կրթելու և անոր մտաւոր զարգացումը հաճելի ընծայելու համար, այս թուղթի աշխարհը բռնկած է աշխատութեան բոցով։ Ո՛րչափ տարածեալ և բարձր է ժողովրդեան մտաւոր զարգացումը, նոյնչափ ամուր և ապահով են ազգային կեանքը, երկրին օրէնքը, ժողովրդական կամքի և գիտակցութեան ինքնայայտ տիրապետութիւնը՝ հայրենիքի բոլոր գործառնութեանց մէջ։ Այս է պատճառը, որ այնքան կարեւորութիւն կ'ընծայուի և միլիոններ կը ծախսուին հասարակաց դաստիարակութեան համար։ Գործառոյթը կանո-

նաւորապէս և հետաքրքրութեամբ թերթ կը կարդայ և իր հասկացողութեան չափով գիտէ, թէ ինչ կ'անցնի կը դառնայ իր հայրենիքին չորս անկիւնը, ինչ է քաղաքական վիճակն իր երկրին մէջ և իր երկրէն դուրս։ Մանուկներ և պատանիք անյապաղօրէն կը կարդան վէպեր, որպէսզի վարժուին մաքուր անգլիերէնի և իրենց միտքը բացուի իրական և մտացածին պատկերներու ճոխ նկարագրութիւններով։ — Ամերիկեան տպարաններ մեքենագիտական արագութեան հրաշակերտներ են։ — Զրի դաստիարակութիւնը ամէն կարգի նիւթերու վրայ՝ ժողովրդական կրթութեան ուրիշ մէկ գործնական մեթոտն են։ Եւ հակառակ այս թանկագին չափերուն, դեռ լման չէ՛ ամերիկեան ժողովուրդին զարգացման չափը։ — Գաղթականաց մտաւոր զարգացման վիճակը մեծապէս կ'ապդէ հասարակութեան վրայ։ Այս է պատճառը, որ կառավարութիւնը կենսական կարեւորութիւն կ'ընծայէ ո՛չ միայն անոնց ֆիզիքական առողջութեան, այլ և գրել կարդալ գիտնալու չափին։ Յարգի են այն գաղթականները որ իրենց բնիկ լեզուով գիտեն գրել-կարդալ. և այս կը նշանակէ, թէ այնպիսիները քիչ շատ պիտի կրնան անգլիերէնի ալ վարժուիլ։ Գիտուած է որ հայ գաղթականք՝ ուրիշներու նայելով՝ ուշագրաւ կերպով աւելի գիտեն գրել-կարդալ իրենց մայրենի լեզուով։ Եւ ամերիկեան դպրոցներու մէջ հայ ուսանողներու ակներեւ յառաջդիմութիւնն ա՛յնպիսի ապացոյց մըն է հայ ժողովուրդի կրթասիրութեան, որ կարելի չէ սովորական երեւոյթ մը նկատել զայն։

Մ. Նահանգաց
29րդ նախագահ
Warren Gamaliel
HARDING
(Ծն. 1865)

Նոր Հայաստանի մէջ կրթութեան և դաստիարակութեան գործը պէտք է ըլլայ ազգային բարձր նկարագրով։ Հայ պատմութեան պարծանքը շատ մեծ է այս նիւթին մէջ։ Հայ վանքեր և հայ եկեղեցիներ մտաւոր զարգացման վառարաններ եղած են իր հոլածանաց շրջաններուն խակ, Հայը սերած է դպրոցը։ Եւ նորագոյն ժամանակներու մէջ, հայ դպրոցներուն բարեկարգութիւնը՝ եւրոպ. և ամերիկ. մեթոտներու հետեւողութեամբ, ցոյց կու տայ, թէ մեր ազգը ընդունակ է ընդգրկելու կրթական գործին մեծութիւնները։ Ամերիկայի օրինակն ու փորձառութիւնները շատ գործնական և գրաւիչ են հատարակաց կրթութեան տեսակէտէն։ Նոր Հայաստանի հատարակաց կրթութիւնը պիտի արտայայտէ Հայաստանի Ոգին՝ քաղաքակիրթ աշխարհի առջեւ։

Զ. — Գործի ատիարիք։ — Ձեմ ուզեր, որ Ամերիկայի մասին իմ ալ գրածներս սխալ և երազային աշխարհ մը պատկերացնեն ընթերցողներուս մտքին մէջ։ Հէնրի Ֆան Տայք իր վերոգրեալ գիրքին մէջ խօսելով դուրսէն Ամերիկա խուժող գաղթականաց կենցաղին վրայ, դիտել կու տայ թէ անոնք ընդհանրապէս կ'աշխատին նոր կեանք մը

ձեռել իրենց համար, հետեւելով իրենց բազձանքին, ազատութեան, պատեհութեան եւ դժուարութեան այս երկրին մէջ (in a land of liberty, opportunity, and difficulty)։ Բոլոր անոնք որ Ամերիկայի Ազատութիւնը սխալ կ'ըմբռնեն եւ կը զեղծանին, բոլոր անոնք որ չեն օգտուիր Ամերիկայի պատեհութիւններէն, այսինքն՝ յաջողելու եւ մարդ ըլլալու տեսիլներէն, անոնք որ գաղափար չունին Ամերիկայի դժուարութեանց վրայ, եւ կը կարծեն թէ Ամերիկայի ոսկորները դիւրամատչելի են (իբր թէ փողոցները ոսկուած քար ըլլային), անոնք ամէնէն թշուառ արարածներ են։ — Ամերիկա գործի աշխարհ մըն է։ Պիզ'նէս եւ գործ պիտի նշանակութիւններ ունին Ամերիկայի լեզուին վրայ, որ անծանօթ է Ախթալի։ Ձասփ (job) գործատուրներուն համար կեանց եւ մահու խնդիր է։ Պիզ'նէս (business) առեւտուրի եւ զբաղումի իր այլազան իմաստէն զատ՝ կու տայ նաեւ հայերէն գործի այն իմաստը որով մենք կ'ըսենք «ասիկա քու գործդ չէ», եւն.։ Եւ շուկայէն զատ, Տան, Դպրոցի, Կեղեցւոյ, կառավարութեան են. գործերն ու գործառնութիւնները ալ պիզ'նէս են Ամերիկայի մէջ։ — Արդ, այս գործի աշխարհին մէջ ժամանակը սուղ է, թանկագին է, եւ գործի հասնելու, գործ ընելու համար՝ պէտք է վազել անդադար։ — Ամերիկայի մէջ մարդիկ անգամ մը յաջողէլէ ետք՝ այնչափ գործ եւ զբաղում առեղծեր են, որ այլ եւս ժամանակ չունին եւ չեն կրնար հասնիլ իրենց պիզ'նէսին բոլոր կողմերուն։ Իրենց ուզեղին եւ իրենց ժամանակին բոլոր տարողութիւնը բռնուած է։ Պիզ'նէսէ դուրս եւ անկէ զատ ուրիշ բաներու գլուխ եւ տեղ չեն կրնար ունենալ։ — Այս չափազանցութիւնները մերթ բնական են եւ մերթ տարօրինակ՝ Ամերիկայի գործի աշխարհին համար։ Բայց Ամերիկեան Ազգային արտայայտութիւնը չէ՛ այդ։ Գործի եւ աշխատութեան բաժանման օրէնքին ճշգրիտ գործադրութեամբ լուծուած է բազմազբաղութեան այս կնճռոտ դժուարութիւնը։ Ընդարձակ եւ ճիւղաւորեալ պիզ'նէսներու մէջ ո՛րչափ շատ անձեր բաժին մը ստանձնեն, այնչափ հանդարտ կ'ըլլայ բուն գործին տէրը։ Այս մեթոտով ուրիշ արժանաւորներ տէր կ'ըլլան գործի մը, իսկ գործին տէրը ժամանակ կ'ունենայ վայելելու իր աշխատութեան պտուղը, նուիրուելով հանրային գործերու. վասն զի ինչպէս Աւետարանը կը վճռէ, մարդ միայն հացով չէ՛ որ կ'ապրի, այլ նաեւ բարոյական արժէքներով։ Եւ քանի որ քան Լօրա Ճ. Պրայսի, Ազգեր ալ բարոյական այժերով կ'ապրին, հետեւաբար պիզ'նէսի մարդիկ ո՛րչափ կարեւորութիւն ընծայեն բարոյական արժէքներու, այնչափ զօրաւոր կ'ըլլայ ազգային կեանքը։ — Ազատութեան, պատեհութեան եւ դժուարութեան այս երկրին զաւակներն են ամերիկացի բազմահարուստ (միլիոնատէր) անձեր, որոնց հարստութեան քանակն աստղաբեկական կրնայ թուիլ։ Չոր օրինակ, Քարնէկիի պէս սկովտիացի աղքատիկ բայց ճարպիկ մանուկ մը այս երկրին բազմահարուստ քաղաքացիներէն մին կրնայ ըլլալ և ընել ամերիկեան միտքով ու ճաշակով բարեգործութիւններ և մեկենասութիւններ։ Ազատութեան, պատեհու-

թեան և դժուարութեան այս երկրին մէջ պարզուկ քաղաքացիները կրնան նախագահ ըլլալ այս մեծ Հանրապետութեան։ Լինքըն գիւղական կեանքէ բարձրացած է, Ուիլսըն՝ ուսուցչութենէ, և Հարտինկ՝ խմբագրութենէ։ Ահա է Ամերիկեան Ոգւոյն արտայայտութիւնն ու մարմնաւորումը։

*** Նոր Հայաստան պէտք է օժտուի այնպիսի Սահմանադրութեամբ մը և կառավարական այնպիսի մեքենականութեամբ մը, որ իր քաղաքացիները դիւրին դիւրին վայելեն ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ՝ բուն իր օրինական մաքուր իմաստով. որ անոնք գիտնան օգտուիլ իրենց ընտրական բնածայած աւելիներէն և ՊԱՏԵՀՈՒԹԻՒՆներէն. որ կարող ըլլան յաղթել ԴԺՈՒԱՐՈՒԹԵԱՆՑ և խլեն յաջողութեան գաւինին՝ աշխատութեան և գործի աշխարհին մէջ։— Ամերիկա երազներու երկիր չէ. գործի և աշխատութեա՛ն երկիր է։ Նոր Հայաստան պէտք է բլլայ երկիր մը իրական ազատութեան, մաքուր աշխատութեան և անքնդհատ յառաջդիմութեան։

Ուսուցչաւուն Մ Ասս., 26 Օգս. 1921 ԲԱԲԳԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Woodrow Wilson, Präsident der Vereinigten Staaten von Amerika

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԻԿ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ Ի ՎԵՐ

Ամերիկահայ գաղութին ունի աւելի քան 70 տարուան հնութիւն։ Այս շրջանի Ա. կիսուն շատ ցանցառ եղած է գաղթողներուն թիւը. անոնց կեանքն ու գործը յաւէտ անհատական՝ մեծ մասամբ կը ծնան մշուշի մէջ։ վերջին երեսնամեակի քնթացքին է որ Ամերիկահայք ունեցան կազմակերպական կեանք որուն օրըստօրեայ զարգացմամբ կրցան բարձրանալ, ճանչցուիլ որպէս ուրոյն գաղութ և պաշտպանուիլ Ամերիկայի «ձուլիչ կաթսայ»ին (melting pot) վտանգներէն։

1914 աղէտաւոր թուականին՝ այս գաղութին իր մէջ կը համրէր քղքչորս կազմակերպութիւն, Ս. Դ. Հնչակեան, Հ. Յ. Դաշնակցութիւն, Վեր. Հնչակեան (Ազատական) և Հ. Ռամկավար Առնցմէ զատ, Հայ Առաքելական և Հայ բողոքական եկեղեցիները, Հ. Բ. Ը. Միութիւնն ու այլ բազմաթիւ բարեգործական կազմակերպութիւնք իրենց առաջադրութեանց համապատասխան ուղղութեամբ կը գործէին հայրենիքի բարեկեցութեան և յառաջդիմութեան համար։ — Ընդհ. պատերազմի ահազանգը գաղութիս ամբողջ անհատական թէ կազմակերպական ոյժերը, բնազդական մղումով կարծես, կը միրձեցնէ իրարու և կը դնէ զանոնք տենդագին գործունէութեան մը առջեւ։

Պօղոս Նուպար

Տակաւին համազգային աղէտը չէ սկսած։ Դաշնակից պետութեանց յաղթանակով կը խանդավառի այս գաղութն ալ որ, բնագուռուի Հայուն պէս մէկ հաւատքով զսպանակուած, իսկոյն կ'որոշէ բռնելիք ճամբան։ 1914ի աշնան երբ կովկասահայ եղբայրներու զին. շարժումը կ'սկսի և տակաւ լայն հանգանակութիւններ կ'առնէ, Ամերիկահայը լուրջ պատասխանատուութեան մը առջեւ կը դանէ ինքզինք։ Նոյեմբերին, քղքչորս կազմակերպութիւնք իրարու քով գալով՝ կը կազմեն Միջկուսակցական Յանձնախումբ մը, որպէս զի ան միասնդ շարժումով բնդառաջէ օրուան ստիպողական պահանջները։ Այս մարմինք նպատակ կը գծէ ա) Օգնել երկրի մէջ կուռող խումբերուն, բ) Ջին. նոր շարժուձեր յառաջ բերել, երբ կարելի ըլլայ ստանալ դաշնակից պետութեանց հաւանութիւնն ու աջակցութիւնը, գ) Դիւանագիտական հետապնդուձեր կատարել։ Առնց իրագործման համար, կ'որոշէ դիմել հայ գաղութի նիւթական օժանդակութեան։

Հանգանակութեան նախնական կարգադրութեանց մէջ տեսանք, Ամերիկահայ Առաջնորդարանի ներկայացուցիչներն ալ փափաքելով գործակցիլ կը միանան անոր և, իրրեւ նոր մարմին, ծնունդ կու տան Ազգային Պաշտպանութեան Ամերիկայի Յանձնախումբին։ Հանգանակութեան ձեռնարկելէ առաջ, անհամաձայնութիւններ կը ծագին՝ կովկասեան կամաւորներու, դիւանագիտական գործոց և մ՛ինչ համեմատութեամբ ու խղճակով պրաժին բաշխուելուն մասին։ Հ. Յ. Դ. պատճա-

Միհրան Տատեան, փիլիսոփայ վարդապետ, գործակից «Ասպարէզի» եւ վարիչ մեր վիճակի ազգ. գործոց

ուրանալով հրաժարականով կը քաշուի նորակազմ Յանձնախումբէն, պնդելով, թէ կովկասի կառոյցներուն 25 %-ն աւելի դրամ պէտք է ղրկուի ձեռամբ Ազգ. Բիւրոյի զոր վ.եհ. Հայրապետը վաւերական հրաւիրակած էր հեռագրաւ բաժանման հետեւանօք, հանգանակութիւնը երկու անջատ մարմիններով յառաջ կը տարուի։ Հ. Յ. Դ. կը հաւաքէ շուրջ 100,000 ռօլար, իսկ Յանձնախումբը 60,000 որոնք կը գործածուին առանձին միջոցներով, քան առաջադրեալ նպատակներու։

1915ի սկիզբներէն, Պօղոս Նուպարի նախաձեռնութեամբ Եգիպտոս կազմուած Ազգային Ճահճախումբը կոչ մը կ'ուղղէ Ամերիկահայոց, որպէս զի ան մէկ անուամբ կազմակերպուի և իր ամբողջ ոյժն ի սպաս դնէ ազգ. գերագոյն նպատակներու. կո'չ որ անարձագանգ չի մնար և իր շուրջ կը խմբէ նաև Տ.քթ. Մ. Ս. Գաբրիէլեան, Տ.քթ. Ա. Այվազեան(*), Պատ. Խ. Կ. Պէնէնէեան և ուրիշներ։ Ատենք յետ երկար խորհրդակցութեան, կը կազմեն Ազգ-Շահերու Պաշտպանութեան Միութիւնը. բոլոր հոսանքներու հրաւէր կարգալով՝ բոլորուելու անոր շուրջ։ Հ. Ց. Դ., Նորակազմ Միութեան, մասնաւորապէս փորձիզ Ազգ. Պատուիրակութեան գործունէութիւնն ու ելմտացոյցը գիտնալու իրաւունքին վրայ պնդելով՝ հետու կը մնայ և անջատաբար կը գործէ մինչեւ 1917ի սկիզբները։

Արտաւազդ Չամլեան

Ա. Շ. Պ. Միութիւնն՝ իր մէջ ունենալով Հայ Սկեղեցիները, Ս. Դ. Հնչակեան, վեր. Հնչակեան և Հ. Ռամկ. Կուսակցութիւնները՝ կը շարունակէ իր գործունէութիւնը, գլխաւորաբար Ամերիկայի մէջ Հայ Դատին ու Ցեղասպանքին շուրջ փրօփականտա մղելով, Նախագահ Ուիլսընի պատուիրակութիւնները զրկելով և կատարելով հանգանակութիւնները որոնց արդիւնքը կ'ուզարկուի կովկասի և Թուրքիոյ կարելի շրջաններուն տառապող Հայութեան, ձեռամբ Ազգ. Պատուիրակութեան։ Մասնաւոր չանքեր չեն խնայուիր նաև վառ պահելու Հայ Դատին հանդէպ հասկրութիւնը Ուուվէլթի, նախ. մեծանուն Նախագահին — Ուիլսընի յատուկ պատգամագրով մը կը հրաւիրէ Ամերիկան՝ նպաստ հասցընելու «Թրքական յուեգոյն բռնութեան տակ հեծող փոքրիկ ազգաց՝

Շահէ Ա. Վրդ. Գասպարեան

(*) Ոպրացեալ բժիշկներուն պատկերները տե՛ս Տարեցոյցիս նախորդ տարուան մէջ։

Հայոց, Ասորւոց, Յունաց են.» և 21–22 Հոկտ. 1916ը Հայոց օր կը նշանակէ։ 400 գլխ. քաղաքներու մէջ կը կազմակերպուին օտար մարմիններ՝ այս նպատակին համար. արդիւնքը կ'ըլլայ 30 մլիոն ոսկեր, ամենամեծ մասամբ Արեւելքի յատկացեալ։ — Հայկ. սարսափներուն բոլոր մանրամասնութիւնները հասած էին արդէն օրը օրին և բովանդակ ամերիկահայ գաղութը մասնաճ անվերջանալի կսկիծի մը։ Այլ և այլ քաղաքներու մէջ բողոքի թափօրներ կը կազմակերպուին, քաղաքակրթ աշխարհի խիղճը հրաւիրելու համար մարդկային պատմութեան սեւագոյն էջերուն վրայ։

Վահուկ Համբարձումեան
(խմբ. «Հայրենիքի»)

Այսքանով չէր բաւականանար սակայն այս պատուական գաղութը. կ'ապահէր աւելի մը, գործնական նպատակ կատարելու համար իր արտին ու բազուկին պարտքը՝ Հայրենիքին հանդէպ։ 1916ին, երբ Եգիպտոսի մէջ կամաւորական չարժումը կ'ակսի և Ժաբոթքէն նոր ազատուած 800 քաջարի Աւետյտիացիներ կը պնդորագրուին ի փօրթ-Սայիտ՝ իրենց «ծննդավայրը փրկելու» առաջադրութեամբ, Ամերիկահայ երիտասարդութեան սիրտը կը խայտայ. Հայրենիք գանուղ իր հոգեհատորներու փրկութիւնն ապահովելու համար նիւթական ամբողջ ոյժը սիրայօժար տալէետք՝ ան կը վճռէ ճակատ մեկնիլ, մանաւանդ որ հետզհետէ հաւանականութեան երեւոյթ կ'առնէր Ռնդհ. Պատերազմին Ամերիկայի մասնակցութիւնն ալ 1917ին, այդ փրկարար մասնակցութեան կը զուգադիպէր Ամերիկա մուտքը եգիպտահայ պատմութեան մէջ — Միհրան Տամատեանէ, Արտաւազդ Հանքամեանէ և Սապահգիւլէ բազկացեալ — որ կու գար ազգային համագործակցութեան նոր թափ մը տալ, զին. շարժում մը ստեղծել և նկատելի գումար մը հանգանակել։ Գլխաւոր նպատակը կը մնար անշուշտ կամաւորական բանակ մը հաստնել փութով, համաձայն փարիզի Ազգային Պատուիրակութեան հրահանգին և եգիպտոսի Ազգային Մխութեան ջերմ բաղձանաց։

Միհրան Օվագիը

Ֆրնա. կառավարութիւնը նպաստաւոր խոստումներ տուած էր Ազգ. Պատուիրակութեան՝ Հայկ. Հարցին վերաբերմամբ, պայմանաւոր հայ գիւղերուն նկատելի թիւ մը իբր կամաւոր մտնէր Ֆրնա. Դրօշին տակ և կռուէր տախտակամածի ճակտին վրայ։ Ամերիկահայք Ազգ. Պատուիրակութեան խղճմտակով հաղորդուած տյդ հրաւէրը կը դիմաւորեն խանդավառ, հաւաքելով կամաւորներու անհրաժեշտ խումբեր. Հայաստանի վրկ. Թեան համար խոր հաւատքով։

Մ. Տաճառեանի գլխաւորութեամբ, եղիպտահայ պատուիրակութիւնը կ'ուզէր իրմէ առաջ մեկնիլ և կազմել անդամները։ Մաշեղ Աբգ.,

Ամերիկահայ Տէր. Յովհ. Ծովինեան

ՀԱՑ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ որուն Շահէ Ծ. Վ. Գասպարեան և Մարկոս Տ. Մանուէլեան (Հայ Առաքել. Եկեղեցւոյ կողմէ), Վեր. Կարապետ Մանավեան (Հայ Աւետարանական Եկեղ.), Յակոբ Բարքջանեան և Մ. Զարուկեան (Ս. Դ. Հնչ.), Մանուկ Համբարձումեան, Մխիթար Սզանեան և Զաւէն Նալպանտեան (Հ. Յ. Դ.), Մխիթար Սվազլը, Տէթ. Յովհ. Ծովինեան և Հրաչ Երուանդ (Վեր. Հնչ.), Սրգ. Մալեէմէզեան, Աբր. Նազար և Միք. Յովհաննէսեան (Հ. Ռամկ.), Բարգէն Եպսկ., Գ. Կիրակոսեան և Յակոբ Դերձակեան (Հ. Բ. Ը.)։—Սիրալիր և բոլոր բանուէր հիման վրայ Միութեան կազմութիւնը «մրրկած պատուած» Ամերիկահայոց բոլոր հատուածներուն մէջ յառաջ կը բերէ անխառն հըր-

Հրայր Երուանդ (նոյն թեմբատաց)

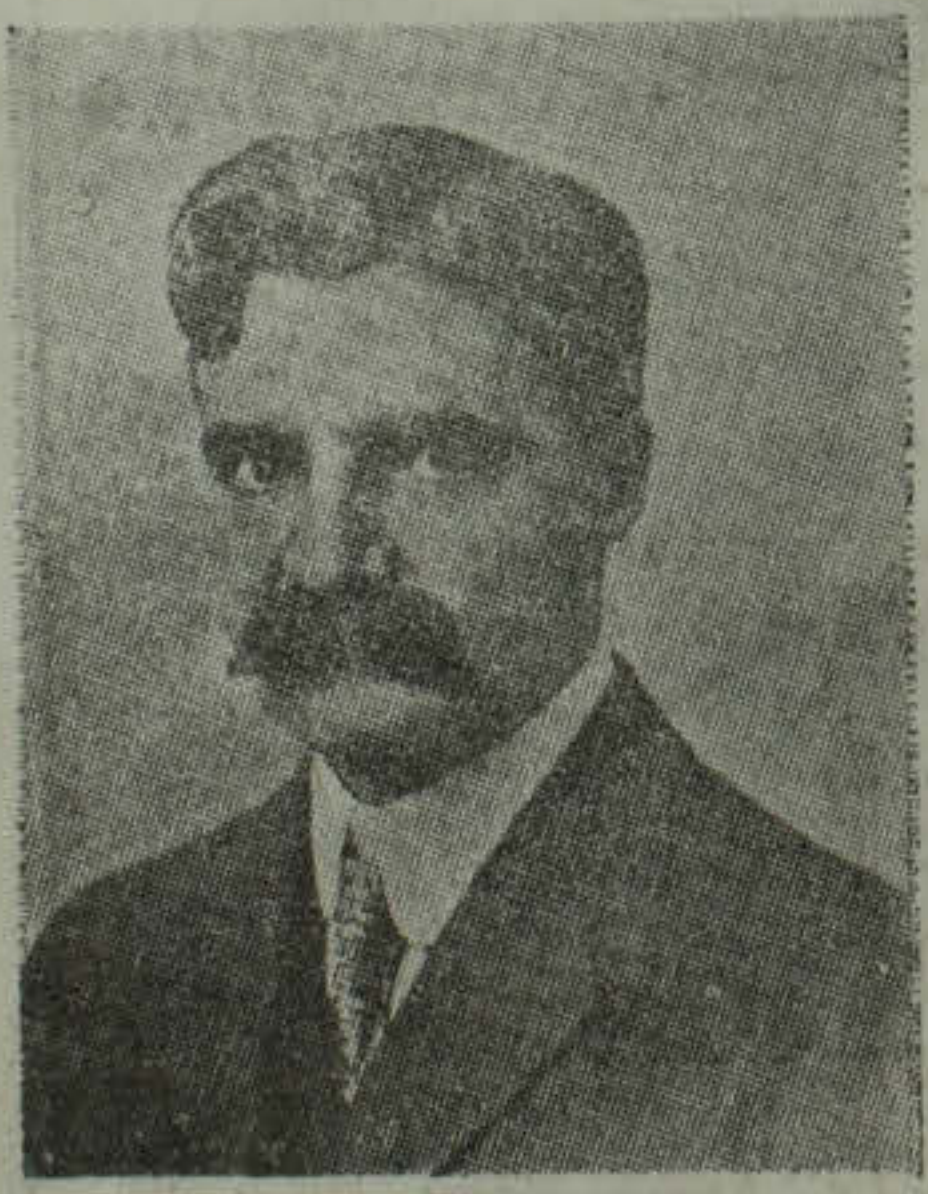
ձբան՝ Անոր նպատակն էր «ամերիկահայ գաղութին նիւթական ու բարոյական ոյժերը համախմբել և ի սպաս դնել 3 հիմնական նպատակներու, ա) Հայկ. ազատագրութիւն, բ) Երկրի կարօտեալք և Հայաստանի վերաշինութիւն, գ) Դիւանագիտական ձեռնարկ և Հայաստան փրօփականտա

Յակոբ Գերմակեան
(ամերիկահայ փոստարան)

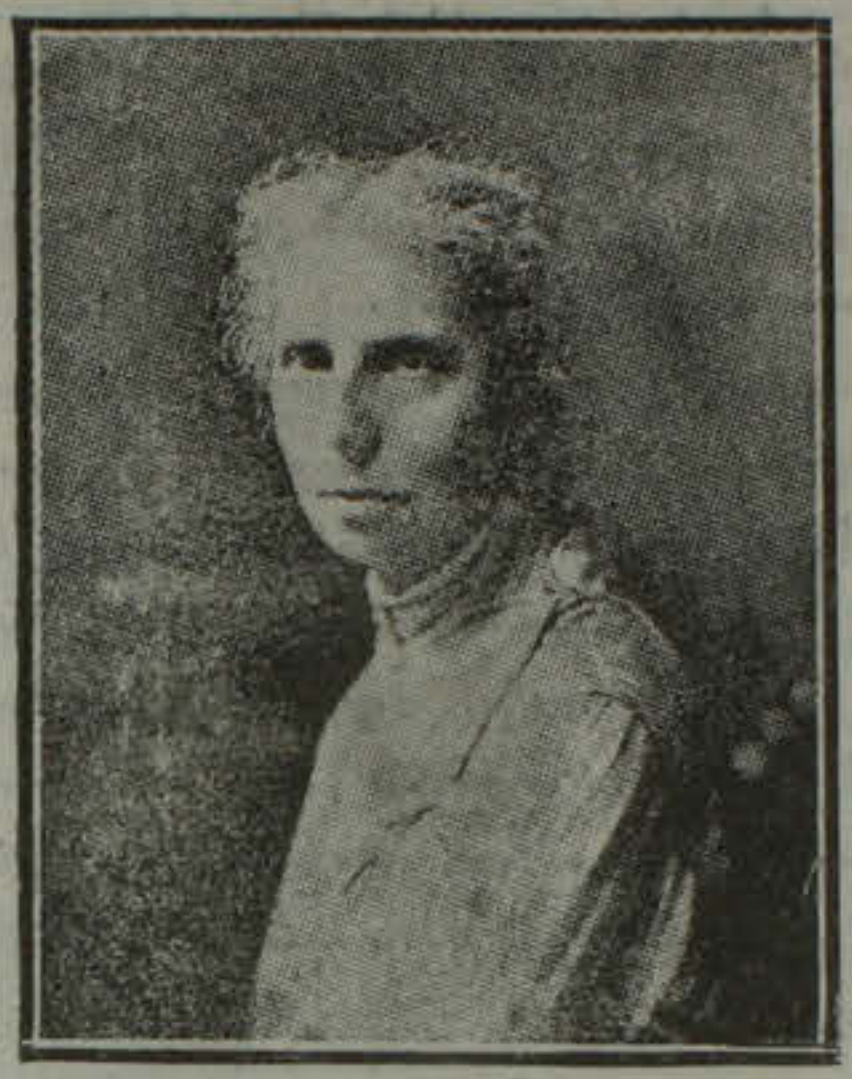
Միութեան կազմութեան կը յաջորդէ կոչ մը. կոմատրական շարժումը կանոնաւոր թափով սկիզբ կ'առնու և կը շարունակուի անկատ Միայն 6 ամսուան ընթացքին 15,000 Հայորդիներ անուններն կ'արձանագրեն, և ձգելով գործ, գրամ, հանգիստ, ապագայ, կը մեկնին Ն. Եօրք՝ նաև մանելով Կիպրոս մեկնելու՝ առաջին պատերազմի կողմէ, Ամերիկայէ, պատերազմ յայտարարելուն հետեւանօք, քաղաքացի և նոյն իսկ կոմատր Հայեր գունդագունդ կը մտնեն Ամերիկեան բանակ Կիպրոս մեկնելիք 15,000էն հազիւ 1200–1300 հոգի տակաւին կարող կ'ըլլան անցագիր առնել՝ Ֆրնս. բանակ չտապելու համար. Ճանչեալք երկար կ'ապասեն անձնագիրնին, դեգերելով քարտիներ մօտերը, վասն զի Ֆրնս. զին. իշխանութիւնք դժկամակած էր զանոնք միանգամայն զրկել և բանակատեղի՝ 20–40 հոգինոց խումբեր անոնցմէ ճամբայ հանելով, և աստիճանաբար մեծամասնութիւնը ետ դարձնելով։

Հայ Ազգ. Միութիւնը կոմատրական շարժումը յաջողութեամբ գլուխ հանելէ վերջ՝ կը ձեռնարկէ 1 միլիոն տոլարի հանգանակութեան համար նպաստ գաղթութեան։ Այս գործը վարելու պաշտօնով, կը կազմուի կեդր. յանձնախումբ մը՝ անդամակցութեամբ Կ. Յ. Փոփազեանի, Գ. Պետրոսեանի, Շահէ Ծ. Վ-ի,

Առեւտրական Կ. Ֆ. Փոստմաճեան
(գանձապետ Հ. Ը. Ը. Մ.ի Ամերիկայի
շրջանակային յանձնաժողովի)

Տքթ. Յ. Ծովիկեանի, Տքթ. Կ. Յ. Գալուստեանի, Տքթ. Մ. Կ. Եարտըմեանի, Խ. Գալուստեանի, Գ. Մանուկեանի, Յ. Բարեջանեանի, Յ. Գ. Դերձակեանի և Մ. Յովհաննէսեանի որոնք 1918 Ապրիլին գործի կ'սկսին եռանդեամբ, միմիայն ազգակիցներու նուէրներովք գոյացնելով 705 հազար ռօլար։ Այս գումարէն 160 հազարը կը յատկացուի պարզմ. և կամաւորական պէտքերու, 35 հազարը՝ փրօֆեսիոնատի (գլխաւորաբար Ազգ. Պատուիրակութեան ղրկուած), 345 հազարը՝ Պաղեստինի, Պաղտատի, Կովկասի, Պօլսոյ և այլ շրջաններու տարագրեալոց, 10 հազարը՝ տեղական օտար փրօֆեսիոնալներ — Այսպէս, 1917–8ին հրապարակ կ'ելլեն անգլ. զանազան գիրքեր ու թերթեր որոնք Թանկագին ծառայութիւններ կը մատուցանեն՝ Հայ ծանօթացնելով շատ մը անծանօթ ծանօթ թարգմանիչ՝ ալեւորն

Միս ալիս Սթօն պլէյուէլ

Օր. Ալիս Սթօն Պլէյուէլ, Միութեան խնդրանօք, մեր քելթոցներէն լաւագոյն կտրներ թարգմանելով՝ կը կազմէ և անոր «րոմանդրութեան տակ կը դնէ Armenian Poems տուտար հատորը զոր Միութիւնը երախտագիտութեամբ կը հրատարակէ և հազարաւոր օրինակներ կը ցրուէ անվճարօս ակնառու մատուորականաց և զանազան հաստատութեանց— ծանօթ քնկերտուհն և ազգ. գործիչ Կ. Յ. Փափազեանի տիկինը Պերթա որ երբեմն զարգացեալ Ամերիկուհի՝ տարիներով տքնած էր Հայ Դատին ի նպաստ, կը պատրաստէ The Tragedy of Armenia չարպագաւոր գիւղացուն գործը որ Միութեան կողմէ տպագրելով կ'ուզուի ամենուրեք — Հրապարակ կը հանուի նաև Why should Armenia be free? զոր յաջողութեամբ պատրաստած էր Տքթ. կարօ փառաջանեան։ The Armenian Cilicia ալ կը գործածուի նոյն նպատակաւ։— Առնցմէ վերջ, կը մնայ յիշատակել Միութեան

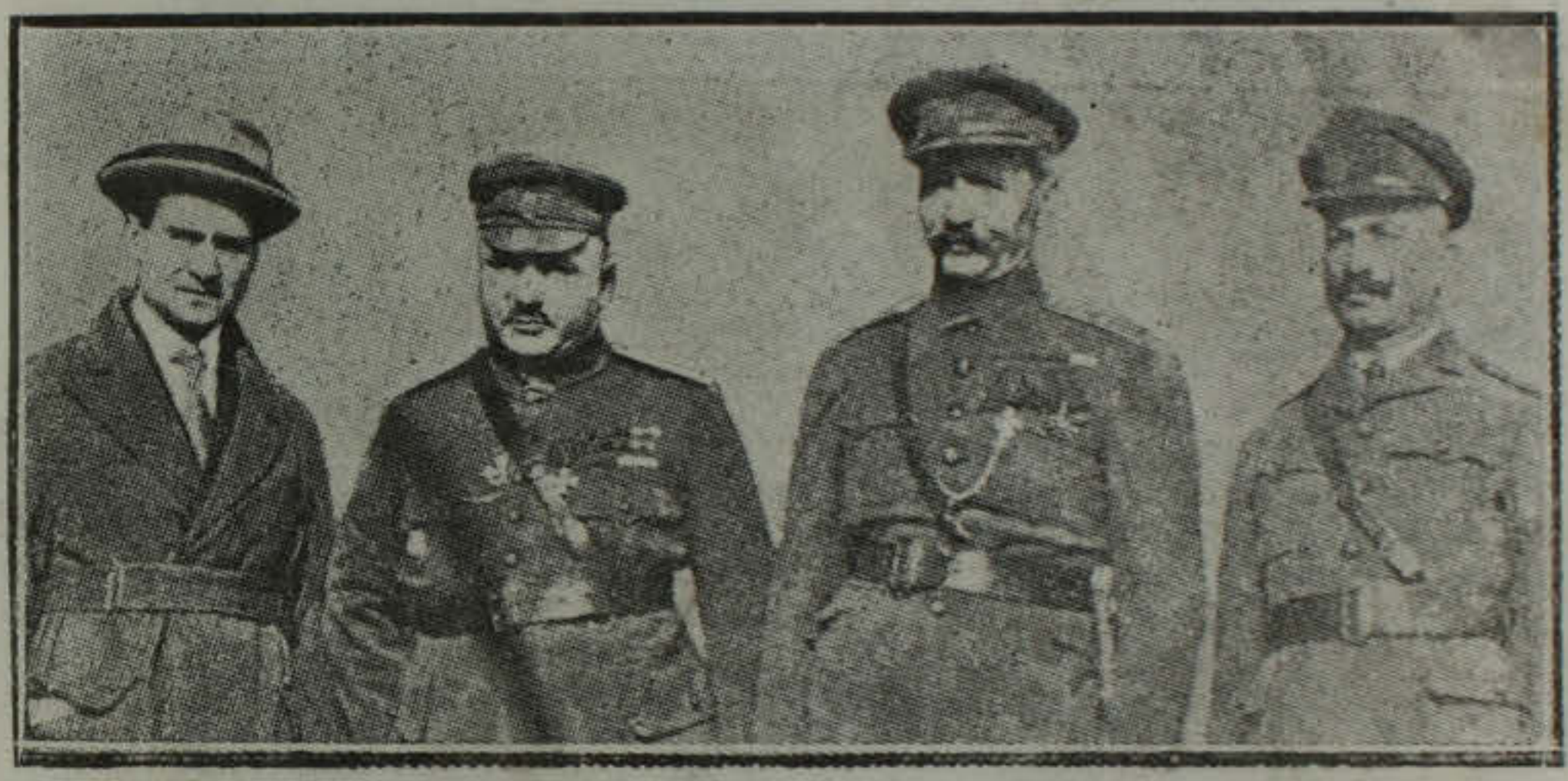

Տիկին Պերթա Կ. Յ. Փափազեանց

աստիճան Մ. Սվազլեի խմբագրապետութեամբ լոյս տեսնող The Armenian Herald ամսաթերթը զոր Միութիւնը կը փութացնէ քղք. և մասնաւորական Ամերիկայի բոլոր անկիւններէն — Ատանէն գնահատութեամբ պէտք է յիշել նաև The New Armenian որուն մեղուաչեան խմբագիրը՝ Մահտեսեան Արշակ ծանր զոհաբերութեամբ կարող կ'ըլլայ տարիներէ հետէ անխափան շարունակել գայն, մեծապէս ծառայելով հայկ. փրօփականտին, նիւթական օգնութեամբ Ազգ. Միութեան և Աչոտ Թիրեաքեան վճռատակամնին.— 1917ին Մահտեսեանի ջանքերով Ն. Եօրք կը կազմուի «The American Committee for Armenian Independence»ը. սերտօրէն անդամակցութեամբ Ն. Ամերիկացի քղք. և մասնաւորական դէմքերու։ Ազգային Միութիւնը Ն. Եօրքի մէջ կը նախաձեռնէ հիմնել փաստաթուղթերու գրասենեակ մը, ուր պիտի գտնուին բոլոր անոնք որոնք կրնան ինչ որ ալ ըլլայ տեղեկութիւն տալ Հայաստանի, Հայ ժողովուրդի, Հայ Դատի, Հայ Ազգային Միութեան, Հայ Եկեղեցւոյ, Հայ Մշակոյթի, Հայ Ազգային Գործիչներու, Հայ Ազգային Ձեռնարկներու, Հայ Ազգային Հաստատութիւններու, Հայ Ազգային Կազմակերպութիւններու, Հայ Ազգային Ընկերութիւններու, Հայ Ազգային Միութիւններու, Հայ Ազգային Ընկերներու, Հայ Ազգային Ընկերուհիներ

Մխութենէն, «փրէս Պիւռօն կը կազմէ նոր մարմին մը «The Armenian Committee for the Independence of Armenia» անուամբ, իւրացնելով Հայկական Հանրապետութեան փարիզի պատուիրակութեան քղք. տեսակէտները, Հայասէրներու ուրիշ խմբակ մըն ալ համակրելով այս ջըմիթիին՝ իր անունն ու գործունէութիւնը կ'ընծայէ անոր. Պէռլինի ամերիկ. նախկ. դեսպան Մր. Ճէրըրտ սերտ գործակցութիւն մը կը պահէ ուշտ այս Մարմինին հետ և կը նուիրուի Հայ Դատին։

Հայ Ազգ. Մխութիւնը երբ տակաւին իր ժէջ կը պահէր բոլոր բաղկացուցիչ տարրերուն ներկայացուցիչները, կը ներկայանար որպէս զօրեղ և հեղինակաւոր մարմին մը և կը շարունակէր իր շատ արդիւնաւոր գործը Եպաստի ու փրօփականտի աշխատանքներուն զատ, պատեհագոյն առիթներու՝ կը դիմէ պաշտօնական Ամերիկայի և անոր մեծանուն նա-

Ջիւռատական առաքելութիւն յԱմերիկա

Ձախէն աջ. — Տեղակալ Միք. Տէր-Պօղոսեան, Զօր. Յակոբ Բագրատունի, Զօր. Անդրանիկ (Օզանեան) և «բէմիթէյն» Հայկ Պօնապարթեան։

խագահին, Հայ Դատին ու տառապանքին համար ազդեցութիւն բանեցընելու մտօք։ Ան 19 Մարտ 1918ին վեհ. Հայրապետէն ստացուած կոչի մը առթիւ ո՛չ միայն Ուաշինկթըն, այլ և Իտալիա՝ Ս. Պապին և Դաշնակից Կառավարութեանց կրկին ու կրկին անգամ հեռագիրներ կը ղրկէ, թախանձագին խնդրելով որ Կովկասի սպառնացող թրքական վտանգը հեռացուի և անհետևանքին միջոցներ փութացուին Հայաստանին։ Նաև կը դումարուին բազմաթիւ հրապարակային ժողովներ ուր ամերիկացի ուսուցչապետներ, փաստաբանք, գրագէտք և մտաւորական տիկնայք ամերիկեան ժողովուրդը կը լուսաւորեն Հայ Դատին և մարտիրոսութեան նկատմամբ՝ զգայացունց ճառերով։

Դաշնակիցներու յաղթանակէն ետք, Ամերիկայի Հայ-ազգային

կեանքը կը մտնէ յոյսի և ուրախութեան նոր փուլի մը մէջ։ Արդէն Արարատի շուրջ բոլորուած էին ազատ Հայորդիներ՝ եռագոյնով մը որ մեր երկար գողգոթային վախճանը կը խորհրդանշէր և գարերով երազուած առաւօտի մը ճառագայթներով կը տաքցնէր հանուր Հայութիւնը։ Ամբողջական Հայաստանը հեռապատկեր մը չէր այլ եւս. Հայեր անհամբերութեան նշաններ կը ցուցնէին շուտով իրենց աւերակները դառնալու և վերաշինութեան հսկայ աշխատանքին լծուելու համար։

1919ի սկիզբը փարիզի Ազգ. Պատուիրակութենէն կոչ մը կը հասնի Ամերիկայի Հայ Ազգ. Միութեան, որպէս զի Ամերիկահայք չորս պատգամաւոր ընտրեն Փարիզի Համագումարին համար։ Բնականաբար Միութիւնը կ'ստանձնէ ընտրութիւնները վարելու գործը. բանավէճ ու գրչապայքար իրարու կը յաջորդեն. կը դիմուի ժողովրդային քուէարկութեան որուն ալիւնքը կ'ելլայ հեռաւեալ կերպով.— Մանուկ Համբարձում Տաճատեան և Եր. Ազաթոն որոնք Համբարձումեանի և Միքեանի հետ կը մասնակցին Համագումարին։ Այս ընտրութեան ընթացքին պատահած թիւրիմացութիւնք պատճառ կ'ելլան, որ Ազգ. Միութիւնը չպահէ իր ամբողջական կազմը. Ս. Դ. Հնչակեանք ընտրութիւններէն առաջ, իսկ Դաշնակցականք անկէ յետոյ կը քաշուին, որով Միութիւնը կը մնայ 5 կազմակերպութեանց մասնակցութեամբ տակաւին օրինաւոր մարմին մը, քան կազմական կանոնագրի։

1919ի աշնան՝ Ամերիկա կը ժամանեն գին. և Քղք. առաքելութիւնները։ Ազգային հերոս Զօր. Անդրանիկ և Զօր. Բագրատունի կը կազմեն

Քաղաքական առաքելութիւն Ամերիկա

Ձախէն աջ.— Արտաշէս Էնֆիէճեան, Սուրէն Մելիքեան, Յովհ. Քաջազնունի, Գարօ Փասդրմաճեան և Արտէմ Փիրալեան։

ձումեան, Զաւէն Մաթիկեան, Ամբէն Միքայէլեան և Տքթ. Ն. Թաշճեան (Ան ալ Դաշնակցական). սակայն քուէարկութեանց պահուն վերջին երկուքին շուրջ մանաւանդ սխալներ սպրդած կ'ելլալը կը յայտնուի քանիչ մարմնի մը կողմէ. անոնց տեղ կ'ընտրուին առաւելագոյն քուէ շահող Մ. Տաճատեան և Եր. Ազաթոն որոնք Համբարձումեանի և Միքեանի հետ կը մասնակցին Համագումարին։ Այս ընտրութեան ընթացքին պատահած թիւրիմացութիւնք պատճառ կ'ելլան, որ Ազգ. Միութիւնը չպահէ իր ամբողջական կազմը. Ս. Դ. Հնչակեանք ընտրութիւններէն առաջ, իսկ Դաշնակցականք անկէ յետոյ կը քաշուին, որով Միութիւնը կը մնայ 5 կազմակերպութեանց մասնակցութեամբ տակաւին օրինաւոր մարմին մը, քան կազմական կանոնագրի։

1919ի աշնան՝ Ամերիկա կը ժամանեն գին. և Քղք. առաքելութիւնները։ Ազգային հերոս Զօր. Անդրանիկ և Զօր. Բագրատունի կը կազմեն

ին, առաքելութիւնը, միասին ունենալով Անդրանիկի ուղեկից Քէֆթէյն Հայկ Պօնաֆարթեան, իսկ ապայ Մ. Տ. Պօղոսեան՝ բագրատուհիւ — Ֆղք. առաքելութեան պետին և Հայաստանի Ա. Նախարարապետ Յ.

Ձախեն աջ՝ նստողները.— Մշոյ վշտաչարչար երէց եղիշէ Ա. քհնյ. Տէր-Պարսամեան, Զոր. Անդրանիկ և «բէփհէյն» Հ. Պօնաֆարթ. — Հսկայ խմբանկարէն մաս մըն է այս՝ Ֆրէզնօ բնակող մշեցի երկսեռ Հայութեան (142 հոգի) որ 5 Ապր. 1920ին դաշտկերոյթ մը սարքեց իր հիւրերուն

Ֆաջաձնութիւն կ'ընկերակցին Արտաշէս Լինֆիէճեան, Ա. Փիրալեան, Հ. Հանր. դիւանագիտական ներկայացուցիչ Գ. Փաստրմաճեան և Ֆաջազ-

նուիրի քարտուղար Սուրէն Մելիքեան, փոխ. Աբրահամ Տէր-Յակոբեան, իբրեւ լիազօր ներկայացուցիչ Ազգ. Պատուիրակութեան, այս խումբին հետ գալով՝ իբր այն կը գործէ Ամերիկ. Կառավարութեան մօտ։

Երկու առաքելութիւններն ալ մեծ խանդավառութեամբ կը դիմաւորուին հայ գաղութին կողմէ. տեղական մամուլին և շրջականերուն մէջ լայն արձագանգ կը գտնէ այս պատմական մուտքը։ Դիմումներ կատարել Կառավարութեան մօտ և անոր օժանդակութիւնը խնդրել քղք. և զին. ուղղութեամբ. ա՛յս էր անոնց նպատակը որուն համար կարելի ջանքերը կը թափուին, և հայ Զօրավարներն ու փաստաբանութեան մէջ պաշտօնական ընդունելութեանց առեն իրենց ծրագիրները պարզելով յիշատակագիրներ կը ներկայացնեն։ Արդիւնքը վաղուան պատմութեան կը մնայ արձանագրել։ — Զօրավարք Բագրատունի և Անդրանիկ Ամերիկ. Կառավարութեան կը ներկայացնեն ռազմական տեսակէտով Հայաստանի քնդարձակութեան պէտքն ու անոր սահմանները՝ մանաւորապար «Թրքական» Հայաստանէն ներս — Փաստաբանութիւն և փրօֆ. Տէր-Յակոբեան քղք. և ելմտ. հարցերով կ'զբաղին և ամերիկ. մամուլին ու կառավարութեան ազնիւ օժանդակութիւնը կը խնդրեն։

Պատրիկ Պրլպէնկեան

Մինչ այս մինչ այն, 1920ի գարնան Զօր. Անդրանիկ կը ձեռնարկէ Համագաղութային Հանգանակութեան մը, Ազգ. Պատուիրակութենէն լիազօրուած, Հրաւէր կ'ուղղէ բոլոր կուսակցութեանց և Միութեանց, Ս. Դ. Հնչակեանք կը խոստանան ներկայացուցիչ ղրկել, բայց ցվերջ կը ձեռնհեռ. Դաշնակցութիւնն ալ մանուած պատճառներով անկարելի կը գտնէ համաձայնիլ։ Մնացեալ կազմակերպութիւնք անոր շուրջը համախմբուած՝ կը կազմեն կեդր. Հանգանակիչ Մարմին մը, հետեւեալներէն բաղկացեալ.— Շահէ Ծ. Վ. Փաստաբեան (ատենապետ), Պատրիկ Պրլպէնկեան (բ. ատենապետ), Եր. Մինասեան (ատենադպիր), Մ. Գ. Պէրպէրեան (բ. ատենադպիր), Միհրան Գաբրակէօզեան (գանձապետ), Մ. Ս. Գօնատզեան (բ. գանձապետ), Վեր. Գ. Պետրոսեան (քնդհ. քարտուղար), Աղեքս. Գէորգեան, Աշոտ Թիրեաքեան, Աւետիս Պ. Մելեան, Վեր. Անդր. Պետիկեան, Լ. Կոստիկեան, Կ. Թ. Փուշմանեան, Հրանտ Թէլֆէեան, Յ. Դերձակեան, Տքթ. Յ. Ծովիկեան, Վեր. Յ. Մ. Տէփոյեան, Վահան Տիլսիզեան և Տիգր. Տօնճեան։ — Հանգանակութիւնք յառաջ կը

մղուի՝ գործօն մասնակցութեամբ Զօրավարին և Հ. Պօնափարթի որոնք այցելելով Ամերիկայի բոլոր շրջաններըք, 3–4 ամսուան մէջ կը հաւաքեն 700 հազար տոլար (550 հազարը գանձուած)։ Յանձնախումբին հետ խորհրդակցաբար, Զօրավարը գումարին համեմատական բաշխումը կը գծէ սապէս. — 40 % Հ. Հանրապետութեան, 30 % Ազգ. Պատրիարքարանի միջոցաւ Պոլսոյ խնամատարական գործին, 20 % Կիլիկեան պետքերուն, 10 % Հայկ. Բարեգործ. Ընդհ. Միութեան։ — 1920ի ամբան, Դաշնակցութիւնն ալ կը ձեռնարկէ բանակի հանգանակութեան. Զօր. Բադրատունի և Ց. Քաջազնունի եւս կը գործակցին կարելի չափով. գումարը կը հասնի շուրջ 600 հազար տոլար (աւելի քան 400 հազարը գանձուած)։

Ամերիկեան բանակի մէջ ծառայած 600 հայ զինուոր 14 Ապրիլ 1920ին կը ձեռնարկեն հսկայ թափօրի մը կազմակերպութեան։ Զանազան քաղաքներէ հայ զինուորներ կը հասնին Ուաշինկթըն։ Աշխարհածանօթ բժիշկ-ատենաբոյժ Հազարապետ վ. Գազանճեանի և պատկառած հայ սպաներու առաջնորդութեամբ, տոյն շքեղ թափօրը զին. Նուագախումբով կ'ընթանայ Ուաշինկթընի գլխաւոր փողոցներէն և Հուայթ Հաուզի, Արտ. Գործոց Նախարարութեան, Ծերակոյտին և երեսփ. ժողովոյ շէնքերուն առջեւ զօրահանդէս կը սարքէ և յիշատակագիր մը մատուցանելով՝ կը խնդրէ «ներկայ Հայաստանի Հանրապետութեան ճանաչումն ու պատմական Հայաստանը»։ Թափօրը կը դիմաւորեն ծերակուտական լաճ, Արտ. Գործոց նախրդ. Պէյնպրիճ Քօլպի և երեսփոխան Բաճքրա, Համակրալից ճառեր խօսելով որոնքնդոտ ծափերու և ազաղակներու մէջ։ Յոյցէս 12 օր ետք՝ Ամերիկա պաշտօնապէս կը ճանչնայ նորակազմ Հայաստանն «իբրեւ ֆոյր Հանրապետութիւն»։ — Գ. փաստաբանի ճեան իր աշխատանքը քղք. ձեռնարկներու խառնած՝ Հ. Հանրապետութեան ճանաչումը պաշտօնապէս կը հաղորդէ Տատրակութեան, և Ուաշինկթըն հաստատուելով՝ կ'սկսի իր պաշտօնական յարաբերութեանց Ամերիկ. կառավարութեան հետ։ Ուիլսընի՝ Հայաստանի սահմաններըք ճշդորոշելու պահուն, զին. և քղք. առաքելութիւնք, ինչպէս և փաստաբանճեան, դիմումներ կը կատարեն, պատմական ու էական փաստերք ներկայացնելով խարխըղի և Հայկ. ուրիշ գաւառներու նկատմամբ։ Դէպ ի 1920 աշուն, տոյն առաքելութիւնք տակաւ կը թոզուն Ամերիկան։

Ա. ոտ ետր. Միհրան Գարագէօզեան
որ հայ որբանոց մը հիմնեց Պօլիս
(Գուզկունճուգ)

Նոյն պահուն կիլիկեան ազգանգը կը հանի Նոր Աշխարհ. գաղութը նորէն յուսահատութեան և պատրանքի փոթորկում մը կ'ապրի Ատլանտեանէն խաղաղական Անմիջական օգնութիւն կ'ազաղակեն տեղացող հեռագիրները — Ազգ. Միութեան նախաձեռնութեամբ կը կազմուի կիլիկիոյ կեդր. յանձնախումբ մը, դիմում կատարելու Հայութեան և օգնութիւն փութացնելու աղէտավայրը։ Բարգէն Եպսկ. Կիւլէսէրեանի նախագահութեամբ, յանձնախումբ մը կը ձեռնարկէ հանգանակութեան որ կիսատ կը թողուի, տնտեսական աննպաստ պայմաններու և այլ պատճառներու բերմամբ, վերսկսելու համար աւելի յարմար առիթով մը. կը հաւաքուի 25 հազար տոլար միայն։

Աւանձնապէս ուշադրութեան արժանի է Հայկ. Բարեգործ. Ընդհ. Միութեան գործունէութիւնն Ամերիկայի քնդարձակ դաշտին մէջ։ Այս ազգանուէր կազմակերպութիւնն ունենալով աւելի քան **8000** անդամ և **90** մասնաճիւղ՝ գլխաւորաբար Աղէտի տարիներուն շարունակ մասնակցած է ազգ. շարժմանց և որբերու պատսպարման կենսական գործին տարուէ տարի հաւգուցած պատկառելի գումարներ վերջին տարիներու դրամներուն համապատմարը կիւ միլիոն տոլարէն աւելի է զոր Ամերիկայի բարեգործականք սեփական միջոցներովք հաւաքած ու դրկած է Գահիրէ, կեդր. վարչութեան— Տ.քթ. կ. Յ. Գալուստեան Հ. Բ. Ը. Մ.ի Ամերիկայի կեդր. Յանձնաժողովի ատենապետն է, ա'յնքան եռանդով և անձնուիրութեամբ փարած՝ վաղուան սերունդին փրկութեան աւագ գործին։

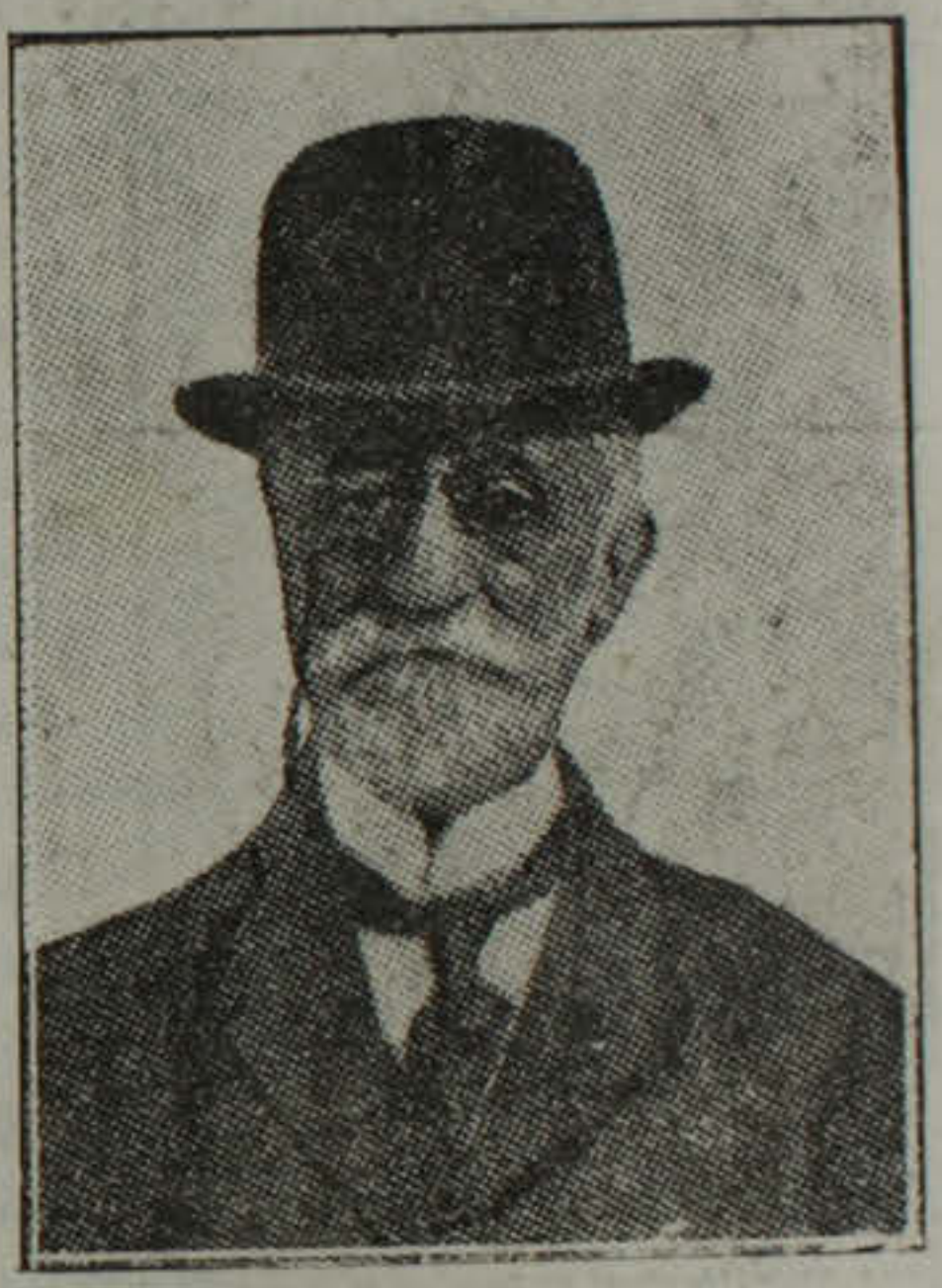
Ներաիուսական Լաճ

1920ի քնթացքին, Հայաստանի կարմիր խալխ և Հայ Ազգ. կարմիր խալխի միացման հարցը պահ մը կ'զբաղեցնէ հանրային միտքը։ Երկուքն ալ հայկ. տառապանքէն ու միմիայն անոր համար կազմակերպուած, տարիներով նպաստ, հանդերձեղէն ու դեղ հասցնելէ ետք, 1921ի գարնան ձեռք ձեռքի կու տան, գործելով իբրեւ մէկ մարմին, Հայ կարմիր խալխ։ Բժշկուհի Տիկ. Լ. Կիւլէզեան և Տիկ. Ճէրահեան ոսկի մեռալով կը վարձատրուին այդ առթիւ սարքուած ժողովի մը մէջ, իրենց գնահատելի ծառայութեանց ի վարձ։

1920 տարուոյ վերջերը Հայաստանի Հանրապետութեան հաստող

վտանգը ճշմարիտ սուգի կը մատնէ ամբողջ գաղութը որ Զինադադարէն ի վեր սպրած էր արդէն պատրանքի դառն պահեր· իսկ այս՝ բոլորովին կը յուսալքէ զինք։ Շատեր Գալիփօլինիա և այլուր կ'անցնին «կորսեալ Դրախտը» գտնելու համար։ Ազգ. կեանքը խորապէս յուզումնալից շրջանէ մը կ'անցնի, մինչեւ որ նոր ճառագայթներ կ'արձակուին քաղաքական հորիզոնէն։— Ֆրանքօ-Մեյլի համաձայնութիւնը որ ցաւագին կերպով արձագանգած էր մինչեւ Նոր Աշխարհ՝ կը յետաձգուի։ Հելլէն յարձակողականին շշուկներն ալ բուռն հետաքրքրութիւն կ'առթեն թուրնա ելած սրտերու։

Քաղաքական այս անցուդարձերու քնթացքին, Armenia-America Societyն որ Ազգ. Մխիթեան միջոցաւ Նիւ Եօրք կազմուած էր 1920ի ամրան, կը նուիրուի զուտ փրօֆեսիոնալ և քղք. դիմումներու։ Այս Ընկերութիւնը մեծապէս կը նպաստէ Ուիլսընի՝ հայկ. սահմանները գծելու դործին, անոր հայթայթելով պատմ. և ազգագր. թանկարժէք փաստեր։ Լօնտոնի Դեսպանախորհուրդին կ'ուղարկէ ներկայացուցչական մարմին մը՝ գլխաւորութեամբ Մր. Մօնթկոմբրիի որ հայ իրաւունքները կը պաշտպանէ հոն, «Ազգ. Տուն»ի գաղափարին և կիլիկիոյ Հայոց բարեաց կացութեան ոյժ կու տայ և կը տեսակցի Պօղոս Նուպարի հետ — 1921ի գարնան երբ Մ. Վիվիանի Ամերիկա կը հասնի, Ընկերութիւնս հացկերոյթ մը սարքելով՝ մօտէն կը տեսակցի Ֆրնս. արտակարգ լիազօրին հետ և մասնաւորապէս կիլիկիոյ Հայոց ի նպաստ որոշ հասկացողութիւններ կը գոյացնէ։ միանգամայն դիմում կը կատարէ Ուաշինկթընի Արտ. Գործոց Նախարարութեան մօտ, չմոռնալու համար հայկ. խնդիրները՝ Մ. Վիվիանիի հետ տեսակցելու առեն։ Այնուհետեւ Նախագահ Հարտինկի կառավարութեան եւս քանիցս յիշատակագիրներ կը մատուցանէ, հայ դժբախտ իրականութեանց նկատմամբ Մեծին Ամերիկայի նիւթական ու բարոյական օժանդակութիւնն ապահովելու նպատակաւ։

Գաբրիէլ Նուրատունկեան

Այս գաղափարը քիչ մը աւելի իրականութեան մօտեցնելու մտօք, 1921 Յունիսին Ամերիկա կը հասնի Փարիզի Ազգ. Պատուիրակութեան դեր-նախագահ Գ. Նուրատունկեան որ կ'արժանանայ պաշտօնական պատիւներու և առարկայ կը դառնայ խանդավառ ընդունելութեանց՝ թէ՛

հայ և թէ օտար շրջանակներու մէջ։ Անձամբ Near East Relief-ի կեդր. մարմինին ներկայանալով՝ անհուն չնորհակալութիւն կը յայտնէ յանուն հանուր Հայութեան որուն հազարաւոր զաւակները մահէն ու տանջանքէն ազատեցան այս նպատակին չանքերուն չնորհիւ։ Ապա Ուաշինկթըն մեկնելով՝ կառավարութեան կը յայտնէ խոր երախտագիտութիւն և կը ներկայացնէ յիշատակագիր մը, խնդրելով որ Ամերիկա Հայաստանի հանդէպ ունեցած այնքան բարեկամական շահագրգռութիւնն ու զայն պաշտպանելու ազնիւ զգացումները չարունակէ պահել և 25–30 միլիոն տօլարի փոխատուութիւն մը բնէ Հայաստանի, որպէս զի անով փոքր պետութեան մը այս հերոսական ցեղին հոգատարութիւնը ստանձնէ, նաև այժ տայ Թրքական Հայաստանի մէջ հայ անկախութեան մը դաղափարին, առանց սպասելու Ռուսական Հայաստանի լուծման, քանի որ այս վերջինը կապուած կը թուի ռուս մեծ ու կնճռոտ հարցին նորաստուներկեան շուտով կը վերադառնայ փարիզ ուր նոր խորհուրդին դումարումն անհրաժեշտ կը դարձնէր Ազգ. Պատուիրակութեան մօտ իր ներկայութիւնը—Այժմ Ամերիկայի Հայ Ազգ. Մխութիւնը վերակազմուելու աշխատանքին մէջն է։ «Կարմիր Խաչ»ը միացան. Ռամկավար և Ազատական կուսակցութեանց միացման համար զօրաւոր չանքեր կ'ըլլան. Դաշնակցութիւնը կը զուտ ազգայնական-քննկրվարական գեանի վրայ. ստակատաթիւ ծայրայեղ ձախակողմեանք երեւութական գործակցութիւն կը մշակեն կատարակուած Ս. Դ. Հնչակեանց հետ. գաղութն ամբողջ փոխանցման շրջանէ մը կ'անցնի կազմակերպական տեսակէտով։ Ուաշինկթընի Հայ Դիւանագիտական Ներկայացուցչութիւնն իր գոյութիւնը կը պահէ, իբրեւ Ամերիկայի կողմէ պաշտօնապէս ճանչցուած Հայ նախկին կառավարութեան մը ներկայացուցչութիւնը։

Վահէ - Հայկ

Յատուկ նոյն Ուաշինկթընի մէջ պիտի գումարուի համաշխարհային բնոյթ ունեցող ժողով մը ուր նկատի պիտի առնուի ազգերու զէնքնկէցութեան գերազոյն հարցը։ Աշխարհի մեծ ծամեծները կոն հաւաքուած՝ պիտի զբաղին նաև Արեւելեան և Հայկական հարցերով։ Նախգհ. Հարտինգ այս առթիւ իր ըրած պաշտօնական յայտարարութեանց մէջ չմոռցաւ որոշապէս յիշատակել Արեւելքի խաղաղութիւնն ու անոր կորիզը՝ Հայաստանը — Նախորդ տարիներու մեր ապրած դառնագի պայքարք անշուշտ կը չափաւորեն

մեր յոյսերը՝ նոյեմբերեան այս Համաժողովին նկատմամբ։ Այսու հանդերձ, նոր Աշխարհի մարդկութիւնը — Հայերս ալ անշուշտ միասին — յամառ հետաքրքրութեամբ կ'սպասեն այդ ժողովին որ պիտի կարենայ թերեւս գտնել եղանակ մը՝ պարտասած ազգերուն խնայելու համար նոր պատրանքներ, նոր արցունք և նո՛ր արիւնհեղութիւն։

Boston University
1921 Օգոստոս

ՎԱՀԷ ՀԱՅԿ

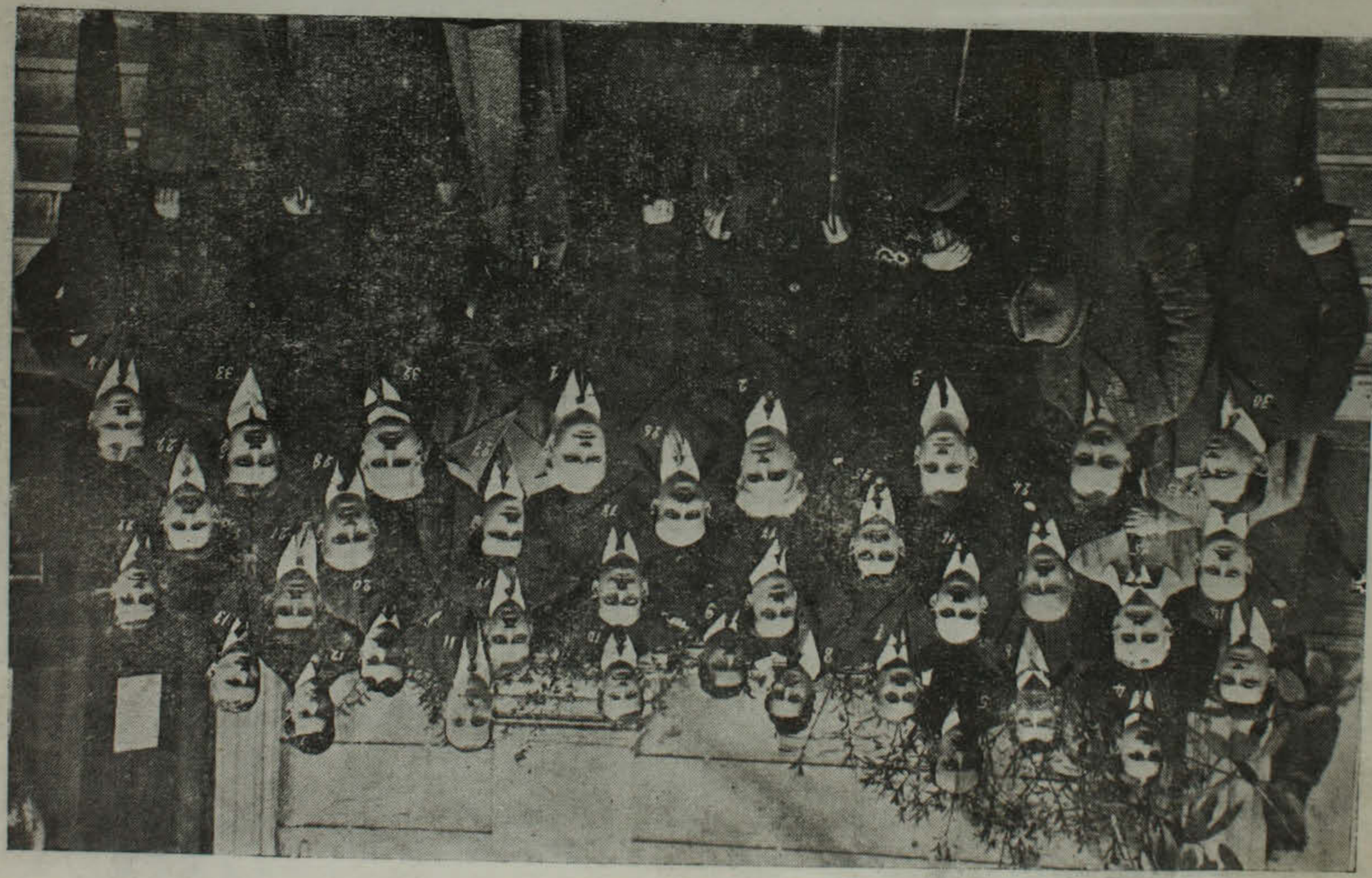
ԱԴԱՄԱՆԴԵԱՅ ՅՈՒԲԵԼԵԱՆ

Վիէննայի Միխիթարեանց Ուխտին ներհուն Աբբահօր՝ Գեր. Գրիգորիս Արք. Գովրիկեանի քահանայագործութեան **60**ամեակը տօնուեցաւ հոն, հերու Մայիս 15ին, Հայ Ազգին ենթարկուած վերջին աղէտներուն հետեւանօք՝ կարի պարզ հանդիսութեամբ։ Ամէն տեղէ շնորհաւորական հեռագիրներ ու Քուղթեր տեղացին բազմարդիւն Յոբելեարին որուն ազգային ու գրական գործունէութեանց գլխաւոր գաշտերը եղած են Կերլա և Եղիսաբեթուպոլիս, և որ հիմնած է Հունգարահայոց համար «Արմինիա» հնգր. հանդէսը։ 25ամեայ աշխատակից «Հ. Ամաօրեայ»ի և հեղինակ ուշագրաւ երկերու որոնցմէ ամէնէն երկարաշունչն է Հունգարահայ Գաղթականութեան պատմութիւնը՝ Հայր յեղիսաբեթուպոլիս Դրանսիլուանիոյ խորագրով, քաղուած Դրանսիլուանիոյ իշխաններու և կայսերաց հրովարտակներէն, ժամանակակից արձանագրութիւններէ են։ 1909ին էր որ ընտրուեցաւ Ընդհանրական Աբբայ և անկէ ի վեր ձեռնհասօրէն կը շարունակէ վարել իր ծանր պաշտօնը, փոյթ տանելով Միաբանութեան ներքին ու մտաւոր զարգացման։ (Պատկերը տե՛ս «Ամէնուն Տարեցոյցը» էջ 117)։

ՀԱՅ ՌԱՄԿ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Գ. ԸՆԴՀ. ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Սեպտ. 1920 (Կ. Պոլիս)։— Խմբագիրը՝ յաջորդ էջ

1. Յակոբ Տէրենց, 2. Կարապետ Փափազեան, 3. Հայկ Պէրպէրեան, 4. Վահան Ալթունեան, 5. Վահան Թէքէեան, 6. Ռուբէն Յովհաննեան, 7. Յովսէփ Գույումճեան, 8. Մարտիրոս Տէր-Ստեփանեան, 9. Արտակ Դարբինեան, 10. Համազասպ Բարունակեան, 11. Յովսէփ Յովսէփեան, 12. Գասպար Մովսէսեան, 13. Աւետիս Թէրզիպաշեան, 14. Արամ Գրիգորեան, 15. Լեւոն Շիրինեան, 16. Արամ Ինճիճեան, 17. Պօղոս Եղիազեան, 18. Տօքթ. Յակոբ Թօփճեան, 19. Փրոֆ. Յովհաննէս Յակոբեան, 20. Վաղարշակ Տէր-Յակոբեան, 21. Օգսէն Սարաճեան, 22. Տօքթ. Գույումճեան, 23. Շաւարշ Յակոբեան, 24. Հայկ Գալաֆեան, 25. Մկրտիչ Զայլագ, 26. Սարգիս Մանուկեան, 27. Սեդրաք Կէպէնլեան, 28. Ազազար Ազազարեան, 29. Գրիգոր Պէօզիկեան, 30. Գաբրիէլ Փափազեան, 31. Լեւոն Թիւթիւնճեան, 32. Պարգեւ Փափազեան, 33. Արշակ Ալպօյաճեան, 34. Կարապետ Սրապեան։

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ՝ ՁԱՄԲՈՒՄ ՎՐԱՑ

Հայոց դերը Պարսիկ Սահմանադրական պայքարին ւևջ

1912 Մայիսի սկիզբներէն Պարսկաստանի Քէրմանշահ նահանգի Պարսիկ Սահմանադրական կուսակցութեան ամէնէն տաք և արիւնալի շրջանին էր։ Արեւմտեան Պարսկաստանի միակ դուռն ու նաւահանգիստը Պաղտատ ամիսներէ ի վեր կտրուած էր Պարսկաստանէն։ Քէրմանշահ-Պաղտատ ուղին — ուրկէ առիպուած են անցնիլ Պարսկաստան մտնող եւրոպական և մեդական բանակներէն և Ա. Մակեդոնացիէն սկսեալ վիճաստրական ճանչէսթրի տպածոներու կարաւանք ու Քէրպէլայի ուխտաւորք — անանցանելի դարձած էր։ Սալարը Տէօվլէն եղբօրը՝ Մուհամմէտ Ալի Շահին օգնութեան փութացեր էր Քէրմանշահի քիւրտ ցեղերով, երկու եղբայր, հակառակ 20 հազարնոց իրենց ոյժին, Թէհրանի մօտ չկրցաւ պարտուեր էին Եփրեմէն որ ունէր 800 հայ և 1200 Պախդիարի զինուոր։ Մ. Ալի Շահ իր այս վերջին փորձէն յետոյ կը քաշուի Կովկաս. Թէհրանի կառավարութիւնը լայն շունչ կ'առնէ, իսկ Սալարը իր բանակին թափթփուքներովը կ'ապաստանի Տարօն-արեւմուտք՝ Քէրմանշահի ցեղերուն մօտ որոնցմէ ամենազօրաւորը Քալհօր քիւրտ ցեղը, նախապէս մանկացած Թէհրանի կուսէն, Սալարի ղեկավարութեամբ կը գրաւէ Պաղտատի սահմանակից պարսկական հողերն ու Քէրմանշահը։ Ուստի այդ շրջանի ճամբաները կը դառնան անանցանելի, յաճախադէպ կողոպուտներու և սպանութեանց պատճառաւ։

Սակայն մենք ստիպուած ենք անպատճառ անցնիլ Պաղտատէն Քէրմանշահ, պատմուածները չափազանցութիւն նկատելով։ Ուղեկիցներս են մեր քնկերութեան հաշուապահ Իզմիրցի «լէվանթէն» մը, ձօն, 2 տարի ծառայ, թարգման մը և Տքթ. Ա. Ս. Յակոբեան(*), Գորճի առաջ Պաղտատ, կայ նաև ուրիշ պարագայ մը որ դրդապատճառը կ'ըլլայ արտօրանքիս. կը վախնամ որ առիթը կը փախցնեմ առանելու ա'յնչափ սիրած երկիրս՝ Պարսկաստանը, մանաւանդ, սահմանագլուխն անցնելու՝ իր հնութիւններովը համբաւաւոր Մէդիան։— Մեր ճամբորդութեան հէքեաթային մասը կ'սկսի սահմանագլուխը ետք դնելնուս պէս Միջագետքի անապատի տափարակութիւններէն վերջ, լեռնային պատուարի մը ստորոտը կը գտնենք Քնգինքիա։ Զէզոք գօտին անցնելէ վերջ՝ կը դիմեմ մեր տեսնելիք վայրերուն մասին խնամով հաւաքած նօթերուս։ Առաջին անգամ պիտի հանդիպինք Ղասրը-Շիրին, Սասանեան թագաւորներէն Խոսրէվի և իր կնոջ՝ Շիրին հայ իշխանուհւոյն ձմերա-

(*) Պօլսեցւոց ծանօթ «Զաքալ-Սագալ»ն է այս, հին յեղափոխական մը որ, հակառակ Թախանձանքիս, դարձաւ Պաղտատ, հոնկէ ալ աքսորուելով Տէր-Զօրի Սուատ Պէյի օրով՝ որբանոցին տեսուչ կարգուեցաւ, բայց զոհ գնաց վերջէն, անոր յաջորդող հրէշին կազմակերպած համայնական ապանդին առեն։

նոցը՝ խեղճուկ ձիուս վրայ հանգչած, սեւ լերանց ամայութիւնը մէջ կը ջանամ վերապրեցնել Ֆիրտուզիի բանաստեղծութիւնը, 7 յարկանի ձէննէթը որուն վրայ արքայից արքան, Թագուհին և պալատականք հրեղէն ձիեր հեծած «բօլօ»(*) կը խաղային, և գնդակը կը սուրար գեղանի Հայուհւոյն ճոկանի հարուածներուն տակ։ — Յանկարծ 3 գինեալ Ֆիւրտեր բլուրի մը կատարէն կը պօռան որ կեցնանք. յետոյ կը մօտենան մեզ։ Խարձրահասակ երիտասարդներ են, վայրագ արտայայտութեամբ և տարօրինակ տարազով։ Մէջքերնին սեղմուած է գունաւոր լայն գօտիով մը որուն մէջ կը հանգչի երկայն դաշոյնը, լայն բարակ

Ալիլօհի կրօնին պատկանող քէրմանշահցի քիւրտ մը՝ աղջկանը հետ Քաղաքացին իր Քափառաշրջիկ ցեղակցին վառ գոյներով հագուստին տեղ՝ Ձէեւ ընտելացած է «ախտարի»ին, բայց չէ փոխած շրջուած կաճասյի ձեւ իր սեւ գլխանոցը որուն տակէն կ'առկախուին քերծուած ճակտին քովերէն իջնող երկար մազերը։ Աղջնակն ալ ունի բարակ պուռնքներ և ուռած փոր։ Այսպէս են պզտիկներն առ հասարակ ի Պարսկաստան ուր անոնց մահացութեան տոկոսը կը հասնի անհաւատալի չափերու։

տաքատնին սեւ է և ոտքերնին բոպիկ։ Ամէնքն ալ նոր հրացաններ ունին և փամփուշտներ՝ կուրծքերնուն վրայ։ — Թարգմանին միջոցաւ կը տեղեկանանք, թէ սահմանապահ ցեղապետին՝ Սէնճապիներու Ալի էքպէր խանին մարդիկն են։ Դուրս կը հանեմ մեր միակ գէնքը, պաղտատի անդլ. հիւպատոսին նամակը որ ցեղապետներու հոգածութեանը կը յանձնարարէ զմեզ։ Կը պահանջեմ անպատճառ տեսնել ցեղապետը։ Ֆիւրտերը տեղի կու տան և կ'ուղղուինք բլուրի մը կռին։ Աղօրիքի

(*) Այսօրուան անգլիական գնդակախաղը որ երկու հարիւր տարի առաջ սիրելացոյն հաբօրն էր Պարսիկներուն։

նմանող փլփլկած շէնքի մը առջեւ — որուն՝ պրակ. անափառութիւնը Ղալա-Սէպղի (կանանչ Բերդ) մեծադղորդ անունը փակցուցած է — կը հանդիպինք Ալի էքպէրի որուն հետ բարեկամ պիտի ըլլայինք քիչ յետոյ։ Խանը 2 քիւրտ ձիաւոր կու տայ մեզ, և ճամբայ կ'իյնանք դէպ ի Ղասրը-Շիրին գիւղը։ Զո՛ւր կը հարցափորձեմ մեր Քիւրտերը՝ Ֆերտուզիի երգած ձէննէթին հետքը գտնելու համար։ Սասանեաց այս ողորմուկ ժառանգորդք անգէտ են պատմական Դրախտին որուն հետքերը (վերջէն առուգեցի) շատ մօտն էին կանանչ Բերդին։

Գիւղ հասնելնուս, արդէն կը նամոզուինք երկրին անօրինակ կացութեան։ Փողոցներն են դունագեղ տարազներով ճոխուղուն Քրդուհիներ, սակաւաթիւ տղամարդիկ ալ զինեալ։ Շրջակայ ցեղեր առհասին մօտ գիւղերը ղրկած են կիներնին, իսկ այրերը Սալարին հետ կը քալեն Քէրմանշահի վրայ որ առհմանապրական պզտիկ ոյժի մը ձեռքն է դեռ — Գիշերը Ղասրի մէջ պիտի անցունենք։ Հազիւ տեղաւորուած, ներս կը մտնէ մաքուր հագուած զինեալ երիտասարդ մը որ բարիգալուստ կը մաղթէ մեզ՝ նախ խեցբեկ անգլիերէնով, ապա գեղեցիկ ֆրանսերէնով։ Սալարի ծառայութեան մէջ մտած կաթոլիկ Հայ մըն է, ճիշդ այն անձը որ դաւանակից վարդապետի մը հետ առենօք պօլսահայ թերթերու մէջ Սալարի առորագրութեամբ երեւցած է, Հայերը զգուշացնելով կռիւի մասնակցելէ ! ։ Ուխքի մը խմելէ վերջ կը մեկնի. կէս ժամ չանցած՝ Ֆրնա. երկտողով մը շիշ մը ուխքի կը խնդրէ ցեղապետին անուամբ որ կ'երեւի թէ ատոր հոտը առնելուն պէս . . . փորի ցաւէ կը տապալի եղեր։—Յաջորդ առտու կ'ակսինք վերելքը դէպ ի պրակ. լեռնադաշտերը։ Ուղեկից ունինք նորէն 2 ձիաւոր որ կը փոխուին միշտ, զմեզ յանձնելով յաջորդ զոյգին։ Մեր անցած տեղերը բոլորովին ամայացած են. քանդաւեր գիւղեր, լքեալ անասուններ և սպաննուած մարդոց դիակներ։ Սալարին առազակները խմբակ խմբակ պահուըտած են ամենուրեք. և երբ հարկ կ'ըլլայ փոխել մեր պահապան հրեշտակները, յանկարծ, ամայութեանց մէջէն կը յայտնուի նոր խումբ մը որ կ'առաձնէ զմեզ ուրիշներու հասցնելու իւղոտ պաշտօնը։ Հինգերն իրենց անասմբ (ձեռաձիր) կ'առանան, քանակը յաճախ իրենց կողմէ առհմանուած։ Դիտելի էր, որ ո՛չ մէկ զոյգ որ և է գինով կը յօժարէր իր ցեղին առհմաններէն անդին անցնիլ, զինաթափ ըլլալու երկիւղով։

Նօթատետրս Ղասրը-Շիրինէն ետք ցոյց կու տայ քայ-քայը. Հոն պիտի տեսնենք Սասանեան և ասելի հին քանդակներ, նաև անմատոյց ժայռերու մէջ փորուած պալատի մը հետքերը։ Նոր յուսախաբութիւն, քայ-քայ հասնելէ առաջ, ուղեկից դաւա-սուրանները (ճանապարհի պահակ) յառեգոյներն են ցարդ մեր հանդիպածներէն, Բիւթէմ խանի մարդիկն են ատոնք։ Նօթատետրս կը յիշեցնէ, որ քանի մը ամիս առաջ, թուրք հիւպատոսին մեղսակցութեամբ, Սալարը Տէօվլէ Բիւթէմին ղրկած է թէհրանէն եկած 2 հայ յեղափոխական — մին խարբերդցի Գազանճեան — զորս Բիւթէմ գլխատած է, — Արդէն հատած ենք

հակայ լեռներով շրջապատուած մութ կիրճի մը ստորոտ. լքուած գիւղի մը՝ քայ-թաղին պարտէզներուն մէջն ենք, երբ զոյգ ձիաւորք 5 կարմիր ռակի կորզելով մեզի՝ կը հեռանան։ Ցեղւոյս աւազակապետ Ազիզուլլահ խան, յոյժ գեղանի տղամարդ մը, կ'արգիլէ մեզ վտանգաւոր կիրճէն անցնիլ, յաջորդ առտուան ձգելով մեր ուղեւորութիւնը։ կը գիշերենք պարտէզներով ու ջրվէժներով շրջապատուած տուն՝ մը ուր խանին ալ ինքնակոչ հիւր մըն է. առանց ջուրի ռւխքի կը խմէ և մեռնէ՛ առաջ իր ստամոքսը կը պրկէ մեր եփել տուած 5 հաւերուն մխսերը. ռակորներու բուրգ մը միայն կը նշմարենք սեղան բերուած ափսէին մէջ . . . Առաւտուն Ազիզուլլահ տան կտուրին վրայ կը գտնէ զիս՝ յափշտակուած ակնապարար տեսարանէն։ Խօսակցութեան միջոցին կ'բսէ թէ գլխու ցաւ ունի։ «Ուխքիէ՛ն է» կը պատասխանեմ, և զարմանքս կը յայտնեմ «միւսիլման» բլլալով բմպելի գործածելուն համար։ Փիւրտ խմբապետն իր կարգին կը զարմանայ տգիտութեանս վրայ. «Ե՛ս, Ղալխան ցեղէն, ինչպէս կրնամ միւսիլման բլլալ»։ — «Ուրեմն ի՞նչ էք». Թարգմանը հարցումս առանց կրկնելու կը պատասխանէ. «Ատնք Տաուտի կամ Ալիօղի են», կը դիմեմ նօթատետրիս որ լուռ կը մնայ։ Փէրմանշահ հասնելէս վե՛րջ միայն կը քաղեմ հետեւեալ տեղեկութիւնները։

*** Տաուտի, Ալիօղի կամ Ալի-Ալլահիները կը պատկանին անծանօթ կրօնի մը որուն իսկութիւնն ու դաւանանքը ճշդելու ամէն փորձ ձախողած է, այնու զի Տաուտի կղերը չափազանց վերապահութեամբ և յաճախ սխալ տեղեկութիւններով կը ջանայ ծածկել իր կրօնին գաղտնիքները որոնց հիմնական կէտերուն գուցէ ի՛նք ալ անգիտակ է։ Հին ճամբորդներ և պատմաբանք անորոշ բաներ միայն կրցած են քաղել Տաուտիներու մասին։ Ամերիկացի միսիօնարուհի Տ-քթ. Սթէտ, երկար տարի Փէրմանշահ ապրած և այս հարցով զբաղած, կը խոստովանէր թէ ո՛չ մէկ նորութիւն յաջողած էր աւելցնել արդէն գիտցուածին վրայ։ Տաուտիները Քրիստոնէից ներկայութեան կը խոստովանին, թէ իրենք Յիսուսի հետեւող եղած են, և որպէս զի կարենան պահել իրենց կրօնք՝ նախընտրած են կոչուիլ յանուն Դաւիթ Մարգարէի որ արդէն Յիսուսի նախահայրն էր։ Իսկ «Ալի-Ալլահի» կը նշանակէ Բարձրեալը, չէ՛ թէ Ալին, պարսիկ դաւանանքին «իմամ»ը։ Ատով ուզած են Պարսիկները հաւատացնել, թէ իրենք Ալիի հետեւորդներն են։ Միւս կողմէ, չեն դադրիր անոնց յայտնելէ, թէ Ալին իրրեւ Աստուած կը ճանչնան և կ'քնդունին անոր՝ կոյսէ մը ծնած բլլալը, — Իրենց պատճառաբանութիւնը կեղծ բլլայ թէ իրաւ, սա ատոյգ է որ Տաուտի մը «միւսիլման» չէ երբեք, կը խորշի Մահմէտականութենէ որուն ոչ մէկ ծէսին և պատուիրանքին չէ ենթարկուած, և կրօնական հակառակութիւնք երկուքին մէջ միշտ մարած են արիւնով։ Տաուտի մը աւելի դիւրաւ պիտի խնայէր Քրիստոնէի մը քան Մահմէտականի մը, Իրենց ծէսերը, վերջին ծայր պարզ, կը յիշեցնեն առաքելոց և առաջին պաշտամունքը, նաև համայնական և կախարդութեանց հաւատքը։ — Փէրմանշահէն քիչ հեռու՝

խորամասպատի մէջ կը նստի կրօնապետին որ հնօրեայ բարեհամբոյր պատրիարքի մը երեւոյթն ունի և կը պնդէ իրենց հին ֆրխատոնեաներ ըլլալուն վրայ, միայն թէ կը մերժէ ցոյց տալ իր տեսութիւնը վաւերացնող որ և է գիրք կամ գրուածք։ Շատ պզտիկ թիւ մը կազմող Տաուտի կղերը տգէտ է իր ժողովուրդին չափ որուն կրօնական մեծագոյն արտայայտութիւնն է կոյր հպատակութիւն իր կրօնապետին հանդէպ։ Այս վերջինը մարդկային բնութենէն վեր՝ ած.այլն յայտնութիւնը կը մարմնաւորէ և չի՛ մեռնիր, այլ կը փոխակերպուի։ — Ունին սրբատեղիներ ֆէրինտի և Ղասրը–Շէրինի մօտ ուր ուխտի կ'երթան(*)։ Գարնան, եռօրեայ ծոմապահութենէ յետոյ, կը կատարեն տեսակ մը Հաղորդութեան խորհուրդ, հաց և գինի բաշխելով։ — Ատոնցմէ վերջ, աւելցնեմ անձնական ուսումնասիրութեանս արդիւնքն ալ։ Հակառակ իրենց ֆիւրատ կոչումին, Տաուտիները լեզուական, կրօնական կամ պատմական ո՛չ մէկ կապ ունին Հայաստանի սահմանակից ֆիւրտերուն հետ։ Զեն ալ պատկանիր պարսիկ ցեղին. այս կէտը վիճելի չէ բնաւ։ Ֆէրմանշահէն Ղասրը–Շէրին տարածուող իրենց արդի հայրենիքին հին բնակիչները չեն, այլ եկուորներ. պատմական որ և է հետք, հին չէնք և արձանագրութիւն չկան՝ հակառակն ապացուցանող։ Եթէ թոյլատրուի ինձ ենթադրել, իրենց ծէսերն ու դաւանանքի եղանակը դէպ ի ֆրխատոնէութիւն կը տանին զմեզ, վատահօրէն շատ հեռի Մահմէտականութենէ։ Գալով ցեղին, եթէ պիտի մերժենք անոր քիւրտ կամ պարսիկ ծագումը, ստիպուած ենք մերժելու նաև ասորի կամ սեմական ծագումը, վասն զի լեզուով, կրօնով, քնկերային սովորոյթներով, մանաւանդ ֆիզիքականով՝ այդ ցեղը կը պատկանի արիական բնաւնիքին։

*** վատնգաւոր կիրճէն երբ կ'անցնէինք, ժայռերուն մէջ փորուած 2 կամարակապ «թաղ»երուն դեռ չհասած, Ազիզուլլահ կը հասնի մեզ իր «բանակ»ով, ընդ ամէնը 14 հոգի. 2 ձիաւոր եւս կ'աւելնան։ Ո՛չ սպառնալից վէճը՝ մեզ ձեռնամիր կորզելու համար։ Երբ տեսանք թէ անօգուտ էին մեր ողոքումները, ճարահատ՝ քսինք թէ պիտի բողոքէինք ի ֆէրմանշահ Սալարը Տէօվլէին, այս չարաշահութեան մասին։ Այսպէսով աժան ազատեցանք և սիրալիր բաժնուեցանք իրարմէ։ — Ֆանի մը ժամէն կը հասնինք ֆէրինտ։ Ծովու մակերեսէն 5000 ոտք բարձրացած ենք։ Ա՛լ հանգիստ շունչ կ'առնենք, որովհետեւ ասկէ անդին Սալարի իշխանութիւնն աւելի ուժով է, և ես գրպանս նամակ մը ունիմ անոր ուղղեալ։ Իակոյն կ'այցելեմ ֆէրինտիներու ցեղապետին։ Պատկառելի ծերուկ մըն է ան, Ալի Մուրատ խան, միրզ բհնճ, պարթեւ հատակաւ,

---

(*) Պատերազմի ընթացքին «Համիտիէ» մարտանաւին հրամատար Րէուֆ Պէյ Պաղտատէն ֆէրմանշահ արշաւած ատեն՝ ամբակոծեց Ալիլօհի ուխտավայրերէն մին։ Թուրք բանակն այդ անխոհեմութիւնը քաւեց արիւնալի կռիւներու և պարտութեանց մէջ։

ապետակ մորթով, կարմիր այտերով և կապոյտ անուշ աչքերով։ Ծալապատիկ բազմած է խուցի մը մէջ որուն պատերուն տակ քով քովի սեղմըւած են հպատակ խաներն ու գիւղապետները։ Վարի բակերը լեցուն են անոնց զինեալ հետեւորդներով։ (Վերջէն իմացանք թէ Քէրինտի ցեղը նոյն ժողովին մէջ քննած է Սալարի հետեւելու կամ չհետք ձեալու հարցը, վերջնոյն կայտնք տալով)։ Պտրգմ. խորհուրդին ներկայ է նաև ցեղապետին վեցամեայ մանչուկը։ Ձիշդ մեւաներուն պէս հագուած, նոյն սլլանդակ գլխանոցով, հօրը չափ լուրջ այս կանխահաս դիւանագէտը մեզ մոխիկ քնելէ ետք՝ ոտքի կ'ելլէ և պալատական ձեւապաշտութեան ո՛չ մէկ մանրամասնութիւնը զանց ընելով, նախ հետեւելու սրտօնութիւն կը խնդրէ հօրմէն և հիւրերէն, ապա մէկիկ մէկիկ գլուխ կու տայ ներկաներուն և կը մեկնի ծանրաքայլ։ (Տարի մը վերջ, այս տղուն մայրը գաւաղրելով՝ ամուսինը գահազուրկ ըրաւ և փոքրիկ պալատականը ցեղապետ հռչակեց իր խնամակալութեան տակ)։

Քէրինտիները նոյնպէս Ալիլօհիներ են, իսկ չրջակայ միւս ցեղերը — Քալհօր, Սէնճապի, Ղալխան, Կուրան — ամբողջովին կամ մասամբ կը պատկանին նոյն կրօնին։ Քէրինտիները միւաներէն կը զատուին առ՛վ որ կիներն աւելի ազատ են իրենց վէջ։ Համբաւաւոր է նաև քաղաքէն 2 ժամ հեռու՝ Տաուտի վրանաբնակ ամազոններու մէկ պզտիկ գաղութը. քիւրտ կամ օտար էրիկմարդիկ սրտօնուած չեն բնակելու. իրենց այցելող օտարականք, ընդհանրապէս Քէրպէլայի ուխտաւորներ, կ'ընդունին վրաններու տակ, կը պարեն, կ'երգեն, կը խմեն ու կը զուարճանան միասին, յետոյ կը ճամբեն զանոնք լաւ մը կճպելէ ետք։ Ատոնցմէ խումբ մը ներս կը մտնէ մեր Քարվանսարային բակէն «մեր իրիկունը զուարթացնելու» մտօք. ա՛յնքան յամառ են և աներեւ Քէրինտէն Քէրմանշահ աւելի հանդարտ կ'անցնի մեր ուղեւորութիւնը։ Լքեալ գիւղեր, հրկիզուած տրտեր և ճղակտոր ծառաստաններ կը պատմեն տխուր անցքերը ցեղային կռիւներու որ պիտի չարունակուէին դեռ. վասն զի, ինչպէս կ'իմանանք հետզհետէ, ամէն նահանգ կամ ցեղ իր հատկացած ձեւովը կը մասնակցի Սահմանադրական պայքարին. Քէրմանշահի ցեղերուն համար թանկագին առիթ մըն է Սալարի կամ Սահմանադրականոց կողմն անցնիլ և հարեւան ցեղին հետ հին ոխի մը հաշիւը մաքրել, գերելով և գերփելով առնձարձակ։ — Մայիս 5ի իրիկուն կը բարձրանանք վերջին լեռնանցքը որմէ անդին մեզ խոստացուած է Քէրմանշահը։ Մեզ կ'ընկերանան 10 պարսիկ գիւղացիներ, ցնցոտիներու մէջ և բոպիկ։ Ջո՛ւր կը բացատրեն ինձ, թէ կանոնաւոր բանակին զինուորներն են ատոնք, մեր պաշտպանութեան ապաւինելով՝ քաղաք մտնել փորձող։ Եւ սակայն իրականութիւն էր։ Պարսկաստանի մէջ, սահմաններ պաշտպանողներն ու ցեղային կռիւներ մղողներն էին Աշիրէթներու կեսաս ոյժերը։ Պարսիկը, մանաւանդ քաղքենին, գինուոր ընելու ամէն փորձ վիժած է ցարդ. Թէհրանի Ղազախներու դունդն ու շուէտացի մարզիկներու հաստատած քաղաքապահք անօգուտ շռայլութիւն-

ներ են երկրին պիտաճվին վրայ. կայ նաև Բանակը՝ կազմուած վարձկան զեղջուկներէ որոնք միւսներէն աւելի կռիւի անընդունակ են և անարիւ Ո՛չ մէկ բանակ կրնայ խաղաղասէր քլլալ Պարսկաստանին աւելի։

Սալարը Տէօվլէ մէնէ 2 օր առաջ Բէրմանշահ մտած էր։ Քաղաքը կը գտնենք ամայի և սարսափահար դրութեան մէջ. խանութները գոց, փողոցները Սալարին զինուած Բիւրտերով լեցուն, կողոպուտ և բռնութիւնք ահի աշկարա : — Գործի ձեռնարկել անկարելի էր. պիտի ձանձրանայինք՝ եթէ չքլլար Եւրոպացիներու պղտիկ այլ քնարեալ գաղութմը որ լաւ քնդունելութիւն քրաւ մեզ։ Միակ Հայը որ կայ՝ Նոր-Ջուղայեցի մըն էր, ուուս դրամատան տնօրէն Աղան, ազգասէր, ապահովական և հարուստ։ Մեր ժամանումէն 2 օր վերջ, Սալար կը կանչէ զինք ու կը պահանջէ որ գրէ Թէհրան՝ եփրեմին, նաև էջմիածին և Պօլիս՝ հայ հոգեւոր պետերուն, զգուշացնելով Հայերը մասնակցելէ Պարսկաստանի ներքին կռիւներուն.— «Հակառակ պարագային, կը գոչէ Աղանի երեսն ի վեր, Թէհրանի գահը նստելուս՝ պիտի ջարդեմ բոլոր Հայերը»։ Աղան կը դառնայ քնկճռած։ Սակայն եւրոպացի մեր բարեկամները հեղնութեամբ կ'քնդունէին Սալարի արձակած շանթերը։ Դէպքերը որ ապա յաջորդեցին իրարու, հանդիսատես քնելով զմեզ արեւելեան հէքեաթներու բոլոր գունաւորումներուն և այլանդակութեանց, կատարեալ իրաւունք տուինք անոնց։

Քանի մը օր յետոյ բախտը կ'ունենամ ճանչնալու արքայական բախտախնդիրը։ Սալարը Տէօվլէ, եղբայր գահքնկէց Շահին, Ջուղա, նիհար, փառասէր և վերջին ծայր վախկոտ իշխան մըն է։ Իր խորամանկութեամբ և սկիզբները՝ ցեղերու կողմէ գտած մեծ պաշտպանութեամբ ունեցաւ առիթներ որոնցմով կրնար — քիչ մը անձնական արժանիք և քաջութիւն ցոյց տալով — խլել Քաճարներու գահը. բայց ամէն անգամուն, հոգեբանական վայրկեանին, կռիւներու տաքցած, նո՛յն իսկ սկսած ատեն, նախքնտրեց ձիուն վրայ նետուիլ և կռնակը դարձնել կռուի դաշտին։ Թշնամի բանակին մէջ Հայոց ներկայութիւնք — հոգ չէ թէ անոնց թիւը հարիւրէն ալ պակաս ըլլար — մանաւանդ եփրեմի անունը, շանթահարող ազդեցութիւն գործեր էր իր վրայ։ «Եփրեմը թող հետևանայ, ես չուտով կը մտքրեմ հաշիւս թէհրանցիներուն հետ» կը շշար ջղագրգիռ, և իրաւ՛ունք ունէր։ Քաց ի քաջ ռազմավար ըլլալէ՝ եփրեմի զօրաւոր անհատականութիւնք Սահմանադրական այլազան հոսանքներուն միջեւ մխացման զօրաւոր գիծ մըն էր, վերցնելով այդ ոյժը, կրնային անունք ցրուիլ, գզուիլ կամ աւելի շուտ կաշառուիլ Սալարէն։ Այդ միջոցին եփրեմ արդէն Պարսկաստանի դիկտատոր հռչակուած՝ պղտիկ բանակով թէհրանէն ճամբայ ելած էր, Սալարի հաշիւը մաքրելու, ապա ամբողջ Պարսկաստան պիտի անցնէր Սահմանադրականաց ձեռքը։— Սալար կը պատրաստուէր տեղապոխին. իր կողմէ շահած էր արդէն Քէրմանշահի ցեղերէն մեծագոյնք՝ Քալհօրը որուն պետը Տաուտ խան և արդէն Մուլէյման խան հռչակ հանած էին իրենք

լաւ ռազմիկ և առաջնորդ։ Աւելի պզտիկ ցեղեր (Կուրան, Ղալխան, Ճաֆի են.) ալ կցելու կամ չէզոք ձեալու խօսք առած էին, բաց ի Սէնճապիներէն։ Այս փոքրաթիւ բայց քաջ ցեղը կ'ուզէր, առիթէն օգտուելով, հին հաշիւներ մաքրել Քալհօրներու հետ. ուստի Սահմանադրական հռչակած էր ինքզինք։ Սալար իր ոյժերը տակաւ կը հաւաքէր քաղաք. մեր հասնելէն 2 շաբաթ վերջ՝ արդէն 2000ի մօտ

Քեռիին հետ Ա. անգամ Բէրմանշահ մտնող հայ խմբապետներէն մէկ քանին՝ իրենց գինուորներով։ Պատկերս բաշուած է քաղաքին ստուերէն 3 օր վերջ, Թաղապուծանի այգիներուն մէջ։ Ետեւի շարքը, կեցողներուն մէջ, աջէն ձախ՝ առաջինն է Գէորգ խան, Գերմանիա ուսած երիտասարդ մը, Բ.ը Տքթ. Արշակ խան (բաց գոյն գլխարկով), Թէհրան և Թիֆլիս նախանձելի դիրք և անուն շինած տարաբախտ բժիշկը որ յետոյ, Ընդհ. Պատերազմին ակիզբները, փուճաց օգնութեան էջմիածին խուժող հայ գաղթականներու և զոհ գնաց «Թիֆիւս»ի։

սպառազէն ձիաւոր կային, մեծ մասամբ Քալհօր։ Մայիս 24ի երեկուն յիշդանօթները սկսան գոռալ, կ'բսուէր թէ Սալարի մարդիկը յաջողեր էին եփրեմը ձեռք անցունել Հայաստանի մօտ և կախել զայն Շահաէին (Արքայազուն) հրամանաւ։ Անհաւատալի էր այս գրոյցը։ Այսու հանդերձ, բան մը պատահած էլլալու էր, մանաւանդ որ Սալարը Տէօվլէ

քանի մը օր յետոյ պատերուն վրայ փակցուած յայտարարութեամբ Պարակաստանի Շահ կը հռչակէր ինքզինք, եղբօրը պարսկական հողէն հեռանալը համարելով գահէն վերջնական հրաժարում։ Այդ օրերուն իրեն հետ տեսակցողը ստիպուեցաւ «Ձերդ վեհափառութիւն»ով խօսիլ։ — Հեռագրական բոլոր գիծերը քանդուած էին, թղթատարն ալ դադրած էր։ Մանաւոր սուրհանդակներու և «ղասէթ»ներու միջոցաւ 4 օրէն հազիւ տեղեկացինք Եփրեմի մահը. բայց գուժկան «ղասէթ»ը կ'աւետէր, թէ Քեռի Եփրեմի յաջորդ նշանակուած էր և հայկապարսիկ «մուճահիտ»ներով կը քալէր Քէրմանշահի վրայ։ Խուճապը սկսաւ։ Առաջին հետացողն էր Նորին վեհափառութիւնը (!) որ թշնամին կասեցքնելու պաշտօնը Տաուտ խանի յանձնեց և ինքը քաշուեցաւ ապահով տեղ մը, սպասելով կռիւին ելքին որ չուշացաւ։ — Սահմանադրական բանակը կը բաղկանար մեծ մասամբ Պախդիարի 800 ձիաւոր Մուճահիաններէ և 150 այրուձի Պարսկահայերէ։ Տաուտ խան կը հրամայէր 3000 ձիաւորներու որոնց կը հետեւէր շրջակայ «Թալանջի» Քիւրտերու խառնաղանճը։ Հակառակ թշնամւոյն առաւելակշիռ ոյժին, Քեռի ունէր 2 արագահարուած, նաև հայ տղերց համբաւեալ խիզախութիւնը։ Բախումը տեղի ունեցաւ Քէրմանշահ-Համատան ճամբուն վրայ, քաղքէն 40 մղոն դէպ հիւսիս, Սահնէի դաշտին մէջ։ Քիչ մըն ալ դէպ ի Համատան՝ կ'սկսի Պիտք-Սօրխի դժուարին լեռնանցքը։ Հետեւաբար Տաուտի ծրագիրն էր բռնել զայն գոնէ իր ոյժերուն մէկ մասովը, բայց Քեռի դիտալով ատոր արժէքը՝ կը կանխէ թշնամին. արագօրէն կ'իջնէ լեռներէն և կը գրաւէ Սահնէ գիւղը, ստիպելով Տաուտը՝ բուռականալու դաշտին վրայ նշխող քանի մը գոգաթներով։ Երկու բանակները կը գիշերեն դէմ դիմաց, լեռնադաշտին անկիւնը։ Արշալոյսին կռիւը կը սկսի Պախդիարի և Քալհօր ձիաւորներուն միջեւ։ Հայ այրուձին մէկ խոյանքով կը գրաւէ գլխաւոր բլուրը. թշնամին կը հարկադրուի դիրքերը լքելու, նահանջելով դէպ ի Քէրմանշահ և կրկնակոխ հալածուելով Քեռիէն։ Մինչեւ Պիսխիաունի ժայռին մօտերը, Ալիէյման խան իր փոքրաթիւ Քիւրտերով հօրը նահանջը կը պաշտպանէ անօրինակ քաջութեամբ. նորէն ու նորէն կ'իյնայ իր ձիէն, դիրք կը բռնէ տասնեակ մը մարդերով, կ'ուշացնէ Մուճահիաններու յառաջացումը, յետոյ կը նետուի ձիուն վրայ և կը մօտենայ իր բանակին, մինչեւ որ արագահարուած ձին գնդակները վերջ կու տան իր կեանքին։ Քեռի կը հրամայէ վերձակայ դիւղ մը փոխադրել զայն, մինչ ինկողին ձին բօթը կը տանի Տաուտ խանի որ, արդէն վիրաւոր, տղուն դիակին մօտ կ'աւանդէ հոգին։ — Կռիւին յաջորդ օրը, քաղաքին բարձունքէն կը դիտեինք դաշտին մէջէն քշուող Քիւրտերուն ցիրուցան բանակը, ետեւէն՝ յառաջացող Սահմանադրական խումբերը, զին. շարքով, Հայերն առջեւէն, շքեղապատած Քեռին և նոր նահանգապետը Ջէրման-Ջէրման, Պախդիարիները ետեւէն, բոլորն ալ ձիաւոր։ Երկու ժամ վերջ կ'այցելենք Քեռիին որ գրաւած է անտառուտ Հովիտի մը բարձունքին Թաւած Տիլ-Կուշա

պալատը, հո՞ն ուր գեռ 3 օր առաջ կ'ապրեր Սալարը ՏԷօվլէ իր ար-
քունիքով։ Հայ հերոսը փոշիներու մէջ թաթխուած՝ ծալապատիկ կը
հանգչի մեռած քաջ բազուցի մը վրայ, ձեռքը համրիչ և առջեւը...
Ապշութեան մեծագոյն մէկ անկիւնը՝ թիկնապահները զրաղած են հեռա-
գրի մը խմբագրութեամբ։ Առանցմէ մին Տքթ. Արշակ խանն է, միւսները
4 հուսալտութեանականները, նաև պարսկահայ յայտնի գրագէտ և Բարլա-
մէնթի անդամ Յովհէփ Միրզայեանց։ Վայրկեան մը ամէնքն ալ աչքա-
ւութիւնին կը լքեն, և կը հաւաքուինք փեռիին շուրջ որ ուրախ
կ'ըլլայ փիւրիսթեանի այդ հեռաւոր անկիւնը 3 ազգակից գտած ըլլա-
լուն։ Բայց հազիւ թէ խօսակցութիւնը կ'ոգեւորի, երբ փեռի և ներ-
կաներէն շատեր կ'ատիպուին մեկնիլ՝ առաջին պաշտօնական այցը տալու
նահանգապետին։ Պատուհանէն կը դիտեմ բակը։ Վաղեմի մարտիկը
որուն հանգէս տեսքը շփոթեցուցած և քիչ մըն ալ հիւսթափ բրած էր
զիս՝ կ'սպասէ որ բերեն իր սիրելի նժոյգը, բոցի պէս աշխոյժ. թեթե-
ւօրէն կ'ոստնու վրան, և խումբը կ'անհետի։

*** Պարսիկ Սահմանադրական կուսին՝ Հայոց մասնակցութիւնն
ունեցաւ իր խորունկ և տեւական ազդեցութիւնը պարսկահայ կեանքին
վրայ։ Պարսկաստանը ճանչցողի մը համար ծիծաղելիէն աւելի՝ խոշոր
այլանդակութիւն է երեւակայել մեր հասկցած ձեւով յեղափոխական-
սահմանադրական պայքար երկրի՛ մը մէջ ուր կը տիրեն ցարդ աւատական
կարգեր, ուր խոր տգիտութիւնը համատարած է, ուր կրօնապետութիւնն
ամենազօր է և ուր բազմաթիւ ցեղեր — շատերը կիսավայրենի և ան-
մատչելի — կը վայելեն կէս-անկախ գոյութիւն։ Եղածն իր իսկու-
թեանը մէջ՝ անտանելի կերպով յետամնաց ու ճնշող դրութեան մը
դէմ բողոքի առաջին ցնցուձն էր որ ութամեայ արիւնհեղութենէ վերջ
տուաւ շատ պզտիկ արդիւնք։ Բայց ի՛նչ որ ալ շարժումին
բնոյթը, Հայերը ստիպուած էին ստանձնելու իրենց ինկած բաժինը։
Պարսկահայ վերջին երկու սերունդները երկրին մէջ վայելած են համե-
մատաբար թէ՛ հանգիստ, թէ՛ հոգածութիւն, և օգտուելով աւելի
աւեւտրական ու կրթ. տեսակէտով հասած են պարսիկներէն աւելի
բարձր աստիճանի։ Պարսիկ և Հայ վարժուած բլլալով հաւասարաչափ ապ-
րելու, բնական էր որ իրարու նայէին երկրին հարազատ զաւակներու
աչքով։ Այս պայմաններուն տակ, Հայը Պարսիկին հաւասարաւոր և
ինքնաբերաբար պիտի առաջնէր իր երկրին ճակատագրին շուրջ մղուող
պայքարի հոսանքէն, ո՛չ իբրեւ Հայ, այլ իբրեւ Պարսկաստանցի։ Ու
ասո՛նք ալ եղաւ Բողոքի առաջին աղազակը պահանջող պարսիկ
մասնաւորականութիւնը շատ բնական գտաւ Պարսկահայուն մասնակցու-
թիւնը ակտուած պայքարին. ասկէ՛ աւելին՝ ան յուսաց որ Հայը պիտի
կրնար իր կողքին, իրրեւ աւելի զարգացեալ և կազմակերպուած ասպր-
— Ես մըն եմ ան՝ անդգմէ որ այժերու աւելորդ սպառում կը նկատէին
պարսիկ ազատական շարժումին մէջ Հայոց մասնակցութիւնը։ Պարս-
կաստանը ճանչնալէ ետք՝ կ'քնդունիմ, որ ասանց ասոր՝ Հայը պիտի

վտանգած ըլլար իր ֆիզիքական գոյութիւնը, գրաւած քացուկ դէպքէն իջնելով հոն ապրող միւս փոքրամասնութեանց՝ Ասորւոց և Հրէից արհամարհ ատելութեան թախտն ալ ժպտեցաւ Պարսկահայուն որ ամէնէն տագնապալի օրերուն՝ կրցաւ ևփրեմը ծնիլ։ Եղան վտանգի գերազոյն պահեր, երբ թէհրանը պաշարուած և անխուսափելի աղէտին առ-

երեք աճմահներ.— (Ձախէն աջ) Քեռի, Եփրեմ եւ Խէչօ

ջեւ խելակորոյս՝ կառավարութեան սանձը դրաւ Եփրեմի ձեռքերուն մէջ և դիկտատոր հռչակեց զայն, իր փրկութիւնը միայն անկէ՛ ակնկալելով։ Անոր ռազմական տաղանդն ու անվեհեր նկարագիրը, նաև հայ Մխճահիւաներու անձնուիրութիւնը փրկեցին կացութիւնը։ Եփրեմ իր

պզտիկ բանակով հարուածէ հարուածի հասցուց տասը հազարաւոր թշնամի ոյժերուն և երկրին ամէն կողմէն նորածին Մէճլիսը (Բարլամէնթ) խեղդելու համար իրարու ետեւէ բարձրացող ապստամբութեանց գլխին։ Եւ եթէ ազատագրական շարժումն իր յաջողութիւններէն չկրցաւ արդիւնաւորել, յանցանքը պէտք է փնտռել ներքին պատճառներու հետ նա'եւ արտաքին — Ջարական Ռուսիոյ — բացայայտ թշնամութեան մէջ։ (Կարդալ պրակ. պետ. գանձի տեսուչ ամերիկացի Շուսթըրի գիրքը ար, ի մէջ այլոց, մեծ հիացումով կը խօսի Եփրեմի մասին)։ — Սահմանադրական կուխներէն Հայը դուրս եկաւ աւելի սիրուած՝ իր զինակից ներէն, իակ Սահմանադրութեան երէկի թշնամիք, ամբոխն ալ միասին, մեզ հանդէպ կը պահեն դեռ ակնածանքի և յարգանքի այն զգացումը որ կենսական է ասիական ցեղերով շրջապատուած ազգի մը համար։ — Մեծ պատերազմի ընթացքին, թուրք բրօքականաը զո՛ւր ջանաց հմայքը ցնդեցնել և Հայն ու Պարսիկը թշնամացնել իրարու։ Բուն Պարսիկը որ այսօրուան իր դժբախտ դրութեան մէջ իր ազնուականութեան հովը կը պահէ դեռ և ծայրայեղ գաղչանքով մը կը նայի արիւնհեղութեան վրայ, ոսկումով իմացաւ ջարդերու գաղանային պատմութիւնները։ — Բարի դրացնութեան փոխադարձ վստահութենէն զատ, Պարսկաստան ապրող կամ ճամբորդող Հայը դեռ երկար ատեն պիտի ապրի յարգանքի այն մթնոլորտին մէջ զոր ստեղծեցին Եփրեմ, Քեռի և պարսիկ ազատագրական շարժման մասնակցող հայ կտրիճները։

Պօլիս, 20 Մեպտ. 1921

ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ

ԳԱՌՆԻԿ ՀԱՑԿԵԱՆ

Ծնած է 11 փետր. 1861ին Գում-Գափու, նին. կրթութիւնը ստացած Հիսար Տիպի՝ Մեզպուրեան երկսեռ, ապա Պէշիկթաշ՝ ազգ. վարժարանները. այնուհետեւ յաճախած կայս. Լիկէոն զոր 1878ին կը լրէ 5րդ դասարանէն, առանց հետեւելու մասնագիտական դասախօսութեանց որոնք նոյն թուականին հաստատուած էին հոն։ Հայկեան՝ Մելիքեանի «Հայրենիք»ին մէջ կարդալով որ Ազգ. Պատրիարքարանը քարտուղարի մը ընտրութեան համար մրցում բացած է, կը մասնակցի անոր, 19 հոգիի մէջէն առաջնութիւն շահելով եւ 18 տարեկանին պաշտօնի կոչուելով այդ հաստատութեան մէջ։ Այն ատենները Ներսէս Պատրիարքի խորհրդականն էր Խորէն Եպսկ. Մխիթարեան որ հետեւեալ ուշագրաւ պատուէրը կու տայ դեռատի քարտուղարին. «Ազգին տունն է այս. աչքդ պիտի կարպայ, բերանդ ալ պիտի չխօսի»։ Հայկեան հայրենասէր Պատրիարքին մասնաւոր վստահութիւնը կը վայելէր, Պատրիարքն ալ փոխադարձաբար իր անսահման հիացումն ու պաշտումը։ Ուստի, 1880ին երբ անծնական քարտուղար եւ թարգման Մ. Ձերազ Լօնտօն ղրկուեցաւ ծանօթ ատաքելութեամբ, ինք վարեց անոր պաշտօնը՝ մինչեւ հոգելոյս Պատրիարքին վախճանը (24 Հոկտ. 1884). այնուհետեւ 30 տարի եղաւ դիւանապետի օգնական՝

մէկ մէկու եռեւէ Աթոռ բազմող հետագայ 11 եկեղեցականաց օրոյ. — Սիմէոն եպսկ Սէֆէրեան (տեղապահ), Յարութիւն Պասրիարք, Հմայեակ եպսկ. Դիմաքսեան (տեղ.), Խրէն եւ Իզմիրլեան Պասր., Բարթողիմէոս Արք. Զամիչեան (տեղ.), Օրմանեան, Դուրեան, Արշարունի եւ Զաւէն Պասրիարքունք: 1902-8 բարտուղար Ուսումն. Խորհուրդի, յաջորդելով Ալիքս. Ակիւթարեանի, իսկ 1908-14 դիւանապետ Խան ժողովի: Պատերազմի պատճառաւ, երբ Պատրիարքարանի պաշտօնէութիւնը սահմանափակուեցաւ (30 Սեպտ. 1914ին), հանգստեան կոչուեցաւ Զաւէն Ս.ի կոզմէ եւ մտաւ Հանր. Պարտուց վարչութիւն, կարգուելով բարտուղար «Իրաւագիտաց Սենեկի», colloquiumի քննութեամբ: Ջինադպարէն վերջ «Վերջին Լուր»ի մէջ պարբերաբար հրատարակեց 37 տարի Պատրիարքարանի մէջ ընդհ. խորագրին տակ յօդուածաշարք մը, անցեալի հետաքրքրական յուշերով, տպաւորութիններով ու դրուագներով, ուր կ'արձակուէին երբեմնի անխուսնոյ պաշտօնէութեան պարներ: Այդ շարքէն է հետեւեալը, յատկապէս Տարեցոյցին համար խմբագրուած:

Գառնիկ Հայկեան

37 ՏԱՐԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ ՄԷՋ

ՈՒՆԱՑՆՈՒԹԻՒՆ

Այսպէս գոչեր է վերջին պահուն աշխարհի անդրանիկ իմաստունը կամ իմաստասէրը, յղփացած և յափրացած այլ եւս աշխարհի վայելքներէն, իսկ մենք ինչ պէտք է ըսենք կամ կրնանք ըսել տարիներու ա՛նքան խռնջանքէն ետք, ուր միակ վայելքս եղաւ ցաւերու և հեծութեանց աշխարհին բանուորութիւնը: Եւ ա՛ւ, վայելք ու խռնջանք կու գան յանգիլ նոյն վերջաւորութեան, բնութեան նո՛յն հեգնանքին՝ հանդէպ մարդուն, որ որքան հեռուներէ երկարածգուի, նոյնքան իրմէ կը խտանայ և հիւլէներու վերածուելով՝ հորիզոնին վրայ հազիւ տեսանելի շամանթաշներու պէս կ'անհետին Արդարեւ, ո՞վ կը մնայ այսօր անոնցմէ, ցաւերու աշխարհին Մեծ վարպետներէն. անոնց սեւ գերեզմաններէն միայն կը պարզուին աչքերուս առջեւ, մինչ յուշերս՝ փոթորկալէց գիշերուան մը աստղերուն նման՝ մերթ կը պլպլան, մերթ կը մարին և թախիծներով կը համակեն հոգիս

Եւ սա վայրկեանին, 41 տարի ետքը, կը մտածեմ թէ ինչպէս եղեր ճնացեր է քովս այս քարտէզ, փոխանակ իր հասցէին ուղղուելու համ

ջնջուելու . . . եւ որ այս կարգի թուղթեր տասնեակ մը տարիներ պահելէ ետք՝ սրբապիղծի մը նման կ'ատիպուէի գիշեր մը մոխիրի վերածելու զանոնք։ Եւ տակաւին թուղթի այս կտորն ալ որ ազգային խեւալով տիրոջը ոգին կը պատկերացնէ՝ ունի իր պատմականը։

Այդ տարին Ներսէս վարժապետեան, իր բոլոր տկարութեանց հակառակ, օգափոխութեան կ'երթար ծովեզերեայ տուն մը ի Գանտիլլի-Դ'Ուզ՝ վոսփորի ասիական եզերքին, — և ծովը թէեւ յորձանուտ, բայց գիւղ ու բնակչութիւն քնդհակառակն ա՛յնքան հանդարտ, որ ցորեկին անցորդ մը պիտի կարծէր թէ ոչ ոք կը բնակի հոն։ Կ'երեւի թէ Սրբազանը գիւղին այս հանգամանքին համար նախապատուութիւն տուած

Ներսէս Պատրիարքի խաղը

էր անոր , ա՛լ յոգնած ձանձրացած հանապազօրեայ քնդունելութիւններէ, քանի որ իրեն համար անկարելի բան մը չէր եւրոպական եզերքին վրայ ուրիշ որ եւ է գիւղ քնտրել, ուր շոգենաւերու երթեւեկն աւելի շատ էր— Շաբաթ օր մը իր հրահանգները ստացած էի արդէն երկուշաբթի համար, և ահա՛ կիրակի լուր կը տրուէր ինձ Գանտիլլի երթալ առաջին շոգենաւով։ Ձամբան կը հանդիպէի Տիգրան Եուսուֆեանի որ նոյնպէս Սրբազանին կ'երթար, տեղեկութիւն չունենալով այս անակնկալ կոչումին շարժառիթներէն։ Երբ ներկայացանք, Հայոց Պատրիարք քր յայտնեց թէ անգլիական դեսպան կնոջն լուր տուած էր որ երկշաբթի այցելութեան պիտի գար կէս օրէ ետք, ընդու համար Պատրիարքարանի տնտուիներր Հայաստանի բարեվարդապետ։ Հետեւաբար, պէտքին վրհամոզումին մատուցուած ճիշատակա-

դրին հետ՝ յարմար դատեցաւ ներկայացնել նաև բարեկարգման մասին այն հրահանգը որ 1879ին գատառներք ղրկուած էր, երբ հազարապետ Թրօթքր Բրիտ. կառավարութեան կողմէ Ա. անգամ իւլալով կը ղրկուէր Հայաստան, ուսումնասիրելու տեղական պէտքերը, Հայոց Առաջնորդարանները հետ խորհրդակցութեամբ: Նոյնպէս և Հայաստանի վիճակական ցուցակները՝ նահանգներու վրայ բաժնուած: Հարկ էր ասոնց օրինակները առնել՝ ամբողջութիւն մը կազմելու համար: Պէտք եղաւ աշխատիլ ամբողջ օրն ու գիշերը, գործը գլուխ հանելու համար: Յաջորդ օր, ժամը 2ին, երբ.

Նեռսէս Պատր. Վարժապետեան

դրօշ պարզած հուպզուտեղ մէկ վերին վարիչն կու գար մօտենալ առնին քարտիզ:

Ա՛հ, 20 տարիքիս մէջ, չգիտեմ ինչ զգացումներէ առրուած, կ'ուզէի ողջակիզուիլ և մարտիրոսանալ ցաւերու խարոյկին մէջ, ամբողջ վայելքս լալով ու նոճիներք, — այդ դրօշին առջեւ ինչ խռովքներ կը համակէին զիս, քանի անոր ծալքերն ալ և ալեակ կը ծածանէին, առուերները նկարուելով ջինջ ջուրերուն վրայ: Տէր և Տիկին Կօշքն և Ա. Թարգման Սանտիաքն էին, նաև «գավատ»՝ կարմիր և ակեհուռ առրազ: Դեսպան և Թարգման քարտիզ կ'ուղեն, իսկ տիկինք գնաց զիս ձայրք՝ Հանումի առունք:

Մութ սկսեր էր առնել՝ երբ Կօշքն մեկնեցաւ, հետն առնելով բոլոր գրուածքները որոնք յետոյ հիմք պիտի կազմէին 9 Սեպտ. 1880ի առաջին հանդիսաւոր Քիշատակագրին՝ զոր Դաշնագիրք 6 պետութեանց Պոլսոյ դեսպանք հաւաքաբար կը ներկայացնէին Բ. Դրան(*): Անոր ժէ՛ղ էր որ կը խառնար ցաւերու և հեծութեանց աշխարհին ներարկելի բարեկարգման հեղուկը: Դարձեալ անոր ժէ՛ղ էր որ դեսպաններք, կը յիշեմ, կը շիշատէին առ պարագան, թէ Հայոց Պատրիարքարանի կողմէ պատրաստուած վիճակագրութեան ցուցակներն այնչափ կը տարբերին Բ.

(*) Արտաբին գործոց նախարար Ապէտին Փաշայի: Ծ. ԹԷՈ.

Դրան նշանակած թիւերին, որ տեղի կու տան մտածելու թէ աւելի ճիշդ եղած ըլլան անոնք:

Իրօք ալ այնպէս էր. մեր ցուցակները կազմուած էին մանաւանդ պատուիրակներու միջոցաւ 3 շրջանակներու բաժնուած: Այդ պատուիրակներն էին Տրապիզոնի առաջնորդ վանցի Արիստակէս վրդ. Տէվկանց և կիրակոս Գազանճեան (հայր՝ փաստաբան Շերամի), Ակնայ առաջնորդ Գարեգին վրդ. Սրուանձտեանց և Ծովհ. Պօյաճեան, Վահան վրդ. Տէր-Մինասեան (որ 1890էն ասդին չքացաւ) և Երզնկայի առաջնորդ Համլետակ վրդ. Դիմաքսեան, որոնց համար 1877ի ռուսեւթուրք պատերազմէն վերջ Պապ-Ալիէն բաց հրամանագրեր առնուած էին՝ արկածեալ վայրերու ժողովրդեան վիճակը քննելու թէ ուրեմն. իսկ ո՛ւր որ չէին կրցած երթալ՝ վիճակաւոր առաջնորդները կազմած և ղրկած էին, երբեք չհեռանալով իրականութենէն կը յիշեմ որ այդ առաջին վիճակագրութիւնը **1,780,000**ի աւելի կը նիւհկայացնէր Հայոց թիւը ի Թրքահայաստան: Ակէ զատ, մեր վիճակագրութիւնը ցոյց կու տար նաև բաղդատական այն տարբերութիւնները որ քանի մը տարիներու պաշտօնական տալ ամէններու մէջ կը տեսնուէին, և մի առ մի կը թուէր մանաւանդ այն առաքելը զորս հայ ժողովուրդն իր արիւն-քրտինքով կը ճարէր ու վճարէր թէ՛ Տէրութեան և թէ ֆիւրտ Պէյերու «խալիֆայութեան անուամբ» վերոյիշեալ վիճակագրութիւնները հրատարակուած են անգլ. կառավարութեան «կապոյտ գիրք»երուն մէջ:

Կոչինի այցելութիւնը բաւական ուշադրութիւն գրաւեց գիւղին մէջ որուն բնակչութիւնը մեծ մասամբ թուրքերէ կը բաղկանար, մանաւանդ որ Ապտիւլ-Համիտի մէկ քոյրն ալ Սրբազանին բնակարանէն 7–8 տուն վար կը նստէր— Հազիւ քանի մը շաբաթ անցեր էր, երբ գիշեր մը— այսպէս ըսելու համար — գողեր մտեր էին տունը: Բայց Սրբազանը որ, չգիտեմ, շատ արթախոհին պատճառաւ՝ թէ ազգ. հոգերու և մտածմանց ճնշումէն, գիշերները շատ կարճ քուն մը ունէր, կ'իմանայ այս անուախորժ այցելութիւնը: Գողերը փախուստ կու տան: Քանի մը օր վերջ դէպքը կը կրկնուէր,— մութը կը ծնայ թէ ի՛նչ թազուն նպատակու— և վաղայաջորդ առաւօտուն Սրբազանը ծովու ճամբով կը հեռանար Գանտիլլիէն և կ'երթար հիւր գտաբքէօյ՝ կիւլպէնկեան Սերովբէի բնակարանը: Իր տունն ալ կը փոխադրուէր Հասքէօյ: Այս փոխադրութեան ծախքին համար էր որ ներսէս Պատրիարք կ'ուղղէր այն քարդը Տնտեսական խորհուրդի ատենապետ Մինրան Սէթեանի, իր թոշակներուն հաշուոյն գումար մը խնդրելով:

Եւ երբ բացուին Պատրիարքարանի Մնատուկին տումարները, հոն կը տեսնուի, թէ այդ հոյակապ եկեղեցականը,—հովիւ անձնդիր՝ իր հօտին, օժտուած արտակարգ կերպով սուր յիշողութեամբ մը՝ որուն շնորհիւ իր անօրինութիւնը կը կը մակագրէր իրարու ետեւէ 20–30 նամակ կարդալէն յետոյ, — իր 5000 ղրշ.ի թոշակին կէսէն աւելին միշտ տուած է ո՛չ միայն իրը նպաստ կարօտեալոց, ո՛չ միայն ազգ. հանգանակու-

թեանց գլուխն ինք ատորագրած է, այլ և երթեւեկի իր կատքի ծախքերն ալ ինք վճարած է։ Իր վախճանին (24 Հոկտ. 1884), եզական կերպով 78,000 ղրուշէ աւելի պահանջք մը թողած է, բոլորովին ծնած ցած Ազգ. Մետուկին։ Այսպիսի հանգամանքներուն համա՛ր է որ տասնեակ մը պատրիարքներու մէջէն հազիւ չորսը կը գրաւեն իմ յուշքերս. իսկ մեւանները բոյսի հետք մը անգամ չեն թողուր վրաս։

Հայ-կղզի, 23 Ապրիլ 1921 — ԳԱՌՆԻԿ ՀԱՅԿԵԱՆ

ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԸ ՆԱՐԼԸ-ԳԱՓՈՒԻ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԷՆ

Բարեդէպ առիթ մը վերջերս ծանօթացուց ինձ՝ Նարլը-Գափուի Ազգ. հին Հիւանդանոցին վերաբերեալ յիշատակ մը, բոլորովին անծանօթ ծացած, զոր գտայ՝ նախ անցեալ դարուն տեղի ունեցած այլ և այլ դէպքերու յիշատակագրութիւնք պարունակող, այժմ ինձ սեպհականած 6 կան, ձեռագիր տետրակի մը մէջ։ 24 տողէ բաղկացեալ տասնտեան 6 տուն ոտանաւոր մ'է այն որ Հիւանդանոցին մէջ դարմանուողներուն համար օգնութիւն և ողորմութիւն կը հայցէ։ Ահաւասիկ. —

Ա.յս է գանձակ՝ աւետէր հիւաց ղաց.
Ե'այսմ նորաբէն՝ յարկի բնակո ղաց.
Վ.ասրն ձեր կենաց՝ մի'ս աղօթո ղաց.
Եւ ողորմութեան՝ ակընկալո ղաց։

Ո՛վ իմ պատուելի՝ եղբարք սիրա կանն,
Սիրով յիշեցէք՝ զբարքառ տիրա կանն,
Ճարժամ մրսացէք՝ յայս տեղ նուիրա կանն,
Գուք 'ի միս բերէք՝ զայն բան տիրա կանն։

Ո՛ր մեզ պատուիրէ՝ բզտես հիւաց ղաց.
Ը.զդարմանն մերկոց՝ բանսեալ աղքաս աց.
Հաց տալ բաղցելոց՝ եւ ջուր ծարաւ ած.
Տեղի պատրաստել՝ աւետւն օտա րաց։

Ա.յս պատուէր Փրկչին՝ մեր կենարա րին,
Ճարդարէ բզմեզ՝ գործել բզբա րին,
Ա.րդ՝ լրւօղ լեռւք՝ մաքուր բերա րին,
Ո՛ր դուք ժառանգէք՝ լիով զերա րին։

Գաբիէլ Բաբուճի՝ դիտապես եղ եալ.
Ճաթոռ Հիւզանդեան՝ պատուով զետեղ եալ.
Ո՛ր գանձարեւ բանիւ՝ տարափով տեղ եալ.
Զովացոյց գամէճ՝ ծարաւով ճեղ եալ։

Հաւքիւճ էր Հայոց՝ հազար ՚ւերկիար իւր,
Գառասուճ եւ ուր՝ բնդ ճոյճ համար իւր,
Ջոր Քրիստոս հովիւ՝ փոխանճ արար իւր,
Ճ՚որ Տէր յաւելցէ՝ որչափ է կար իւր:

Ոտանաւորին ներքեւը գրուած է նաև «շինեցաւ ՚ի Գեորգի կոս" պօշին, պատվելի կոչնցիոյ» բառերը, որոնցմէ դիւրին է գիտնալ, թէ այդ տողերուն չարտգրողը եղած է անուանին ԳԷՈՐԳ ՊԱՏՈՒԵԼԻ ՊԱԼԱՏԵՑԻ կամ Կոստանդնուպօլսեցի, մեռած 1812ին — Ոտանաւորին վերջին տունին Ա. և Բ. տողերը կը յայտնեն գրութեան ժամանակը որ է՝ Հայոց 1248 (+551) = և Քս.ի 1799 թուականը: Ե. տունին սկիզբը կը յիշուի անունը Դանիէլ Պատրիարքին որ յաջորդած է Զաքարիա Կաղզուանցիին՝ 17 Մարտ 1799ին. ուստի դժուար չէ ենթադրել, թէ ոտանաւորս չարտգրուած պէտք է ըլլայ այն քնտրութեան յաջորդ ամիսներուն մէջ. զի Դանիէլի Պատրիարքութիւնը տեւած է մինչեւ 28 Ապրիլ 1800:

Նարլը-Գափուի մեր Հիւանդանոցն առաջին անգամ Նալեան Յակոբ Պատրիարքի նախաձեռնութեամբ հաստատուած է 1743ին և անոր բացումը տեղի ունեցած է 1751ին՝ Ղաբանցի Գէորգ Պատրիարքին օրով. սակայն՝ այդ Հաստատութեան հետ սերտիւ կապուած է երկու անուն, Շնորհք Մկրտիչ ամիրայ (+1800) և Զաքարիա Կաղզուանցի Պատրիարք (+1799) որոնք ո՛չ միայն 1794ին Հիւանդանոցը կը վերաշինեն աւելի քնդարձակ, այլ և կը յաջողին երկրորդ Հիւանդանոց մ՚ալ Բերայի մէջ բանալ, արդի Ս. Յարութիւն եկեղեցիին ճիշդ տեղը, — Ոտանաւորին Բ տողին «նորաշէն» բառը 1794ին տեղի ունեցած նորոգութիւնը կը յայտնէ,

Տօքթ. Վահրամ Թորգոմեան

Նարլը-Գափուի Հիւանդանոցէն ինծի ցուցուած խիստ ցանցառ յիշատակներուն Թանկագինն է, քան իս, Գէորգ Պալատեցիի կերտած այս ոտանաւորը որ անկասկած գրուած էր՝ Հիւանդանոցին դուռը կախուած նպաստքնկալ գանձանակի մը վրայ, ինչպէս կ՚իմացուի առաջին տողէն: Անոր Գ. տունը ձեւուած է Մատթէոսի Աւետարանին Իե. Գլուխին խօսքերուն վրայ.— «Հիւանդ էի եւ տեսիր զիս, մերկ եւ զգեցուցիր զիս, ՚ի բանտի էի եւ եկիր առ իս, զի խաղեալ եւ եռուիր ինձ ուտել, ծարաւի էի եւ արբուցիր ինձ, օսար էի եւ ժողովեցիր զիս»: Այս Հատուածը նիւթ եղած

է ապա պատկերի մը զոր Նարլը-Թափուի Հիւանդանոցին անտես ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆ քահանան գծագրել տուած է 1822ին և զոր Ազգ. Հիւանդանոցի մէկ դարակին մէջէն, փոշիներու բաւական թանձր խաւի մը ներքեւէն հանել և նորոգել տուած եմ 1906ին։ Այդ պատկերը կախուած է այժմ Ազգային Հիւանդանոցի մուտքի դռան քով։

Ներկայ ոտանաւորը ցոյց կու տայ, թէ հին Պօլսահայն ալ մեծ գուրգուրանք ունի եղեր դէպ ի անտէր Տիւանդը, մանաւոր խանդաղատանք դէպ ի Թշուառ տառապեալը. բայց 1799էն ի վեր հետզհետէ ո՛րչափ բազմապատկուած է սրդի Պօլսահայութեան պարտականութիւնը դէպ ի գթութեան գործը . . .։

Բերա, 19 Մայս. 1921 ՏՕՔԹ. ՎԱՇՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՎՐԴ. ԼԵՀԱՑԻԻ ՏԱՊԱՆԱԳԻՐԸ

Էջմիածնի մօտակայ Հռիփսիմեանց վանքին մէջ թաղուած են մի քանի կաթողիկոսներ (ինչպէս՝ Կոմիտաս Աղցեցի, Փիլիպպոս Աղբակեցի, Կարապետ Ուղնեցի և Ած.ատուր Համատանցի) և տեղւոյն առաջնորդվանահարք որոնց կարգին կը գտնուի նաև ՍՏԵՓԱՆՈՍ գիտնական ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ գերեզմանը — Ծնած է ժէ. դարուն Ա. տասնեակին՝ Լեհաստանի Լեմբերգ քաղաքին մէջ ուր իր երկրորդական ուսումն առնելէ ետք՝ անցած է Էջմիածին, հայերէն սորվելու, Նիկոլեան տագնապներուն առեն փիլիպպոս կաթողիկոսէն (1633-55) վարդապետ ձեռնադրուելով, եղած է միաբան Ս. Էջմիածնի որ շատ օգտուած է իր մտաւոր պաշարէն Ստ. Լեհացի պարապած է հին գրչագրութեամբ և ուսուցչութեամբ, նաև նկարչութեամբ. լատին բնագրէն հայերէնի վերածած է Յովսէպոսի Հրէից պատերազմներուն պատմութիւնը, Դիոնեսիոս Արիսպագացին և ուրիշ փիլիսոփայական ու եկեղեցական գործեր (Հարանց վարք, Արիստոտէլի Գիրք պատճառաց և Գիրք քնազանցական և լուծմունք, Վարքն Եւ.։)

Ս. Յ. Բաստաջեան (1921)

Յայտնի չէ թէ ինք եղա՞ծ է Հռիփսիմեանց մենաստանին վանահայրբայց ծանօթ է, թէ նախ Յակոբ Ջուղայեցի կաթողիկէն (1655-80) կարգուած է կաթող. փոխանորդ, իսկ Յակոբի վախճանելէն ետք մինչեւ եղիազար Ա.ի գահ բարձրանալը՝ Ս. Էջմիածնի միաբանութիւնն իրեն յանձնած է տեղապահութեան փափուկ պաշտօնը։ Ան այսպիսի նշա-

THE WHITE HOUSE
WASHINGTON

22 January, 1921

My dear Mr. Armen:

Permit me to express the very sincere and deep gratification I felt in the receipt of your kind letter of the twenty-second of December. It has given me the greatest pleasure and I wish to send you my greetings for the New Year, together with my best wishes for yourself and the great people that you represent.

Cordially and sincerely yours,

Woodrow Wilson

Mr. Yenovk Armen,
Armenian Red Cross,
Constantinople, Turkey.

Նաւոր անձնաւորութեան մը տապանագիրն է, զոր կը ներկայացնենք հոս

Ցա(յ)ամ կբիս ճաւս եղ
եալ պահի մարմին
մաճուր վարդ(ա)պետի
ած.աբան բսեի
անճնոսի որ էր տեղ
նաւ բնիկ լեհացի
անուն ի կոբս այ

ՊԱՐՈՆ ԵՆՈՎՔ ԱՐՄԻՆԻՆ

Պրն. Եղովք Արմէնի իր հրատարակած **Դեպպաճ Մօրկըճբաուի Ճիւտակճերը** թարգմանութիւնը նամակով մը ղրկած ըլլալով Միացեալ Նահանգներու Նախագահ ՄՐ. ՈՒՏՐՕ ՈՒԻԼՍՕՆԻ՝ որուն ձօնուած է հատորը թարգմանիչին կոդմէ՝ Հայկական Դատին հոյակապ ախոյեանը — այն ատեն դեռ Նախագահ — Պրն. Արմէնի ուղղած է հետեւեալ նամակը՝ զոր **Ամէնուն Տարեցոյցի** մէջ կ'արտագրեմ, իբր թանկագին էջ մը՝ որ իր անձնական հանգամանքին կը միացնէ նաեւ ազգային դրոմ:

Եղովք Արմէն

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ,

ՍՊԻՏԱԿ ՏՈՒՆ
ՈՒԱՇԻՆԿԹԸՆ

22 Յունուար 1921

Սիրելիս Պ. Արմէն.

Թոյլ տուէք ինծի յայտնել այն խոստ անկեղծ եւ խոր գոհունակութիւնը՝ զոր զգացի ստանալով Ձեր Դեկտ. 22 թուակիր սիրագիր նամակը: Անիկա ինծի շատ մեծ հաճոյք պատճառեց եւ կը փափաքիմ Ձեզի ղրկել Ամերուհի իմ ողջոյնները, որոնց եւ կը միացնէ նաեւ ջերմագին մաղթանքները Ձեզի եւ այն մեծ ժողովուրդին՝ որուն զաւակն էք:

Սրտակցօրէն եւ անկեղծօրէն Ձերդ

ՈՒՏՐՕ ՈՒԻԼՍՕՆ

ա բնկրկի	հազար
հարիւր քն	ղ երեսնի
կրկին բ	տուիս և բիս
հայկ(ա)զնի	որ հան
դիպիճ ս	ուճ զողուի
Ա.ծ. եւ ձ	հզ ողորմեսցի:

Ինչպէս կը տեսնուի, և պատմութիւնն ալ ծանօթ է, Մոնթեզումա մեռած է 1681ին. բայց մինչեւ հիմա չեմ կրցած հասկընալ թէ ինչ

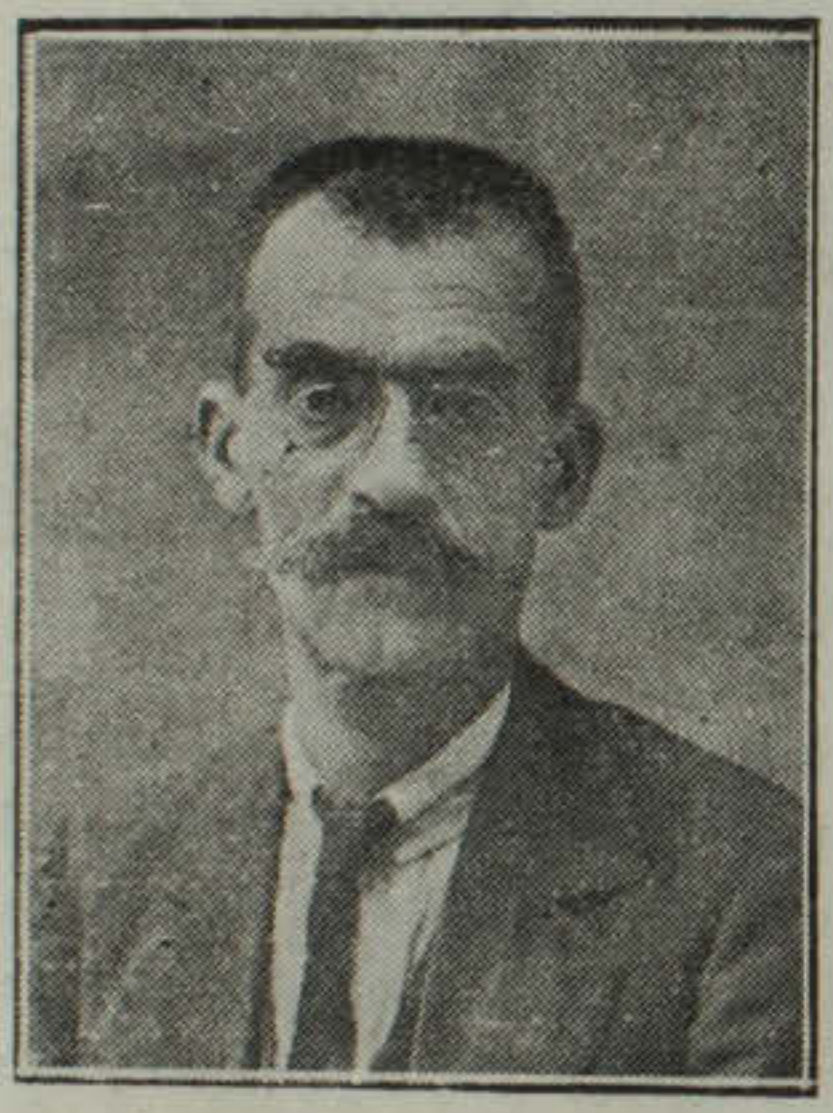
կը նշանակէ 1130 (=1681) թուականէն ետք կրկին քառ. կ (=60) տիւ յաւելուածք, զոր մեծ հաշուի առնենք՝ մեզ կը տանի մինչեւ 1741 թուականը որ ժամանակագրապէս սխալ է, քանի որ չի համապատասխաներ վերոյիշեալ կաթողիկոսներու ժամանակաշրջանին— Այս տապանագիրը բառական սխալներով հրատարակած են նաեւ Եսայեան (Ստորագրութիւն էջմիածնի, հատոր Ա. էջ 272) և Ալիշան (Այրարատ էջ 241)։

Պարիս, 1921 Մարտ

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԲԻԿԵԱՆ

Ծն. 1867ին Սեբաստիա՝ որուն Ս. Թարգմանչաց վարժարանը ստացած իր ուսումը, 1885էն սկսեալ մանելով ուսուց. ասպարէզ: Ծննդավայրին Հնչակեան մասնաճիւղի հիմնադիրներէն. երկար տարիներ գրծած է ազգային հողի վրայ. յոյժ պահպանողական՝ կուսակցական ծայրայեղ ապազգայնացուցիչ գաղափարներու եւ սկզբունքներու մասին: Կանուխէն աշխատակցած է «Արմէնիա»ի եւ «Հնչակ»ի՝ Դիոնեսիոսեան ականջ եւ կոչնակ Սեբաստիոյ ծածկանուններով: Կուսակցական հանգամանքէն դուրս՝ յայտնի դէմք մը, որպէս բանասէր ազգագիր, յամրոկ ածելով Բառգիրք սեբաստահայ գաւառաբեզուի (1905ին պատկուած Իզմիրեանց գր. մրցանակով) եւ Հայ բուսաշխարհ (1912ին արժանացած նոյնին ամբողջական մրցանակին): Ափսո՛ս որ այս 2 հոյակապ գործերն ալ դեռ եւս անտիպ կը մնան: Իր պրպտումներուն եւ ուսումնասիրութեան առարկայ եղած են Հայ Բժշկարանք: — Իրե՛ն ալ վիճակուած է զհանդագին տարագրութիւն մը, ամիսներով անուսայ՝ ապաներու երկիրը թափառած, մինչեւ իր ժամանումը Հալէպ՝ 1919ին, ակսելով գրել իր եղեռնապատումը որուն մէջ կը պատկերանան եղերասարսուռ դրուագները Հայ Տառապանքին, թերթօնուած «եր. Հայաստան»ի մէջ: — Հայ ծնողքին անխոնջ խնամքով, ցուցակագրած է Սեբաստիոյ եւ գիւղերէից ծնագրերը: Իր բոլոր աշխատութիւններն ու նօթագրութիւնները բնաջնջուած են իր իսկ ձեռքով, աքսորէն առաջ: — Այժմ սարսիւ մը հետէ կը գլխնուի երեսադէմ, իբր ուսուցիչ ժառանգաւորաց վարժարանի:

Կարապետ Գաբիկեան

Ուրախ ենք՝ մեր ընթերցողներուն հրամցնելով բանասիրական ուշագրաւ հատուած մը իրմէ, ճոխ բառամթերքով մը:

ՏԱՐԱԳՐԻՆ ԱՐՄԱՂԱՆԸ

Հեռաւոր վարպետիս՝ Հր. Ա. Ճաուեաճիճ

Գիտնալս կայ վեց-եօթ տարի մը — հազա՛ր էրնէկ ան օրերուն — երբ վերջին նամակդ առեր էի ծուշգոհանքի շէշտ մը դրեր էիր մէջ թղթիդ։ Գրածներէս պշգացած կ'երեւէիր։ Շիտակը ան օրէն ատկ սիրտս կոտրած էր. քեզի ճիկրած էի — լապտակը լեռին ճիկրածի պէս ինչ քիշեց տարը վրայ, աւերկրիչ պատերազմին հով-հրթմբուն փրթաւ. ու մենք բարդ ու բոլորնիս մոլրնցանք։ Երկինք վերը մթնած, գետինք վարը մլորած էր։ Սեւ բօթք փրթեր էր Հայուն անտէր գլխուն։ Դժոխոց տուտիքը բացուեր, Մոնկոլ-Սանդարամետ սեւ լեռաշքեարովը դուրս թափած, աշխրքներու անցում հոսելին ձեռքը, կ'իրնէր ու կ'եփճէր Հայ աշխարհը. յարդի մրեզի պէս կու տար Հայութիւնը չորս հովերուն։

Ես ալ շատերու պէս Արիւնի ճամբան բռնեցի. տարագրի ցուպը ձեռքիս, մախախը շալակիս, քարքաշը ոտքիս։ Ան պիտի չքսեմ թէ Ադամորդու ոտք չի կոխած ո՛րպիսի բարձր լեռներէ, դիւաբնակ մութ-աշխարհքներէ, արեւ-լուսինկայ չքնկած անդունդներէ, խորունկ վիհերու վրայ կախուած մազէ-կամուրջներէ անցանք. թէ՝ կրակ մաղուող ինչ անճայրածիր անապատներ, փուշ ու տատասկ բուսնող ալոց-երկիրներ չափեցինք, կենտնտող-կենտնմահերու մասնուած։ Ինչե՛ր, ինչեր չտեսաւ աս չորնալիք գլուխս, պատմելով ետքը-ծարը գալիք, գիր-դէֆթէր մէյնելիք բաներ չեն։

Փորձեցի մեր գլխէն անցածները «Եղեռնապատում»ով տառերապրել «Եր. Հայաստան»ի մէջ, ես պատմեմ կ'անցնիմ, կարդացողին ոտիցը ներքեւի հողերը կը փախին, երեսին խաչը կը թռի։

Մութէն լուսը հանողը Աստուած է. զօրէն մեռնիմ, անցան սեւ օրերը, լացի գիշերները։ 1919ի սկիզբներն էր, ու ես ալ հազարէն մէկ վերապրող մը, Ֆոպարի աւազուտքներէն, կեդարու վրաններու տակէն, Հասայ Հալէպ, երբ Ալպիոնի խրոխտ զաւակներուն հետ Հայ-Արիներու գունդերուն առջեւէն Հալաճոկան կը փախչէին նմանը չտեսնուած բարբարոսութեան մը հորդաները։

Մեր մէկ սիրելի հայրենակիցը և ազնիւ բարեկամը Տօքթ. Արշակ Պօղոսեան կովկասէն Պաղտատի վրայով եկեր էր Հալէպ, լսեցինք, բարիեկիսի փութացինք քովը։ Հազիւ ողջագուրուած, իր առաջին խօսքը եղաւ. Պ. Ածառեան շարունակ քու մասին կը խօսէր, քեզմով լը հետաքրքրուէր, թէ ինչ եղաւ այդ մարդը։ Սիրտս խանդաղատանօք լեցուեցաւ։ Պատմեց քուկ ալ գլխէ անցածները. բայց և այնպէս ողջ առողջ և յաղթական։ որու համար սրտովին կը խնդակցիմ ի հեռուստ։

Տարագրութեան դառնագոյն օրերուն մէջ Հայաստանի ու Հայաբնակ շատ մը տեղերու ժողովուրդներուն հետ անտառք ծածկած՝ երբ մեր տառապանքի օրերը կ'ապրէինք, հարիւրէ աւելի գաւառալիգուն-

րու վրայ գրած Ձեր երկասիրութիւնք կանուխէն տեսեր էի. հիմա իւրաքանչիւր այդ բարբառ բերնէ բերան էր որ կը լսէի, Բանասիրական նախասիրութիւնս հեղ մը ոտք կ'ելլէր. բայց կարելի՞ բան էր պրպտումներ քնել, նօթել-նօթագրել։

Շատոնց արտէս կը փունար թղթիկ մը գրել քեզի — սիրելի վարպետ —, ճար-ճամբայ չիկար։ Ըսի, հոգու ողջութիւն թող ըլլայ։ Բայց թէ ինչ գրկեմ հետ թղթիս, իբրեւ Տարագիրի Արմաղան. ծրար ծրար ցաւե՞ր. գուն ալ շատ չար տեսեր քաշեր ես, նորըզնոր արտի՞կդ արուեստ Լնողներուն չի մնայ. գունդ գունդ արուն փախեն. Աստուձէնէ գտնենք։

Հայ մտաւորականներ անապատ գանձարանն էին հայ լեզուին, ազգային աւանդութիւններուն, հէքեաթներուն, առասպելներուն. մարդ՝ կարծէր լսել անոնց բերնէն կենդանի բարբառով՝ Հայոց դարեւոր կեանքը, պատմութիւնք. Բերքննուն կարծես ակումարգրիտ կը թափէր լեզուական ինչ քնարի քնարիր երանգաւորումներ. պատկերատ, բնաստոմիկ, բառեր, ասացուածներ. բացատրութիւններ չէիր գտներ անոնց բերնին մէջ։ Իրենք անցան-գնացին, ու իրենց հետ տարին այդ ամէնը անդարձօրէն։

Անոնց չորցած, անարիւն շրթունքներէն վերջին անգամ թռչող բառական բաներ հատաքեր ամփոփեր եմ, գիտեմ շատ կը սիրես. մէջ թղթիս ծրար քրած, արմաղան կը գրկեմ քեզի. քեզ ամանաթ . . . ։

Ձիկրաշհի. — Ի Տիվրիկ և Բաբերդ կան այս անունով եկեղեցի և ասոնց յարակից թաղ։ Բառիս ստուգաբանութիւնը ի բազմաց խնդիր եղած է, և որոշ բացատրութիւն մը չէ տրուած։ Բարդուած բլլալով ձիկր և շհի բայարմատներէ, վերջինս յայտնի է իբրեւ արմատ շինելին։ Իսկ ձիկր՝ արմատն է ճիկրիլին. այս բայը Աբեղասիոյ բարբառին ձայնաբանութեանը ենթարկուելով եղած է ճրյրիլ = կր = յր և. կը նշանակէ մէկուն հետ քէն քնել, սրդոզիլ, ատ նախանձու, ի հեճուկս գործել, ճիւսիքի երթալ։ Շ. Խարահիսարի բարբառին մէջ մանաւանդ այս վերջին իմաստով կը գործածուի ձիկր ասելդ. ճիկրիլ գործածուած կայ նաև Ն. Քուչակ տաղից մէջ, նոյնպէս բժշկարան և ախտարական գրոց մէջ։ «Բժիշկն բազարատ ճիկր առատ կանանց և . . . »։ «Թէ ալ ձեռաց վերի թաթն խաղայ, նախանձ և ճիկր դնին քնդ ինքն . . . »։ Արդ, ճիկրաշհի կը նշանակէ ճիկր քնողէ=քէն քնողէ, ատ նախանձու, ի հեճուկս, նիւպէթինէ շինուած (եկեղեցի)։ Թէ ի՞նչ էին ճիկրաշէնները։ Անցեալոյն մէջ մեր հարուստ նախնիքներու բարեգործութիւնք կը կայանար եկեղեցի շինելուն մէջ, ինչ որ առասպուածարար ալ ճնշած է. երբ մէկէ մը բարիք մը քնել կը խնդրուի, կ'ըսեն. ժամ շինած կ'ըլլաս։ Հարուստին մէկը կը շինէր եկեղեցի մը, կը պատահէր որ իր դաստակերգիններէն մէկուն հետ գժտէր առեւտրական կամ խնամիական խնդիրով մը։ Հակառակորդը ո՛չ միայն բարեաւաստուծու բարինք կը կորէր, այլ և անոր շինած եկեղեցին ոտք չէր կոխեր. ու անոր ի հեճուկս եկեղեցի մըն ալ ինք կը շինէր. և այս կ'ելլար ճիկրաշհի մը։ Այսպէս կը մեկնաբանուի Անիի 1001 եկե-

ղեցիներու թիւը Հովուի-եկեղեցին ճիկրաշէն մըն է. Զատկի Խթման օրին հովուին կինն ալ եկեղեցի կ'երթայ. Հարուստ տիկնայք փափկասունք, զանի կը նախատեն. կինը լորդոքած սրտով կու գայ կը գանգատի հովիւ ամուսինին. սա ճիկը սրած, ունեցած-չունեցածը ատքին տակ կ'առնէ, կը շինէ իր անունով եկեղեցին։ Թօքաթի իրարու մօտ եօթն եկեղեցինե- րու շինութիւնն ալ ասանկ պարագաներու կը վերագրուի։

Ինձի քսին թէ Բարերդի ճիկրաշէն եկեղեցիին գերեզմաննոցի քա- րերէն մէկուն վրայ սա տապանագիրը կայ. «Հարուր քսան հաւկիթք մէկ փարայի առի, հարանիք ըրի, վա՛յ ասկէ ետք եկողին գլխուն. քէմ պիտի կապենք»։ Թողուանք ան՝ որ ասով մարդը իր ժամանակի տիրող թան- կութեան վրայ գաղափար մը տալ ուզեր է. ասոր մէջ իսկ բառք կը նշանակէ խոտէ հիւսուած մէջքի տեսակ մը գօտի։ Քիսլ կապել=աղքա- տանալ, ծայրայեղ չքաւորութեան, թշուառութեան ենթարկուիլ։ Սե- բաստիոյ բարբառին մէջ ասոր համազօր ունինք յուվան-գօտի ըլլալ։ Գօտին մարդու մը նիւթական կարողութեան նշանակ կը համարուէր։ Հարուստներ, յաղթամարմին երիտասարդներ պարսկական թանկագին շալ-գօտի կը կապէին. շղթան վզէն ձգած՝ ժամացոյցը գօտիին ներքեւ կը դրուէր. քսակը գօտիին ներքեւի գրպանը կը դնէրն։ Ասկէ ծագում առած ասացուածներ ալ ունինք. Հուժկու, թիկնեղ երիտասարդի մը համար կ'ըսեն. «գօտին ելլիք կըլլիճ է»։ Գօտիոմա=գօտի-եղ-ք-ով= թիկնեղ, մարմնեղ, մէջքը լայն։ Գօտեպնդիլ=ապաքինեալ մը ուտել- խմելով ուժը տեղը գալ, նիհարութիւնը անցնիլ. գօտին մէջքին վրայ թոյլ չմնալ։ Բնականաբար աղքատները, հարստութենէ ազքատացող- ները, իրենց մէջքը պիտի կապեն չուան մը կամ խիւ մը։

Եղուց.— Գիտէինք սևուց (լեարդը). ճերմկուց, դեղնուց (հաւկիթին). շեղուց (մազձը). բայց չէի լսեր եղուց=միսին բոլորովին իւղոտ մասը. ազիքները պատող ճարպի շապիկը, փորին եղը, և գիտէ՞ք, ի՞նչ գործ- քախտ պարագաներու տակ լսեցի սա բառը։ Արիւնի ճամբուն վրայ, հարիւրաւոր գիտակները կոխկռտելէն կ'անցնէինք. արեւը զարկեր՝ իւղը, ճարպը հալեր վազեր է. կնիկներ մորմոքելով կ'ըսէին. եղուցը հալեր, գետինը ծրեր, կէօլ եղեր ճապղիր է։

Ճորօլի-Ջրօլի=Ջուր-Թօն. — Տանիքներու զատիվար կողմը գետեղ- ուած կխտախողովակ, ուրկէ անձրեւի ջուրը վար կը վազէ, կը թօնէ։ Գիտէի. խարբերդէն վար գաւառալեզուներու յատուկ բառ։ Ստրուճ անօթի-մերկ նատեր պատահակը, սեւ ճակատագիրս կը մամռայի. Քիւրտ մը տանը նորոգութիւններ ընել կու տար. հայ վարպետներուն կանչեց- ուտա՛ ճորօլիչտրլի տիպինի էյլի պէճիտ։ Գլուխս վեր վերուցի, քսի- հայերէնէ փոխառեալ բառ։ կանուխէն ատանց քնդարձակ բառացանկ մը կազմեր էի. ասի կը պահէր։ Ի՛ր չկարան գրոց խաչափայտի նկարագրու- թեան մէջ ալ գործածուած կայ. «Մէջն զետ ճորօլի է»։ Ուրիշ օրինակ մը թրք. բառը գրած է. «Մէջն զետ օրուխ է»։ Ե. Գարահիսարի բար-

բառին մէջ կայ բօնիլ = անձրեւել։ Սեբաստիոյ բարբառին մէջ ունինք բրնթնուկ=թօն-թօն-ուկ, մեծ պահքի անձրեւոտ օր։

Հոգեստոիկ ըլ.— Մութ-աշխարհչներէն կ'անցնէինք. փխրատեր ուտելիք բերեր կը ծախեն. կնկանը մէկը եփած հաւ մը գնեց, նստեր կ'ուտէ. դիմացը հարս մը, հիւանդ, կը ղբրբկոտայ. ա՛լ չհամբերեց քսուքա քու բո՛ւկ, հոգեստոիկ էղայ, փցար մը տայիր։ Հիւանդին ալ՝ իրեն սրգելուած բանը դիմացը ուտեն, կամ, կամակը ուշանայ, հոգեստոիկ = կօզիւնիստի կ'ըլլայ, և դարձ կ'ընէ։ Իակ մազկուղ կ'ըլլայ տղացկանը կամ յղի կինը՝ երբ տեսած կամ հոտը առած կերակուրէն կտոր մը բան չուտէ։

ԵՒպօրծիւն = ապ-օրէն-ծին = ծնանիլ = ապօրինածին.— Անհարազատ ծնունդ, ապչկորդի, բիճ։ Սեբաստիոյ բարբառին մէջ քիչ գործածական, չգիտեմ ո՞ր գաւառաբեզուի յատուկ է։ Վրանհատալամի հեղինակը Տօքթ. Սալբի գործածեր էր։ Գրական հանդէս մը կարծելով թէ գըչի քմահաճոյք նորակերտ բառ մըն է, քաշքշեր է»։ Այո՛, գաւառական բառ է։ Դուք, վարպետ, ի՞նչպէս կը գտնէք այս բառը և անոր կազմութիւնը։

Թիքիւն.— կովու, հորթի չորցած վայրի թրիք. վառելանիւթ. էրզրումցիներէ լսեցի։ Բժշկարան գրոց մէջ ալ կարդացեր եմ. «վայրի այծի թիքիւն . . . »։

Ափկից = պէր ավուճ. ափերը միացնելով, բովանդակութեամբը ցորեն ևն.։ Խեղճ կնիկներ, անօթի-անտուտ, իրենց շիրակեան ամբարները յիշելով՝ կ'լային. ափկից մը ցորենին, կորեկին դէմ կը դողանք։ Կայ նաև կից մը կուց մը (ցորեն) ևն.։

ԵՒպուր.— Ուրֆայի բարբառին մէջ՝ որ և է կերակուր, ուտելիք, օրապահիկ։ Մատթէոս Ուռհայեցի գործածած ունի այս առումով։ «Խնդրեաց ապուր և առճիկ»։ «Ապուր ղուգել»։ Սեբաստիոյ բարբառին մէջ՝ «Ապուրն ապրանք է» ասացուածքին մէջ ապուր՝ այդ իմաստով առնուած է։

Ձի՝ Սեբաստիոյ բարբառին մէջ քան կանոնի և յօդը կ'առնէ ձի-ձիւն։ Խարբերդէն վար մինչեւ Տիգկերտ-Ուրֆա կ'քսեն՝ ձիւնը։ Ուռհայեցի այս ձեւով գործածած ունի = ձիւնն։

ԵՒնաւոր ևնալ.— Սեբաստիոյ, ինչպէս նաև Ուրֆայի բարբառին մէջ՝ իբր յանատիկա, անել կացութեան, նեղ դրութեան մէջ մնալ. անմատչելի բարձունքներու վրայ անօգնական մնալ։ Ուռհայեցի ալ՝ բառս այս իմաստով գործածած ունի։

Մուխը դուիլ.— Այս ասացուածն ալ իր մէջ ծրարած ունի Ուրֆայի հերոսամարտի հոգեխոով պատմութիւնը ամբողջ։ Տուներուն ներքեւ նկուղներ բացած էին — ապաստանիլ կամ հաղորդակցելու համար, կամ մէկ ճակատէն ուրիշ ճակատ հասնելու։ Այս գետնուղիներուն մէջ քաց ի ուտելիքներէ և ջուրէ պատրաստ ունէին Ամիւնիս։ Ա՛լ երբ կը տեսնէին թէ թշնամին ձեռքը իյնալին ինքնասպանելի է, ածուխը կը կրակէին, խիղխիղիին մտիլ կը դնեին. անխռով կ'սպասէին մահուան, և

չէր ուշանար, քիչ ետք ածուխէն շնչահեղձ եղած կ'ելլային — ամենամեծ մասամբ կիներ, աղջիկներ էին։

Ենթաշներ Ուրֆայի բարբառէն.— Ձոն=ձիւն. ղաս=լոյս. դոռ=դուռ. տևեր=տանիք, երդիք. յոք. տևերտիք. տիք յոգնականացուցիչ մասնիկը յաճախադէպ է այս բարբառին մէջ. Սիւրիանտիկա = Սիւրիանիներէ. տաժկրտիկա=տաճիկներէ. հրէշտակտիկա=հրեշտակներէ. վերջին ա-ը՝ ն. ը յօդն է։ Սեբաստիոյ բարբառին մէջ այս մասնիկին համազօր ունինք տիք, ւրտիք յոգնականացուցիչը. քուրտիք=քոյրեր, տալտիք=տալեր, ներտիք=ներեր. աղբրտիք, շունտիք, կնկտիք ևն. գրաբարի տի, ոտի յոգնականացուցիչներն են։

Պոսմ.—Մարաշի քնտանեկան բարբառին մէջ՝ հարսին օժիտէ, ճիհէզ։ Ուռհայեցի պոռոմ ձեւով գործածած ունի։ Մատենագրական պոյգ-ն է։ Մարաշի բարբառին մէջ ա՝ ո, օ կ'արտաբերուի. հոց = հաց. կնօ = գնա։ Փոխադարձաբար ո, օ՝ ա։ Այսպէս, պոյգ=պոտգ=պոագ։ Այս փոխադարձ երեւոյթը կայ նաև Սեբաստիոյ բրգնիք գիւղի բարբառին մէջ. այսպէս՝ Մօյյամ = Մարիամ. պօնիր = պանիր, և ի հակառակէն գամէշ=գոմէշ, կավտուն=կովտուն (գիւղ), գանսօլ=գօնսօլ։

Իրրեւ բանաստեղծական հունձ նիւթ, Մարաշի բարբառէն մի քանի նմուշներ ալ. հոց=հաց, պանիր=պանիր, Պաղնամ=բաղնիք, կիւղ=գոզ, ճոր=ջուր, դգօղ=դդալ. ծայ=ձի, ճրկ=ջորի, ծօռծառոր=ծառզարդարծաղկազարդ, Միսի ծօկ=Մղտեսու ձագ=Թռչուն=ծիծեռնակը — գարնան՝ հարսի կողմերէն՝ երուսաղէմէն գալուն համար այսպէս կոչուած։ Պիւոր=բերան, կիյժոս=սիկառի կրճատ։ Ասոր հոմանիշ՝ էվէրեկի բառը ունի Անկրճակ։ Անճար ծեացած մանուկներ շուկաներուն մէջէն կը ժողվէին, ծայրի ծխախոտը կը հանէին կը մաքրէին, մէկ-երկու մէթալէկի կը ծախէին Արաբներուն։ կը հարցնէի, կ'ըսէին. Անկրճակ հարիւնիկ կա։ կրճաս՝ (սիրառա) = մամին վերջին ծեացորդը։

Գեսասար.— Եփրատ ու Տիգրիս բիւրաւոր գետամոյն զոհերու լոյծ գերեզմանը եղան. այս բառս անոնց խշխշալի, փշաքաղող պատմութեան թեան խտացումն է։ Աստքել Ջուղայեցի ալ գործածած է։ Սեբաստիոյ բարբառին մէջ ունինք սա առածը. Գեսասարը ձեռքը օձն է ձգեր»։

Անձրեւ՝ Սեբաստիոյ բարբառին մէջ աւզեւ։ Հաճնոյ բարբառին մէջ զ իյնալով՝ եղած էր աւեւ. աւեւ կագիօ = անձրեւ կու գայ։ Այսպէս ալ բանձր = բաւղ՝ (Սեբաստիա) = բար = բօր՝ (Հաճն). բօլը բօր ի = թանը թանձր է. ա՝ Հաճնոյ բարբառին մէջ ո կ'արտաբերուի միաձայնկ բառերու մէջ և բազմավանկերու վերջին վանկին մէջ։ Հաճնոյ բարբառին յատկանշական կողմերէն մէկն ալ ր առաջ գրէթէ գոյութիւն չունենալն է. այեւ=արեւ, աբեզակ։ Նոյն բարբառին մէջ միասին ձայնարկութիւն է — օ՛ն, չո՛ւտ, ածապարէ։

Գեսուտի (Սեբ. կովկուն գիւղ և Ակն). — Ալիս և Եփրատ գետերու յորդումով անտառներէն բերուած փայտի կտորներ, ծառի ճիւղեր, ար-

մառներ, մինչեւ իսկ հսկայ ծառեր։ Տարագրութեան մէջ շատերու պէս իմ ալ տաժանելի աշխատութիւններէս մէկն էր Եփրատի եզերքներէն գետուտի հաւաքել, չալկէցի բերել ծախել։

Դրունիմ.—(Սեբ. Ալիսի Հովտի բարբառ). — Ալիսի յորդումովը ոռոգուած եզերեայ բնդարձակ տափարակ հողեր, խիստ բարեբեր կ'ըլլան. առածի կարգ ալ անցած է. «Ալլահ վէրմէզսէ դրունիմ վէրիւր»։ Եփրատի Միջագետաց եզերքները լայնածաւալ դրուններ են, խիստ բարեբեր։

Կոտտալ (Սեբաստիա).—Վէրջի մը կամ մարմնոյ ցաւած մէկ մասին մէջէն բազկերակի զարկին պէս պահպահ զարնելը, ցաւը զգալը։ Գրաբարեան լեզուի մէջ ալ բարոյական ցաւի մը, վշտի մը համար այնքան պատշաճօրէն բնդունուած, բայց ցարդ սխալ ուղղագրուած։ Բուն բառը օդալ է, բժշկարանք շատ գործածած ունին. «սաստիկ կու օդայ». սահմ.ի կը=կ' հանգիտած է աներեւոյթին հետ, իմաստի սաստկութեան համար դ կրկնուած եղած է կ'օդդալ=կոտտալ։

Այսպէս, սիրելի վարպետ, Տարագրի երկար բառացանկ մըն ալ կազմած եմ. աժէն մէկ բառ Հայ Տարագրին աղեխարշ կեանքը պատկերող, չարունակե՞լ. — բայց արդէն երկարեցի։ Սա միայն քեզմ որ այսքան բարբառներու մէջ աժէնէն զարմանալին ինծի թուեցաւ Սպարթա-Պուրտուրինք. ունկնդիրը կը կարծէ որ բոլորովին օտար, անծանօթ լեզու մըն է որ կը խօսին։ Ըստ իրենց աւանդութեան Ղարաբաղի բարբառն է. 300 տարի առաջ Ղարաբաղէն գաղթեր են և բարբառը պահեր են այնքան հարազատօրէն ու անաղարտ։ Կիտեմ, դուք այդ բարբառը շատ կը սիրէք և Ձեր ուսումնասիրութեանց մասնակի առարկայ ըրած էք։

Ուրիշ առիթով եւս գրելու խոստումով Ձերդ՝ Կ. ԳԱԲԻԿԵԱՆ

,,ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՈՁԻՐԸ,,

Ուրիշ կերպ կարելի չէր կոչել այն ամէնի հրդեհը որ Հերու Օգոստոս 15ին ծագեցաւ, յետ միջօրէի, ԱԿԻԻՏԱՐ՝ Իճաատիէի Հայաշատ արուարձանէն, և որ հիւսիսային բռնաշունչ քամիի մը քնկերացած՝ արշաւեց Սէլամըզ, թշուառացնելով մեծ մասամբ բարեկեցիկ Հայեր։ Շատեր մէկ քանի օր բացօթեայ գիշերեցին՝ յապուրակի դուրս հանուելով քրիստոնեայ երէց կարասիներուն առքնթեր։ — Իրեն պէս կոյր տարրերուն՝ Հուրին ու Հովին դէմ չկրցաւ պայքարիլ Ջուրը, եղանակին բերմամբ՝ նուազութեանը պատճառաւ. այնպէս որ հրշէջ վաշտեր և ջրհանկիրի անհամար անկանոն խումբեր իրենց անգործութեամբը փայլեցան։ Ուժանակը միայն — ափսո՛ս, ան ալ կարի ժլատ գործածութեամբ — օգնութեան հասաւ «ի մեռանելոցդ ժամու» քանդելով քանի մը տուն։ Ահագին էր անշէն անջրպետը փօսթա-եօլիէն ինչուան Սէլամըզ, որով և անյուսալի՝ այս վերջնոյն հրկիզումը. սակայն անհնար էր ցորեկ աչքով նշմարել վարազաթեւ կայծերուն հողմավար խուժումը ֆըսթըգ-

Աղաճէն դէպ ի մորգը Տաղ-Համամիի։ ԵՒյս իւ՛ր պատճառաւ, ամայութեանց մէջ դիւրաւտար կա՛հ-կարասիք աճիւնացան վերաբին։ — 5 ժամուան մէջ, ամենամեծ բոցերուն ճարակ դարձան 1220 տուն, 1 լատին մատուռ, 1 սինակօկ, 3 հայ դպրոց, 1 զօրանոց, 3 դեղարան և 57 խանութ, պարպուելո՛ւ իսկ ժամանակ չմնալով իճատիւի $^3/_8$ ը, Տաղ-Համամին, Սէլամլըն ու Պիւլպիւլ-Տէրէն ամբողջովին վերածուելոյն անհուն աւերակոյտի մը, ծխնելոյզներու, պատերու և ծառի բուներու կմախակերպ տողանով։— Սկիւտարի Հայութեան վիճակուած 3րդ պատուհասն էր այս, երբ

(Ձախէն աջ) Մ. Շամտանճեան, Տ. Անդրէասեան, Հարոյր, Գ. Տէմիրճիքէեան, Ց. Թ. Հինդլեան, Եր. Տ. Անդրէասեան եւ իւիս, Տաղ-Համամի աւերակներուն մէջ

ալ ամառ եղանակի պատահած, Ա.-ը 1872ին, Բ.-ը 1887ին։ — Վնաս (տուն և ապխ միասին) 10 միլիոն ոսկի, կէս միլիոնը հազիւ ապահովագրեալ։ Այրած շէնքերուն 75 $^0/_{0}$ը Հայու, 12$^0/_{0}$ը Հրէի, 8$^0/_{0}$ը Յոյնի, իսկ 5$^0/_{0}$ը Գնչուի և Թուրքի։— Ամերայական օրերէ պահուած թանկագին իրեղէն, ձորձեղէն, գոհարեղէն, գորգ ու գոյք մոխիր դարձան, ինչպէս և անհետացան ճոխ մատենադարանները ու ձեռագիրք, սեփականութիւն Հրանդ Տանգիլեանի, Մ. Շամտանճեանի, Վ. Թէքէեանի, Ց. Թ. Հինդլեանի, Եր. Տ. Անդրէասեանի, Հարոյի, Գ. Տէմիրճիքէեանի, Ժ. Շերաքացիի, Ս. Գաթամաճեանի, Տ-քթ. Ա. Բարսեղեանի, Գրպաշեանի, Յովակիմեանի, Լպէեան քահանայի, մանաւանդ դաշնակահար-ուսուցիչ Ս. Բարէլեանի որ ունէր եւրոպացի ամենազգի երգահաններու գործերուն հաւաքածոն։— Վաղորդայնին, տեղւոյն վրայ կազմուեցաւ «Հրկիզեալց Յանձնախումբ» մը, ունենալով Ազգ. Վարչութիւն, Հ. կարմիր խաչ, Ամերիկ. Եպաստամատոյց փութացին մեղմել տիրող թշուառութիւնը։ Անմիջական կարօտութեան դարմանումէն յետոյ՝ խորհուեցաւ կազմակերպութիւն մը յաւաջ բերել, զրաղելու համար այրածաւերը հայկոյներու վերաշինութեան գործով։

*** Առենօք իր «Մութ խաւեր» թատերախաղը Սկիւտար բեմադրող և քանիցս անոր բարձանցք վրայ իր ներշնչումները հրահրող Աբշակ

4. Մասնաւոր կազմակերպութիւնք.— *Դարմանատուն Ղազարիոյ* 8,640 + *Ցոյն կարմիր խալ (անգ)* 4,000 + *Զրի խոհանոց՝ տաքուոյն վերջերը բացուած* 543 = **13,183** *ոսկի։*

Ամփոփում.— *Ամիսատախտաւոր* 3ª,036 + *Հիւանդանոցներ* 39,500 + *Ազգ. խնամատարութիւն* 7,320 + *Մասնաւոր կազմակերպութիւնք* 13,183 = **98,039** *ոսկի համագումար։*

∴ *Պօլսոյ Ցոյներն ուրեմն իրենց կարօտեալներուն համար կը վճարեն Պօլսահայոց հազիւ մէկ հինգերորդը։ — Երբ թիւերը կը խօսին, բնական է ոչինչ կը ծնայ մեզ խորհրդածելու։*

«ՊԱՇՏՊԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ»

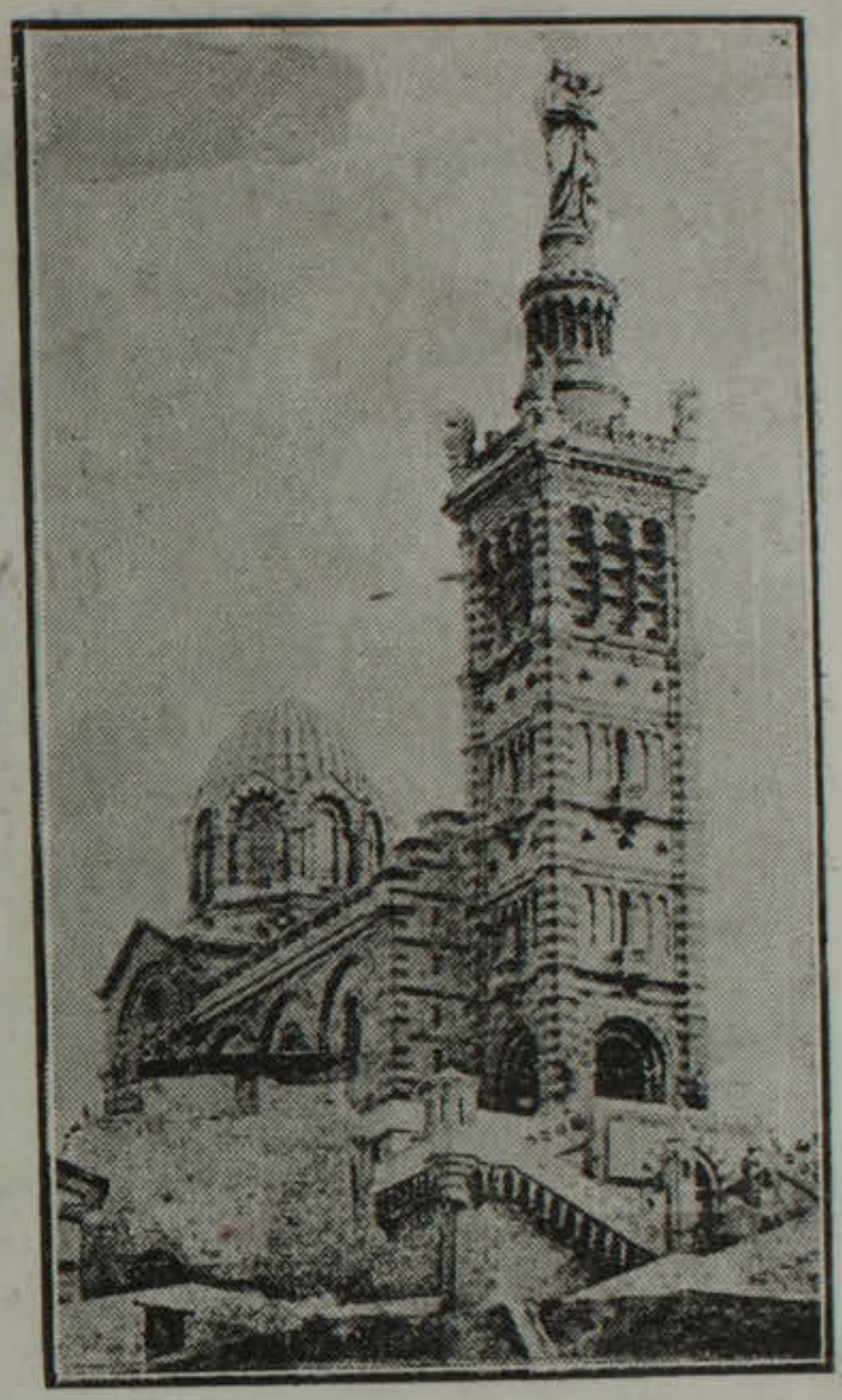
Պատկերն է ասիկա հանդուն Մայր-Եկեղեցիին որ կառուցուած է Մարսիլիոյ վերեւ գտնուող բլրակի մը արեւմտեան, ծովէն 160 մէթր բարձր։ Նօթր-Տամ-տը-յա-կաոս հռոմբաւաւոր ուխտատեղի մըն է միեւնոյն ատեն։ 84 մէթր երկարութեամբ վերելակով մը հոդ կը բարձրանան նոյն նաւահանգիստը ոտք դնող ամենազգի ջրնաւորդներէ շատեր, գլխաւորաբար Ծովու մարդիկ, այս վերջինք հետիոտն՝ «ուխտերնին քննական» դարձնելու հաւատքով։ — Հռոմէական-բիւզանդական ոճով գեղակերտ խորանը — լի արգաւթիր նուէրներով (ex-voto) — չինած է Էսփէռանտիէօ ճարտարապետը, շանիւէլ անդրիագործն ալ՝ Ս. Ա.ած-նայ արծաթէ արձանը, 45 մէթր զանգակատունը կը պարունակէ մայր-կոչնակը որ 8234 քիլօ կը կշռէ. ատոր վերեւ կոթողուած է ահա 9 մէթր 70 սմթմ. հոյակերտ արձան մը, համակ ոսկեզօծ, որ կը ներկայացնէ Ս. Կոյս Մարիամը՝ Քիսաւս Մանուկը գիրկը, գլուխ-գործոց՝ Լքքէն անդրիագործի։

∴ *Այս աշխարհահռչակ Մայր-Եկեղեցին — փոստ-քարտի մը վրայ գունաւոր պատկերացած — խմբագրութեանս յղեց մարսիլիացի գրագէտ Մ. Զերազ, եաին գրելով. «Հոս աղօթեց Հայոց Պատրիարք Զաւէն Արքեպիսկոպոս, Եւրոպա ուղեւորութեան առթիւ։» Ետոյ դիմեցինք Ն. Ամենապատուութեան որ հետեւեալը պատմեց մեզ. — «27 Մայիս 1920ին էր որ այցելեցի այս եկեղեցին՝ Մարսիլիոյ Հայերէն Պ. Պ. կարապետի և ձերահեանի քնկերակցութեամբ։ Զաւխվերէն յոգնած երբ ներս մտայ, աղօթելէ առաջ, տաճարին հոյակապ շինուածքը դիտած պահուս՝ բարեպաշտութի մը մօտեցաւ ինձ, գրամ մը առնելու ձեռքիս մէջ և աներեւոյթ եղաւ։ Ֆրանսական 5ը մէկնոց հին հազուագիւտ ոսկեդրամ մըն էր այդ. լուսարարը կանչեցի և խնդրեցի որ փոխարժէքը բաշխուի աշխատաց. քիչ յետոյ հրաւիրուեցայ խորհրդարան՝ ուր ծանօթացանք կանունիկոսին հետ. հազարդեցի անոր՝ անծանօթ տիկնոջ նուիրատուութիւնը։*

Զաւէն Սրբազան անշուշտ չէր կրնար վայրկեան մը իսկ մոռնալ, թէ

հացակարօտ ո՛րչափ որք ունէինք մեր ազին, և թէ իրեն տրուածք կաթիլ մըն էր աղետահոծ Հայուն ծով-կարիքին բաղդատմամբ։ Դուցէ այդ հայեցակէտով, նախապատիւ սեպեր էր — այլասեր վեհանձնութեամբ մը — օտար տղորմութիւնը վերադարձնել օտար կարօտեալոց և բաւականանալ՝ աղօթքին մէջ իր թշուառ հօտին համար պաշտպանութիւն մը հայցելով «պաշտպան Ս. Կոյսէն»։

Բայց, Հայը չունեցաւ երբեք իր պաշտած Աստուածածնոր տրձանն արհիապանծ, տաճարի մը բարձունքէն այսպէս ոսկի նայուածքը սեւեռած հեռաւոր հորիզոններու. բայց Անոր անուամբ կառոյց շատ մը մեհեաններ՝ բաղդրահայեաց, սիրահայեաց, չարխուրհան, վրէժխնդիր են. տիրոջոններով, հաւատ ունենով որ ամենագութ Աստուածամայրը պիտի չդադրէր իր շնորհները բաշխելէ զինքը փառաբանող ժողովուրդի մը վրայ։ Եկաւ Շնորհաց տարին **1915**։ Վանք չմնաց որ չթալլուէր, չքանդուէր և խորաններէ վար չառնուէին Աստուածամօր պատկերները, դաշունահար ծակծկուելով։ Մեծ ու պզտիկ, կարճ ու նշլուր, հարիւր հազարներ ապաժոյժ արեամբ իրենց աչքերը յուխտեռապէս գոցելէ առաջ՝ երկինք նայեցան և չդադրեցան դարձեալ «գօրութեա՛նդ մեռնիմ...» հեծկլտալէ։ — Երանելի՛ Տէրամայր, բնդէ՞ր Հայը մոռացար։

Պատկան Ս. Աստուածածնի (Մարսիլիա)

ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԵՐ

Հ. Հ.=Հայկական Հանրապետութիւն ※ Հ. Բ. Ը. Մ.=Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութիւն ※ Հ. Օ. Կ.=Հայրենիքի Օգնութեան Կոմիտէ (Հայաստան) ※ Հ. Օ. Մ.=Հայրենիքի Օգնութեան Մարմին ※ Հ. Կ. Խ.=Հայ Կարմիր Խաչ ※ Հ. Ա. Դ.=Հայ Աշխատաւորական Դաշնակցութիւն (Ամերիկա) ※ Հ. Մ.=Հայ Մարմնամարզական (Սկիւտար) ※ Հ. Մ. Ը. Մ.=Հայ Մարմնամարզական Ընդհ. Միութիւն ※ Հ. Յ. Դ.=Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն ※ Ս. Դ. Հ.=Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան (կուսակցութիւն) ※ Ռ. Ա.=Ռամկավար Ազատական (կուսակցութիւն)։

1. Մկրտիչ Եպիսկոպոս Ադաւնեան (ուսուցիչ կրօնի), 2. Մեսրոպ Վարդապետ Նշանեան (տեսուչ), 3. Լուսարարապետ † Գաբրիէլ Ծ. Վրդ. Տէրտէրեան (ուսուցիչ եկեղեցական երաժշտութեան), 4. Բանասէր-մատենագիր Կարապետ Գաբրիկեան Մեքաատացի (ուսուցիչ հայերէնի, պատմութեան և աշխարհագրութեան), 5. Դրիգոր Էօլմէզեան (ուսուցիչ մաթեմաթիկի և գիտութեանց), 6. Արամ Խաչատուրեան (ուսուցիչ գծագրութեան), 7. Աշոտ Նշանեան (ուսուցիչ վայելչագրութեան), 8. Յովսէփ Տէր-Վարդանեան (գաստիարակ-կառավարիչ), 9. Ժօրժ, Ավրիկէ-Տահօմէցի (ուսուցիչ անգլիերէն լեզուի) 10. Մեծանուն գրագէտ և ազգային գործիչ Ափշակ Զօպանեան որ հետու Կիլիկիոյ առաքելութենէն գալէն հիւրասիրուեցաւ Ս. Յակոբեանց վանքը, նուիրուելով ձեռագիրներու ուսումնասիրութեան— 11. Երջանիկ Ազգրեան (Զէյթուն), 12. Յովհ. Պատմաճեան

Վարժարանը կառուցուած է Ջամ-Թաղին մէջ, Սիօն պատմական լեռան վրայ, շրջապատուած շօճիի և մայրիի հսկայ ծառերով։ Այս հաստատութիւնը մինչեւ հիմա տուած է աւելի քան 600 շրջանաւարտ, որոնցմէ ոմանք բարձրաստիճան եկեղեցականներ և հեղինակաւորներ,

(Մաշկեր ո), 13. Տիրան Մուրատեան (Խարբերդ), 14. Հրաչ Գարպաճեան (Կարին), 15. Թորգոմ Փափազեան (Հայֆա), 16. Սէթ Գարաճֆիլեան (Զէյթուն), 17. Կրպ. Սէմէրճեան (Ափեքտանդրիա), 18. Նզր. Գաբիկեան (Սվազ), 19 Մրտ. Գաբրիէլեան (Ընդրի), 20. Մխաք Փափազեան (Հայֆա), 21. Աբգար Կազմարեան (Հայֆա), 22. Աւետ. Տ. Մարգոսեան (Հալէպ), 23. Կրպ. Ապճանեան (Երուս.), 24. Յովհ. Ափանեան (Հայֆա), 25-26. Կրպ. և Տիրան Զալըգեան (Հայֆա), 27. Թոկօ Տ. Արմենակեան (Ադաբկիր), 28. Աբամ Փափազեան (Հայֆա), 29. Լ. Թուֆէնկճեան (Կարին), 30. Ստ. Մարգարեան (Ատանա), 31. Յր. Պետրոսեան (Ուրֆա), 32. Խչ. Յովհաննէսեան (Երուս.), 33. Տիգր. Սալաճեան (Զէյթուն), 34. Աբամ Տէմիրճեան (Հայֆա), 35. Հրանտ Պետիկեան (Ադաբկիր)։

բժիշկ, փաստաբան եւն.։ Պատերազմի ընթացքին, աշակերտները զինուորական ծառայեցան, դպրոցը դադարեցաւ և Մեսրոպ Վրդ.ի տեսչութեամբ վերաբացուեցաւ 1920ին՝ 25 թոշակաւոր և անթոշակ աշակերտներով որոնց խմբանկարն է ներկայս (Թիւ 11–35)։

ԵՐԿԱԹՈՒՂԻ ԾՐԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԵՐՁԱՒՈՐ ԱՐՆԻՆԼՔԻ ՀԱՄԱՐ

Ցուցաբեր.—1 Օգոստոս 1919ին նախագահ Ուիլսըն ամերիկեան բանակէն Զօր. Ճէյմս Հարպօրտը նշանակեց՝ իբր պետ «Հայաստանի Ամերիկեան Զինուորական առաքելութեան», լիազօրութիւն տալով անոր՝ որոշելու իր ուղեկիցները, Առաքելութեան նպատակն էր քննել և տեղեկացնել ամերիկեան շահուց և պատասխանատուութեանց հետ աղերս ունեցող քաղաքական, զինուորական, աշխարհագրական, ազգագրական, վարչական, տնտեսական են. կարեւորութիւնները Մերձաւոր Արեւելքի, Հայաստանի եւրոպ. Թուրքիոյ, Փոքր Ասիոյ, Արեւմտ. Հայաստանի և Հայաստան, Վրաստանի և Ադրպէճանի նորակազմ Հանրապետութեանց վերջին երեք տէրութիւնք առնուազ մասամբ կը կազմէին Ռուսիոյ յԱնդրկովկաս Սուրիա և Միջագետք դուրս ձգուած էին՝ Ցրանսա-յիներէն և Անգլիացիներէն գրաւուած լլալնուն, և հետեւաբար պիտի մնային անոնց իշխանութեան տակ։ — Առաքելութեան տրամադրուած ժամանակամիջոցին մէջ քննել համար կարճ էր։ Մեր շրջագայութիւնը տեւեց 1919 տարւոյ Սեպտ. 4էն 27։ Անցանք Մարսիլիա, Տիգրանակերտ, Խարբերդ, Մալաթիա, Սեբաստիա, Երզնկա, Կարին և կարս քաղաքներէն որոնց մէջ կատարեցինք շատ կարեւոր հետախուզութիւններ։ Բայց նոր հաստատուելիք երկաթուղիներու անցնելիք տեղերը մեծ մասամբ քարտէզի վրայ ճշտելնէ, օգտուելով անոնցմով ելմտականօրէն հետաքրքրուող անձերու կողմէ նախապէս կատարուած բոլոր ուսումնասիրութիւններէն։ Առձեռն ունէինք այս երկրամասին ամենակատարեալ քարտէզները որոնցմէ Թրքական պարզմ. քարտէզները 1/200000 չափով և գերմանական աշակցութեամբ արտադրեալ՝ եղան մեզ համար խիստ օգտակար։ Թուրքիոյ մէջ շինուելիք երկաթուղիներով շահագրգռուող եւրոպ. և ամերիկ. հաստատութեանց բոլոր տեղեկութիւնները դրուեցան մեր տրամադրութեան տակ։ Շատ արժէքաւոր տեղեկութիւններ ստացանք Հայ Արեւետագիտական Ընկերութիւններէ, (Հայ Ճարտարապետականէն և Հայ Գիւղատնտեսականէն), ինչպէս և Հանր. Պարտուց վարչութենէն, Հանրօգուտ Շինութեանց պաշտօնատունէն և Պօլսոյ Ամերիկեան Հիւպատոսարանէն։ Ստուգել, մինչ ուրիշ և է հաստատութիւն կամ կառավարութիւն՝ ուսումնասիրութեան համար մեզի չափ նպաստաւոր պայմաններու մէջ չէր գտնուած. Հայաստանի Ամերիկեան Զին. Առաքելութեան գոյութեան ամէն դիւրութիւն՝ կատարելու համար այսպիսի հետազօտութիւն մը։ Մեր խումբը ո՛չ մէկ ջանք խնայեց որուած կարճ ժամանակամիջոցին մէջ քննելու համար կատարելագոյն ուսումնասիրութիւնը։ փութամ ըսել, սակայն, թէ քան իս՝ գործն ա՛յնքան բարդ է որ, Հայաստանի երկաթուղիներու խնդրոյն նկատմամբ մեր հասած եզրակացութիւնը նախադրեալ մը արժէքն ունի միայն, որ ապա-

դայնի՝ ուելի բնականոն պայմաններու մէջ՝ կրնայ կազմել հիմք կատարելիք ճանաչման ուսումնասիրութեանդ։

Ընդհանուր տկճատկ. — Եթէ յարակից քարտէզին վրայ ակնարկ մը ձգուի, որշափկի պիտի տեսնուի, թէ Գնուեթեան առարկայ այս ամբողջ երկրամասին մէջ ՀԱՅԱՍՏԱՆ միակ երկիրն է որ երկաթուղի չունի Առանց մէջ անգիա ամէնէն քիչ զարգացած երկիրն է ուր կեանքը, ճարտարարուեստը, փոխադրութիւնք են. կէս դարու չափ առաջացած են՝ բաղդատմամբ միւս մասերուն Հայաստան բնական գեղեցկութիւն ունի. իր հովիտները բերրիք են, իր լեռները կը պարունակեն հանքային առատ հարստութիւն, իր ժողովուրդը մտաց և ներքին է, իր գետերը հսկայ ապրիւրներ են արուեստական ոյժ. միկ խօսքով, անիկա ունի շատ խառնիճաղանդ մը՝ քիչ նախանձելի իր նիւթական քով։ — Թուրքիա վախցած է միշտ առաջ արշաւանքէն դէպ Հայաստան և իր հայկ. նահանգներուն լուրջ ինդափոխութիւններէն, ուստի մտածած է միշտ որ, եթէ հոն երկաթուղին չհնարուի՝ վատնգաւոր պիտի դառնան իրեն համար. անիկա պիտուիաուց կիրպով արդէք եղած է Հայաստանի զարգացման ամէն ջանքերուն, նկատի առնելով որ պատերազմ, թէ Ռուսիոյն և Հայերէն ուելի՝ իր պետութիւնք պիտի օգտուի տակէն փոքր Ասիա (որ հոս Անատոլու կը կոչուի) և Անդրկովկասը քիչ շատ ունին իրենց երկաթուղիով փոխադրութեան պէտքերնին։ Այս 2 հարևանութիւնները կը տարբերին իրարմէ և իւրաքանչիւրը կարիլի էր կատարեալ ամբողջութիւն մը ընդունիլ. թէև «Հայաստանի Ամերիկ. Ընկ. Ասոցիացիոն» հրատարակ ունէր հետազօտութեան առարկայ անուղղ ցանցերը նկատելու իրը մէկ հարմար երկաթուղիներ։ Ասոր համար էր ուսումնասիրել, թէ ինչպէս պէտք էր առնչել այն պահու օրակը որ այս երկու անջատ երկաթուղիները հատուածները պիտի միացնէր։ Եթէ մենք հրահանգուած ելլայինք «Անկախ Հայաստանի» տեսակէտին վրայ ուսումնասիրելու Հայաստանի համար անհրաժեշտ երկաթուղիները, մեր ծրագրած հայկական երկաթուղիներուն շարքը պիտի ըլլար, իր առանձնական և ռազմավարական պահանջները պիտի ցոյց տային պէտքը, բաց է դիտուր դիծերու ուղղութեան փոփոխութիւններէն, յատկապէս շատ մը ձիւղերու, ինչպէս Կարս-Բիւլէ և Երզնկա-Տրապիզոնի դիծերուն։

Ինչպէս կը տեսնուի 340րդ էջի ցուցակէն, դիծերուն մէկ մասը երաշխաւորած է թուրք կառավարութիւնն տարիներ առաջ համաձայն մը համար՝ քէլօմէթր պուխ Մեր քարտէզին վրայ ամբարձակ տուին, որ այս դիծերուն վրայ ամբարձակ տարիներու հատուածներ շատ աւելի բարձր եղած են՝ քան երաշխաւորեալ գումարներ։ Բոլոր այս դիծերուն լայնքն է 1.44 մէթր։ Ամէնքն ալ շինուած են պատրաստի ենթահատակի հիմերու (sub-structur, Գրնա. Radier) վրայ։ Ջուրհեղեղի դիծերուն ամէն պողպատէ գօտիներ (traverse) շատ քիչ են և հա-

ԱԶՈՎ

ՍԵՎ

ԿԱՍՊԻՅԱՆ

ՄԱՐՄԱՐԱ

ՄԻՋԵՐԿՐԱԿԱՆ ԾՈՎ

ՍԻՐԻԱ

ԻՐԱՔ

ԻՐԱՆ

ԱՖՂԱՆԻՍՏԱՆ

ՊԱԿԻՍՏԱՆ

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

ՄՈՒՍՈՒԼ

ՔՈՒՐԴԻՍՏԱՆ

ՍԱՀԱՐԱ

ԼԻԲԻԱ

ԵԳԻՊՏՈՍ

ՍՈՒԴԱՆ

ՉԱԴ

ՆԻԳԵՐ

ՆԻԳԵՐԻԱ

ՔԱՄԵՐՈՒՆ

ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ՍՈՒԴԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՎՐԱՍՏԱՆ

ԱԶԵՐԲԱՋԱՆ

ՎՐԱՍՏԱՆ

ՀԱՅ

տատուած խճուռքն վրայ Պատերազմէն առաջ, պատուական էր լրիւն Թուալուն կազմածքը (վակօն, վայրաչած եւն.), որով կը գոհացնէին հասարակութիւնը։ Երեմանք յոյժ վայելուչ և յարմար կայաններ կառուցած են Պէռլին–Պաղատա գիծին ամբողջ երկայնութեան։ Իսքնատէրուն ծոցին հիւսիս–արեւելք՝ Ամանոսի լերանց ստորոտէն բացուած փապուղիները կարեւորագոյն շինութիւնն են ամբողջ գիծին երկայնքին, վերջերս աւարտած՝ պատերազմական գերիներու և «Մուրք գործատորական բանակի աշխատութեամբ. այս փապուղիներն ամուր և մեծագիր կամարներ ունին Պատերազմին հետեւանօք, Պաղատատի գիծը

Գ Ի Ծ Ե Ր	Երկայնք Քիլօմէթր		Քմբրկն երեքւորեակ Ցրանիթ	Հաստատուած թուական
Իզմիր - Ա.Ֆ. Քասապիտաար . .	417		18881(*)	1866-97
Մանիսա - Գանարմա	281		—	1866-75
Մուսանիա - Պրուսա	42		—	1873-92
Գումար Ֆրնա գիծերու	740	740		
Իզմիր - Այտին	610		—	1856-1912
Գումար անգլ. գիծերու	610	610		
Մէնթեշ - Ասանա	67		—	. . .
Հատուած Փաշա Իզմիթ . . .	191		10300	1871-88
Իզմիթ - Էնկիւրի	485		15000	1892
Հաճըսէֆ - Ասատ-զար . . .	9		—	. . .
Էսկիշէհիր - Գոնիա	434		10105	1896
Ափիոնկարահիսար	10		10105	1896
Գոնիա - Հալէպ	548		—	1916-19
Իրէնճէյրան Ճիւղ	60		—	. . .
Գումար գերման գիծերու	1804	1804		
Համագումար		3154		

(*) Այս քիլօմէթրական երկաթգծերը պայմանագրուած է գիծին մէկ մասին համար։

կրնաւած է իր նախկին նշանակութիւնը։ Անգլիացիք ծրագրած են հատել Մէնթերկրական հանդոյց նոր ճիւղ մը որ պիտի յանգի Իզմիրնեն և Սմիւռնայ մինչեւ գանուող կէտի մը և պիտի միացնէ անոր Հալէպի հատուածը որ Պէռլին–Պաղատատ գիծին ամենէն կարեւոր ճիւղն է։ Քանի մը տեղ երկրորդական ճիւղեր եղած են հատատուին. Անատոլուն շատ տարիներու համար երեւն անհրաժեշտ երկաթուղիի ցանցին տէր եղած պիտի ըլլայ։

Անգրիականաւոր երկաթուղիի երկու գլխաւոր ճիւղերու կը բաժնուին Առաջին մասը որ ամենակարեւորն է՝ Արեւելքէն դէպ Արեւ-

մուտք ուղղութիւն ունի, այսինքն պագուէն՝ կասպից ծովէն սկսեալ կը յանգի պաթում, Սեւ ծովու վրայ, անցնելով Թիֆլիսէն։ Ունի ճիւղեր որոնք բաւարար են թէ՛ ներկայ ճարտարարուեստին, երկրաչափութեան, հանքերու շահագործման, ջերմուկներու և թէ անոնց ապագայ զարգացման։ Ունի նաև **106** քլմթր. հեռու հիւսիսակողմը, Սան-Բէատիէն կցուած մը որ կ'երթայ Բօթի՝ Սեւ ծովու վրայ։ Աղստաֆայէն էվլաք և Հաճի Գապուլէն պաքու՝ մին **167** և միւսը **125** քլմ. գիծը զոյգ է։ Այս երկաթուղւոյն մայր-գիծին երկայնքն է **896** քլմ., ճիւղերն ալ **490**. Պաքուի մէջ կը կապուի Հիւսիսային Կովկասի երկաթուղեաց հետ որոնք Բէթրովսքէն սկսեալ կը հետեւին կասպից ծովու հիւսիս. արեւմտեան եզերքին պատերազմի ընթացքին, Ռուսք ձեռնարկեցին պագու-Ջուղա գիծին շինութեան, կասպից ծովու վրայ գտնուղ էլհաեաթէն սկսեալ՝ **420** քիլօմէթր տարածութեան 60%ին հարթումը լրացնելով։—Պագուի նաւթն ու իր «մազութ»ը որ բոլոր աշխարհի նաւթի արտադրութեան 15%ը կը ներկայացնեն՝ կը բաւեն ապրեցնելու Անդրկովկասեան երկաթուղեաց այս մասը։ Անոնց երկրորդ ճիւղը թիֆլիսէն կ'սկսի և կ'երթայ դէպ հարաւ։ Ալեքսանդրապօլէն կ'երկճղի՝ մին դէպ հարաւ-արեւելք կը դիմէ, ծայրն ի Դաւրէժ, միւսն ալ դէպ ի Սարը-Գամիշ. իր ամբողջ երկայնութիւնն է **815** քլմ.։ Այս գիծը կ'օգտուի իր ճամբուն վրայ արգաւանդ, աղէկ մշակուած և բազմամարդ հովիտներէն։ Շահագործման կարեւոր աղբիւրներ կան գիծին վրայ, ինչպէս Ալլահվէրտիի պղնձահանքերը։ Սովորական ատեններ, այս դաշտերը կ'արտադրեն մեծաքանակ մետաքս, բամպակ, արմտիք, բուրդ, արջառ, գինի, մրգ են։ Անդրկովկասեան երկաթուղիք քնդհանրապէս կ'անցնին — եթէ բացառութիւն սեպենք Ատրպէճանի դաշտերէն անցնողները — լեռնային վայրերէ, ուստի իրենց շինութեան ծախքը շատ մեծ եղած ըլլալու է։ Ամենայնիւ շատ խնամով շինուած են, որմնադրութիւնը զմայլելի և կայարանները փառաւոր, որոնք յատկանիշն են արդէն ուսս երկաթուղային ճարտարապետութեան։ Մէկ քանի պզտիկ թեւերէ զատ, իւրաքանչիւր գիծ ունի 5 անգլ. ոտք ձողերու բացուածք. առաւելագոյն ելեւէջ (grade) մը 3 աստիճան, և առաւելագոյն կորութիւն (curvature) մը 9 աստիճան։ Ռուս վակօններն աւելի լայն են և հանգստաւէտ՝ քան ամերիկեանները։ Պատերազմէն առաջ, սքանչելի էին թաւալուն կազմածքին, ապահովութիւնն ալ շատ գոհացուցիչ։ Անդրկովկասի մէջ հում նաւթը գլխաւորաբար կը գործածուի երկաթուղեաց և մեքենաներու իբր վառելանիւթ։

Պագուի երկաթուղին ալ զոր Ռուսերը շինեցին՝ Ջուղայի և Երեւանի միջեւ գտնուղ Շահ-Թախդէն կ'սկսի և պրակ. հողամասէն անցնելով կը մտնէ Գարա-Քիլիսէ։ Պայազիտի մէջ ճիւղ մը ունի որ կ'երթայ դէպ ի վան։ Ջուգահեռ երկաթուղիներուն բացուածքն է 3 անգլ. ոտք և 6 ինճէզ, իսկ գիծին ամբողջ երկայնքը **267** քլմ.։ Ռուսք

1916ին մեծապէս օգտուեցան անկէ, երբ Թուրքիոյ հայկական նահանգները կը նուաճէին։

Կարճոյ Գիծ. Երկաթուղին որ պատերազմի ատեն Ռուսաց կողմէ շինուեցաւ զինուորական պէտքերու համար, կ'սկսի Սարը-Գամիշէն և կ'անցնի Գարա-Ուրկանէն Խորասան, Հասան-Գալէ, Կարին և վերջին քաղաքէս 30 քլմ. անդին՝ դէպ արեւմուտք 2 անգլ. ոտք և 6 ինչէզ բացուածք ունի և **146** քլմ. երկայնք, Ռուսիոյ միւս գիծերէն վար չձեալով իր ամենամանչելի կերտուածքին չնորհիւ։

Սյս երկաթուղիներուն ճերկայ վիճակը.— Պարզմ. վիճակն է Թուրքիա՝ ընդհանրապէս, և Պոլշեվիք Շարժումը յԱնդրկովկաս՝ մասնաւորապէս. ասոնցմո՛վ ան յառաջ եկաւ փոխադրութեան միջոցներու ամբողջական փճացում Թուրքիոյ երկաթուղիք անգլ. հակակշռին տակ մանելէն ի վեր կարգի մանելու վրայ են, բայց յԱնդրկովկաս շատ հեռի են գոհացուցիչ ըլլալէ։ Ընդհ. առմամբ, Թաւալուն կազմածքներ աւերուած են՝ անգործածելի ըլլալու աստիճան, և այս երկու երկիրներուն՝ մանաւանդ վերջնոյս մէջ կը պակսին անհրաժեշտ մեքենայի գործարան. Անդրկովկաս 3 տարիէ հետէ զանց առնուած է ճամբաներու նորոգութիւնն ալ որ կենսական կարեւորութիւն ունի։

Արեւմ. Հայաստանի ծառայեալ Երկաթուղիք

1. ՕԱՄԱՆՈՆ-ՍԵԲԱՍՏԻԱ, **396** քլմ. երկայնք։ Սամսունէն կ'սկսի և կը կարէ Մեռք, Ագ, Թէրսագան, Եէշիլ և Թօզանլը գետերու հովիտները, Հավզա, Ամասիա, Թուքատ և Եւդոկիա քաղաքներէն անցնելով, յետոյ հետեւելով խճուղիէն՝ կ'անցնի Եէնիգալէն ու կ'երթայ մինչեւ Սեբաստիա։ Ամէն դի արգաւանդ, մշակուած և բազմամարդ ըլլալուն՝ շինուելիք գիծը պիտի ըլլայ արդիւնաբեր։ Սամսունի նաւահանգիստը 1914ին ներածած և արտածած է 10,000 թօնոյէ աւելի ապրանք՝ 14 միլիոն օսմ. արժէքով։ Այս գիծին շինութեան համար մեծաշնորհ արուած է Ֆրանսական դրամատէրներու. գիծին մէկ փոքր ճիւղը հարթուած է մասամբ։

2. ԻՆԿԻԼԻԲ-ԵՕԶՂԱՏ-ՍԵԲԱՍՏԻԱ, **410** քլմ. երկայնք։ Կ'անցնի հարուստ հոգագործական մարզերէ, և անկասկած պիտի բերէ առատ հասոյթ՝ անոր արեւմտակողմի գիծերուն պէս։ Շինութիւնը սկսուած է և Ինկիւրիէն սկսեալ դէպ արեւելք 132 քլմ.ի չափ տեղ հարթուած է. բայց ճեղքել մասին շինութիւնը պիտի դժուարանայ և պիտի բացուին մէկ քանի կարճ փապուղիներ։

3. ՍԵԲԱՍՏԻԱ-ԵՐԶՆԿԱ, **314** քլմ. երկայնք։ Կ'անցնի Ալիսի բարեբեր հովիտներէն և Զառայէն, ապա լեռնուտ դժուարին հողամասէ մը կը հասնի Քէլքիւտի հովիտը, մերձ յԷնտերէս, ուրկէ անդին՝ Սուչէհիր-Կարա-Զարտախլու գետահովիտներէն վերջ կը հասնի Երզնկա։ Ոլոր գիծին վրայ ձորեր ու լեռնագօտիներ իրարու կը յաջորդեն, և շինութիւնը թէև բազմածախս՝ բայց արգասաբեր է ամէն դի։

4. ԵՐԶՆԿԱ–ԿԱՐԻՆ, **213** քլմ. երկայնք։ Կ'անցնի մեծ ապագայ ունեցող հովիտներու չարքէ մը։ Երզնկայի Դաշտէն հեռանալէ վերջ՝ կը մտնէ շատ գէշ հողամասէ մը ներս, այնուհետեւ կը հետեւի Գարա–Սուի ընթացքին։

5. ԿԱՐԻՆ–ԳԱՐԱՔԻԼԻՍԷ, **170** քլմ. երկայնք։ Դէշ հողամասէ մը մագլցելէ վերջ՝ կարնոյ Դաշտին կը հետեւի, ուրկէ անդին՝ դիւրին դարվերով մը կը հասնի Հասան–Գալէ, Քէօրի–Քէօյ և Խօրասան. հոն կրկին անցնելով լեռնուտ հողամասէ մը հարաւ ուղղութեամբ Ալաշկերտի Դաշտէն կը յանգի Գարա–Քիլիսէ։ Կարնոյ և Ալաշկերտի Դաշտերը բերրի են յոյժ։ Այս նոր գիծը մեծ կարեւորութիւն ունի, երբ կցուի Արեւելք գտուող արդէն շինուած գիծերուն։

6. ԴԱՏՈՒԱՆ–ՄՈՒՇ, **95** քլմ. երկայնք։ Շինուելիքներէն ամենադիւրինը, վասն զի վերէն վար Մշոյ Դաշտը կը կտրէ, ա՛նքան յուռթի և մշակեալ։

7. ՄՈՒՇ–ԽԱՐԲԵՐԴ, **267** քլմ. երկայնք։ Կ'ընթանայ Եփրատի դժուար անցքերէն։ Տեղագրական աշխարհացոյցներէ դատելով, այս գիծը բազմածախս մասերէն մին պիտի ըլլայ. տեղւոյն վրայ մանրազնին քննութիւն մը թերեւս պակսեցնէ ծախուց գնահատուածները։ Շինութիւնը ցանկալի է յոյժ, վասն զի անով պիտի հաստատուի կանայ և Մշոյ Դաշտերուն համար Միջերկրականի վրայ ելք մը։

8. ԽԱՐԲԵՐԴ–ՄԱԼԱԹԻԱ, **115** քլմ. երկայնք։ Կը մնայ Եփրատայ մեծ Դաշտին մէջէն և կ'երկարի լեռնային ժայռակոկ վերելքով մը, այնուհետեւ նորէն լեռնային ժուռ ուղիներէ և նոյն գետին վրայէն անցնելով՝ կը մտնէ Մալաթիոյ բարերբեր դաշտը։ Գի՛ծ որ պիտի ծառայէ. զարկ տալու Խարբերդի մերձակայ շատ կարեւոր հանքերու շահագործումին։

9. ՄԱԼԱԹԻԱ–ՍԵԲԱՍՏԻԱ, **248** քլմ. երկայնք։ Եփրատայ Դաշտէն վերջ, այս գիծը կը կտրէ կիրճերու շարք մը և կը յանգի Գուրուճ Դաշտին. անկէ անդին՝ Հասան–Զէլէպիէն Զելեպի–խան, ապա Ալուճախան, և Գանկալի մօտերը ժուռ վերելքէ մը յետոյ կը մտնէ Ուլաշի գետահովիտը, հուսկ ուրեմն Ալխի հետեւելով՝ մինչեւ Սեբաստիա։ Վերոյիշեալ հովիտները կանոնաւոր վարչութեան մը տակ կրնան արդիւնաշատ դառնալ, գիծին շինութիւնն ալ՝ շահաբեր ձեռնարկ մը։

10. ՄԱԼԱԹԻԱ–ՄԱՐԱՇ–ԻՍԼԱՀԻԷ, **303** քլմ. երկայնք։ Կ'սկսի Եփրատայ ճիւղերուն հովիտներէն, և լեռնուտ հողամասէ մը անցնելէ յետոյ՝ կը հետեւի Ափ գետին դաշտը, մինչեւ Մարաշ։ Այնուհետեւ Շէքեր–Օվասէն անցնելով կը կցուի Պազտատի գիծին Իսլահիէի մէջ (Ամասիոյ փոպուղիներուն արեւելեան ծայրին մօտ)։ Այս գիծին վրայ կ'իջնան Կիլիկիոյ արդիւնդ և բազմամարդ հովիտները։

11. ԳԱԹՄԱ–ՓԻԼԻՄ–ԱՃՆԹԱՊ, **75** քլմ. երկայնք։ Այս գիծը պիտի ծառայէ իբր մէկ ճիւղ Պազատոի երկաթուղւոյն, անոր կցելու համար Քիլիսն ու Այնթապը, մանաւանդ վերջինս Գաթմա՝ Քիլիսի ամենա–

մօտ կայանն է Պազտոսի գիծին վրայ։ Այս գիծը կ'անցնի դիւրաթափուկ հողամասերէ, որով շինութեան գործը դժուարութեանց պիտի չհանդիպի։ Գիլիսի և Այնթապի հովիտք արգաւառներ են և բազմամարդ։ Այնթապ ճարտարարուեստական կարեւոր կեդրոն մըն էր պատերազմէն առաջ։

*** Առնցմէ վերջ, մեր թուելիք ծրագրեալ երկաթուղիներուն մանրամասնութիւններէն գանց կ'ընենք. ամէնքն ալ հաշուբաց են և քիլոմէթր գլուխ գնահատում մը եղած է. ուստից հողի հարթումը լրացած է մասամբ, և որչուած արժէքը՝ գիծին ամբողջացման համար է։ Այնթապ-Մարաշ գիծը պիտի շինուի ա՛յն պարագային՝ երբ Մարաշ-Իսլահիէ գիծը ջնջուի։ Կարս-Օլթի գիծը շատ կարեւորութիւն կ'առանայ՝ Օլթիի մօտ գտնուող ածխաքարի (anthracite) հարուստ հանքերուն համար որոնց պարունակութիւնն է չուրջ 250 միլիոն թօնս. այդ հանքերէն Հանուած խզին համար մեծ խնդրանք կայ ի Ռուս. Հայաստան։—Ահաւասիկ ցուցակն այդ գիծերուն՝ իրենց երկայնքներով, լայնքերով, շինութեան ծախքերով և ինչ ինչ ծանօթութիւններով։

Գիծ	Երկայնք հլմ.	Լայնք	Գնահատուած տոլար. ծախք	Ծանօթութիւն
12. ԻԿՉԻՐ-ԳՕՆԻԱ	**225**	1.44	8,325,000	Անատօլուի մէջ
13. ՀԱԼԷՊ-ՍՈՒԷՑՏԻՂ	**150**	»	6,750,000	Սուրիոյ »
14. ԷՎԼԱՖ-ՇՈՒՇԻ	**110**	1.52	2,300,000	Ատրպէճանի մէջ 30% մասը հարթուած
15. ԱՅՆԹԱՊ-ՄԱՐԱՇ	**53**	1·44	3,431,000	Կիլիկիոյ մէջ
16. ԿԱՐՍ-ՕԼԹԻ	**187**	1.52	11,220,000	Ռուս. Հայաստանի մէջ
17. ՊԱՑԱՋԻՏ-ԱՌՆԻՍ	**114**	1·07	3,700,000	Լրանալիք
18. ԷԼՀԱԵԱԹ-ՋՈՒՂԱ	**420**	1.52	6,700,000	»

. . . Հայաստանի արդի կացութիւնը բաւական ծանօթ ըլլալուն՝ պէտք չենք զգար բացատրութիւն տալու անոր մասին։ Տաճկահայաստանի նահանգաց արդի կացութեան մէջ՝ կարիք չկայ բնաւ երկաթուղի շինելու հոն, թուրք կառավարութեան օգտին համար։ Բնականոն վիճակի մը երբ վերակսի, այս ծրագրեալ գիծերը պիտի դառնան շահաբեր ձեռնարկներ։

ՅՐ. Յ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ (*)

(*) 1917էն ի վեր Ամերիկեան Բանակին մէջ ճարտարագէտ-տեղակալի աստիճանով ծառայող մեր պատուական աշխատակիցը որ Ջօր. Հարպօրտի խումբին հետ շրջած էր Մերձաւոր Արեւելքը, հոսկ ուրեմն բաշուեցաւ գինւորական ատպարէզէն և գնաց Կիլիկիա՝ փարելու շինարար գործին ցիշատակելի է իր վերջերս հիմնած հայ գիւղն Իսքէնտէրունի մօտ 1921ի աշնան գարձաւ մայրաքաղաքս ուր ճարտարագիտութեամբ կ'զբաղի հիմա Անգլիերէն գրուած իր ընդարձակ յօդուածն տեղեկութեանք յապաւել ինչ ինչ գլուխներ և ցուցակներ՝ իրենց կարի՛ մասնագիտական հանգամանքին համար

Ծ. ԹԷՈ.

ՄԱՐԴԻԿ ԵՒ ՄԱՆԴԻՐՔ

Դարերէ ի վեր, ժողովուրդին նախասիրութիւնը եղած է իրենց վրայ խօսեցնող անձերու անուանց կցել մակդիրներ որոնք երբեմն եղած են գործական, երբեմն քննադատական ու նո՛յն իսկ ծաղրական, և որոնք տպրած են ենթականերուն մահէն ալ վերջ, յաճախ անոնց ինքնութիւնը բնորոշող պիտակներու նման։ Տեսակ տեսակ ածականներ են ասոնք, ծանօթ անուններու կառչած իբր պատուանուն կամ բարեացուցական բառ, բերնէ բերան քնդհանրացած և այլ եւս դարձած իրրեւ ներկրող մակաւնուն։ Այսպէս, Շամիրամի պաշտելին Արայ պիտի չճանչցուէր շուտով՝ եթէ Գեղեցիկը չկցուէր իր անուան։ Նոյնը կարելի է կրկնել Անին Թագաւորանիստ քաղաք քնող Աշոտի համար որ Ողորմած յորջորջուած է ժողովուրդէն։ Անակայ որդին Գրիգոր աչքարհածանօթ է իր Լուսաւորիչ տիտղոսով, մինչ իր անունը կրող ուրիշներ՝ Սմաւիչեպատրածով, Վկայասիրով, Գեղապարծով ու Տղայով։ Աւարայրի առիւծը Վարդան Կարմիրը իւրացուցած է ա՛յնքան իրաւամբ, ինչպէս Տիգրան՝ Մեծը։ Ծ քաղաքի Հերոսին՝ Վահան իր անունը կանխող ահաւոր բառով մը՝ Դայլովը կը պանծայ Հայ Պատմութեան մէջ, նման Մարաշու Հայազգի իշխան Վասիլի՝ որուն Դող տիտղոսը պարտ էր Դող ըլլալ գնել, քանի որ ա՛յնքան դողացուցեր էր Թշնամին։ — Մեր կաթողիկոսներու շարքին ալ պակաս չեն վեղարաւորներ՝ այլանդակ մակդիրներով. յիշենք յէկ քանին. Ցովսէփ Կարին, Գրիգոր Ապիրատ, Կարապետ Բոսիկ, Գրիգոր Պիծակ, Յարութիւն Կամսար, Միսիտրճի Խաչատուր, Ծծկեր Կարապետ։ — Ահա՛ պատրիարքներ ալ՝ ոչ նուազ տարօրինակ մակդիրներով. Ցովհաննէսներ Խուղ, Թօփալ, Կոյոս (կարճահասակ), Եօխուճի և Միւիիմ, Անդրէաս Ձեհիկճիեան-Վհրտիվճի, Գրիգոր Շղթայակիր, Խըմըզ Զաքարիա Փոքուզեան, Ստեփանոս Աղաւնի. իսկ Խորհ Պատրիարք Աշըգեանին զանց կ'ընենք իր սիրտով, իր հոգիով, իր խօսքով ու գործքով հանուր Հայութիւնն առնչող խրիմեան արժանի էր Հայրիկ յորջորջումին, ինչպէս Իզմիրլեան՝ «Երկաթէ Պատրիարք» տիտղոսին զոր մենք փակցուցինք իր անուան, անյողդողդ նկարագրին ի պատիւ։ Բայց հակառակ թոչնիկ կոչել, զոր օրինակ, Ալէքսիճեան Արքեպիսկոպոսը որ շատ շատ «Տարօնոյ Արծիւ» քառելու էր կամ «Կիլիկիոյ Անգղ»։ — Եպիսկոպոսանէն դեռ ունինք Ցովհաննէսներ որ Գայլակեր ու Գեղարդակիր կոչուած են, Սահակ մը՝ Ահագինով յիշուած, Ստեփանոս մըն ալ՝ Պեղու (պեխաւոր) մականունեալ։ — Արքազաններէ վերջ, ահա՛ Վարդապետներ՝ իրարմէ տգուշիկ մակդիրներով. Ցովհաննէսներ՝ Կայծակ, Սուսիկ, Շիրաճի, Հոյով, Փուֆ Գրիգոր Դարանաղցի, Կարկուտ Ոնոփրիոս Երեւանցի և Քիւչիւանճի Մարտիրոս Երզնկացի։ — Լուսարար-պերճներէն կայ Աղբիկ Մինաս մը զոր կը յիշեն դեռ Արմաշու ուխտաւորներ։ — Մանկով գրականն աշխարհէն ներս, աւելի մխիթարական է երեւոյթը. Վարդը Պետրոսեան արմայ է կոչուած, Դաւիթ՝ Անյաղթ փելխասփայ, Գրիգոր՝

Մազխուտրու, Ներսէս՝ Շնորհալի, Դուրեան՝ Սկիւտարի տիւսակ, Պօղոս Ֆիզիխեան. (*) ։ — Ունինք դեռ ազգային դէմքեր ալ՝ զորմանալի տիտղոսներով. այսպէս՝ Չհնճիկ Պօղոս, Ցրնցրխ Յովհաննէս, Տէրի Պաղտասար, Պօտուռ Սիմոն, Սապահա-եուր Երեմիա, Պապա Յովհաննէս և Շամբարձում, Էֆհիմի Յովհ. Զէլէպեան, Ազգայինճի Այվազեան, Պօհսպաճի Թորգոմ — Սակայն ինչպէս մեկնել ժողովուրդին մտայնութիւնը, երբ ելած է պղուզ կոչել երգնկացի ներհուն վարդապետը Յովհաննէս, անոր համար որ «կապուտաչուխ» էր ան. մեծանուն ատենախօս Մխիթարը՝ Գօշ, որովհետեւ «քէօսէ» մըն էր. անզուգական սիրերգու նահապետը՝ Քուչակ (Քէօչէկ), ուրիշ ոուսահայ աշուղ մըն ալ՝ Միսխին-Պուռճի։ — Մականուններ ալ կան որ պատմական դարձած են, շնորհիւ գիրեներ պանծացնող վիպասաններու, ինչպէս Բաֆֆիի խնձրը, Զերդի Տանկուտիին, պօլսահայ ռամիկին ծանօթ խնձր եղիսէն և Պոյնուզրու կարապետը, — Անցեալին պատկանող բոլոր այս անձերը վերյիշած պահուս, ո՛րկէ ուր՝ գրչիս ծայրը կը կասչի յանկարծ Ղազարը՝ Տէրի տօրօթինակ մակդիրին հետ. յետոյ ուրիշ մը, շատերու անծանօթ՝ սկիւտարցի պատուական երէց մը, Պետրոս Դուրեանի խոստովանահայրը Տ. Ներսէսը՝ զոր ա՛յնքան անգթօրէն Տէր-Նալչար կը կոչէին իր ծուխերը, պուճէ իր աղցատը վիճակին անճոհ տակնուվրայութեամբ. յետոյ ուրի՛շ մըն ալ, Պայազիտի 20 կախաղանները շարքին՝ Աճկուտի Պետրոսը որուն հետ բանտակից էի եղած գիշեր մը, և որուն մականունը պակուցիչ իմաստ մը կ'առնէ հիմա՝ իր եղերական վախճանէն ետքը տարի յետոյ։

*** Մինչեւ հիմա անհետացող դէմքեր թուեցի ամրողջ՝ երեսից նկատուած այլեւայլոյ մակդիրներուն հետ։ Ներկայացնեմ հապա մըն ալ ողջերէն, որուն անձը տակաւին չի նոյնանար սակայն իր «լազապ»ին զարհուրանքին հետ, — Կովկասէն մինչեւ Թուրքիա, ու մինչեւ Պալքանեան երկիրներ՝ չճանչցող չկայ գինք, ՍՈՍԿԱԼԻ Դաւուսը,

ՍՈՍԿԱԼԻ Դաւուսը

(*) Այս ցանկէն դուրս են անշուշտ ծածկանունները նոր ժամանակի գրողներու որոնք ինքզինքնին ժկրտած են այլ և այլ բառերով. Ծիրանց, Ծերուկ, Մուրացան, Նարդոս, Շանթ, Սիպիլ, Ֆանթազիօ, Թափառիկ, Շոգեգրիչ, Ասպես, Հրապդան, Արիւսպան, Տիրվիշ, Տեսի, Ղարիբ, Վարուժան, Ասուպ, Փայլակ, Նուիրուֆար, Միրանիա, Թեւանիօ, Զօսպա են. են. ։

եթէ ոչ ամէնուն ծանօթ՝ իր դէմքով, գէթ իր այդ անհեթեթ մականուամբ երկար ժամանակէ իվեր շատեր գիտեն զինք՝ իբրեւ ազգ. գործիչ։ Անկախ որ ժողովուրդը չէ սխալած, ոչ ալ մեղանչած՝ իր լաւագոյն առումին մէջ այդ ածականը տալով անոր։ Ամենուրեք է «Մակալէ Դալաուա» հոս վիճելով, հոն համոզելով, այլուր պայքարելով և իր համոզկեր խօսուածքով՝ չանալով դարձի բերել «անգարձներ (իր քմծնումով)։ Հասարակական գործիչի իր եռուն կեանքէ ձերմակ մազած է իր մազերուն, հակառակ իր 47 տարիքին։ Ինքն ալ Անդրանիկի հայրենիքէն, կանուխէն մտած է հոն յեղափոխական դրօշի տակ, գլխաւորաբար մասնակցելով ողբացեալ Արխանեանի գործունէութեան։ 21 տարեկանին կը փախչի Պոլիս՝ ուր կը մտանակցի Պապ-Ալէի ցոյցին։ Յետոյ կը ձանձրանայ Թորամանեան Թորոսէն, և Պանքայի դէպքէն վերջ՝ մեսրոպ Տ'Արտանի վառնա, մանելով Դաշնակց. դրօշի տակ։ Տարիներ կը գործէ ամբողջ Պալկարիոյ շրջանին մէջ, մասնաւորապէս վայելելով Անդրանիկի Պալքանեան պատերազմին՝ զինքը կը գտնենք Պոլիս։ Սարսափի տարին կ'աջողի կծիկը դնել դէպ ի Պուլկարիա, ապա Ռումանիա և Թիֆլիս, կրկին միանալով Անդրանիկի՝ որուն հրահանգով մասնաւորապէս կը նուիրուի որբերու և գաղթականաց գործերուն յԱմերիկա գալ (1916-8)։ Ապա, երբ Հայկ. Հանրապետութեան հիմը կը դրուի, կը մեկնի Երեւան՝ վերատին գործի լծուելու։ 1919ին Պոլիս կու գայ՝ Երեւանի առեւտրական կեանքը ոգեւորելու առաջադրութեամբ։ Պոլշեւիկեան Շարժումը զինքն ալ կը նետէ Պոլիս՝ ուր կը հանդիպի ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ, վաղուց դադրած գործածութենէ, ցորչափ նորն ունի, ՍՈՍԿԱԼԻՆ որ պատուանունի մը պէս իր լսելիքը կը փայփայէ, ամէն անգամ որ ծանօթներ յեղյեղեն զայն՝ քմծիծաղ մը չրթունքնուն

Աբելեան (Երեսփ. Վեներ, Փարիզեան

† Սաւառնցոյ Մխիթարեան Եղիշեան

ՓՐԱՆՑ ՊՕՆԱՐ

Ծնած է Լիկլի մէջ 1869ին, վէվէյի և ժընէվի քաղաքացի անուանած է։ Ուսումը ստացած է Լօզան, Պէռլին և Փարիզ։ Հովիւ Պէնեէնի (1893-905), յետոյ ժընէվի ուր կը մնայ ցարդ նոյն պաշտօնով։—1896ին, Համիտեան ջարգերը երբ արձագանգ կը գտնէին Եւրոպա, Փրանֆթի իր ազգականին՝ Ալպէռ Պօնարի առաջարկով Պէնեէնի մէջ Հայկ. Սպանդին մասին զգայացունց բանախօսութիւն մը կ'ընէ որմէ ազդուած՝ գիւղացի քնատանիք մը քանի մը օր վերջ կը ներկայանայ իրեն և կ'ըսէ. «Դրամ չունիմ տալիք, 7 զաւակ ունիմ, կրնամ 8րդ մըն ալ ունենալ։ Եթէ Հայաստանէն կրնաք որբ մը բերել տալ՝ զաւակներուս հետ սիրով կը մեծցնեմ զինք»։ — Նոյն տարին երբ կը կազմուի Հայոց Օգնութեան Զուիցեր. Ֆօմիթեներու ժողովի՝ նախագահութեամբ Նէօշաթէլի Փրօֆ. Ժօրժ Կօտէի, այս վերջինը կ'առաջարկէ պաշտօն տալ Փրանֆթի՝ կազմակերպելու Հայ որբերու դաստիարակութեան գործը Զուիցերիոյ մէջ։ Փրանֆթի ջանքերով կը կազմուի Հայ որբեր Զուիցերիա փոխադրող և զանոնք պաշտպանող քնկերութիւն մը որ իր գործունէութիւնը կ'սկսի զուգահեռաբար շարունակել Ֆօմիթեներու ժողովին հետ և անոր մէկ ճիւղը կը ճանչցուի Ֆօմիթէներու ժողովը Հայաստանի որբանոցներուն և Սեբաստիոյ զուիցերիական որբանոցի անուց պատասխանատուութիւնը կ'ստանձնէ մինչեւ 1920։ Որբերու, ուսանողաց, հիւանդաց և անոք Հայոց բարօրութեան ի սպաս երկար ատեն անձանձիր տքնելէ վերջ, դարձեալ ինք էր որ գաղափարը, կամ աւելի ճիշդ՝ ներշնչումն ունեցաւ կազմելու Հայասիրական Միջազգային Դաշնակցութիւնը զոր իրեն պէս Հայասէրներու չնորհիւ յաջողեցաւ Փարիզի և ժընէվի մէջ 1920ի կիսուն գործադրութեան դնել և որուն կեդրոնը եղաւ ժընէվ։ Բաց աստի, մեծանուն Հայասէրին ջանքերովն էր որ Յունիս 21ին հիմ նքւեցաւ Հայկական Տունի Ընկերութիւնն ի Զուիցերիա (La Société du Foyer arménien en Suisse), նպատակ ունենալով ապաստանութիւն տալու Զուիցերիա ապաստանող Հայերու։ Ամիս մը վերջ «Հայկական Տուն»ին բացումը տեղի ունեցաւ ի Պէնեէն (Զուիցերիոյ նահանգներէն վօ մէջ գիւղ մը՝ Լօզանի և ժընէվի մէջտեղ)։ Հանդիսական քնդար-

Փրանֆ Պօնար

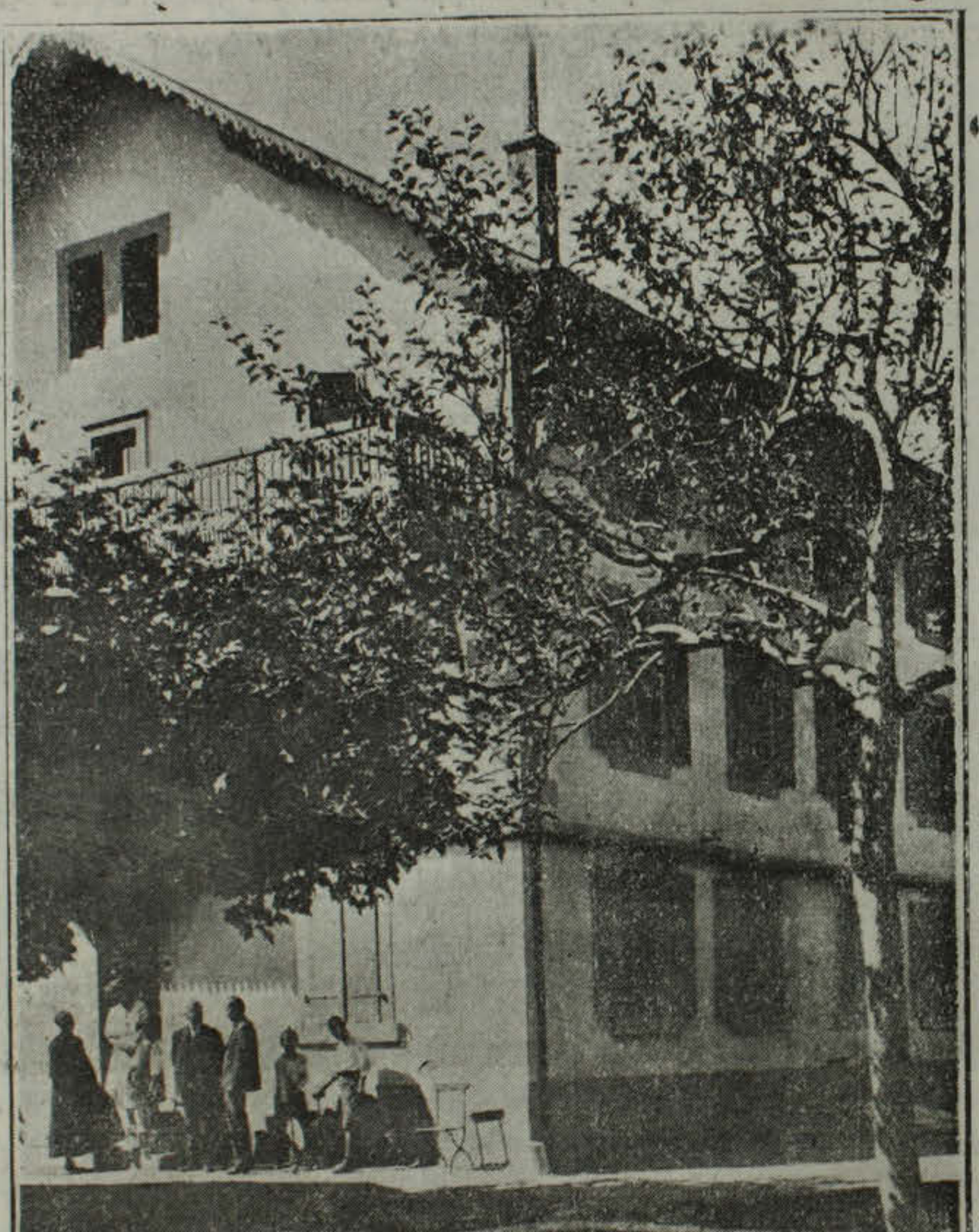
ձակ այս շէնքը սեփականութիւնն է Ընկերութեան. Հայերը հոն իրենց տունին մէջ պիտի զգան ինքզինքնին, քանի որ իրենց համար կազմուած է ան։ Աշխարհիս ամենափոքրիկ հայ գաղութն է այս՝ 26 հոգիով որոնցմէ 10ը տղաք են։ Շէնքը շրջապատուած է ընդարձակ պարտէզով և բանջարանոցով. ունի հրաշալի տեսարան։ կը յուսացուի դարձնել զայն կեդրոն մը աշխատանքի և գործունէութեան, ինչպէս և վառարան մը եղբայրութեան և հայ հայրենասիրութեան։ — Պատուական հայաբէրը մեծ գժուարութեանց բաղխած է, մինչեւ որ կրցած է այդ Տունը

Vue Prise de Begnins (Suisse). Siège du FOYER ARMÉNIEN

հաստատել և համակուլ անպարագրելի երջանկութեամբ մը։ Քրաֆթ Պօնար քաւորդ դարէ հետէ չէ գաղթած հայ անունը հնչեցնելէ և հայ տառապանքը փողահարելէ եւրոպական թերթերու մէջ իր բազմաթիւ յօդուածներով, բանախօսութիւններով և տպագիր տետրերով որոնք սա խորագիրները կը կրեն. Et l'Arménie...? — Suisse et Arménie — — Suisse et Arménie (Le Passé et l'Avenir de l'Oeuvre suisse en Arménie)։ — Իր բանախօսութիւններէն միոյն մէջ ատպէս կ'արտայայ-

տքւի ան. «Եթէ Հայ մը ձեռնէ օգնութիւն խնդրէ, պէտք չէ՛ որ անոր հանդէպ վերաբերուիք իբրեւ մուրացիկի մը, այլ պէտք է ձեռք երկարէք անոր՝ յարգալից նայուածքով մը, ներողութիւն խնդրելով անկէ. վասն զի կարելի չէ ուրանալ ամէնուս վրայ ծանրացող պատասխանատուութիւնը»։ — Ալլուր կը յարէ. «Մտքներնիս որ Ազգերու Դաշնակ-

«Հայկական Տան»ի ընկերները իր պարտէզներով

ցութիւնն օր մը ներշնչուելով ժընեվի մէջ բարձրացող Մխիթար Սեբաստացւոյ կոթողէն՝ միաձայն որոշէ կանգնել Հայաստանի սրտին մէջ տեղ մը, քաղաքի յուշարձան մը որ դատապարտէ 19րդ դարու և 20րդ դարու սկիզբի քաղաքականութիւնը, իբրեւ յանցապարտ՝ անմեղ փոքր ազգի մը փճացման»։

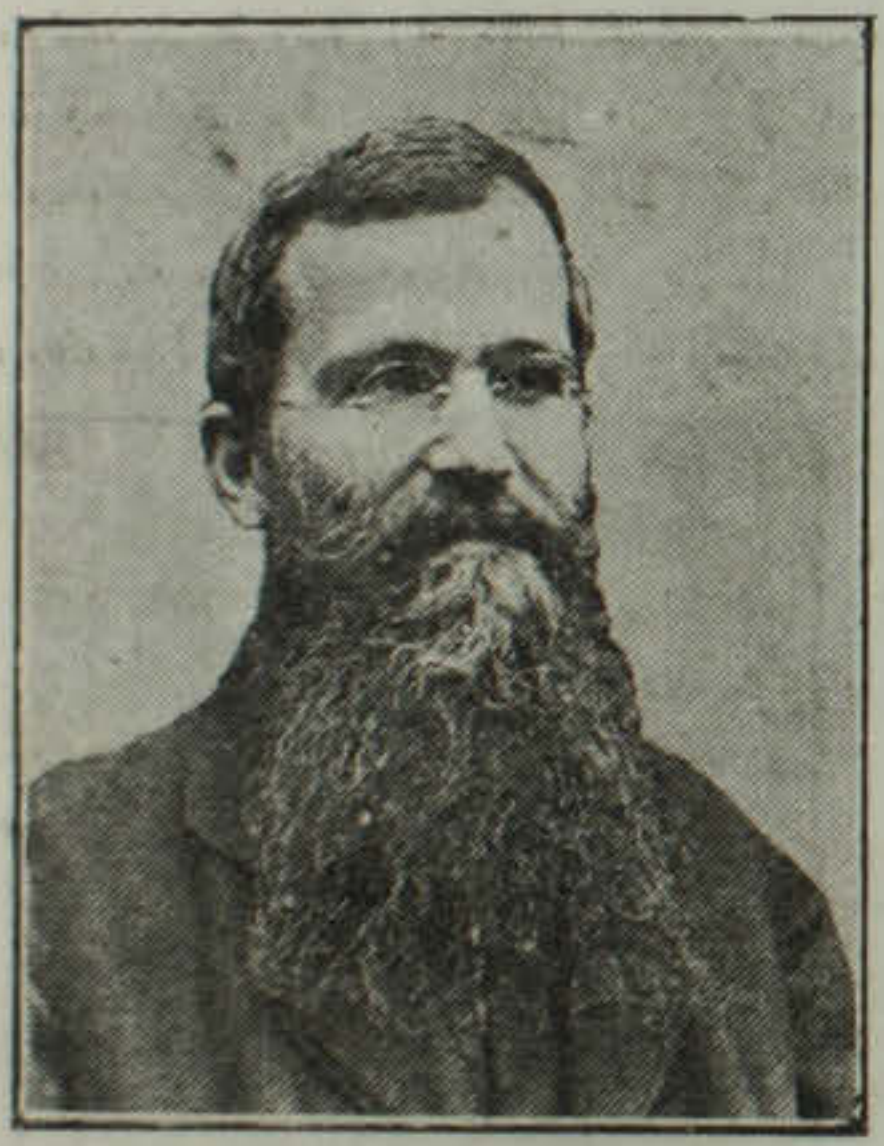

ՅՈՎՀ. ՍՐՔԵՊԱՍ. ՂԱԶԱԼԵԱՆ.—ծն. 16 Յնվր. 1875ին Խարբերդ։ Նախ. կրթութիւնը հոն ստանալէ յետոյ կու գայ Պոլիս և 1887ին կը մտնէ Ազարեան կ. Պատր.ի հաստատած կղերանոցը, 3 տարի վերջ կը մեկնի Հռոմ և կ'աշակերտի Լեւոնեան վարժարանին։ 1899ին կ'ստանայ քահանայութեան աստիճան և կը վկայուի փիլիսոփայութեան և աստուածանութեան վարդապետ՝ Հռոմի Ակադեմիայէն ուր դասեր կ'ուսանդէ լատին լեզուով։ Նոյն տարին հայրենասիրաձգութեամբ մղուած՝ իր ծննդավայրը կ'այցելէ և քանի մը ամիսէն կը կանչուի Հռոմ, իբր հայ լեզուի ուսուցիչ կղերական Համալսարանին և կրկնիչ Լեւոնեան վարժարանին։ 1902ին կ'ուղարկուի Խարբերդ՝ Իտալիոյ Եպիսկ.ի մօտ իբր օգնական և տեսուչ դպրոցներու։ 1908ին կը դառնայ Հռոմ՝ ուսուցչական պաշտօնները վերստանձնելով և կարգուելով Տնօրէն Լեւոնեանի։ 1911ին Թէրզեան կ. Պատրիարքէ կը ձեռնադրուի Եպիսկոպոս Պոնտոսի վիճակին վրայ՝ 8 վարդապետներու հետ, և կը յանձնուի Հռոմի Ամերիկեան Ս. Հոգոյին ճաջորդ տարին կը մեկնի Տրապիզոն՝ իր վիճակին գլուխն անցնելու, և հազիւ երկամեայ պաշտօնավարութիւն մը բոլորած, 1914ին բարեբախտ դիպուածով մը կ'անցնի Ֆրանսա՝ Եպիսկոպոսներու Համագումարի մը մասնակցելու համար, երբ Աղէտը կը պայթի որուն զոհ կ'երթայ իր փոխանորդը Պօղոս Ծ. Վրդ. Խանպէկեան՝ ուրիշ 5 վարդապետներու հետ, (առանց հաշուելու երկոտասան միանձնուհիք, 4 քահանայք և անմոռանալին Թուրեան Վ.)։ Նպաստեան

Գերապայծառ Պօլիս կու գայ ուր կը ձնայ մինչեւ պատերազմին վախճանը, կաթոլիկէ Հայոց որոշմամբ, 1920ին Եւրոպա կը մեկնի Կ. Պատրիարքարանի իբր ներկայացուցիչ, այժ տալու Հայ Պատուիրակութեան կատարած դիմումները։ Նոյն օրերուն, մեր կողմէ Եւրոպա գացած էին Ջաւէն Պատրիարք և Սահակ Կաթող. Կիլիկիայէն, միեւնոյն նպատակաւ։ Նպաստաւոր գերապայծառ օգտակար գործունէութիւն մը կ'ունենայ հոն, մասնաւորապէս կաթոլիկ բարձրաստիճան կղերը շահագրգռելով Հայ Դատով։ Այնուհետեւ կ'անցնի Հռոմ ուր կը կատարէ կարեւոր դիմումներ. 1921 Մարտին Հռոմայ Աթոռէն կը կարգուի առաքելական այցելու և կը դառնայ մայրաքաղաք Ապրիլ 16ին, և կ'ընտրուի կաթոլիկոս-Պատրիարքական Տեղապահ նոյն տարւոյ Օգոստոս 12ին։

Հ. ՆԵՐՍԷՍ Վ.ՐԴ. ԱԿԻՆԵԱՆ.— Ծն. Արդուին (Փուրթայիս) 10 Մեպտ. 1884ին, 16 Հոկտ. 1895ին վիէննայի Մխիթարեանց կղերանոցը մտնելով՝ քահանայացած է 20 Մյս. 1907ին, Մատենադարանապետի օգնական և մատենադարանապետ 1907էն մինչեւ այսօր, խմբագրապետ «Հ. Ամսօրեայի» 1909 Օգոստ.էն 1912 Մեպտ.։ 1920 Մեպտ.ին վերատին կոչուած նոյն պաշտօնին՝ զոր կը շարունակէ ցարդ։ Ուղեւորած է Կովկասեան Հայաստան 1912 Մարտ-Հոկտ., Հայաշխարհին մօտէն ծանօթանալու։— Բազմահմուտ և մեծավաստակ Հ. Տաշեանէն վերջ՝ Հ. Ակինեան գործած է պարծանքը վիէննայի Ութեանին, անդուլ պարապելով պատմական-մատենագրական ուսումնասիրութեան և իր քննական պրպտումներուն թանկագին արդիւնքները լոյս ընծայելով երեսուեւեօթ Հատ՝ իր երկասիրութեանց ցանկը.— «Տիմոթէոս Կուղ Հայ մատենագրութեան մէջ», «Զաքարիա Եպսկ. Գնունեաց և իր տաղերը», «Կիւրիոն Կաթող. Վրաց», «Յովհաննէս Նազաշ, Յովհաննեանք և իրենց բանաստեղծ. ու նկարչ. աշխատութիւնք», «Յովհ. Կաթող. Օձնեցւոյ նորագիւտ գրուածք մը Բանին մարմնաւորութեան վրայ», «Ակնարկ մը վիէն. Մխիթ. Միաբանութեան գր. գործունէութեան վրայ», «Նիւթեր Հայ վկայաբանութեան պատմութեան համար», «Գաւազանագիրք Կոթողիկոսաց Աղթամարայ», «Գրիգորիս Աղթամարցի և իր տաղերը», «Ս. Եփրեմի մեկնութիւն գործոց Առաքելոց», Ձեռքի տակ ունի նաեւ Հայոց Մատենագրութեան Պատմութիւնը (հին, միջին և նոր շրջաններու)։ Այս երկարաշունչ գործերէն

զատ «Հ. Ամսօրեայ»ի մէջ երեւցած է ուշագրաւ յօդուածաշարք մը՝ հետեւեալ նիւթերուն վրայ.— Քննութիւն Եպիփան կիպրացու գործին,— Պետրոս Եպակ. Միւնեաց և իւր երկերը,— Մ. Խորենացի և Բ. Տիեզեր. ժողովը,— Հայոց Թուականի հաստատութեան ժամանակը,— Նոննոսի Մեկնութիւնք Դր. Ած.ոյանի 5 ճառից,— Խոսրովիկ Թարգմանիչ և իւր երկերը,— Աշուշայի Կնիքը,— Նեւսեհցուցանեմ բային Բ. Նշանակութիւնը,—Վիմի քաղաքը Մ. Այրիվանեցւոյ ժամանակագրութեան մէջ,— Ակնարկ մը հայ իրաւանց պատմութեան վրայ և Ց. Կարապետ նոր երկերը,— Գրիգոր Մ. Ռաժիկ վկային նահատակութեան տարին,— Գրիգոր որդի Աբասայ հեղինակ «Պատճառաց գրոց»,— «Պատճառաց գիրք»ը,— Ուխտանէս Եպակ. պատմագիրը,— «Թղթոց գիրք»ին հեղինակը և յորինման ժամանակը,— Դաւիթ Վրդ. Քոբայրեցի,— Վարդան Վրդ. Հաղբատացի,— ԺԳ. դարէ հայ յիշատակարան մը յուն. Աւետարանի մը մէջ,— Մագաղաթեայ Աւետարանի մը յիշատակարանը (1144էն),— Վանկոյ Ս. Նշանը,— Յակոբ Երէց կեսարացի տաղասաց,— Վրթանէս Քերթող և իւր երկերը,— Հայերէնագէտ Ֆրանց Ն. Ֆինկ,—Թաթոս Թոխաթեցի տաղասաց,— Յովհ. Վ. Հոլով և իւր թարգմանութիւնք,— Ս. Իրենէոս հայ մատենագրութեան մէջ,— Իրենէոսի «Յոյց»ը լատիներէնէ թարգմանուած է,— Նորագոյն հատուած մը Ջենոբ Գլակի պատմութենէն,— Մտ. Վրդ. Լեհացի,— Դունոյ 572ի տպատմբութիւնը,— Մ. Խորենացւոյ «Հայոց պատմութեան» բնագրի վերակազմութեան խնդիրը՝ նոր հրատարակութեան առթիւ,— Գր. Կաթող. Աղթամարցի,— Մխիթար Երզնկացի,— Ազատութեան շարժումը ԺԵ.-ԺԶ. դարուն՝ Հայոց մէջ, — Հ. Գրիգորիս Գալէմքեարեան,— Սիմէոն Վ. Ապարանեցի,— Յովհ. Ասկերբերանի Աղբատաց մեկնութեան նորագիւտ հայ թարգմանութիւնը,— Վրթանէս Առնկեցի և իւր տաղերը,— Մինաս Թոխաթեցի,— Ստեփանոս Թոխաթեցի,—Յակոբ Թոխաթեցի,—Նորայր Բիւզանդացի ևն.։ Աւելցնենք որ մեծանուն բանասէրը՝ բոլոր ճշմարիտ գիտուններուն նման՝ օժտուած է ծայրատիճան համեստութեամբ մը։ Ահա թէ ինչպէս կ'արտայայտուի՝ մեր հրաւէրին պատասխանած ատեն. «Ինչ կենսագրական գիծ հաղորդեմ ձեզ՝ վանականի մը մասին որ իւր կենաց մեծ մասն անցուցած է Մխիթարեան շրջանակի մէջ, լուիկ և անպաճոյճ։

Եր ցաւիցիք, որ մեր կամէին ամենայն պատճառներով, այս տարի չկրցանք հրատարակել յատկապէս Տարեցոյցին համար պատրաստած իր բնագրական եւ ուշագրաւ յօդուածը "ՔԱՆԻ՞ ՏԵՍԱԿ ՓՈՒԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹ ԷՐ ՀԱՅՈՑ,, խորագրով. զոր մեր բնթերցողները պիտի ընթանային 1923ին։

Տ. ՆԵՐՍԷՍ ԳԱՆԾ. ՆԵՇԱՆԵԱՆ. — Մօտիկ ազգական Ն. Սեւակի. Ծն. Սիլիվ/ի 1851ին, աշխարհական անուամբ Յակոբ. Պահ մը Պօլիս ատաղձագործութիւն քրած միջոցին՝ կը հանդիպի Աշըգ Մխիթի (Հայ) որ կը մարզէ զինք Թրք. աշուղութեան մէջ, և Նշանեան կ'արտայայտուի որպէս կարող աշուղ մը, Ախթէրի ծածկանունովը (իր մասին աւելի քնդարձակ գրուած է Տրգատ Եպսկ.ի «Հայ Աշուղներ» գիրքին Ա. հատորին մէջ). Ատեն մը վերջ փափաք կ'զգայ մայրենի լեզուն ուժգնելով քահանայ ձեռնադրուելու, և այս առաջադրութեամբ կը մտնէ Արմաշու Դպրեվանքը՝ Զաւէն Ս.ի և իր քնկերներուն աշակերտութեան օրով։ Օրմանեան Ս.է քահանայ ձեռնադրուելէ յետոյ կը դառնայ ծննդավայր — Լնդհ. Պատերազմին կը գանուէր Տիմոթէքա՝ պուլկարեւթուրք սահմանագլուխը բազմաթիւ հայ երիտասարդներ Ուղուն-Փէօփրիւէն գիշերանց այս քաղաքը կ'անցնէին Տ. Ներսէս գաղտագողի լեռան վրայի Ս. Գէորգ վանքը կ'առաջնորդէր զանոնք, շաբաթով պարէն կրելով, իր Հանքերով մինչեւ անոնց իրը զինուորագրութիւնը՝ պէկր. զին. իշխանութեան կողմէ։ Տ. Ներսէս իր անվեհեր նկարագրին կը միացնէ ծայրայեղ անձնուիրութիւն մը նայլ, ունեցած մէ'կ շապիկը չունեցողին տալու աստիճան. ուստի իրաւամբ «Պատիկ Խրիմեան» կոչած էին զինք Պուլկարիոյ մէջ։ Այժմ Տիմոթէքա է դարձեալ, համեստօրէն աշխատելով իր փոքր հօտին բարօրութեանը համար։

ՏԻԿ. ԻՍԱՈՒՀԻ ՄԻՆԱՍ. — Ծն. 1884ին Եէնիքէօյ (Վոսփոր), Ծով. Նախարարութեան բժիշկ-գնդապետ և Թքնկրեանց փեսայ՝ Մինասեան Յակոբ Պէյի զաւակը։ Հայերէնի և Ֆրանսերէնի իր առաջին ուսուցիչը եղած է Հ. Գր. Վ. Մէրճանեան. յետոյ Բերայի Լատալ. Քերց վարժարանը մնալով՝ կ'աւարտէ իր ուսմունքը Համաս Ֆրնս., Լատալ. և անգլ. լեզուներու, 15 տարեկանէն սկսեալ՝ տեղական Ֆրնս. Թերթերու մէջ, նշանակելի յաջողութեամբ գրած է նորավէպեր որոնք իսկոյն Թարգմանուած են հայերէնի, և որոնցմէ չատերը վերերեւած են Փարիզի, Պուքրէշի և Բէթրապուրկի Թերթերուն մէջ։ La Roumanie հերոսուհւոյ գրախօսականով մը արտայայտուած է իր մասին, նոյնպէս Պօսթքն հրատարակուող ամերիկեան հանդէս մը անգլերէնի վերածած է իր գեղեցիկ նորավէպերէն մին՝ Վատիլիսն և հրատարակած իր լուսանկարին հետ։ — Երկերք. Les heures intenses, Sanglots, Perles vénéտ. ներսէս գանձ. նեշանեան.

tiennes (արձակ քերթուածներ) և Nouvelles et Contes (Մատամ Պէռթ-ժօռժ կօլխի յատաջաբանով)։ — Յարդ լոյս տեսած իր նորավէպերուն թիւը հարիւրը կ'անցնի։ Զգայացունց էջ մըն էր Բ. Լօթիի ուղղեալ իր «Բաց նամակ»ը՝ քանի մը տարի առաջ «Շանթ»ի մէջ երեւցած, ուրկէ յիշենք Ce qui meurt . . . , Roses attiques, Voix dans la nuit, Son vœu, Vivre եւն., նաև Ջայլս-Հարոլդի ֆրնս. թարգմանութիւնը որուն մեծ խնամք տարած է՝ թէ՛ իմաստի ճշդութեան և թէ լեզուի քնարութեան ու գեղեցկութեան տեսակէտով։—Իտալիա է հիմա՝ հոն դաստիարակուող իր զաւակաց հետ, և ի լրոյ կը տեղեկանանք թէ դրելու վրայ է հոգեբանական-նկարագրական վէպ մը (Դեռ եւս հայերէնին չվերածուած իր արտայոյզ պատմուածքներէն մին տե՛ս ներկայ Տարեցոյցիս գրական բաժինին մէջ)։

† **ԲԱՐՈՒՆԱԿ ՊԷՋ ՅԱԿՈՒԶԵԱՆ.**—Ծն. Հասքէօյ 18 Հոկտ. 1824ին, որդի ակնցի սեղանաւոր Մխ. Փոխիկեանի։ Նախ. կրթութիւնը կ'ստանայ Թաղին դպրոցը։ 1833ին կը փոխադրուի Ֆէների վերեւ՝ Գանլը-Ֆիլիսէի Ս. Աստուածոց որբանոցը, դասընկեր ունենալով Կ. Ս. Իւթիւճեանը։ 5 տարի վերջ Սկիւտարի ձեմարանը կը մտնէ ուր կը մնայ մինչեւ անոր փակումը (1840)։ Օգտուելով այն հրամարտակէն որ կ'արտօնէր ոչ-իսլամաց քնդունելութիւնը, 1841ին կ'աշակերտի Կալաթա-Սարայի գին. բժշկանոցին։ 6 տարիէն, աւարտական քննութիւնները տալէ առաջ, բժշկ-հետեւորդ կը կարգուի սեռնեկապետ Լազուպ Պէյի — որ պաշտօն ունէր փոքր Ասիոյ զանազան վիլայէթներէն շրջիլ և Պաղտատի կուսակալին տանիլ «գիլէճ-գաֆթան» մը։ 10 ամիս կը տեւէ այդ ուղեւորութիւնը որուն նկարագրականը հատորի մը մէջ ամփոփուած է իր մահէն յետոյ՝ Ճանապարհորդութիւն ի Բաբելոն ընդ աշխարհ Հայոց յամի 1847 խորագրով (տպ. Վրմաշ 1876)։ Դարձին՝ 2 տարի եւս կը հետեւի դասերուն և 1849ին կ'ստանայ վկայական և դեր-հազարապետ (գօլաղասի)ի աստիճան։ Յաջորդ տարին կը գտնենք զինք Հայտար-Փաշայի գին. հիւանդանոցին մէջ՝ իբր օգնական բժիշկ։ Շատ չանցած, «Հայաստան» թերթը կ'սկսի հրատարակել իր բժշկ. յօդուածները, նաև իբր բժիշկ և վիրաբոյժ կը շահի մեծ համբաւ՝ իր գործունէութեան շնորհիւ։ 1853ի սկիզբ Ամիս անուն պատմական, բանասիրական, բնագիտական, բժշկական եւն. պարբերականի մը հրատարակութիւնը կը դրագրեատոր յայտարարութիւնը միայն կը ցրուէ, վասն զի կ'ստիպուի Պօլսէն հեռանալ, 1853–5 վարելով Մանաստիրի գին. հիւանդանոցի բժշկապետութիւնը՝ հազարապետի, ապա Գայմագամի աստիճանով։ 55ին կ'ստանայ «միրալայութեան աստիճան և կը փոխադրուի Շումնու, կայս. Բանակի Ա. բժշկապետի պաշտօնով։ 16 Հոկտեմբեր 1856ին կը գտնայ Պօլիս, բարեկամներուն՝ Օտեանի, Սերվիչէնի, Ստ. Ալամդեանի և Կ. Ս. Իւթիւճեանի մօտ, ինք ալ անոնց պէս նուիրուելով հանրային գործե-

բու։ Նոյն տարին Դեկտ. 3էն սկսեալ կ'անդամակցի Կայս. Բժշկ. Ընկ.եան և այդ տոթիւ կը պատրաստէ Ծիւրակեան ախտին բուն պատճառն ու բուժիչ դարմանը ֆրնա. ուսուցնասիրութիւն մը զոր հայերէնի ալ վերածելով՝ կը հրատարակէ «Մասիս»ի մէջ։ 59ին անդամ կը կարգուի Հասարակաց Կրթութեան ժողովին և անձամբ չընչելով մայրաքաղաքին ազգ. դպրոցներէք՝ կը պատրաստէ Ա. կրթ. վիճակագիրքը։ 3 Մայիս 1860ին անդամ կ'ընտրուի Աբգարեանի Բժշկ. կազմութեան և Բ. Դրան հրամանաւ իզմիթ կ'ուղարկուի, քննելու համար պատճառները այն տակալի հիւանդութեան որ 1 տարի առաջ 2000ի մօտ կեանք հնձած էր։ 1860ին՝ անդամ Ազգ. անդրանիկ Երեսփ. ժողովի և Սահմանադրական առաջին Ասամբ. խորհուրդի։ Իբր ատենապետ Ասամբլեականին, նոյն տարին կը կազմէ Հիմնագիր մը որ Ա. կրթ. ծրագիրն է ի մեզ։ Յաջորդ տարին՝ անդամ Համազգային Բարեգործական Ընկերութեան, նաև Ազատ-Արհեստոց (1865)։ Երբ պետական հարուածով Սահմանադրութիւնը կը դադրի 1861 Հոկտեմբերին, Բ. Դրան կողմէ կը կազմուի Առժամեայ խառն ժողով մը, ատենապետութեամբ Բարունակ Պէյի որ այդ թուականէն «Բոթիկեան» տոհմանունը կը ձգէր և կ'ստորագրէր «Ֆէրուհեան»։ 1 Օգոստոս 1862ի դէպքը — ժողովրդային անհամբերութեան ցոյց և պատրիարքարանի փակում — որ զինուորական միջամտութեան կը յանգէր՝ պահ մը պատճառ կ'ըլլայ Բարունակ Պէյի ձերբակալութեան ազգային գործերէն։ Երկու տարի յետոյ, կարճ միջոց մը, կը տեսնենք զինք ատենապետ Քաղաքական ժողովոց, 67ին ալ Ազգ. Երեսփ. ժողովի «Փանոսեան մատակարարութեան» գործավիժումէն յետոյ, ինք՝ իբր երկաթեայ աշխատաւոր՝ 1868ին Ազգ. Հիւանդանոցի մէջ մեծ մաքրագործում կը կատարէ լիազօր-վերատեսուչի հանգամանքով, և գրի կ'առնէ խիստ տեղեկագիր մը՝ նախորդ յոռի վարչութեան բոլոր թերութիւնները մատնանշող։ Այս անուշադիր Հայը թերեւս կարենար մեծ ծառայութիւններ մատուցանել նոյն հաստատութեան, եթէ ազգանուէր իր կեանքը չկատէր՝ յանկարծական մահով 5 Հոկտ. 1868ին։ Օգաէն Խօճասարեան կը գրէ իր մասին. «Բարունակ Պէյի հետ տեսնուողը ո՛րչափ ալ անոր երեսին կրքոտ միջոցին հանդիպած ըլլար՝ չէր կրնար տեւական ոխ մը պահել սրտին մէջ»։

† **ՆԱՀԱՏՈՒՐ ՆԱՐՔԻՆԵԱՆ.** — Աւարտական Էջմիածնայ Գէորգեան Ճեմարանի և Բէթլօկրատի իրաւաբանական վարժարանի, կանուխէն կը մանէ Դաշնակցութեան շարքերուն մէջ ուր կ'արժանանայ ամէնուն յարգանքին՝ իր վաս վուն գործելակերպով։ 1914ին կ'անդամակցի կամաւորական գունդերու կազմակերպման Համար Հայկ. Բիւրոյի կից ընտրուած յանձնախումբին։ 3 տարի վերջ, Հոկտ.ին Թիֆլիս գումարուած Ազգ. Համագումարին կը մասնակցի իբր պատուիրակ իր կուսակցութեան կողմէ, խմբակցութեան ղեկրի դերը վարելով և ցոյց տալով խորհրդարանական կեանքի գիտակցութիւն, չափազանց պաղարիւն,

մանաւանդ ուղիղ և չափաւոր վարմունք՝ բանավէճերու ընթացքին։ Նոյն ժողովէն կ'քնարուի Ազգ. Խորհուրդի անդամ և հոն ալ կը փայլի իր ձիրքերով։ 1918 փետր.ին երբ կովկասեան ժողովուրդներու Սէյմը (խորհրդարան) կը կազմուի, կարճիկեան՝ որպէս Համառուսական Սահմանադիր ժողովէն քնարերաց անդամ՝ կը մասնակցի անոր, և 22 Ապրիլ 1918ին երբ Սէյմը ներսիսեան թաժանուելով հռչակելով Անդրկովկասը՝ դաշնակ կը կազմէ, կարճիկեան կ'քնարերի եւմս. փօմիսար (նախարար). այդ պատճառաւ է որ կովկասեան հանդաշնակցութեան կողմէ շրջաբերուած պօներըը կը կրեն իր ստորագրութիւնը։ Նոյն տարին Պաթումի խորհրդաժողովին առթիւ համակերպած բլշևիկով որ կարան ու Պաթումը թուրքերուն յանձնելու, քան Պրէսթ-Լիթովսքի դաշնագրութեան, և իբր անդամ Զեէկէլի դահլիճին՝ մեղսակից դարձած բլշևիկով կարսի յանձնումը հրամայող հեռագրին, կարճիկեան առարկայ կը դառնայ ժողովրդային ատելութեան և նոյն իսկ Դաշնակցութեան շարքերուն մէջ բուռն զայրոյթ ցոյց կը տրուի իրեն դէմ։ 28 Մայիս 1918ին երբ կովկասեան Դաշնակցութիւնը կը լուծուի և Հայաստանի անկախութիւնը կը հռչակուի, կարճիկեան՝ իբր Ազգ. Խորհուրդի անդամ՝ կ'անցնի երեւան և ց. Քաջազնունիի կազմած անդրանիկ Դահլիճին մէջ կ'ստանձնէ Եւմս. նախարարի պաշտօն զոր կը պահէ 1918 Հոկտ.ի Դահլիճի վերակազմութենէն վերչն ալ։ 1919 Յնվր.ին, Դաշնակցական գործիչ և ահաբեկիչ եկոր Տէր-Մինասեան կ'սպաննէ զինք՝ իր պաշտօնատան մէջ, գրասեղանին գլուխը։

2. Հաճրապետութեան նախկ. քիճաճնապահաց նչարր. Խ. Կարճիկեան՝ մահուան անկողնին մէջ

ՅՈՎՀ. ՍԱՂԱԹԵԼԵԱՆ.—ծն. 1864 Դեկտ.ին Ախտրան (Էջմիածին) որուն քահանան էր իր հայրը Տ. Յակոբ՝ 1895ին վախճանած։ Ուսած է Երեւան, յետոյ Թիֆլիսի գիմնազիոնը։ Մասնաւոր կայսհամալսարանէն վկայեալ էրաւաբան 1888ին։ Այնուհետեւ կ'սկսի իր պետական և ազգային պաշտօնավարութիւնները որոնցմով Պ. Սաղաթելեան յայտնի դէմք մը դարձած է։ Նախ Սուրմալու գաւառի եղեռնագործութեան քննիչ կարգուած է, 1892–5 տեսուչ Գէորգեան ձեմա-

բանի, ապա վերատեսուչ Թիֆլիսի Ներսէսեան դպրոցի և Պագուի երդուեալ հաւատարմատար 1898–1905, մինչեւ երեւանէն անդամ քնտրուելը (1907) Բ. պետական Տումայի զոր Ջորը փոխարէն լուծել, բմբոստ հանգամանք մը նշմարելով, և հրատարակեց քնարական նոր օրէնք որուն համաձայն կը սահմանափակուէր Կովկասի երեսփոխանները թիւը։ Ըստ այդմ, Պագու, Երեւան և Գանձակ մէ՛կ հայ պատգամաւոր միայն պիտի ունենային նոր քնարութեան, այդ երից նահանգաց Հայութենէն լինք քնարուեցաւ անդամ Գ. պետական Տումայի որ բոլորեց իր հնգամեայ շրջանը (1907–12)։ Այդ Տուման կը բազկանար 442 անդամներէ որոնցմէ 3ը միայն Հայ էին, լինք, Խրիմէն՝ Մուրզայէֆ և Տօնի շրջանէն՝ Աճէմեան — այս երկուքը սակայն սեղմուելէ և խառն ազգութիւններէ քնարուած։ — 1919ին Պր. Սաղաթելեան Երեւանի Հայ Հանրապետութեան կողմէ կը նշանակուի դիւանագիտական ներկայացուցիչ Հարաւ. Ռուսիոյ գինեալ ոյժերու գլխ. հրամատարութեան մօտ (Զօր. Տէնիքին և Վրանկէլ), նաև Փարիզեան կառավարութենէն երբ Ռուսաց բանակը յեղափոխութիւնը կը պայթի, Զօր. Վրանկէլի հետ կու գայ Պոլիս ուր կը մնայ ցարդ, պահելով նոյն պաշտօնները։

Մ. ՎԱՐԴԱՆ ՄԱԼԳՐՕՄ.—Ծն. 12 Մեպտ. 1883ին Մերաստիա։ 3 տարուն էր երբ ծնողացը հետ Պօլիս փոխադրուեցաւ, անկէ ալ Պրուսա։ Պատանեկութենէն մեկնեցաւ Ամերիկա և մտաւ Զիքօֆի քաղաքին (Մէս.) նախակրթարանը։ 1899ին Սբրինկֆիլտի «Ամերիկայի Միջազգ. Ակադեմիան» յաճախեց, ապա «Ամհէրսթ Գոլէճ»ի դասընթացքն աւարտելով՝ 1907ին առաջաւ «Պահակաւոր Արուեստից» վկայականը։ Իր յարատեւ ուսանողութեան շրջանը հուսկ ուրիմն յանգեցաւ Հարուարտի Համալսարանին որուն էրուարտեան ճիւղը լրացուց և արտօնուեցաւ իր արուեստն ի գործ դնելու։ 1909ի ամառէն սկսեալ այցելեց և ուսումնա-

սիրեց Եւրոպայի դէմ. քաղաքները, յետոյ դարձաւ Պօսթըն ուր դատեր վարեց համբաւեալ փաստաբանական Տան մը հաշուոյն։ 1912ին հաստատեցաւ Ն. Եօրք և խորհրդատու-փաստաբան կարգուեցաւ ապահովագր. 3 մեծ ընկերութեանց։ Նոյն տարուոյ Հոկտ.ին ամուսնացաւ ի Մանթքլէր (Ն. Ջերզի) Միս Ճ. Լ. Գուլտէնթի հետ և վերադարձաւ Նիւ Եօրք ուր կը շարունակէ ցարդ իր պաշտօնը — ի շարս այն հանճարեղ հայորդւոց — որոնք դիւր կենցաղի մը վայելքներէն կամովին հրաժարած՝ չեն դադրած օտար երկինքի տակ տքնիլ իրենց խելքով ու գրիչով ի նպաստ հայ ազատագրութեան, — Մալքոմ կը շեշտուի արդարեւ իր անպարմուկ այլ ազդօգուտ գործունէութեամբը։ Հայկ. Հարցին շուրջ իր բազմաթիւ լուրջ յօդուածները երեւցած են թէ՛ օտար և թէ հայ թերթերու մէջ։ Իսկ THE ARMENIANS IN AMERICA հոյակապ իր հատորը զոր նախապէս թերթօնեց «Բիւլկրինա Բրէս», նկատուած է ամենալաւ երկն ամերիկահայ տաղանդին մասին։ Գիրքը զարդարուած է Վերմանիոյ նախ. ամերիկ. դեսպան Ճէրբրտի յառաջաբանովը։ Մ. Նահանգաց արտ. գործոց Քօմիթէին մասնաճիւղը (որուն նախագահն էր ծերակուտական Հարտինգ, այժմ Նախագահ Մ. Նահանգաց) երբ լսեց Հայոց բազձանքներն ու բացատրութիւնները՝ Հայաստանի մէջ խաղաղութիւնը տիրելու մասին, Մալքոմ անուանուեցաւ հայ յանձնաժողովին քնդհանուր խորհրդական և կառավարիչ։

Ռաֆ. ԲԱԳՐԵՒԱՆԴԵԱՆ. — Լօզանէն աշխատակից Ճակատագրի և Դաւանանքի, այժմ Հարթֆօրտ (Ամերիկա), բուն անուամբ Տ՛Քթ. ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՃԷՄԵԱՆ որ մեր հրատէրը պատուելով՝ բժշկական շահեկան յօդուած մը ղրկեց (տե՛ս Դիտ. Բաժին), ինքնակենսագրութեանը հետ որ ահա՛. — «. . . Թէև սա՛ օրերուն՝ հայ ժողովուրդը կրնար անգիտանալ, որ իր այս զաւակը ծնած է Պլէճիկի Թիւրքմէն գիւղը 3 Նոյ. 1886ին երկրորդական կրթութիւնս ստացած եմ Այնթապի Ամերիկեան Գոլէճը, 2 տարի ալ գտնուած՝ Պէյրութի Համանուն կրթարանն ու բժշկական վարժարանը Ազգային-ներսիսեան գետնի վրայ քնկերակցութիւններ կազմելու հարցին մէջ, այդ հաստատութեանց վարիչներուն հետ տևդի ունեցած բանակցութիւնները արգելք եղան ուսրտելու ամբողջական գործնթացքս. բայց հակառակ այդ անախորժ յիշատակներուն՝ երբ ապաստութիւններով

կապուած կ'զգամ անոնց հետ. այդ յարկերուն տակ տրուած գիտ. լուրջ դաստիարակութիւնը կը բաւէ որ նոյն սեմերէն անցնող երիտասարդութիւնը երախտագիտութեամբ յիշէ իր հին օրերը։ Եւ որովհետեւ այդ բնդհարմանց օրերուն՝ Թուրքիոյ վրայ կը շողար Ազատութեան կեղծ արեւը, ճամբաներն ալ կը բացուէին, քանի մը քնկերներով ուղղուեցանք դէպ ի գեղեցիկն Հելվետիա։ Եւ Լէմանի շնորհալի հարսին, ժան-ժակ Ռուսոյի քաղաքին, մեր ազատագրութեան պատմութեան ա՛յնքան յիշատակներով կապուած ժընեվի մէջ սկսանք պարապիլ բժշկութեամբ, 1914ին վկայականս առած՝ դարձայ Պօլիս։ Պատերազմը կը յայտարարուէր և ես կը մտնէի Թուրք բանակին մէջ իբրեւ բժիշկ, չատերու նման տանելով դառնութիւնը սեւ օրերուն։ Տարտանէլ, Կիլիկիա, Միջագետք, և Հայաստան՝ Թուրք սպայի տարազով քալեցինք այն ճամբաներէն որոնք Գողգոթան եղան մեր ցեղին։ Զինադադարէն վերջ անցայ Զուիցերիա։ 2 տարի է լօզան եմ, իմ հաւատս այժմ դնելով Հայ Կարմիր Խաչի Պօլսոյ կեդրոնին տրամադրութեան տակ։ Ի դերեւ չելան Կարմիր Խաչերու միջազգ. քնտանիքին մէջ մտնելու համար թափուած ճիգերը. Պօլսոյ Մարմինը հրաւիրուեցաւ խորհրդակցական ձայնով մասնակցելու կ. Խ.ի 10րդ Միջազգ. խորհրդաժողովին (*) ուր Հ. կ. Խ.ը ներկայացնելու հաճոյքն ունեցայ։ Այնուհետեւ ժընեվ տեղի ունեցաւ Մանուկներու Օգնութեան Միջազգ. Միութեան տարեկան քնդհ. ժողովը որ կը գտնուի կ. Խաչի Միջազգ. կոմիտէի բարձր հովանաւորութեան տակ։ Այդ Միութեան մէջ եւս հայ ձայնը ներկայացնելու պատիւն ունեցայ։ ժընեվի մէջ է նաև կեդրոնը Հայոց բարեկամ Զուիցեր. Մարմիններու Գաշնակցութեան որուն անդամներէն չատերուն ծանօթ ըլլալով ուսանողութեանս տաեն՝ հրաւէր ստացայ Հայաստան դրկելիք իրենց հիւանդանոցին բժշկապետութիւնն քնդունելու։ Անհուն սիրով պիտի ուզէի տանիլ մեր երկրին մէջ այդ օգնութեան գործը որուն ա՛յնքան պէտք կայ։ Դժբախտաբար ցաւալի պարագաներ միշտ յետաձգեցին մեկնումս։ Երկար ապաստիներէ յոգնած՝ կ'ատիպուիմ հրաժարելու այդ սիրական գործէն, երթալ Ամերիկայի մէջ փնտուելու համար ապագաս։

ԱՌԱՔԵԼ ՋԱԳԸՐԵԱՆ.—ծն. 13 Օգոստոս 1887ին Դամասկոս, որդի զին. բժիշկ-Հաղարապետ Գրիգորի։ Մանուկ հասակէն ձնողածք հետ Պօլիս փոխադրուելով՝ նախ. կրթութիւնը կ'առնայ Լիւսէ, Պալաթ, պահ մըն ալ կեդրոնական, ֆրնս. «Ֆօռ» և Օսմ. Բժշկ. Համալսարան ուրկէ 1908ին կը վկայուի դեղագործ։ Սահմանադրական կառավարութիւնը երբ կ'սկսի ուսանողներ դրկել Եւրոպա, Զագըրեան եւս կ'քնտրուի և Փարիզի Ֆիզիք Թեանց Համալսարանը կը մտնէ, հետեւելով քիմիագիտութեան, նաև «Ինսթիթիւ Փասթէօռ», ուր ալ վկայուելով 1913ին պահ մը կ'աշխատի հոն Փրօֆ. Իւապէնի քով, ապա

(*) 1921 Մարտ 31էն Ապրիլ 7, իսկ «Միանութեան Օգնութեան»ը՝ 7-9 Ապրիլ։

կ'անցնի Նանսի, յաճախելով ճարտարապետ-տարբրութիւններու վարժարանը։ Ընդհ. պատերազմի նախընթացին Պոլիս դարձին՝ պետական վարժարաններու մէջ կ'սկսի դասախօսել և զերծ ծնալ զին. ծառայութենէն։ Զինապարտէն վերջ բոլոր դասերը կը լքէ — բացի ի կեդրոնականէն — և կը խաղայ աւազ դեր մը՝ մեր որբերու փրկութեան գործին մէջ, կարգուելով ներկայացուցիչ Ազգ. պատրիարքարանի՝ Անգլ. Դեսպանատան մօտ։ Իր նախաձեռնութեամբ ազատագրուած են 1050 որբ՝ 4 ամսուան ընթացքին, իսկ այնուհետեւ շուրջ 600։ A. K. T. ակզբնատառերով Օրիենթ Նիւզի մէջ երեւցած են առանց չարչարալից կեանքերէն քազած իր յուշիչ և հարազատ դրուագները որոնցմով հետաքրքրուած է Ազգերու Դաշնակցութիւնը։ Բաց աստի, յոյն որբերու փրկութեան համար ալ չանքեր թափած ըլլալուն ի վարձ՝ ստացաւ Ս. Գէորգի խաչը Հելլէն կառավարութեան կողմէ։

† **ՄԱՆՈՒԿ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ**. — Երբ կը պատրաստուիմ քանի մը տող նուիրել իր յիշատակին, միտքս կու գայ Լէօի այն խօսքը զոր Ս. Մեսրոպի կենսագրութեանը մէջ՝ տեղ մը յիշած է, Հայ Դրականութեան անդրանիկ չարժումը պատմելու առթիւ. «Խուլ, կորած գիւղերից մատղիկ են դուրս գալիս որոնք հոչակում են թէ՛ իրանց եւ թէ իրանց գիւղի անուանները»։ Այսպէս եղաւ Մանուկ Դանիէլեանի պարագան ալ. առանց այս գիւղացի հասեատ վարժապետին, կրնամ ըսել թէ Խիւն մեզ համար անծանօթ անուն մը պիտի մնար, որուն գժուա՛ր թէ հանդիպէինք աշխարհագրութեան մէջ ալ։ Առանց Խիւնցիին (այսպէս կ'ստորագրէր Մ. Դանիէլեան «Բիւրակնի» և «Արեւելքի» ուղղեալ իր գրութիւնները), պիտի կորսուէր ի սպառ Խիւնի գաւառաքարբառն ալ զոր ա՛յնքան խնամօք պրպտած և հաւաքած բառամթերքով ծանօթացուց մեզ։ Տիրանակերտ, Սլիվան և Խիւն իր կրթական ու գրական մարզերը դարձան, և այդ գոյգ ասպարէզներուն հաւատարիմ ու անձնուէր մշակը եղաւ, աքնելով 30 տարի անդուլ։ Կը յիշեմ թէ մէկէ աւելի անգամներ քնդհարուած ունեցաւ վիճակաւոր Առաջնորդին հետ որ ինքն իրեն ներած էր արհամարհիկ շեշտով մը խօսիլ այս «վարժապետ»ին հետ։ Բայց «վարժապետ»ի հետ խաղալ չըլլար, երբ ան Մանուկ Դանիէլեանի պէս արիւնի և արժանապատուութեան զգացում կը կրէ։ Այս պատճա-

ւաւ պաշտօնանկ եղաւ, բայց անդրդուելի մնաց իր կարծիքներուն մէջ, և, իբր խղճամիտ ու պարտաճանաչ ուսուցիչ չարունակեց գանգատիլ դպրոցավարական-մատակարարական ապիկարութեանց դէմ։ Աշխատակից մը Հրատարակած «Բիւրակն»ի, ստորագրեց Համազից յօդուածներ ազգագրական-լեզուաբանական-տեղագրական նիւթերու վրայ։ Թղթակից «Արեւելք»ի, գրեց շահեկան էջեր՝ տեղւոյն ազգային-կրթական անցուդարձերու շուրջ։ Մէկ խօսքով, Դանիէլեան եղաւ մին այն պատուական ուսուցիչներէն որոնք Դաւուտին կարեւոր անհատականութիւններք հանդիսացան, ինչպէս Գեղամ՝ Մուշի, Թլկատինցին՝ Խարբերդի, Գազանճեան՝ Յոզոկիոյ, Յարութիւնեան՝ Մալկարայի, ևն.։ — Եւ մտածե՛լ թէ այդ ուսուցիչը, պարզ շինականի զաւակ, այրուբենը չէ՛ ճանչցած մինչեւ 15 տարեկան, և անկէ վերջ միայն, մէկ ձեռքն արօր, միւսն ալ գիրք՝ ինքնօգնութեամբ յաջողած է Խիւանի Սաղտուն գիւղէն բարձրանալ մինչեւ մինչնակարգ վարժարանի տեսչութեան։ Ա.յսպիսի մէկը չէր կրնար աչքի փուշ չըլլալ և զերծ մնալ Իթթիհատի հալածանքէն։ 1915ին իր բոլոր հայրենակիցներուն պէս ինկաւ տարագրութեան ճամբուն վրայ, թողլով 2 զաւակ, մին վաճան՝ այժմ Ջուխցեբիա, միւսն ալ կայծակ՝ աքսորի անվերջ տագնեերը քալած և հրաշքով փրկուած, դեռ նոր ապաստանելով Ա.զգ. Խնամատարութեան գիրկը։

Ս. ԴԱՒԹԵԱՆ

ՊՈՒԼԿԱՐԱՑԻ ԳՐԻԳՈՐ.—Տիեզերքիս վրայ դեռ եւս իրենց մրգուղ գոյութիւնը քաշկռտող փոքր ազգութեանց մէջ — որոնց ծոցը յղի է միշտ անկախ Հայրենիքի մը ստեղծման համար ոգի ի բուին դառոտղ զաւակներով — հազուագիւտ է տեսնել անհատներ որոնք այդ գաղափարով տոգորուն՝ անսպառնալի գործած ըլլան անդուլ։ Շատերուն արդար փառասիրութիւնը եղած է ըղլալ եւ երեւալ։ «Թողո՛ւն որ գործեն, թողո՛ւնք որ խօսին»ի սկզբունքը դաւանողներէն դուրս՝ կը հանդիպինք դեռ մարդերու պզտիկ թիւի մը որ կը սիրէ անսևնուն ապրիլ, հակառակ իր մեծ անձնազոհութեանց։ Այս դասուն կը պատկանի ահա՛ ակնառուն «խելօք» Հայ մը «Պուլկարացի Գրիգոր» որ ո՛չ ուսում ունի, ո՛չ գրիչ, ոչ ալ «ազգային գործիչ»ի աժան պիտակ մը՝ իր անունին վրայ։ Երիտասարդ տարիքէն մտած է յեղափոխական դրօշի տակ և իր գործելու ասպարէզն քնարած է վաստակական աշխարհք 15 տարի շարունակ։— Ինչ բան գիտենք իր կեանքէն։ Արհեստով ատաղձագործ,

իր ուրագին ու շաղափին հետ զբաղած պահուն՝ տաշելու և ծակելու աւելի՛ «տուրբ» աշխատութիւններ իր ուշը գրաւած են։ Հուրիւլթէն 3 ամիս առաջ՝ Դաւոյի մատնութեամբ ձերբակալուած է հոն, մէկ միլիոն փամփուշտի գրաւման առեն, ծայրայեղ խոշտանգումներու ենթարկուելով բանտին մէջ որուն դուռները կը բացուէին շուտով և Գրիգոր չատերու պէս դուրս կ'ելլէր հոնկէ, նոր կորովով նուիրուելու հայ ազատագրութեան գործին։ Գրիգոր մին է վանայ հերոսամարտին ղեկավարներէն, պատմական նահանջին, երբ՝ ան եւս վիճակուեցաւ տխուր խաչակրութիւն մը որ հին ժամանակներու «նահանջ Բիւրոն» գլեց անցաւ։

† **Մ2Տ. ՃԷՊՐՍՑԻԼ Ս. ԻՒԼԻՊՏՃԵԱՆ.** — Կատաղութիւն հարազատ տիպար մը ան՝, մին անոնցմէ՝ որոնք, հակառակ երեսնց զարգացման համեստ մակարդակին, զարկ տուած են մեշտ երեսնց ձնքնդավարին մտամշակութային և ազատագրական շարժման վարիմ վիճակի մը մէջ, վերահաս ձախորդութեանց ո՛չ ոք մատնակից ընելով՝ պարտքերն ամբողջ վճարել կարենալ կեանքին, քնարքելով Թաղական Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ զոր 1901ին նորոգեց։ Համիտեան ալիք շրջանին, ահագին դժուարութեանց կը բախէր դէպրոցի մը շինութիւնը. բայց ինք շրջահայեաց, կենցաղագէտ և ազդեցիկ մարդ, յաջողեցաւ 1907ին հիմէն վերաշինել Ս. Սարգսի տաճարը ՅԱԿՈԲԵԱՆ վարժարանը, չնայելով իր քնկերներուն և Առաջնորդին առաջի քնդդիմութեանց և նիւթական պայմաններու անձեռնտու վիճակին, իր գործելու եղանակը եղաւ չդպչիլ ազգային հաստատներու, այլ դասարանները նուիրատուներու անուամբ յորջորջել, այսինքն ձախել անոնց կնքահայրութիւնը։ Շինութեան գործերու մէջ ունէր քնդծին տաղանդ զոր կը խոստովանէին նաև պետական ճարտարապետները, և զոր ի սպաս դրաւ՝ հակելով ազգ. կալուածներու վրայ և զանոնք հաստա-

թաթեր դարձնելով։ 15ամեայ իր գործունէութեան շրջանին՝ նոյն կրթարանը բարձր մակարդակի մը հասցուց, կարող ուսուցիչներ պաշտօնի կոչելով և փրկելով մանաւանդ բազմաթիւ տղաք փողոցային կեանքէ։ Երբ գլուխ կենար ազգօգուտ որ և է հանգանակութեան՝ քառապատիկ արդիւնք կը գոյանար, ապացո՛յց իր վայելած ժողովրդականութեան։— 1910ին եկաւ Հաստատուիլ Պոլիս ուր սկսաւ ուրիշ կարգի գործունէութեան մը։ 5 տարի վերջ Ադէտք կը պայթէր։ Ձէպրայիլ Ապրիլ 18ին ձերբակալուելով՝ կը տարուի Կեսարիա, դատապարտուելով տեղւոյն Պարզմ. Ատեանէն տասնամեայ բերդարգելութեան, տարին 1–2 անգամ Եւրոպա և Ամերիկա երթալուն և այդ առթիւ իրը թէ մեծաքանակ գէնք ներածելով բաշխած ըլլալուն ի պատիժ !.... Իր դատապարտութիւնը Տիգրանակերտի մէջ կրելու պատրուակին տակ, շղթայակապ ճամբայ կը հանուի 10 ընկերներով որոնք իրեն հետ խժռաբար կ'ապտանուին Եգեսիոյ ճամբուն վրայ 1915 Սեպտ.ին։ Օրուան կառավարութիւնը փութաց գրաւել զոհին Պօլսոյ վաճառատունն ու կեսարիոյ մասնաճիւղը — Իբրև քանի 4 եղբայր էին. առաջին երկուքը՝ Յովհաննէս և Մկրտիչ զոհ գացին 1895ի Համիտեան Սպանդին, իսկ Դանիէլ և Ձէպրայիլ՝ Իթթիհատի Մեծ Ոգեւորին։

ՀԱՅԿԵՐՈՑԹ Ի ՊԱՏԻՒ ԼՕՐՏ ՊՐՍՑՍԻ

Ազգային Միութեան Նիւ-Եօրքի քաղաքական յանձնախումբը Հերու Սեպտեմբեր 30ին Հայկերոյթ մը տուաւ քաղաքին «Ասթօր» պանդոկին մէջ՝ Հայ Դատին այս անխոնջ ախոյեան դերկոմս Ձէյմս Պրայսի ի պատիւ։ Ներկայ էին Պօլսոյ ամերիկեան նախկին դեսպան Օսքար Սթրաուս և Հ. Մօրկընթաու, «Աւելուք» Հանդէսի ծերունազարդ խմբագիրը Լայմէն Լոպթ, Տարլինկթըն Նախկապետ, գրագէտ և Հոլանտայի դեսպան վ.ան Տայք, «Արմէնիա-Ամերիքան» ընկերութեան նախագահ Ամիթ, Նպաստամատոյցի ընդհանուր քարտուղար Զ. Վիքըի, Տիրայր և Բարգէն Նախկապետք և այլն։ Հայկերոյթին կը նախագահէր Արշակ Գարագէօզեան որ պրուտալից բառերով ներկայացուց օրուան հիւրը։ Մեծանուն հայուհերը բուռն ծափերու մէջ ուրախ ելլելով ակնարկ մը ձգեց քառորդ դարու անուղղութեամբ Թրքահայ Տուամին վրայ և իր լուսատեսութիւնը յայտնեց Հայաստանի ապագային մասին։

Ձէյմս Պրայս

ԳՆԴԱԿՆԵՐ ՈՐ ԱՐՁԱԿՈՒԵՑԱՆ ՀԵՐՈՒ

տառապած երկու Հայերու ձեռօք

I.

15 Մարտ 1921ին, պէռլին ուսանող և բնիկ Բէմախցի ՍՈՂՈՄՈՆ ԹԷՀԼԻՐԵԱՆ Շարլօթէնպուրկի (պէռլին) Հարաքնապէրկ փողոցին մէջ արձանակով սպաննեց «երիտասարդ Թուրքերու Քոմիթէյին պետական մարդը» նախկին Մեծ-Եպարքոս ԹԱԼԷԱԴ ՓԱՇԱՆ զոր էրբեւ իր ծնողքին, քրոջը, 2 եղբայրներուն և իր ազգակիցներէն հարիւր հազարաւորներու դահիճը կը նկատէր։— 4 օր վերջ հանդիսաւոր թաղում Վերման արտ. գործոց նախարարութեան ղրկած ծաղկեպատկին վրայ գրուած էր. «Մեծ պետական մարդու մը և հաւատարիմ բարեկամի մը», բազմաթիւ դամբանախօսներու շարքին, նշանակալից էին Անատօլուի երկթղ. նախ. անօրէն կիւնթէրի խօսքերը. «Մինք Գերմաններս մեր սըրտին մէջ կը կրենք անոր վաեմ նկարագրին յուշարձանը»։ Տեղւոյն **Մամուն** ու **Արդարութիւնը** ճի՛շդ հակառակն էր որ արտայայտուեցան Շաւոերու մէջէն, յիշենք 2 թերթերու գրած տողերը.— Պոլսահայ թակիպաթ. «Այս սպանութիւնը վերջաբանը եղաւ ողբերգի մը որ իր դիակներուն գարշահոտութեամբ ապականերց փոքր Ասիան»։ — Ժրայթհարթ. «Վերման Հանրապետութեան համար պատուաբեր չէր ապահովականել Պաշերազմի ոճիրներուն համար յանցաւոր ճանչցուած թուրքերը»։ Իսկ լոյս աշխարհի Մամուլը չդատերեցաւ արձագանգն բլլալէ սպանեալին սերտազրութեանց, **1915** ազէտալի թուականէն ցվերջ Ընդհ. Պատերազմի Սպանեալը Մալիճ Ալի ծածկանունեամբ կ'ապրէր Հոդ, վախնալով Դաշնակիցներու հետապնդումէն, և քան զ. Ջայրունկի' գերբ կ'առնէր «իր յիշատակները Հայկ. քաղաքականութեան մասին, Հայկական Սարսափներու մէջ միմիսյն գլն. վարչու-

Սողոմոն Թէհլիրեան

թիւնը պատասխանատու բռնելով»։— Ի պերու ելան ուժեղ փրօփականդա և մեծ գումարներու ծախսումներ, յաջողցնելու համար թէհլիրեանի գատապարտութիւնը։ Դատավարութիւնը տեղի ունեցաւ Պէռլին 3 Յունիս 1921ին։ Նիզհ. Տքթ. Լէմպէրկ, բնկհ. դատախազ Տքթ. Կոլնիք, պաշտպան փաստաբանիմ Տքթ. Ֆօն Ֆօրտքն, Տքթ. Վէրթաուէր և Փրօֆ. Նեմայէր։ Ի մէջ այլոց՝ Ֆօն Ջանտէրս փաշա և Լիմանուն Հայատէր Տքթ. Լէփսիուս պատճառեց յայտնութիւններ երկն պատերազմին ատեն։ Երբ ամբաստանեալն իր անմեղութիւնը շեշտելու համար բաւական էր իւր խիղճը հանգուցեր եր, նախագահը հարցուց թէ ինչպէս կարելի էր այդ. ան պատասխանեց.—«Անհնի պատգամի մէջ, ամբողջ ազգ մը չխողխողուի։ Երբեմն դատարան 1 1/4 ժամու խորհրդակցութենէ մը վերջ՝ կանխամտածեալ սպանութեան մեղադրութենէ ժխտեցին, և Դատարանը նոյն օրն իսկ ազատ արձակեց ամբաստանեալը։— Ես պատրաստ, Ներ Աչխարհի և Պօլսոյ թերթերը սիւնակներ նուիրեցին՝ Թալէաթի յանցապարտ քաղաքականութիւնը դատելով և խոստովանելով թէ «Պէռլինի մէջ դատաւորներ կան»։ Գրողներ եղան թէ «անպատութեան այդ վճիռը մասամբ պիտի թեթեւցնէ այն ամբաստանութիւնը որով մեղադրուած է Գերմանիա աշխարհի խղճին առջեւ»։— Թուրք յայտնի գրագէտ Ձէնոպ Շէհսուվարէտին Թալէաթի բարեգործականը պատկերացնող յօդուած մը հրատարակելով Փեյամ-Սապահի մէջ, ապէս կը վերջացներ. «Յ օրէ ի վեր վայրկեաններ կ'ունենամ ուր կ'ուզեմ դիմել իրեն, և «եթէ փոխանակ սովորական յանցաւորի մը պէս փոխադրեն ամօթը «նախքնարկելու՝ քիչ մը աւելի դիմադրական ոյժով ձեռք այն դիրքին «վրայ ուր ճակատագիրը բարձրացուցեր էր զինք, և հանուկ ժամուն «Թօպէփիէնի կորովամտութեամբ քալէր դէպ ի կառափնատ, օ՜հ, այնա «կ'զգամ որ պիտի դիմայր իրեն»։

II.

Տրապիզոնի Շառնա պէյ դի բնիկներէն ՄԻՍԱԷԼ ԹՕՐԼԱՔԵԱՆ 17 Յունիս 1921ին Ներս՝ Ներս-Մալաթի պանդոկին առջեւ ատրճանակով սպանեց

Հեռյեակ Խոսրովեան

Ատրպէճանի նախ. նիբքին գործոց նախարար ՊԷՀՊՈՒԴ ԽԱՆ ՃԻՎԱՆՇԻՐ, պատասխանատու Թուրքիոյ կառավարութեան կողմակիրպած 1918 տարուց Մարտի և Սեպտ. Պաղտի և Շամախի ջարդերուն՝ ուր Թորլագեան իր սիրելիները կորսնցուցեր էր և ինք ալ վիրաւորուեր։ — Հարպիէի մէջ դատարուած Անգլ. Պարզմ. Ատեանը 7 Օգոստոս 1921էն սկսեալ՝ ամբաստանեալը կը պատէ և 41 նիստերէ վերջ, 6 Հոկտեմբեր 1921ին Նախագահ Հազարապետ Ֆրիդպի կ'արտասանէ իր վճիռը թէ «մինչեւ որ ան Լնդհ. Հրամանատարութեան չտեղեկագրուի և չվաւերացուի՝ կարելի պիտի

ՀԱԼԼԱՅ Հրապարակիչ։— Ընդհ. դատախազ՝ նախ Իթքաթեան Համ, յետոյ Հարիւրապետ Քրիփքեն, Ասեանի միւս ամիսքաիր՝ Հարիւրապետ Պըրչէլի և Օ'Քօնօր, պաշտպան միւսատարեալ՝ Մէյլի և Հմ. Խոսրովեան (որոնց ճառերը գլուխ-գործոցներ էին տրամաբանութեան և պերճախօսութեան), ապահնադիւն միւսատարեալ՝ Հայոտոր Լիֆամէ, բարգմանիչ՝ Զօրիկ Զօրայեան և վարժապետուհի Երկու կողմէն յանձնուած պանդան ազգերէ 40է չափ վկաներ որոնց առաջ մեծամասնութիւնը առհասարակ ցեղին յայտնութիւններ քրտնաջան պաղտնի կատարածնեբրուն մասին Մէյլիի ճառէն մաս մը. — « . . . Այն

Միսաք Թօրլագեան

օրէնքը որ կը վարէ հասարակութեան զանազան դասակարգերու մէջ մարդոց և ազգերու յարաբերութիւնները՝ Բնութեան օրէնք մըն է. միայն երբ արուեստական խոչընդոտներ մէջ կը մտնեն և անիրաւաբար կը ճնշեն ազատութիւնը՝ կրնան շեղեցնել Բնութեան այս օրէնքը։ Բնութիւնը միշտ հետեւողական է իր գործունէութեան և յարաբերութեանց մէջ, և մենք պարտական ենք զայն ճաշակ առնել և գործել ճշմարիտ ու իրական հիմով բնական սիսթէմի մը համաձայն եւ ո՛չ թէ հրէշութիւններով ու զեղծումներով որոնք կը հակասեն Բնութեան օրէնքին։ Հետեւաբար, կառավարական խնդիրներու մէջ ևթէ իշխանութեան վրայ գանուող մարդոց ջանքերը ստիպծել ձգտին այնպիսի զեղծումներ որոնք Բնութեան օրէնքները բացէ ի բաց կը խախտեն, Բնութիւնն ինքն իսկ բլլալով մեծագոյն օրէնսդիրը, պիտի չթերանայ անոնք օրէնքն պատժելու այն մարդիկը որոնց ոգիութիւնն ու յամառութիւնը զիրենք երկար ատեն հաճոյքով կը պահէ իրենց զեղծումներուն և չարութիւններուն մէջ։ Բնութիւնը պիտի չնչէ զեղծումն ու չարութիւնը՝ չնչելով մարդիկը կամ չնչելով այն պետութիւնները որոնք ժամանակին հոգ չըրին դարմանը տանելու։ — Ամերիկացիները Հայ մըն է և իր ու իր քնատնիքին և իր ազգին դժբախտութենէն՝ ներթափուած է

պատասխանատուութեան գիտակցութենէ զուրկ կառավարութեան մը, ինչպէս նաև Ատրպէճանի ատուերային կառավարութեան դաժան վարմունքին, որ գրկեթէ կը մերժէ անոր ապրելու իրաւունքը։ Աթէնքի օրէնսդիրը չէր կրնար հաւատալ հայրապանութեան կարելիութեանը. բայց Սողոնի այս գաղափարը բարեվիճակ մարդու մը սխալն էր միայն։ Ինչ պիտի խորհէր Սողոն այս չարդերուն, այս բնդարձակ սոհմանի մէջ գործադրուող սպանդներուն մասին որոնցմով պետութեան հիմերն իսկ կը քանդուին։ Ի զուր օրէնսդիր իշխանութիւնն ու աշխարհի վրայ կառավարական բոլոր իշխանութիւնք պիտի մղուին խորհելու, թէ կրնան սխալներ և չարիքներ գործել առանց պատժուելու։ Հայերն իրաւունք ունին արեւին տակ անկիւն մը ունենալու, բայց ան օսմ. կայսրութեան մէջը կամ դուրսը։ Ի՞մ կարծիքովս, օսմ. կայսրութեան հաւատարիմ մը պիտի բլլար եթէ այդ անկիւնը այս կայսրութեան մէջ գտնէր, քանի որ ամէն մարդու մեծ զոհողութիւնք կը պատճառէ սա իրողութիւնը թէ՝ ժամանակին կառավարութիւնը ո՛րքան քիչ կրցած է օգտուիլ անօրինակ դործունէութենէն և բազմադիմի յատկութիւններէն այս փոքր բայց շատ օժտուած ազգին. ո՛րքան տարբեր պիտի բլլար Հայերու դէրքը եթէ անոնք հպատակներն բլլային Մեծն Բրիտանիոյ վեհ. թագաւորին՝ որուն կառավարութեան հաստատուն քաղաքականութիւնն է բնութեան օրէնքը երբեք չփոխել և ուր ամէն մարդ պէտք է գայ թէ ազատ է, որովհետեւ ազատութիւնը կառավարութեան հիմն է։ Ազատութիւնը այն մեծ գէնքն է որ բրիտանական գերակշռութիւնը հաստատած է. և ինչ որ հին Յոյները աշխարհի համար եղած էին՝ նոյնն են Անգլիացիները, Բրիտանական կայսրութեան մէջ — Բնութեան օրէնքներու յարգանքին դրօշակիրները։ Իրերն են և կը մնան այնպէս ինչպէս Աստուած տուած է զանոնք մեզ և Բնութիւնը պէտք է թոյլատրուի իր լրին գործը կատարել առանց խանգարուելու։ Օրէնսդիրին պարտականութիւնն է հաստատել այնպիսի օրէնքներ և կանոններ որոնցմով մարդիկ կարենան մասնակցիլ Բնութեան անսպառ օգտակար աղբիւրներուն որոնք դրուած են մարդկութեան տրամադրութեան ներքեւ՝ հասնելու համար նիւթական և քաղաքական երջանկութեան։ Բայց կառավարութեան ուրիշ որ և է տհաս դրութեան մը որդեգրումը կ'ստեղծէ մեծ անպատեհութիւններ և մեծ խառնաշփոթութիւններ որոնք բնդհանրապէս անկարգութեան և անիշխանութեան վիճակի մը մէջ կը տիրեն, այսպիսի ժամանակներու, մարդկութեան դժբախտութեան համար։ Մարդիկ այլ եւս մարդ չեն և քաղաքացիները քաղաքացիներ չեն, ինչպէս մենք կը բաղձանք որ բլլան անոնք, լիովին գիտակից իրենց քնկերային պարտականութեանց, երբ Բնութեան օրէնքներն անտես կ'ստանուին և մարդիկ անասուններու հետ կը ճարակին, անտարակոյս անհատները ֆիզիքապէս և մտաւորապէս կը կորանցնեն իրենց ինքնագիտակցութիւնը, եւ ի՛նչ պիտի պատահի անոնց որոնք

նուազ նպաստաւորուած ինուԹիւններէն, — ա՛յն դասակարգը որուն կը պատկանի ամբաստանեալը որ ի ծննդենէ պակասաւոր և ախտաժէտ է — կը դրուին կեանքի այն արտասովոր պայմաններուն մէջն ուր կը գտնուէր ամբաստանեալը»։

ԱՆԳԼԻԵՐԷՆԻ ԻՐԱՒԱՀՄՈՒՏ ՀԱՅ ՄԸ

Թօրլոպեանի դատավարութեան առԹիւ, մայրաքաղաքիս անգլիացի. իշխանութեան բարձր գնահատումին արժանացաւ երիտասարդ Հայ մը՝ Անգլիերէնի մէջ ցոյց տուած իր անժխտելի հմտութեամբ։ ԾանօԹացքենք գիտնք մեր ընԹերցողներուն, Անունն է ՋՕՐԻԿ ՋՕՐԱՑԵԱՆ, մօտիկ ազգական գրագէտ † Նիկողոս Զօրայեանի։ Ծնած է Հայ կղզի 1887 Մեպտ.ին, ուսումը ստացած՝ Գատըքէօյի Մխիթարեանց, Սէն-ժօզէֆ և Պէրպէրեան վարժարաններէն։ Այնուհետեւ անցած է Լօնտօն, chartered - accountantի վկայական ստանալու 9 տարի աւելտրականութեան և օրէնագիտութեան հետեւած է հոն, հետամուտ ըլլալով իւրացնելու անգլ. դիւանագիտական և առեւտրական լեզուն։ Իր նախասիրութիւնը եղած է յամառօրէն վերծանել մեծ օրաԹերԹերու խմբագրականները և անգլ. պետական մեծ մարդոց խօսած ճառերը մանաւանդ։ Ցօդուածտուիր «Տէյլի-Մէյլ»ի և «Ռիվիու օվ Ռիվիուզ» ԹերԹերուն՝ առեւտր. և պատմական նիւԹերով։ ՀուրրիէԹէն վերջ հաստատուած է Պօլիս և հիացումի առարկայ դարձած մանաւանդ շրջանակներու մէջ՝ իր խմբագրելու կարողութեամբը — Զօրայեան կատարեալ մարմնացումն է անգլիական պատարիւնին և լրջութեան։ Պալքանեան պատերազմ.ին, ճակատ դրկուելու համար Սարայ-Պրունի խառնուած հնարագիրներու շարքերուն մէջ էր, երբ քնդածին անտարբերութեամբ կատացուկ մը դուրս ապրիլացաւ զինեալ պահակներուն առջեւէն և մեր խորհուրդով գնաց ապաստանիլ Մխիթարեանց դպրոցը։ Անդոհն տարիներուն ալ չէ հեղած նոյն չփոյթ քնԹացքէն և

Զ. Զօրայեան

անվեհեր չափած է Բերայի մայթերը, «վէսիգա» հարցնելու հիւանդութենէն բռնուող ոստիկաններէն կարծես մագնիսացուցած։ — Ջինպատարէն վերջ, երբ յազթական ազգերու լեզուներն ի պատուի եղան, Զօրայեանի համբաւը զարկ առաւ։ Պօլսոյ անգլ. դեսպանատունը դնահատեց իր խմբագրած թուղթերը՝ հայ որբերու ազատագրութեան մասին։ Իր գրչէն ելաւ դարձեալ Ազգ. Պատրիարքարանի կողմէ Նիդհ. Ոիւլսընի մատուցուելիք ուղերձը՝ յանձնուած Պօլսոյ ամերիկ. պատուիրակութեան պետ Մր. Քրէյնի որ անձամբ իր գնահատութիւնը յայտնեց տաղանդաւոր անգլիագէտին։ Երբ Թօրլագեանի դատավարութիւնը սկսաւ, Զօրայեան կարգուեցաւ վկաներու թարգման։ Իրեն վիճակուեցաւ նոյնպէս անգլիերէնի վերածումը Հմ. Խոսրովեանի հոյակապ պաշտպանողականին, Հարպիէի Անգլ. Պարզմ. Աառեանի քնդհ. դատախազը սոսկէս խաստովանած է. «Անկեղծօրէն խօսելով, ես այս գրւոյը չունիմ», նախագահն ալ քաած է. «Ամէն Անգլիացի Պրն. Զօրայեանի գիտցած անգլիերէնը չի գիտեր»։—«Օրիէնթ Նիուզ»ի մէջ ունի յօդուածներ՝ Zoric ստորագրուած, իսկ ներկայիս՝ պատրաստելու վրայ է եզական գործ մը Անգլ. լեզուի հնչուածի, շեշտի եւ յատկաբանութեանց նրբութիւններուն վրայ, մատնանշելով հայ և օտարազգի բառագիրներու սխալները։

Մ ՈՒՆԹԵՆԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ Կ. ՊՕԼՍՈՅ

Հերու, այս խորագրին տակ (էջ 299—308) ցուցակագրած էինք մայրաքաղաքիս բոլոր ազատականներուն մէջ գոյութիւն ունեցող **94** հատ Հայ Միութիւնները, Յանձնախումբերն ու Ընկերութիւնները — Հնչակեան վաղորդայնէն սկսեալ մինչեւ Ջինպատարին յաջորդող ժամանակամիջոցին մէջ — իրենց հետաքրքրական նպատակներով։ Կ'ուզեինք հետեւեալներն ալ ըսենք մանր մունր տեղեկութեամբ չէին նշանակուած, ոմանք՝ առանց Մայր Դիւանի և վարչ. խորհուրդի անդամոց յիշատակուած (այդպիսիներուն քով աստղանիշ դրինք) և ոմանք ալ կազմուած 1921ի ընթացքին։

ԱԶԳ. ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ.—Ջինադադարէն անմիջապէս վերջ կարելին սոխղոգականութեան բերմամբ գոյութիւն առած և իր գործունէութեան սահմանը հետզհետէ ընդարձակած այս Մարմինը նպատակակէտ ունի ամփոփել Մեծ Աբտորքէն վերապրող Հայութեան խլեակներուն ջշուառութիւնը, չափահասներուն՝ դարմանատուն, բնակարան, գրի, պարէն ու ճանապարհածախս ապահովելով, իսկ բազմաթիւ որբերու չամբելով դէպ, անուն և ուսում — Արդի վարչութեան անդամք՝ Տքթ. Գ. Գաւիթեան (առենապետ), Հ. Խօճասարեան. Ա. Մկըրեան, Հր. Կերեսեճեան, Մ. Ալէմշահ, † Գ. Շահպազ, (1921ի գարունէն ի վեր)։

* **Ահարոնեան** (*Պէշիկթաշ*). — Անդամք **42**: վարչ. Ա. Պօյաճեան, Ա. Թաչճեան, Ե. Ալթունեան, Ա. Հիսարլեան, Կ. Բազուճեան, Ե. Զօհրապեան, Հ. Կոշկարեան։

Աղբիւր-Սերոբ *Լսարան (Գաղրիոյ)*:

* **Այգ** (*Սկիւտար*). — Անդամուհիք **20**: վարչ. Տիկ. Ե. Պարտիզեան,

Օր. Ա. Մամճեան, Ա և Ե. Սէմէրճեան, Տ. Ժամկոչեան, Վ. Անտոնեան, Զ. Գալէնտէրեան։

* **Ուրարտ** *(Գարբոյ)*. — Անդամք **30**։ Վարչ. Դ. Գարագաշեան, Օ. Թիֆլիզեան, Մ. Դասպարեան, Լ. Իփլիքճեան, Ն. Եալօվալեան, Ռ. Եազմուրեան։

Բաթլիճեան Սաճիր.— Դաշնակի դասընթացքի հետեւող **75** Հայուհիներ (Սկիւտար և այլուր) որոնք ի վերջ կոյս 1921 տարւոյ՝ նուագահանդէս մը սարքեցին Բերա, իրենց վարպետին ղեկավարութեամբ։

Ընտրեալ *(Կադիկ-Փաշա)* . . . . . .

Նովկասեան Տրամ-Օփերէթի խումբ.— Ղեկավար Ս. Սուրաբեան։

* **Նուկուճեան** *(Թօփ-Գաիու)*.— Անդամք **30**։ Վարչ. Մ. Էքսէրճեան, Հ. Խրգաճեան, Զ. Գնունի, Տ. Տաքէսեան, Բ. Զիճճեան, Խ. Ճէզվէճեան, Մ. Գայլունի։

***Լա. Համագործակցականի** ներկայ կազմը.—Մայր դիւան Յ. Աճէմեան և Ս. Սարգիսեան։ Վարչ. Մ. Մակարեան, Վ. Ծովակ, Կ. Ղազարոսեան, Տքթ. Մ. Գարակէօզեան, Կ. Թարխանեան, Յ. Ունճեան, Ա. Պարթեւեան։

Հայ Ակումբ *(Մագրիճոյ)*. — Անդամք **55**։ Մայր դիւան Տքթ. Ն. Թիւլեան, Կ. Աճեան, Վ. Զարդարեան, Թ. Ագատեան։ Վարչ. Ս. Պէօճէքեան, Զ. Բլատեան, Յ. Վարդեան, Ե. Դերձակեան, Կ. Կարապետեան, Լ. Բարունակեան, Պ. Զարդարեան։

ՀԱՑ ԲԱՐԵԳՈՐԾ. ԸՆԿ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ *Պօլսոյ Մասնաճիւղ.* — Եդ. Գարակէօզեան (ատենապետ), Լ. Սասունեան (ատենադպիր), Լ. Տնտեսեան (դանձապետ), Մխիթարեան Համբարձումեան (համարակալ), Վ. Լուսեան, Վ. Մատթէոսեան, Յ. Աբիկեան և Ս. Գնաճեան (անդամներ)։

* **Հայ Խմբագիրներու.** — Մայր դիւան Ե. Օտեան և Լ. Շահխեան։ Վարչ. Տիկ. Հ. Մատք, Ա. Միւպահեաճեան, Յ. Տէր-Յակոբեան, Ե. Արմէն, Լ. Մօգեան, Ե. Զօհրապեան, Ա. Փէչեան։

* **Հայ Ուսանողական** *(Բերա)*. — Անդամք **40**։ Վարչ. Հ. Եազմաճեան, Ս. Բարսեղեան, Ս. Ամատունի, Շ. Ալվազեան, Վ. Մինասեան, Յ. Եօրտամեան, Ս. Գալուստեան։

* **ՀԱՑԲԵՆԱԿՅԱՆԱՆՔ.** — Իրենց բանդաւեր ծննդավայրը վերակերտելու առաջադրութեամբ կազմուած **25** «Հայրենակցական Միութեանց» մեր հերուան ցանկին վրայ հաճոյքն ունինք աւելցնելու հետեւեալ **8** նորերն ալ։

Բարձր Հայք-Կարին.— Մայր դիւան Գ. Խոսրովեան և Խ. Պապաեան։ Վարչ. Ա. Գոլգմալեան, Մ. Ինճիճեան, Հ. Սէրէնկիւլեան, Վ. Գրմոյեան։

Էնկիւրի-Քէսկին — Մայր դիւան Լ. Բէմզի և Յր. Աճէմեան։ Վարչ. Կ. Յ. Թուխտարեան, Գ. Յ. և Ս. Դ. Պօրթակեան, Դ. Սաֆուլեան, Օր. Ա. ՇէֆՓէեան։

Կիրասոն.— Վարչ. Գ. Վէլէտեան, Ա. Աշըգեան, Գ. Գալուգաշեան։

Կիւրին. — Վարչ. Վ. Զէյնունցեան, Ս. Թէրճինեան, Ս. Փիրանեան, Վ. Զուլճեան, Վ. Գաբաեան։

Զմշկածագ. — Մայր դիւան Յ. Աւագեան և Մ. Ներսէսեան։ Վարչ. Ա. Պուլուխեան, Ս. Ներսէսեան. Յ. Փափազեան, Տիկ. Ն. Քիպրիճճեան, Մ. Ծերիկեան, Մ. Յովհաննեան, Կ. Մահտեսեան։

Պօղոս.— *Վարչ.* Յ. Փիւրտեան, Մ. Եղիազեան, Մ. Պինիաճեան, Գ. Նաւասարդեան, Լ. Կուրտիկեան, Յ. Ազատեան, Յ. Վարժապետեան։

Սկևրդ (քրպահօս).— *Նիգհ. Տքթ.* Պ. Վարժապետեան։ *Վարչ.* Ս. և Թ. Կորկիսեան, Ս. Լէվիրեան, Ա. Կարապետեան, Պ. Ապտլահեան, Մ. Յովհաննէսեան, Ն. Զաւոյեան։

Տրապիզոն . . . . . .

* **Հայրենակցական Միութեանց** *կեդր. խորհուրդ (նոր կազմ).*— *Մայր դիւանի Հ. Յովսէփ Վ. Տէր-Մարգարեան և Գ. Պօղոսեան։ Վարչ.* Ս. Դաւթեան, Ա. Երէցեան, *Տիկ.* Ն. Քիւրքճեան, Ղ. Տէր-Աբրահամեան, Ս. Գալուստեան, Գ. Սէրվէրեան, Բ. Պետրոսեան։

* **Հայրենիքի Օգնութեան Մարմին.** — 24 *Հոկտ.* 1920ին, *իր սպմնաւորումեանը մէջ՝ պահ մը «Ազգ. Պաշտպանութեան Խորհուրդ» յորջորջուելով,* **Հ. Օ. Մ.** *պատշաճագոյն անուանը ստացած, իբր շարունակութիւն «Հայ Բանակի նուիրատուաց մարմնոյ»։ Հիմնադիր՝* **43** *Միութիւնք, բրք. 4 կուսակցութիւնք և մամուլի ներկայացուցիչք։ Նպատակ՝ Մայր-Հայաստանի վերածնունդին համար ապահովել գաղութներու նիւթական ու բարոյական օժանդակութիւնը։ Մայր դիւան՝ Յ. Ամատունի, Հ. Պատուհասեան, Օր. Գալանճար և Յ. Սարուխան։ Վարչ. Տքթ. Վ. Ալթունեան (Ռամկ), Ե. Յովնանեան (Հ. Յ. Դ.), Տիկ. Ա. Նիկողոսեան (Հայ Կանանց Լիկա), Մ. Գալֆաեան (Ազատական), Կ. Ղազարոսեան (Հ. Լ.ս. Համագործ.), Ս. Քարեան (Ս. Դ. Հնչ.), Տքթ. Ա. Բարսեղեան (Հ. Կ. Խ.), Յ. Զալըգեան (Հայ Սպայից), Ա. Երէցեան (Հայրենակց.), Վ. Փախտճեան (Հ. Մ. Ը. Մ.)։— Միութիւնս տարուան մը ընթացքին յաջողած է Մայր-Հայաստանի ցաւերուն իբր բալասան՝ զանազան անդեղէն, դեղ ու հագուստ ուղարկել։*

Հակայուդիճեր *(Գում-Գափու).* — *Վարչ.* Կ. Թօփալճեան, Ժ. Փէշտիմալճեան, Ա. Մակեան, Օր. Ն. Փախտճեան, Օ. Երէցեան։

Ռասուչ. օգն. սճտուկի *Հոգաբարձութեան դիւան.* — Յակոբ Նիկողոսեան, Յ. Տէր-Յակոբեան, Տքթ. Բ. Տինանեան, Յր. Հազարապետեան։

Պօղոս Հայ Թատերական. — *Բացում Ա. ձմեռնային շրջանին* (23 *Հոկտ.* 1921) *Պէյնճեանի «Մամոն»ով։*

Ռամկավար-Ազատական *կուսակցութեանց իւր ձուլում* 1921 *Հկտ.*1ին։

* **Ռոստոմ** *դրաստիարանական (Բերա).*— *Վարչ. Հրաչ, Յ. Սոլոմոնեան, Յ. Մինասեան, Օրիորդներ Ֆլօրա, Լուսաբեր, Ֆրէնկեան։*

Սարոհարք *(Ակիտար), Հ. Յ. Դ. ժողովատեղի։*

Սկիւտարի Հրկիզելոց Ցանձնաժողով. — *Գէորգ Ծ. վրդ. Արտանեան, Համ. քհյ. Էքսէրճեան, Համգ. քհյ. Ա.Ծանասեան, Վ. Փախտճեան, Յ. Ագնաւոր, Վ. Տ. Ներսէսեան, Գ. Կիւլկնկեան, Հ. Գալէնտէր, Ա. Քիւրքճեան, Ն. Ներսէսեան, Լ. Թիւթիւնճեան, Ա. Մուճաֆեան եւն.։ Պիւյիւկ-Տէրէի վերև, Տիւթիզանց հողին վրայ, ժողովրդական նպաստներով՝ սնանկ հրկիզելոց համար կառուցուած* 1 *հարկան սենեակաց գեռնոյարկ* 4, *նաեւ մէյմէկ իւրով* 5 *անջատ հիւղերուն բացումը տեղի ունեցաւ* 23 *Հոկտ.* 1921ին։

ՕՐՍՕՒՄՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ԱՏՐԻԱՐԲԱՐԱՆԻ *առձեռն օրինաց համաձայն, ի՛ք. ժողովէն*
քնարուող Լեսուին. խորհուրդին պաշտօնն է «Հայոց Ազգին
«*դաստիարակութեան և կրթութեան քնդհանուր տեսչու-*
«*թիւնը իր պարտաւորութիւնքն են ազգ. վարժարանաց*
«*բարեկարգութեանը հսկել, թէ՛ մանչ և թէ աղջիկ տղայոց դաստիա-*
«*րակութեանը հոգ տանելու նպատակաւ հաստատուած Ընկերութիւն-*
«*ներուն խրախոյս տալ և ձեռնտու ըլլալ, դպրատանց դաստիարակնե-*
«*րուն կացութիւնը լաւցնելու և ապագան անդորրելու խնամ տանիլ,*
«*Ազգին մէջ յաջողակ և քաջահմուտ դաստատուներ հաստնելու և*
«*դպրոցական դասագիրքեր պատրաստելու ջանք և փոյթ ունենալ,*
«*Լեսուին. խորհուրդն ազգ. վարժարանաց մէջ ուսմունքնին լրացնող*
«*աշակերտաց վկայական կու տայ, ուսմանց դասագիրքերը կ'որոշէ և*

«տարեկան քննութիւնները կը կատարէ»։ — Իր ծննդ. տասն օրէն, այն է՝ 1853ին ի վեր, այս մարմինը զանազան շրջաններու մէջ անընդմէջ ունեցած է հետեւեալ անձերը. — Տիր. Սերմիչկի «խորհրդապետ» տիտղոսով, 1853–5, Գր. Օտեան 1857 Մարտ–Մայր. — Թադոս Պէյ Գիւսակ 1857–9 — Յովհ. Պէյ Տատեան 1859–60 — Տիր. Բարուճան Ֆերուհեան 1860–3—Միհրան Տատեան 1863–5 — Ստ. Ադամեան 1865–6 Մարտ 20—Մելիք. վրդ. Մուրատեան 1870–1 — Յր. Խանիսաձեան 1871–2 — Միհրան Միքայէլեան 1872–4 — Ստ. Փափազեան 1874–6 — Յակոբ Ամատեան 1876 Յլս.–Նոյ. — Իշխան Զալեան 1876–7 — Յովհ. Պէյազեան 1877–8 — Պօղոս Պաղտասարեան 1879–80 — Միք. Մամիկոնեան (կրթ. խորհրդական) 1880–2 — Հարթ. Իրիճեան [†1883] 1882–4 — Մկր. Մկրտիչեան 1884–85 — Կ. Ս. Իրիճեան 1885–7 — Գ. Թօքմաքեան 1887–8 — Տիր. Եր. Թիրեան 1888–91 — Ն. Յ. Պետրոսեան 1891–6 — Տիր. Վահրամ Յ. Թորգոմեան 1896 Դեկտ.–1908 Յու.—Թևկիր Միհրանեան 1908–9 — Ստեփ. Գասպարեան 1909–11 Յնս. — Մրտ. Նազարեանեան 1912–4 Մարտ — Գազար Ղազարեան խորհուրդի՝ գանձապետի տարիներուն 1915–8 — Ստ. Կարապետեան 1919–21։

ՄԱՐԴԻԿ ԿԱԶՄԸ

Prof. Sir Յակոբեան Ներս. (առիւծակեր), Պետրոսեան Հայկ (առիւծ.), Ալեմանեան Յակոբ, Թիւրեգեան Գասպար, Կարապետեան Ստեփան, Միքայէլեան Տիր. Յ. և Բերբէեան Կարապետ (անդամք)։—Մարգարեան Գր. (քարտուղար)։

1920-ԻՆ ՈՒՍՈՒՑԶԱԿԱՆ ՎԿԱՅԱԿԱՆ ՍՏԱՑՈՂՆԵՐ

Մանուկք Հայ Լեզուի և Հայ Պատմութեան Դէպք Մեծքով — Քաղաքագիտութեան Պետրոս Պ. Ասլանեան — Յունաստանի Տիկ. Յելիզէն Սարաքեան — Կենսաբանական գիտութենց Օր. Էլիզ Գասպարեան — Պատմ. և Աշխարհագրութեան Բարէն Գաբրիէլեան — Առեւտր. Գիտութենց Առ. Արապեան — Քաղաքագիտութեան Օր. Արշուհի Պէրպէրեան — **Գասպարյան Ղազ. Նահապետեան և Արամն Մինասեան** — **Մանկապարտէզապետուհի** Օր. Երանուհի Գալուստեան, Նուարդ Նահապետեան և Յիմի Սարգսեան — **Օգն. Մանկապարտէզապետուհի** Տիկ. Ագաւնի Քէմանճեան — **Օգն. Ուսուցիչ** Տիգր. Քիւրքճեան, Վարդան Պետոյեան, Գեղամ Քէօսէեան, Ագան Ենկոյեան, Եր. Պարոնեան, Օն. Գաբրիէլեան, Դր. Մխակեան, Արտ. Բարսեղեան, Յր. Աստուածատրեան, Յր. Յարութիւնեան, Յր. Յրէնկիւլեան, Արշակ Գալուստեան, Հայկ Յազմաճեան, Արամն Գաբրիէլեան, Արամ Խաչխաչեան, Հայկ Տանիէլեան, Օն. Նահապետեան, Սեդր. Բարսեղեան, Գրգ. Պօյաճեան, Դր. Մխճեան, Արտ. Տ. Յով Յովհաննէսեան և Մխիթար Սեւաճեան, Տիկնայք Հռիփս. Քրտեան, Մարք. Սահակեան և Բերթուզ Զաքեան, Օրիորդներ Սեր. Խօրաճեան, Նուարդ Փափազեան, Անդրնիկ Բարսեղեան, Արտաքսի Փիլիկեան, Սիրվարդ Արապեան, Հայկ. Խաչատուրեան, Անժել Ալվազեան, Ասպիկ Սահակեան, Տիգր. Ժամկոչեան, Վարդ. Տա-

Թեւեան, Եղիսաբեթ և Մատլէն Օհանեան, Արուս, Արաքսի, Ատրինէ, Ալիս և Անուշ Փափազեան, Եպ. Մանուկեան, Արտ. Օզանեան, Նիկոար Բ. Թէլեան, Շահնազ. Եազմաճեան, Նուարդ Թորոսեան, Ատր. Անդրէասեան, Սեթ. Չաքարեան, Վիկ. Զաքարեան, Արմինէ Սարգիսեան, Հայկ. Նահապետեան, Նուարդ Համբիկեան, Նուարդ Ադդաշեան, Վերժ. Ասմէրճեան, Արաքսի Գօշունճեան, Հայկ. Հայկազնեան, Վարանիկ Մարգարեան, Փոհար Կարիպեան, Մատի Զրաքեան, Հերմ. Գալայճեան, Համփ. և Մատի Տէրտէրեան, Նիկտ. Ասեփանեան, Նուարդ Շէրիճեան, Սիրվարդ Ասքմէզեան, Երան. Վարդերեսեան, Ասաղիկ Զիֆճեան, Սիր. Մէսճեան, Չապէլ և Բերկր. Պէրպէրեան, Նոեմեր Ապաճեան, Ազատի Քրիստոփորեան, Էլիզ Պիլէզիքճեան, Սոզ. Տէմիրճեան, Մարիամ Դանիէլեան, Վարդ. Ալէմեան, Մաքր. Տիրատուրեան և Սիր. Գալֆաեան։—

Օգն. մասնագէտ Յրաչեահիի Օր. Աննա Ազարեան — Անգլիահիի Օր. Հայկ. Զաքարեան, Նուա Ոսկան, Սիր. Սրինց, Սամուէլ Սամուէլեան — Զասիպհիտուրեան Զարմայր Համամճեան — Օսմանեահիի Աբր. Բֆն. Էպէեան — Գծագրութեան Օն. Խարազաշեան և Ցր. Քզիրեան, Նարդուհի Բալունակեան (վերջին թուականէն վկայականի **2313**)։

1921Ի ՔՆՆԻՉ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ

ԹԱՂԱՅԻՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԸՆԹԱՑԱՒԱՐՏՆԵՐՈՒ

Մեսրոպ Եպիսկ. Նարեկեան (Krolif)։ Տիկ. Հայկ. Մատք, Սրգ. Մանուկեան և Հայկ Պէրպէրեան (Հայ.)։ Սր. Նոյ. Խանճեան, Լ. Թաշճեան և Ցկբ. Անտոնեան (Berlin.). Մխ. Ճէճիզեան, Ց. Անտոնեան և Մ. Ծատեան (Անգլ.)։ Սա. Կոստանեան, Պ. Սիմքէշեան և Արտ. Սարգիսեան (Tourf.)։ Գաթ. Թիւթիւնեան և Դէս. Տ. Աբրահամեան (Թուար.)։ Տքթ. Բ. Տինեանեան, Տքթ. Ց. Մխաքճեան և Կ. Քիւրքճեան (Գիս.)։ Լ. Թաշճեան, Տքթ. Ց. Մխաքճեան և Գր. Մարգարեան (Պատմ. Աշխարհագրութիւն)։ Վահրամ Զէրչեան (Գծագրութիւն և Գեղագրութիւն)։

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ

Հերու, պզտոյներու տրձակութիւն, Յուլիս 24էն մինչեւ Սեպտեմբերի սկիզբ, Ամերիկեան Նպաստամատոյցին նախագահուհիով և Ազգ. Խնամատարութեան մէջցաւ տեղի ունեցաւ մանկավարժական գաղթեմացք մը, ուսնկրութիւնք պարտաւորիչ՝ Նոյ տրամադիրու բոլոր ուսուցչներուն համար։ Ա. դասախօսութիւն Յօգերի Վօլէճ, միւսներք՝ Զուլթեյ կեդրոնականի սրահը, վերչին չորեքշաբթի օր՝ Գուլէյի տրամոցք։

Դասախօսք՝ իրենց ընդունած ճիւղերով. — Մր. Էրնսթ Փիկ Բազաքացիական կրթութիւն։ Մր. Հենրի Փիկ Հայ տրամոցներու աշխատանքներ Ամերիկեան Նիկոդոմեան Դպրոցական առողջապահութիւն։ Յովհաննիս Պապկեան Ինչ միջոցներով կարելի է Աշխարհագրութիւնը հաճելի ընծայել տղոց։ Յ. Թ. Հինդլեան Մանկավարժական ուսուցում

օտար լեզուաց և նոր մեթոտ Պէռլիցի։ Միս Րիկզ Առանին տնտեսութիւն ի պէտս վարժուհեաց։ Տիկին Պօղոսեան Նորութիւնք մանկապարտիզպանութեան։ Փրօֆ. Ա. Խալաստեան Գործնական մանկավարժութիւն — Ուսուցում հայերէնի։ Պ. Պ. Աստուծի Ուսողութեանց ուսուցման հաճելի կողմերը։ Փրօֆ. Տօքթ. Կ. Աղայանեան Ուղեղայլն և Ջղայլն հիւանդութեանց նշանները։ Միս Մէյրի Քինի Ինչպէս պէտք է սկսիլ անգլիերէնի ուսուցումը։ Փրօֆ. Ֆիշըր Պատմական ուսումք՝ որպէս գիտութիւն, և անոր օգուտները։ Տիկին Ջապէլ Աշեանցեան Կարուձեւ։ Բիւզանդ կիսդիպոլիտեան Կրօնի ուսումը։

8

ՊՕԼՍԱՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԴԱՇՏԸ

ԻՐ ՄՇԱԿՆԵՐՆ ՈՒ 1921Ի ՀՈՒՆՁՔԸ

Կեդրոնական (Ղալաթիա) 35րդ Տարի, Stiorkի Գեղամ Գ. Գալֆաեան. — Այվազեան Յակոբ, Անդրէասեան Սուրէն, Եէմէնիճեան Մինաս, Խոյեան Գուրգէն, Հարոնեան Սննիկ, Ձէլալեան Հրանտ, Մարգարեան Եղուարդ, Յակոբեան Յակոբ, Նաթանեան Անուշաւան, Պետրոսեան Հրաչեայ և Ֆէնէրճեան Գեղամ—Թիւ սանուց 323։ Ֆրանսական կառավարութենէն նպաստ 3000 ֆրանք։

Էսաեան (Բերա, Թազսիմ) Stiorkի Հայկ Խճճասարեան. — Լրացուցիչ կարգերէն՝ Աւետիսեան Հերմոն, Բարունակեան Վարդանոյշ, Բոէեան Արմինէ, Սալբրեան Երանուհի, Վաճառականեան Յասմիկ, Փափազեան Նուարդ և Փէօշկէրեան Արշակուհի—Նախակրթարանէն(*) *Ագնուզեան Մարիամ, *Աւագեան Աղաւնի, *Բարունակեան Մանուշակ, *Կէօզիւէօյիւքեան Պերճուհի, *Հագեան Հայկանոյշ, *Մանուկեան Աւրինէ, Նալպանտեան *Եպրուհի և Մարիձա, *Շահինեան Նուարդ, *Շամգուլեան Տիգրանուհի, *Ոսկերիչեան Արմաւենի, Ուշագլեան Արաքսի, *Զիլինկիրեան Անժէլ, Պալեան Հռիփսիմէ, *Պարտիզպանեան Մաւի, Սարքեան *Անժէլ և *Արուսեակ, *Սիւրմէեան Յուլիանէ, Սիւրմէնեան *Բրաքիոն և *Մարիամ, *Տէյիրմէնճեան Լիւսի, *Տէօքմէճեան Մաւի, *Րէյիսեան Աննա, *Փափազեան Մաւի, Փէօշկէրեան Հռիփսիմէ և *Ֆէրուխան Մայոտա։ — Թիւ սանուց 1143, Մանկապարտէզով միասին։ — Ֆրնս. կառավարութենէն նպաստ 2000 ֆրանք։—Ընդհանուր Պատերազմին, շէնքը՝ գինուորական իշխանութեան կողմէ գրաւուած և վնասուած։

Լուսաւորչեան Մանկապարտէզ (Բերա, Բանկալթի) Ուսուցչուհի Տիկին Ջապէլ Աշեանեան։ — Թիւ սանուց 200։

Մէսամէրճեան (Բերա, Ֆէրիքէօյ) Աւագ ուսուցչուհի Օրիորդ Էլիզ Էրմասեան։ — Թիւ սանուց 174։

Ս. Յակոբեան (Հասլէօյ) Աւագ ուսուցիչ Բենիամին Պետրոսեան։ — Թիւ սանուց 93։ — Ընդհանուր Պատերազմին, շէնքը՝ գինուորական

(*) Նշանակ. — Անկէ անցիր՝ աստղանիշ կրող անուանք «յաջորդաձեռն են, որ ծանուցման Ուսումնական Խորհրդոյ։

իշխանութեան կողմէ գրաւուած և վճռուած։ — Այս դպրոցը հիմա կը կոչուի **Համազգային**, միացած ըլլալով Հայ Աւետարանական ազգին, տնօրէնութեամբ Մր. Բիկզի։

Ս. Երիա (Էյուպ) Ուսուցչուհի Օր. Մաչիկ Օհանեան։—Թիւ տանուց 15։

Խորէնեան (Պալաթ) Տիօրհի Գէորգ Սիմֆիչեան.—Բազուժեան Օննիկ, Դերձակեան Նուպար, Սարաֆեան *Թորոս և *Պետրոս, Աշճեան Աղաւնի, Գալայճեան Շուշան և *Փէպրոտանեան Աղաւնի։— Թիւ տանուց 266։

Լեւոնեան-Վարդուհեան (Թոփ-Գապու) Ազգ ուսուցչուհի Օր. Շնորհիկ Էմիւսեան։ — Թիւ տանուց 113։ — Ընդհանուր Պատերազմին, շէնքը՝ զինուրական իշխանութեան կողմէ գրաւուած և վճռուած։

Ս. Մեսրոպեան (Կէտիկ-Փաշա) Տիօրհի Մարկոս Նաթանեան. — Մալխասեան Պէտրոս, Մարտիկեան Արփինէ, Շատուրեան Արմինէ, Փամպուգճեան Արաքսի և Վիքթորիա։— Թիւ տանուց 289։ — Ֆրանսական կառավարութենէն նպաստ 1500 ֆրանք։

Պէզճեան (Գում-Գափու) Տիօրհի Գէորգ Պօղոսեան. — *Գրիգորեան Երուանդ, *Խէրպէկեան Մհէրան, Մելիքեան Յր., *Շիշմանեան Մրտ., *Պօղոսեան Վահէ և *Յահակեան Յր.։ *Գէորգեան Նուարդ, *Գրիգորեան Անժէլ, Եէմէնիճեան Շաքէ և *Մէհտէրեան Անահիտ։—Թիւ տանուց 394։

Պօղոսեան-Վարուժեան (Գում-Գափուի դուրս) Տիօրհի Գրիգոր Գույումճեան։—Թիւ տանուց 311։

Խորէնեան (Նարլը-Գափու) Ազգ ուսուցչուհի Օրիորդ Հայկանոյշ Նահապետեան։ — Թիւ տանուց 84։

Հայկազեանցեան (Եկնի-Գափու) Ազգ ուսուցչուհի Օր. Պայծառ Միսճեան։ — Թիւ տանուց 125։

Սահակեան, Նուրեան-Վարդուհեան (Սամաթիա) Տիօրհի Մկր. Պարսամեան։ — Թիւ տանուց 385։ — Ֆրանսական կառավարութենէն նպաստ 1500 ֆրանք։— Ընդհանուր Պատերազմին, շէնքը՝ զինուրական իշխանութեան կողմէ գրաւուած և վճռուած։

Տատեան (Մազրիքէօյ) Տիօրհի Ջարեհ Մաղաքեան. — *Թէլլալեան Հրանտ, *Շամլեան Վահան, *Շիրինեան Սուրէն, *Վարդեան Գր. և *Փափազեան Եդուարդ։ *Այճեան Գոհար, *Դաւիթեան Մելինէ, *Մէյմարեան Տիր., *Յովհաննէսեան Ագապի, *Պալապանեան Հերմինէ և *Ֆրէնկեան Ռոզա։—Թիւ տանուց 307։—Ընդհանուր Պատերազմին, շէնքը՝ զինուրական իշխանութեան կողմէ գրաւուած և վճռուած։

Գասպարեանցեան (Սան-Սթէֆանօ) Ուսուցչուհի Օրիորդ Վիրժիլի Ալիւորեան։ — Թիւ տանուց 34։

Մախրուհեան (Պէշիկթաշ) Տիօրհի Միհաս Ծաղեան. — Գէյճեան Բիւզանդ և *Մօսքօֆեան Թամար։ *Գուլապեան Վահրիկ, *Հազարեան Ռեբեկա և *Սէոէֆճեան Մելինէ։ — Թիւ տանուց 250։

Թարգմանչաց-Հռիփսիմեան (Օրթաքէօյ) Տիօրհի Լ. Եպգմանճեան։ — Թիւ տանուց 252։

Թարգմանչաց (Գուրուչէշմէ-Արնաուտքէօյ-Պէպէր միացեալ թաղից) *Տիօրհի Վարդգես Քաջունի.—Աճէմեան Ղազարոս, *Էլմասեան Եղ., *Սերոբեան Բարսեղ և *Տօպուճեան Յակոբ, Գազանճեան Հերմինէ, Դերձակեան Լուիզ, Ձղրլեան Վիքթօր, *Ձիվէլէկեան Մելինէ և *Քիւրճեան Սիրարփի.—Թիւ սանուց 222.—Ֆրնս. կառավարութենէն նպաստ 1000 Ֆր.*

Ս. Թադէոսեան (Բումէլի Հիսար) *Տիօրհի Աստուր Մախարեան:— Թիւ սանուց 96.*

Երից Մանկանց (Պօյաճըքէօյ) *Ուսուցչուհի Օրիորդ Մարիամ Էճմիձեան:— Թիւ սանուց 36.*

Մամիկոնեան (Եէնիքէօյ) *Ուսուցչուհի Օրիորդ Մատի Տիրացեան:— Թիւ սանուց 30.*

Ս. Մեսրոպեան (Սար. Եէնիմահալլէ) *Ուսուցչուհի Օր. Հռիփ Խանճեան:—Թիւ սանուց 22. (Պէօյիւք-Տէրէի «Ս. Հռիփսիմեանց»ը՝ միացած).*

Ս. Նիկողայոսեան (Պէյգօզ) *Ուսուցչուհի Օրիորդ Արուսեակ Կիրակոսեան:— Թիւ սանուց 26.*

Գերասէեան-Ըրմոնեան (Սկիւտար, Իմաամլ.) *Տիօրհի Հրանտ Տանիգիկեան.—*Աշճեան Վահէ և Իշլէմէճեան Պերճուհի.— Թիւ սանուց 257.*

Ս. Խաչ (Սկիւտար, Սէլամսըզ) *Տիօրհի Եր. Տ. Անդրեասեան.—Ալպոյաճեան Աստուր Պ., Խաչատուրեան Մարտիկ և *Սարգսեան Սուբէն, Աղասեան Հաշտինէ, *Բարսեղեան Արմենուհի, Գալուստեան Զապէլ, Ղուլեան (Բախտունի) Մատի, *Սիմքէշեան Ասրինէ և *Փափազեան Արուս.— Թիւ սանուց 259.— Ընդհանուր Պատերազմին, չէնքը՝ զինուորական իշխանութեան կողմէ գրաւուած և ՀՀասուած.*

Սէմէրճեան-Ճեմարան (Սկիւտար, Եէնիմահալլէ) *Տիօրհի Յովհ. Պապիկեան. — *Պողպատ Տիգրան, Թագեան Արմենուհի, Թօփալեան Մատլէն, Պատուականեան Սիրարփի և Պարսամեան Մարիամ.—Թիւ սանուց 227.—Ֆրնս. կառավարութենէն նպաստ 1000 Ֆրանք.— Ընդհանուր Պատերազմին, զին. իշխանութեան կողմէ գրաւուած և ՀՀասուած.*

Ս. Թոմաեան-Ուճճեան (Գատըքէօյ) *Տիօրհի Միհ. Շահնազանճեան. — *Մինքայէլեան Համազասպ, Յովհաննէսեան Պօղոս, *Սարոյեան Գր., *Պալեան Սերոբ և Տատրեան Աբր.· Թօփալեան Շաքէ և Տատրեան Տիգրանուհի (Ամավերջի հանդէսը խափանուած).—Թիւ սանուց 525.— Ընդհ. Պատերազմին, չէնքը՝ զին. իշխանութեան կողմէ գրաւուած և ՀՀասուած.*

Պէզճեան (Գարթալ) *Ուսուցչուհի Տիկին Վէրժին Այվազեան:— Թիւ սանուց 35.—Ընդհ. Պատերազմին, գիւղին մեծ մասը հրկիզուած, դպրոցին չէնքն ալ զին. իշխանութեան կողմէ գրաւուած և ՀՀասուած.*

Ս. Գերասէեան (Հայ կղզի) *Տիօրհի Միհրան Պիւզիշճեան.— Եէմէնիճեան Վարդգէս, Հէլվաճեան Ռուբէն, Պասմաճեան Հայկ և *Փափազեան Նուպար, *Մազմանեան Պերճուհի և *Զագըրեան Ասրինէ.—Թիւ սանուց 75.*

Հայկազեան (Փրինքիպօ) *Տիօրհի Միհրան Անանեան:—Թիւ սանուց 53.*

ԱՌԱՆՑ ԴՊՐՈՑԻ ԹԱՂԵՐ

Էյնուպ վարք՝ Ս. Ած.ածին Թաղ (Հայ բնակչութիւն չիք, եկեղեցին փակ)։—Էթ-Մէցտան (Մաղաթեան դպրոցն Աղքատանոցի վերածուած)։— Գարա-կէօմրիւք (Ս. Յովհ. Ոսկեբերան եկեղեցին այրած և թաղեցին ցրուած)։— Գամըմ-փաշա (Մծբնայ Ս. Յակոբ եկեղեցին այրած և թաղեցին ցրուած)։ — Սթէնիա (Ս. Յովհ. Կարապետ եկեղեցին փակ, հայ բնակչութիւն չիք)։ — Գանտիլլի (եկեղեցին Ս. Աստուածոյ, նոյնպէս)։ — Ալթը-մէրմէր Սամաթիա (եկեղեցին Ս. Յակոբ Առաքեալ. հայերէն ու դպրոցք՝ Ներսէսեան՝ այրած)։ — Սալմա-թօմրուկ (Ս. Թադ. Բարթողոմէոս դպրոցն այրած, հայ բնակչութիւն՝ ասկաւ)։—Տօլապ-Տէրէ Բերա (Արշակունեաց դպրոցք փլցուած)։—Գունջկուինճիւկ (եկեղեցին Ս. Լուսաւորիչ, համանուն դպրոցք փակ, հայ բնակչութիւն՝ ասկաւ)։—Ալէմ-Տաղ Սկիւտար (եկեղեցին Ս. Նշան՝ կողոպտուած, գիւղացիք 1915ին ամբողջովին տեղահան, իսկ 1918էն վերջ ասկաւաթիւ հայրենադարձներ ցրուած՝ Մելլիճիներու գրոհներէն)։

❀

ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՀԱՅՈՑ ԴՊՐՈՑՆԵՐ

Ս. Գր. Լուսաւորիչ *(Բերա, Սագըզ-Ագաճ)* 33րդ տարի. *Տնօրէն Պօղոս վ. Մկրտիչեան.— Աւագեան Օննիկ, Էլմաեան Վահրամ, Թէրզեան Հրանտ, Թղլեան Մկրտիչ, Իւթիւճեան Երուանդ, Մանուկեան Մանուկ, Պէօրէքճեան Պիմէն, Տալեան Արամ, Տէրվիշեան Իզիտոր և Տիւյվէճեան Ալֆրէտ։ — Թիւ սանուց* 112։

Վ. Նշան Պախչարեանց *(Բերա, Սագըզ-Ագաճ)* 78րդ տարի, *Տնօրէն Հ. Վարդան վ. Հացունի։—Թիւ սանուց* 96։ *(Վերչերս վերաբացուեցաւ նոյն Ուխտին Գատըքէօյի կրթարանը՝ Հ. Յարութիւն վ. Աստուրեանի տնօրէնութեամբ)։*

Վ. Նշան Պախչարեանց, *Ս. Բենեդիկտոսի որբանոց (Գատըքէօյ) Ա. տարի, Տնօրէն Հ. Յակոբ վ. Տիրացեան։ — Թիւ սանուց* 100։

Վ. Ներսիսեան Պախչարեանց *(Բերա, Համամ)* 64րդ տարի, *Տնօրէն Հ. Հմայեակ վ. Համբարեան։ — Թիւ սանուց* 187։

Ս. Յովհ. Ոսկեբերան *Ծաղկոց (Բերա, Թափիմ) Տնօրէն-Ժողովրդապետ Յովսէփ Ծ. վ. Ձամճեան։ — Թիւ սանուց* 36։

Սիրս Ճիսուսի, *նախկին «Համազգեաց» (Բերա, Սագըզ-Ագաճ) Տնօրէն Պօղոս վ. Գամպուրեան։ — Թիւ սանուց* 38։

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչեան *Մանկապարտէզ (Օրթաքէօյ)։*

Ս. Յարոս Զուրիւճ *(Բերա, Բանկալթի) Տնօրէնուհի Քոյր Մարիա Մելիխանեկեան։ — Թիւ սանուհեաց* 166 *որուն* 41*ը կը հոգայ Ազգային Խնամատարութիւնը։*

Ս. Յարոս Զուրիւճ *(Գատըքէօյ) Տնօրէնուհի Քոյր Թոսիխան Ալիքսանեան.— Աւետիսեան Հերմինէ, Մազմանեան Արաքսի և Նուարդ, Պաստուհասեան Ազատնի։ — Թիւ սանուհեաց* 180։

Ս. Աննա Որբանոց (Սամաթիա) *Տիօրհևուհի Քոյր Անաստաս.—Թիւ սանուհեաց* 103 *զորս կը հոգայ Ազգային Խնամատարութիւնը։*

Ս. Աննա Որբանոց (Բերա) *Տիօրհևուհի Քոյր Պրիճիթա։ — Թիւ սանուհեաց* 41 *զորս Ազգային Խնամատարութիւնը կը հոգայ և որոնք կ'ուսանին «Անարատ Յղութեան» Քերց Դպրոցը։*

Հայ Որբանոցներ(*) Եւ այլն

ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒԹԵԱՄԲ ԱԶԳ. ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆ

Անդրոնիկեան (Գուլէլի) *Բ. Տարի, Տիօրհի Գեորգ Արուիսան, այժմ Տիր. Յովհէի Տ. Ստեփանեան։ — Թիւ սանուց* 1069։

Արհեստանոց-Երքարան *մանչերու* (Պէյլէր-Պէյ) *Տիօրհի Յ. Յ. Փէֆէհզեան։ — Թիւ սանուց* 266։

Արհեստանոց-Երքարան *աղջկանց* (Արնաուտքէօյ) *Տիօրհևուհի Տիկին Գասպիճ Մ. Ամանուց։ — Թիւ սանուհեաց* 90։

Մանկապարտէզ-Որբանոց *աղջկանց* (Գուրու-Չէշմէ) *Տիօրհևուհի Նոյն։ — Թիւ սանուհեաց* 65։

Աղջկանց Որբանոց (Պէշիկթաշ) *պատուական վարչութեամբ խնամակալութեան։ — Թիւ սանուց* 146։

Աղջկանց Որբանոց (Ակիւտար) *Դանիացի տիօրհևուհի Միսիզ Կրիւճ Հարկրն։ — Թիւ սանուհեաց* 131 *որոնք կ'ուսանին թաղային դպրոցներու մէջ։*

Աղջկանց Որբանոց (Պալաթ) *Տիօրհևուհի Օրիորդ Նուարդ Շիրինեան։—Թիւ սանուհեաց* 143 *որոնք կ'ուսանին տեղւոյն «Խորէնեան»ը։*

Դարմանատուն (**) **Որբանոց** *աղջկանց* (Հասքէօյ) *Տիօրհի Տիր. Արշակ Պօղոսեան։ — Թիւ սանուհեաց* 108։

Դարմանատուն-Որբանոց *երկսեռ* (Եէնի-Գուլէ) *Տիօրհի Տիր. Նիկողոս Արապեան։ — Թիւ սանուց* 160։

Դարմանատուն Ամերիկեան (Պօյաճըքէօյ) *Տիօրհևուհի Միս Քուշմհի։—Թիւ «Թրաքօմաէ վարակեալ մանչերու* 56։

Տարագրեալց Մնդպատու կայանները. 1. *Սամաթիա* (110 *աղոցմէ* 90*ը՝ դպրոց*), 2. *Ակիւտար* (*Ընչուած*), 3 *Պէշիկթաշ* (91 *աղոցմէ* 64*ը՝ դպրոց*), 4. *Օրթաքէօյ* (130 *աղոցմէ* 64*ը՝ դպրոց*) 5. *Հասքէօյ* (49 *աղոցմէ* 41*ը՝ դպրոց*)։

(*) Այս ցարէն կը պակսի **Նարլը-Գափուիը** որ փակուած է։

(**) Գոնջ, բոլոր եւ «թրաքօմա»է վարակեալ որբերու յատուկ։ Հ. կ. Խաչն ալ ունի **1. Դարմանատուն** մը Պէշիկթաշ՝ Տիկ. Աղաւնի Սարաճեանի տիօրէնութեամբ, 42 երկսեռ տղոցմով՝ առանց դասի, **2. Մանկանոց** մը Էյիրնէ-Գափու՝ 20 երկսեռ տղոցմով, ուսանող, **3. Ապաքինատուն** մը Մեծ Կղզի՝ ապաքինման ճամբուն մէջ եղող 11 երկսեռ տղոցմով, **4. Հիւանդանոց** մը՝ Ղազաֆ-Թաշ՝ ուր կան 4 երկսեռ տղաք։ **Ս. Փրկչի Հիւանդանոցն** ալ 32 երկսեռ տղաք՝ ուսանող։

Ինքնավար Որբանոցներ

Բերայի, Տ֊որ֊ի Դաւիթ Խաչիկեան։ — Թիւ սանուց 81 որոնք կ'ուսանին «Լսաեան», հասոյթը՝ «Կալուածոց»էն։

Գատրըէօյի, Օգն. Տ֊որ֊ի Գարեգին Պօյաճեան։ — Թիւ սանուց 77 որոնք կ'ուսանին «Արամեան»։

Մակրիքէօյի, Տ֊որ֊իցուհի Տիկ. Սիրանոյշ Եսայեան։ — Թիւ սանուցեաց 48 որոնք կ'ուսանին «Տատեան» և «Զուխցերահայ» նորատից վարժարանք։ (Այս և յաջորդ որբանոցք 1921 Սեպտեմբերէն յետոյ ինքնավար հանգամանքին կորանցնելով՝ դարձան Ազգային Խնամատարութենէն օժանդակեալները)։

Արնաւտաքէօյի (ՀԱՅԱՆՈՒԷՐ), Տ֊որ֊ի Վարդգես Քայումեան։ — Թիւ սանուց 57 որոնք կ'ուսանին «Թարգմանչաց»։

Պօյաճլըքէօյի, Խնամակալներու հսկողութեան տակ։—Թիւ սանուհեաց 11։

Հասքէօյի (ԳԱԼՖԱԵԱՆ) 55րդ տարի, Տ֊որ֊իցուհի Մայր Աղաւնի Քոսեան։ — Թիւ սանուհեաց 90 որոնցմէ 36ը միայն կը հոգայ Ազգային Խնամատարութիւնը։

*Շիշլիի (ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ) 9րդ տարի, Տ֊որ֊ի Արամ Նիկողոսեան. — *Ալավանթեան Յովհ., Մարտիկեան Մարտիրոս, *Շուլիկեան Մովսէս և Զիլինկիրեան Սարգիս—Թիւ սանուց 120։ (Ի մօտոյ պիտի բացուի հասմանուն մըն ալ՝ Իւզկունճուգի բարձունքը, արդեամբ ամերիկահայ առեւտրական Միհրան Գարակէօզեանի)։*

*Օրթաքէօյի աղջկանց, Տ֊որ֊ի Վահան Զէյթունցեան. — Շինիկճեան Մատլէն, *Շնորհքեան Էֆթիկ, *Տպուգճեան Բերուզ և *Սուրեան Եփանուհի։ — Թիւ սանուհեաց 265 որոնցմէ 154ը կը հոգայ Ազգ. Խնամատարութիւնը։ (Ամառանոցած 56 որբուհիներու տեղ՝ նորեր առնուած)։*

Անշատկան Վարժարանք

Պէրպէրեան (Սկիւտար, Մէլամարգ) 45րդ տարի, Տ֊որ֊ի Շահան Ռ. Պէրպէրեան. — Գրգոյեան Հրանտ, Ոսկեան Սեդրաք, Պօսթանճեան Մկըրտիչ, Սինէմեան Սեփան, Տամլամեան Խաչիկ և Քէրէսթէճեան Շահնուր։ — Թիւ սանուց 304։ — Ընդհանուր Պատերազմին, շէնքին կէսը՝ զինուորական իշխանութեան կողմէ գրաւուած և քանդուած։

Տայեան Հայ Օրիորդաց (Սկիւտար, Մէլամարգ) 11րդ տարի, Տ֊որ֊ի Լեւոն Թաշճեան.—Աստուրեան Արաքսի, Բարսեղեան Հնազանդ, Գալփագեան Մէյրի, Գարագճեան Արաքսի, Թէրզիպաշեան Սիրարփի և Սքմպատեան Նարկիզ։ — Թիւ սանուհեաց 198։ — Ընդհանուր Պատերազմին, շէնքին մէկ մասը՝ զին. իշխանութեան կողմէ գրաւուած և գործածած։

Ս. Աստուածածին (Սկիւտար, Իշատիէ) Տ֊որ֊ի Մանուսակ Սարգսեանեան. — Կէվրէկեան Մարի, Ճիզմէճեան Ասրինէ, Մանուէլեան Շաքէ, Ստեփանեան Աղաւնի և Ստեփան։—Թիւ սանուց 80։ (Այժմ Գատըքէօյ փոխադրուած)։

Երուսաղեմի (Մանկապարտէզ-Նախակրթարան) Սկիւտար. Իճասիէ, 7րդ տարի, Տիօրքնուհի Տիկին Նոյեմի Գրիգորեանց. — Ալէքսանեան Արշալոյս, Էմիրզեան Մաննիկ, Պալեան Արուսեակ, Սարաֆեան Ազատ, Սխտակեան Հերմինէ, Փափազեան Նվիրիկ և Քրեան Մելինէ. — Թիւ սանուց 98. — Շէնքը վերջին հրդեհին այրուցաւեր.

Գասպարեանց Մանկապարտէզ-Նախակրթարան (Սկիւտար, Իճասիէ) 3րդ տարի, Հիմնարկ-Տիօրքի հաստատուն տարողր.— Թիւ սանուց 80.

Թարգանեան (Գասրլէօյ, Մէօնիւրթասր) 12րդ տարի, Տիօր և Մասիհոս Ֆ. Թարգանեան: — 1915ի, 17ի, 18ի և 20ի երկաթ շրջանաւարտներու համագումար 40. — Թիւ սանուց 165.

Գպրոցասէր Տիկնանց Վարժուհիոց (Գասրլէօյ, Մօսմ) 42րդ տարի, Տիօրքի Պօղոս Գիւրգեանի և բնիկ հանդ Տիկ. Լիլիզ Քերիմեանի. — Արշալոյեան Նոյեմի, Գասարճեան Զապէլ, Կէտէրեան Արուսեակ, Տիքիճեան Գարտինէ և Փէրաէճեան Զարմինէ. — Իսկ **1920**ի շրջանաւարտուհիք՝ Գալայճեան Հերմինէ, Մարգարեան Վարսենիկ, Զիֆճեան Ասպիկ, Տէր-Եղիազեան Ազնիւ, Տօնիկեան Երանուհի և Օհանեան Արտքսի. — Թիւ սանուհեաց 219 որ որոնցմէ 202ը Ազգ. Խնամատարութեան իրաւասութեան ներքեւ, 37 ցերեկեայ և 34 գիշերօթիկ=Համագումար 291 (80ը՝ վարժուհիոյն սանուհիք).

Նոր Գպրոց (Բերա, Նշան-Թաշ) 12րդ տարի, Հիմնարկիչ Յովհ. Թ. Հիւլլեանի և Գալուստ Ա. Մազաքեանի.— Մելքիսեդեկեան Օննիկ, Պահլի Ժիրայր և Տիրատուրեան Գրիգոր. — Թիւ սանուց 200.

Նիկողոսեան (Բերա, Օսման-Պէյ) 17րդ տարի, Հիմնարկ Տիար Նիկողոսեան, Նախակրթարանի շրջանաւարտուհիք՝ Բիւրնեան Հռիփսիմէ, Զատիկեան Բերուզ, Հանէսեան Ալիս, Ճէզայիրլեան Մաթիլտ, Նահապետեան Ազնիւ, Շէյխեան Աշխէն, Պապաեան Շաքէ, Պօհճէլեան Արմենուհի, Սահակեան Արտեմ, Վաճեան Սօնա, Ստեփանեան Շաքէ, Վարդանեան Արսինէ, Փափազեան Հելինէ, Փիլաւեան Մելինէ և Քեսթէկեան Մաւի. — Թիւ սանուհեաց 100.

Ռագրուսուցի կիրակնօրեայ առեւտրական (Բերա՝ Լուսաւանի սրահը) Հիմնարկ-Տիօրքի Տիար Ռագրուսուցի.—Թագուրեան Երուանդ, Թարխանեան Կարապետ, Ժամկոչեան Կիրակոս, Կիւլէրեան Տիգրան, Կուտաքեան Վաղարշակ, Պօղոսեան Յարութիւն և Փիպարեան Մանուկ, Պէրպէրպաշեան Վարդանոյշ.

Պէզազեան (Մագրիէօյ, Սագրդ-Ագաճ) 13րդ տարի, Հիմնարկ-Տիօրքի Պօղոս Պէզազեան. — Թէրզեան Հայկ, Խաչատուրեան Ներսէս, Մարտիկեան Յովսէփ, Մեսրոպեան Գարեգին, Զագմագեան Վահան, Պէզազեան Ներսէս և Տէր-Պետրոսեան Արաէն, Թօպալեան Արբինէ, Մանուէլեան Դանիկ, Մխրզայեան Պերճուհի, Շավհանէսեան Նուարդ, Սեմերճեան Վերժին և Քէրիմեան Արմենուհի. — Թիւ սանուց 250 որոնցմէ 61 երկաթ կը հոգացուին Ազգային Խնամատարութենէն.

Միքաելեան (Գում-Գափու, Լանկա) 10րդ տարի, Տևorհնուհի Օր. Թաղուհի Պաղրատզարհան.—Լեզաճեան Ատրինէ, Զաքարեան Արմինէ, Խանճեան Մելինէ, Մկրկէրեան Լլիզ, Զիշէքճեան Երջանկուհի. Տիւառութեան Գոհարիկ, Փափուճեան Ռակելհեր, Փէշտիմալճեան Նուարդ և Փիլպարեան Ատաղիկ — Թիւ ամուհեաց 100, Այժմ փակ։

Օsար Վարժարանք

ՕՍՄ. ԲԺ-ՇԿ. ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ Բժշկական ճիւղէն վկայեալներ՝ Գայեան Ալիքսան (Խարբերդ), Մաստիկեան Արմենակ (Էվերէք), Պետրոսեան Յովսէփ (Ատանա), Վրթանէսեան Բարունակ (Պոլիս), Տէր-Ստեփանեան Եսայի (Կեսարիա) և Թորոս . . . (Այնթապ)։ — Իսկ նորընծաներն(*) են՝ Բարսեղեան Վահան (Ատա-Փազար), Գրիգորեան Խոսրով (Այնթապ), Կէօզիւպէօյիւքեան Թորոս (Էվերէք) և Վասիլեան Ալիքսան (Տէօրթ-Եօլ)։ — **Ատամնաբուժական** ճիւղէն՝ Մալոյեան Նորայր, Մարզպանեան Պետրոս, Մեսիեան Գեղամ և Նազարէթեան Զարեհ։ — **Դեղագործական** ճիւղէն՝ Գրիգորեան Գեղամ, Դերճանեան Մարգար, Թաշճեան Շաւարշ, Թօզանեան Նուպար և Փամպուգճեան Ծննիկ։

Ատամնաբուժական.— Դատք քէօյցի Ատամ։

Դեղագործական.— 16 շրջանաւարտներէ 15ք Թուրք և մին Հայ, Գոյաճեան Սեդրաք։

Ծիւրաչափական.—Զաքարեան Վարդան (Կէմլէյիկ), Թադոսեան Գրիգոր (Ռոտոսթօ), Յակոբեան Վահրամ (Ամասիա), Յովհաննեան Հրանտ (Պոլիս), Նահնիքեան Ժիրայր (Պոլիս) և Ռատիկեան Եղիա (Խարբերդ)։

Պօպըրդ Պօյէճ (Բումէլի-Հիսար) 58րդ տարի, Տևorհի Տիր. կիցք.— 42 շրջանաւարտներէն 10ք Հայ. Աբծրունի Վրոյր, Բանիկեան Հրաչեայ, Գարսեան Վահան, Թէրզեան Արամ, Ղուկասեան Նուպար, Միսկեան Հրանտ և Պետրոս, Սօղագեան Արշակ, Տիլսիզեան Աբգար և Ֆէրմանեան Թորոս։

Գօնիէնիիըլ Պօյէճ (Արնաւուրէօյ) 8րդ տարի, Տևorհնուհի Տիր. փետրիհ. — Զարիֆեան Լիւսի, Էլպէկեան Ազնիւ, Խանճեան Մինի, Զալլագեան Ատրինէ, Պալաեան Շնորհիկ, Պէզիրճեան Սրբուհի, Սէլեան Արաքինէ, Տեփանեան Մարօ, Փափազեան Արուսեակ և Քէշիշեան Հայկուհի։

Բիւթաճեան (Կէօզ-Թէփէ, Զիլիքէ-Հասլուզ) Տևorհի Տիր. ձ. փ. Մաճիօքըն։ (Շարունակութիւնն է պարտիզակի համառուն բարձրագոյն վարժարանին, 1921ին վերաբացուածք)։

(*) **Նորընծայ** (Stagiaire, միւշագիմ)։ Գոյականն է բառիս Stage, ստորին լատիներէն Stagium բառէն (Նորընծայութիւն) որ կը նշանակէ ժամանակ մը՝ որ նոր բժիշկ մը կամ փաստաբան մը իր արուեստին մէջ կը մարզուի, առաջինը՝ պարտաւորիչ այցելութիւններ տալով հիւանդանոցներու, վերջինն ալ դատարաններու, լսելու համար վարպետներու խօսքերը։

Զուիցերահայ (*Մազրիքէյ, Պարու թիւանէ ճառտէ*) *Ա. տարի, Տնօրէն վիր. Գրիգոր Պօղոսեան։— Թիւ երկսեռ սանուց* (100 *ցերեկեայ* + 20 *գիշերօթիկ*) = *համագումար* 120։

Ամերիկեան (*Սկիւտար, Մլլամնըզ*) *Տնօրէնուհի Միս Մէյրի Քինի։ — Թիւ սանուհեաց* (137 *ցերեկ.* + 53 *գիշ.*)=*համագումար* 190։ (*Տե՛ս նաեւ թղթակցութիւնն է Ատա-Փազարի «Հայու Հեաց»ին*)։

Ձայ-Մուլ (*Բերա*). — *Անահիտ Յ. Պահրի տուաչին և Ըէյխսեան յորդոր*, (*այլ և այլ քաղաքներու մէջ գոյութիւն ունեցող անգլիական համանուն վարժարանաց* **750** *ամենազգի քրիստոնէական հիներու քննութեանց պաղտատականին համեմատ, որ ի Լօնտոն*)։

❀

ՉԱՆԱՉԱՆՔ

Ձայ Կառավար Խորհի *վարչութեան կողմէ կազմակերպուած հիւանդապահութեան դասընթացքին խօսեցան հետեւեալ բժիշկները*։— *Աղտահիւտի* (*դեղաբանութիւն*), *Աճեան վահրամ* (*առողջաբանութիւն*), *Թաշճեան* (*քնախօսութիւն*), *Ա. Խանձեան* (*վիրաբուժական գիտելիք*), *Կ. Խանճեան* (*ծննդաբերութիւն*), *Հանըմեան* (*անդամազննութիւն*), *Մանուէլեան* (*ներքին հիւանդութիւն*), *Շահպազ* (*աչքի հիւանդութիւն*), *Ն. Ուզունեան* (*մանրէաբանութիւն*), *Պահչեպաշեան* (*խնամք հիւանդաց*) *և Կորեկեան* (*մանկատածութիւն*)։— *Դասընթացքին հետեւող* 33 *Հայուհի «Հիւանդապահ»ի վկայական ստանալու համար քննութեանց մասնակցեցան* 1 *Նոյ*. 1921*ին* (*Գում-Գափուի մասնաճիւղն ալ նախաձեռնարկ եղաւ ժողովուրդին համար առողջապահական դասախօսութեանց, հերու՝ ամավերջին խօսեցան Տ.քթ. Յ. Թաշճեան, Տ.քթ. Մարտին Լն.*)։

“Մեղու„ Ատուեստուից (*Բերա, Մեծ-փողոց*) *Հիմնադիր Տիկին Սիմոն Դայսերլեան*։—*Թիւ սանուհեաց* 91։

Ատհեստուից (*Բերա, Ս. Երրորդութիւն*) *Տնօրենուհի Օր. Սաթենիկ Պէյլիկճեան*։—*Թիւ Սանուհեաց* 57։

Ատհեստուտուճ (*Գում-Գափու, Երուսաղէմատուն*) *Տնօրէն Յակոբ Ադճեան*։—*Թիւ սանուց* 97 *զոր կը հոգայ Ազգ. Խնամատարութիւնը*։

Դաշնակի Դասընթացք (*Սկիւտար*) *Երաժշտապետ Ստ. Բարէեան*։ 7 *տարիէ ի վեր կազմակերպուած են լսահանդէսներ, և* 3 *տարիէ ի վեր «քննութիւններ*։ — *Երդ կարգէն անդրանիկ շրջանաւարտուհի Նուարդ Գալփագեան որ* 23 *Հոկտ*. 1921*ին նուագահանդէս մը տալով՝ մեկնեցաւ Վիէննա, Քոնսէրվաթուառ*։ — *Թիւ սանուհեաց* 75։

ԾԱՆՕԹ.—*Այս լիակատար ցուցակէն դուրս կը մնան միայն* **Ճեէ.**-*ներու և* **Սէօներու** *զանազան վարժարաններէն շրջանաւարտ երկսեռ հայ ուսանողք որոնց անուններըը չծանուցուեցան հայաթերթերու մէջ*։

Ամերիկեան Ատամնաբոյժ Տ.Տ.Թ. ՈՐՍԱՒ ՇԷՕՀԼՍԵՍՆ,
18, Ռումելի խան, Մեծ Փողոց, ԲԵՐԱ, Հեռաձայն՝ Բերա 1193։

ԵՐԱԶԱՏԵՍԻ ՄԸ ԽՕՍՔԵՐԸ

Նոր Ուսումնական Խորհուրդ մըն ալ եկաւ ու մտածել թէ Ուսումնական Խորհուրդները այսպէս պիտի յաջորդեն իրարու, և մեր կրթական գործն ուր որ էր՝ հոն պիտի մնայ միշտ, կամ աւելի ճիշդ, ամէն տարի աւելի ետ գացած պիտի ըլլայ։ Տէր Աստուած, ինչպէս հասկըցնելու է այս ազգին, թէ Ուսումնական Խորհուրդը մեկ բան միայն ունի ընելու, հակառակ այն բազմազան պահանջներուն զոր կրթ. գործն անյետաձգելի կերպով կը ներկայացնէ մեր օրով։ Մի՛կ բան, որովհետեւ այդ մեկ բանին, այժմ, ժամանակի և գրամի վատնում պիտի ըլլայ իր բոլոր միւս գործերուն արդիւնքը։ Այդ մեկ բանն է՝ ՈՒՍՈՒՑՉՈՒԹԻՒՆԸ ՍՏԵՂԾԵԼ ԽՆԱՄՈՎ ԵՒ ԱՆԱՁԱՆՈՐԷՆ։ Հիմա որ կը համարձակինք քանել թէ Ուսուցչութիւնն ապարեզ մը ըլլալ սկսաւ, գոնէ նիւթական վարձատրութեան տեսակէտով, պէտք է որ աւելի խստապահանջ ըլլանք ուսուցիչներու վարդկային և արուեստական արժանիքներուն մասին։ Պէտք չէ որ տղուն ապագային հետ խաղան այլ եւս սուտ դաստիարակներ որոնց վարձու արժէքը միջակէն ալ վար է. ալ ի՛նչ խօսքն ընեմ ուսուցիչի արժէքին։

Ամէն քնկերային հարցի խորը կայ կրթական հարցը որ ազգի մը գոյութեան, բարօրութեան և բարգաւաճման համար հիմնական խնդիրն է։ Անհրաժեշտ է որ տղան դպրոցին մէջ ունակութիւնը ստանայ մարմինը խնամելու, պատասխանատուութեան զգացում ունենալու, մտաքոց և աչք-բոց ըլլալու, անձնուէր ծառայասէր ըլլալու, կարգապահ ըլլալու և ինքզինքը կառավարելու, գուեհիկէն խորշելու և ազնիւն ու գեղեցիկը սիրելու, գործնական միտք ունենալու՝ առանց նիւթապաշտութեան, դաղափարապաշտ ըլլալու՝ առանց վերացականութեան։ Ո՞վ պիտի տայ տղուն՝ այս և ատոնց նման բարեմասնութիւնները. — Ընտանիքն և դպրոցը։ Բայց ատանց տղէկ դպրոցի՝ տղէկ ընտանիք չկայ, ոչ ալ ատանց տղէկ դաստիարակի՝ տղէկ դպրոց։ Ահա ինչո՛ւ Ուսումն. Խորհուրդը մեկ բան միայն ունի ընելու. ուսուցիչները ստեղծել խնամով և անաչառօրէն, միեւնոյն ատեն, այս ստեղծումը կատարեալ ընելու համար՝ լուրջ և արմատական միջոցներ ձեռք առնել, ապահովելու համար անոնց մերկան եւ ապագան՝ նիւթական տեսակէտով, ինքնագարգացման միջոցներ հայթայթել անոնց և յատկջգութեան դրութիւն մը ստեղծել։ — Անհրաժեշտ է առժամեայ վկայականի դրութիւնն ընդունիլ նորընծայ դաստիարակներու համար, և որոշ պայմանաժամէ մը վերջ, լրջօրէն հաստատել յետոյ միայն՝ «փոքրաւոր»ին մարդու և ուսուցիչի կրկին բարեմասնութիւնները, յանձնել անոր բուն վկայականը՝ երբ «մեծաւոր»ը, իմա՛ ձեռնհաս և վատահելի այն դաստիարակը որուն յանձնուած է զայն հրահանգելու և դնահատելու գործը, ներշխաւորէ թէ արժանի է բուն վկայականին իր «փոքրաւոր»ը։ Ազգին «Ազգայ» երախտագիտութեան արժանի պիտի

բլլայ այն Ուսումնական խորհուրդը որ ամուր և անխախտելի հիմերու վրայ իրագործէ ոյս մեկ բանը։

*** Ամէնէն առաջ այդ մեկ բանն ընելէ վերջ է որ Ուսումն. խորհուրդը նոյնքան լրջօրէն պիտի զբաղի աս խնդիրներով՝ ի մէջ այլոց, ա) Բոլոր թաղերուն հասոյթները կեդրոնացընել, և համերաշխութեան կամ իրերօգնութեան սկզբունքը գործադրելով՝ աղքատ թաղերը նպաստուելու տալ հարուստ թաղերէն։ Միւս կողմէ, խնայողութեան սկզբունքը գործադրելով, մեծաւոր թաղերու բարձրագոյն դասարանները վերացընել։ բ) Բանալ տիպար մանկապարտէզներ ուր՝ իրենց պաշտօնին բարձրութեան վրայ գտնուող Մանկապարտիզպետուհիները, Ֆրէօպէլեան և մոնտեսսորեան դրութեանց ներդաշնակ խառնուրդով մը յօրինուած դրութեամբ մը՝ Հայ իրականութենէն բխած, պատրաստեն այն ազէկ խմորը որուն վրայ պիտի աշխատի նախակրթարանը։ գ) Մրցեցնել սա տեսակ դրութիւն մը. Մինչեւ 12 տարեկան, պարտաւորիչ նախակրթութեան մը առաջին աստիճանը, ամրողջական նուազագոյն ծրագրով մը. 12–15 տարեկան՝ պարտաւորիչ նախակրթութեան մը բ. աստիճանն ա՛յն տղոյց համար որոնց իմացական վիճակը չի պատշաճիր երկրորդական կրթութեան։ Այս բ. աստիճանի նախակրթութիւնը, շարունակելով հանդերձ իմացական–բարոյական զարգացումը, կը գործադրէ ծրագիր մը որ կը պատշաճի տղոյց սեռին, նաեւ անոնց ապրած միջավայրին պահանջներուն (բնագանութական, արհեստական, առևտրական, գործնական ուսումներ)։ Նախապատրաստական դասընթացքներու միջոցաւ, երկրորդական վարժարաններու (վեցեակ տարուան տեւողութեամբ դասական և գիտական բաժիններ) պատրաստել այն տղաքը որոնք պիտի ստանան երկրորդական կրթութիւն, և այս վերջնոյն մէջ ընդունիլ այն դրութիւնը որուն համեմատ աշակերտք ազատ ըլլան պարտաւորիչ հանդամանքով մէկ քանի ճիւղերու հետ բոլորովին կապուելու։ Արդ մը ուրիշ ճիւղերու Մասնագիտական ուսման համար (Մանկավարժութիւն եւն.) դժուար պիտի չըլլայ ուրոյն կարգադրութիւն մը ընել, խնայողական դրութեամբ մը։ դ) Սահմանափակել նախակրթարաններու դասարաններուն աշակերտաց թիւն (առաջինէն՝ 30), զուգահեռական դասարաններու դրութեամբ։ ե) Պարզել Ուսման ծրագիրը, թողլով որ խելք մը գիտնայ տղան պարզել ալիքէ վերջ դանէ, երբ պէտք ըլլայ, գիրքերու մէջ։ Մակերեսութիւք ղօհել խորութեան։ զ) Նախակրթարաններու մէջ չնչել այցելու ուսուցչի տարօրինակ դրութիւնը, կամ դանէ, Ս. Յակոբ., ներկի պէս ճիւղերու համար միայն քնդունել այցելու ուսուցչի դրութիւնն ի Տարկին։ է) Կարծնական դրոշմ մը տալ ուսուցչութեան նէ առկոյն աշակել տղան մէջ դասելու և զգալու կարողութիւնները. տղան յոյսեղուկ, ձուլակի տեր և յարի քնելու աշխատիլ. ամէն կերպով ճգնիլ՝ անոր մէջ ամեցնելու իրիրօգնութեան զգացումին հետ հնազանդութիւն, հաւատարմութիւն, ազօխամածութիւն կոչուած հին լաւ օրերու այն թանկագին

բարեմասնութիւնները զորս մեռցնել կը ձգտի նորելուկ քաղաքակըրթութեանէ մը փչող մոհաշունչ հով մը։ բ) Աղչիկներուն սորվեցնել առնական և մայր բլլալու արուեստը. զգացնել անոնց թէ ընկերային յուրջ դեր մը ունին կատարելու իրենք ալ՝ երիկ մարդուն պէս. մշակել անոնց մէջ կնոջական ամօթխածութիւնն ու պարկեշտութիւնը որոնք ուշագրաւ կերպով պակսած են մեր նորահաս օրիորդներուն մէջ. արտաքսել դպրոցական բարքերուն մէջէն վերջին տարիներուս մէջ ծնած այնպիսի հանդէսներ որոնք դպրոցական բլլալէ աւելի՝ կը յիշեցնեն թատրոնի պաշէքներ և ուրիշ չեմ գիտեր ինչեր։ գ) Ձեռակաւ գործուհութեան ակզբունքին վրայ հիմնել մեծ արուեստանոց մը ձեռագործութեան համար։ Ձեռակաւ աշխատութիւնը ո՛չ թէ իր անձին համար սորվեցնել, այլ զայն դործածել իբր միջոց՝ ուսանող մեծ ճիգերուն ուսուցման։ դ) Փոխութեանց ոգին ու ձեւը փոխել. այնպիսի դրութիւն մը որդեգրել որ քննութիւնները կարող բլլան երեւան բերելու՝ որ ևէ ի սեռն եւ յանպատրաստից ողուն խրացուցածը, ո՛չ թէ դոց սովելով քննութեան համար պատրաստած ծանօթութիւններդ։ ե) Մանկավարժական և ընկերային նորագոյն պահանջներուն գոհացում տուող դասագիրքեր յօրինել տալ, մբրցման դրութեամբ։ զ) Կրթ. տեսչութեան յուրջ կազմակերպութեամբ խրատիչ խրատեկ բլլալ ամէն մէկ վարժարանի խրատուի վիճակին։

*** Ուսումնոց ծրագիրն է, մանաւանդ ուսումնոց ծրագրին անհրաժեշտութիւն յարակից ուղեցոյցն է որ ցոյց պիտի տայ դաստիարակին, թէ ինչ ուղղութեամբ պիտի դաստիարակէ և ինչ պիտի սորվեցնէ։ Բայց ծրագիր և ուղեցոյց սահմանուած են իր ատպարէզին համար պատրաստուած դաստիարակին։ Մանկավարժական ժողովի մը պէտքին Առնուազն երկրորդական յուրջ կրթութիւն մը ստացած և վարժապետանոցի մը ուսումնոց ծրագրին (այս ծրագրին մաս պէտք է կազմեն մանկավարժական դիտութեան, դպրոցական կազմակերպութեան, մեթոտոլոգիական հետ՝ Հիղիէնական դաստիարակութիւն, Դպրոցական առողջապահութիւն, Ձեռակաւ աշխատութիւն, կամ աւելի ճիշդ, Ձեռական գործունէութիւն, Ձաշակի կրթութիւն, Ապրելու դիտութիւն) լրջօրէն հետեւած երկու տեղէ յատուկ տարիքով անձերն են որ իրաւունք պիտի ունենան դաստիարակ բլլալու։ Վերեւ քսի տրուին, թէ ինչ պայմաններով անոնք պիտի տանուին վերջնական վկայագիրը։

*** Իրենց ատպարէզին սէրն ու հոգը ունեցող պարկեշտ և ողջամիտ դաստիարակներէ կազմուած Ուսուցչական Մխիթեան մը ո՛րքան Թանկագին ոյժ մը պիտի բլլար Ուսուցչութեան համար։ Անկեղծօրէն քնդունելով հանդերձ, թէ հանճարն, ինչպէս քաոսն է Թէօփիլէր, կը նմանի հոնտոյին որ ամէն տեղ կ'ածխ՝ բուռ է որ ողողուին քնդունելով հանդերձ, թէ «իր կոչումին բարձրութեան վրայ գտնուող դաստիարակին մը ո՛րքան ալ շատ վճարուի՝ նորէն քիչ է», չեմ կրնար հաւանակրկել Ուսուցչական Մխիթեան մը որ գործատուներու սինիսիմայի պէս բան մը բլլայ, և,

միմիայն իր նիւթական շահերը պաշտպանելու համար՝ տարեկան ար-
ձակուրդի միջոցին իր գոյութիւնը ցոյց տայ։ Ես կը փնտռեմ Ուսուց-
չական Միութիւն մը որ չափաւոր պահանջներ ունենայ նիւթական և
զանոնք պաշտպանէ արժանապատուութեամբ, ու նպատակ ունենայ
Ուսուցչութիւնը բարձրացնել հետզհետէ, ու աշխատի հետզհետէ տալի
ստակ քնելու զայն իւրոլսանին, դոհացում տալու քնկերային նոր պա-
հանջներուն. Ուսուցչական Միութի՛ւն մը որ ունենայ իր համեստ բայց
գործնական և իրագործելի ծրագիրը, կանոնաւոր ժողովներ և համաժո-
ղովներ, օրական, Մասնեղադարան և Օգնութեան անուն, զրպղի նորահաս
սերունդին և ժողովրդեան համար գիրքերու քնտրութեամբ, հետամուտ
ըլլայ կազմակերպելու ուսումնասիրական ճամբորդութիւնները և տարե-
կան պարապուրդից միջոցին սարքէ դասախօսութիւններ։

*** Սկսուսուութի՛ւնք. հա՞րկ է անգամ մըն ալ մատնանիշ քնել հոս
չքնաղ առաւելութիւնները նոր ժամանակներու ամէնէն նշանաւոր
կրթական դրութեան ուր ա՛յնքան իմաստուն կերպով քնդելուզուած են
տեսլականն ու գործնականը։ Բայց սկսուսուութիւնը ոչինչ է՝ առանց
աղէկ խմբապետներու որոնք պատրաստեն, իրենց կարգին, աղէկ առաջ-
նորդներ։ Դպրոցը ոչինչ է՝ առանց աղէկ դասախօսակի. սքսուսուութիւնը
ոչինչ է՝ առանց աղէկ խմբապետներու և առաջնորդներու։ Հայ երի-
տասարդներ որ օժտուած են պահանջուած բարեմասնութիւններով՝
մեծագոյն երջանկութիւնը պարգեւած պիտի ըլլան իրենց անձին և
մեծագոյն ծառայութիւնը մատուցած պիտի ըլլան իրենց ազգին,
ստանձնելով իրենց Թաղի սկսուսուներուն խմբապետի պաշտօնը, հաստատ,
անկեղծ և խորունկ որոշումով։

Ի՛նչ արդիւնալից բաներ պիտի ըլլային ծնողաց և դաստիարակ-
ներու պարբերական հաւաքոյթները՝ տղուն թէ՛ ներկային և թէ ապա-
գային համար. տղուն ներկայի՛ն համար, որովհետեւ քնտանիքին և
դպրոցին իրերահասկացողութեամբ և գործակցութեամբ միայն դաստիա-
րակութիւնը կրնայ իգործ դրուիլ՝ առանց ժամանակի և ոյժի վատնումի.
տղուն ապագայի՛ն համար, որովհետեւ դաստիարակը որ կարելի եղածին
չափ ուսումնասիրած և ճանչցած պիտի ըլլայ՝ իւրաքանչիւր տղու
քնդունակութիւնները՝ անոր ապագայ ասպարէզին տեսակէտով, իր ապա-
հորութիւնը պիտի հաղորդէ, և քնտանիք ու դպրոց, միասին, ա՛յդ
ուղղութեամբ պիտի գործեն տղուն ապագային համար։ Ու ևթէ ազգը
փափաքէր իր շահերը լրջօրէն նկատի առնել և օրինակը տալ հազուա-
գիւտօրէն լուրջ ազգի մը, պիտի հիմներ, ինքն ալ ժքնէվի օրինակին
հետեւելով, իր «Ապագային համար»ը, հիմնարկութի՛ւն որուն նպատակը
պիտի ըլլայ շարունակելով դպրոցին գործն՝ այս տեսակէտով երեւան
բերել անձնիւր տղու քնդունակութիւնները՝ քնտրելի ասպարէզին մասին,
և դէպ ի հոն մղել զայն՝ հարկ եղած նիւթական աջակցութիւնը նուի-
րելով անոր։ Ազգին ոյժերն օգտագործելու կոչուած ասելի լիմաստուն

ձեռնարկ մը դժուար է երեւակայել, և դժուար է երեւակայել Ընկերակցութիւն մը, Միութիւն մը, կտակ մը որ աւելի պատշաճապէս և աւելի ընդարձակօրէն ծառայէ ազգին շահերուն Ամերիկայի մէջ, Taylor մանրակրկիտ կերպով ուսումնասիրեց, թէ ի՛նչ պայմաններով գործատուն իր ժամանակն ու ոյժը կրնայ չվատնել՝ աւելորդ շարժուձեւերը զեղչելով, նոյն ժեթոտը պէտք է կիրարկել մեր տպայոց իւրաքանչիւրին պատշաճող աստիճանին տեսակէտով, որպէս զի ամէն մարդ ունենայ իրեն յարմար զբաղումը. The right man in the right place.

*** Գիտական փորձերու բացորոշ արդեանց տեղեակ ըլլալէ վերջ, այլ եւս կարելի չէ ներժել անհրաժեշտութիւնն քնատանիքին, դպրոցին և բժիշկին համագործակցութեան, ապահովելու համար տղուն ֆիզիքական և իմացական-բարոյական առողջ զարգացումը։ Անհրաժեշտ է որ, տարին գոնէ մէկ անգամ, օրինակ՝ դպրոցական վերամուտին, ամէն աշակերտ, հին թէ նոր, բժշկական լուրջ և մանրամասն քննութեան մը ենթարկուած ըլլայ, և բժշկական մանրամասն տեղեկագրով ներկայացնայ վարժարան, որպէս զի քնատանիք և վարժարան, ձեռք ձեռքի տուած, աւէն մէկ տղայ ենթարկեն իրեն պատշաճող ֆիզիքական և իմացական ռեժիմին, այսինքն քթին մսամոլը (végétations adénoïdes) հանել տան, ան ինչը ենթարկեն գեղձային դարմանումի (opothérapie) որուն ֆիզիքական և իմացական-բարոյական առողջութեան մասին ունեցած կարեւորութիւնը շեշտուած է նորագոյն փորձերով, երբորդ մը ենթարկեն հոգեդարմանումի (psychothérapie), չորրորդի մը մարմնական խղոմակի կամ լեարդի հիւանդութիւնը դարմանել տան, և այլն, և այլն,

*** Զոզսիմ ցու Բեսպալօցցի. այս է անունը Զուրիխի մէջ վերչերա հրատարակուած գրքոյկի մը, (առաջին տեարակը գրքոյկներու շարքի մը որոնք պիտի հրատարակուին հետզհետէ՝ շնորհիւ կրթասէր և ազգասէր առեւտրականի մը առատաձեռնութեան), որուն հեղինակը Ծքթ. Փլինքէ, մանկավարժութեան ուսուցիչ Զուրիխի մէջ, կը մատնանշէ քնատանիքի և մանաւանդ մօր գերակշիռ դերը։ Այժմէական հրատարակութիւն մըն է ան՝ ամէն ճշմարիտ ազգասէրի լուրջ ուշադրութեան արժանի, այնպիսի՛ ժամանակի մը մէջ ուր քնատանեկան կապերը երթալով կը թուլնան և, այս կերպով, անզգալաբար բոլոր ապահովագէս, ազգին հիմերը կը քայքայեն։ Վերագառնա՛նք Բեսթալօցցիի, այն մեծ մանկավարժին որ չէր կրնար երեւակայել, թէ կարելի էլլայ ազան դաստիարակել՝ իր անուան արժանի քնատանիքին ազդեցութենէն դուրս

Բեսթալօցցի (1746-1827)

*** Ուսումն. Խորհուրդին ամէնէն օգտակար ձեռնարկներէն մէկն ալ

պիտի բլլար մեր մէջ մտցնել ամերիկեան բարքերուն մէջ շատ տարածուած եղող մատենադարաններու կազմութիւնը, որպէս զի դպրոցական և ժողովուրդ, իւրաքանչիւրն իրեն յատուկ մատենադարաններու մէջ, գարգանայ և վայելէ մտաւորական մաքուր զբօսանքներ։ Կեդրոնական Մատենադարան մը թաղերուն պիտի հայթայթէր, յարմար դրութեամբ մը, պէտք եղած գիրքերը՝ որոշ պայմանաժամով մը։ Այս ձեռնարկին կարեւորութիւնը ակներեւ է, տրուած բլլալով որ «գիրքերը թերեւս մարդը չեն աղէկցներ կամ վատթարացներ, բայց անշուշտ աւելի աղէկ կամ աւելի վատթար կ'ընեն զայն»։

*** Եւրոպա կամ Ամերիկա գտնուող նախկին սաներ մեծ վիշտով կը տեղեկացնեն, թէ Հայ գաղութին պատկանող ո՛չ միայն չափահասներուն, այլ և ինչ որ յուսահատեցուցիչ է— մատաղ սերնդեան ազգային ոգին վառ պահելու և մշակելու նուիրուած կազմակերպութիւն մը գոյութիւն չունի։ Պատրիարքարանը գիտէ՞ այս ցաւալի իրողութիւնը. և եթէ գիտէ, մտածա՞ծ է անոր վրայ, դարմանի խորհա՞ծ է։ Ինչ կ'ընեն հոն գտնուող Առաջնորդները։ Լուշիմ, բանիբուն և անկեղծօրէն ազգասէր առաջնորդներ պիտի կրնային, կը կարծեմ, այս աղէտին դարմանի մը գտնել։ Կարելի չէ՞ որ չափահասներու համար կազմակերպուած պարբերական հաւաքոյթներով, իսկ մատաղ սերունդին համար կանոնաւոր դասախօսութիւններով — օրական գոնէ մէկ երկու ժամ — ղպացնել տրուի օտար երկինքի տակ ապրող Հայուն, թէ Հայ է ինք և պէտք է ուզէ Հայ մնալ իր լեզուով և իր ոգիով։ Հրէաները ինչ գեղեցիկ օրինակ մը պիտի բլլային մեզի՝ այս տեսակէտով։

❀

Երազնե՞ր այս ամէնը. բայց ինչ կ'արժէնք՝ երբ մեր «երազ»ները իրականացնելու չենք աշխատիր։

Սկիւտար, 1 Յուլիս 1921

Յ. Թ. ՀԻՆԴԼԵԱՆ

ԱՐՇԱԿ ԱԼՊՕՁԱՃԵԱՆԻ "Աշխեսացող Դէմքեր,,
մայր-խորագրով շարքէն՝ հատորի վերածուած է

"ԳՐԻՔԳՈՐ ՋՕՂՐԱՖԸ"

որ պատկերացումն է մեծանուն իրատեսագրչական ճաճանչակին ճերմին, ազգային, հոգեբարոյական եւ վիպասանական բազմարդիւն գործունէութեանը: Մեծադիր 350 էջերով, խոհուածոյ եւ երկարաշունչ ուսումնասիրութի'ւն մը որ երբեք հրատարակուած չլլայ գիւղաքաղաքարէն ի վեր:

Գին 1 Ոսկի: — Գիմել Տարեցոյցիս հեղինակին:

Մարմնակրթական եւ Սկաուտական Շարժումը

ԱՋԳ. ԿԵԴՐ. ՈՐԲԱՆՈՑԷՆ ՆԵՐՍ

Դուլէլիի կեդր. Որբանոցի՝ անցնող դպրոցական տարւոյ մէջ մարմնակրթական և սկաուտական գործունէութեան ամփոփ մէկ տեղեկատւութիւնը խնդրուած ըլլալով, պիտի ջանամ այդ շարժումներուն կարելի եղած չափով համառօտ մէկ պատկերը ներկայացնել, քաղելով տարեկան տեղեկագրէն։ Անմիջապէս քեռի որ, Ազգ. Խնամատարութեան քնդհանուր տնօրէն Պ. Բիւզանդ կէօզիւպէօյիւքեանի առաջարկին վրայ, հաճոյքով ընդունեցի այդ պաշտօնը, որովհետեւ ինքն իսկ այդ վաեմ կեանքը տարիներ շարունակ ապրած ըլլալով՝ ճաշակած ու ճաշակել տուած է այն բոլոր քաղցրութիւնները որոնք ծնունդ են գերազանցապէս օգտակար այդ շարժումներուն։ Հետեւաբար, օգտուելով իր փորձառու թելադրութիւններէն ու խորհուրդներէն, համոզուած էի որ աշխատանքս փափաքուած վիճակին հասցնելու համար միջոցներ պիտի չպակսէին։ Իսկապէս չէի սխալած ևթադրութեանցս մէջ։ Յարգելի մը մարզուած հոգիին յատուկ իր պերճախօս նկարագրութիւնէն խանդավառուած, երբ յաջորդ օրն իսկ որբանոց կը ներկայանայի՝ պայմանները տեղւոյն վրայ ալ ուսումնասիրելու, ուրախութիւնս աննկարագրելի եղաւ, երբ տեսայ այն հազուագիւտ ու նպաստաւոր պայմանները որոնց մէջ պիտի ձեռնարկէի պաշտօնիս։ Ընդարձակ դաշտ, մաքուր օդն ու առատ ջուրը գլխաւոր բարերարներ են մարմնակրթական ճիւղի զարգացման։ Գուլէլիի որբանոցը կատարելապէս կը լրացնէր իր ընդարձակ դաշտովն ու ներքին շրջափակով, գիւղական մաքուր օդովն ու անմիջական կերպով առջեւը գտնուղ ծովով ու յորդահոս ջուրերով, պայմաններ որոնց մէջ հազիւ կարելի էր նման կրթական հաստատութիւն մը։

*Տեղեկատուութեան սկսելէ առաջ, ցաւով պէտք է յայտնեմ, թէ պաշտօնի սկսելու թուականէն իսկ, իմ ուսանդած ճիւղիս նկատմամբ լուրջ արգելքներու և հակամարտութեանց բաղխեցայ, բլլայ քնդհանուր հակազդի, բլլայ անօրէնութեան կոզմէ, արդիւնք այդ ճիւղերուն նկատմամբ անոնց ունեցած չարաշահութեան և համոզութեան պակասի։ Այնպէս որ քնթերցողը դիւրաւ կրնայ քմբռնել թէ ինչ գերմարդկային ճիգ թափել պէտք եղաւ արդէն իսկ այնքան դժուարին ու բազմակողմանի այդ շարժումը հաստատելու համար այն վիճակին որուն մէջ կը գտնուէր տարւոյն վերջը։—Ինձ յանձնուած գործը կարելի է 2 կարեւոր մասերու բաժնել, Սկաուտական և Մարմնակրթական, առաջինն իր մէջ պարունակելով մտաւոր, հոգեկան ու ֆիզիքական կրթութիւնը, իսկ վերջինը Շուէտական մարզանիմր, պրիքիմ (ընկերական) խաղերը, ֆուրպոլն ու պասքիթպոլլ։ Այնպէս որ այս ճիւղերէն իւրաքանչիւրին մասին պիտի ջանամ կարճառօտ ծանօթութիւններով անոնց ընդհանուր վիճակը ներկայացնել։

Ակառատկաւ. — կեդր. Որբանոցի ամբողջ աշակերտութեան թիւը 1000էն աւելի է, (ներկայ ելլալով մանկապարտէզի բաժինը), որոնք եկած են Պոլսոյ զանազան թաղային որբանոցներէն։ Հակառակ այդ պատկառելի թիւին, սակայն, մեծ քանակութիւն մը չէին կազմեր անոնք որոնք նախապէս զանազան որբանոցներու կամ թաղային խումբերու մէջ ակառատկան մարզանք ստացած էին, այնպէս որ տարուայ սկիզբ իբր այդ ներկայացողներու թիւը 160ը չէր անցներ, որոնց կարեւոր մէկ մասն ալ յետոյ փոխադրուեր է Պէյլէրպէյի արհեստանոց-ուրբաթանը։ Բայց ան հասարակ մարզական ճիւղերու և մասնաւորաբար ակառատկան շարժումին նկատմամբ տղոց ցոյց տուած խանդավառ վերաբերումն այնպէս կարծել կու տար որ ակառատկան շարքերը կարելի պիտի ըլլար շուտով խտացնել նորեկներով ալ, եթէ անհրաժեշտ միջոցները կարելի ըլլար ապահովել։ Այդ անհրաժեշտութիւնն ալ շուտով կարելի եղաւ գոհացնել, շնորհիւ Հ. Մ. Ը. Մ.ի կեդրոնին մօտ գտնուած որբանոցներու յատկացուելիք ակառատկան գոյքերուն։ Այսպէս, որբանոցին մէջ գոյութիւն ունեցող ակառատկան տարազներուն վրայ աւելնալով կեդրոնին տրամադրած զգեստներն ալ, ունեցանք շուրջ 350-400 ձեռք զգեստ, ինչ որ գիւրացուց նորագիրներու մուտքը ակառատկան շարքերէն ներս, և այսօր կեդր. Որբանոցի մարզուած ակառատներու թիւը կը հասնի 300ի։ Մեծ մասը նորընծայի քննութիւնը յաջողապէս անցուցած ելլալով կը պատրաստուի Ը. կարգի ակառատներու քննութեան։ Դժբախտաբար մինչեւ 20 փետր. 1921 որբանոցիս ակառատները պաշտօնական կապ չեն ունեցեր Հ. Մ. Ը. Մ.ի կեդրոնին հետ, որովհետեւ Տնօրէնութիւնը մերժեր է ճանչնալ անոր հեղինակութիւնն իբրեւ տեսակ մը օտար մարմին։ Հակառակ ատոր, սակայն, Հ. Մ. Ը. Մ.ը չէ դադրեր իր գուրգուրանքի առարկան դարձնելէ կեդր. Որբանոցը, բարոյական ու նիւթական ամէն օժանդակութիւն բնծայելով անոր։ Այս մասին եղած յաճախակի թելադրութիւններ և լուսաբանութիւններ տնօրէնութեան սխալ հասկցումէ մը փոխեր են վերջապէս և իր հրաւէրով՝ այցելութիւնն ինք բնդուներ կեդրոնի ներկայացուցիչ պ. Հայկ Ձիզմէճեանին։ Պաշտօնական ձեռակերպութիւնները կատարելէ ետք, պ. Ձիզմէճեան այդ օրը որբերը խանդավառող բանախօսութիւն մըն ալ կատարեր է և այդ թուականէն սկսեր կեդր. Որբանոցը անցեր է Հ. Մ. Ը. Մ.ի մասնաճիւղերու շարքերուն մէջ իբրեւ 29րդը։ Ամիս մը վերջ, Մարտ 27ին, տեղի ունեցած է Մասնաճիւղիս պաշտօնական դրօշակին յանձնումը կեդրոնի ներկայացուցիչ պ. Կարօ Ալշագլեանի կողմէ. պաշտօնական արարողութեան ներկայ եղած են նաեւ Նոր Դպրոցի և Գում-Գափուի ակառատները — իբրեւ ակառատական գործունէութիւն, մեր որբերը մասնակցութիւն ունեցած են պզրոցական ներքին հանդէսներու, վարժանած որբ ակառատ մը թաղուելին, «Փնտր» ֆանֆարի և կամերտաեան 3 տաներու երաժշտախումբին որբանոց այցելութեան, կազմակերպ հանդէսին և։ Արտաքին գործունէութիւն իբրեւ, կատարած են դէպ ի Շամլըճա և Ակռատրէ

Հ. Մ. Ը. Մ.ի մարզարան՝ արշաւանքներ և այցելութիւններ, Ապրիլ 17ին Սկիւտարի մէջ տեղի ունեցող նորընծայ սկաուտներու ընդհ. քննութեանց մասնակցած են 140 հոգի։ Շնորհիւ Տրամաթիքի բարեացակամ ընդունելութեան, տղաք մաս առ մաս թատրոն տարուած են երեցուկ Զատկի շաբթուն, որը սկաուտներու ի նպաստ տեղի ունենալիք քօքարտարաշխութեան առիթով, Որբանոցին սկաուտները պարտականութիւններ ստանձնած են զանազան թաղերու մէջ, ինչպէս Չէնկէլքէօյ-Փանտըլլըի, Պէօյիւքտէրէի, Սամաթիոյ, Սան Մթէֆանոյի և վերին երեք կղզիներուն մէջ, իրբեւ քօքարտարաշխ սկաուտներ — իսկ ինչ որ անմոռանալի պիտի մնայ կեդր. Որբանոցի սկաուտներու կեանքին մէջ, «Քինկ

Գուլէյիի Ազգ. Կեդրոնական Որբանոցի հայ սկաուտներու խումբը

Ճօրճ Վ» մարտանուէր հրամատար և Անգլիոյ սկաուտական բարձրադոյն խորհուրդի անդամ Փիփըրլի Թիսլկըրի կեդր. Որբանոցի սկաուտներուն տուած այցելութիւնն է։ Յարգելի Փէփըքնք գտած խանդավառ ընդունելութեան և սկաուտներու մտացի ու մարմնական գովելի ճարպիկութեան ի տես՝ չափազանց գոհ տպաւորութիւն մը կրած է զոր յայտնած է սկաուտներուն ուղղեալ քանի մը գնահատական խօսքերով։ Իր ուշադրութիւնը գրաւած են մանաւորապար տղոց ուրախ և խանդավառ արամադրութիւնն ու զանազան փորձերու մէջ անոնց ցոյց տուած արագաշարժութիւնը։ Նոյն օրը սկաուտի մը կողմէ բացօթեայ

և հապճեպ պատրաստուած քաքաօն խմելով ա՛յնքան հաւնած է որ գայն Անգլիայէն ժեկնելէն վերջ իր խմած լաւագոյն քաքաօն նկատած է։ Ֆէֆթըն թէսիկըրի այցելութեան լուսանկարներէն ակաուտական համաշխարհային շարժման հիմնադիր Զօր. Սըր Րօպըրթ Պէյտըն փառալի ալ ղրկուած էլլալով Անգլիա, յարգելի ակաուտ պետը մասնաւոր պաշտօնագրով մը իր շնորհակալութիւնն ու գնահատութիւնը յայտնած է առ հասարակ Հայ ակաուտներու և մասնաւորաբար կեդր. Ուրքանոցի ակաուտներու մօտ Ֆէֆթըն թէսիկըրի գտած այնքան խանդավառ ընդունելութեան առթիւ — Ակաուտական խումբը Յունիս 5ին արշաւանքի մըն ալ կատարած է դէպ Էրէնքէօյ, ձաւթ-Պօսթանի անգլ. որբանոցը, սիրալիր ընդունելութեան արժանանալով տեղւոյն պաշտօնական մարմինէն և որբուկներէն։—Ակաուտական իրական գործունէութիւնը սակայն տեղի պիտի ունենար ամրան արձակուրդի միջոցին։ Մտադրուած էր յարմարագոյն կղզիներէն մէկուն վրչ տասնօրեայ բանակում մը հաստատել Դասախօսական և վայելչի տեսակէտով այնքան կարեւոր այս ձեռնարկը ձախողեցաւ անօրէնութեան անբարեացակամ վերաբերումով։ — Մր. Վիքըրի գլխաւորութեամբ Յուլիս 23ին Ամերիկայէն Պոլիս ժամանող ամերիկեան Րոլիֆ Քօմիթիի հիմնադիր երկաթ անդամներուն՝ շուրջ 20 հոգիի նոյն օրը Ուրքանոց այցելութեան առթիւ, ակաուտներն ու սաները փառալեղ ընդունելութիւն մը ըրած են որ չափազանց լաւ տպաւորութիւն թողած է ամերիկացի հիւրերուն վրայ։ Անոնց ներկայացուցիչն Ամերիկայի տղոց և աղջիկներուն ողջոյնները հաղորդելով՝ ըրած է լաւագոյն մաղթանքներ, զանոնք բարոյապէս, մտաւորապէս ու ֆիզիքապէս բարձրացած և իրենց կարգին ուրիշներու օգտակար կարենալ ելլալու վիճակին մէջ տեսնելու համար։ Ամբողջ աշակերտութիւնը բարերար հիւրերուն ի պատիւ, նախագահ Հարտինկի և Րալիֆ Քօմիթիի կենաց վերահամուռ կեցցէներով օդը թնդացուցած են։ Ցետոյ ուսուցչութիւնը, ակաուտներն ու նախակրթարանի և մանկապարտէզի սաները յաջորդաբար տողանգ կատարելով՝ սինեմայի մէջ առնուած են։ Պրն. կէօզիւպէօյիւքեանի փափաքով, ակաուտները նաև ունեցած են իրենց սեփական հեծելանիւք, որ կ'ընկերացնեն իրենց ամէն մէկ արշաւանքին, և այսօր մէկ քանի տասնեակ աղաքներ բաւական մը հեծնել վարժուած են։ — Ծովու լողանքն ալ իրենց ամէնէն սիրելի մէկ սբօն է և տղոց կարեւոր մէկ մասը ճարտար լուղորդ է։— Նոյնպէս, լուսանկարչութեան արուեստը կարելի եղած չափով քնդհանրացուած է անոնց մէջ և ամանք ճշմարիտ ամաթօռներէ աւելի լաւ յատկութիւններ ունին։ Ուրքանոցին մէջ արդէն ունին իրենց լուսանկարչական «մութ-խուց»ը (chambre noire)։

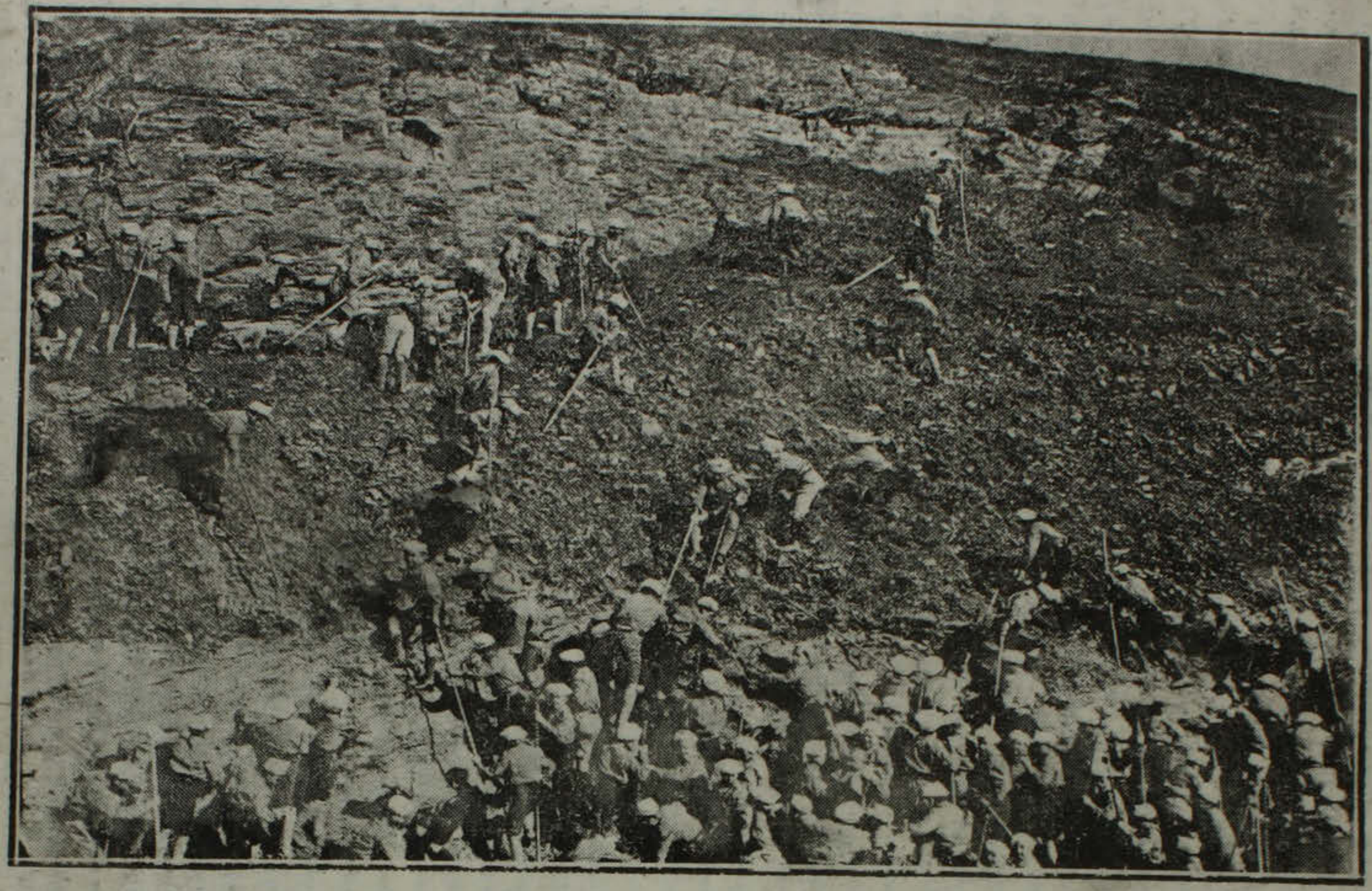
Ընկերական մարզանիք, որպէս հիմ մարմնակրթական բոլոր միւս ճիւղերուն և միակ պայմանը ֆիզիքական առողջութեան, իր որոշ ժամերն ունի շաբաթական դասացոյցին մէջ, 2 ժամ իւրաքանչիւր դասարանի համար։ Դասաւանդութիւնները տեղի կ'ունենան առ հասա-

բակ 3 և առնուազն 2 դասարաններու միացումով, այնպէս որ 80–120 աշակերտի մասնակցութիւնը բաւական կը դժուարացնէ այդ ճիւղին գործադրման ընթացքը։ Հակառակ անոր որ տղաք սկիզբը ֆիզիքական առողջութեան, բարեձեւ կազմուածքի և անոնց յառաջ բերած բարեբար արդիւնքներուն մասին ոչ մէկ դաղափար ունէին, յաճախակի տրուած տեսական ու գործնական տեղեկութիւններ բաւական եղած են, որպէս զի տղոց մէջ ճշմարիտ ըմբռնում մը յառաջ գայ մարմնակրթանքին հանդէպ։ Շատ անգամ անհուն հաճոյքով կը դիտէ մարդ, երբ կը տեսնէ որբեր որոնք իրենց կուրծքերու տարողութեան, դնդերներու կարծրութեան բաղդատութիւնները կ'ընեն։ Շատ չատեր չբաւականանալով շաբաթական մարզանքի պահերէն, թախանձագին դիմում կը կատարեն յաճախ, որպէս զի իրենց թոյլտուութիւն բլլայ առաւօտ և երեկոյ զով օդին առանձին կարենալ կրկնելու այն փորձերը որոնք գոյց տրուած են իրենց դասատանդութեանց միջոցին։ Այդ շնորհք սակայն զլացուած է իրենց՝ անօրէնութեան կողմէ, կարգապահութեան հակող պաշտօնեային քմահաճոյքին գոհացում տալու համար։ Աւելին բլլալով, անօրէնութեան քիթին տակ, նոյն պաշտօնեան քանիցս մարզանքի օգտակարութեան և անոր բարերար արդիւնքին մասին հակառակ արտայայտուած է հրապարակաւ։ Այս կէտը ցաւով ժէջ կը բերեն տղաք, ամէն անգամ որ իրենց մարզանքի ուսուցիչը մարմնակրթանքի օգտակարութեան մասին կը փորձէ արտայայտուիլ։ Ես սակայն, ինչ որ ամէնէն մխիթարականն է, տղաք ամենափոքր տուիներ չսհագործելով՝ առաւօտ և երեկոյ կը փորձեն իրենց մարզանքը կատարել գաղտագողի, իրրեւ թէ դատապարտելի արարք մը բլլար իրենց բրածը։

Այս առթիւ խոնարհաբար մեր կրթական մարմիններուն ուշադրութիւնը պիտի հրաւիրէի սա կէտին վրայ թէ, առանց մարմնակրթանքին, ֆիզիքական կրթութեան պէտք եղած կարեւորութիւնը տալու և զայն քաջալերելու, կարելի չէ միայն կրթական ծրագրով մտատանջուելով՝ կատարեալ աշակերտներ կամ ուսանողներ պատրաստած բլլալու յառաջնութիւնն ունենալ։ Մարմնակրթանքին եթէ ոչ ուսուցիչականէն աւելի՝ գոնէ անոր հաւասարժէք տեղ պէտք է տրուի մասնաւորաբար հայ վարժարաններու կրթական ծրագրին մէջ։ Ատոր անհրաժեշտութիւնն ըմբռնող կրթ. վարիչներ դժբախտաբար շատ քիչ ունինք մեր մէջ։ Աշակերտին պարտադրուած այդ շարք մը «ութիւններն առողջ տրամաբանութեամբ և առողջ դատողութեամբ կարենալ մարսել տալու համար, նախ կենսակա՛նն է անհրաժեշտ, մարմնական առողջութիւն և մտքի պայծառութիւն։ Փողովուրդի մը առողջութիւնը, հետեւաբար յարատեւութիւնը կախում ունի՝ զայն ձեւացնող անհատներուն սեփական առողջութենէն։ Արեւու պէս պայծառ այս ճշմարտութիւնը ոչ մէկ առարկութիւն կը վերցնէ. և սակայն պակաս չեն մեր մէջ այս տարրական իրողութիւնը անգիտացողներ։ Ես դեռ խօսքը չեմ քներ հոգեկան ու բարոյական այն չքնաղ յատկութեանց որոնցմով կ'օժտուի մարդիկ պատանին։— Մար-

զանքի յատուկ գործիքներ գրեթէ չենք ունեցած։ Հազար դժուարութեամբ կարելի եղած է պարտէզին մէջ barre-fine մը գետեղել որուն երկաթ ձողը վերցուած է հակող պաշտօնեային կողմէ, ամէն անգամ որ մարզանքի ուսուցիչը բացակայած է Որբանոցէն։

Աթլէթիկ խաղերն առ հասարակ անծանօթ մնացած են որբերուն։ Քիչեր միայն պատահաբար ներկայ գտնուած բլլալով ողիմպիական խաղերու, շատ տարտամ գաղափար մը կազմած էին անոր մասին։ Այսօր արդէն իրենց ամէնէն սիրելի զբաղումներէն մին եղած է աթլէթիկը։ Ամառնային մարզանքի պահերը մեծ մասամբ յատկացուած են այդ ճիւղերուն զարգացման, և յաճախ վարժութիւններ ու փորձեր տեղի ունեցած են գտնազան տեսակ վազքերու, ոստումներու եւն.։ Այսօր անոնցմէ չատեր մէկ անգամէն ձեզի կ'ըսեն թէ հայկական ողիմպիականներու մրցանիշերը որո՞նց կը պատկանին և ի՞նչ են, որո՞նք են Հայերուս լաւագոյն մարզիկները եւն.։— Տղաք ա՛յնքան եռանդեամբ փորած են շարժումին որ, բազմաթիւ դժուարութեանց յաղթելով, պարտէզը մարզարանի վերածելու համար, հողային հակայ աշխատանք գլուխ հանած են։ Ով որ տարւոյն սկիզբը Գուլէլիի պարտէզը տեսած էր և ներկայ եղաւ Ողիմպիականներուն՝ կրնայ իսկոյն երեւակայել այն ահռելի աշխատանքը որ գլուխ եկաւ կիսակատար և անբաւարար գործիքներու միջոցաւ։ Հողի ու քարի ահագին կոյտեր, սալայատակներ և երկաթ ձողեր՝ տեւական խոչընդոտներ կը կազմէին որևէ խաղի կիրարկման։ Ներքին քնդարձակ շրջափակին մէջ 276 մէթր երկայն շրջանակաձեւ վազքի track մը շինուած է իրենց իսկ ձեռքով, ուր յաճախակի վազքի փորձեր տեղի կ'ունենան ոչ միայն պատանի տղոց կողմէ, այլ նաեւ ատեպ, հանկապարտէզի փոքրիկներ՝ մեծերէն օրինակելով՝ ոչխարի հօտերու նման շարան շարան կը լեցուին ճամբուն վրայ և կ'սկսին իրարու հետ մրցիլ։ Ասոնք երեւոյթներ են, որքան ալ մանկական, որոնք անկարելի է որ անհուն հրճուանքով չլեցնեն մանաւորաբար զործին սիրահար անձերու սիրտը։ Իր յարմարադոյն վայրին մէջ ունին նաեւ ցատկելու յատուկ փոս մը։ Որբերուն ամէնէն սէրած խաղերէն մին ալ բարձրութիւն ցատկելն է, զոր փոքր թէ մեծ հաւասարապէս կը փորձեն։ —Մարտ 27ին կատարուած են աթլէթիկ խաղերու նախափորձեր՝ բաւական յաջող արդիւնքներով։ Համակրելի վազող Պ. Վահրամ Փափազեան որ այդ օրը ներկայ էր, որբերը խրախուսելու և քաջալերելու եռանդէն մղուած, 1500 մէթր վազքի ատեն, ինք ալ կողք կողքի անոնց հետ քնթացաւ, մասնանշելով ու արբագրելով այն թերութիւնները զոր ունէին անոնք իրենց սկզբնական փորձերուն ատեն։— Մայիս 22ին 70ի չափ աշակերտներ ներկայ եղան Բօպըրթ Փօլէճի նախակրթարանի տարեկան մրցումներուն։—Վերջին մէկ քանի ամիսներու քնթացքին, մարմնակրթանքի մէջ ամէնէն աւելի քնդունակութիւն ունեցող տղոց գլխաւոր նպատակակէտը եղած էր լուրջ կերպով պատրաստուիլ տարեկան ողիմպիական մրցումներուն որոնցմէ մին տեղի պիտի ունենար Յունիս 26ին,

Գուլիւթի Ազգային Պետրոցական Տրբազնոյի հայ-ախատեցիերը՝ ժայռերէն վեր մագլցելու ատեն

միայն կեդր. Որբանոցն ամերուն յատուկ, իսկ Բ.ը Յուլիս 10ին՝ Միջորբանոցային։ Ամենց նկարագրութիւնը չէ որ պիտի բնեմ հոս, որովհետեւ օրաթերթ օրը օրին այնքան գեղեցիկ կերպով պատկերացուցին արդէն։ Միայն թէ աւելորդ չըլլայ այս առթիւ շեշտել այն երեւոյթը զոր յառաջ բերին ողիմպիական մրցումները, բարոյական մէյ մէկ շատ շուն ապտակ ըլլալով այն կարծ մը թեթեւամիտ կրթական մարմիններուն որոնք այնքան խորթ վերաբերուած էին ամբողջ տարուան ընթացքին Հայ թէ օտար պաշտօնական մարմիններու ներկայութենէն զատ, հասարակ ժողովուրդին անգամ հետ ի հետ վազքը դէպ ի կեդրոնական Որբանոց՝ անհերքելի փաստ մը եղաւ, թէ հատարակութիւնն անգամ շատ լաւ գիտէր ցեղին ազնուացման ու ֆիզիքական դոյութեան վրայ մինչեւ եղող այդ չարժումը քաջալերել ու հետաքրքրուիլ անով, քան մեր շատ մը կրթական պատասխանատուութիւններ ստանձնող անհատները, Բոլորովին անսպասելի էր և վեր ամէն դովեստէ՝ որբուկներուն այդ օրուան տարած յաղթանակը, որով անոնք անգամ մը եւս ապացուցած եղան, թէ Հայուն դարաւոր թշնամիները զո՛ւր կը ճգնին փճացնել այն ընդունակութիւնները որոնք բնածին են անոր մէջ։ Անոնք երբեմն որ անուանին դէմ աւելի արդար վրէժ մը լուծած պիտի չըլլային բայց եթէ զերեզք տարկացնել ուզողներուն ցոյց տալ յաղթապանծ կուրծքերնին և անյողդողդ կամքերնին։ Տարուէ տարի այդ այժի և յաղթանակի ցուցադրութիւնը կրկնուելով, ամէն յոյս կը ներշնչէ, որ ապագայ Հայկական Ընդհանուր Ողիմպիականներու մրցանիշերը պատկանին նաև որբ մարզիկներու։ Գոնէ այդպէս ակնկալել կու տայ երեսց առաջին տարուան արդիւնքը։

Ֆութպոլը տղոց մէջ ամէնէն աւելի ընդհանրացած և սիրելի նկատուած խաղ մըն է։ Գրէթէ երբ քաղաքներ կամ գիւղեր իր սեփական ֆութպոլն ունի իր իսկ նիւթականով գնուած, ինչ որ կը պակսի այդ խաղն օրինաւոր կերպով կարենալ խաղալու և անոր ճշմարիտ հաճոյքը վայելելու համար՝ տափարակ դաշտի մը դոյութիւնն է։ Տղաք ֆութպոլը կը փորձեն ներքին շրջափակին մէջ խենդ ու խելառ զարնքւած քներով և պարտէզին մէջ գոյութիւն ունեցող քարէ սալայատակներ եւայլն աւելի շատ կը նպաստեն անոնց կօշիկին ու գնդակին ժամ առաջ մաշելուն, քան թէ իսկական խաղին վայելքը կու տան։ Այս անհրաժեշտութիւնը կարելի պիտի ըլլար գոհացնել, եթէ յաջողէինք շէնքին պատկանող բանջարանոցին տիրանալ։ Բազմիցս եղած ապրարութեան հակառակ, բանջարանոցին ինքնակոչ տէրը կը յամառէր և նոյն իսկ կը մերժէր հաճեաս գումարի մը փոխարէն դաշտը թողուլ։ Ի վերջոյ, երբ խումբ մը աշակերտներ ձեռնարկեցին դաշտը հարթելու գործին, մարդը ստիպուած եղաւ հեռանալու։ Այսօր դաշտը մեր տրամադրութեան տակ կը գտնուի. սակայն հարկ կարելի եղած է փոքր մէկ մասը միայն հարթել գործիքներու պակասին և այլ ներքին դժուարութեանց պատճառաւ։—Յուլիս 10ի Ողիմպիականէն վերջ, մատ-

դրուած էր կազմակերպել միջորբանոցային ֆութպոլի մրցումներ. յաղթական հանդիսացող որբանոցը պիտի չահէր այդ նպատակին յատկացեալ ոսկեթել հիւսքով անդուսե դրօշակ մը։ Տեղի պիտի ունենան նաև ֆութպոլի ներքին դասարանական մրցումներ։ Յուլիս 16ին Հայտարփաշայի դաշտին մէջ քնկերական մրցում մը տեղի ունեցած է պէյլէրպեյի և կեդր. Որբանոցի ֆութպոլի Ա. խումբերուն միջեւ. պէյլէրպէյ յաղթական հանդիսացած է 0ի դէմ 2 կոլով։

Պասքէթպոլը խաղ մըն է որ, հակառակ իր այնքան առաւելութեանց՝ շատ քիչ քնդհանրացած է մեր մէջ։ Եւ սակայն պասքէթպոլը մեր որբանոցէն ներս ամէնէն արդիւնաւորներէն է եղած։ Տեղի ունեցած են կանոնաւոր դասարանական մրցումներ, մասնակցութեամբ 8 դասընթացքներու։ Վճռական և բացարձակ յաղթանակով Որբանոցին սխոյեան դասարանը հանդիսացած է Միջին Ա. դասարանի առաջին բաժանումը որ այս առթիւ տիրացած է ֆութպոլի յաղթանակին յատկացուածին նման դրօշակի մը։ Պասքէթպոլով շահագրգռուող որբերը, Y. M. C. A.ի մարմնակրթական քնդհ. վարիչ Dr. Deaverի հրաւէրով, պասքէթպոլի կարեւոր մրցումի մը ներկայ եղած են Լոսպըրթ ֆօլէճի մէջ, Մարտի սկիզբը։ Ուրախութեամբ պէտք է արձանագրել որ ամերիկեան Y. M. C. A.ի քնկերակցութիւնը մասնաւոր շահագրգռութիւն ցոյց տուած է հայ որբանոցներու մարմնակրթանքի զարգացման։ Այսպէս, կեդր. Որբանոցի մարզանքի ուսուցչին հրաւէր եղած է հետեւելու մարմնակրթական դասընթացքներուն որոնք տեղի ունեցած են Ապրիլ ամիսներըն Y. M. C. A.ի Պօլսոյ մասնաճիւղի շէնքին մէջ։ Դժբախտաբար 2 տասնեակ մը թուրքերուն մէջ միակ Հայը եղած եմ յիշեալ դասընթացքներուն հետեւող, ուստի անոնք եղած են օգտուողները։ Ցոյց տրուած խաղերու կիրարկման առթիւ անհրաժեշտ իրերը արտադրելու մասին կատարած խնդրանքիս սիրով գոհացում տուած են և Որբանոցին համար ստացած ենք պասքէթպոլի, պէյսպոլի և վալիպոլի յատուկ իրեր։ Ազգ. խնամատարութեան միջոցաւ, նման հրաւէր մըն ալ եղած է նոյն քնկերակցութեան կողմէ, Y. M. C. A.ի Բերայի շէնքին մէջ, ամէն չորեքշաբթի երեկոյ տեղի ունեցող սկաուտ խմբապետներու յատուկ դասախօսութեանց ներկայ գալու, որը տեւած է 10 շաբաթ։ Անիրաւութիւն մը պիտի գտնեմ սակայն մոռնալ Հ. Մ. Ը. Մ.ի կատարած այն բարերար գործը, որով կեդրոնի իր եռանդուն անդամները մասնաւոր հոգածութեան առարկայ դարձուցին կեդր. Որբանոցը, յայնօրէն բանալով օժանդակութեան իրենց բոլոր միջոցները, ինչ որ մեծապէս նպաստեց գործին յաջողութեան, իսկ ինչ որ բոլոր որբերուն նուիրական պարտականութիւնն է—զոր կը յուսամ թէ թոյլ կու տան ինձի կատարելու իրենց կողմէ — այդ ալ իրենց ջերմագին շնորհակալութիւնն ու երախտագիտութիւնն է հանդէպ այն անձին որ գիտցաւ թափանցել որբ պատանիին հոգիին խորը, կարելի եղած չափով անոր փափաքներուն գոհացում տալով. նոյնպէս մեր ամէնուս սիրելի այս շարժումին յաջողութիւնն ալ

գլխաւորաբար կը պարտինք իրեն, քանի որ ինք եղաւ միայն քաջալերը և օժանդակող այս ուղղութեամբ կատարուած որ և է ձեռնարկին իրբեւ որքերու ճչմարիտ ու դուրգուրոտ բարեկամ, իր անունը ոսկի տառերով քանդակուած պիտի մնայ ինչպէս իր հին աշակերտներուն՝ նոյնպէս և ամէն որքի սրտին։ Դուշակեցիք անշուշտ, կ'ակնարկեմ խնամատարութեան քնդհ. տնօրէն Պ. Բիւզանդ կէօզիւպէօյիւքեանի որ մեր կրթական վարիչներուն մէջ միակն է, կարելի է ըսել, այս տեսակէտով գործին մասին խոր քմբռնում ու հաւատք ունեցող։

ԳՐԻԳՈՐ ՃՕԼՕԼԵԱՆ

25 Յուլիս 1921

Սկաուտ խմբապետ եւ մարզաւիճի ուսուցիչ
Ազգ. կեդր. Որբանոցի

Տրդատ Գ. Տէմիրճեան

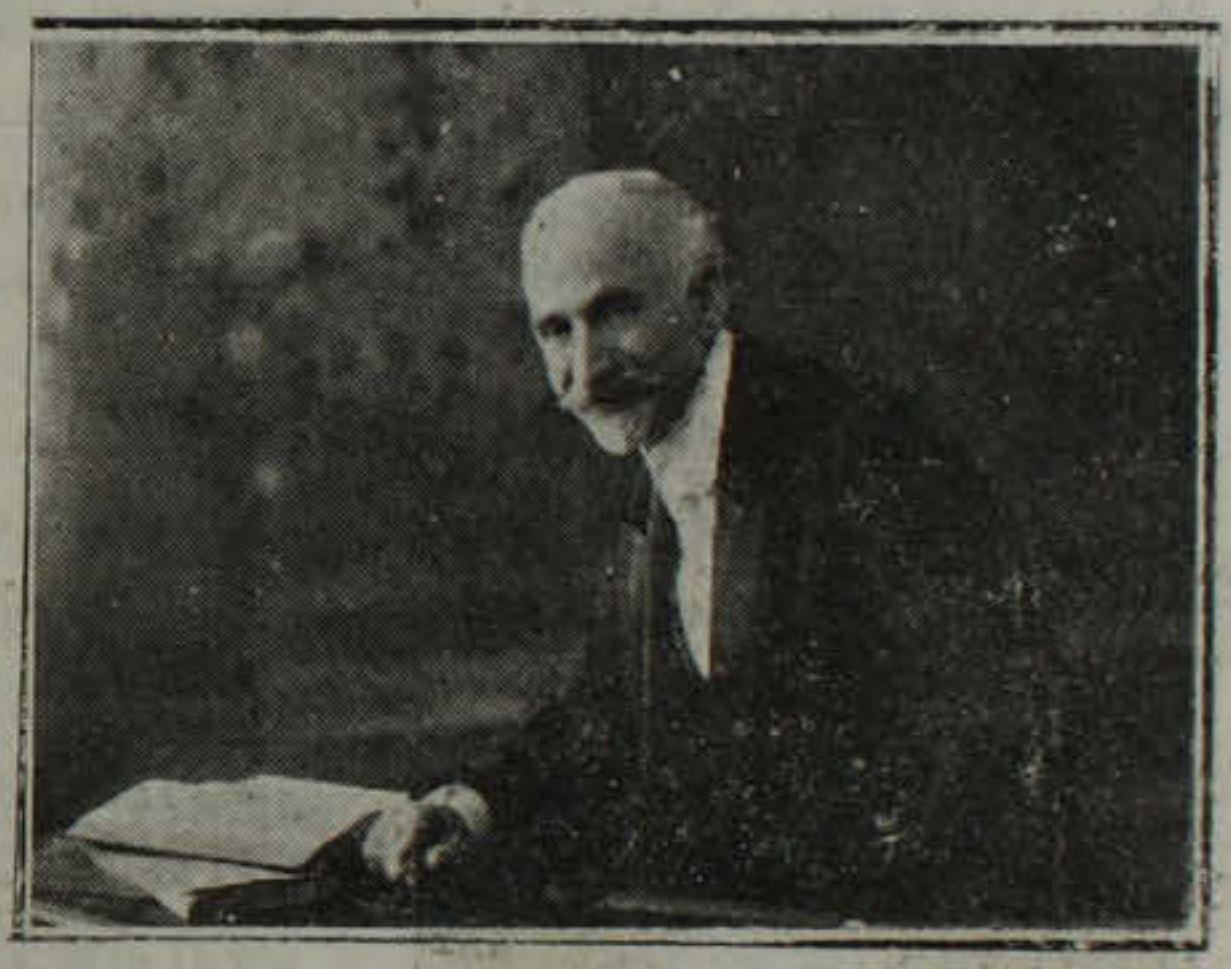
Ծնած է 14 Յուլիս 1887ին Հաւքէօյ (Պոլիս)։ Նախնական կրթութիւնը հոն ստանալէ վերջ՝ աւարտած է գերմ.ն. Ռէալ դպրոցը։ Իր ճարտարագիտական ուսումը ստացած է Միւնիխ՝ երկու տարի արքունի արուեստանոցը, յետոյ տեղւոյն արքունի բազմարուեստեան դպրոցը ճարտարապետութիւն և ճարտարագիտութիւն ուսած և աւարտած է։ Հետեւած է նաև տնտեսագիտութեան և գեղարուեստական պատմութեան իբր հաշուապրող և ուրուագծող ճարտարապետ՝ 7 տարի գործնականապէս աշխատած է Գերմանիոյ զանազան քաղաքները։ 1918ի սկիզբ անցած է Յիւրիխ և զանազան թերթերու մէջ գրած Հայկական Դատը պաշտպանող և ճանչցնող շատ մը յօդուածներ։ Աչալուրջ հսկած է օտար թերթերու մէջ Հայերը վարկաբեկել փորձողներուն վրայ և անոնց արժանի պատասխանը տուած է։ Թունդ ազգասէր, լրջախոհ, յամառ աշխատող և տոկուն կամքի տէր երիտասարդ մըն է Տէմիրճեան որ օտար երկինքի տակ կը շարունակէ արձագանգն ըլլալ Հեգին Զայնին և Ցնծալ Յիւրիխի Հայ դատողութին պատասխանները անդամներէն մին։

ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ ՄԵՐ ՄԷՋ

Երեւան կազմուած «Հայաստանի Օգնութեան Միջազգային Կոմիտէ»ի նախագահ և յայտնի ժողովրդական քերթող **ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ** *հերու Հոկտ.ի վերջերը Պաթումէն մայրաքաղաք ժամանեց, քնկերակցութեամբ «Գործ» ամսագրի տնօրէն Երուանդ Թաղիանոսեանի, տովահար Հայաստանի կացութիւնը պարզելու և հրաւիրելու Պօլսահայը, որ չզլանայ իր օժանդակութիւնը՝ Մայր-Հայրենիքին մէջ տիրող թշուառութիւնը մեղմելու համար։ Մեր կովկասահայ հիւրերը քանի մը շաբաթ վերջ մեկնեցան հոսկէ, նո՛յն կոչը կրկնելու ուրիշ հայ գաղութներու մօտ։*

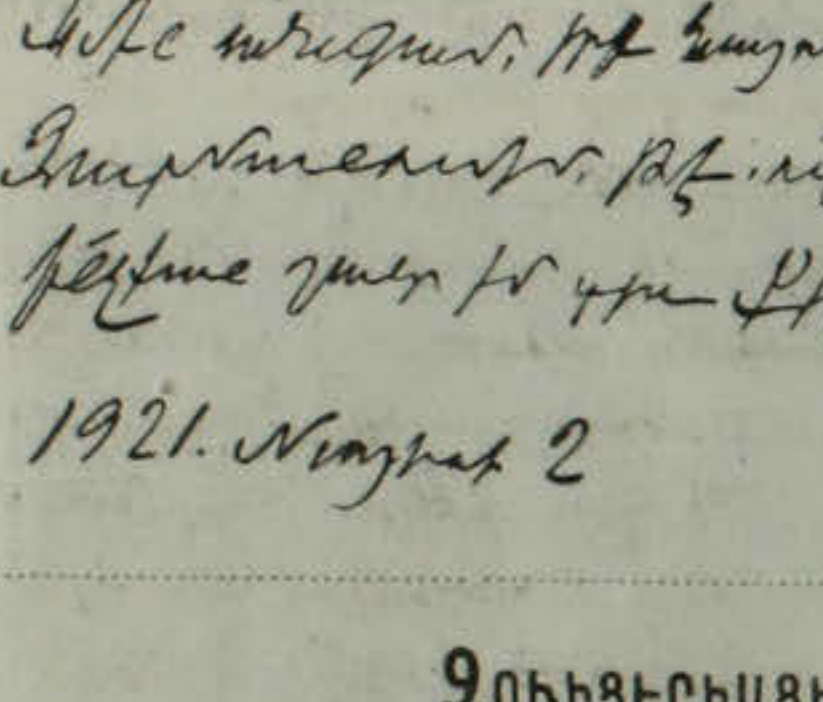
*** *Թումանեան լայն ժողովրդականութիւն վայելած մտաւորական մըն է Ռուսահայոց մէջ. կարելի է նկատել գինք — ողբացեալ Ղ. Աղայեանի նման — մեր լաւագոյն մանկական բանաստեղծներէն մին որ ա՛յնքան ճարտարութեամբ գիտցած է վերակենդանութեան շնորհ մը տալ ժողովրդական բանահիւսութեան, առանց եղծելու անոր էական յատկանիշերը։ Ցաջող է նաև իբր առակախօս և հէքեաթներու պատմիչ՝ իր ա՛յնքան առոյն և ներդաշնակ լեզուով։*

— *Ծնած է 1869ին Դսեղ (Լօռի)։ Հազիւ թէ չափաւոր ուսում մը ստացած՝ կրցաւ իր տաղանդով ուշագրաւ տեղ մը գրաւել Արեւելահայ Գրականութեան մէջ, մանաւանդ իբրեւ Հնութեան երգիչ։ Բեղմնաւոր գրիչ մը ունեցաւ, արտադրելով շատ մը արժէքաւոր գործեր։ Իր վէպերէն յիշենք Լօռեցի Սամսն, Աղթամարը, Անիծած հարսը, Պօղոս-Պետրոսն ու Լուսաւորչի կանթեղը. պիւցաղներգութիւններէն Քարւանան, Սասունցի Դաւիթն ու Թմբկաբերդի առումը. մանաւանդ այս վերջիններըը մեծ քնդունելութիւն գտան, հակառակ զերծ չըլլալնուն կարգ մը նկատելի թերութիւններէ և արուեստականութենէ։ Անդի նաև ժողովրդական կեանքը պատկերացնող 2 «պօէմա», Անուշն ու Մարօն, որոնց կը յաջորդէ Դեպ ի Անիւնիը խորագրով հոգեբանական «պօէմա»ն։ Ինքնագիր հրատարակութիւններէն զատ, տուած է նաև շատ յաջող թարգմանութիւններ Լերմոնտովէն, Փուշկինէն, Կէօթէէն, Ֆիրտուսիէն, Լօնկֆէլլոյէն, Շիլլէրէն, Պայրընէն եւն.։ Իր երկերուն 2 ժողովածուները*

լոյս տեսած են 1903ին և 1908ին։ Մասնակցած է Հասկիր մանկական ամսագրին և Լուսաբեռներու հիմնարկութեանց ու խմբագրութեանց կազմողներէն մին է նաև երկհատոր Հայ Դրողներին։

*** Հակառակ իր ալեւոյթին՝ երիտասարդական աշխոյժով, տոքտրին, պատրաստական, դիւրահաղորդ և ազնուական, թումանեան ճըշմարիտ թեթափին է եղած կովկասահայ գնտրանիին որ հասարքոյթներու մէջ իր չէնշող ներկայութիւնը փնտռած է միշտ, որպէս անզուգական «թամատա»։ Վերջին Լուրի խմբագրատունը հաճոյքն ունեցանք ծանօթանալու իրեն որ մեր հրատէրը պատուելով՝ շնորհեց մեզ իր վերջին լուսանկարին հետ սիրային սիրուն քառեակ մըն ալ որ ահա՝.

1921. Nizzat 2

Զուիցերիացի Հայասէր Մըն Ալ

Տքթ. Էտվարտ Կրեթէր (GRAETER)։— Ծնած է 3 Յնվր. 1881ին Պալ որուն գիմնազիոնը լրացընելէն վերչ՝ հետեւած է նախ բժշկութեան, ապա վկայուած է տեղւոյն Համալսարանէն, իբր բնական գիտութեանց doctor եւսումնասիրութեան համար երկար տարիներ ծեցած է Պրազիլիա, Հիւս. Ամերիկա, Ֆրանսա, Անգլիա և Եգիպտոս Լուսուցիչ Հալլպի Գերմանի դպրոցի 1911–6, 1913ի արձակուրդին՝ Եգեսիոյ ճամբով շրջագայած է Տ.կերա, Բազէշ, Վան, Լկաթր, Էջմիածին և Թիֆլիս, իր ուղեւորութեան ընթացքին առիթն ունենալով մօտէն ճանչնալու և սիրելու Հայ Ազգը։ Ատուգիս, այս Զուիցերիացին քրիստոսկրօնի սէրէն մղուելով չէ՛ որ նայելով եր եղած է — ինչպէս են՝ արիները՝ մեծ մասամբ,—այլ մարդասիրական

Dr. Edward Graeter

ընթրիք գաղափարականով օժտելով՝ մեծ ազգապատանք մը տածած է անխրտնելին և տոկունին, որպիսին է մեր ազգը։ 1915ին երբ Հայ Ողբերգութիւնը բեմադրուիլ սկսաւ գաւառներու մէջ, Տքթ. Կրեթէր կը գտնուէր Հալէպ. աչքովը տեսնելու համար Իթթիհատի սերազործութիւնները՝ գնաց Հասան-Պէյլի և տեղւոյն հայ բնակչութենէն տեղեկութիւններ քաղելով՝ պատրաստեց իսկոյն մանրամասն զարդապատում մը, և ինք առաջինը եղաւ օտարութեան մէջ գտնուող իր հայրենակիցներէն որ մեր Ջուլումը պատմագրեցին։ Իր նամակը Ցէռն քաղաքի «Bund» (Պունտ) օրաթերթը հրատարակեց 11 Օգոստ. 1915ին։ Տքթ. Կրեթէր զոհեց ինչ որ ունէր՝ տարագիր Հայութեան թշուառութիւնը փոփոզելու համար, և 8 Հոկտ. 1915ին Տքթ. Նիւթակէի և ուրիշ 2 ուսուցիչներու հետ ստորագրեց գերման արտաքին գործոց նախարարութեան ուղղեալ ծանօթ բողոքագիրը որուն ապարդիւնութենէն ճարահատ՝ հեռացաւ թուրքիոյ դժոխքէն, անցնելով Ջուիցերիա՝ Հայ Դատին օգտակար ըլլալու տեսլականով։ Ծննդավայրը դարձին՝ քարտուղար ընտրուեցաւ տեղւոյն Հայկ. Բամիթէին և հրատարակեց գրքոյկներ որոնց հազարաւոր օրինակները ցրուեցան ամենուրեք։ Յետոյ շրջեցաւ և բանախօսեց Ջուիցերիոյ զանազան քաղաքները, պատմելով ականատեսի արտառուչ դրուագներու հետ՝ գերման կեղտակարծ քաղաքականութիւնն ալ, խնդրելով օգնութիւն Հայ ւայրերու և Հայ որբուկներու։ 1919էն սկսեալ՝ Պալ քաղաքի առաջնակարգ թերթի մը վարչութեան մէջ գտնուելը մեր դատին օգուտներն ունեցաւ։ Տքթ. Կրեթէր ո՛չ մէկ առթի ձեռքէ հանեց՝ Հայ Դատը պաշտպանելու, Հայ ցաւը բոլորին գիտցնելու և Հայ իրաւունքները փոզարելու համար։ Ինչ յուսալից է մեր ապագային մասին՝ ա՛յն ատեն միայն երբ մենք գիրար սիրենք, իրարու վստահինք, կուսակցական պայքարները վերջացնենք և մի՛ակ սիրտ կրնանք համագարկ։ Եւ այս՝ քնդհանուր կարգախօսն է արդէն բոլոր օտարազգի Հայասէրներուն։

ՃԻՆՊԻՒՇԵԱՆ, ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹԻՒՆ

Ապահովագրութիւն

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԼՕՅՏ

ԾՈՎԱՑԻՆ ՃԻՒՂ ✻ ՀՐԴԵՀԱՏ ՃԻՒՂ

ՈՒՂՂԱՄՏՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱԳ ՀԱՏՈՒՑՈՒՄ

Պօլիս, Մեպուհեան խան

ՀԵՌԱՁԱՅՆ՝ ՊՕԼԻՍ 1360

ԹՐՔԱՀԱՅ

ՄԱՄՈՒԼԸ 1921-ԻՆ

1. Սոփերք Հայկականք

*ԵՐՈՒԱՆ, **1920**/ հրատարակութեանց մասին մեր տեսութիւնը (էջ 309-11) կրնայ պատշաճիլ **1921**/ հրատարակութեանց ալ. որուհետև եւ բանակով գրվթէ նոյն: Աւտնցմէ աւելի յուսթի եղաւ մեր լրագրական դաշտը որմէ եթէ Պատասխանատուութեան աճեցուն մոլախոտերը միայն քաղահան ընենք՝ կ'ունենանք արդիւնաշատ հունձք մը: Արդարեւ գրական բոլոր սեռերը քիչ շատ մշակուեցան մեր թերթերուն եւ հանդէսներուն վրջ, յօգուտ ընթերցող հասարակութեան: Ի դէպ է կրկնել հոս «Գրական ո՛ր մկ*

	Էաս		Էաս
Գրական	6	Փոխադրեալ . .	97
Բանաստեղծական . . .	13		
Վիպական	14	Դասագրեանք	26
Թատերական	16	Կանոնագիր Ծրագիրներ . .	15
Գեղարուեստական . . .	3	Տեղեկագիրներ	9
Պատմ.-Բանասիրական . .	16	Տարեցոյց-Տարեգիրք . . .	14
Գիտական	8	Օրացոյց (գրպանի և պատի)	2
Կրօնական	10	Գրացուցակ	3
«Վերաշինութեան Մատենաշար» միսիոնարական (աստղանիշ կրողները) . . .	11	Լպիրշ	5
Փոխադրելի . .	97	Գումար . .	171

*սեռ խոսելի է՝ բաց ի ձանձրացուցիչէն» խոսքր. բայց ասկէ ո՛չ նուազ խոսելի կայ չկիրշ սեռը մանաւանդ զոր նոքէն փորձեցին շահագէտ դէչակներ, յոյս ընծայելով մեր մասլաշ սերունդին բարոյականը խանթարող մկ բանի գրքոյկ: Վերեւ պրած ենք այս բննուած ցանկը **1921**/ հրատարակութեանց, վերատպութիւններն ու «ընդ մամլով»ները մէջը:*

Այս մատենաշարքը զուրկ կը մնայ երկարաշունչ եւ մեծածախս երկերէ, ինչ որ անգա՛մ մըն ալ պէտքը երեւան կը հանէ ծեռնհաս հրատարակչական մը, կամ «Իզմիրեանց կտակ»ի հրատարակութեանց սահմանեալ դրամարկղի գումարին գործածութեան : — Անշուշտ հետաքրքրական էր գիտնալ, թէ 1921 տարւոյ ընթացքին ինչե՞ր դուրս եկան Պօլսահայ Մամուլէն : Ձանոնք խմբելու եւ իրենց անուններէն զանազանելու յոգնութեան համար պիտի վա՛տ եւ պիտի Զարդարեան բանասէր եղբարց օժանդակութեա՛ն յանգիցանք սա եզրակացութեան, եւ մխիթարական է գէթ, որ առաւելակշիռ թիւը **կրթականն** ունի, (**26** հատ) :

Ալպօմ Պօլսոյ Հայ Թատեր. Մխութեան (պատկերազարդ), Ակնցի Հաճի Ադան (Յ. Ամիրեանց), *Ածում (Հ. Ձ. Քինկ), Անգլուխ դիակը (Լ. Թլեթիւնճեան), Անծանօթ ծնունդը կամ Հանիֆէն (Գ. Թուրիկեան), Անուշ — Թմբկաբերդի առումը (Յ. Թումանեան), Աշխարհագրութիւն Ա. Բ. և Գ. (Ա. Աբեղեան), Աշխարհագրութիւն տարր. և միջին (Հ. Խանճեան), Աշխարհագրութիւն տարր. (Վ. Մարգարեան), Աշխարհագրութիւն տարր. և միջին (Յ. Պապէեան), Ապերախտ գրագիրը (Գ. Սարաֆեան), Առաջնորդ զրուցատրութեան, նամակագրութեան և քերականութեան անգլ. լեզուի (Տ. Մուրատ), Առողջապահութիւն ժողովուրդին և ուսանողութեան համար (Հրաչեայ Տէրոսկի) [1], Ախտի սափրիչը (Յ. Պապէեան, Աստուածաշունչ (Նրտ. Պօրտ Լնկ.), Արուեստքի շրջանը և իր կարեւորութիւնը ուսուցման ու դաստիարակութեան համար (Տքթ. Վ. Հապէշեան), Արեան գետեր (Վ. Քամալեան), Արիւնոտ յիշատակներ (Ե. Օտեան), Արշին մալ ալան (Թրգմ. Մ. Տ.–Յ.), Աւետարան (Նրտ. Պօրտ Լնկ.)։

Բարեյաջող ուղեւորութիւն մը — Նօռօ և Տօռօ (Մ. Հունկ), Բժշկական հրահանգներ ամուանական վկայագրի մասին (Հայ Բժշկական Մխութիւն), Բիւրեղներ (քերթուածներ Յակոբ Ա. Անտոնեանի)։

Պերեզմանի ծաղիկներ (Գ. Կառվարենց), Գիրք Առակաց (Պօրտ Լնկ.), Գործք Առաքելոց (Պօրտ Լնկ.), Գրացուցակներ (Զարդարեանց, «Կիլիկիա»ի, Աշճեանի, «Հայաստան»ի և Պալենցի)։

Պատառաստանական խորհուրդին առջեւ (Երուանդ Օտեան, պրակ առ պրակ), Դիմաստուերներ (Հրանտ Ասատուր) [2]։

---

1 Դիւրուսոյց մեթոտով, ճոխ ու շահեկան բովանդակութեամբ այս հատորը յանձնարարելի է ամէնուն։ Կը ծախուի Պօլիս, Զարդարեան դրատուն։ Գին 50 դրշ.։

2 Արեւմտահայոց այս ներհուն Ակումիտը որ աղէտալի տարիներու ազգային ու գրական գործունէութիւնը Թողլքած էր ակամայ, վերստացեալ ապրեցաւ Հայ Կղզի՝ իր կեանքի Թանկագին ընկերուհւոյն հետ, և անխոնջ վերծանող մը եղաւ գիտական ու բանասիրական երկերու, նաեւ գիրի առաւ իր յիշատակները զորս ամիսներ սոյն հատորին վէր։ Մեր պր. հորիզոնէն անհետացող 11 յայտնի դէմքեր և 4 ապրողներ պատկերացած են հոն՝ յանկուցիչ ոճով մը, լի

Եղեռնի յուշարձան (Ս. Մեսրոպ), Եղիա Տէմիրճիպաշեան (205 էջնոց խնամեալ ուսումնասիրութիւն և տարւոյն ամէնէն ուշագրաւ գործերէն մին զոր աշխատասիրեցին կեդրոնականի 1921ի աւարտականներէն Գ. Ֆէնէրճեան և Հ. Պետրոսեան), Երգ Արեւագալի (հրտ. Զարդարեան), Երգարան (հրտ. «Կիլիկիա»), Երգարան պատկ. ձայնագրեալ (Ա. Մաքրլեան), Երգեցողութիւնք ընդարձակ առաւօտեան և Ս. Պատարագի (հրտ. Ծերունեան), Երգեցողութիւնք ընդարձակ (հրտ. Պալեանց), Երեւակայական ոճիրք (Ա. Զեխով), Երկու խուլեր (Մօլիէռ), *Երջանկութիւնք մարդկութեան Ֆիմ (Ճ. Կօրտէն)։

Զուլումք և մեր որբերք (Թէոդիկ) Հրատարակութիւն Գքնալքի «Որբերու փրկութեան» մասնաճիւղին։

Էնգարե վուգուսթք վէ մէնֆիլիք խաթըրաթքմ (Ս. Աւաքելեան)։

Ընկերային վէրքեր (Հայկ Եանքեեան, 4 նորավէպ)։

Թանգարան մէջլին և բարձր. (Հ. և Զ. Ասատուր), Թիք–թաք (Թարգմ. Իլիծաղ), Թուտրանութիւն տարրական, մէջլին և բարձրագոյն (Պետրոս Պ. Ատրունի), Թոքախտք (Բժ. Մ. Կ. Մալաքեան)։

Ժէնքվիէվ (Բրնսթոփ Շմիտ) Հրատարակութիւն Աչճեան Գրատան։

Ի՞նչ կը նշանակէ Բարիզք (Արամ Բ. Պալեան), Ի՞նչպէս պէտք է գրաւել Թրքահայաստանը (Զօր. Անդրանիկ), Ի՞նչպէս անուցանեմ երախտաս (Տքթ. Յ. Թաչճեան, մասնաւորաբար «Հայկուժակ»ի, հետեւողութեամբ Է. Թէռնէնի), Իշխանուհի Մալէն (Մօռիս Մէթէռլինք)։

Լուսաբեր Ա. և Բ. Այբենարան (Շանթ, Լիսիցեան և Փափազեան), Լուսապատկ նահատակ մտաւորականներու (Մ. Աչճեան)։

Ծաղկաքաղ քրիստ. վարդապետութեան (Մ. Գ՛Նոյ. Մանուկեան), Ծիածան Բ. գիրք (Յ. Գազանճեան), Ծուլութեան պահերէս (Հ. Մարք)։

Կանոնագիր–Ծրագիրներ (Ազատական կուսակցութեան — Դպրոցաց Տիկնանց — «Հայաստանի Օթեակ»ի — Հայ Ակումբի, Մագրիքէօյ —

մանրապէպերով որոնք յաճախ աղերս ունին հնդինական կեանքին հետ ալ։— Թուենք անուններն իր **Գիմաստուերցիներուն**. Նիկ. Զօրայեան (1821–59), Յովհ. Հիսարեան (1827–1916), Կրպ. Ս. Իւթիւճեան (1823–1904), Նիկ. Ռուսինեան (1819–76), Գր. Օտեան (1834–87), Ստ. Ոսկան (1825–1901), Մատթ. Մամուրեան (1830–1901), Որթ. Տիւսապ (1842–1901), Յ. Յ. Պարոնեան (1843–91), Ե. Տէմիրճիպաշեան (1851–1908), Գր. Զօհրապ (1861–1915), Գր. Զիլինկիրեան (ծն. 1839), Մեսրոպ Նուպարեան (ծն. 1842), Տիգր. Կամսարական (ծն. 1866) և Զապէլ Հ. Ասատուր (ծն. 1863)։ — Գիրքին ետեւ ցանկ մը՝ անուանց, մակդիրներուն, գր. ծագկանուանց (Ծննդեան և մահուան թուականներով) արեւմտահայ բարբառով գրիչ շարժող ժթ. դարու այն մտաւորականներուն որոնք յիշուած են այս հատորին մէջ։ (Է՛ջ 304, Գին 1 ռակի)։

Հ. Մ. Ը. Մ.ի Մբցուժներու — Հ. Մ. Ը. Մ.ի «Նոր-Դպրոց»ի մասնաճիւղին — Հ. Կ. Խ.ի — Հ. Յ. Դաշնակցութեան — Հ. Ռամկ. Կուսակցութեան — Հ. Ո. ուսանող. միութեան — Հայրենակց. կեդր. վարչութեան — «Ջեբ Ակադեմիայի — Պ. Հ. Թատեր. Միութեան — Փոխադարձ օգն. ընկ.եան Արեւել. երկթղ. պաշտօնէից և գործաւորաց, Գլեղուեան — Փոստապաններու Միութեան եւլն.), *Կեանքի դպրոցը (Ո. Կլէտըն), Կըրլ Սկաուտ (Թօլա-Ֆէչլի-Ֆուէմ), Կիները հրապուրելու ուրուեստը (Կնորա), *Կնոջ մը հաւատքը (Ա. Ֆըրմըն), Կրօնի գիրք Ա. և Բ. (Մաշթոց), Կրօնի ուսում՝ տարրական (Վահրամ Մարգարեան)։

Համմէ-շէքէր ծամէ (Երուանդ Թօլայեան), Հայաստան (Ձայնագր. Յր. Օինանեան), Հայաստանի վերջին աղէտը (Յ. Տէր-Յակոբեան), Հայաստանի Տօն Ֆիշօթը (Վ. Թոմովենց), Հայերուն Իւսերէն սովրեցնելու պարզ և դիւրաւոյց եղանակ (Հրտ. Մ. Տէր-Սահակեան), Հայերուն Ֆրանսերէն սովրեցնելու պարզ և դիւրաւոյց եղանակ (Մ. Յովհաննէսեան), Հ. Յ. Դ. իբրեւ պետական գործօն (Լ. Թիւթիւնճեան), Հայու որբեր (Գ. Հ. Գալուստեան), Հանրագիտակ (Յ. Պապէեան), Հաւատուրաք մէկ գին է (Ե. Թօլայեան), Հացին երգը (Դանիէլ Վարուժան)[1], Հինգ Թիւ խելագարը (Յ. Ալիբենց), Հոգիի մռունչներ (Յ. Արսլանեան), Հրահանգ հաշուակալութեան և հաշուետուութեան Հայ Կարմիր Խաչի Մասնաճիւղերուն։

Ձախ-աչի կանոն բազմապատկութեան (Գ. Խ. Ֆէօյիւրճեան)։

Ճ շմարիտ հերոսը Դուրգէն=վահան Ս. Ճորտեան (Հ. Կարիկեան)։

Մաս մէջն է (Ե. Թօլայեան), *Մեծ ընկերը (Լ. Էպըթ), Մեր առաջին Լուսաւորիչները (Վ. Խաչիկեան), Մեր Ս. Տիրամայրը (Վ. Խաչիկեան), Միքէի սիրարկածը (Երուանդ Օտեան)։

*Յիսուս Ֆրիստոս ի՞նչ կրնայ ընել ձիս (Տէթ. Ո. Կրէնփէլտ)։

Նամուս (Թատերախաղ Շիրվանզադէի, Բ. տպագրութիւն)։

Ողջքորդը (Կատակախաղ Յակոբ Պարոնեանի) posthume։

*Ո՞վ է Յիսուս Ֆրիստոս (Զ. Պրաուն)։

Պատմութիւն Հայոց, միջին Ա. երկրորդ տպագրութիւն (Գ. Մեսրոպ), Պիթլիսցի Մուշեղ (Ա. Մուշեղեան), Պօղոս Նուպար ինչո՞ւ չսատրեց Հայաստանի Ազգային Ընդհանուր Ժողովին նախագահութիւնը (Ա. Պօղոսեան), Պարզ կայս. քնտանիքին սպանութեան պատմութիւնը (Բ. Ժիռայ)։

Սաղմոս (Հրտ. Պօղոս Լ.նկ.), Սատանայ (Յ. Պապէեան), Սե՛ւ թէ

---

[1] Եղերաբախտ քերթողին posthumeն է այս՝ որուն ձեռագիրը Տիկին Արաքսի Վարուժան յաջողեցաւ ետ առնել Հորք ոտիկանատունէն և կրցաւ վրկել զայն, ամուսնոյն աքսորքէն ամիսներ յետոյ։

ճերմակ — վճռական ճակատամարտը — ինչպէս կը պարեն — Հորս սալորները (ժպտունի), Մինէմա (Յ. Ամիրեանց), Մինէմա-վէպ (հրատարակութիւն «Հայաստան» գրատան), Սիրոյ խորանին առջեւ (չինական վէպ), Սրբազանին կնիկը (Սեպուհ Ակունի)։

Վարժապետին աղջիկը (Տ. Կամսարական), *Վարժութիւն անմահութեան (Ո. Կլէտքն), վենետկոյ Մխիթ. Միսթանութեան սպասնացող կործանումը (Յովհաննէս Շահնազար), Վերթէր (Կէօթէ)։

Տայի կարապետ (Ռուէմ Սիմոն), Տարեցոյց և Տարեգիրք 1921-2ի (Ախճուան՝ Թէոդիկ — Գրպանի՝ Ս. Գափամաճեան — Երգիծական՝ Ե. Օտեան — «Կաղնոշ»ի՝ Ե. Թօլայեան — Կիլիկիոյ Հնչ.՝ Նուարդ և Արամ Ասպետ — Հայկաշէնի՝ Յ. Սարգիսեան — «Երեւան» - «Առաւօտ»ի՝ Մ. Կապուաչ — Սարկաւագի՝ Մանուկեան — Միրահարներու՝ Ս. Ակունի — Անկուտիներու՝ Յ. Ամիրեանց), Տեղեկագիրներ (Ազգ. Ելմտ. կեդր. Յանձնաժողովոյ — Ազգ. Խնամատարութեան — Արեւմտահայ Բ. Համագումարի — Հայ Բժշկական Միութեան Թ. տարեշրջանի — Հայ Կարմիր Խաչի կեդրոնական վարչութեան — Հայ Կարմիր Խաչ՝ Կիլիկիոյ — Ս. Յակոբայ Հիւանդանոցի — Ս. Փրկչի — Օսմանեան Առեւտրական Դրամատան)։

*Յունուարի երկիրը (Ճ. Կօրտէն), Յուցահանդէս հայ թերթերու 1797-1921 (Վահան Չարդարեան)։

Փերիչէհր, հայ իշխանի մը օրագիրը, պատմ. վէպ (Գէորգ Մեսրոպ)։

*Քաջառողջութեան Աւետարանը (Զ. Պրաուն), Քարէզ Հայաստանի (քառ բեւեռագիր արձանագրութեանց 60×50 — բնական 85×60 — գունաւոր ընդարձակ 85×60, Ա. Պիպէռճեան), Քերթուածներ (Արշաւիր Հօշապերեան, 1919), Քան կախազանները (Եդուարդ Զօփուրեան), *Քրիստոնէական սկզբունքներ (Ո. Ֆօնա)։

Օրացոյց (Ս. Փրկչի Ազգային Հիւանդանոցի, 1922), Օրացոյցներ պատի[1] զանազան հրատարակիչներէ, բազմալեզուեան)։

Փոթ-պօլի խաղը (Վարագ Փողարեան)։

* * *

Այս շարքին վրայ կ'արժէ դասել 1920ին պօլիս տպուած Les Arméniens et l'Imprimerie խորագրով 70 էջնոց փրնս. գրքոյկ մը որ Աբեւելքի ազգային ժողովրդոց տպարանական գործունէութեանց մասին բազդատական ուսումնասիրութիւն մըն է, Ա. Ա. Ալպոյաճեանէ պատրաստուած, ձակատը կը զարդարէ լինչի մէկ խօսքը. «Les Arméniens entourent la presse de la même respect enfantins que le montagnard de la Perse un poignard ou un fusil».

[1] Յիսնամեակ «պատի բազմաշնորհաւոր օրացոյց»ի զոր առաջին անգամ յղացած ու տպագրած է պօլսահայ գրավաճառ-հրատարակիչ-տպարանատէր Գէորգ Զարպարեան (1824 88), ասկէ ճի՛շդ կէս դար առաջ։

II. Ամենօրեայ Հայագիտք

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ՁԱՅՆԸ – ԺԱՄԱՆԱԿ.— *Առաւօտեան* **օրգան** *Թամկ.– Ազատ. միացեալ կուսակցութեանց Բաժն.* 10 *ասկի,* 100 *Ֆրանք.* 10 *տօլար Արտօն. Ա. Ինճիճեան, Պաս. sliorkli Շ. Յակոբեան Տպագրութիւն Մ. Յովակիմեան Հասցէ Պիլլուր փողոց, Թիւ* 10, *Ղալաթիա*

ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ.—*Առաւօտեան* **օրգան** *Հ. Յ–Գաշնակցութեան Բաժն.* 10 *ասկի,* 100 *Ֆր.,* 10 *տօլար Արտօն. Վ. Մարտիկեան, Պաս. տն. Շաւարշ Միսաքեան Տպ. Մ. Խտարճեան Հասցէ Գալաթիոյ փողոց,* 37, *Բերա*

ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐ.— *Երեկոյեան,* **ամենայն** *ժողովրդական օրաթերթ Բաժն.* 10 *ասկի,* 100 *Ֆրանք.* 10 *տօլար Արտօնատէր և պատասխանատու տնօրէն Հրաչեայ Տէր-Ներսէսեան Տպագրութիւն «Վերջին Լուր» Հասցէ Թիւնէլի կից՝ Պիլլուր փողոց, Թիւ* 12, *Ղալաթիա*

''ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐ,,Ի ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆԸ (*)

Ա. Տ. Յակոբեան Ե. Օտեան Լ. Շաթրեան Յ. Ասպետ Արտ. Գալփագճեան
Տկր. Տ. Յակոբեան Հ. Տէր-Ներսէսեան Օ. Թէլալեան

(*) *Բաց ի այս Խմբագրական Մարմինէն, Վերջին Լուրի աշխատակիցներն են՝ Փրոֆ. Յովհ. Յակոբեան, Յ. Գ. Գ. Մրմըրեան, Վահան Թօշիկեան, Մ. Նաթանեան, Տիկ. Գոհար Մազլումեան, Գ. Հայկեան, Հորոյ, Յ. Սաղաթէլեան, Ա. Ա. Ալպօյաճեան, Եղ. Գօլանճեան, Լ. Էտաճանեան, Տքթ. Լ. Ճինկէօզեան, Տքթ. Պէնոն, Ջօհրապ-Կաթօն, Թէոդիկ, Յ. Մինանեան, Վ. Ս. Ծովակ, Գ. Անգուճ, Հայաստանէն ***, Փարիզէն Աբմ. Սալմաստեան և Կ. Յ. Տէյիրմէնճեան, Լօզանէն Վ. Մարտիկեան, Ն.-Եօրքէն Յ. Քիւրտեան, Պօսթընէն Եշիլէ, Երուսաղէմէն Թղթակից ետն.*

ԵՐԿԻՐ.— Երեկոյեան **օրգան** Ս. Դ. Հնչ. կուսակցութեան, Բաժն. 10 *ռակի*, 100 *ֆրանք*, 10 *տօլար*։ Առsօն. և պաս. sճiorkն Եդ. Զօփուրեան։ Տպ. Սանճագճեան։ Հասցէ Պապք-Ալի ճաւսէ, Րէշիտ էֆ. Խան, 16–18, Սթանպօլ։ (4–30 Հոկտեմբեր 1921ին քնդհատուած, տպարանական փոփոխութեան պատճառաւ, և ապա վերահրատարակուած)։

III. ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՔ

ԱՌԱՒՕՏ.—Մինչեւ 17 Հոկտեմբեր 1921 իբր օրգան Ազատական կուսակցութեան՝ երկուշաբթի օրերը հրատարակուելով, չաթաթ մը վերջ կ'ակսի լոյս տեսնել իբր ոչ-կուսակցական թերթ։ Բաժն. 2 *ռակի*, 20 Ֆր., 2 *տօլար*։ Առsօնատsr և պատասխանատու-sճiorkն Մ. Մուրեան։ Տպ. Մ. Տէր-Մահակեան։ Հասցէ Պապք-Ալի ճաւսէ, 43, Սթանպօլ։

ԴԱՐՄԱՆ.—**Օրգան** Հայ Բժշկական, Ատամն. և Դեղ. Մխութեանց։ Բաժն. $1^1/_2$ *ռակի*, 25 Ֆր., $2^1/_2$ *տօլար*։ Առsօն. Տ.քթ. Օ. Փափազեան։ Տպագրուիւն Քէշիշեան։ Հասցէ Փարմագ-Կափու, Բերա։ (Հերու՝ պահ մը մերացած «Հայ-Բուժակ»ի, ապա բաժնուած)։

ԿԱՎՈՏ.—Երգիծաթերթ չաթաթօրեայ։ Բաժն. $2^1/_2$ *ռակի*, 70 Ֆր., 5 *տօլար*։ Առsօնատsr-sճiorkն Եուանդ Թօլայեան։ Տպագրուիւն Սիմոն Օհանեան։ Հասցէ Թոգսիմ, 67, Բերա։

ՀԱՅ ԲՈՒԺԱԿ.—Բժշկ. և առողջ. ամսաթերթ։ Բաժն. $1^1/_2$ *ռակի*, 25 Ֆր., $1^1/_2$ *տօլար*։ Առsօնատsr-խմբագիր Տ.քթ. Յ. Թաշճեան։ Տպ. Սանճագճեան։ Հասցէ Մօլա-Խաշ, 17, Գում-Կափու։

ՀԱՅ ԿԻՆ.—Հանդէս կիսամսեայ։ Բաժն. 3 *ռակի*, 50 Ֆրանք, $3^1/_2$ *տօլար*։ Պատասխանատու sճiorkն Հայկանոյշ Մատք։ Տպ. Մ. Տէր-Մահակեան։ Հասցէ Օտմ. Նամակատուն, փոստարկղ 192, Բերա։

ՀԱՅ ՊԱՏԱՆԻ.—Պատկ. չաբաթաթերթ նորահաւաներու։ Բաժն. $2^1/_2$ *ռակի*, 25 Ֆր. $2^1/_2$ *տօլար*։ Առsօն. խմբ. Տ.քթ. Մ.էքսէրճեան, պաս. sն. Գ. Հ. Գալուստեան։ Տպ. Օ. Արզումանեան։ Հասցէ Պայպլ-Հաուզ, Սթանպօլ։

ՀԱՅ ՍԿԱՈՒՏ. **Օրգան** Հ. Մ. Ը. Մ.Ը., կիսամսեայ։ Բաժն. 120 ղրշ., 15 Ֆրանք, $1^1/_2$ *տօլար*։ Առsօն. Գ. Շահինեան, պաս. sն. Հրաչեայ Տէր-Ներսէսեան։ Տպ. Քէշիշեան։ Հասցէ Խօրասանճեան խան, 26, Սիրքէճի։

ՇԱՒԻՂ-ԻԳՆԱՏ ԱՂԱ.— Անկախ լոյս կը տեսնէ Բշ. օրերը։ Բաժն. $1^1/_2$ *ռակի*, 20 Ֆրանք, $1^1/_2$ *տօլար*։ Առsօն. և պաս. sճiorkն Լ. Շահթեան։ Երգիծական մասին խմբագիր Երուանդ Օտեան։ Տպագրուիւն Պէճիտեան եղբարք, Հասցէ Պիլուր փողոց, 12, Գալաթիա։

ՈՍՏԱՆ.— «Մեծ պարբերագիր արուեստներու, գրականութեանց և գիտութեանց»։ Պատասխանատու sճiorkն և խմբագիր Մ.ք. Շամատանճեան։ Գ. տարեշրջանը լրացնող 21–24 միացեալ թիւերը (գին կէս ռակի) հրապարակ կ'ելլեն ի մօտոյ։ — Հասցէ «Ամէնուն Տարեցոյցը» Թէոդիկ։ (*)

(*) Մ. Շամատանճեանի «ազգ.-բաղ. մատենաշար»ի հետեւեալ 6 հատորներուն յանձնարարու թեանց համար դիմել նոյն հասցէին. — 1. Յարսափի

ՕՐԷՆՔ.—Օրգան Հայ Իրաւագիտաց Միութեան, պարբերաթերթ։ Բաժն. $1^1/_2$ ոսկի, 25 Ֆրանք, 3 տօլար։ Ախտօնատիր Լ. Գուլումճեան։ Տպագրութիւն Քէշիշեան։ Հասցէ Արշալոյս խան, Վալաթիա։

ՃԷՐԻՏԷԻ ՇԱՐԳԻՔ. — Առաւօտեան եռօրեայ, Հայատառ-Թրքաբար-բառ։ Բաժն. 6 ոսկի։ Ախտօն. Յ. ՃիվէլԷկեան, պաս. տն. Յ. Վարժապետեան։ Տպ. Ս. Օհանեան։ Հասցէ Քիւչիւք Փարմագ-Քափու, Իպիշ փ. 13, Բերա։

IV. ՉՄԻՈՒՆԻՈՅ ՀԱՅԱԹԵՐԹՔ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ. — Օրաթերթ ամենօրեայ։ Բաժն. 7 ոսկի, 70 Ֆրանք, 2 անգլ.։ Տէր եւ տնօրէն Հ. Մ. Մամուրեան։

ՀՈՐԻԶՈՆ և ԳՈՅԱՄԱՐՏ դադրած։

ԴԱՓՆԻ.— Հիմն. 1 Օգոստոս 1921ին, կիսամսեայ կրօնաթերթ։ Բաժն. Տարք 10 ղրուշ։ Ախտօնատէր և պատ. տն. Համպէր Ջուանչիր (Հովհաննէս-բուխեամբ Ս. Ա.աքինորդ Ղեւոնդ Եպիսկոպոս Դուբեանի)։ Տպագրութիւն Քէշիշեան։ Հասցէ Առաքինորդարան Հայոց, Զմիւռնիա։

V. ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՀԱՅԱԹԵՐԹՔ

ԱՐԱՐԱ.— Օրգան Հայ Լեգէոնականաց։

ԼԱՄԲՈՆ.— Օրգան Տարսոնի Գօլէճականաց։

ԿԻԼԻԿԻԱ.— Օրգան Հ. Յ. Դաշնակցութեան։

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՍՈՒՐՇԱՆԴԱԿ.— Օրգան Ազատականաց։

ՀԱՅ ՁԱՅՆ.— Օրգան Ռամկավարներու։

ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴ.— Օրգան Ս. Դ. Հնչակեանց։

VI. ՊՕԼՍԱՀԱՅ ԳՐԱՏՈՒՆՔ

Աբրահամեան Յակոբ, *պապը-Ալի, Բէշիտ էֆ. խան, 36, Պոլիս*

Ագճաւոր Յովհ., *պապը-Ալի, 64, Պոլիս*

Ամերիկ. Ած.ուսուցչի Ընկ. *Ֆինճանճըլար, պայպլ-Հաուզ, Պոլիս*

Աճեմեան Համազասպ, *եէնի-ձամի, 47, Պոլիս*

Գափամաճեան Սիմոն, *Զագմագճըլար, 50, Պոլիս*

Եագրճեան Արմենակ, *Ֆինճանճըլար, պայպլ-Հաուզ, Պոլիս*

Զարդարեան Եղբարք, *Զագմագճըլար, 32, Պոլիս*

Էսկիեան Յովհաննէս, *Խօրոհանճեան խան, Պոլիս*

Ծերուճեան Կարապետ, *Մէրճան, Ելտըզ խան, Պոլիս*

Ղարիպեան Լեւոն *(Լուսաղբիւր), Գապրիեաձան փ. 37, Բերա*

Մարգարեան Վահրամ, *Մէրճան, Պոլիս*

երկրին մէջ: 2. Լեհախուռն գաղտնի տեղեկագիրը Հայաստանի ջարդերուն մասին: 3. Հայ մորին հարկը եղեռնին: 4. Մօրկէնթաուի յիշատակները: 5. Ձէրարտի յիշատակները: 6. Օսմ. կայսրութեան ճակատագիրը (Մանկէսթամ) Ա. հատոր, — բոլորն ալ Հայ Պատմութիւնը շահագրգռող երկեր:

Մխսաֆեան Or. Սրմենուհի *(Հայկաշէն)*, Գաղթխան փ. 37, Բերա
Մխիթարեան Վ. Եփեսկոյ, *Սեղբոս խան, Ղալաթիա*
Մխիթարեան Վ. Իէնիայի, *Վանատուն Բանկալթի, Բերա*
Զօփուրեան Եդուարդ *(Հայասան)*, *Ճըղալ օղլու*, 7-9, *Սթանպօլ*
Պալեճց Պօղոս, *Զաղմագճըլար*, 20, *Սթանպօլ*
Սարգիսեան Յակոբ *(Կիլիկիա)*, Գաղթխան փ. 37, Բերա
Փալագաեան Յովհան, *Եիւքսէք Գալտըրըմ*, 695, Ղալաթիա
և ըրջուն գրավաճառ Ադաշունի և Պօրտ Ընկ. եանց

VII. ՊՕԼՍԱՁԱՅ ՏՊԱՐԱՆՔ

Ալճաւոր Յովհ., *Պապը-Ալի*, 64, *Սթանպօլ*
Աասատուրեան Յ. Ռոխիճ, *Պապը-Ալի*, 73, *Սթանպօլ*
Արզումեան Օճճիկ, *Յակոբեան խան*, 8-13, *Սթանպօլ* (*Վերջին Թուահատ տպուած դիրքերուն* 314)։
Իսարէճեան Միհրան, Գաղթխան փ. 37, Բերա
«Նաթող. Ալմագաճիզ» *Կ. Պատրիարքարան, Սագըզ Ագաճ*, Բերա
Կարօեան Արտակ, *Պապը-Ալի, Բէշիտ. էֆ. խան*, 38, *Սթանպօլ*
Ճարեան Ֆրանչիի, *Փարմագ-Քափու, Աֆրիքա խան*, Բերա
Մասթէոսեան Վ. Սահան, *Ֆինճանճըլար, Պայպլ-Հասուզ*, *Սթանպօլ*
Միհան Ալիքսան, *Հալէպ-Զարշը*, Բերա
Յովակիմեան Մելքոն, *Պիլուր փ.* 10, *Ղալաթիա*
Յովհաննէսեան Օճճիկ, *Ճըղալ օղլու*, 5, *Սթանպօլ*
Պալըգճեան Պետրոս, *Էսքուտուտա Ճատտէ*, 75, *Սթանպօլ*
Պէճիեան Եղբարք, *Պիլուր փ.* 12, *Ղալաթիա*
Սանճագճեան Միհրդատ, *Պապը-Ալի, Բէշիտ էֆ. խան*, *Սթանպօլ*
Սէթեան Օճճիկ, *Զաղմագճըլար, Սիւնպիւլլի խան*, *Սթանպօլ*
Վ. Տատեան Գրիգոր, *Նուրը Օսմանիէ*, *Սթանպօլ*
Վ. Տճլեան Ա. Բիկ *(Դաստր)*, *Սուլթան Պէյազիտ*, *Սթանպօլ*
Տէր-Ներսէսեան Վ. Սահրատ. *Միրքէճի*, *Սթանպօլ*
Տէր-Սահակեան Միհայէլ, *Պապը-Ալի*, 43, *Սթանպօլ*
Քէշիշեան Յակոբ, *Էսքուտուտա Ճատտէ*, *Սթանպօլ*
Օհանեան Սիմոն, *Թաքսիմ*. 67, Բերա

VIII. ՊՕԼՍԱՁԱՅ ԳՐԱՁՈՒԼԱՐԱՆՔ

Գէորգեան Խաչիկ, *Պապը-Ալի*, 32, *Սթանպօլ*
Ծերուճեան Յակոբ, *Եիւքսէք-Գալտըրըմ Հաճի-Ալի փ.* 11, *Ղալաթիա*

370-Ջ ԷՋԵՐՈՒՆ Վ. ԲԱՑ ՅԱՒԵԼԻՆ

Սանճաատրեանցիհիւրս Միութիւն.—28 *Հոկտ.* 1921*ին կազմուած*, **Հայ տոմճուդիր - ատաղձագործ - հիւսն պուրճաւորաց Միութիւն**, *հերթ. կազմուած՝ նոյն միջոցներուն։*

ԱՆԴԱՐՁ ՄԵԿՆՈՂՔ

[ՄԱՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1920 - 1921 ՆՈՅԵՄԲԵՐ]

Ծանօթ.— *Տաբեդոյցիս Հայկական և Գեղարուեստական Բաժիններուն վրայ միշտ ուշադրութիւնը չկրկնեցինք այս հատուածին վրայ, նոյնպէս դանդ ըրինք նշանակել Պետոյ վրայ մեռնողներուն տեղերը։*

1920 *Սեպտ.* **10.** *Թիֆլիս* **Լեւոն Եսայեան,** *փաստաբան և կարող պետական մարդ, Հայկ. Դիւանագիտական ներկայացուցիչ անդր.* — *Հոկտ.* **7. Տիկ. Եւգինէ Նազգուճեան,** *կայս. կանանոցի թարգման, ցր. Տաճեան փաշայի դուստր* — **16. Նահատակութիւն Հանճոյ հայ բնակչութեան,** 8 *ամիս հերոսաբար մարտնչելէ յետոյ։* **—29. Պարոյր Մանուէլեան,** 57 *տարուն, ձեզայիրլի Մկրտիչ Ամիրայի թարգմանը Տ. Մանուէլեան Մանիսի որդի և Թոռան Թոռ՝ Անիէն Սերաստիոյ Ուլաշ գիւղաքաղաքէ առղափոխուած Մանուէլ քհնյ-ի որ Սուլթան Մուրատէն պատուած է պաղատած արշաւանքին պահուն և իր ձիովարային ապահովութեան պատճառ եղած, կոչուելով նոյն վեհապետէն «Գորա-կեավուր» պարոյր Մանուէլեան — մականին գործակալ — իր իսկ աշխատութեամբ Հայ Կղզիի մէջ կառուցած 4 տուներուն նուիրեց Ազգ. Հիւանդանոցին։* — *Նոեմ.* **8.** *Պանթալա նահատակները նուիրեց Ազգ. Հիւանդանոցին։* — **9. Մեծցի Կարօ** (*կամ. Փիլիպպոս Գարագեաւուրեան*), 33 *տարուն, ուսած* **Մեծցի Կարօ** (*կամ. Փիլիպպոս Գարագեաւուրեան*), 33 *տարուն, դաշնակց. գործիչ։* — **9. Գէորգ Սզլեանր,** 59 *տարուն, նշ. բուսաբան։* — **10.** *Հայաթերթ կը գուժեն Գանիա կախաղան հանուիլը* **Տիր. Մարգարեանի՝** *Մելիճինեբէն։* — **15. Տիր. Հրաչեայ Տօվլէթեան,** 48 *տարուն, Ռամկ. գործիչ և աշխատակից Հայ մամուլին. նախկին պէս գեղագործ։* — **18. Կարապետ Ինճեյ. Սահիպեան,** 68 *տարուն, Լուսաբարոպեա Մայր-Եկեղեցւոյ, Ձեռնադր. 1888ին։* — **22.** *Հազարապետ*

Պարոյր Մանուէլեան

Տէր. Գասպիկ Ալիքսանեանց։ — 23. «Ճակատագրաբեր» կը գրէ, թէ ի Տորիա վաճառն խորհրդի և Աբշակ Շերիֆեանի սպանիչ Ալպաջ Խաչատրեան ապաննուած է տեղացիներէն՝ Սիփանի Գարա-Փիլխէ գիւղը։ — 25. Հայկազուհի Խաչիկեանեան, տրապիզոնցի Դաշնակցական գործիչ, մանուկից կամաւորական չափ ժամանակ։ — ՓԻԿՏ. 3. Ներկայիս Վարիսամ Պօղոսեան վանքի, երբեմն կամաւորուհի Հայ Բանակին մէջ «իրեւանցի Գէորգ» անուամբ։ — 9. Հայաթերթ կը գուժէ Փոնիա կախաղան հանուիլը Սոկրատ Վարուշեանի՝ վեց ազգակիցներու հետ։ — 12. Յրէզնօ Ա.Բր. և Սէֆլէմեան, 58 տարու, ծն. Պէյթաս (Մուէյտա), ուսուցիչ, հրատարակիչ, բանաստեղծ և հանր. գործիչ, ուսումնա-

Ա.Բր. Ս. Սէֆլէմեան

Գարապետ Խաչատուրեան

սէր կեդր թուրքիոյ Գալէճէն, 1888ին տեսուչ կարգով՝ որուն լատրանական Միսիոնէռնց հիմնադիր, Տքթ. Ջէյմսըբրսի ջանքերով բանտէն ազատելով Պօլիս եկած և աշխատակցած «Հայրենիք»ի և «Արեւել»ի պէրա-պատոյր ծանօթանալով, ապա անցած Ամերիկա, «Ասպարէզ»ի հիմնադիրներէն, ներկայիս «Ճշմարիտ կինք», «Մարդ ըլլալու միջոցք» և «The Golden Made» գիրքերուն, նաև իր բանաստեղծական կեանքը հրատարակած «Outlook»ի մէջ։ — 17. Գարապետ Խաչատուրեան, 81 տարու, վաղեմի գիւանապետ Պատրիարքարանի Ցարտաբերական Դիւանի (Միացեալ կենսագրութիւնը գալ տարի)։ — 28. Տիգրան Գալէմճեան, վաղեմի աշխատասէր Հայ թատրոնին և հեղինակ բազմաթիւ ազգային թատերախաղերու, (տե՛ս իր մասին նաև էջ 231-2)։

1921 ՅՆՎԱՐ. 13. Անշուք թաղում Վարուժ Խրախունեանի (որուն փառաշուք յուղարկաւորութիւնն արգիլուած էր ժողովուրդէն 24 Հոկտ. 1920ին)։ — ՓԵՏՐ. 5. Թիֆլիս Գէորգ Շերբից վանքի, 1896ի

26. Մարուխէ Խրաճեանեան

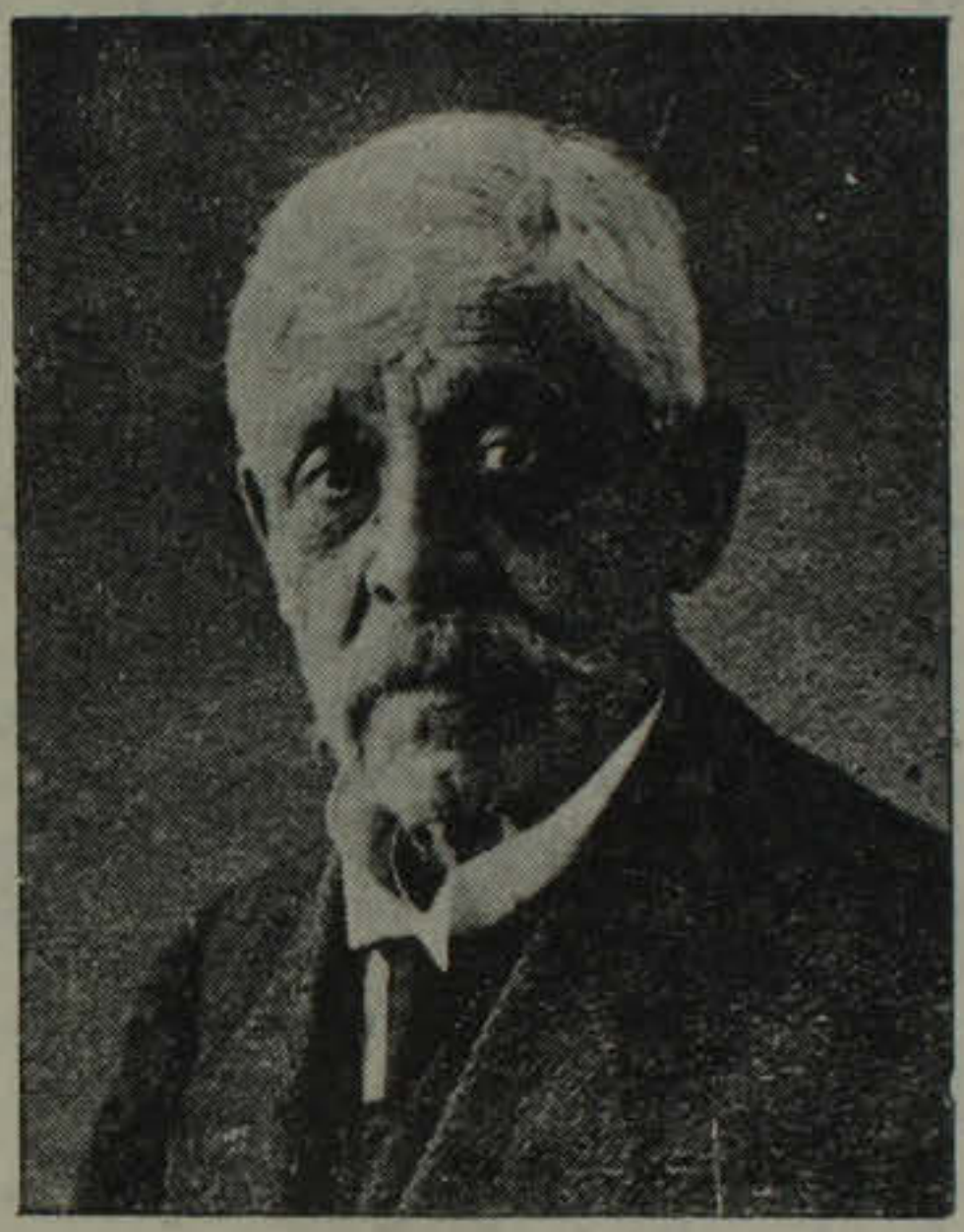
կատարածէն յետոյ կովկաս ապաստանած գրող։ — **27.** Յունուար **Ռժ.** **Գրիգոր Սայեան** Պօլսեցի, 1894ին փարիզէն վկայեալ, 96ին Պուլկարիա ծնաւրած, 4 տարի վերջ կրկին Պոլիս մնած և փախած Օտէսա ուրկէ կովկաս և Մոսկուա անցած և 1902ին Յունուար հաստատուած, երկտող մահափորձին — կազմակերպիչներէն, 1919ին մահապարտ փարիզի Համազգայինները, — ՄԱՐՏ **9.** **Յովհէփ Պատրիեան**, Նիկ. տեսուչ Ատանայի եւ «Հէպուս» կարնոյ։ — ԱՊՐԻԼ **13.** Հայաթերթ կը գտնեն Դիլիջան Գարա-Քիլիսէ գնդապետարանը պատգամատոր **Ներսէս Ա.** **ապեանցի**, Դիլիջանի ինքնավարութեան նախագահ **Միլիհ Ալլահվերդեանցի** և այլոց։—ՄԱՅԻՍ **11.** **Մելանիկ Տատրպեան** Հին. Թուխմանեցի, տասնամեայ ուսուցչուհի Վանայ, Տ.կերտի և Բերքոյ, Մխացեալ Լնկ.եան կողմէ գրկուած Տրապիզոն ուր քահանայ ձեռնադրուած, պահ մը Պոլիս եկած ուրկէ գրկուած Մելանիկ. Պալքանեան պատերազմէն յետոյ Ռումանիա գացած, յօդուածագիր, Ֆրանսերէնէ թարգմ. «Կնոջ հոգեբանութիւն»։— ՅՈՒՆԻՍ **1.** Հայաթերթ կը գտնեն վախճանումը **Պոսթէս վ.տր.** **Ոսկերիչեանցի**, 55 տարու, տասչնորդ Անախոքի և Լուսոյիկէի, մխիթ. Երուսաղէմայ, ձեռնադր. 1892։ — **17.** Հայաթերթ կը գտնեն ի Փարիզ մահը **Տէր. Ն. Պօղիկեսեցի**, գիտուն-քժիշկ։ — **17.** Լօզան **Յովհ.** **Խոտճեանց**, 64 տարու, վաղեմի Դաշնակց. գործիչ։ — ՅՈՒԼԻՍ **8.** Ազգքառնգրեալ **Գուրկէն Հերեանց**, որբախոյզ։ (կենսագր. և պատկեր տե՛ս Ամ. Տարեց. 1920)։—**18.** **Սիպան Ակուճի**, 32 տարու, լրագիր և հեղինակ մէկ քանի գիրքերու, վերապրող աքսորականներէն։ — **20.** Հայաթերթ կը գտնեն յիգիպատոս մահը **Տիկին Նոյեմի Տիրան Գէլէկեանցի**, եգերաբախտ ամուսնոյն աշխատակից Ֆրանսական Համաշխարհային պատերազմի մէջ և պատուելի վիրա-

Պատրիեան Հին. Թուխմանեցիան

լով։ — 22. Հայաթերթք կը դուժեն ի խորքերդ մահը Proճ. **Սրմեճյակ Ճ. Հայկազեանի**, 50 տարու, ուսած Այնթափ և Մա-
րաշ, 1892ին ուսուցիչ Տարսոն, 1894էն սկսեալ հետեւած Զիքակոյի, Հարթֆիլտի, Եէյլի և Թօրօնթոյի (Գանատա) հայմալատարանաց դասըն-
թացքներուն, Թուրքիա դարձին՝ տնօրէն Գօնիայի ձէնանեան Գոլէճի, աշխատակից «Աւետարեր»ի և հիմնադիր «Իկոնիոն» հանդէսին, հեղի-
նակ ձեռագիր բնագիտութեան մը և հայերէն գրական համայնա-
գիտարանի մը, 1915ին Մուլթանիէ տարագիր, վեց տարի վերջ ալ Գօնիայէն աքսորուած Մ'էլլիճներէ։ — 23. Ազեքսանդրիա **Սուրէն Պարթեւեան**, տաղանդաւոր գրագէտ, հեղինակ, հռետոր և գործիչ։ (Կենսագր. և պատկեր տե՛ս Ամ. Տարեց. 1911)։— ՕՒՈՍՏ. 1. վենետիկ
Հ. **Բարսեղ Վ. Սարգիսեան**, 69 տարու, ուսուցիչ, տպարա-
նապետ և ձեռագրապետ վանուց, աշխատակից «Բազմավէպ»ի, հեղինակ «Ագաթանգեղոս և իր բազմադարեան գաղտնիքը», «Երեք թագաւոր մոգերու զրոյցը Հայկ. մատենագրութեան մէջ», «Ախթ. Միսթանու-
թեան 200ամեայ գր. գործունէութիւնն ու գործիչները», «Ուսուճ. Մանիքէ-Պաւղիկեան թունթրոկեցիներու աղանդին և Գր. Նարեկացւոյ թուղթը», «Իննսդատութիւն Յով. Մանդակունւոյ և իր երկասիրու-
թեանց վրայ», «Անանիա Թարգմանիչ և իր գր. գործոց նմոյշներ», «Վարք Եւագրեայ երանելւոյ» և այլ գիրքերուն, նաեւ տքնաջան պատրաստիչ «Մայր-ցուցակ»ի Ս. Ղազարու ձեռագրաց։ — 2. Թիֆլիս **Սահակեան Միխիթ Ալգարեան**, 75 տարու, մեծահարուստ հանքատէր-առեւտրական և յայտնի բարեգործ, հաստատուած Զարական Ռէժիմին, Թիֆլիսի ամենա-
շքեղ շէնքերէն մին ազգին նուիրած։ — 4. **Պետիկ Էսաեան**, 78 տարու, կեսարացի առեւտրական, ազգ. երեսփոխան, աշխատակից ու գործակից Ներսէս Պատր.ի՝ Հայկ. Խնդրոյն մէջ, անդամ Սանասարեանի և կեդրոնականի խնամակալութեանց (վերջնոյն հիմնադիրներէն և տաս-
նամեայ տեղապետ) և Հ. Բ. Ը. Մ.ի Պօլսոյ ճիւղին, յովհաննէս եղբօրը հետ բարերար կեսարիոյ Ս. Կարապետի «Ժառանգաւորաց»ին, վերաշինող համանուն կրթարանին և Ս. Յարութիւն եկեղեցւոյն Բերայի (Պատկերը տե՛ս Ամ. Տարեց. 1914)։—8. Հ. **Բասկարան Վ. Պիլէգիկ-
եան**, 54 տարու, մեծաւոր Վիէննայի վանուց, «բնդհանրական առաջի-
կայ» և մատենադարանապետ։— 8. Թիֆլիս գնդակահար ապայ **Սուրէն Մելիքեան**, 26 տարու, Թիկնապահ Յ. Քաջազնունիի (Պատկերը տե՛ս էջ 290)։ — 20. **Եփրեմ Խրամեան**, 70 տարու, յայտնի առեւ-
տրական։ — 25. Լօնտօն **Սիմոն Ս. Աճեմեան** հնդկահայ, 8000 ֆթէրլինկ կտակած՝ դպրոցի և ժողովարանի շինութեան, գումարներ նուիրած Իսանգուլի և Նոր-Ջուղայի դպրոցներուն և կալկաթայի ձեռնա-
րկներուն։— . . . Թիֆլիս **Ս. Խաչատրեան**, երեսունչի, 59 տարու, Հնչ. հիմնադիրներէն։—ՍԵՊՏ. 1. Երուսաղէմ եղեռնամահ **Գասիք Ծ. վրդ. Տէրտէրեան**, 51 տարու, Զմիւռնիոյ, 1896ին ձեռնադր. և 1906էն իվեր լուսարարապետ։— 18. Ռագուսա **Թահրաճեան**, 22 տարու, կոփա-
մարտիկ, «պատանէշին վրայ» բնկած՝ ամերիկացի նաւաղ Պոթլինկ Քէլլէյի

հետ գտեմարտին առեն։— **27.** Մարսիլիա **Միրտիչ Փորտուգալեան**, 73 տարու, հիմնադիր-խմբ. «Արմէնիա»ի, ուսուցիչ, հրապարակագիր, գործիչ և Յոբելեար։ (կենսագր. և պատկեր տե՛ս «Տիպ ու Տառ»)։ — ՀՈԿՏ. **10.** Յիւրիխ **Փրոֆ. Տքր. Ճարուքիւճ Տիգր. Աբէլեանց**,

Նիւրեմ Իրտանեանցի

Փրոֆ. Տքր. Ճր. Աբէլեանց

ծն. 13 Ապրիլ 1849ին Վարպերլուր (Լօռի), կէս դար առաջ աւարտած տարրական ուսումնարանի եւ փիլիսոփայութեան ճիւղերը Յիւրիխի Համալսարանին, տարրական ուսուցիչ նոյն քաղաքին դպրոցներէն մէկուն, յետոյ ուսուցչապետ, ապա պատուակալ ուսուցչապետ Համալսարանին, հազարաւոր Ուբրապցիներու գիտութիւն ուսուցած, 1877–84 նահանգային տարրական, 1884էն ի վեր պետական «լատինաթուատ»ի, հեղինակ բազմաթիւ լեզուներու թարգմանուած և համալսարաններու մէջ գործածուող երկերու, երիտասարդութեանը Հայ Դատին ի նպաստ գրիչ շարժած օտար թերթերու մէջ և աշխատակցած «Մ. Էֆքեար»ի։ — **15.** Ալեքսանդրապոլի նախ. քաղաքապետ **Սրգ. Մատինեան** և մխիթարապետ **վ. ադամ Տիրոյեան** գնդապետներ անդ, Հայաստանի Ս. խ. Հ. Գեր. Դասատրի վճիռով։ — **16. Գրիգոր Ճահպազ**, 64 տարու, գործակալ Ամերիկ. Ած. աշխատչի Ընկ. եան, նախկին անդամ Սկիւտարի «Աղքատախնամ»ին, Աւետարանական Հայոց վարչ. և քնդհ. ժողովոց, համազգային զանազան մարմնոց և Ազգ. խնամատարութեան։ — **20.** Հայաթերթ կը գուժեն մահը փոս-Մուտան **Ռուբէն Իշխանեանի**, հանր. գործիչ, վիճակագիրը, քնկերատան և հեղինակ բազմաթիւ գիրքերու և տետրերու։ (կենսագրութիւն և պատկեր տե՛ս Ամէնուն Տարեցոյցը 1911)։

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՆԳԻՏԱՑ

Ո՛Չ ԱՆՊԷՏ

Ջ. ՄԱՍ

Ներս, մեր «գիտական բաժին»ը կը բանար Լէյդին «Զուիցերիայի դատմնաբաններու մէջ պատպարուող անհամար հիւանդներու բարեբար հրեշական **Sfp. Ծօլիէ**՝ ուշագրաւ յօդուածով մը: **Sfp. Ծուլէ** անոր պատասխանիցն է եւ անոր պէս կը վայելէ հոգ լայն ժողովրդականութիւն: Որպէս զի այս մասնագէտ բժիշկին փորձագիտութենէն ալ օգտուէին մեր ազգակիցներէն շահագրգռուողներ, դիմեցինք իրեն եւ ուրախութեամբ ստացանք Ճրագներէն ձեռագիրը հետեւեալ յօդուածին:

ԲԺԻՇԿԻ ԽՕՍՔԵՐ ԹՈՔԱԽՏԻ ՄԱՍԻՆ

ԹՔԱԽՏԸ *տարափոխիկ հիւանդութիւն մըն է որ շատ տարածուած է աշխարհի կարգ մը մասերուն մէջ և որ յառաջ կու գայ մանուր միքրոպէ մը: Այս միքրոպը կը կոչուի Քոխի ձողիկ, զոյն գտնող գերմանացի նշանաւոր բժիշկ-գիտունին անունով: Համաշխարհիկ պատերազմը դարհուրելի կերպով աւելցուց այս սոսկալի հիւանդութիւնը, ողջպահիկ միջոցներու և առաջ ու առաջ անունդի պակասութեան հետեւանօք: Ասոնք պէտք է քաջալերեն կառավարութիւնք այս ազէտին դէմ որ մարդկութեան համար ապագայ այժմ սոսկալի կորուստներ կը պատճառէ, քանի որ այդ հիւանդութիւնն ամէն տեղ կը վարակէ երիտասարդները որոնք դժբախտաբար շատ հազուագէպ կերպով կը դիմադրեն անոր: Այդ վարակումին դէմ պայքարելու համար, պէտք է կարելի եղածին չափ հետեւիլ քանի մը ողջպահիկ խիստ տարրական կանոններու: Նախ խօսինք Թոքային վարակումի մասին: Այս վարակումը տեղի կ'ունենայ երկու տարբեր ձամբաներով, շնչառական և աղիմային:*

Շնչառական ճամբան.—*Մարդ իր քնութեամբն իսկ պարտաւոր է մէկ վայրկեանի մէջ շնչառական 20-30 շարժումներ բնել: Իր շնչած օդն բնդհանրապէս կը պարունակէ փոշիներ և ամէն տեսակ միքրոպներ զոր հովը կը յարուցանէ և որոնք կը մտնեն ցնցուղներուն մէջ: Այդ միքրոպներէն շատեր կը բնաջնջուին արեան ճերմակ գնտիկներուն կողմէ, բայց մէկ քանիներ կը խուսափին և կազմուածքին տակը վիճա-*

կին հետեւանօք կրնան յառաջ բերել թոքային բորբոքում մը որ կրնայ մեկնաբանել թոքատապի մը, կամ— եթէ փօխի մանրէն գոյութիւն ունի, — թոքային հիւանդի ինծախտային մզում մը։ Թոքային հիւանդութեան կեդրոնը նախապէս մանրադիտական է և կը զարգանայ ամիսներով, հիւանդութեան մասին կասկած յղացուելէ առաջ։

Սպիտային ճամբան. — Մարդ կրնայ նաև վարակուիլ ապիքային ճամբով, երբ կ'ուտէ անմաքուր սնունդներ որոնք փօխի մանրէն կը պարունակեն, (ինչպէս թոքախտաւոր կովերու հում կաթը, միսեր և պտուղներ որոնց վրայ թոքախտաւորներուն թուքը կը գտնուի)։ Այս վարակումը տեղի կ'ունենայ խիստ դանդաղ կերպով, և փօխի մանրէն յաճախ պէտք է մտնէ ստամոքսին մէջ, որպէս զի ապիքի բորբոքում մը յառաջ գայ։ Նոյն իսկ այս բորբոքումը գոյացնելէ առաջ, փօխի մանրէները որ տակաւին թունաւոր են՝ ապիքին ուխշներէն կ'ներծծուին և կը մտնեն արեան շրջաբերութեան մէջ։ Այն ատեն կրնան տարածուիլ բոլոր գործարաններուն մէջ և սկսիլ իրենց քանդիչ աշխատութեան։

Դիտելի է որ բոլոր գործարանները կրնան վարակուիլ (սակը, թոք, երիկամունք, ուղեղ, ջղային կծիկներ եւն. եւն.)։ Վարակումին առաջած ձեւերը կրնան անհունապէս տարբերիլ։ Սովնէն յաճախագոյնը թոքային վարակումն ձեւն է։ Արդարեւ մարդիկ մեծ մասամբ թոքախտաւոր եղած են կամ սկսած կամ Շատեր յաղթական կերպով կը դիմադրեն, բայց հազարաւոր էակներ զգեստուած են, վասն զի իրենց կազմուածքին մէջ չունին հարկ եղած տարրերը, թոքախտի արշաւանքին դէմ պայքարելու համար։— Ուռականութիւնը (tuberculose) կրնայ խիստ արագօրէն յառաջանալ և թոքատապ յառաջ բերել, որ քանի մը շաբաթէն կամ քանի մը ամիսէն կը մեռցնէ հիւանդը։ Կրնայ նաև աւելի դանդաղօրէն յառաջանալ և թոքին մէջ յառաջ բերել աւերումի կեդրոններ որոնք երբեմն խիստ տարածուն կ'ըլլան և քիչ անգամ կ'ապիանան։ Այս ձեւը բաւական դանդաղօրէն կ'առաջանայ, բայց յաճախ իրեն հետ կը բերէ տենդային շարժուձեւեր որոնք ատոյգ նշաններ են, թէ փօխի մանրէները նոր արշաւանք մը կատարած են թոքային հիւսքին մէջ։ — Ուրիշ ձեւ մը որ անհունապէս աւելի մեղմ է՝ նեարդային ձեւն է։ Ուռականութիւնն այն ատեն շատ դանդաղօրէն կը զարգանայ և նոյն իսկ կրնայ բուժուիլ թունաւորուած ուռերուն դարմանումովը։ Այս գլխաւոր ձեւերուն քով, կրնանք յիշել նաև բազմաթիւ ձեւեր որոնք շատ հետուն կը տանին զմեզ։ Թոքային ուռականութեան քով ունինք, ինչպէս քսի վերեւ, ոսկրային, յօդային, երիկամնային, ապիքային ուռականութիւններ որոնք կրնան խիստ վտանգաւոր ըլլալ և յառաջ բերել նոյնչափ ծանր դէպքեր որչափ թոքային ուռականութիւնը։ Այսպէս, ոսկրային ձեւը կրնայ ողնաշարէն վրայ յառաջ բերել ողնոյսներու աւերումներ որոնք կքեղով կրնան ճնշել ողնուծային վրայ և ծանր անդամալուծումներ պատճառել։ Երիկամնային ձեւը կրնայ, երբ երիկամնային հիւսքին վրայ վէրքեր կան, վարակել ձննդական բշտիկն ու գործարանները, ապիքային

ձեւը յամրօրէն կ'ապառէ կազմաւորութիւնը, շնորհիւ վէրքերու որոնք քիչ քիչ կը կազմուին ոգիքին լորձնամաշկին վրայ և որոնք անուղղելի մարսումն ու իբրացումը կ'արդիլեն։ Վերջապէս ջղային կծիկներու ձեւը յամրօրէն կը վարակէ աւշային գեղձերը, յառաջ բերելով երբեմն խիստ խոշոր ուռեցք մը որ շատ անգամ կը վերջանայ թարախումով մը։ Այս թարախումը երբեմն քանի մը տարի կը տեւէ։ — Ինծի համար դժուար է մանրամասնութեանց մէջ մտնել, վասն զի այն տուեն հարկ պիտի ըլլար, որ տուտար հատոր մը լեցնէի, մինչ այդ չէ ներկայ համառօտ աշխատութեանս նպատակը։

Կարելի՞ է պայքարիլ թոքախտի վարակումին դէմ։— Այո՛, կարելի է, հետեւելով առողջապահական կանոններու։ Իսկապէս շատ պարզ բան մըն է ասիկա։ Մարդկային էակ մը պէտք ունի լաւ սնունդի, լոյսի և օդի։ Առնք առողջ կեանքի մը 3 գլխաւոր տարրերն են և անհրաժեշտ թոքախտի դէմ պայքարելու համար։ Կ'բաւեմ թէ սնունդը պէտք է բաւականաչափ բլլայ։ Բայց մանաւանդ լաւ պատրաստուած, բացարձակապէս մաքուր և լուացուած ամաններու մէջ դրուած։ Լո՞յսը։ Միթէ լոյսէն աւելի գեղեցիկ բան կա՞յ։ Անիկա նոյնչափ անհրաժեշտ է մարդուն որչափ սնունդը։ Մութ տեղէ մը դիտեցէք ստուերի մէջ աճող տունկ մը. անիկա արագօրէն կը թօշնի և քիչ ժամանակէն կը չորնայ ողորմելի կերպով։ Այսպէս է նաեւ մարդուն համար որ ստեղծուած է լոյսի մէջ ապրելու և ո՛չ թէ գոգ և անլոյս տուներու մէջ փտելու համար։ Ստուերն ու մթութիւնն ամէնէն տկուն անձն իսկ կը տկարացնեն և ամէն տեսակ հիւանդութեանց տարածումը կը դիւրացնեն։ Լոյսի՛ մէջ ապրինք։ Գալով օդին, անիկա այն գերագոյն տարրը չէ՞ որ կ'ապրեցնէ զմեզ։ Ինչ պիտի ընէինք եթէ շնչելիք օդ չունենայինք։ Բայց օդին մէջ ապրիլը մարդկային առողջապահութեան սկզբունքն իսկ է։ Եւ տակաւին ամէն օր չենք տեսնուիր միթէ մարդիկ որ խիստ գոց սենեակներու մէջ կ'ապրին, վախնալով որ պաղ կ'առնեն։ Ինչ ահռելի անկանոնութիւն։ Երբեք մարդ մը հիւանդացած չէ շատ օդ, շատ մաքուր օդ շնչելուն համար։ Թողուցէ՛ք որ օդը շրջի առատօրէն ձեր յարկաբաժիններուն մէջ, և փոխանակ հիւանդ բլլալու՝ դուք իսկ պիտի հաստատէք թէ ո՛րքան առողջ էք։— Ծրնտ. բժիշկ մը հետեւեալ փորձն ըրաւ.— 20 ճապարներու փոխանցեց թոքախտաւորներու թուքեր և անոնցմէ 10ը դրաւ գոց վանդակներու մէջ, մինչ միւս 10ը կանաչազարդ փոքր կղզիի մը մէջ զետեղուեցան։ Հա՛ թէ ի՛նչ տեղի ունեցաւ։ Վանդակներու մէջ փակուած ճապարները քանի մը շաբաթէն թոքախտի ենթակուելով մեռան, մինչ միւսները որ կղզին կ'ապրէին բաց օդին՝ հիանալի վիճակ մը ունէին և առողջ ու բազմաթիւ ձագեր ունեցան։ Հաստատեկ վճռական օրինակ մը։ Կրնայի ուրիշ բազմաթիւ օրինակներ յիշել, իբրեւ աւելի հրահանգիչ։ Բան մըն ալ կայ, որուն վրայ պիտի պնդեմ բոլոր այժմեան կ'ուզեմ խօսիլ մաքրութեան վրայ, — մաքրութիւն յարկաբաժիններու մէջ. մաքրութիւն իր անձին վրայ, մաքրութիւն ամէն բանի մէջ և

ամէն տեղ։ Արդէն մաքրութիւնը առվորական կեանքի անքաժան մասը կը կազմէ։ — Խօսեցայ առողջապահութեանը վրայ մարդու մը որ կ'ուզէ առողջական լաւ վիճակ մը ունենալ։ Հիմա քանի մը խօսք պիտի ըսեմ թոքախտաւորի մը առողջապահութեան վրայ։ Թոքախտաւորը պէտք է միշտ ապրի բացօթեայ և լոյսի մէջ, առանց սակայն արեւին ուղղակի ճառագայթներուն ենթարկելու ինքզինքը։ Պէտք է առանձին բնականոն սենեակ մը և մեծ հոգ տանի մաքրութեան։ Երեսը, մարմինը, ձեռքերը յաճախ լուալու և մորթը շփելու է։ Երբեմն կուշտ տալու չի իր մսղասը (սպղոսմ)։ Երբեք թքնելու չէ գետինը կամ թաշկինակի մէջ։ Թոքախտաւորը պէտք է միշտ թքնէ հականեխական դեղ մը պարունակող թքամանի մը մէջ։ Եթէ շարունակ նախզգուշութիւն չընէ, իր շուրջը գտնուողներն ալ վարակած կ'ըլլայ, ինչ որ այժմ ոճիր մըն է։

Կարելի՞ է բուժել թոքախտաւորը։ Այո՛, եթէ ժամանակին միջոցներ ձեռք առնուին և եթէ բանաւոր կերպով խնամուի հիւանդը։ Արդարեւ, եթէ հիւանդութեան ախտաճանաչութիւնը եղած է սկիզբէն, կարելի է հիւանդը բուժել կատարելապէս։ Այս արդիւնքը ձեռք բերելու համար հարկ է որ շաբաթներով և նոյն իսկ ամիսներով բացարձակ հանգիստ վայելել տրուի հիւանդին, առողջ ու առատ սնունդ մատակարարուի և կլիմայ փոխել տրուի անոր, եթէ կարելի է։ Կլիմայի փոփոխումը գրեթէ միշտ խիստ արագ բարւոքում մը յառաջ կը բերէ, մանաւանդ եթէ հիւանդութիւնն իր սկզբնական վիճակին մէջ է։ Աւտր համա՛ր է որ երկար տարիներէ ի վեր հաստատուած են արդէն մանաւանդ հիւանդարկութիւնները որոնք կը կոչուին սանատորիաս։ Այդ դարմանատուները կազմակերպուած են թոքախտաւորներ ընդունելու համար և ընդհանրապէս շինուած են լերանց վրայ, հովերէ լաւ պատսպարուած ու հարաւի ենթակայ վայրերու մէջ։ Դարմանումի յատուկ մեծ կալղոյներ կազմակերպուած են ընդունելու և պատսպարելու համար հիւանդները որոնք հանգստաւէտ կերպով կը նստին բազմոցներու վրայ։ Այս դարմանումները պէտք է ամիսներ տեւեն, լաւ արդիւնքներ տալու համար։ Բայց շատ անգամ լեռներու վրայ կատարուած այս դարմանումով կարելի չէլլար բուժել հիւանդները, վասն զի այս վերջիններս երկար տարեն անցուցած են, ինքզինքին դարմանելէ առաջ։ Այն տեղ դիմում կ'ընենք ուրիշ տեսակ դարմանումներու որոնք կարգ մը պարագաներու մէջ կրնան լաւագոյն արդիւնքներ տալ։ Այն հիւանդներուն որոնք լեռնային դարմանատուններու մէջ երկարատեւ դարմանումէ մը վերջ տակաւին ունին ախտանալու սրամտիքը չեղող թոքային վէրքեր՝ կը փորձենք թոքախտային դարման մը որ երբեմն թոքային բարւոքում մը առաջ կը բերէ և յաճախ խիստ երկարատեւ դիմադրութիւն մը կու տայ հիւանդներուն։ Սակայն քիչ հիւանդներ կրնան օգտուիլ այս դարմանէն, վասն զի անկարելի է, գործածել զայն ամէն հիւանդներու համար, նոյն իսկ վտանգաւոր է, երբ հիւանդութիւնը յառաջացեալ վիճակի մէջ կը գտնուի — Մենք 15 տարիներէ ի վեր փորձած ենք թոքային առա-

կանուխեան վերաբուժային դարմանում մը, երբ հիւանդութիւնը երկու թոքերէն մէկը միայն վարակած է կամ երբ թոքերէն մէկը ծանրապէս, իսկ միւսը խիստ քիչ վարակած է։ Այս դարմանումին սկզբունքը հետեւեալն է. — Հիւանդ թոքը ճնշել, որպէս զի երկար ամիսներ վերջ կարելի ըլլայ ապիտացնել զայն։ Այս ճնշումը ձեռք բերելու համար կրծամաշկին, այսինքն մէկ կողմէն թոքը, միւս կողմէն ալ կուրծքի վանդակը ծածկող պահարանին 2 նուրբ տախտակներուն միջեւ կը ներփչուի կազ մը, քնդհանրապէս բորակածին (azote) որ քիչ քիչ կը ճնշէ թոքին վրայ։ Երբ ճնշումը կատարեալ ըլլայ, թոքային թարախումը կը չորնայ և հիւանդը չի թքներ այլ եւս։ Այն ատեն կրնայ կանոնաւոր զբաղումի սկսիլ, եթէ ասկայն շարունակէ բժիշկի մը միջոցաւ կանոնաւորապէս ներփչել իր կրծամաշկը։ Այս դարմանին շնորհիւ մենք փրկեցինք հարիւրաւոր հիւանդներ որոնք՝ առանց ասոր՝ պիտի չկրնային նոյն իսկ անկատար բուժում մը ձեռք բերել։ Մենք ամէն օր պիտի շարունակենք այս դարմանումը, հաւատացած ըլլալով անոր ազդուեցութեանը կը յուսամ թէ յաւակօրէն կրցայ արտայայտուիլ։

Վերջացնելէ առաջ, խնդիրը կ'ամփոփեմ, յորդորելով թոքախտաւորները որ 1. երբեք թքամանէ գոտ ուրիշ տեղ չթքնեն։ 2. կարելի եղածին չափ արտօրէն օդ փոխեն։ 3. Որբ քանի մը անգամ իրենց տաքութեան ատաճանին նային։ 4. Ու և է զբաղումի սկսելէ առաջ՝ քանի մը ամիս ապրին հանգիստ և բացօթեայ։

Լիլլիւ, 5 Մայս. 1921 Dr. ROULET

ԹՕՐԼԱՓԵԱՆԻ ԱԶԱՏ ԱՐՁԱԿՄԱՆ ՎՃԻՌԸ

Տարեցոյցիս ապագրութիւնը ճի՛շտ այս էջը հասած էր, երբ «Թիւրքի Հայաս Ռէօյթէր» գործակալութիւնը հետեւեալ հեռագիրը հաղորդեց 3 Նոյ. 1921ին. «Թօրլաքեանի դատավճիռը վաւերացուեցաւ այսօր: Ամբաստանեալը յանցաւոր կը ճանչցուի սպանութեան համար. բայց Դատարանը անպատասխանատու կը նկատէ զինք. ոճիրը գործած պահուն ունեցած մտայնի խանգարումը պատճառաւ»:

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ

Բժշկական միջազգային պատմութեան Բ. համաժողովը հերու Յուլիս 1-6ին իր նիստերը գումարից բժշկ. համալսարանի մեծ սրահին մէջ, Փարիզ: Հայոց կողմէ խօսքցաւ նախ Տքթ. Քօրքեան՝ ի միր հանձիւ Հիպոկրատի հայ աշակերտներուն կատարած դերը պատմութեան մէջ:— Երկրորդ հայ բանախօսն եր Կ. Բաստաչեան որ 1 ժամէ աւելի ճառից հին հայ բժշկարաններու վրայ, ցոյց տալով կարգ մը կարեւոր ձեռագրեր: Ներկայ հին ճառեր Տքթ. Թորգեան (իբրեւ ներկայացուցիչ պօլսահայ Ազգաբանութեան Միութեան) եւ «Դարման»ի թղթակից Տքթ. Արտաշէսեան Ռոդի: Համալսարանին մայր դրան մէջեր, Համաժողովականաց դրօշին տակ, կը ծածանէր Հայկական եռագոյնն ալ՝ ի պատիւ Հայ Բժշկութեան: Նախագահ Տքթ. Քhorsaլio խօսքէն խիստ համակրական բառերով Հայ Ազգը ծանօթացուց ժողովականներուն:

ԿԷՍ-ՔՈՒՆ ԾՆՆԴԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

Լօզանի բժշկ. համալսարանի մանկաբարձութեան ճիւղին ուսուցչապետ Տքթ. Ռօսախէ հանրութեան սեփականութիւնը դարձուց նորահնար դեղ մը որ կոչուած է մեծ չափով մեղմացնելու ծննդաբերութեան ցաւերը։ Այս գիւտը պիտի ունենայ հսկայ նշանակութիւն մարդկայնական և գիտական տեսակէտով, անգամ մը որ արժեցնէ իր վրայ ղրուած յոյսերը։ Տքթ. Ռօսախէ 4 տարի լռիկ աշխատեցաւ, կատարեց բազմաթիւ փորձեր, մինչեւ որ համոզուեցաւ, թէ կարելի էր հրապարակ հանել իր գիւտը։ 1919ի ձմրան շրջանին, երբ պատիւը կ'ունենայի հետեւելու մեծանուն վարպետին դեկավարած մայրանոցի (Maternité) աշխատութեանց, սոյն դեղը իր փորձի օրերը կ'ապրէր և իրաւունք չկար անոր մասին խօսելու։ Այս տարի առաջին անգամ ուսուցչապետը ներկայացուց զայն իր ուսանողներուն և Société Médicale Vaudoiseի իր արուեստակիցներուն. իր գիւտը լուսաբանեց ղուխցերական բժշկական հանդէսի մը մէջ, և այսօր դեղը հրապարակ հանուած է պալի Société de l'Industrie Chimiqueին կողմէ։

Առաջին անգամ Ֆրիպուրկի բժշկ. համալսարանէն մէջ էր որ փորձեցին քնասեր դեղեր հնարել՝ երկունքի ցաւերը մեղմելու համար։ Փրօֆ. Քրէօնիկ խորհուրդը յղացաւ մորֆիլի և սկոբոլամինի խառնուրդ մը գործածել ներմաւշկային ներարկումով. այս դրութիւնը ժամանակին մեծ աղմուկ հանեց, և փրօֆ. Ռօսախէ կը պատմէ թէ երբ Քրէօնիկի մօտ ճաշի էր հրաւիրուած, դիանոկանը կ'ատանար հետազիր մը ամերիկացի տիկնոջ մը որ կը ծանուցանէր, թէ Նիւ-Եօրքէն յատկապէս պիտի գար Ֆրիպուրկ՝ առանց ցաւի ազդարերք մը ունենալու համար։ Քրէօնիկի մեթոտը բուսական ազդու չէր, որովհետեւ երկունքի ցաւերը բոլորովին անհետացնելու համար պէտք էր տալ մ'ինքան մորֆիլի-սկոբոլամին որուն կարող չէր հանդուրժել գործարանաւորութիւնը յետոյ ներմամաշկային ներարկումներըը կատարելու համար բժիշկը ստիպուած էր միշտ ապասել ազացկան կնոջ անարին վերեւ։

Պալի բժշկ. համալսարանին մէջ փրօֆ. Հուսի փորձեց ուրիշ մեթոտ մը գտնել, և ասոր համար դործածեց մորֆիլէն յառաջ եկած բոլոր դեղերը։ Նոյն ատեն աշխատեցաւ նաեւ փրօֆ. Ռօսախէ. իր աշակերտներէն Տքթ. Քրաֆֆթ և Տքթ. Պօսաէ, վարպետին թելադրութեան տակ և Լօզանի մայրանոցին մէջ, շարունակեցին փորձերը։ Տքթ. Քրաֆֆթի փորձերը կատարուեցան տիօնին (մորֆինէն յառաջ բերուած) և տիալ պարունակող դեղով մը. իսկ Տքթ. Պօսաէ անոնց վրայ աւելցուց նաեւ ուրիշ քնասեր դեղեր, երկունքին ալ յաջողութիւնը միջակէն հազիւ վեր բարձրացաւ. առաջնոյն լաւագոյն արդիւնքը յանգեցաւ 60 %ի, իսկ երկրորդինը ճնաց 46 %ի վրայ։ Այն ժամանակ փրօֆ. Ռօսախէ պատրաստեց երեք նոր ֆորմիւլներ որոնցմէ իւրաքանչիւրին մէջ ալ կը դտնուէին թէ՛ տիօնին և թէ տիալ. միսյն թէ առանցմէ մէկուն մէջ

կ'աւելցնէր գլօրալ (անզգայնացնող յատկութեամբ դեղ մը), և ուրիշի մը մէջ կը դնէր սևիգօլ որ իլօրօֆօրմ կը պարունակէ իր մէջ. այս վերջին ձեւը միայն կու տար գոհացուցիչ արդիւնք. ուրեմն մօրֆին–(հերօին կամ տիօնին ձեւերով) տիալ — սևիգօլ ֆորմիւլը լաւագոյն քնաբեր յատկութիւնը կը պարունակէր իր մէջ. մանաւանդ սևիգօլը որ գործարանատուրեան մէջ մտնելէ ետք՝ ալիքներուն մէջ կը տարրալուծուէր իր նախնական վիճակին և որուն բաղկացուցիչ տարրերէն մէկն էր իլօրոֆորմը։ Ահաւասիկ քիմիական կազմութիւնն ու յատկութիւնները նորահնար դեղին զոր ուզեցի կարելի եղածին չափ մատչելի ձեւի մը վերածել։ Հետաքրքրական է դիտնալ իւրաքանչիւր մեթոտի տուած արդիւնքը. ասոր համար կը բաւէ ակնարկ մը նետել հետեւեալ վիճակագրական ցուցակին վրայ զոր պատրաստած է փրօֆ. Ռօսախէ։

	Քրէօզիկ	Քրաճք	Պօսէ	Ռօսախ
Լաւագոյն եւ լաւ արդիւնք .	71.8%	59.4%	46.0%	71.7%
Բաւական լաւ արդիւնք. . .	12.1%	17.0%	28.0%	8.3%
Անյաջող արդիւնք	18.5%	23.6%	26.0%	20.0%

Ինչպէս կը տեսնուի, Քրէօզիկի և Ռօսախէի փորձերուն տուած արդիւնքը զարմանալի մօտաւորութիւն մը ցոյց կու տայ. բայց Քրէօզիկի մեթոտն աւելի գժուարութիւններ ունի ենթամաշկային ներարկումի ձեւին համար. յետոյ բժիշկը ստիպուած է բացակայ չթլլալ ծննդաբեր կնոջ քովէն, մինչդեռ Ռօսախէի մեթոտն աւելի պարզ է. կարելի է դեղը բերնէն մատուցարարել, պէտք եղած հրահանգները տալ և հակողութիւնք կատարել հեռուէն, հիւանդին մօտ վերադառնալով անհրաժեշտ պարագաներու միայն Տիօնիլի պարունակող դեղահատները կարելի է նախքնտրել, որովհետեւ գործարանատուրութիւնք կարող է քնդունիլ աւելի մեծ չափով։ Այսպէս, մինչ հերօինի դեղահատներէն 24 ժամուայ մէջ 6 հատ միայն կարելի է տալ, տիօնինը կարելի է մատուցարարել մինչեւ 10 հատ։ Շատ ծանրանար դեղահատներու մատուցարարութեան ուրիշ մանրամասնութեանց վրայ որոնք չափազանց կարեւոր են, բայց կը հետաքրքրեն առաւելապէս բժիշկները, Փրօֆ. Ռօսախէ կը ծանրանայ մանաւորապէս, թէ իր դեղը ո՛չ մէկ կերպով կը վտանգէ արգանդի պկոսները որ անհրաժեշտ են՝ մանուկը լոյս աշխարհ բերելու համար. եղած են դէպքեր երբ երախան քիչ մը ուշ ուշքի եկած է, բայց մահ բնաւ չէ պատահած։

Անհատական քանի մը նկատումներ գիտական նորութեան մը մասին որ նախախնամական դեր մը պիտի կատարէ, եթէ կեանքի մէջ յաջողի արդարացնել իր վրայ դրուած արդար յոյսերը։ Պէտք է յիշել, թէ ան յղացուեցաւ և գործածուեցաւ համալսարանական յարմարութիւններով օժտուած միջավայրի մը մէջ և փորձ ձեռքի մը ղեկավարութեան ատկ։ Ներելի է քիչ մը վերապահութիւն ցոյց տալ, երբ կեանքի մէջ ան պիտի կիրարկուի նոր և գուցէ ո՛չ բոլորովին հմուտ ձեռքերէ։

Շայլի, Լ·զան, 28 Յունիս 1921 ԲԺ. Ղ. ԲԱԳՐԵՒԱՆԴԵԱՆ

ՇԵՐԱՄԱԲՈՒԾԱԿԱՆ ՀՐԱՇԱԼԻՔ

Վերջերս Նիւ-Օռլինզի մէջ (Ամերիկա) գունաւոր մեսամա արտադրուեցաւ ուղղակի շերամէն, առանց որ եւ է ճեղքի կամ ֆիմիական բաղադրութեան։ Հասարակ շերամն գրէթէ կրկին մեծ շերամ մը յառաջ բերած է, որ մէն մի խոզակէն 1800 եարտա մետաքս կ'արտադրէ։ Յարդ յաւազոյն շերամ մը 1000-1200 եարտա հազիւ կ'արտադրէր։ — Այս գիւտն արդիւնքն է տասնամեայ գիտական փորձերու զոր կատարեց Տր֊ի. Վարդան Գ. Օսիկեան Խարբերդցին։ Առաջին անգամ երբ ինք ծանոյց, թէ կերի քանակն ու որակը փոխելով կրցած է գունաւոր մետաքս արտադրել տալ շերամին, անհաւատալի թուեցաւ շատերու, մինչեւ որ Ամերիկայի Վաճառականական Տեսութիւնը քննութեան համար դրկեց Տանիէլ Ուօթըրս անուն իր յանձնակատարը որ հաստատեց գիտին վաւերականութիւնը, 2 շաբաթ մնալով անոր ագարակին մէջ եւ Տեսչութեան տալով սեղեկագիր մը ուր կ'ըսէր. «Չէ թէ միայն ծառերը քննեցի, այլ շերամներն ալ՝ իրենց տարբեր շրջաններուն, եւ տեսայ թէ անոնք կ'արտադրէին իրօք 18 գանգան կոյնելով մետաքսներ։ Գիտական գործ մը ահա՛ որ կոչուած է յեղաշրջելու Մետաքսի ճարտարարուեստը»։ — Շերամը կերակրելուն մէջ կը կայանայ գունաւոր մետաքսին գաղտնիքը որ ծածուկ կը պահուի եւ զոր ամերիկ. կառավարութիւնը կ'աշխատի ծիրք ձգել, ընդհանրացնելու համար մետաքսագործութեան այս հրաշալիքը։ Մեծ շերամին անուններն են խոշոր ու գիրուկ տերեւները նոր ծառի մը որ դարձեալ Տքթ. Օսիկեանի մշակութիւնն է եւ զոր յաւաջ բերած է՝ քթենիի ճիւղեր պատուաստելով նարնջենիի արմատներուն վրայ։ Թրթուրը 5 օր եւ 5 գիշեր տերեւները կը լափէ մեծ ախորժակով, յետոյ կը

Տքթ. Վարդան Օսիկեան

*բնանայ 18-24 ժամ: Արթննալուն՝ վրայի մորթը կը թափէ եւ կը շարունակէ ճարակիլ, ննջել ու մորթաթափ ըլլալ 17 օր: Վերջին հօթնօրեակին կը դադրի բնանալէ եւ կ'ուտէ միայն. այդ միջոցին է որ զինքը կերակրելու գործողութիւնը յառաջ կը բերէ գունաւոր մետաքս: Կեանքին 25րդ օրը կ'սկսի մոնել իր խոզակը. հեղուկ մետաքսը կ'արտազատի իր մարմնոյն 2 գեղձերէն, բերնին 2 բացուածքներէն, պլլուելով իր մարմնոյն շուրջ, փոխանակ ճերմակի կամ դեղնի՝ 18 երիներուն թելերով, պատրաստ՝ դերձանի վերածուելու: Խոզակը կազմուելէն վերջ, որպէս զի թրթուրը անոր ծայրը չթլշէ եւ ծակ մը բանալով դուրս ելլէ (այդպէսով վնասելով մետաքսին), «բառոն պայըֆլայլս» բազպրութեամբ կ'սպաննուի: Սերնդագործութեան համար անշուշտ ընտրանւոք կը պահուին մեծկակ խոզակներէն: Թրթուրին անշնչացումէն յետոյ, խոզակները կը լեցնեն ջուրի մէջ եւ մանուածոր վրձինով մը մէկ կողմ կը շարժեն զանոնք: Մետաքսը վրձինին կը փակչի, որ հետզհետէ կը պլլեն թելոցներու վրայ:

Իւրաքանչիւր շերամ 800 հատ կ'արտադրէ, մինչ ուրիշներ՝ հազարաւորներ: Կը հաւաքեն զանոնք, մանրադիտակով կը զննեն եւ բեղնաւորելու առակ եղողները կը պահեն սառնարաններու մէջ, մինչեւ նոր սերնդագործութիւն: Ամէն տեղ, տարին առ հասարակ 1 կամ 2 անգամ շերամ կ'արտադրեն, իսկ Ամերիկայի հարաւային նահանգաց մէջ մինչեւ 8 անգամ: — Շերամն ուրիշ արտադրութիւն մըն ալ ունի՝ մետաքսէն աւելի արժող. թրթուրին ապրելն է այն որ կը զարգացնէ վիրաբուժական նրբին գործողութեանց առն:

*** Մետաքսի պատմութիւնը կ'սկսի առասպելեալ չինացի Սայ-Լանկ-Չի թագուհիէն, Ք.ա. 20 դար առաջ: Նորին վեհափառութիւնը քանի մը խոզակ ծառը անցուց եւ իրեն համար հանդերձ շինել տուաւ: Արդիւնքն ա՛յնքան գոհացուցիչ էր, որ Սայ-Լանկ-Չի նոյն ճարտարարուեստը հաստատեց եւ ճենապն մետաքսագործք երկար առեն պահեցին անոր գաղտնիքը: Հայոց Լեւոն թագաւորը Չինաստան դրկեց 2 քահանայ որոնք դարձան Կիլիկիա՝ հետերնին բերելով թթենիի սերմ եւ շերամի հատ: Մշակութիւնը շուտով տարածուեցաւ Ասիոստան, Պարսկաստան, Հնդկաստան եւ արեւելեան երկիրներ. ոչ ուրեմն Յունաց եւ Իտալիա:

ՓՐՕՖ. ԽԱՉԱՏՈՒՐ Ս. ԲԱԳԴԱՍԱՐԵԱՆ,

Հիւր՝ իբրեւ հրատարակուող Ֆրանս. «Լը Լրման» եւ յուն. «Ելեպթիա» եւ «Գօգլօս» **Հրաշալի գիւտ մը Իզմիրի մէջ** խորագրով արձագրեր նոյն մեքենայի մը գիւտին, որուն հեղինակն է այս Հայը: Փարիզի հանդիսատեսները Բասքալ, Օսբորնի հանդիսատեսները Բորրօ եւ այլք այս մեքենայի ճշգրիտ՝ հաստատեր են անոր օգտակարութիւնը: Իզմիրի Ֆրանս. հիւպատոս Լաբօրթ ճշդիչ վաստագրեր անուանած է, որով շատ նպաստաւոր տեղեկագիր մը տուած են, նոյնի տեղւոյն անգլիական ընկերութեան: Մեքենայական աշխատութենէ մէջ 95% խնայողութիւն մը կը գոյանայ բադդատութեամբ գիւտով որուն իրաւունքը գնել առաջարկած է փարիզեան ընկերութիւն մը:

ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒ ՑԵՂԱՇԵՐՏՈՒՄԸ եւ ՌԱՏԻՈՄ

Մարմիններու կերպարանափոխութիւնը ակնդրէն ի վեր մարդկային միտքը զբաղեցնող ամենակարեւոր խնդիրներէն մին եղած է. տարրերը կերպարանափոխել կարենալ, մանաւանդ ոսկի պատրաստել՝ շատ մը փիլիսոփաներու երազը, ալքիմիագէտներու ալ յոյսը եղած է։ Այս վերջիններէն որ իրենց գիւտերը գաղտնի պահելու համար նկուղներու մէջ կ'աշխատէին և իրենց գիտութիւնը տարրիր գիրերով կը գրէին, փորձեցին գտնել այնպիսի նիւթ մը որ կապարի նման հասարակ մետաղները ոսկիի վերածելու յատկութիւնն ունենար. այդ նիւթին փիլիսոփայական քար կամ մագիստրոսական քար անունը տուին։ Նոյնպէս փնտռեցին հեղուկ մը որուն քանի մը կաթիլը կարենար յանխանապէս երկարացնել և երիտասարդացնել մարդկային կեանքը. ատոր ալ կենսատու օշարակ անունը տուին թէև իրենք իրականին մէջ չկրցան տալ որ և է դործնական արդիւնք, բայց շատ նպաստեցին քիմիագիտութեան յառաջդիմանը։ Այսպէս, 8-րդ դարու մէջեւ ապրող Ճապէր անուն Ն. արաբ ալքիմիագետը որ կապարը ոսկիի վերածելու ցնորքին ետեւէն կը վազէր՝ բարակութիւն և ուրիշ բազադրեալ մարմիններու պատրաստութեան մէջտեղ գտած է։ Հին աեւնի գիտուններն ալ պարզ մարմիններու գոյութեան գաղափարն ընդունած էին և կը կարծէին, թէ տիեզերքին բոլոր բազադրեալ մարմինները կը բաղկանային 4 պարզ մարմիններէ զոր կը կոչէին «քառեակ տարրք բնութեան», այսինքն հող, ջուր, օդ և հուր, անդիտանալով անանց բազադրեալ հանդամանքը։ Ոմն տարրագէտ (spagyriste)ներն ալ այս 4ին վրայ աւելցուցին 3 նախակայ գոյացութիւն (principes hypostatiques), ծծումբը, անդիկն ու ոդը։ Առաջին երկուքը՝ պարզ, երրորդն ալ բազադրեալ։

Այսպէս, քիմիագիտութիւնը շատ մը փուլերէ անցնելէ վերջ, 18րդ դարուն մէջ տեղ գրաւեցաւ Սթալ(1)ի վարդապետութիւնը որուն համաձեմաո՝ դիւրավառ, դիւրաւ կիրի փոխուող կամ փշրի վերածուող բոլոր մարմիններն իրենց ծակոտիքներէն ցնդական հոսանիւթ (fluide subtil) մը կորանցնելով կը թեթեւնան. այս հոսանիւթը կարելի է մխել նաեւ կիրի մէջ, և կը տաքցնեն զայն՝ շատ կիզանիւթ (phlogistique) պարունակող մարմիններով։ Այս տեսութիւնը թէև սխալ, բայց կարելի եղաւ քիմիական հաւասարութեան մը վերածուիլ Սթալի կողմէ.

Մետաղ—կիզանիւթ=կիր կիր+կիզանիւթ=Մետաղ

Բայց երբ Լավուազիէ(2) այդ միջոցին Բրիսթլի(3)ի և Շէլէ(4)ի կողմէ

---

(1) Գերմ. բժիշկ, հեղինակ «ոգեպաշտութիւն» անուն գրուածքի (1660-1734)։

(2) Ֆրանսացի նշանաւոր տարրագէտ (1743-94)։

(3) Անգլիացի տարրագէտ և բնագէտ որ ազօթք, բոլորու շնչառութեան երեւոյթը եւայլն գտած է (1733-1804)։

(4) Շուէտացի տարրագէտ որ քլորը, մանգանէզը, զառիկի թթուն և «կլիսէրինը» գտած է (1742-86)։

զեռ նոր գտնուած թթուածինին՝ բնութեան մէջ դերը նկատի առաւ, այս վարդապետութիւնը հիմէն քանդեց և ապացուցաւ, որ երբ մարմիններք տաքնալով՝ իրենց ծանրութենէն բան մը կը վատթկին, պատճառը oքսիտացումն էր, այսինքն անոնք կը բաղակցէին օդին թթուածինին հետ, մինչ՝ քան Սթալի՝ այդ պարագային անոնք կիզանիւթ կը կորանցնէին. իսկ երբ մարմին մը կիզանիւթ ստանալ (քան լաւուազիէի) կը կորանցնէր թթուածին, որով ծանրութենէն բան մը կը պակսէր։ Այդ օրերուն երբ ո՛չ ոք ունեցած էր քաջութիւնը՝ գիտական աշխարհին համար այսպիսի մոլար գաղափարները ժխտելու, լաւուազիէ, հաստատուն փաստերու վրայ հիմնուելու պայմանաւ, քիմիական հակազդեցութեանց գանգուածին պահպանման սկզբունքը հիմնեց և ապացուցած եղաւ պարզ մարմիններու կամ տարրերու կայունութիւնը։ Ան կ'ըսէ.—«Բաղադրեալ մարմնի մը ծանրութիւնը հաւասար է զինք բաղադրող պարզ մարմիններու գումարին», որմէ կը հետեւցնէ թէ «բնութեան մէջ ոչինչ կ'սաեղծուի և ոչինչ կը կորսուի»։ Այս վարկածին վրայ յենլով է որ Տարրականութիւնք վերջին դարու քննագէտին յառաջդիմեց և ուժգնագոյն հիւլէներուն՝ իրենց յատուկ անհատականութիւն մը ունենալուն և անեղծ (indestructible) բլլալուն գաղափարը։ Յարդ 81ի հասած է այս տարրերուն թիւը որ պիտի շատնայ Տարրականութեան յառաջդիմութեամբ։ Սակայն Շօբէնհաուէր(1) լաւուազիէի այս տեսութիւնները քննադատելով կ'ըսէ. «Պարզ մարմին չկայ. եթէ տարրք պարզ է, պէտք է որ բոլոր տարրերն ալ իրարու նմանին, ինչ որ չէ. ոսկիի տարրք կապարի տարրին չի նմանիր, այսինքն ոսկիի տարրին մէջ կը գտնուի կամ չի գտնուիր ինչ որ կը գտնուի կամ չի գտնուիր կապարի տարրին մէջ»։ Ըստ այսմ, պարզ մարմնոց բաղկացութեան մասին որեւ գաղափար մը չենք կրնար տալ։ Քիմիագէտք հիմա պարզ մարմին անուանք կու տան անոնց զորս անհնարին է վերլուծել քիմիական արդի միջոցներով. ոսկիէն որ և է կերպով չենք կրնար պատրաստել իրմէ տարբեր տարրք մը։

Կ'ուզեմ որեւ գաղափար մը տալ նաև հիւլէ (atome)ներու և մասնիկ (molécule)ներու վրայ։ Մարմինք անհունապէս բաժանելի չեն. տեսեր կու գայ որ կը հասնինք տարրին ամենափոքր և այլ եւս անբաժանելի մասին որ հիւղի կը կոչուի և կրնայ մտնել քիմիական զուգախառնութեանց (combinaison) մէջ։ Հիւլէներու միացումէն մասնիկները կը կազմուին։ Ընդհանրապէս պարզ մարմնոց մասնիկները 2 հիւլէէ կը բաղկանան, (բացառութիւններ կան), իսկ բաղադրեալներունը՝ 2 կամ աւելի։ Սպիտ (albumine)ի մասնիկները կը բաղկանան 700 հիւլէներէ։ Հիւլէներն ու մասնիկները չափազանց փոքր և անտեսանելի են. 22,3 լիտրայի մէջ միլիարաւոր միլիոր մասնիկներ կը գտնուին իրենց փոքրութեանը մա-

(1) Գերմ. փիլիսոփայ, Ֆիխթէի, Շելինկի և Հէկէլի վարդապետութեանց հակառակորդ, հեղինակ կամքի և յոռետեսութեան վրայ նշ. տեսութեանց (1788-1860)։

ալին աւելի որոշ գաղափար մը տալու համար՝ ասպէս կրնանք արտայայտել—եթէ 1 սանթիմէթր խորանարդի մէջ գտնուող արգոն(1)ի հիւլէները քով քովի շարէինք, պիտի ունենայինք երկայնութիւն մը որ երկրիս շրջանը պիտի կրնար քանի երկու հարիւր անգամ. երեւակայե՛լ սակայն այդ թելին բարակութիւնը։

❀

Բայց արդ, հրաշալի գիւտ մը բոլոր այս տեսութիւններն ու վարդապետութիւնները տապալեց հիմնիվեր և տուաւ մահացու հարուած մը քիմիական հիւլէի անփոփոխելիութեան ՕԱՏՕՄ կոչուած մարմնոյն գոյութեան գիւտն է այդ որ կեցած տեղը կը կերպարանափոխուի տար-

Տէր եւ Տիկին Բիէռ Քիւրի

բեր մարմիններու։ Հին ալքիմիագէտներու երա՛զը պարզապէս—1 Մարտ 1886ին Պէքքուէլ(2) նշմարեց որ լուսանկարչական տախտակ (plaque)ները ուրանիան (uraniun.)ի մեռաղէն և իր աղերէն կ'ազդուին, և էլեկտրականացած մարմնոց էլեկտրականութիւնը ձգել (décharger) կու տան 2 տարի վերջ, Տէր և Տիկին Բիէռ Քիւռի Թորիան(3)ի և իր աղերուն մէջ նոյն յատկութիւնները նշմարեցին, և այս միջոցին Քիւրիներ (pechblende)ի հանքէն բօլոնիում և ռատիում կոչուած նոր մարմիններ հանելու միջոցը գտան 1899ին։ Վերջինը 2 միլիոն անգամ աւելի ազդու է

---

(1) Արգոն (argon) օդին մէջ գտնուած նոր կազ մըն է։

(2) Հանրի Պէքքուէլ 1852-1908), Ժոռ Անթուան Պէքքուէլի և որդի Ալէքսանտրը Պէքքուէլոի, երեքն ալ ֆրանսացի արժէքաւոր բնագէտներ։

(3) Թորիաքար (thorite)է հանուած սակաւագիւտ ճերմակ մետաղ մըն է Թորիոնը (thorium) որ օդին կը բռնկի դէպ ի 400° և կը գործածուի լուսատուութեան կազի հրաշէկ խողովակներուն շինութեան։

ուրանիոնին։ Տէպիէռնէ եւս գտաւ ամբիւիօլ կոչուած նոր մարմին մը որ նոյն յատկութիւնները ունէր։

Երբ Ռատիոմ գանուեցաւ, բոլոր նշ. գիտուններք փութացին աշխարհի ծանօթացնել անոր ապանչելի յատկութիւնները. նոյն իսկ քաղաքներ եղան, թէ համայնարոյժ գեղ մըն էր ան և նախանձելի օշարակին պատրաստութեան— Ռատիոմի յատկութիւնները ունեցող մարմիններք կը կոչուին ճառագայթագործ (radio-actif) տարրեր որանք, առա՛նց արտաքին ոյժի ազդեցութեան, 3 տեսակ զօրութիւն դուրս կու տան. 1. Լուսային զօրութիւն (énergie lumineuse), 2. Ջերմային զ. (é. calorifique) և 3. Էլեկտրական զ. (é. électrique), այսինքն կեցած տեղերնին՝ իրենց բոլորտիքը կը սիրուն լոյսի, ջերմութեան և էլեկտրականութեան ճառագայթներ։ Թէթ Ռատիոմի մեռագէն կամ իր աղերէն մաս մը մութ տեղ մը դրուի՝ լուսավառ քլոլոլ կը տեսնուի, իսկ երբ պաղ ջուրի մէջ դրուի՝ ջուրը կը տաքնայ— 1 կրամ Ռատիոմը 1 ժամուան մէջ ջուրին 118 փոքր Ջերմոյժ (calorie) դուրս կու տայ, այսինքն 0°ին մէջ գտնուող 10 կրամ ջուրը 11°,8ի կը բարձրացնէ 1 ժամէն։ —Իր դուրս տուած էլեկտրական ճառագայթները 3 տեսակ են։ ա) Արիա α ճառագայթներ որոնք դրական էլեկտրականութեամբ բեռնաւորուած են. 1 ժամուան մէջ արագութիւնին 15-20,000 քիլօմէթր է. այս մանրիկ (particule)ներն իրենց էլեկտրականութիւնը ձգելէ վերջ՝ արեգ(1)ի փոխուելնին ապացուցին Ռամսէ և Սօտի գիտուններք։ բ) Պիտա β ճառագայթներ որոնք ժխտական էլեկտրականութեամբ բեռնաւորուած են. 1 ժամուան մէջ արագութիւնին 300,000 կլմ. է. արդի գիտունք ապացուցած են որ մարմնոյն բնդհ. բաղադրիչ կազմուած է այս մասնիկներէն, որոնք էլեկտրոն (électron) ալ կը կոչուին։ գ) Կարևոս γ ճառագայթներ որոնք Ռէօնթկէնի X ճառագայթներուն կը նմանին։—Մարմիններու ճառագայթագործ յատկութիւնը ճանչցուելէ վերջ, նշմարուեցաւ որ ճառագայթագործ մեռագք «արեգ» կը պարունակեն, և այսպէս, ճառագայթագործ մարմնոց կերպարանափոխման առեն, արեգ կազին յառաջ գալուն մասնակցութիւնն ունեցան։ Գիտուններու փորձեր այս տեսակէտն ապացուցին, և տարբեր միջոցներով տեսնուեցաւ որ Ռատիոմի α ճառագայթներք բաղկացած են արեգի հիւլէններէն։ Եթէ α ճառագայթներք դրուին բոլորովին պարապ տարածութեան մը մէջ, վերջէն կը նշմարուի արեգի հիւլէններուն գոյութիւնը։

1900ին Ռիւթէրֆօրտ տեսաւ, թէ Թորիոն մեռագէն շարունակաբար ճառագայթագործ կազ մը կ'ելլէր Ռատիոմ և ակթինիում մեռագ-

(1) Արեգ (Hélium), յրաժինէն վերջ՝ ամենաթեթեւ ուրանի հրահրալէ մը արտահանեալ կազերուն մէջ գտնուած կազային պարզ մարմին զոր գտած է Սըր Նօրման Լօքէր, լուսապատկերական վերլուծութեան (analyse spectrale) միջոցաւ։ Ուրիշ մարմիններ ալ այս միջոցաւ գտնուած են, ինչպէս Նօրմիում՝ արեւուն մէջ, և Նեպիւրում՝ միգաստղ (nébuleuse)ներու մէջ։

ներն ալ նոյն յատկութիւնները ունին. այս կազերը բղխում (émanation) կը կոչուին։ Այսօր գիտական աշխարհին մէջ ապացուցուած է, թէ α ճառագայթներուն ծնունդ տուող բոլոր մարմիններն արեգ կազը յառաջ կը բերեն, այսինքն իոն[1](ion)ներ կու— Այս տեսութիւնն կը հետեւցուի որ արեգն քնդհանուր նախատարր մը բլլալով՝ պիշտոյն ունի կազմելու աւելի բարդ (complexe) հիւլէներ։ Այս հարցը քնութիւնն ալ լուծած է, և տեսուած է որ բոլոր մարմիններուն նախահայրը եղող Ուրանիոնը մետաղներէն ամենածանրն է որ Պատիւմին և նման մետաղներու ծնունդ տալով՝ պակաս է իր քանակութենէն։ Ըսել է թէ մեզ անծանօթ այժմ մը կազմէ զօրութիւն ամբարուելով կազմուած է Ուրանիոնը։ — Պիւ— թէրֆօրտ Պատիւմի գտնուելովը սա եզրակացութեան յանգած է, թէ Ուրանիոնի, Թորիոնի, Ակթինիւմի և Պատիւմի պէս հիւլէական կշիռքէն ծանր եղող պարզ մարմինք «արեգ» կորսնցնելով՝ ծնունդ կու տան աւելի թեթեւ պարզ մարմիններու որոնց կեանքը կրնայ տեւել քանի մը երկ— վայրկեանէն մինչեւ քանի մը դար։ Ուրանիոնի կեանքն է 8 երկիւլիոն տարի, Պատիւմի հիւլէի մը միջին կեանքը՝ 2900 տարի, (այսինքն 1 կրամ Պատիւմէն 1760 տարի վերջ կը մնայ $^1/_2$ կրամ), Պատիւմէն ծնունդ առած Իօղնիւմի կեանքը՝ 140 օր, (որմէ յառաջ եկած մետա— ղին ալ կապար բլլալը կ'ենթադրուի)։ իսկ Ակթինիւմին բղխումէն ծնունդ առած հիւլէի մը կեանքը $5^1/_2$ երկվայրկեան։ Զէ՞ մի որ կենդա— նիներու մէջ ալ կը տեսնուի միեւնոյն դէպքը։ Մարմիններու այս կեր— պարանափոխման միջոցին եթէ «արեգ» յառաջ գայ, իրենց հիւլէական ծանրութիւնը կը նուազի. իսկ եթէ β և α ճառագայթներ ծնունդ տա— նեն՝ ոչինչ կը կորսնցնեն իրենց ծանրութենէն, միայն թէ կը փոխուի իրենց միջհիւլէական համախմբումը (groupement intra-atomique)։ — Պէտք է գիտնալ, թէ այս ճառագայթագործ մարմնոց կերպարանա— փոխութիւնները քիմիական տարբերութիւններ չեն, վասն զի անոնց յատկութիւնը նոյն չէ. իրենք քնաւ չեն ազդուիր էլեկտրականութեան, ճնշումի, ջերմութեան ևն. նման արտաքին այժմէն Ահագին է այս կերպարանափոխութեան ատեն իրենց ծնունդ տուած զօրութեան քա— նակը որուն մասին գաղափար մը տալու համար կրնանք յիշել հետեւ— եալ օրինակները։ — Իրենց զօրութիւնը ջրածինի և թթուածինի խառ— նուրդին պայթումէն գոյացած ոյժէն $3^1/_2$ միլիոն անգամ աւելի մեծ է։ Նոյնպէս, 1 թօնօ Պատիւմէն գոյացած զօրութիւնը 12 թօնօնոց չոգե— նաւ մը — ժամը 15 հանգոյց առնելու պայմանաւ — 20 տարի անընդ— հատ պիտի կրնայ արբնթաց յառաջ տանիլ, (մինչ միեւնոյն աշխա— տանքն արտադրելու համար պէտք կայ $1^1/_2$ միլիոն թօնօ ածուխի)։ Բայց դժբախտաբար Պատիւմի տարեկան արտադրութիւնը շատ դոյղն

---

[1] Էլեկտրականացած հիւլէներ այսպէս կը կոչուին։ Եթէ իոններն կորսնցնեն իրենց էլեկտրականութիւնը, հիւլէի կը փոխուին։

է, 15 կրամ մինչեւ 1904ին 1 կրամ Ռատիումի ազին(1) գինն էր 25,000 ֆրանք, 1912ին 350,000, 1919ին 475,000, իսկ հիմա 900,000, որով 1 կրամ զուտ Ռատիումի գինը կ'ելլայ $1^1/_4$ միլիոն ֆրանք։ — Ուրիշ բազ-մանդին գինն էր պատերազմէն առաջ՝ 15 միլիոն ֆրանք. կը կշռէ 28 կրամ. բանլ է թէ ատոր 1 կրամը կ'արժէ 535 հազար ֆրանք. քան այսմ, Ռատիումը $2^1/_2$ անգամ աւելի կ'արժէ «ոսկեան»ին վրայ։ — Աշխարհիս մէջ գտնուող Ռատիումին քանակն է 100 կրամ, 60ը միայն Ամերիկա, ինացածն ալ միւս երկիրներէն։ Վերջերս Մ. Նահանգաց Նիպհ. Հարաւնկ 1 կրամ Ռատիումի ազ նուէր տուաւ Տիկին Քիւրիի(2)։

Ռատիումի պատրաստութիւնը շատ դժուար և բազմածախս է. 1 Թոնս Հարուստ հանքէ մը 1 տասանորդակիսամ Ռատիում և 2 հազարորդակրամ Բօլօնիում կը հանուի վերջինս 200 օրէն կէսի վերածելուն՝ պատրաստութեան գործողութիւնը պէտք է շուտով կատարել։— Ինչպէս յիշեցինք վերեւ, այս ճառագայթագործ մարմինները բազմաբեակ չեն, այլ տարրեր որոնց հիւլէն կը կերպարանափոխուի՝ առանց արտաքին ոյժի ազդեցութեան։ — Հիմա խնդիր է գիտնալ, թէ ինչ են իրենց յատկութիւնները, վասն զի ֆիզիքապէս հանգիտութիւններ ունին իրարու։ Այս խնդիրը լուծուած չէ դեռ. շատ հաւանական է որ բոլոր մարմինները ճառագայթագործ են, միայն թէ իրենց դանդաղութիւնը մեզի կու տայ կայունութեան պատրանքը։ Ճառագայթագործ մարմինները մեզի նշմարել կու տայ, թէ իրենք ազդու զօրութիւն (énergie potentielle) պարունակող ամբարներ են։ Մաղթելի է որ օր մը հիւլէներու անէացումը (dégradation) արագացնելու միջոց գտնուի, և այսպէս ծնունդ առած ոյժը գործածուին հանքածուխին տեղ որ մօտ է սպառելու։ Նոյնպէս, եթէ մարմինները զօրութիւն ամբարելով՝ պիտի կրնան կուտակել (intégrer), ալքիմիագէտներու երազը պիտի իրականանայ այն ատեն։ Այն մահկանացուն որ մարմիններու կերպարանաւորումը յաջողէր կանոնաւորել և միջհիւլէական զօրութիւն դուրս հանելու կերպը գտնէր, Աստուծոյ մը ոյժը պիտի կրնար ունենալ։

Ռատիումի մէջ արեգ (*hélium*)ին դերը. — *Մթնոլորտին մէջ, Արեգէն զատ՝ շատ քիչ քանակութեամբ կը գտնուին ևս 4 կազերն ալ.*

---

(1) Ճարտարարուեստի մէջ գործածուող Ռատիումի աղը Bromure de Radiumն է որուն տարազն է $Ra\ Br._2\ 2\ H^2O$.

(2) Այս կինը Բոլոնիացի է, Սլօտովսքա ծնած, Վարշաւիոյ համալսարանին բնագիտութեան և տարրաբանութեան ուսուցչապետի մը դուստրը որ Փարիզ գնաց՝ ուսումը կատարելագործելու և առաջին օգնականուհին եղաւ բնագէտ Փրօֆ. Դէքըռէլի և քիմիարան Փրօֆ. Քիւրիի. այս վերջնոյն հետ ամուսնացաւ յետոյ և միասին այլ և այլ փորձեր կատարելով յայտնեցան գոյացնել Ռատիումը։ Գիտուն ամոլը Նոպէլի մրցանակին արժանացաւ Քիւրի 1906ին զոհ գնաց կառքի արկածի մը։ Տիկինն այդ Քուականէն ի վեր կը շարունակէ մեծանուն ամուսնոյն գործը. վերջերս ստացաւ Օսիրիս մրցանակը։

*Argon (յուն. ծոյլ), Krypton (յուն. ծածուկ), Xénon (յուն. օտար) և Néon (յուն. նոր) որոնք մեծ օգտակարութիւն ունին կենդանեաց վրայ։ Արեգ կազին քանակը ամօրֆինի նման եթէ շատ բլլայ՝ թոյն է. գրծարանական մարմիններըը կը քանդէ։ Այս պատճառաւ, Ռատիոմի տարրագործարանաց մէջ աշխատողներուն ձեռքերը կարծր և ճերմակ կ'բլլան, աչքերնին ալ ժամանակ մը վերջ կը կուրնան՝ եթէ պէտք եղածին պէս չպատսպարուին։ Արեգ կազը կը գտնուի նաև հանքային ջուրերու մէջ որոնք իրենց բուժիչ յատկութիւնները կը պարտին անոր։ Արեգ կազը սաստիկ ցնդական բլլալուն՝ տակաւ կը խուսափի այդ ջուրերը պարունակող շիշերէն, նուազեցնելով անոնց օգտակարութիւնը. ուստի հանքային ջուրէ մը ակնկալուած օգուտը քաղելու համար պէտք է դիմել բո՛ւն աղբիւրին ժանտախտի, թոքախտի և ժանտատենդի մանրէները բնաջինջ կ'բլլան այս կազը պարունակող ջուրերով, և այս պատճառաւ անիկա կը գործածուի հիւծախտի, սրտի, յօդային, ջղային և մորթային հիւանդութեանց, նաև քաղցկեղ (խաւսիտ)ի դարմանութեան մէջ։ Միայն Հիւս. Ամերիկայի մէջ, քաղցկեղէ տառապողներուն թիւն է 75,000, իսկ Ֆրանսայի մէջ 1920ին 30,000 է սակէ մեռնողներուն թիւը։ 1 կրամ Ռատիումով շաբաթը 30 հիւանդ դարմանել կարելի բլլալով, Հունգարիոյ և Ամերիկայի կառավարութիւնք Ռատիումի արտասծուճն արգիլեցին և մենաշնորհ բլլին զայն — Ռատիումի հանքերը կը գտնուին Պօհէմիա, Թուրքիստան, Թանքին, Փօլօռատօ և Իթահ։ — Ինչպէս կը տեսնուի, Ռատիումի յատկութիւնները գիտութեան ցարդ անծանօթ մնացած բնութեան հրաշալիքն են պարզապէս։ Դիպուածք պատճառ եղած է անոր գոյութեան։ Արդեօք մեզ անծանօթ դեռ ո՛րքան խորհրդաւոր հրաշալիքներ կան բնութեան մէջ։ Մաղթենք որ ապագան խաղաղ կեանք մը բոլորելով՝ կարենան զարկ տալ գիտութեան յառաջդիմութեան որմէ կախում ունի իրենց բարօրութիւնը։ — Այն հաստատ հաւատովմամբ որ Հայ Ազգն ալ պիտի տիրանայ իր ուրոյն հայրենիքին, փափաքելի էր որ հայ երիտասարդութիւնն ալ զուտ գիտական հողի վրայ աշխատողներ ունենար իր շարքերուն, պայմանաւ որ գիտնայինք քաջալերել զանոնք, նման այն բնչեղ Եւրոպացիներուն որոնք գիտական կոճառներ հիմնելու և մասնագիտական ճիւղեր բնդգրկող ուսանողաց համար պատկառելի գումարներ կը տահմանեն իրենց կտակներուն մէջ։ Ազգ մը միայն գիտուններ ունենալուն համար պէտք չէ հպարտանայ. ժողովուրդն ալ պարտի յարգել զանոնք և գործնականապէս օգնէ անոնց։ Այն ատե՛ն է որ այդ ազգը կը բարձրանայ, կ'ազնըւանայ և կ'ունենայ գոյութեան իրաւունք։

ԱՌԱՔԵԼ Գ. ՋԱՔՐԵԱՆ

Բերա, 15 Հոկտ. 1921

Ա.ՆՋՐԵՒ ԵՒ ԴԵՊՔԵՅԿ ՕՐ՝ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ամէն ոք գիտէ, թէ կղեոպատրայի քիթը — գուցէ մարմինն ալ — բաւական եղած է՝ յեղաշրջելու աշխարհի պատմութիւնը։ Բայց ինչ որ շատ քիչ ուշադրութիւն է գրաւած՝ առաջնակարգ այն դերն է զոր Պատմութեան մէջ խաղացած են վիճակական երեւոյթները։ — Կեմփբաջինեւրու ներխուժումը որ գ.ւ. 2 դար առաջ կանխեց բարբարոսաց արշաւանքը (որնք պիտի ողողէին Հռոմէական կայսրութիւնը) հետեւանքն էր ծովախաղացքի մը որ աւերից Հիւսիսային Ծովու եզերքները բնակող այդ ժողովուրդն գրաւած հողամասերը։ Եթէ այսօր, գանազան պետութիւններուն մէջ այնքան մարդիկ հպարտութեամբ կը կրեն «Մարիուս» Հնչեղ անունը՝ յանցանքն այդ ծովախաղացքինն է։ Պզտիկ պատճառներ, խոշոր արդիւնքներ։— Հնութիւնը նմանօրինակ հարիւրաւոր պարագաներ կը ներկայացնէ մեզ։ Բայց եթէ «առանձին Չրհեղեղք», այսինքն եթէ նոր ժամանակներուն մէջ մանանք, ո՛չ նուազ թելադրական է Պատմութեան օդերեւութաբանական ուսումնասիրութիւնը, կամ — եթէ թոյլ կը տրուի ինձ գալ — պատմական օդերեւութագիտութիւնը։

Ջրհեղեղութիւնը կը պարտինք քաղաքական ու քնկերային պատճառներու։ Մեզ նուազ ճշմարիտ է սակայն, որ ան պայմեցաւ օդերեւութաբանական 2 դէպքերու հետեւանօք որոնք ծայրագոյն սահմանին հասցուցին ջրհեղեղի թշուառութիւնը։ Նախ, կարկտի աննախընթաց փոթորիկ մը որ 13 Յուլիս 1788ին անցաւ ամբողջ երկրին վրայէն, Պերլինեանները մինչեւ Ցլանտրա, ամէն բան կործանելով իր ճամբուն վրայ, և յետոյ, ձմեռը որ անլուր խստութիւն մը ունեցաւ 24 Նոյ. 178 էն մինչեւ 14 Մարտ. 1789, անսովոր յաւտհատութիւն ոխակալով Ցրանտայի վրայ։ Դիպուած մըն է լոկ, որ 3 մեծ թուականներուն (1789, 1830 և 1848) ուր Յեղափոխութիւնն իր արիւնոտ ու չքեղ թեւերը տարածեց յԵւրոպա, իւրաքանչիւրն իրմէ առաջ ունեցաւ բացառապէս խստամբեր ձմեռ մը։ — Անձրեւը որ Ջանուարին, Մարտէնի և ժանտնոկաս վաթէրլոյի կամ Բրէսլի ճակատամարտները տեղացաւ իրրեւ «յանկարծահաս թալէք», ապրեցաւ ներքին քաղաքականութեան մէջ խազաղարար դեր մը կատարելու։ Լաֆայէթ իրր նուրբ օդերեւութագէտ-հոգեբան չարժեցաւ, երբ 5 Հոկտեմբեր 1789ի իրիկուն քաղաքերին որ մառնոզ էր, վառ գէպ ժողովուրդը եկեր կ'արտաբ իր պատուհաններուն առակ. «Տէ՛ր Ա.բայ, գացէ՛ք հանգիստ քնանալ. այսօր խռովութիւն պիտի չբլլայ, կ'անձրեւէ կոր»։ — Ազատ տնտեսուրեան մը ռահվիրաներն ու բանակէն լաւագոյն կիրթով կը գտնէ ժողովրդեան կիրքերը։ «Ցուշ»ը կը հանդարտեցնէ յուզուած անհատները, երեւակայեալ «ցուշ»ը նոյն դերը կը կատարէ ամբոխին վրայ(*)։ — Հոմ

(*) Բացառութիւն է մեծին վերոյիշեալ մեռելոցային հետ ապիրատ ունեցող ազգերը։— 1 Նոյ. 1914ի գիշեր երբ 1915ի «ալէտալ» Տարեցոյցիս վեր-

թօնըվնկկեն ուրքեթէր՝ պատուրեր կերպով կը կատարէ պատմական իր դերը, եթէ 7 Հոկտ. 1493ին (այն օ՛րն իսկ ուր Կոլոմպոս կ՛ուզէր նա դառնալ՝ ցամաքի մը հանդիպած չըլլալուն), հովը քիչ մը աւելի դէպ հարաւ քշած ըլլար իր նաւերը, նոր Աշխարհի քղ. քարտէզը պիտի չըլլար ա՛յն ինչ որ է այսօր։ 11 Օգոստ. 1805ին երբ վիլնէօվ իր տիրոջը Հրամանին վրայ կը պատրաստուէր Պուլօնիւ գալ՝ Մեծ Բանակին իր նաւերուն մէջ առնելու համար, եթէ հովը յանկարծ հարաւէն հիւսիս դարձած չըլլար, Նաթօլէօն Հաշուութիւնը տուն պիտի տար Լօնտոնի մէջ և Անգլիան չախչախած պիտի ըլլար անվերականգնելի կերպով։ Փոխա-նակ ատոր, Վիլնէօվ ստիպուեցաւ կանգ առնել Փոռթքսի առջեւ... ո՛չ շատ հետէ Բրաֆալկարէն Հոդմային այս փոքրիկ փոփոխութիւնն Անգլիան փրկելով՝ պատճառ եղաւ շատ մը դէպքերու։ — Ասոյգ է թէ Ալպեան յաճախ նպաստաւորեցաւ օրերնոյթներէ վարող ասասածներ-ըէն որոնց ի պատիւ պարտ էր ատճարներ իսկ կանգնել։ Արդարև ինչ պիտի ըլլար իր վիճակը, եթէ չըլլար այն փոթորիկը որ 1588ին խիստ բարեդէպ կերպով կործանեց Անպարտելի Armada-ն։ Պատ-նիոյ թագաւոր Յիլիբ Բ-ի մեծամտագոյս խօսքը. «Ես իմ տրամիցներս դրկեցի՝ կռուելու մարդերու դէմ, և ո՛չ թէ pluie-ի suerre-ի դէմ»։ Այս փոթորիկը նախապատճառն է Անգլիոյ ժեծութեան։ — Միւսը Արևմտեան Պատերազմին էն կարեւոր դէպքը յաւուց բերու. մահը կիւսթաւ Ադոլֆին որ միշտ ին պատճառ բնկաւ թշնամի շրջանակի ժէջ։ — 2 Յու. 1505ին Մարթէն Լուտերի մօտ բնկող շանին հարուածը պատճառ եղաւ, որ ան ուխտէ սրբոյ Ալեսիոս, և յաւուց բերած եղաւ բաներ որոնք տարբերով յուզեցին ժողովուրդները։ — 1794-5ին, գուրք Հայաստանի մէջ Ֆրնս. բանակներուն յաջողութիւնն ապահովեց և Թոյլ տուաւ Չօր. Եարլ Բիշկրիւի հնձելազօրքին, որ յարձակմամբ գրաւէ Հոլանտական նաւատորմիղը։ Ատոր հակառակ, ցուրտն էր դարձեալ որ

ջին պրակը ժամալին յանձնած՝ պրաշարական բոլոր բժայքնելուս հետագնդ Մկրտիչ Եահապետեան պրաշարապետիս հետ Բերա էլայ, լուս հայ տպարանա-կան տպագրութեան նոր էջագրութիւնս Քրչելու (որ Մարդմանի... տխարա-կան տպագրութեան), տիղատարապի անձրեւին տակ հանդիսատես եղանք նմանը դուն ուրեք տեսնուած բարմաերոս Մափոլի մը որ իրեւամ եղած ժեծարան պրոշներով հեղեղի մէջէն պատճառ եղաւ, որ ան ուխտէ սրբոյ էլլալ, և յաւուց բերած եղաւ բաներ որոնք տարբերով յուզեցին ժողովուրդները։ — 1794-5ին, գուրք Հայաստանի մէջ Ֆրնս. բանակներուն յաջողութիւնն ապահովեց և Թոյլ տուաւ Չօր. Եարլ Բիշկրիւի հնձելազօրքին, որ յարձակմամբ գրաւէ Հոլանտական նաւատորմիղը։ Ատոր հակառակ, ցուրտն էր դարձեալ որ

Ծ. ՑԷՈ.

Նաբօլէօնի դէմ հանելով 1812ի ահռելի ձմեռը՝ պատճառ եղաւ Հակայինն անկմանը— Այսպէս, պատմական օդերեւութագիտութիւնը թերեւս օր մը գիտութեան ամենահետաքրքրական ճիւղերէն մին պիտի ըլլայ։ Պատմութեան դէպքերը մետէորաբանական վաւերաթուղթերու հետ զուգահեռաբար ուսումնասիրելով՝ ապահովաբար օգտակար և թելադրական գիւտեր պիտի ընեն։

ՇԱՐԼ ՆՕՐՏՄԱՆ
Ասիղագէտ Փարիզի Դիտարանին

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՊԱՐՊՈՒՄԸ

Էնկիւրիի մէջ Հոկտ. 20ին փրնս. պատուիրակ Յոսմիհի Պույեօնի եւ Քեմալական կառավարութեան միջեւ կնքուեցաւ փրանքաբուրժ հաւանագրութիւն մը, որուն 4 Նոյ. 1921ին սկսաւ կիլիկիոյ պարպումին երկամսեայ պայմանաժամը։ Այսպիսով, Թուրքիոյ կցուեցաւ **25,000** քառ. քիլ. տեղ։

ՀԱՅՈՒ ՄԸ ԲՆԱԼՈՒԾԱԿԱՆ, ՄԷԿ ԳԻՏՈՒԸ

Փարիզի Գիտական Կաճառի պարբերաթերթին 8 Օգոստ. 1921ի թիւին մէջ յիշատակուած է բնաղուծական մէկ գիւտը Վարդգես Երամեանի (որդի՝ վանեցի ուսուցիչ Հարութեան Երամեանի)։ Այս գիւտը պատրաստութիւնն է երկրորդական աղիքի նոր տեսակի մը։

ՏՔԹ. ՄԻՀՐԱՆ ԲԱՐՈՒՆԱԿԵԱՆ

Ամերիկահայ բժիշկ մըն է այս, որ հետու Յունիսին Պոսթըն գումարուած Ամերիկեան Բժշկ. Ընկերակցութեան տարեկան համաժողովին ներկայացուց մորթի հիւանդութեանց եւ սեռագննութեան վրայ իր մեկ ուսումնասիրութիւնը որ գնահատութեան արժանացաւ եւ հրատարակուեցաւ բժշկական պարբերականի մը մէջ։

ՀԱՅ ԳԻՏՆԱԿԱՆ ՄԸ

«Մաթիս» շրագրի 5 Մեպտ. 1920ի թիւին տեղեկացանք, թէ թիֆլիսցի Հայ մը Կ.ՊԻՆՈՎ զանազան կենդանիներու վրայ խաղկեղի բուժման մասին իր կատարած յաջող փորձերով մեծ ուշադրութիւն գրաւած է, եւ կը յուսացուի թէ հիւ ատենին կարելի ըլլայ միջնորդեն գտնել ապահով դարմանին այս սեռաւոր հիւանդութեան որ ցարդ գարհուրելի աւերներու ենթարկած է մարդկութիւնը

«ԿԱՐՍ ԳԻՇԵՐԸՆ ՄԻՆՉԵՒ ԱՐԾԱԿՈՑԱ»

ՀԱՅՐԵՆԱՇՈՒՆՉ ԵՒ ՍԻՐԱՅԻՆ ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

Հեղինակ՝ ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

Գին 60 Գրօ.

Ամիաներ եւ Երկաեւ Մարդկութիւնը

Գիտութեան Չգացացուն Յայտնութիւնները

Մեր Նկարագիրներուն Մասին, (Նոր Տօմարի Վրայ)

Ցունվարին ծնած **կիները** զուարթ, ազնիւ, համակրելի, անկեղծ և իրենց սիրոյն մէջ յարատեւող են։ Լաւ նկարագիրով մը օժտուած, հանդարտութիւն, կորով և դասաւորուած գաղափարներ ունին։ Ջուարճութիւնները ու հաճոյքները սիրելով հանդերձ՝ լուրջ են։ ✲ **Այրերը** մտացի, աշխոյժ, ազնիւ և գորովոտ են։ Առողջ ուղեղով մը օժտուած, դատելու կարող, իրերը բարձրէն կը տեսնեն, քաղաքականութեամբ կ'զբաղին, բայց ո՛չ թէ իբր հասարակ քաղաքագէտներ, որովհետեւ անշահախնդիր են։ Փիչ յուզուող, կրնան իրենց պաղարիւնը պահել, հանդարտ մնալ իրենց խօսքերուն՝ ինչպէս և գործքերուն մէջ, անկեղծ և անշահախնդիր բլլալով հանդերձ. մարդ կրնայ անոնց վստահիլ։ Հաւատարիմ են իրենց բարեկամներուն, և փառքի սիրահար։ Իրենց արժանիքը պիտի գնահատուի, բայց իրենց երիտասարդութեանը թող չյուսան հարստութիւն։

Փետրուարին ծնած **կիները** նշանակելի գեղեցկութիւն կ'ունենան։ Իրենց դատողութիւնը լաւ է, սիրտերնին պատուական՝ ցորչափ իրենց զգացումներուն արգելք չբլլար կծծիութիւնը, որովհետեւ խնայողութեան բնազդը մին է իրենց ձիրքերէն։ Բարեկամաց հաւատարիմ, սէրերնուն մէջ յարատեւող, օրինակելի ամուսիններ են։ ✲ **Այրերը** փոփոխական, ազդուող նկարագիր ունին։ Խորհրդաւոր բաները կը սիրեն։ Խանդավառուող, համարձակ և խաղացող են, ո՛չ թէ չահելու փափաքով, այլ անակնկալին և անծանօթին համար իրենց ունեցած փափաքէն։ Ամառմէն, փառասէր և բուռն են։ Դժբախտաբար կամքերնին շատ փոփոխական և յաճախ անորոշ է։ Վատահող և մխամիտ, անկեղծութիւն՝ իրենց գործերուն, և սէր՝ խօսքերնուն մէջ, քաղցր և զգայուն բնաւորութեամբ, փոփուկ զգացումներով, ծառայասէր և համակրելի, բայց մեծագոյն ատեն շատ բարկացող և տարուող են։ Իրենց երիտասարդութեան՝ ազգատ, առատօրէն պիտի ծախսեն երբ հարուստ բլլան։

Մարտին ծնած **կիները** սիրուն են. ձուաձեւ դէմք ունին, անփայլ մորթ, թեթեւօրէն ուշոյլն խառնուածք, կլորիկ ձեւեր։ Պչրասէր, հետաքրքիր, փափկաճաշակ են։ Կը սիրեն լաւ ուտելը, հաճոյքները, պատիւներն ու պզտիկ պատասխրտկան խնամքները։ Իւրաքանչիւր շատ աշխատելուն՝ հակում ունին պզտիկ բաները չափազանցելու և անդգալորեն կը տանին նկարագիրնին կամշոտ, բարկացող և դգամուող է, բայց ո՛չ անհաճոյ։ ✲ **Այրերը** բարկացող և չգայլն նկարագիր ունին և դիւրազգած արժանապատուութիւն։ Կրքոտ խառնուածքով մը օժտուած՝ հաճոյքները կը սիրեն։ Սխալանձախնդիր են իրենց ազատութեան, որչափ

գազափարներու՝ նոյնքան զգացումներու տեսակէտով։ Աղուր ճառերու մէջ յաջող են, բայց իրենց խօսքին չեն կապուիր և յաճախ կը թերա-նան իրենց խոստումներուն մէջ։ Շատ ուսումնասէր, գիտութիւններէ, փիլիսոփայութիւնէ կը սիրեն խուզարկու, գործի և յառաջդիմութեան մարդիկ են, և միշտ կը փափաքին ուրիշներ առաջնորդել, վարել։ կամ-քերնին գործունեայ, բայց փոփոխական է. ո՛չ խոհեմ և պաղարիւն տրամաբանութիւն ունին, ոչ ալ լաւ որոշուած վարմունք։ Ամէն բանէ առաջ՝ գրգռուող են, յանկարծական որոշումներ ունին և իրենց քմա-հաճոյքին համեմատ կ'ուզեն վարուիլ։

Ա.ՊՐԻԼին ծնած **կիներէ** լայն, խելացի և լուրջ դէմք ունին, հզօր նկարագիր, լաւ դատողութիւն կրնան հրամայել, գործնական կերպով իրենց գործերը վարել, բայց բարկացող և բուռն են։ Հակառակ այս ջեղումներուն որոնք տան խաղաղութեան շատ կը վնասեն՝ սիրտ ունին և չատ տարիմ ու անձնուէր ամուսիններ են։ ✡ **Ապրիլ** խիստ, բարկացող, բուռն և երբեմն կոշտ նկարագիր ունին։ Անկախ, քիչ էնկե-րական՝ մանաւանդ իրենց կեանքին վերջը, բոլոր արիւնոտներուն նման գորովալիր, զգայուն խառնուածք ունին և ուժգին կը կապուին՝ երբ սիրեն խելացի են. իրենց խորհելու կերպին մէջ չատ ազատասէր և կարգ-կանոն սիրող. միտքերնին աշխոյժ չունի. զգացումներնին և գաղափար-ներն այնքան բարձր չեն։ Գործնական բաներու հետաքրքիր և ատոյգ կողմին կը նային. աշխատասէր են և մեքենական. նեղսրտ վիճք չունին, բայց կամքերնին հաստատ, տեւական և յամառ է։ Դիւրաւ կը խոցուին իրենց թշնամիներէն. կրնան հրամայել և կը յաջողին իրենց գործերուն մէջ։

ՄԱՅԻՍին ծնած **կիներէ** պեղեցիկ են և լաւ կազմուածք ունին։ Սիրալիր, քաղցր, զգայուն և պարզ են. յաւակնոտութիւն չունին, այլ համակրելի նկարագիր։ Սիրտ կը կրեն. բարի զգացումներ և իրենց կեր-պերուն մէջ շատ շնորհալիութիւն ունին։ Ամէն տեսակէտով ճարպիկ, բայց տկար կամքով մը, իրենց անտարբերութիւնը երեսի վրայ ձգելու հակում ունեցող են, բայց և այնպէս իրենց պզտիկ խնդիրներէ կրնան կատաղել։ ✡ **Մայիս**ը զուարթ, աշխոյժ, տպաւորուող և շատ դիւ-րափոփոխ նկարագիր ունին։ Խորհրդալիր, զգայուն, փափուկ, համակրելի կերպերով, դիւրաւ բարեկամներ կը գտնեն որոնց հետաքրքիր կը մնան իրենց փոփոխական նկարագրին հակառակ։ Աքանչելի սիրտ մը ունին և կը սիրեն ծառայութիւն մատուցանել։ Ամէն բանի յարմարող են. իրենց ուղեղը կը կազմեն շատ մը գաղափարներ և ծրագիր որոնք միշտ չեն իրականանար։ Խելացի և խօսող, խանդավառուող, կը սիրեն ամէն ինչ որ նուրբ է, արուեստներէ, գրականութիւնէ են։ Յանդուգն ու յանձ-նապատան, բայց խոհեմ ու զրկանք, կրնան իրենց կեանքի նաւակը վարել ճարպիկութեամբ մը որ խորամանկութենէ վերծ չէ։

ՅՈՒՆԻՍին ծնած **կիներէ** բաւական գեղեցիկ են. անփայլ գոյն և կակուղ մորթ ունին, կլոր ձեւեր, ձուաձեւ դէմք, կարճ քիթ և պզտիկ բերան։ Ծայրը սահիճան զգայուն, կամշտա և զգածուող են.

յաճախ դժուար է հետեւիլն վարուիլ։ Շատ սիրալիր, հաճոյքներու մէջ կրակոտ, փափկակեր և պչրասէր են, քիչ մըն ալ խարդախ։ Իրենց չնորհալի կերպերուն պատճառաւ, քնդհանրապէս շատ հաճելի կը թուին։ Իրենց երազկոտ ու մտազբաղ երեւոյթը չարգիլեր զիրենք կեանքի գրական կողմը տեսնելէ, և թէեւ շատ անփոյթ են, բայց յաճախ յաւատա, գործունեայ, աշխատասէր և հզօր գործերու կարող կ'ըլլան։

✲ **Ա.յրերը** ժիր իմացականութիւն ունին որ միշտ կը հակի գեղեցիկ բաներու։ Իրենց կրքոտ և զգայնոտ բնոյթն քնդունակ կ'ընէ զիրենք ամէն շեղումի։ Շատ կը փնտռեն կեանքի յուզումնալից կողմերը, մանաւանդ նոր զգայնութիւններ։ Սիրելի են իրենց՝ հանգիստն ու ամէն տեսակ հաճոյքները։ Սակայն ինչ որ յաճախադէպ հակապատկեր մըն է, դէպ ի կծծիութիւն հակող խնայողութեան բնազդին է։ Զգայնոտ, վիճաբանող և կռուասէր են. տրամաբանութենէ աւելի՝ իրենց քմահաճոյքին կ'անսան։ Եաւսիրաբար իրենց տունին կը կապուին բոլոր այն պզտիկ գոհունակութեանց համար զոր ընտանիքը կրնայ իրենց հայթայթել։ Ջեռնարկող և գրական են աւելի, քան թէ գործունեայ. և երբ յաջողին՝ իրենց բնական անփութութիւնը յաղթելու մէջ յաւատա և համբերող կ'ըլլան. բայց հակառակ ատոր, հազուագիւտ է որ հարստանան։

ՑՈՒԼԻՍԻ ծնած **կիները** աւելորդաբար գեղեցիկ, շատ սիրող և շատ սիրուած են, բայց սիրտերնին յաճախ զիրենք կը մոլորեցնէ։ Ցաջողութիւն և հաւատարմակատութիւն ունին, աշխոյժ, քինախնդիր և սխակալ նկարագիրի մը հետ, նաև բարի, կարեկցող սիրտ և շատ առկեղծութիւն։ Գաղափարներնին ազնիւ և բարձր են։ ✲ **Ա.յրերը** հպարտ, պարծենկոտ և քաջ են։ Զգացումներու մեծ ազնուականութիւն, առկեղծութիւն, արդարութիւն, մեծոգի սիրտ մը, ազատ շարժուձեւեր և գեղեցիկ վայելչութիւն մը ունին։ Աղնիւ և ծառայասէր են, սիրալիր և կրքոտ, կիներուն շատ հաճելի կը թուին։ Խելքերնին համեմատական է. ամէն բանի մէջ ներդաշնակութիւն կը սիրեն։ Դրական, հանճարեղ, ձեռնարկող, կարգապահ և խոհական բլլալով՝ կեանքի մէջ ամէնքէն կը յաջողին։ Կը սիրեն պատիւներ որոնք իրենց կը ներկայանան. բայց թող զգուշանան բախտի ձախորդութիւններէ որոնք յաճախ կրնան գալ չափէ դուրս հպարտութենէ մը։

ՕԳՈՍՏՈՍԻ ծնած **կիները** գեղեցիկ կ'ըլլան, անուշ, ճաճանչափեղ աչքերով և կանոնաւոր դիմագիծերով, — ամաւնոտի մը մաքուր ձուաձեւ երկչոտ, համեստ, քաղցրաբարոյ և բարեցեցիկ, նկարագրով դիւրազգած են յաճախ։ Կանուխ ամուսնանալով՝ ազատ զաւակներ կ'ունենան և տնաշէն առնախկիններ կ'ըլլան։ Դրական և գործունեայ, կը սիրեն հանգստութիւնը։ Աչքանշելի սիրտով մը օժտուած, համեմատական խելքով մը, շատ պարկավարիր, յարատեւող, անկեղծ, կրօնասէր և պարկեշտ, ենթակայ են մելամաղձութեան և միշտ չեն ունենար այն երջանկութիւնը որուն արժանի են իրենց լաւ ձիրքե-

բով։ ✲ **Այրերը** լաւ կազմուած մարմին և առկեղծ դիմագծութիւն կ'ունենան առհասարակ։ Կը սիրեն ամէն ինչ որ փայլուն և գեղեցիկ է. գաւողութիւնին խոհական է. սովորաբար զուարթ, մտացի և ծաղրող են։ Գործակիցը և կրքոտ, տեսակ մը ամօթխածութեամբ, տկար տեսին հաճելի կը թուին։ Տան կեանքի համար եղած են. քնատնեկան նաստրութիւնին անձնուէր կ'ընէ զիրենք՝ քնատնիքին անդամներուն համար միայն թէև քաշուող, երկչոտ և ազնիւ են, բայց իրենց նկարագիրը դիւրազգած և արտատող է։ Ամէն խորամանկութեան և հնարքներու հակառակ բլլալով՝ դիւրաւ կը խաբուին։ Համբերատար և յամառ աշխատողներ են, խոհեմ և գործնական, միջակ քաջութեամբ և կեանքի մէջ յաչողելու կոչուած։

Սեպտեմբերին ծնած **կիները** խնդրամերձ, ազնիւ, զգայնոտ և գործակիցը կ'բլլան։ Զայներնին քաղցր է, շարժուձեւերնին շնորհալի. կը սիրեն պատիւները. կ'ուզեն հաճելի բլլալ և բազմաթիւ պաշտողներ կ'ունենան։ Պչրասիրութիւնն ալ իրենց պզտիկ մեղքերէն մին է։ Նկարագիրնին դիւրազգած է, բայց ոխ չեն պահեր։ Հաճոյքները շատ սիրելով հանդերձ՝ աքանչելի տանտիկիններ կ'բլլան. միայն թէ քիչ մը առատաձեռն կը ծախսեն։ ✲ **Այրերը** համակրելի և ազնիւ են. շարժուձեւերնին երեւելի է. աղուոր խօսքերով շողոքորթելու մէջ վարպետ են, բայց ամէն անգամ չեն յարգեր իրենց խոստումները։ Արժանապատուութիւնին կուռատէր է։ Կը սիրեն ներդաշնակութիւնը, համաչափութիւնը. որոշում մը տալէ առաջ թեր ու դէմ նկատողութեան կ'առնեն։ Խոհեմ և վարանոտ են. շատ սուր քննադատական միտք ունին. այնչափ միամիտ չեն և միջակ կերպով սկեպտիկ. իրենց համաչափ ուղեղը լաւ կը դատէ և իրենց դատողութիւնը արդարութենէ զուրկ չէ. բայց արդար բլլանք խոստովանելու, որ կուռատէր և խնդիր հանող են։ Գաղափարներու դատաւորում և գործ վարելու մէջ ճարպիկութիւն ունին։ Այս ամիսք համբերատար աշխատութեան և կարդապահութեան ճաշակը կու տայ երկիւ մարդոց։

Հոկտեմբերին ծնած **կիները** միշտ անհանդարտ միտք մը կ'ունենան, այնպէս որ դիւրաւ և անզգալաբար կը ատեն. իրենց յաճախակի վերացումը զիրենք կը մղէ խորհրդապաշտութեան։ Ինչ հանրաքէս շատ հաճելի կը թուին իրենց պչրասիրութեամբ և ազնիւ շարժուձեւերով. պատիւները կ'արժանանան. բարոյականի իրենց անորոշ քմբռնումը զիրենք անտեղի բաներու կ'առաջնորդէ։ Ճարպիկ ձեռքեր ունին, բայց քիչ կ'աշխատին. դրամը կը սիրեն և ամէն ինչ պիտի ընեն՝ զայն ունենալու համար։ Նկարագիրնին յաճախ չվարուող է և ուրիշին քիչ անգամ ներողամիտ կ'բլլան։ Ծարիքը զիրենք մելամաղձոտ և չար կը դարձնէ. բնիհանուր դատափարներ ունին և կրնան դատիլ մտաւորական աշխատութիւններով։ ✲ **Այրերը** խելացի կ'բլլան ուղեղնին գործունեայ և ծրագիրներ կազմելու սրամտիքը, յաճախ թաքուն

բաներու հակում ունեցող։ Հաճոյքներու մէջ եռանդուտ, գիտեն հաճելի ըլլալ իրենց խօսուածքով և ազնիւ ձեւերով։ Ցանդգնութեամբ և անվախութեամբ օժտուած, միեւնոյն ատեն խոհեմ և զգոյշ ըլլալով՝ գիտեն ծածկել իրենց մտածութիւնները։ Դաղափարներու և բարոյականի կողմէ շատ անկախ, ո՛չ մէկ խղճահարութիւն կ'զգան՝ երբ խոստումին չբռնեն։ Իրենց երիտասարդութեանը զուարթ և լաւ տպրող, քիչ մը ծանր և գէշ հանգամանքով զուարթութեամբ մը, մեղմութիւնն ու տարիքը զիրենք լուսակց կը դարձնէ։

ԳՈՑԵՐԵՐԻՆ ձնած **կիները** մտացի, անհանդարտ և սիրտ հատցնող կ'ըլլան. խանդավառուող և հետաքրքիր, թեթեւօրէն սկեպտիկ, և հակառակ ատոր՝ բնականէն բարեպաշտ։ Աշխոյժ և տպաւորուող, բարկացոտ, ինքնիշխան և միշտ ըմբոստանալու պատրաստ, նկարագիրով անհամակերպ ըլլալով հանդերձ՝ իրենց պարտականութեանը գիտակից են։ Շատ հնազանդ՝ երբ մարդ կարող է զիրենք հասկնալ, սքանչելի սիրտ մը և փափուկ զգացումներ ունին։ Աշխատութիւնը կը սիրեն, ճարպիկ են, հրամայելու քնդունակ և շատ մեծամիտ։ ※ **Աչրերը** ժիր, խանդավառուող միտք և լաւ դատողութիւն կ'ունենան։ Օժտուած ուժով կազմուածքով մը, կը սիրեն ֆիզիքական վարժութիւնները, ափօրէնները եւն.։ Ընկերային կեանքի սանդուղին վրայ աւելի բարձրադիր անհատներու քով՝ զբօսասիրական այս ցանկութիւնը կը փոխուի գիտական հետազօտութեանց։ Ընկերասէր են և բարեկամութեան մէջ յարատեւ։ Արժանապատուութիւննին շատ բարձր է։ Իրենց վրայ միշտ կայ ինքնիշխանութեան հով մը որ զիրենք չարգելքեր կարգապահ և արդարասէր ըլլալէ, որովհետեւ իրերու ճշդիւտ ըմբռնումն ունին։ Շատ ցուցամոլ են և իրենց ոյժերը յաճախ աստիճ գործունէութեամբ կը վատնեն։ Յարատեւ աշխատողներ են, միանգամային ձեռնարկող և շատ խոհեմ։

ԴԵԼՏԱՑԵՐԻՆ ձնած **կիները** գեղեցիկ, լաւ կազմուածքով և քնդհանրապէս շատ երկայնակեաց կ'ըլլան։ Պճնամոլ, թեթեւամիտ, կամշոտ, պատիւներու հանդէպ զգայուն, գորովագեղ, զգայնոտ և հաճոյասէր կ'ըլլան։ Մանկամարդ տարիքնուն՝ շատ երկչոտ, աւելի ետքը՝ հպարտ, համարձակ և խորամանկ կը դառնան, և կը գիտեն իրենց կեանքն նուաճը վարել ճարպիկութեամբ և գիտակցօրէն, միշտ դործնական և փափաքող՝ բարձրանալու և փայլելու։ Ամուսնութեան մէջ նախանձոտ սիրտ ըլլան, բայց պիտի ջանան յոյսերնի չընել։ ※ **Աչրերը** դրական և փառասէր են։ Կարող ամէն ինչ քնելու՝ յաջողելու և բարձրանալու համար, յաճախ կը դիմեն ո՛չ այնքան ազնիւ միջոցներու։ Ֆաղաքականութեամբ կ'զբաղին, բայց գործնական մասով։ Իրերը խորամանկ կերպով կը դատեն, և հազուադէպ է որ բարձր յաջողութիւններու կարող ըլլան։ Իրենց կարեւորութեամբ ուռած, լրջութիւններին մակերեսային է, վասն զի կը սիրեն իրենց քմայքներն ու հաճոյքները զրպարտել։ Հաճոյանալու համար բան մը զանց չեն քներ։ Թեթեւամիտ, դիւրագրգռ

և գննող են, խոհեմ և խորամանկ, թեթեւաշարժ, խօսքերնին դիւրաւ փոխել գիտցող և պարագաներու յարմարող, բարձր դիրքերու հետամուտ, նաեւ ուսումնասէր, խնամոտ և յամառ աշխատող։ Եթէ լաւ ազդեցութեան մը տակ ըլլան, վարուելակերպի և նախատեսութեան գլխաւոր յատկութիւնները ցոյց կու տան։ Այս ամառն ծնած էրիկմարդիկ ենթակայ են բախտի յանկարծական դարձուածքներու։

ՍԽՏՈՐԱԲՈՒԺՈՒԹԻՒՆ

Անցեալ օր Մաթեմի մէջ ամերըֆիւի մը կարդայի սա խորագրով. «Սխտորն ասուածներու մեկ բարիքն է եւ փրկութիւնը՝ պնդերակութիւն (արքհիս-սիկոզ) ունեցողներուն»։ Բովանդակութիւնն էր հետեւեալը. — «Առանց պատճառի չէ որ Հարաւի ազգութիւնք բուժական յատկութիւններ կը վերագրեն սխտորին եւ զայն կը գործածեն իրենց կերակուրներու պատրաստութեան մէջ այնքան առատօրէն եւ որքա՜ն... հոտաւէտօրէն։ Տօքթ, Քօէքըր, Տէպրէյ եւ Շայեէ-Պէր արդարեւ ապացուցած են կենսաբանական ընկերութեան առջեւ թէ սխտորը շատ գօրաւոր ազդեցութիւն մը ունի շնչերակային։ Ծայրածգուտին (իրէրթանտիան) դէմ։ Կարելի է զայն օգտագործել կա՛մ բերնի միջոցաւ կամ սխտորի քրջոցին շնչերակներուն ներարկելով։ Սխտորի կոճղէններն իրենց 4 անգամ ծանրութիւնն ունեցող բանակութեամբ եւ 93 աստիճան ալքոլի մէջ 3 շաբաթ թրջոց ընելով, եւ ձեռք բերուած հեղուկը զտոյէ անցընելով, եթէ օրական 30 կաթիլ առնուի, շնչերակային ձգտումի որոշ նուազում ձեռք կը բերուի։ Ահա՛ դեղ մը որ բաւական յաջողութիւն պիտի ունենայ, տրուած ըլլալով որ մեծ թիւ մը կը կազմեն մեր ժամանակակիցներէն անոնք՝ որ շնչերակային սաստիկ ձգտումի մը ենթակայ են»։

Սխտորը թէ՛ ժողովրդային խաւերու եւ թէ բժշկութեան մէջ արդէն տեղ մը գրաւած է, բայց պէտք եղած կարեւորութիւնը տրուած չէ անոր։ Ժողովուրդը փորորդի (ծորուճան) համար յաճախ կը գործածէ զայն եւ յաջողութեամբ։ Բժիշկներն ալ կարգ մը ալիքի հիւանդութեանց համար կու տան դեղեր՝ որոնց հիմը սխտորի խակութիւնն է։ Բայց ընդհանուր առմամբ, իր սաստիկ հոտին պատճառաւ, շատ քիչ կը գործածեն կերակուրներու մէջ, որովհետեւ ֆոմ իլ ֆօ պատակարգելու համար պատշաճութեան հակառակ է. ընկերութեան մէջ սոխ կամ սխտոր հոտիլը։ Իսկ հում սխտոր ուտելը՝ որ գարշելի արտաշնչութեան պատճառ կ'ըլլայ, ոչ որի միտքէն կ'անցնի, բաց ի բնաւկիրներէ եւ վինտորներէ՝ որոնք մէկէ մը քաշուելու բան չունին։

Այս առթիւ կ'ուզէի պատմել անձնական անեկդոտ մը։ 12 տարիի չափ ունեցած եմ ալիքի հիւանդութիւն մը՝ որուն անթրօ-ֆոյիք անունը տուին բժիշկները։ Սաստիկ եւ երկարատեւ խիթեր կ'ունենայի։ Զանազան բժիշկներ զանազան դեղեր փորձեցին։ Ի վերջոյ սա եզրակացութեան յանգեցայ որ դեղերով բուժելի բան մը չէ ան, այլ պէտք է գործածել զայն,

չուտելով բոլոր այն բաները, որոնք յայտնապէս կը պրկէին զայն եւ սուր խիթեր կը պատճառէին: Եւ այդ բաներուն մէջ մանաւանդ կարելի է յիշատակել հետեւեալները.—Եգան միս, հաւկիթ, խոպոպ, գինի, հեւմեմ, հում կամ կէսեփ ոսխ եւն. եւն.: 12 տարի այսպէս գէշ ապէկ գացինք. բնաւ չուտելով արգիլուած բաներ կամ երբեմն փորձելով ուտել ու անմիջապէս խիթերէ ներս ելով: Եկաւ գինուորութեան փորձառը: Բժշկական քննութեան ժամանակ, բնիկ բժիշկը «Աֆիկո ֆոլիբ, պիգս ի չօֆ ուզամ, ասֆեր օղու ասֆեր» բառ եւ նամբոց վրս: Զինուորութեան մէջ, պատահելով որ օրերով փակուած կը մնայինք պետիկին մէջ: Ինչ ուտել: Քառափանայն կը գանէինք: Զինուորներէն շատեր ոսխ ու սխտոր կ'ուտէին պիդիի ծամելն աւելցածին հետ, որովհետեւ յաճախ 2 գօտի առնել. յետոյ քառափանան կը պակսէր, այն պարզ պատճառաւ որ չափուշները նախապէս թնթեցուցած կ'ըլլային եւ 6ի տեղ 12 հոգիի կը յատկացնէին զայն: Ես մինթապուղ եւ խուշած հաւկիթ կ'ուտեմայի յաճախ, օր առաջ դուրսէն բերել տուած ըլլալով: Սակայն խօղուշին մէջ ոսխ ու սխտորի հոտին կարելի չէր դիմանալ: Ծոխը որոշապէս կը փնաւէր ինծի, բայց սխտորը չէի փորձած: Կերայ զայն, որպէս զի գէթ ուրիշներուն հոտը չառնեմ: Վնաս մը չտեսնելով նորէն եւ նորէն կերայ: Եւ եղաւ որ անքուռ ֆոլիքն ալ անհետացաւ: Հիմա ամէն արգիլուած ուտելիք կրնամ ուտել առանց վնասուելու եւ առանց ամենապոյն խիթեր զգալու, եւ այն՝ աւելի քան 4 տարիէ ի վեր: Ճիշդ է սակայն որ, անկէ ի վեր, հակառակ այլեւս գինուոր չըլլալուս եւ ամրապատած չըլլալուս, ամէն շաբթու գէթ մէկ անգամ ամբողջ գիւխ մը սխտոր կ'ուտեմ հում վիճակի մէջ: Եւ ապրներս այդ 4 տարուան մէջ եղած են հանգիստ ու կանոնաւոր ա'յնպան որքան երբեք չէին եղած: Եւ բարեկամ բժիշկներ կը հաւատան ինծի թէ այդ բաներուն ազդեցութիւնը շատ լաւ կրնայ ըլլալ հում սխտորինը: Մեր տղայութեան ատեն վարժապետ մը չեմ գիտեր ինչ առիթով մեզ կ'ըսէր թէ. «Ատուած՝ մարդուս մնասակար եւ թունաւոր ուտելիքներուն վրայ սաստիկ գէշ հոտ մը կամ կծու համ մը դրած է որ մարդիկ զանոնք չուտեն»: Եւ ատոր վրայ հիմնուելով, Ատուծոյ նախահոգութիւնը կը փառաբանէր: Երբեք չեմ մոռցած վարժապետին այդ վճռական կարծիքը, որովհետեւ յաճախ երկու պարագաներ պատճառ եղած են որ միշտ յիշեմ զայն: Երբ համով. հոտով ու ախորժով ուտել մարդիկ կը թունաւորեն ու կը մեռնին, եւ երկրորդ՝ երբ կծու ու գարշահոտ սխտորը ուտողներ կ'օգտին ու կը բուժուին: Որովհետեւ հում սխտորը ապրներէ նկատի շատերու յանձնարարած եմ եւ անոնք ալ շատ օգտուած են: Բժիշկներու կը թողում մեզ բացատրել թէ սխտորը ի՞նչ դեր եւ ազդեցութիւն կը կատարէ մանաւանդ մեծ ապրին մէջ, որ բան Մէջնիւրօֆի՝ կայան մըն է մանրէներու եւ պատճառներէն մին ծերութեան, որուն համար կը յանձնարարէր մաժուն ուտել: Հիմակ ալ սիա՛ սխտորը օգտակարապէս կ'սկսին գործածել պնդերակութեան դէմ որ ուրիշ պատճառ մըն է ծերութեան: Հետաքրքրական է: Արեւելքի մէջ հասարակ պատ-

կարգը յաճախ մահուընը կ'ուտէ միասին: Եւ այս գէշ հոտ ու կծու համ ունեցող ուտելիքը որ աստուածային կարգադրութեամբ եւ ըստ մեր վարժապետին՝ Քունաւոր ու վնասակար պէտք էր ըլլալ, եւ զոր ուտելը կարգ մը գաւակարգերու մէջ պօճ թօճի հակառակ է, ո՛չ միայն իբր դեղ օգտակարապէս կը գործածուի մեր հիւանդութեանց համար, այլ ծերութեան դէմ մաքառելով ու զայն յապաղեցնելով, կեանքը երկարածգող հրաշալի «բոյս ինչ» մը կը համդիսանայ նոր խոհարարա-գեղարուեստի մէջ: Ամէն պարագայի մէջ, կարգ մը հիւանդութեանց համար անհրաժեշտ են սխտորին օգուտները: Բայց անոր ամէն գործածութիւնը, բաց ի իր գէշ հոտէն ու կծու համէն, որ միշտ վնասակար հանգամանք մը ունի միթէ: Այս մասին ինչ է արդեօք մեր արծաթաւոր բժիշկներուն կարծիքը: Շատ հետաքրքրական էր գիտնալ:

ԱՆԱՐԾԱԹ ԲԺԻՇԿ

Դատրիճ

☞ *Էջ 344, վերէն սկսեալ դէպ ի վեր՝ 4րդ տողը կարդալ սապէս. —*

« . . . Տէօրթ-եօլի մէջ ազգային գործունէութիւնը: Ան եղած է նաև ճար-
« տարապետը ֆրնս. կառավարութեան վերջերս հիմնած հայ պիւրին՝ Իսլէնտէ-
« րուն մօտ 1921ի աշնան դարձաւ մայրաքաղաքս ուր իր ճարտարապետական
« փորձառութիւնը սկսաւ ի սպաս դնել Նիւ-Իորք-Ըլլիճի գործունէութեան՝ Մեր-
« ձաւոր Արեւելքի մէջ»:

Կոոպերունիկ Խաջատուրեան

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ՄԻՆԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ

ՀԻՄՆՈՒԱԾ 1900ԻՆ

կեդրոնատեղի, Պօլիս Պանկգալթա, Մկրտահօշ նեղլի խան

Թղթակց. Պաթում-Թիֆլիս-Պագու-Համպուրկ

Հեռաձայն. Տճortէնութիւն Պօլիս 319 Հեռագր. հասցէ "Copernic,,

ՆԵՐԱԾՈՒՄ-ԱՐՏԱԾՈՒՄ-ՅԱՆՁՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՔՍԱՅԻՆ ԳՈՐԾԱՐՔՈՒԹԻՒՆ, ԱՌԱՔՈՒՄ, ՆԵՐՓՈԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ՇՈՎԱՅԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹԻՒՆ,

Հեռաձայն. Պօլիս 182-3 Մասնաւոր Գիւղ

Թրանզիթի Մեծ Մթերանոց Այվանսէրայ

Հեռաձայն. Պօլիս 698

ՆՆԵՆԱՇԱՐԺՈՎ ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Հեռաձայն. Այվանսէրայի կայանի Պօլիս 698

Վաճառանոց Մասնաճիւղ

ԿՕՇԻԿ, ՀԱԳՈՒՍՏ, ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՉԱԿԱՆ ՊԻՏՈՅՔ ԵԻՆ. ԵԻՆ.

ՄԵԾԱՔԱՆԱԿ ԵՒ ՓՈՔՐԱՔԱՆԱԿ

ՈԳԵՀԱՐՑՈՒԹԻՒՆ

Ոգեկոչութիւնն՝ այսինքն մեռելոց ոգիները կանչելու և անոնց հետ յարաբերութեան մէջ մտնելու վարդապետութիւնը մարդկութեան չափ հին է։ Հնդկաստանի, Եգիպտոսի, Քաղկեդոնի և Պաբելաստանի մէջ նախնական ժամանակներէ ի վեր գոյութիւն ունէր ոգեկոչութիւնը, որուն համաձայն եակի մը հոգեղէն մասն՝ այսինքն հոգին՝ նիւթին վրայ կը ներգործէր աստղային հոսանուտին միջոցաւ։ Աստղային հոսանուտային տարրերը կազմելով տեսակ մը աստղային մարմին (corps astral), հոգին իր պատեան կը ծառայէին և առաջ կը բերէին պարոգի (périsprit)։ Հոգին յաջորդաբար տարրեր եակներու մէջ մարմնաւորուելով՝ կը հասնէր վերջապէս իր կատարելութեան աստիճանին։ Ահա մէկ երկու բառով հին ազգերու Հոգեփոխութիւնը (métempsycose)։

Ոգեհարցութիւնը (spiritisme) միջոցով կոչուած նիւթականերու միջոցաւ մեռելոց ոգիներուն հետ կարծեցեալ հաղորդակցութեան գիտութիւնն է, որ բաղդատաբար նոր է և ծագում առած՝ Ամերիկա, մի-թէ պարունն Նիւ-Եօրքի չրջակայ գիւղերէն՝ Հէյտըվիլի տուներէն մէկուն մէջ առաջին անգամ քլլալով լսուեցան անսովոր ու տարօրինակ ձայներ որոնք՝ ի սկզբան ոգիներու մինչնորդութեան վերագրուեցան, սակայն յետոյ հաստատուեցաւ թէ առնք պարզապէս արդիւնք էին խաբէութեան ու ցնորքի. այսու հանդերձ, Ամերիկայի մէջ երեւան եկան բազմաթիւ ոգեհարցական յայտնութիւններ և միտումներ որոնք ամէն տեսակ հրաշքներով ու հրաշալիքներով ողողեցին նոր ու հին աշխարհը։

Ծրանաս ոգեհարցութիւնը մուտ գտաւ լիոնցի գիտուն-փիլիսոփայ Հիփոլիթ-Տէնիզաս Ռիվէլի միջոցաւ, որ ծանօթ է «Ալլան-Քարտէք» ծածկանունովը, և որ ոգեհարցական երեւոյթներն ուսումնասիրելով՝ հիմնեց ոգեհարցութեան վարդապետութիւնը (doctrine spirite) որուն համաձայն՝ կայ ամենակարող Աստուած մը, որ յաւիտենական է և որուն ոչ տիեզերաց։ Բոլոր կրօնքներն ու դաւանանքները խառնիխուռն չեն։ Անոնց սկզբունքներն ալ քննութեան, ինչպէս Աստուծոյ գոյութիւնը, հոգւոյ անմահութիւնն ու յաւիտենական վարձատրութիւնը, Ամէն մարդ պարտաւոր է անսալ իր խղճին, հետեւիլ բնութեան օրէնքներուն և ունենալ առաքինի կեանցաղ մը, հոգ չէ թէ եկեղեցի կամ աղօթավայր չյաճախէ կամ իր կրօնքը փոխէ, քլլայ հրեայ կամ պուտտայական, կը բաւէ որ նիւթապաշտ (matérialiste) չքլլայ։ Ըստ Քարտէքի, մարդս կը բաղկանայ նիւթական մարմինէ, հոգիէ և պարոգիէ որ հոգիին իբր պատեան կը ծառայէ, իսկ հոգին և պարոգին միացած՝ կը կազմեն նիւթական մարմինը։ Ոգին (esprit) միացումն է հոգիին և եթերային մարմինին որ նիւթական մարմինին ձեւը կ'առնէ։ Ոգիք առժամապէս կ'զգեստուին նիւթական մարմին մը որ կը քայքայուի մահուամբ և որմէ վերջ կը վերառանան իրենց ոգեաստութիւնը։ Նիւթական մարդկութենէն դուրս, կայ անտեսանելի մարդկութիւն մը՝ կազմուած էակներէ որոնք երկրի

վրայ ապրած են և մերկացած իրենց մարմնեղէն հագուստէն կան բարի և չար ոգիներ. առաջինք հրեշտակներն են, իսկ վերջինք՝ սատանաները։ Անոնք մարդ լակէն տարբեր էութիւններ չեն, այլ մարդկութեան բովէն անցած մարդկային ոգիներու տարբեր աստիճաններ։ Ակնք մարմնին մէջ իրենց անցուցած նիւթական կեանքի միջոցին հետզհետէ կը կատարելագործուին, կորանցնելով իրենց յոտի յատկութիւնները կ'ազնուանան, և երբ բոլորովին բարի և կատարեալ ըլլան, այլեւս պտոյտ չունին մարդոց հետ։ Ամէն մարդու հոգի քիչ թէ շատ այս վիճակէն կ'անցնի, որով ոգիներու համար մարդկային կեանքը պարզապէս քաւարան մըն է։ Դժոխք գոյութիւն չունի, քանի որ հոգին հետզհետէ ազնուանալով և կատարելագործուելով՝ կ'սատնայ յաւիտենական վարձատրութիւն ընդհակառակն կը տեսնուի, Փարատէքի վարդապետութիւնը մեծ նմանութիւն ունի հին ազգաց Հոգեփոխութեան դաւանանքին հետ։

Ակնհարցական երեւոյթները կը ներկայանան զանազան յայտնութիւններով որոնց գլխաւորներն են.— Սեղանի փուռիւր (typtologie) որ սեղաններէ շարժման մէջ դնելով՝ ոգիներուն հետ հաղորդակցելու միջոցն է. այդ փորձերը ծանօթ են սեղանաշրջութիւն (tables tournantes) անուամբ։ Հոգիգրութիւն (psychographie), Թուղթի վրայ ուղղակի ոգիներու կողմէ կամ միջնորդի (médium) մը միջոցաւ անգիտակցաբար գրուած բառեր կամ նախադասութիւններ, գծուած պատկերներ եւայլն։ Ներմարմնացում (incorporation), ոգիները մագնիսական քունի ենթարկելով «էթիօմներէ» անոնց միջոցաւ կը յայտնուին և կ'արձակեն իրենց պատգամները։ Նիւթականացում (matérialisation), ոգին էթիօմէն բխած հոսանքէթք (corps astral) և ուրիշ մթնոլորտային հոսանուածները (fluides) իւրացնելով և խտացնելով՝ կը նիւթականանայ այլ և այլ աստիճաններով, բլլայ մսանակի, բլլայ ամբողջական։ Արիւնի առարկաներու միջ յուսած հարուածի ձայներ (hématologie), ոգիներէ յաճախուած տուներ (maisons hantées), Հեռագգացութիւն (télépathie), Մտախոհացում (mentéoisme) եև. եև.։— «Էթիօմէթ մարդոց և ոգիներու միջեւ միջնորդի դերը կը կատարէ և ոգիներու շնորհիւ կ'արտադրէ ուզուած երեւոյթները։ Ակնհարցական փորձերու մէջ էթիօմին ներկայութիւնն անհրաժեշտ է։ Իր դերը լաւ կատարելու համար՝ «էթիօմէթ պէտք է ունենայ փիլիքա՝ էս և բարոյապէս պահանջուած յատկութիւնները, բլլայ ջղայնութիւն, զիւրագրգռութիւն, զօրաւոր նկարագիր, կամքի ոյժ և բարոյական ու հոգեկան լաւ ձիրքեր։ Կանայք այրերէն աւելի քնդունակ են «էթիօմ» բլլալու. արգանդախեղդութեան (hystériques) ենթակաները, քնածուները (hypnotiques) և քնաշրջիկները (somnambules) մասնաւորապէս լաւ «էթիօմներ կրնան բլլալ։ «Էթիօմ»ը պէտք է կարելի եղածին չափ ժուժկալ կեանք մը անցքնէ, նախապատուութիւն տայ բուսեղէն սննդառութեան և զգուշանայ թէյէ, սուրճէ և ալքոլ պարունակող ըմպելեաց չափազանց գործածութենէն։ Ծարիքը և քնկերոյին վիճակը որ և է աղդեցութիւն չեն ներգործեր «էթիօմ»ին ոգեհարցական

կարողութեանց վրայ, երբ «մէտիօմ»ը յաճախակի փորձերով զօրացնէ իր կարողութիւնները, հրաշալի արդիւնքներ կրնայ յառաջ բերել։ Անիկա ձեռքի հպումով կրնայ եռուսանի սեղան մը աջ ու ձախ դարձնել, նշանակուած կողմը բարձրացնել և մէկ ոտքը գետին զարնել տալ։ Այսպէս, պայմանագրական այլուրևնի միջոցաւ կարելի է ոգիներու հետ հաղորդակցութեան մէջ մտնել և անոնց հարցումներ ուղղելով՝ կորսուած առարկաներ գտնել, պահուած իրեր երեւան հանել, աշխարհիս դանադան մասերուն մէջ պատահած դէպքերուն վերահասու ըլլալ և վերջապէս աւելի կամ նուազ ճշդութեամբ գուշակել մօտաւոր ապագան։

Ոգին կանչելու համար, երբեմն «մէտիօմ»ը կը քնանայ ինչնաթեղաղրութեան ազդեցութեան տակ. այն ատեն փորձ կատարողը պէտք է հարցնէ անոր թէ ոգին եկա՞ծ է. ևթէ այո, ո՞րն է այդ ոգին, և յետոյ «մէտիօմ»ին միջոցաւ անոր ուղղելու է հարցումներ, պատասխանները ստանալու համար որոնք քնդհանրապէս ճիշդ են և հանճարեղ՝ «մէտիօմ»ին միտքին զարգացման աստիճանին համաձայն։ Յաճախ ոգիները՝ անպիսի հարցումներ կ'ուղղուին որոնց պատասխանը նե կայ անձերէն ոչ մէկուն ծանօթ է, և յետոյ արուած պատասխանին ճշտութիւնը կը հաստատուի «Մէտիօմ»ը, ոգիներու թելադրութեան տակ, կրնայ մինչեւ իսկ հեռուն գտնուած քաղաքի մը մէջ նոյն վայրկեանին պատահած դէպքերը ճշդութեամբ ու մանրամասնօրէն պարզել։ Ոգիք երբեմն քունի ենթարկուած «մէտիօմ»ին հաղորդելով իրենց մտածումներն ու խօսքերը, թուղթի վրայ անոր ձեռքով կը գրեն կամ անոր բերնով կը խօսին. գրութիւնները նախապէս անընթեռնլի կ'ըլլան և խօսքերը կցկտուր, սակայն փորձերը կրկնուելով՝ գիրերը հետզհետէ որոշ ձեւեր կ'առնեն, կ'ըլլան դիւրընթեռնլի, խօսքերն ալ՝ աւելի յստակ և իմաստալից։ Երբեմն ոգիները «մէտիօմ»ին անծանօթ լեզուներով կը գրեն ու կը խօսին «Մէտիօմ» մը, մեր թելադրութեան տակ, ոգեհարցական քունի ենթարկուելով՝ կանչած է Եգիպտոսի ոգին որ սա ոտանաւորը գրած է քնդհ. պատերազմէն առաջ, անսխալ և մտածի մէկ հարուածով, փորձին ներկայ գտնուող կնոջ մը ուղղեալ։

Արեւաւիրի, սառամփի սեւ ամպեր
Այս աշխարհի դառն երկինքն են պատեր,
Պայծառ հոգւոյդ յոյսը անբիծ բող շողայ,
Տանջուող ազգիդ հորիզոնին միշտ վերայ։
Արագածի սարերուն մէջ գերդ եղնիկ
Եագուսի խայտով ո՞վ կը ճիմէ չուս վեղմիկ.
— Ոգի չքնաղ, վիհամիձն, խիզախ եւ արի,
Որ իսկապի մը պաշտելի կը փարի։
Ապագայի ճանճանչում կայ հոն, հնո՛ւն,
Յեղի տանջումին, հառաչանքներու որթերուն
Պիտի դադրին, փայլի արեւըն Հայուն
Բանի ի'ապրին քեզ պես կեանքեր զգայուն։

երբեմն մէտիօմը կէս քուն՝ կէս արթուն վիճակի մէջ թաց աչքով կը տեսնէ ոգիները և անոնց հետ յարաբերութեան մէջ մտնելով՝ կը խօսակցի անոնց հետ փորձելու մէջ յաջողելու համար, անհրաժեշտ է որ սենեակը բացարձակ լռութիւն տիրէ և ամենալուրջ պայմաններու մէջ կատարուին փորձերը։ Հարցումներու ողջախոհ շեշտը կարեւոր է։ Ասկէ զատ, պէտք է փորձ կատարողը, ինչպէս նաև փորձերու ներկայ անձերը հաւատան ոգեհարցութեան և վատահութիւն ունենան փորձերու յաջողութեան մասին։ Փորձերը պէտք է տեւտեղն ժամ մը տեւեն, հակառակ պարագային՝ անպոհացուցիչ արդիւնքներ կրնան տան և էմէ-տիօմին ուժասպառութիւն կ'առթեն։ Մթութիւնն ալ նպաստաւոր պայման մըն է յաջող արդիւնքներ ձեռք բերելու համար։ Սենեակին բարեխառնութիւնը պէտք է չափաւոր բլլայ. շատ տաք կամ շատ ցուրտ օդը, նաև օդի հոսանքները կրնան անկանոնութիւն յառաջ բերել ոգեհարցական փորձերուն մէջ։ — Ոգիներուն միջոցաւ տեղի ունեցած երեւոյթք անցողական են կամ տեւական։ Անցողական են, երբ օրինակի համար սեղան մը ինքնին վեր կը բարձրանայ և հակառակ երկրին ձգողական զօրութեան՝ օդին մէջ առկախ կը մնայ։ Կրնայ պատահիլ որ օդին մէջ բարձրացած և առկախ մնացած այդ մարմինը սենեակին մէջ գտնուած մարմիններէն չբլլալով՝ դուրսէն եկած և անզգալաբար ներս մտած է։ Տեւական են, երբ ոգին մարդու կերպարանքով հանդիսականներուն կը ներկայանայ, իր գոյութիւնը կը հաստատէ, ներկաներուն կը դիմէ, անոնց հետ կը խօսակցի, առարկաներ տեղէ տեղ կը փոխադրէ, մատխան առնելով՝ թուղթին վրայ կը գրէ և։ Ըստ այսմ, երբ ոգին տեսանելի և շօշափելի նիւթականացման երեւոյթով կը ներկայանայ, անոր պատկերը մանաւանդ գետեղուած լուսանկարչական բլաքնեբուն վրայ կը տպաւորուի, ամրողջական կամ մասնակի եթերային կերպարանքով մը նիւթականացման երեւոյթներու առնն, «մէտիօմին հոսանուտային արտահոսուք երբեմն այնքան զօրաւոր կ'բլլայ, որ երբէ բան մը պահելով՝ մարմինը կը պզտիկնայ կամ մասամբ կ'անհետանայ. երբեմն ոգին կատարեալ նիւթականացում պահուն, «մէտիօմը» բոլորովին անհետանալով՝ կ'աներեւութանայ։ Ոգիք երբեմն մասնաւոր տուներու մէջ երեւան կու գան, և հակառակ ամէն արգելքներու՝ յաճախօրէն հոն կը ձգտին երկար տեւեն, մինչեւ որ որ մը ինքնաբերաբար մեկնին հոնկէ. իրենց մեկնումէն ետք, տունին մէջ ամէն բան բատ առաջնոյն կարգի կը մտնէ։ Նմանօրինակ տուներու համար կ'բսեն թէ ոգիներէ յաճախուած են։ Այդ տուներուն մէջ յառաջ եկած երեւոյթները մեծ նմանութիւն ունին «մէտիօմ»ին յառաջ բերած ոգեհարցական երեւոյթներուն հետ։ Յաճախ պատերէն աղմուկներ և խոհանոցի անօթներու կամ կարասիներու վրայէն հարուածի ձայներ կը լսուին։ Երբեմն տունին մէջ առարկաներու շարժուձեր կը տեսնուին, կարասիներ կը տեղափոխուին կամ գետին կը տապալին, թեթեւ առարկաներ հոս ու հոն կը նետուին, դիւրաբեկ իրեղէններ կը կոտրտին և այլն։ Վերջապէս

ՀԱՐԿԱԴՐՈՒԹԻՒՆ (autosuggestion)

չփոթել իրական աշխարհին հետ։ Տեսականը մեր սահմանափակ զգայարանաց թերի և անկատար տպաւորութիւնն է միայն կը կարծուի թէ հոգին մահուընէ վերջ կ'ապրի, թէ առ այս՝ գիտութիւնը տակաւին որ և է բացարձակ ու չօշափելի ապացոյց չէ կրցած տալ։

Վերջերս ամերիկացի մեծանուն գիտնական Էտիսըն հնարած է գործիք մը որուն միջոցաւ կը յուսայ հաղորդակցիլ անդրաշխարհի հետ։ Այդ արուեստավոր գիւտին հեղինակը հրապարակաւ ապահովել կը կարդայ ոգիներու հետ հաղորդակցութեան մասին մինչեւ հիմա ընդունուած phonիներու կուսակիցներուն, և կ'ըսէ թէ այդ հաղորդակցութիւնը կարելի չէ այն միջոցներով որոնք այնչափ անիմաստ են գիտութեան մարդոց համար։ Էտիսընի գիւտը վերջին ծայր զգայուն գործիք մըն է, որ սահմանուած է ոգիներուն թելադրութիւնները արձանագրելու և զանոնք ոգիներուն հաղորդելու։ Էտիսըն իր ձեռնարկը կը հիմնէ առ տեսութեան վրայ թէ՝ երբ մեր կեանք կոչուածը կը թողու մեր այժմու նիւթական մարմինը, անձնականութիւնը տակաւին կը շարունակէ իր գոյութիւնը։ Եթէ մեր անձնականութիւնը կը վերապրի, ուրեմն շատ տրամաբանական պիտի ըլլար ենթադրել թէ ան պիտի վերապահէ այս աշխարհին վրայ ստացած յիշողութիւնը, իմացականութիւնն ու այլ կարողութիւնները։ Եթէ անձնականութիւնը կ'ապրի մահէն վերջ, բանաւոր է եզրակացնել թէ ան պիտի ուզէ յարաբերիլ ոգիներուն հետ։ Հետեւաբար կը մնայ անոնց տրամադրել լաւագոյն միջոցը, որով կարենան մեզի յարաբերիլ։ Եթէ երկրային կեանքէ հեռացողները չկրնան իրենց տրամադրած գործիքին վրայ ազդել, կը յայտարարէ Էտիսընը, այն ատեն կ'անհետանայ վերապրումի հաւանականութիւնը, քանզի որ կ'երեւակայենք Միւս կողմէ, եթէ Էտիսընի փորձը յաջողի, մեծ յեղաշրջում կ'առաջ պիտի բերէ մինչեւ այսօր եմէթօմաններուն գործածած բնազանցական և խորհրդաւոր ուխտաններուն մէջ։

Վերջացնելէ առաջ, չմոռնանք բաել թէ ոգեհարցութիւնը ամէն դարու մէջ ունեցած է իր կազմակերպ խաբեբաներն ու ճարտար ձեռնածուները, որոնք ամէն առիթներու մէջ չահագործած են տգէտ մարդոց միամտութիւնը։ Մինչեւ մեր օրերը տակաւին գոյութիւն ունին կեղծ եմէթօմաններ և առաջ հոգեխօսներ որոնք կախարդական կեղծ ու պատիր արարքներով կը խաբեն պարզամիտ ժողովուրդը։

Հայատ-Փաշա, 1921

ՀՐԱՉԱՅ ՏԵՐՕՍԿԻ (*)

ԳԻՆԸ ՕՄԻՄԲ 1 ՄԱՐՊ ՕՊԱՆՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Ցրնա. Բժշկանոցի անդամ Տքթ. Մէրշէ մանրազնին քննութիւն կատարելով՝ առ եզրակացութեան յանգած է, թէ Ցրնա. 3 բանակաց

(*) Տարեցոյցին համար պատրաստած «Կենդանիներու աշխարհին» խորագրով հետաքրքրական յօդուածը պիտի հրատարակենք յաջորդ տարի։

ճակատներուն վրայ 1917ին 5 ամսուան ընթացքին, 3 միլիոն 90 հազար ռումբ ինկած է։ Տքթ. Մէրշէ կը հաշուէ, թէ այս ռումբերը սպաննած են 13 հազար 265 հոգի և վիրաւորած՝ 55 հազար 412 հոգի։ Մրդ, 395 ռումբ սպաննած են 1 մարդ, և այս թիւին լէսլին չափ՝ վիրաւորելու համար 1 մարդ։—Գերմաններու արձակած ռումբերը՝ Ֆրանսա՝ քանդեցին 600 հազար բնակարան և 11 հազար 500 գործարան։ Դարձեալ, թշնամի բանակները ասերեցին 75 միլիոն արուսվար մշակելի հող, 25 հազար մղոն ճամբայ և 3 հազար մղոն երկաթուղի։

ԱՇԽԱՐՀԻՈ ԳԼԽԱՒՈՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐԸ

3424 գործածական լեզուներ կամ բարբառներ կան՝ հեռւելով բաժանումներով.— Ամերիկա 1624, Ասիա 937, Եւրոպա 587, Ափրիկէ 276։— Անգլիերէնը կը խօսին աւելի քան 150 միլիոն հոգի, Գերմաներէնը՝ 120 միլիոն, Ռուսերէնը՝ 90 միլիոն, Ֆրանսերէնը՝ 60 միլիոն, Սպաներէնը 55 միլիոն, Իտալերէնը՝ 40 միլիոն և Փորտուգալերէնը՝ 30 միլիոն։— Անգլերէնը կը պարունակէ մօտաւորապէս 700 հազար բառ՝ կէսը մասնագիտական։ Նոր «Ալմանաքըս» բառարանը կը պարունակէ 450 հազար բառ։ Գերմ. լեզուն ունի 300 հազար բառ, յատուկ անուններն ալ միասին հաշուելով։ «Կրիմի գերման լեզուի բառարանը» կը պարունակէ մօտաւորապէս 150 հազար բառ։ «Լիթուէնի Գրնս. բառարանն ունի 110 հազար բառ», «Տահլի ռուս բառարանը՝ 140 հազար, «Գարլօս ու Օքօ» ան ապանեքէն բառարանը՝ 120 հազար, «Բէթրօչնի իտալ. բառարանը՝ 140 հազար։— Էսպիանեւան, որպէս միջազգային լեզու, անցեալ դարուն հնարեց Տքթ. Լ. Զամէնհօֆ վարշավիացին. նոյն լեզուաւ Ա գիրքը հրատարակուեցաւ 1887ին։

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՀԻԱՏԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Մ. Նահանգաց մէջ կը հրատարակուին 2562 օրաթերթ, 15,735 շաբաթաթերթ, 79 երկօրեայ, 522 կիսաշաբաթաթերթ, 66 երկշաբաթաթերթ, 304 կիսամսեայ, 3297 ամսագիր, 111 երկամսեայ, 360 եռամսեայ, 38 զանազան, համազումար **23,074**։— Հասարակական ապահովութ. երեկոյեան թերթեր 21 միլիոն 600 հազար, առաւօտեան թերթեր 12 միլիոն 763 հազար, կիրակնօրեայ՝ 17 միլիոն 233 հազար օրինակ։— Իսկ ամբողջ աշխարհի մէջ զանազան անուններով հրատարակուող լրագիրներու թիւն է 600,000 — Հիմա մերիններուն թիւն քանի է արդեօք։

ՄԿՆԱՈՒ (FURONCLE)

Տապալին ուռեցք մըն է այս, նեղացուցիչ պալա՛ր որուն դէմ բժշկական դարմաններն անմիջական արդիւնք մը չունին սակայն թուռէն գիտուն կ'առաջարկէ գարմանել զայն փոշխացած անագով. վասն զի գիտուած է որ կլայիգործներք (գալայճք) մինուճար բնաւ չեն հաներ։ Անագի և կլայեկի թիթեռնատուի խառնուրդը եղող սթուիօխոլը չուտ մը կ'անհետացնէ այս պալարները, կէսէն մինչեւ 1 կրամ քանակով։

[Յ]

1922

7ՐԴ ✤ ՕՐԱՑՈՅՑ ✤ ՄԱՍ

Փոփոխութիւնք նոր տօնարոյ են

ՏՕՄԱՐԱԿԱՆ

Տարւոյն գիրը	Թ
Եօթնեբեակը	Զ
Վերապիրը	ԺԳ
Տանուտէրը	Այծեղջիր
Փոխ Քուռական	14 Յնվր. 1922
Հայոց հաստատուն Քռ.	24 Օգս. 1372
Հայոց շարժական Քռ.	14 » 4415
Հինգէք Քուռական	24 Օգս. 1341
Տաճկաց եղմտ. Քռ.	14 Մարտ 1338
Հրէից Քուռական	9 Սեպտ. 5683
Ագարեայի փոքր Քռ.	3 Ապր. 807
Գարուն	Մարտ 21
Ամառ	Յունիս 22
Աշուն	Սեպտ. 24
Ձմեռ	Դեկտ. 23

ՇԱՐԺԱԿԱՆ ՏՕՆԵՐ, ԵՒՆ.

Ծնունդ (եշ.)	Յունվար 19
Միջոց ուտիք	օր 18
Առաջ. Բարեկ. (կիր.)	փետր. 5
Ս. Սարգիս (շբ.)	» 11
Բուն Բարեկենդան (կիր.)	» 26
Տեառնընդառաջ (բշ.)	» 27
Զատիկ	Ապրիլ 16
Աւետում (եշ.)	» 20
Երեսմաւ խաչ	Մայիս 14
Համբարձում (եշ.)	» 25
Հոգեգալուստ (կիր.)	Յունիս 4
Բարեկենդան Լուսաւորչի	» 26
Գիւտ Նչխարաց » (շբ.)	Յուլիս 1
Բարեկենդան Վարդավառի	» 16
Վարդավառ	» 23
Միջոց Վարդավառի (հինգ շաբաթ)	
Բարեկենդան Ս. Աթանաս	Օգս. 20
Վերափոխում	Օգոստ. 27
Միջոց Աթանասի (չորս շաբաթ)	
Բարեկենդան Ս. Խաչի	Սեպտ. 17
Խաչվերաց	» 24
Բարեկ. Վարագայ Խաչի	Հոկտ. 1
Վարագայ Խաչ	» 8
Միջոց Խաչի (ուճ շաբաթ)	
Գիւտ Խաչ	Նոյ. 5
Հրեշտակապետ (շբ.)	» 18
Բարեկենդան Յիսնակաց	Դեկտ. 3
Յիսնակ	» 10
Բարեկենդան Ս. Յակոբի	» 24
Ս. Յակոբ	» 30
Միջոց ուտիք	օր 13
Բրկնդ. Ծնունդի (եշ.)	10 Յնվ. 1923

ՏԱՃԿԱՑ ՆՇ. ՕՐԵՐ

Իւչ ալար	Փետրվար 28
Լէյլէի Բէդայիպ	Մարտ 3
Միրաճ կիճէսի	» 26
Պէրաթ »	Մայիս 12
Գատըր »	» 24
Բամազան պայրամը	» 27
Գուրպան »	Օգոստ. 3
Աշուրէ կիւնի	Սեպտ. 1
Մէվլուտ	Նոյեմբեր 1

ԼԱՏԻՆԱՑ ՏՕՆԵՐ

70րդ աց կիրակի	Փետր. 12
Օր մոխրոց	Մարտ 1
Զատիկ	Ապրիլ 16
Համբարձում	Մայիս 25
Հոգեգալուստ	Յունիս 4
Ամենասուրբ Երրորդութեան	» 11
Տեն Ս. Հաղորդութեան	» 15

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
FL0214741

A II
77578